

Эътибор ОХУНОВА

САЙЛАНМА

I

**МИСҚОЛЛАБ ТОРТМАНГИЗ
МЕҲРНИ**

(Бағиалар)

Алишер Навоий номидаги
Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти
Тошкент — 2010

84(5Ў)6

О-94

Охунова, Эътибор.

Сайланма / Э. Охунова; [сўзбоши муаллифи Муҳаммад Али]. — Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2010.

Ж. I: Бадиалар. — 464 б.

ББК 84(5Ў)6

ISBN 978-9943-06-290-0

© Алишер Навоий номидаги
Ўзбекистон Миллий кутубхонаси
нашриёти, 2010 й.

МЕҲР-МУҲАББАТ ҚЎШИҒИ

Ажойиб шоира, моҳир публицист адиба Эътибор Охунованинг номи ўқувчиларимизга яхши таниш. Шоиранинг кўплаб шеърий китоблари, долзарб мавзуларни кўтариб чиққан публицистик мақолалари, қўшиқларга айланиб кетган шеъру газаллари халқимиз ичида маълум ва машҳурдир. Қўлимда адибанинг яқинда тайёрланган янги китоби турибди. «Сайланма» деб номланган бу китобнинг биринчи китоби «Бадиалар», иккинчи китоби ҳикоялар ва саёҳатлар дафтаридадан иборат.

Шоирани ҳамма нарса қизиқтиради. Китобга киритилган бадиаларнинг мавзулари ранг-баранг. Ота-она, бобо билан буви, келинчак, оила, фарзанд, бола тарбияси, истиқлол мадҳи, бахт-иқбол, севги, меҳр, инсоф, андиша, ҳаё, кўнгли, ғурур, адабиёт, ҳамкасблар, инсоний фазилатлар, ҳаётда учрайдиган айрим қусурлар... Мавзу кўп. Шоира кўнглини жиз этдирган воқеани ҳаяжон суръатини сусайтиришга қўймай дарҳол қаламга олишга шошилади. «Озод Ватаним» кўчаларингни сочим билан супурай, орасталай. Сен менга қалам бердинг, эрк бердинг яна. Мустақиллик бердинг. Она тилимни бердинг. Қадриятларимни қайтардинг ўзимга. Ишқ бердинг, иймон бердинг...» деб тўлқинланиб ёзади шоира «Олтин беланчагим менинг» номли бадиасида.

«Бизга андишани ўргатишди...» номли бадиа ҳам таъсирли. Замондан, катта-кичикдан андишага бориш, боодоб бўлиш, умуман, андиша халқимизнинг ажойиб фазилатларидан саналади. Ҳа, элимиз андишали. Шоира шу ҳақда фахрланиб ёзади, муносиб ташбеҳлар топади, лекин шу аснода андишани унутмаётган айрим кимсалар шаънига аччиқ сўзларни айтишни ҳам ўзига бурч деб билади. «Андишанинг мактаби, дорилфунуни борми?» деб савол ташлайди муаллиф ва саволга ўзи шундай жавоб беради: «Йўқ, албатта. У ота-боболарнинг, фозилларнинг, бувиларимизнинг

ўғитларида, панду насихатларида, айтиб, ёзиб кетган ҳик-матларида яшайди. Маънавиятимизнинг кемтик жойини тўлдириб турадиган андишанинг мактаби ҳаётдир... Андиша туйғуси қаерда камол топади, қаерда туғилади? Оилада. Андишали йигит ҳам, андишасиз қиз ҳам оилада камол топади...» Куюнчаклик билан айтилган бу сўзлар ўқувчини ўйлантирмай иложи йўқ.

Бадиаларнинг ҳаммаси ҳам бугуннинг долзарб мавзуларини ўзида жамлаган. Юқорида номи тилга олинган Ватан мавзуси битилган «Олтин беланчагим менинг», «Ғурурингиз қани, қизгина?», «Келинчак», «Кўҳна жаҳоним», «Аёл салтанати», «Бу ёруғ олам меҳрнинг даргоҳидир», «Севги васфини сўрсанг...», «Аёл нега қўлга қалам олади?», «Кўнги тубидаги қайдлар» каби ва бошқа бадиаларда қамров кенглиги кўзга ташланади.

Бадиаларнинг муҳим жиҳатларидан бири уларнинг шеърлар билан қоришиб келишидир. «Баҳор сабза рўмолини боғлади, Гул алвонин ёйди ул, ардоғлади, дарё тўлқинлари кўнгилим чоғлади, На сен дединг, на мен дедим ул сўзни... каби машҳур қўшиққа айланиб кетган сатрларни келтиради шоира бир бадиасида.

Китоб тили шоирона, образли, равон тил бўлиб, ўқувчига ёқимли, ҳазмлидир. Мен бу рисола ни муҳаббат, меҳнат, одамийлик қўшиғи дегим келади.

Шоиранинг лирик, эҳтиросга тўла оташин ва фалсафий шеърлари алақачонлар ихлосмандларнинг мулкига айланган. У шоира сифатида шеърларида бахтини, аёллик, оналик ғурурини, покиза муҳаббатини, ҳаётий мушоҳадаларини, туйғулар тўлқинини ёниб, тўлқинланиб сўзлайди.

Унинг насрий асарлари, бадиалари, очерклар, ҳикоялари давримизнинг долзарб муаммоларига бағишланган бўлиб, юртимизнинг камоли, одамларнинг шу замонга хос яхши хислатлари аксланиб туради. У меҳнат кишилари, қизлар давралари, муҳтарам ўқувчилари даврасида бўлганида янги мавзу, янги режа, эзгу мавзулар, хаёллар билан қайтади. Дафтарига бахтнинг, одамлар дилидаги ноёб туйғуларнинг суратини чизиб қайтади.

Адиба она юртини — нури, саховати битмас-туганмас бир қуёшга ўхшатади. Меҳнат кишилари — меҳр ва муҳаббат кишилари эканини сўзлайди. Улар ихтиролар, кашфлар, орзулар соҳиби. Ана шу орзули юракларни бир умр қаламга олмоқ шоирамизнинг орзусидир. Шоира ҳар бир бадиасини, китобга киритган ҳар бир асарини халқ донишмандлиги, ҳикматли сўзлар, халқ мақоллари билан бойитади.

Даврни куйлаш учун давр берган соз даркор, деб эътироф этади шоира. Худди ана шу соз унинг қўлида. Ана шу маънода ушбу рисола ни меҳр-муҳаббат қўшиғи, дегим келади. Бахтга ўлчов йўқ, дейдилар. Шоира қаламга олган шодлик, тугёнлардан яралган ҳаяжон тўлқинларининг ҳам поёни йўқ. Ана шу тўлқин китобнинг асосий мағзини ташкил қилади.

Адиба тутган қалам ҳамиша устозларни, устозлик мактабини улуғлаб келади. У ҳамиша салафларга эҳтиромда, таъзимда яшаб келади. Унинг ён дафтарида устозлар билан қилинган мулоқотлар ёзиб қўйилган ва улар ҳамиша ардоқлаб авайлаб сақланиб келинади. Улуғ қалам соҳибларини ёд этмоқ, улар ҳақида бир калима сўз айта билмоқ бу — шогирдлик мактабини ўтаган ҳар бир қаламкашнинг бурчи деб билмоқ керак.

Эътибор Охунова устоз ва ҳамкасбларни ўз бадиаларига қаҳрамон қилиб олади. Масалан, «Мен кўнглимнинг қули» бадиасида ажойиб шоир, такрорланмас адиб устоз Асқад Мухторнинг порлоқ хотираси, ёрқин сиймоси гавдаланса, «Таъзим» бадиасида ардоқли олим, академик, қатор илмий тадқиқотлар, адабий-бадиий рисолалар, насрда ва назмда битилган китоблар, таржималар, хотиралар муаллифи устоз Азиз Қаюмов ҳақида меҳр билан ҳикоя қилади. Унинг асарларини ўқиб юрагига янги дунёлар кириб келганини ҳис этади. Не-не фозиллар яшаган замонлар, кўчалар, хиёбонларни сайр этгандек завқ олганини ҳикоя қилади.

Китобга киритилган севги саволари ва уларга қилинган жавоблар адибанинг тез-тез ҳаёт, меҳнат, ижод қайнаган жойларда бўлиб туришини кўрсатади. Айниқса, муҳаббат

ёшидаги йигит-қизлар билан бўлган учрашувлар, ёзишмалар ижодкорга бой материал берган. Унда ёшлар, айниқса, қизларимиз ўзларини қизиқтирган саволларга, ҳаётий ва севги саволларига жавоб топа оладилар.

Муаллиф қаламини безаган яна бир хусусият китобхон билан мулоқот қила билиш салоҳиятидир. Китобхонга бу қадар ҳурмат, эҳтиром туйғуси шубҳасиз унда масъулият ҳиссини ҳам уйғотади. Китобхонлар йўллаган мактублар ҳамиша адибани ижодга чорлайди.

Шоирамиз танлаган йўл ҳамиша нурли бўлишини истаймиз.

Ҳаётнинг ўзи, шитоб давр, яхши ва ёмон одамлар, турли қисмат, кечмишлар, кузатувлар, таассуротлар таъсирида туғилган мавзулар, туйғулар кўпинча шеърга сиғмай қолади. Бадиалар кўмакка келади. Шоира бадиаларни ҳам худди шеърдек энг нозик туйғуларига ўраб тақдим этади.

Бадиаларни шоира ёзаётганлиги шундоққина билиниб туради, улардаги топилган ташбеҳлар, сўз ўйинлари, образлар эсда қолади. «Биз бир қирда очилган, бир ёбонга сочилган лолалар эдик...», «Юрак меҳрларга доя бўлсин», «Умид кўзи жовдирар», «Боласини кўз нурига ўраб яшайди», «Иффат — қиз қалбининг чироғидир», «Ғуборим майсаларга шабнамдек тўкилади», «Укпар либосларга ўралган новдадай вужуд», «Гўзаллик аста им қоқди...» ва бошқа топилмалар кишида илиқ туйғулар уйғотади.

«Сайланма» китоби қутлуғ ёшда ҳам ёшлик ғайрати билан қалам сураётган адибамизнинг ҳозирги кунимиз, ҳаётимиз, одамийлик, меҳр ҳақида куюнчаклик билан ёзган бадиалар, севги саволлари, саёхатлар таассуротларидан иборатдир. Улар ўқувчилар тарафидан илиқ кутиб олинади, деган умиддамиз.

*Муҳаммад Али,
Ўзбекистон халқ ёзувчиси*

КЕЛИНЧАК

Ана у қордай ҳарир, укпар либосларга ўралган новдадай вужуд, нозик малак... У бир даста гулни бағрига босганча иболаниб, оҳиста-оҳиста қадам ташлаб келаётир. Келинчакнинг ёнида дугоналари, куёв ва унинг жўралари. Улар хиёбонга кириб келдилар. Келинчак... Наздимда, беғубор, кенг, мусаффо самовотдан оппоқ кабутар учиб ўтгандай. Йўқ-йўқ, оппоқ, ҳарир кийимларга ўралган оққуш оҳиста ерга қўнди-ю, қоматини ростлади. Ана у укпар қанотларини ёйганча ёнимдан ўтди. Гул, ифорларнинг муаттар бўйи димоғимга урилди. Ширин хаёллар оғушида қолиб, энтикдим. Гўзаллик аста им қоқди, мен беихтиёр унинг орқасидан эргашдим.

Келинчакнинг нурдан, офтобдан тикилган, муҳаббатга эврилган ҳарир этаклари ерни супуриб борар, унинг ортидан гўзаллик, ғурур ва сурур назокат, бокиралик эргашар, уларнинг ортидан эса мен борардим. Наздимда келинчак ўтиб бораётган боғ, хиёбонга мушқу анбар бўйлари тўлиб кетди ва бу ошиён кўзимга жаннат янглиғ бўлиб кўринди.

*Гулбаргларга термулиб, яна учди ўйларим,
Япроқ мисол титратиб қўйдингиз-ку юрагим!
Баҳорларга ўхшайдир сиздан келар бўйлар ҳам,
Келинчагим, севарим, мунча гўзалсиз, малагим.*

Париваш аста энгашди, сунбул сочлари ёйилиб кетди. Йўқ-йўқ, шаршаралар тўзғиди гўё.

Келинчак қўлидаги гулдастани Мустақиллик майдонидаги Улуғ Ватан урушида ҳалок бўлганлар ёди учун қурилган абадият ҳайкали пойига авайлаб қўйди. У тиз чўқди, лаблари неларнидир шивирлаб сўзлади. Гўзаллик маъбудаси неларни тиловат қиларди ҳозир? Ишқ тангрисидан нималарни сўрар, илтижо қиларди у. Келинчак гулдай узилганлар ёдини олиб, элу юртга осойишталик, тинчлик сўрарди.

*Ҳижрон билмай ўсмоқда ўспиринлар бу юртга...
Машъаллар ҳам ёнмоқда бағри қону сукутга.
Қувонч — олам, ишқ — жаҳон ҳар бир қизда, йигитга,
Қиличлар ҳам деворда ором олар совутга,
Қуёш чиқса тўлишиб,
Ёғдуларин бўлишиб,
Эслайман сени.*

Келинчакнинг лаблари шивирлашдан тўхтади, унинг кўнгли таскин топгандай бўлди. У қутлуғ даргоҳга келиб, ўзининг муқаддас бурчини бажарди. Ўтганлар ёдини олди, уларнинг руҳини шод айлади. Оталар, акалар, оғалар олдидаги фарзандлик бурчини унутмади. Келинчак бахт остонасига, муҳаббат мулки салтанатига қадам босишдан олдин бахтимиз учун курашганлар ҳузурига борди, таъзим бажолади. Дилини, имонини пок айлади.

*Тонларга пешвозмиз, нурларга муштоқмиз,
Қуёшга муштоқмиз, гемакки, ҳаётга.
Шу ишқдан гоҳ бедор, даврдек шитобмиз,
Ошифта яшаймиз бу турфа коинотга.*

*Тонг эшик очамиз негадир ошиқиб,
Кийиниб, тараниб чиқамиз ораста.
Бу дўстга, меҳрга, ҳаётга ошиқлик,
Бир умр яшаймиз кимгадир ҳавасга.*

Келинчак машина томон юрди. У тушган машина гулалвонларга ўралган. Ҳамма уларни меҳр, ҳавас, орзу тўла нигоҳи билан кузатиб қолади. Кексалар дуога қўл очади: «Илоҳо, бахтли бўлинглар, завол кўрманглар». Қизлар кўксини орзу, ҳавас тўлдирди. Келинчакка суқланиб қараган йигитларнинг дилида шундай бир сулув қизни севиш умиди барқ уради. Болакайлар келинчакнинг бўйи-бастига, либосларига, йўлкаларни таққиллатиб бораётган баланд пошна туфлисига суқланиб қарайди. Ўткинчилар хоҳ қари, хоҳ ёш бўлсин, келин-куёвга меҳрли термулади. Бувилар келин кўриш орзуси билан ширин энтикиб оладилар.

*Келинчагим,
Гуллар билан пойандоз бўлсин оппоқ шуълалар,
Кўнглимга ой тўлишсин Сиз кирганда бағримга.
Офтоб кўрсин қамарим, бизнинг камтар кулбалар,
Кутар бўлдим йўл бермай қаноатга, сабрга.
Хаёлларим ардоқлаб, нурга ўраб оқшомлар,
Юлдузларга термулиб, юлдузингиз излайман.
Етаклаб кетар мени ўзингиз бор гулшанлар,
Ўзимни сенлаб гоҳи, ўзингизни сизлайман.
Ҳарир кўйлак этаги елпиниб кетди, ана,
Сиз ўтдингиз хаёлдан, оққуш мисол фариштам.
Ўғлини-ку қалбига беркитиб яшар она,
Лекин Сизга тутқазар қизғонмайин, сариштам.*

Халқимизда яхши одатлар, удумлар кўп. Уларнинг бири — келинчак шарафига айтиладиган ёр-ёрдир. Келинчак бо-раётган қутлуғ хонадон, остонаси тиллодан бўлган уйнинг таърифидаги, орзули, муҳаббатли ёр-ёрларни тинглаганда беихтиёр жўр бўлмай иложингиз йўк. Умрингда бир марта, фақат бир марта айтиладиган ёр-ёрлар, висол қўшиқларини тинглаганда кексалар ҳам хаёлан келинчак бўлган онларини қўмсаб қўядилар. Бундай чоғлар келинчак ўтирган давра сеҳ-рли бир оламга айланади. Ҳар кимса ҳам келинчак ўтирган даврани бир айланишга ҳавасланади. Келинчакнинг боши-дан сочилган сочқиларни дур тергандай талашиб, териб оли-шади. Орзули юракда яна орзулар туғилади.

*Келинчагим,
Сочларингизни ювсангиз, тилло суви айлансин,
Мен келтирдим, мана, сизга иқбол деган кўзгуни.
Отангизнинг белларига кумуш камар бойлансин,
Онанингизга бисёр қилсин меҳр деган туйғуни.
Келинчагим, нарғис гулин ифоридай байтим бор,
Сизни нарғис хаёлидай ҳарирликка ўрай мен.
Севги тўйи кунни сизга юрагимни айтдим зор,
Сиз борган уй остонасин қутли, нурли кўрай мен.
Аҳвол сўрай, оппоқ-оппоқ тилакларга айланиб,
Жавоб айланг қувонч ичра ойлар каби тўлишиб.*

*Ўшал норғулингиз билан бир умрга бойланиб,
Яйраб юринг, одамларга севинчингиз бўлишиб.*

Келинчак ойдаи тўлиб, кундай кулиб ўтирган даврага интилмаган ва бу ишқли, маҳобатли даврада ўтириб ширин хаёллар суриб, орзулар қанотида учмаган жон борми? Келинчакнинг лутф, тавозе ва таъзим бажолаб узатган бир пиёла чойи чоймиди, оҳанрабомиди ё? Келинчак айтган баҳру байтларда бир олам ҳикматлар сезаман. Келинчакнинг чимирилган қора қошларига қараб Сиз нималарни хаёл этдингиз? Бу қалдирғоч қошларга боқиб хаёлларим адашди менинг.

*Бир бора чимрилди қош...
Мен маъносин излагим.
Тўлқинларга бермай дош,
Елкан қалқир денгизда.*

*Бир бора чимрилди қош...
Мазмунин шунга йўйдим —
Ҳижрон бўлдими одош,
Ҳумо соҳилга қўнди.*

*Бир бора чимрилди қош...
Мунча мушкул келишинг?
Бир бора чимрилган қош —
Юз бора дил уриши.*

*Бир бора чимрилди қош...
Маъносини сезмагинг.
Рашку ишончлар талош,
Ёнишлардан излагин.*

Ёр-ёрлар ҳам тинар, келинчак бамисли тўлин ойдаи зар кокилларин ёйиб бир тутам уйқу учун пар болишга бошини қўяди... Кўқдаги тўлин ой дераза рўбарасига келади-да, келинчакни таъқиб этади. Келинчак ой ёғдусига дош беролмагандай чойшаб билан юзини тўсади...

Келинчак ўтган йўларда мушқу анбар бўйлари қолади,

дейдилар. Бу йўллардан хаёлчан, аста одимлаб бораяпман. Мушку анбар бўйлари маст қилади мени. Ширин хаёллар аллалайди, орзулар етаклаб олиб кетади. Муаттар ифорлар бўйи анқиб турган йўллар мени ўшал салтанатга, келинчакнинг гулларга фарқ бўлган тахти равони ўрнатилган салтанатга олиб чиқади.

Ана у... Қўлларида кўзгу. Хумор кўзларига сурма тортаётир. Лабларида лаъл, бармоқларида никоҳ узуги, сочларида тумор, камол қошларида ўсма. Юрагида бир олам ҳавас, ишқ, орзу.

Келинчак ҳарир рўмолини бошига солди. «Келинсалом»га чиқди, новдадек қомат аста-аста эгилди, қирқ кокил қилиб ўрилган сочлари елкалари узра ёйилиб, ойдаи юзларини тўсди. Наздимда, осмондаги хилол таъзимга эгилгандай:

*Умр бўйи орзуланай бу саломга,
Қаршимда ой камалакдай букилганда.
Ҳавасланай мен ул қошлари камонга,
Этагига тонг гул бўлиб тўкилганда.
Бир ўтинчга сиғинаман менга аён,
Ўтган умрим бағишлайин шу ғурурга.
Остонада қолмасайди келинсалом,
Қутлуғ уйга кирса эди бир умрга.*

Келинчак саломга эгилганда гўё гул, сунбул эгилиб таъзим этгандай туюлди. Онанинг қувончларига беадад қувончлар қўшади бу салом. Келинчакнинг нозик адоларидан бири бўлган бу салом тўй бўлган хонадонга алоҳида файз, нур бағишлайди. Катта ҳам, кичик ҳам бу келинсаломни хуш кўради, ундан баҳра олгани тўйхонага ташриф буюради. Аламангизли дунёни гўзаллик қутқаради, ёшартиради, асли. Келин саломга эгилган соҳибжамолнинг новдадек қоматига қараб мен оламнинг жами эзгуликларини кўргандек бўламан.

Лекин афсус, баъзан шундай ҳам бўлади. Бугун бошида шоҳи рўмол, эгнида атлас кўйлак, атлас лозим. Сизга, хонадон соҳибларига эгилиб, лутф ила салом қилган қиз бир йил ўтмай дағаллашади, шундай юриш-туришлар қилади-

ки, беихтиёр ёқа ушлайсиз. Ўша таъзимга эврилган қўллар пахса-пахса бўлиб Сизга йўл ҳам кўрсатади. Ўша ширин тиллардан заҳарлар томади. Ё алҳазар, дейсиз. Илоҳо, бу туш ё хаёл бўла қолсин. Келинчақдек маъсумага бу ярашиқ эмас. Келинчақ деган сўз, бу... фаришта дегани. Наҳот, унга ёмон сўзлар билан нисбат бериб бўлса. Йўқ-йўқ, келинчақ дегани, бу — назокат, лутф, зарифлик дегани.

Келинчақ тушган уйни — фариштали уй дейишади. Чиллалли уй деб, 40 кунгача чироқни ўчирмайди оналар. Келинчақли уй қутлуғ уй, унинг остонасини ўйламай, беписанд босиб бўлмайди. Келинчақли уйни ҳатто фаришталар қўриқлар эмишлар.

Келинчақка ҳам шуни эслатгим келади, унга шундай дегим келади. Қутлуғ уйнинг остонасини шунчаки, лоқайд босиб бўлмайди, уни ҳатто оддий остона деб бўлмайди. Уни эътиқод, эҳтиром билан ҳатламоқ даркор:

Лоқайд ўтма, азизам,

Остона умринг боши.

Ичкарига кирмагил чангуғуборинг билан.

Остона болалигинг, удир мўтабар ёшинг.

Севгингудир у, таъзим қил, қупла сен боринг билан.

Мен икки қизни, бахт остонасига қадам қўйган икки келинчақни кузатганим бор. Уларнинг бири ўша бувиларимиз орзу қилган, момоларнинг табаррук удумларини ҳурмат қилиб, эҳтиром билан давом эттирган келинчақ. Иккинчиси эса келинчақликнинг бир умрга ўчмас бўлиб ардоқланиши керак бўлган нурли уйларига, унинг мўтабар остонасига менсимай, лоқайд қадам босган келинчақ. Иккиси икки ёқда икки ўчоққа олов қалаган. Келинчақнинг бирини жонга малҳам, кушойиш, иккинчисини эса юракка армон дегим келади. Нега шундай? Нега? Келинчақлик ҳою-ҳавасгина эмас, у катта имтиҳон, тарбия доводидир. Мустақил ҳаётнинг олис ва яқин сўқмоқларининг боши, аввали.

Икки ҳовли тўй ичра... узатилар икки қиз,

Бирисин ўрардилар атлас духобаларга.

*Тушган жойида бўлсин мартабали, ёруғ юз,
Саруполар қўшу қўш хешу ақраболарга.*

*Ўзга қизга ўзгача ўргатдилар ҳаётни.
Бу оламда бўлғуси қоронғу кечаларни.
Ўргатдилар меҳрни, қаноатни, саботни,
Одамларнинг қалбига элтувчи кўчаларни.*

*Икки келинчак ўтди икки остона ҳатлаб,
Бири армон эшигин ёймай очиқ қолдирар.
Эргашир кимхобларга эврилган армон, дардлар,
Бардошларнинг бағри чок, умид кўзи жовдирар.*

*Ўзгасин остонада қарши олар муҳаббат,
Қиз такрор ўқир ҳаёт деган оқил китобни.
Армонларнинг эшигин ёпиб кирар у, албат,
Кириб борар бағрига босганича офтобни.*

*Икки келин яшади икки ёқда икки хил,
Бири кимхоблар ичра ўралган тошдай вужуд.
Каттаю кичик билан сўз айтишар тили сабил,
Ҳою ҳаваслари мўл, чеҳраси бефайзу тунд.*

*Бири елкасин тутар ҳамдардини авайлаб,
Ҳаётнинг ногихоний аламу ғуссасига.
Уни келинчак эмас, бир дилкушо дегайлар,
Тоғдай юкни олганда новдадек жуссасига.*

Бизнинг уйимизда мен учун гоят қимматли бўлган бир ёдгорлик бор. У онамнинг оппоқ, ипак ғижим рўмоли. Дарвоқе, рўмол. Ўша ғижим рўмолни онам келинчаклик чоғида қутлуғ уй остонасига қадам босган кунда бошига солган эканлар... Қирқ, балки элик йиллар давомида ўша рўмол уй тўрида эъзозда сақланган. Энди эса менинг уйимнинг тўрида эъзозда, у. У рўмолни мен ҳам қутлуғ кунимда бошимга солиб, давранинг тўрида ўтирганман. Буни беҳуда эсламадим. Шаҳар ва қишлоқларда истаган комиссия магазинга

киринг, сотиш учун топширилган никоҳ кўйлаклари, қутлуғ кунда келинчак бошига солган рўмоллар осилиб турибди. Энг маъсум кунингда, нодир бахтнинг гувоҳи, муҳаббатингга безак бўлган либос, рўмол-ку у! Келинчакнинг нозик адоси, ибоси, назокати ўшал келинлик либоси, рўмолга қўшилиб магазинда сотилаётгандай туюлади, наздимда.

Бахт — инсоният яратилгандан буён юрак тўрида алланган танқис орзудир. Наздимда, келинчакнинг бахтига ўша ёр-ёр айтилган файзли никоҳ оқшомларида тамал тоши қўйилади. Ёрини, ёр-ёрини ардоқлашни билган келинчакнинг эса бахти баркамол бўлади.

Келинчагим,

*Сизни кўрай, онангиздай мунис, иссиқ, бағирда,
Сизни севсин отангиздай муҳаббатли ўт юрак.
Дерлар, остонаси олтин уйнинг томи сабрдан,
Сизнинг ақл, идрокингиздан уйга устун керак.*

*Сувлар келса симирарсиз, тошлар келса кечириб,
Бу ҳаётнинг, бу жуфтликнинг қомусидир ёзилган.
Сиздаги ишқ ғолиб ўтсин, ғамлар келса емириб,
Қиз боланинг зуволаси ана шундай узилган.*

*Ўз онангиз ая, қайнонангиз дейсиз аяжон,
Шундай бошланади турмуш китобининг илк боби.
Ҳаёт — бир мамлакат, тўла имтиҳону ҳаяжон,
Таъзимда турган келинлар шу ўлканинг офтоби.*

*Сизга турфа тилақлардан келтирганман даста гул,
Бир гул бўлиб боринг дейман, баҳор кутган ул боққа.
Ободликлар бўлиб боринг, яшнаб кетсин саҳро, чўл,
Сиз айланнинг ўшал боғда пориллаган чироққа.*

Мен бувимни яхши эслайман. Аёллари, қизлари, келинчаклари хаёли, иболи, назокатли бўлган замона энг яхши замонадир, дер эдилар. Агар аёлдан ҳаё кўтарилса, бу ўша оиланинггина эмас, бир жамиятнинг хатосидир, шўридир. Ҳаёсиз аёллари кўп бўлган жамият аъзият чекади ҳамиша.

Мен ҳаё деганда фақат покликни эмас, инсоний сабрни, бардошни, андишани, одобни, ихлосни тушунаман. Ҳаёси бор келинчак — кимёси бор келинчакдир.

Замон бизга изн берган. Эркаклар билан тенг ишлаш, тенг сўзлаш, тенг ҳуқуқли бўлишдек изн бу. Лекин бу дегани ҳадеб, ҳар қадамда ҳуқуқини пеш қилавериш, аёл бўлгани учун нуфуз, имтиёз талаб қилавериш дегани эмас. Бувимнинг ўғитларини мен кўҳна, донишманд дунёнинг ўғитлари деб биламан. Ул ўғитлар ҳамон қулоғим остида бамисли ҳикмат созининг садоларидай жаранглаб туради. «Жон қизим, ҳаёт дегани риёзат дегани. Унинг байрамидан кўра синовлари, аламлари кўп. Борган жойининг сопол буюмини чинни буюмга айлантир. Бирига ўнни қўш. Ёмонини яхши қил. Ўзинг борган хонадоннинг мушугини ҳам сизлаб гапиргин, болам. Хуш каломинг, бу — ярим бахтинг, хуш хулқинг эса, — бутун бахтинг, камолингдир».

Бу — мутелик, итоаткорлик, чўрилик дегани эмас, бу ўша бувиларимиздан мерос бўлиб келаётган ардоқли, умри боқий удум. Бу тотувликни, оиладаги файзу саҳоватни, ўзаро ҳурмат-эҳтиромни, баракотни таъминлагувчи азиз одатимиздир. «Қадрдон кишининг остона хатлаб уйга кириб келишига сен ой бўлиб тўлиш, қуёш бўлиб нурунгни соч» — деярдилар бувим.

Келинчак ўтган йўлларда мушку анбар бўйлари қолади. Ана ўша ойдай кулиб, чарақлаб дилимнинг ғуборини ёзган — келинчак. У тонг-саҳарда туради, қўлида супурги билан ҳовли-рўяни супуриб, саранжом-сариишта қилади.

Тонг оламга нурини ёяди, олтин баркашида мунавварлик улашади. Келинчак орасталик, дилшодлик яратади. Бундай ораста хонадонга нурнинг, барака-қутнинг, офтобнинг ўзи кириб келаверади.

*Тонг отар... қошимда кулгай кўҳлик паривашгина.
Тун бўйи бебош хаёллар бош қўяр юввошгина,
Уйғонур боди сабо ҳам, чайқалур гул денгизи,
Титради шудринг ёниб нур ҳовчида саркашгина.*

*Марҳабо тонг, ассалом, эл-юртга таъзим айлагин,
Зор умрлар зулматини кўрмасин ҳеч бошгинанг.*

Ана, боғлар, ҳовлилар кифтига оқшом қўнди. Келинчак тушганига бир йил бўлган бир файзли хонадоннинг меҳмони эдим мен. Буви тотли угра ошига кашнич кертмоқда. Она ўчоқ бошида. Келинчак ой нурига беланган оппоқ елкан — беланчак ичра талпиниб ётган жажжисининг юзига юзини қўйиб эркаламоқда.

*Бағрим тўлди гулга, баҳорга,
Иқбол бўлдинг менгайин зорга.
Шуълаларни пойингга қўйсам,
Ҳам юлгузни, ҳам сени суйсам.*

*То тонггача куйласам ала,
Қучоғимга тўлдириб лола,
Оёғингга келтириб тўксам,
Жажжигинам, ўғлоним десам...*

Бешик тебранади, алла айтаётган келинчакнинг овози мудраб ётган ёруғ хаёлларимни уйғотади. Алла оҳанглари гўдакни, кўҳна дунёни, мени ардоғига олади. Алла оҳанглари далаларда чарх уради, уйқудан уйғонаётган зилол чашмалар бўйига етаклайди мени. Тўлқинли анҳорлар, япроқ ёзаётган ялпизлар, лолалар очилган — гулханга айланган қирларга олиб чиқади. Арчали тоғлар виқорли, улуғлигини ҳис этаман, тўғрироғи, бу улуғлик, виқор юрагимга кўчади. Ҳар япроқ, ҳар бутоқда бир шивир. Улар алла куйлаётган келинчакнинг пойига тўшалмоқни истайдилар гўё. Табиат, борлиқнинг ўзи келинчакка ўхшайди худди. Оҳорли, бокира, фусункор, зариф, орзули.

Муҳтарам келинчакка тилагимни айтгим келади. Унинг бахти бекам бўлсин. Қўшиқлари бисёр, аллалари бир жаҳон бўлсин. Толе, назокат, лутф, хуш калом, келин саломлар унга ҳамиша ҳамроҳ бўлишини истайман. Келинчакка бахтни ҳадя айлаган ҳаётга, устозларига, ота-оналарга, маҳалла-кўйга у ҳамиша таъзимда бўлсин.

*Залворли зафарлар барини тутганлар,
Қоронғу, нурафшон йўллардан ўтганлар,
Ой узра дарсхона очганлар бўлса ҳам,
Ҳадсиз жумбоқларни ечганлар бўлса ҳам,
Таъзимга бош эгсин устозлар ўтганда.
Ҳа, улар жангларнинг оловин ютганда,
Қуёшли, мунаввар тонглари кутганда,
Тебранган эмасми фазокор бешиги,
Куйланган эмасми оналик қўшиғи!*

БИЗГА АНДИШАНИ ЎРГАТИШДИ...

*Бизга андишани ўргатишди
Жим тинглашни ўргатишди оталар.
Ажаб, бу чоғ андишасизлик ёдга тушди,
Ёдга тушди гапон, бурро, сохталар.
Бувиларимиз тинглаб, зако йиғди элидан
Довонлардан ўтар-да зина бўлди андиша.
Фозиллар дедилар: Ногоннинг қулоғи ҳам тилида.
Ногон тингламайди сира, чунки
тили сўзда бўлар ҳамиша.*

Дарвоқе, андиша... Элу юртдан андиша, замондан, катта-кичикдан андиша. Вақтинча бўлса ҳамки, тақчил бўлиб турган юртнинг қийинчиликларидан андиша. Ночор одамлардан андиша қилиши керак эмасми одам?

Нечундир, давлатига мағрур одамлар пайдо бўлдилар. Улар андиша уйдан анчагина узоқ кетганини англамайди, чоғи. Эл-юртнинг андишасини қилмайди.

Одамзод боласи, яхши билади. Бу дунёнинг, бу очуннинг бир қўлида нон, бир қўлида шон бўлган ҳамиша. Шон дея нонни увол қилган одам эл қарғишига дучор бўлмайдими? Элнинг қарғиши шундай куч, шундай қудратки, ул қарғиш бир мисқолдан урса, чақин теккандай ерга киргизади. Унинг меҳри шундайки, бир қатрадан берса осмон қадар улуғлайди.

Худди шу элнинг, шу қадим Туронимизнинг жуда яхши, кўнгилга хуш ёқадиган удумлари, фазилатлари бор. Уларнинг бири тўйларимизга тааллуқли удум. Келин-куёвлар, раққосалар бошидан гуллар сочмоқ одатимиз бор эди-ку! Келин-куёвлар пойига гуллар пойандоздай тўшалса чиройли эмасми? Гуллар ширин хаёллар, орзуларга эврилиб, дилимизни хушнуд этса яхши эмасми. Гуллар сочиш одатимиз

йўқолиб кетди, бу ҳолатга ачинмоқ керак. Унинг ўрнига сочилаётган пулларда нима гуноҳ, Бунинг маъноси не ўзи? Пул сочмоқ, уни совурмоқ, оёқ ости қилмоқ одатини чиқарган кимсалар гул сочмоқ одатимиздан маҳрум кимсалар бўлсалар керак. Тўйларда пул сочиш холва экан. Туғруқхонадан эндигина олиб келинган бир ҳафталик чақалоқнинг бошидан пул сочадилар. Мингта бозорларни, тоза-нотоза киссалардан, ювилган-ювилмаган қўллардан, соғу-носоғ одамларнинг қўлидан ўтган кир-чир пуллар, тангаларни сочадилар. Гўдакнинг бошидан сочилган пуллар ер билан битта бўлиб сочилиб кетади. Уни тупша-тузук, башанг кийинган аёллар, болалар талашиб-тортишиб териб ола бошлайдилар. Гўдакнинг бошидан гул сочилса... Умринг гулдай ўтсин, дилинг гулдан тоза бўлсин деган маъно бор. Сочилган кир-чир пулларда нима маъно бор? Умринг пул топиш дардида ўтсин деганими? Пул сочиш... Чиройли кўринмас экан. Бу — тангрига шукроналикни совуришга ўхшайди. Бу — инсофни, андишани, диёнатни совуришга ўхшайди. Бу — замона зайлига исён. Ҳозирча қаддини тиклаётган юрт, одамлар юзига оёқ қўйиш, ўздан кетишнинг бир кўриниши. Бу — тангрининг нури ҳидоятини, бадалари учун ато айлаган ризқу рўзини совуришга ўхшайди. Бу — мағрурликми ё? Давлатига мағрурликми? Ҳали ночорлар бор. Буни унутмаганимиз маъқул. Мустақиллик, озодлик дея, мана шу шукрона кунлар орзусида курашиб дорга осилганлар ёдда турсин. Кўкрагига ҳанжар қадалганлар ёдда турсин. Пичоқланган, қудуқларнинг қаърига ташланганлар ёдда турсин. Курашлар, қурбонлар ёдда турсин. Унутмайлик ўтган кунларимизни.

Баъзи тўйларда сочилаётган, хоксор бўлиб оёқлар остига тушаётган, тупроқларга қоришаётган пулларга қараб лабини тишлаб, бош тебратиб, ранжиб чиқаётган қариялар, камбағалларни кузатиб дилинг оғрийди. Пулнинг сочилиши яхши одаг эмас. Ахир унда давлатимизнинг герби бор. Пул одамлар орасида муомаладаги қимматбаҳо қоғоз саналади. Уни оёқ ости қилишга ҳақимиз йўқ. Тўй, бешик тўйи, чарлар, чақириқлар... Кўп маросимларда яна ўша манзара...

Оёқлар остидаги пулларни териб олиш учун оёқлар остида ўраллашиб юрган болакайларга кўзингиз тушади. Пулларни, болаларни оёқ ости қилиб қўйиб, мағрурланиш, кибрланиш эса маънавияти юқори бўлган кимсаларнинг қўлидан келмайди, албатта.

Инсон умри иморатдир... шундай бир қиёс дилда. Умр қалъа... заҳматларда йиллаб бино бўлади. Кимнинг номи мангу яшаб қолаверади элда Кимнинг номи бир гиёҳдай бир гуркираб сўлади.

Инсонликнинг иморати яшар замон-замонлар, Унга боқий умр берган инсонийлик закоси. Кимдир жаҳонга ўт қўяр, ким яратар жаҳонлар. Инсон номин хор айлаган — нодонликнинг балоси.

Фозилларимиз, алломаю уламоларимизнинг айтиб кетган ўғитлари, ҳикматларга айланиб қолган сўзларини, ҳаёти-ни, удумлари, ўғитларини ёдга оламан.

Ақли, шуури, подшоҳлик салоҳияти билан бутун дунёни лол қолдирган боболаримиз Амир Темур, Бобур, Улуғбеклар давлатига мағрур бўлганмиди? Дунё илми, коинот илми, одамийликнинг бу билимдонлари, аҳли донишлар одамларнинг оёқлари остига пуллар сочганмиди? Не-не юртларни, музофотларни кўрган, забт айлаган Бобурнинг давлати каммиди? Илму маърифат, юксак одамийлик, ахлоқ, одмилик, ўктамлик илмини тарғиб айлаб яшади улар.

Бобомиз Темурнинг ўлим тўшагида сўйлаганларини эшитганмиз, ўқиганмиз: «Миллатнинг дардига дармон бўлиш ва зифангиздир, йўқсилларни бойлар зулмига ташламанг... Биз ким, мулки Турон, Амири Туркистонмиз. Биз ким, миллатларнинг энг қадими ва энг улуғи, Туркнинг бош бўғинимиз» деган эди. Бу гаплар шунчаки мақтаниш учун, ёйинки, писанда айлаб айтилган сўзлармиди? Йўқ! Эй ғофил инсон, улуғ миллатингга, бой тарихингга, покиза иймонингга муносиб бўл. Андишали бўл. Ўткинчи давлат, мансаб учун қувонма, боболар ёдини хоксор айлама, уларнинг руҳини чирқиратма, дегани бу. Бу гаплар оддий шоҳнинг эмас, дунё кўрган, дунё кезган, илму ҳикматларни қатралаб, мисқол-

лаб йиғиб келтирган фозил бир инсоннинг умр бўйи йиққан жавоҳирлари эди.

Юртбошимизнинг катта минбарлардан айтган сўзларида, мулоҳазаларида, ўғитлари, кўрсатмаларида ҳам одамийлик, одмилик, андишали бўлиш борасида кўп насиҳатлар бор.

Уларни дафтарларига ёзиб оладилар, кўпинча халқнинг фикрини, муносабатларини ҳам эшитадилар. Маъқуллайдилар. Ойлар ўтиб ҳаммаси қоғозда қолиб кетаверади. Тўралар тўралигича, андишаси йўқлар андишасизларча, кибру ҳаволик касалига дучор бўлганлар ўшандайлигича яшайверадилар.

Давлатига мағрур кимсалар, одамларни оёқ ости қилаётган, хўрлаётган, икки оғизгина зорини эшитмай зор қилаётганлар, тўғри, одил танқиди учун ўч олаётганлар, зимдан таъқиб йўлини тутаетганлар бизда йўқми? Йўқ деб айтиш қийин. Жуда қийин. Фақат ўзим бўлай дегувчилар-чи? Қабулхоналарда соатлаб ўтирганларни кўрасиз. Ичкарида эса давлатига мағрур кимсалар.

Дарёлар тўлқин йиғадилар. Жилғалар, ирмоқлар, шаршараларни бағрига олиб, куч йиғиб, уммонларга айланади.

Бу уммон — халқ. Халқ донолиги, донишмандлиги замонларни камолга етказди. Юртбошимиз халқни тинглаш, оддий одамлар билан мулоқотда бўлиш, уларни эшитиш, уларга яқинроқ бўлиш ҳақида кўп гапирадилар. Халқни тингламай, унинг зорини эшитмай, унинг номидан иш тутавериш ҳам андишасизликка киради.

Темур бобомиз кўпинча қаландар кийимида бозорлар, расталар, маҳаллаларни айланиб юрар эканлар. Мақсад, халқнинг фикрини, кайфиятини англаш. Мулоқот сўзининг маъноси халқнинг орасида бўлиш, унинг юрагини англаш, тинглаш, тушуниш дегани. Халқнинг, одамларнинг «юрак уришини» билгач, унинг касали, дарди, армони, қувончларини англагач... унга чора ахтариш ҳақида ўйлаш мумкин бўлади.

Халқнинг ҳузурига бормаган, халқнинг юрагига киришни билмаган, одамларни қабулхонасида зор-интизор айланган кимсалардан андиша кўтарилган бўлади.

Ривоят қилишларича, амир Ҳусайн Бойқаро ҳар гал Алишер Навоийга ўз миннатдорчилигини изҳор қилмоқчи бўлса, унга қимматбаҳо инъомлар берар экан. Эгнига зарбоф чопонлар кийдириб, жавоҳирлар билан сийлар экан. Шоир эса андишада туриб қолар, инъомларни олмаслик чорасини топа олмас экан. Жавоҳирларни етим-есирларга улашар, ўзи эса отга миниб шаҳардан ташқарига, дала-тузларга чиқиб кетар экан. Хилватроқ жойни излаб топарканлар. Зарбоф чопонини ечиб, бошидан салласини олиб, ерга, тупроққа тиз чўкар эканлар. Тангрига ёлборар эканлар. Илтижоларининг маъноси шундай бўлар экан: Илоҳо, қимматбаҳо жавоҳирлар бошимни айлантириб, беандиша қилмасин. Кўзларимни бойламасин. Бошимни эгмасин, гуруримни букмасин. Ҳижолат, беандишалик ботқоғига ботирмасин мени. Тилимни бойламасин. Эддан узоқлаштирмасин. Тангрим, мени мана шу тупроқдан йироқ айламагин. Мени тупроқ каби хоксор айла. Мағрурлик балосидан асра... Ҳазрат ана шу каломларни айтиб, тиловат айлаб, бошидан тупроқ сочар эканлар.

Давлатига мағрурлик балосидан, у келтирган кибру-ҳаволардан ғоят чўчиган, эҳтиёт бўлган ҳазратнинг умр бўйи ёзганлари ҳам шул мавзу теграсида айтилган ҳикматларга айланган.

Инсон ҳаётнинг олис, равону норавон йўлларида боради. Кечалар кундузларнинг бағрига ўз қувончларини, дардларини иншо этади. Шаҳарлар қуради. Боғлар кўкартиради. Ниҳоллар экади. Ризқу рўз тикади. Яхшиликлар, эзгуликлар, хайру эҳсонлар ила оламни, умр салтанатини фаровон этади. Бу кўҳна, қадим дунёда бир тутам хаёл, бир нуқра кўз ёшидай яшаб ўтган инсон боласидан нелар қолади? Яхши ном.

Инсон океанлар қаъридан дур излайди. Она ернинг бағридан маъданлар қидиради.

Унинг ширин, аччиқ хаёлларининг тубида ҳам инсон излари бор. Мангу музликларда, сахрою биёбонларда, бепоёнлик, сўнгсизлик қаърида, тарихларнинг қатида инсон қилмишлари ёзилган.

Ерда, ҳавода гоҳ шод, гоҳ ношод юраги, дарди-армони билан яшайди, излайди. Унинг умр дафтари ёзувларга тўлади. Дунё ташвишларидан, қоҳишларидан ғолиб яшаган одам ўзидан яхши ном қолдиришни ўйлайди. Лекин бировлар зебу зийнат, бировлар амал, бировлар молу давлатга қул бўлганича ўтаверади. Бу аслида гадоликдир.

Инсон туғилибдики, бахтни орзу қилади. Дунё яралибдики, бахт инсоннинг танқис орзуси. Ёр-ёр айтилган бахтли оқшомларда ҳам бахт тилайдилар. Дастурхонга дуо ўқилганда, улўф айёмларда ҳам, наврўзи оламда ҳам бахт ҳақида орзуланадилар.

Аллалар, тилаклар, ёр-ёрлар бағрида ҳам бахт тилайдилар оналар.

Лекин бахт ўз-ўзидан келавермайди. Инсон боласи хою-ҳаваслар қули, беандиша бўлса бахтли бўлолмайди. Ўзгани ҳам бахтли қилолмайди.

Андишанинг мактаби, дорилфунуни борми? Йўқ, албатта. У ота-боболарнинг, фозилларнинг, бувиларимизнинг ўғитларида, панду насихатларида, айтиб, ёзиб кетган ҳикматларида яшайди. Маънавиятимизнинг кемтик жойини тўлдириб турадиган андишанинг мактаби ҳаётдир.

Андишасизларча айтилган бир калима сўз қоядай иродали одамни ҳам забун қилиши мумкин. Андишасизларча қадалган бир совуқ нигоҳ тошни ўйиши мумкин.

Андиша туйғуси қаерда камол топади, қаерда туғилади? Оилада. Андишали йигит ҳам, андишасиз қиз ҳам оилада камол топади. Андишали қилиб тарбияланган қиз келин бўлиб борган даргоҳига ҳам рўшнолик олиб боради. Мисли бир офтоб янглиғ мунавварлик элтади. Бирор малолли ишдан ўзини тияди. Тушган жойининг раъйини ўрганади, ана шунга қараб аршин олади, балаңд-пастига қараб қадам босади. Ҳамдардини, катталарни эҳтиёт қилишни билади. Рўзгорини баракали қилади. Умр йўлдошининг орини, ғурурини букмайди.

Андишадан йироқ қиз эса билганидан қолмайди, тилига эрк беради, йигит кишининг орини, ғурурини оёқ ости қилади, уни юзага чиқармайди сира. Эрнинг қаддини буккан аёл, ўзи ҳам юзага чиқолмайди.

Давраларда, меҳмондорчиликларда ҳадеб гап сотавериш, ўзидан катталар турганида тўрига чиқиб ўтириб олишдек андишасиз қилиқлардан тийилганимиз маъқул.

Йигитларга, катталарга қўл узатиш чиройли эмас. Айниқса, бизнинг миллатимиз, халқимиз, аёлларимиз табиатидаги, хулқидаги энг нозик ва кўзга ташланадиган фазилат, бу ҳаё, ибодир. Ҳаё фақат поклик эмас, инсоний сабр, бардош, одоб, андиша ҳамдир.

Кибру ҳаво, мағрурлик, андишасизликнинг кўринишлари, қиёфа-ю, турланишлари турфа-турфа ранглардадир. Унинг жаранглари, оҳанглари ҳам ранг-баранг. Уни Сиз курсиларда, шоҳона тўйларда, киборли нигоҳлар, камситувчи сўзлар, кимнингдир дашномлари, таъқиблари, ўч олишларида учратасиз. Ҳар куни, ҳар сонияда кўриб турасиз. Дилингиз оғрийди, дарз кетади. Индамайсиз, андиша қиласиз. Андишасиз одам эса ўч олганидан, сизни камситгани, четга суриб қўйишга муваффақ бўлганидан мағрур. Чунки унинг остида курси бор, унинг қучоқлаб олган столи бор. Қалқони бўлгач, андишасизлик ҳам айб эмас. «Давр келганида даврон суриб қол» қабилида иш кўраверади ундайлар.

Инсон юрагини қўриқлаш керак. Андишасизлардан қўриқлаш лозим. Инсон боласи мамнунлик, завқ, сурурлар ичра яшашга яралган. Меҳнатлари эвазига, чеккан риёзатлари эвазига, мустақил диёр ҳаё этган эркинлик, хурлик, озодлик ҳақи, у бахтли яшашга ҳақли.

Қизил китобларга йўқолиб бораётган ҳайвонлар, қушлар, ороллар, кўллар, дарёлар ҳақида ёзадилар. Ҳисоб-китобини оладилар. Мажлислар, қарорлар, режалар тузилади. Хайрия жамғармалари ишга тушади. Лекин нечун ҳамон куни битмаётган, иддиз отаётган андишасизлик, давлатига, амалига мағрурлик ҳақида ёзмайдилар? Ахир, маънавиятимизни оқсоқлантираётган иллатларга ўт очмай туриб, истиқдолни мустаҳкамлаб бўлмайди-ку!

Биз етмиш йиллар адашган чўли нодонда инсон юрагига йўл тополмадик. Серҳашам бинолар, мўл ҳосиллар, дабдабали мажлислар, баландпарвоз қарорлар, мадҳиялар, мақ-

товлар, хушомадлар ичра адашган инсон боласи андиша не эканини унутди. Андиша, инсоф, диёнат каби туйғуларни барханлар ютди.

Андишали одамлар бурчакларда, овлоқларда қолиб кетди. Хушомадгўйлар, мадҳиябозлар олдинги сафларда, обрўли, нуфузли ўринларни эгаллади...

Бугун биз умидли дунё бағрида умидли дунёлар билан сўзлашиб, бўйлашиб турибмиз. Истиқдол туфайли юрти-мизда инсоннинг орзулари яна ҳам улғайди. Қадриятларимиз, барча йўқотганларимиз ўзимизга қайтди. Ўзлимизни англаябмиз. Инсон руҳияти, юрт руҳияти ёришди, мунаввар бўлди.

Ана шу мунавварликлар ичра яхшимиз ҳам, ёмонимиз ҳам очиқ-ойдин кўриниб турибди.

Янги жамиятни мустаҳкамлаш учун маънавий баркамол кишилар керак. Негаки, маънавият, бу давлатимизнинг кучи, қудратидир.

Халқимизнинг улуғ фарзандлари, мўътабар сиймолари умумбашарий маънавият ва маърифатнинг нурамас иморатларига тамал тошини қўйиб кетдилар.

Улар бизга кўкрак керишни, худа-бехудага мақтанаверишни эмас, одамийликни, одмиликни ўргатдилар.

Улар бамисоли дарё эдилар. Улар катта-катта кемаларни, дунёларни бағрига сингдириб оқиб ўтдилар. Уларга муносиб бўлмоқ учун чанг-ғуборимизни қоқмоғимиз керак.

Истиқдол бу ёруғ оламга яхшилик уруғларини сочинг, деб ўргатмоқда. Меҳр-мурувватнинг, андишанинг берк эшиklarини очинг деб, уқдирмоқда.

Яхшилик, инсоф чашмаларига қум тўлмасин, уларни бир сония ҳам безътибор қолдирманг, демоқда.

Истиқдолимизнинг муаззам карвони нурли манзилларга эсон-омон етиб борсин учун аҳли донишларимиз, салафларимиз бизга қолдириб кетган ҳикматларни такрор ва такрор ёдга олмоқ фойдалидир.

Буюк фан арбобларидан, маърифатпарвар олим Абу Наср ал-Форобийнинг идеал жамият ҳақидаги ўйлари, ёзган асар-

лари кўп вақтлар ўтганига қарамай ҳамон қадрини йўқотмаган. Шарқ уйғониш даврининг буюк мутафаккири асарларида оқилона давлат тузуми ҳақидаги нодир фикрлар ҳамон инсониятни лол қолдиради, ўйлантиради. «Фозиллар шаҳри ҳокимининг фазилатлари» асарида олим қуйидагиларни баён этади: У ҳақ ва ҳақиқатни одил ва ҳақгўй одамларни севадиган, ёлғонни ва ёлғончиларни ёмон кўрадиган бўлиши зарур. У пасткашликлардан юқори турувчи, туғма олий ҳиммат бўлиши, улуғ, олий ишларга интилиши зарур. Ўзи ҳақ иш олдида ўжарлик қилмай, одил иш юритгани ҳолда, ҳар қандай ҳақсизлик ва разолатга мурасасиз бўлиши зарур. Ўзи зарур деб ҳисоблаган чора-тадбирларни амалга оширишда қатъиятли, саботли, журъатли бўлиши, кўрқоқлик ва ҳадиксирашларга йўл қўймаслиги зарур.

Ҳаким Абу Наср ал-Форобий айтган: Ҳикмат илмига киришмоқчи бўлган киши илм ва илм соҳибларини ҳурматлайдиган бўлиши керак. Ундай кишининг назарида илм ва илм аҳли бошқа ҳар қандай нарсадан устун бўлмоқлиги керак.

Киши илми касб, ҳунар қилиб олмаслиги ва уни молдунё топиш воситасига айлантирмаслиги керак.

Кимки шунинг тескарисини қилар экан, ундай одам сохта ҳаким ва ғирт кўзбўямачи бўлади. Ундайлар ҳеч қачон ҳакимлар жумласига кирмайдилар.

Дарахтнинг камолга етгани мевасидан билинганидек, бахт-саодат яхши ҳулқлар, фазилатлар билан мукамал бўлади.

Кимки ўзини ўз даражасидан юқори қўйса, ундай киши учун камолот йўли тўсилади.

Ҳукумат шифохоналарининг бирида кузатганим ҳакимликни касб-ҳунар, мансаб деб тушунувчи, ундан фойдаланиш йўлларини усталик билан ўзлаштириб олган оппоқ халат кийган кимсалар ҳақида эшитдим, кайфиятим намозшом бўлди. Бундай ҳол янгилик эмас.

Ёши улуғ, ўзи ҳам илм-маърифат соҳасида кўп хизматлар қилган, элу юрт ҳурматини қозонган, ҳозирда дам олишда бўлган аёлнинг ҳикоясини тинглаб, ўша ҳакималарнинг юриш-туриши, муомаласи, нафас олишига разм солдим.

Нафратим ортди. Шифокорлик — улуф касб. Ошпоқ халат эса покизалик, халоллик рамзи.

Аввало бу шифохонада бирор ерда ишламайдиган дам олишда бўлган беморларни кўрсалар жини қуришар экан. Стол қучоқлаб ўтирмагач, тагида машинаси бўлмагач, қўша-қўша телефонларда гаплашмагач... улардан нима наф ҳам бўларди. Андишани қаранг.

Ёши улуф аёл ҳикоя қилади: Бўлим мудирасига, «мени ўзингиз қарайқолинг»... дедим. Ҳар қалай аёл кишисиз, дардимни бемалол айтаман, қизим, майлими. Уйқум яхши эмас, юрагим... Бўлим мудираси ёши улуф аёлни гапиришга қўймади. Чўрт кесиб, деди: Бўлди, бўлди... Бу ерга соғ одам келармиди? Мен сизга қарай олмайман. Менинг қарамоғимдагилар ҳаммаси эркаклар. Причём, улар хизматдагилар. Хонангизга кириб ўтиринг, кутинг, хона врачлари ўзи палатангизга кириб кўради. Қоидамиз шунақа. Кутиб ўтиринг, боринг.

Бемор аёл палатага қайтди. Юраги эзилди, руҳи тушди. Лоақал дардини эшитмади-я. Бу қандай врач бўлди. Одоб юзасидан ҳам... тингламади-я... Кун кеч бўлди ҳамки, хона врачлари киравермади. Беморнинг бошига оғриқ кирди. Хўрлик, камситилишдек нохуш туйғулар юрагини тирнай бошлади. Қайси врач экан у? Лоақал исми шарифини билиб келай-чи. Бемор аёл яна ташқарига чиқди, шифокорлар хонасига юз андиша билан, қўрқув аралаш юзланди. Мен кутаверайми? «Сизга айтилдими, бас. Бу ерда ҳеч ким бекорчи эмас. Кутинг. Анаву палатага кириб, беморимни кўриб чиқай. Сўнг»... Бемор аёл яна изига қайтди. Қаёқдан ҳам бу ерга келдим ўзи, дардимга дард қўшганими? Бу ернинг қоидаси бормикин? Йўл-йўриғи бошқачамикин?...

Яна хонада, шифтга тикилганча хаёлга толди. Мени аллақачон унутиб юборишди. Ҳа, унутиб юборишди... Аёл ўтиравериш яна толиқди. Ташқарига чиқди, яна врачга йўлиқди. «Балки... эртага келарман-а?» Хона врачлари ярми ўзбекча, ярми ўрисча қилиб гапирарди. У бемор аёлнинг олдига кирмади. Йўлақда бетоқат бўлиб турган аёлни хуш

кўрмайгина, эринибгина, наридан бери эшитиб кўрди. Анализлар тайёр бўлмагунча, дори-дармон белгилай олмаслигини айтди...

Бемор аёл ҳар қадамда, ҳар сонияда сезиб турди. Бу шифохонанинг ўзига хос сирли қоидаларидан ажабланди, юраги сиқилди. Тогни урса талқон қиладиган ёшдаги навқирон йигитлар хонасига дори-дармонларни ҳам олиб кириб беришар, тез-тез чойнак, пиёла, осма уколларни кўтариб кириб кетишарди, бошқалар соатлаб навбат кутишар, ҳамшираларнинг чиқишини пойлаб ўтиришарди. Навбатдагилар асосан дам олишга чиққан қариялар, иззатдагилар эса айни кучга тўлган, лекин курси қучоқлаб ўтирганлар эди...

Бемор аёл юрагининг туб-тубларида сукунат бағрида ётган андиша жунбушга келар, дод солгандек бўларди. «Бизлар бу юртнинг беланчагини тебратганимизда, бизлар бу элни аллалар айтиб улғайтирганимизда, бизлар алғов-далғовли, тало-тўпли, турғунлик йилларининг азоб-уқубатларига дош берганимизда, бизлар эрк дея қудуқларнинг қаърига ташланганимизда, бўғзимизга пичоқлар қадалганида.... бу эркатойлар туғилгани ҳам йўқ эди... Иззат-икром ким учун, нима учун, аслида? Андиша кўксини чок-чок айлаб, унсиз йиғларди. Замон ўзгардимми, одамлар бузилдимми? Ҳа, кўпинча андишасизлик голиб, у беюзларча роя-андишани оёқ ости қилмоқда. Буни хозирча пайқамаябдилар, шекилли?

Иттифоқо, аллақайси байрам куни келди. Бу кун, айниқса, андишанинг ҳоли ҳароб бўлди. Шифокорлар совға-саломлар, гулдасталарга кўмилишди. Совға келтирганлар яна эъзозларнинг аршида бўлдилар. Совға келтиролмаганларчи... Совға келтиролмаганлар яна навбатларда, яна мустарлиқда, яна лоқайдликнинг исканжасида...

Аёллар туғруқхоналардаги ажиб манзарани сўзлаб зорланишди бизга. Бир аёлнинг атрофида врачлар парвона, ўзгасининг ёнида ҳеч кимса йўқ. Ҳолбуки, иккиси ҳам туғиш столида, тўлғоқ остида ётарди. Биринчи беканинг совға-саломлари, оппоқ халат чўнтагига билдирмайгина солиб қўйган мададлари врачларни анчайин меҳрибон қилиб

қўйган, иккинчи аёлнинг ночорлиги, қўли калталиги врачларнинг дийдасини қотириб, андишасиз қилиб қўйган эди. Начора, андишанинг кўзлари кўр бўлгач, инсоф, диёнат, бурч масъулиятига йўл бўлсин.

Энг қийин, энг оғир, энг ночор йилларда ҳам инсоний қиёфасини йўқотмаган, одамийлигини оёқ-ости қилмаган, иймонини, эътиқодини асраб, бир-бировларини улуғлашга қодир бўлган халқимиз, бувиларимиз кечирармикин бундайларни? Аслида миллатимизни ерга уриб, ғуруримизни букадиган, инсонийликни оёқлар остига ташлайдиган андишасизлардан ҳазар қилишни ўрганиш ўрнига, баъзилар бемаъни хотамтойликни ҳамон авж олдирыбдилар. Ҳамширага пул, энагага пул, болалар врачига пул, навбатчи шифокорга пул, овқат ташувчига пул, фаррош аёлга, эҳ-е, пул-пуллар улашмасангиз фарзандингизни туғруқхонадан олиб чиқиб кетолмайсиз. Қошлар, қовоқлар, нигоҳлар, ҳаракатлар пул сўрайдилар. Биринчи бор туғиш учун келган ёш оналар довдирайдилар. Болани эмизишнинг оддий қоидасини ҳам пул олиб... сўнг тушунтирадилар. Бу қандай бедодлик, андишасизлик дейсиз.

Туғруқхоналар, шифохоналар нажот масканидан кўра, таъмагирликнинг ўчоғига айланиб қолганидан ўкинасиз. Наҳот, биз шу аҳволга тушиб қолганмиз? Йўқ, биз эмас, андишасизлик касалига йўлиққанлар шу аҳволга тушиб қолган... Юртбошимиз таъқидлагандай, тиббиёт оламини ислоҳ қилиш кераклигини ҳаётнинг ўзи кўрсатиб турибди.

Андиша бутунлай ўлиб, бутунлар юз тубан бўлгани йўқ. Яхшики, андишали оилалар, одамлар орамизда кўп. Дунё тескари айланмагай. Яхшиларнинг шарофати ила дунё ҳам, ҳаёт ҳам одатларимиз ҳам дилга хуш кўрингай.

95 ёшли мўътабар аёл давра қилдилар. Кўнгил сўрашдек, марҳумни ёд этиш, унинг мотам маросимларида иштирок этишдек яхши одатларимиз бор...

Марҳуманинг қизи шундай ҳикоя қиладилар. Набиралар, чабиралар хабар олиб турадилар. Табаррук бўлиб қолган онамизнинг кўнглини хуш қилиб, дуосини олиб, уни бир дақиқа бўлса ҳам ранжитмаслик ниятида биз бутун

қийинчиликни ўз зиммамизга олардик. Минг шукрки, она-миз биздан, набиралардан минг рози бўлиб кўз юмдилар.

Бу хонадонда бўлиб, англаганларимиз ибратомуздек кўринди.

Мархума жуда ёшлигида бева қолган. Оила бошлиғи, оиланинг карвонбошиси бўлиб, болаларга бош-қош, маслаҳатгўй бўлиб яшаган. Шу анъана ҳамон давом этар экан. 95 ёшли момо бозор-ўчар қилмасалар ҳам, кўча-кўйга чиқмасалар ҳам, тўй-ҳашамларга бормасалар, борди-келдилар, оила ҳаражатларига аралашмасалар ҳам, болаларнинг олиб келган пуллари, умуман, оиланинг пул даромадлари момонинг ёстиғи остида тураркан. Бувига эҳтиром, ҳурмат андишаси дея болалар шундай қилар эканлар. Момонинг эътирозларига қарамай, уни оиланинг ҳазинабони деб билар эканлар. Момо давра қилганларида унинг ёстиғи остидан пулларни олишибди. Энди ҳазинабонлик момонинг энг катта қизига топширилибди. Кўнгил-да, дейдилар момонинг қизлари Зулайҳо опа. Онамизнинг руҳи тетик, кўнгли тўқ, бўлсин дея шундай қилардик. «Мен оиланинг каттасиман, мен оила бошқарувчисиман»... деган миннатдорлик туйғуси кўнглини тарк этмасин дея уни эҳтиёт қилардик. Онамизнинг сўзидан чиқмадик, йўл-йўриғида бўлдик. Рози бўлиб кетдилар...

Мана бундай андишалар ўйлантриб кўяди кишини. Она рози — худо рози деганлари шу бўлса ажаб эмас.

Андиша — улуғ неъмат. Унга ҳам муносиб бўлмоқ даркор. Андиша пулга сотилмайди. У юракдан сизиб чиқаётган тоза қон билан бирга вужудинга нур, олийжаноблик таратиб айланади. Андишага муносиб бўлмоқ, истиқдолга ва шу юртнинг шаънига, теран томирларига, бой тарихига, мунаввар келажагига муносиб бўлмоқ билан баробардир.

КЎҲНА ЖАҲОНИМ

Ҳар куни эрта тонгдан то ярим тунгача ғазал тинглаймиз, қўшиқ эшитамиз. Радио, зангори экрандан тараладиган қўшиқ ва ғазаллар, ашғорлар, ёр-ёру алёрлар кўпинча муҳаббат, ота ва она, она юрт, фарзандлар мадҳида бўлади.

Лекин кўҳна бу дунёда дунёнинг ўзидек кўҳна, донишманд, нуроний бир инсон бор, уни нимагадир камроқ эсга оладилар, у ҳақида таъриф, тавсифларни ҳам эшитмаймиз. У ҳақда ғазаллар тингламаганмиз.

Унвони, исм-шарифи бувижон ҳақида деярли гап йўқ. Ахир бувижонлар бизни боқиб катта қилади, бизнинг болаларимзни ҳам бағрига босиб, аллалар айтиб вояга етказди. Аслида бувилар мақтовларга, эъзозларга кўпроқ муносиб бўлган мўътабар зотдир.

Бу ёруғ оламда улуғлар кўп. Отанг улуғ. Онанг улуғ. Опанг мўътабар. Ота-онанг ҳақида ҳикматлар ҳам мўл, таърифлар беҳисобдир. Лекин беозор, заҳматкаш бувилар ҳақида, афсуски, на ривоят, на ҳикоят ва на ғазал, қўшиқ бор.

Бувижонимнинг таржимаи ҳоли — меҳрдир, меҳрибонликдир. У фарзандларининг камоли учун мисоли бир побондир, чароғбондир. Бувижоним — кўҳна жаҳоним, бизнинг ўтар йулларимизни иссиқ нигоҳи билан мунаввар этади. Бизни озорлардан, ногоҳоний изтироблардан қўриқлайди. Адашсак, тўғри йўлга солади.

Бувим кўз нурларини пойандоз этиб, ширин сўзларини бисёр айлаб, гиргиттон бўлиб бизни кутиб олади.

Қучоғини очганида иссиқ бағри — кенг жаҳонга ўхшайди худди.

Гўдак бўлсак, қучоқларида, бағирларига босиб олиб яширадилар. Силаб-сийпалаб овутадилар. Юлдузлардан ором, дарёлардан жўшқинликлар тилаб, аллалар айтадилар.

Ўсмир бўлсак, бизни қалин кўрпачаларга ўтқазиб, ўзлари

бизга термилиб ўтирадилар. Бисотида неки бўлса, борини олиб чиқиб, дастурхонга қўядилар. Дуолари, тилакларни бисёр. Меҳрли сўзлари тугамайди, ўтли нигоҳлари бизга сира тўймайди.

Биз эса лоқайдмиз, бепарвомиз, ҳатто меҳрсизмиз. Унинг кўксидаги соғинчларини, унинг дилидаги ғуссаларини, армонларини англамаймиз. Нега шундай?

Шоирлар бувижонлар ҳақида кам ёзадилар. Бувижонимнинг меҳри, ардоқлари, ширин сўзлари, ўгитлари ҳаммамизга етади. Биз унга қандай меҳр кўргазамиз? Ҳеч ўйлаб кўрмаганмиз.

Дорилфунунда бизга эркин мавзуда иншо ёзишни топширдилар. Мен бувижоним деган мавзуни танладим.

Юраги қайноқ, меҳрга, дардларга, ташвишларга тўла тенгсизим. Қароғларида меҳр шамлари ҳамиша ёниб турган чироғим. Инжу, жавоҳирлар, сабоқлар тўла денгизим — бувижоним ҳақида қўшиқлар тинглашни истайман, ғазалларни ахтараман, мадҳияларни, ҳадисларни варақлайман. Излаганларимни тополмайман.

Ҳаёт отлиғ ажиб донишманднинг ҳикматларини тинглаганим бор. Севинч ва армон қаламига мавзу бўларлик воқеаларни кузатганим бор. Бу манзаралар, ҳаётда кузатганларим умр, ҳаёт китобининг рангин саҳифалари эди. Улар ҳамон ўйлантириб, тинчлик бермай келади менга. Негаки, уларнинг бағрида бувижонларнинг тақдири, қисмати, қадр-қиммати ёҳуд беқадрлигини кўраман. Бувижоним деган қўшиқни мен қоралаб қўйганман. Мана ўша қўшиқнинг матни:

*Бувижоним, юлдуз тўла осмонимиз,
Ёзаверсам, битмас ўтли дostonимиз.
Донишмандим, ҳикмат тўла маҳзанимиз,
Лекин сизга қўшиқ, ашъор азал йўқдир.*

*Бувижоним, бағрингиз нур, офтобимсиз,
Дунё ичра олиб кирган китобимсиз.
Оромимсиз, тунлар менинг посбонимсиз,
Лекин сизга ҳамду сано, ғазал йўқдир.*

*Ўлан айтиб тонгларни ҳам уйғотасиз,
Алла айтиб замонларни улғайтасиз,
Доим элу юртга доно сўз айтасиз,
Бувижоним, сиздан сира афзал йўқдир.*

*Пойингизга бошим қўйиб, ўпай ўзим,
Сизга умр тилай, ёмонларга тўзим,
Бувижоним, мунисгинам, кўрар кўзим,
Бу оламда сиздек қанду асал йўқдир.*

*Қумри, булбул, кушлар тинар... уйқудагир,
Олам, одам бари ширин туйғудагир,
Бувижоним бедор... гоҳ шод, гоҳ, қайғудагир,
Дунё ғамин ўйлар, унга назар йўқдир.*

*Бувижоним, қомусим, кўҳна жаҳоним!,
Бизлар ғунчамиз, чаманмиз... сиз —боғбоним.
Бизлар карвондирмиз, бувижон — сарбоним,
Бувим борки, бизга ҳеч бир озор йўқдир.*

Машрабни, Аҳмад Яссавийни, Ҳазрати Навоийни, Бобурни, Нодираи давронни қўлидан қўймай, китоб варақлаб, ўйчан ўтирган бувижонимга термуламан.

Бувижоним бева қолганларини биламан. Лекин унинг кўксидаги бевалик азобларидан беҳабарман. Унинг уйқусиз, оромсиз тунларидан беҳабарман. Байрам, шодиёна, улуг айёмларда бувижонимнинг қабр тошларини ювган кўз ёшларига бепарво қараб юраверганман. Унинг гоҳо мунгли нигоҳлари, ўксик кўзларига термулиб қарамаганман. Мен буларни ҳозир ҳис қилиб турибман.

Бир куни дугоналарим билан бирга бир маросимда бўлиб жуда кеч қайтдим. Ярим тун эди. Бувимнинг чироғи ёқиб, «Чўли ироқ» куйини тинглаб, хомуш ўтирибдилар. Уйқум йўқ, болажоним, — деганлар. Уйқуга зорман, уйқуга илтижолар қиламан, у мени англамайди, остона хатлаб келмайди, — деб зорландилар. Болам, дедилар бувим мен сенга уйқусизлик азобини сўзлай, сен яхшилаб тинглаб ол, бир

кун бориб улғаярсан, бир кун бориб уйқусизлик не эканини биларсан, унинг суратини чизарсан дедилар. Мана ўша бувим сўзлаган ҳолат, бувим нигоҳидаги сурат. Мен буни кейинроқ ҳис қилдим. Бувимнинг ёдини олдим. У айтган суратни қораладим.

*Тун тим қаро сочин тароқлаб ўлтирар,
Дил бедорлик гафтарин..варағин тўлдирар.
Сенга интизорим — қароғлар мўлтирар,
Келгил, дуоларга ўтай, қаландарим.*

*Кела қол, тош узра ётган чўрингдирман,
Азиз жонин қийнаб ўтган гўрингдирман,
Фамнинг барин тутган манглай шўрингдирман,
Ороми йўк, жонни нетай, қаландарим.*

*Сенингсиз бир кеча ўзи бир замондир,
Оромсизлик ўлимлардан ҳам ёмондир,
Бағрим гирён, ранги рўйларим сомондир,
Тўкилмоқда дилим тутгай, қаландарим.*

*Ҳумой қушим, йироқлардан келгил учиб,
Оромсизлик тоғларидан кўчкин кўчир,
Фамнинг милтираган гурбат шамин ўчир,
Келгил, кўзим нурин тўкай, қаландарим.*

Ҳаёт — муаллим эмиш. Унинг ўзига хос ажойиб сабоқлари бор: Бу сабоқлар улкан дарсхонани эслатади.

Бувижоним ҳеч қачон ҳеч нима сўрамайдилар. Аксинча борини, жонини-жаҳонини бизларга нисор этиб яшайдилар. Улуғ ёшда бўлсалар ҳам, кўзойнақларини тақиб, чок тикадилар. Кўйлақларимизни, пайпоқларимизни орасталаб қўядилар. Болам-бўтам, оппоғим, асалим, паҳлавоним, достоним, барчиним... бундай эркалашларни ҳеч ким унингдек меҳр билан айтолмайди.

Дунёдаги энг катта бойлик бувижонимнинг юрагида яшайди. Бу меҳр деган кимёдир. Дунёнинг барча сиру асрорларидан хабардор бувижонимнинг ўзи бир ҳикмат китобига ўхшайди.

Оқшомлари алла айтадилар. Кичкинтойлар бу алла оғушида ором деб аталган паркуга бош қўядилар. Ростини айтсам, гўдак бўлмасам ҳам, бувижонимнинг аллаларини тингламоқ учун ҳар оқшомни сабрсизлик билан кутаман. Эртақларини тинглаш ундан ҳам роҳат. Назаримда, замон-замонлар ҳам бувиларнинг аллаларини, эртақ ва ривоятларини тинглаб улғаядигандек.

*Оқшомлар кўнди, болам,
Туман ўрар юлдузни.
Уйқуга кирар олам,
Ороминг ол, тенгсизим
Юлдузларни хўлади,
Ойни ҳам қучди тўлқин,
Ухла, қўзим, ухлагин
Эрта тонг отар гуркун.
Хумой қушлар уйқуга,
Қояларга қўйиб бош.
Дунё ширин уйқуга,
Уйқуга ётар қуёш.*

Олис сафарларда юрганимда энг аввало софинганим, ўртаниб қўмсаганим азиз юртимдир. Сўнгра бувижонимнинг алласини софинаман, аслида, у алла эмас, улкан бешигимнинг ўтли достони, ором қўшиғидир, тушларимда ширин хаёлларимда, армонларим ичра яшаб қолган мунис оҳанглар улар. Мен бувижоним куйлаган аллаларнинг оҳангларига жонимни, жаҳонимни бағишлайман. Боримни, баҳоримни нисор этаман. Ҳеч ким, ҳеч замонда аллани бувимдек ёниб, жозиб, оҳангли, таъсирли куйлай олмас.

*Алла, болам, алла-ё,
Гулу лолам, алла-ё,
Сен ором олганингга.
Ором олсин бу олам.
Алла, қўзим, алла-ё,
Кўрар қўзим, алла-ё.*

Юлдузларнинг энг мураккаб қомусини бунёд этган мунажжим ҳам, учқур тоғларни кесиб, тубсиз жарликлар устига кўприклар ташлаган инсон ҳам, соҳир заргар, фазогир, олиму фозиллар, буюк арбоблар ҳам алла тинглаб улфайган, дунёни англаганлар.

Замонлар ўзгарар, даври давронлар ўзгарар, дунё эвриллар... Лекин бувиларнинг алласи ўзгармайди ҳеч. Меҳр қаримайди, алла эса меҳр қўшиғидир. Алла ҳам қаримайди сира.

Бир кун бувижонимни соволга тутдим. Алла бошлашингиз билан беланчақдаги гўдак жим бўлиб қолади, роҳатланиб уйқуга кетади. Аллангизнинг сеҳри борми, бувижон?

— Ха, болам, — дедилар бувим. — Алла деган нарса уйқунинг фариштаси эмиш.

Алла тинглаганда шаршарақлар ҳам тугёнларга бош қўйиб ухлар эмиш. Алла тинглаганда девлар ҳам ғарибгина уйқуга кетар эмиш. Ой баркашида нур элар эмиш. Дарёлар сочларини ёйиб, жўр бўларкан. Тун оромга айланар, юлдузлар уйқуга кетган гўдаклар бошида посбон бўлар эмиш. Дунё бари гўзаллик, оромларини аллалар бағрига жойлаган экан.

Хар оқшом дераза ёнида ўтириб бувимнинг алласига кулоқ тутардим, илҳом олардим. Аллалар бағрида афсоналар тилга кирарди. Ана шу афсоналар бағрида бизлар улгайиб, барно барчинларга, алпомишлар, кунтуғмишларга айланиб қолардик.

Она юрт, унинг-ишқи, ҳижрони, соғинчи қандайин туйғу, қандайин азиз эканини юрагимизда муҳрлаб қўярди бу аллалар. Балоғат ёшига етганимизни сезган бувимиз энди Зебуннисони, Ҳазрати Навоийни, Нодирабегимни ўқиб берардилар. Фазаларни тинглаб биз бошқа бир оламга, фусунгар бир дунёга кириб қолгандек бўлардик. Чорбоғимиз, файзли, баҳрали уйимиз, сўлим ҳовли-рўяларимиз, болу неъматларга тўла боғимиз наздимда мисли кенг бир олам эди.

Бувим дутор ҳам чалар эдилар. Нодирабегим газалларидан деб, ашулалар ҳам айтиб берардилар.

Болали уй — бозор, дердилар бувим. Сўнг, ана шу болали уйнинг савдоларидан, ҳаётнинг равону довонларидан, сайҳону саҳроларидан ривоятлар сўзлардилар. Бувимнинг

бағрида беташвиш улғайдик. Ором деган бу иссиқ бағир-нинг қадрига етдик. Ҳа, бола эдик. Бувижонимнинг ўзи кўҳна бир дунё эканини англаб етолмадик.

Улғаймоқ, саодати бошлаган йўллардан кетдик. Хаёлларим ичра энг ардоқлиси ўша бувимнинг эртаклари, зарифгина аллалари эди. Шундай бўлиб қолади.

Дафтаримга, юрагимнинг энг мусаффо варақларига битилган манзаралар, ширин хотиралар, ҳаёт сабоқлари, кузатувлар, тинглаганларим ҳеч тинчлик бермайди менга. Бувижоним-кўҳна жаҳонимни ёзипман-у, ўша манзаралар ҳар сония жонланаверади.

Ўшанда ҳам баҳор эди... ҳа, баҳор улуғ шодиёналарни, байрамларни бошлаб келади. Наврўз байрами арафалари эди. Кенг, кўркам магазинга кириб келган йигитни танидим. У магазинчи қизга юзланиб, деди: бувижонимга кўйлақлик мато олмоқчиман. Энг яхшиси, чиройлиси, ярашадигани бўлсин. Ҳозир урф бўлганидан, — деди яна.

— Бувингиз неча ёшдалар? — сўради сотувчи қиз.

— Бунинг нима аҳамияти бор, — деди йигит.

— Ҳар қалай, ёшига қараб мато танласак яхши-да, — деди сотувчи.

— Бувимнинг ёши етмишда.

— Ҳа, одмироғи ҳам бўлавераркан. Бу ёшдаги аёлларга жудаям танлаш шарт эмас.

— Адашдингиз, — деди йигит, ранжиб. — Бувимнинг қандай аёл эканини билмайсиз-да. Унга энг чиройли энг кўркам, тоза матодан олмоқчиман. Менинг кўзим, меҳрим билан кўрсангиз эди бувимни. Унинг баҳри дилини очадиган, жуда ўзига ўхшаган хушрўй кўйлақлик топиб берсангиз.

Сотувчи қизнинг йигитга ҳаваси келди. Ўз бувисини шунчалар улуғлашни биладиган йигитга зимдан разм солди. Меҳри товланиб деди: — Барака топинг, кам бўлманг. Бувингизнинг дуосини олаверинг, дуо олгиндир, — дейдилар. Бувингизга ярашадиган мато топиб бераман... Мана шуни олинг, тоза мато, бувингизга ярашади, — деди. Йигит жилмайди, матони сийпалаб кўрди.

— Ажойиб экан...

Сотувчи матони авайлаб, оппоқ, қоғозга ўраб берди. Йигитнинг орқасидан ҳавасланиб термулиб қолди...

Ҳа, дарҳақиқат ҳавасланса арзигудай йигит эди. Унинг учун бувиси яшайдиган уй бамисоли каъба, саждагоҳ. Йигит ҳар тонг ўша қутлуғ остонага борар, бувиси билан хайрлашиб, ишга кетар. Ҳар оқшом остонани зиёрат қилмоқ, кундалик одатига айланиб қолган.

Бувиси ҳам унинг келишини кутар, унинг ташрифидан дилига кайфият, куч мадор, кўзларига нур олар эди.

*Эй фарзанд,
Сенинг меҳринг турғизар йиқилган онларимга
Ҳамдардлигинг қўлимга асодир, таянарман.
Сенинг мурувват сўзинг айланар қонларимга
Қаноти йўқ қуш гўё лочинга айланарман.
Сенинг меҳрли сўзинг кулбамга чироқ ёқар.
Ёришиб кетар дилим қуёшланиб, ойланиб.
Бемадор белларимга кумушдек камар тақар,
Меҳр — дунёдир, болам, мен дунёга айланиб,
Дуоларга ўтарман, йўлингга кўз тутарман.*

Бувим, «Буни умр дерлар»... деб бошланадиган қўшиқни яхши кўрардилар. Бувимнинг таъсири булса керак, мен ҳам шу қўшиқни ёқтириб қолдим. Бувим тушинтириб берардилар. У қўшиқда ўзига хос ҳикмат, ҳаётнинг рангин бир лавҳаси чизилган. Шоир ғазални ёзганида, албатта, армони-ни, ўйларини қоғозга, қаламга сўзлаган, ёниб ёзган. Бастакор ҳам шоирнинг армонли дилини англай олган. Ҳар гал қўшиқни бефарқ тинглай олмайман. Ҳар гал у юрагимни ўртайтиди. Не-не азиз умрлар оҳир-ниҳоясини топган бир чексизлик ҳақида ўйлаганингда зирқирамаган юрак борми. Қўшиқнинг қудрати ҳам шунда. Бундай қўшиқлар сизни хаёллар оғушида ёлғиз қолдириб кетади.

Қўшиқ тинглаб, хаёллар оғушида қолганимда ўзим кузатган, ўзим тинлаган қўшиқларни, манзараларни ёдимга оламан. Улар ичида бувилар ҳақидаги қўшиқни учратмайман. Ҳа, бувилар ҳақида қўшиқ ёзилмаган. Афсус қиламан.

Хазрати Алишер Навоий дебдилар: Инсон жамоасидаги

энг комил инсон машаққат юкини энг кўп кўтарган одам-дир. Наздимда ўша комил инсон бувижонимдир. Оилада бир кун бувижоним бўлмасалар биз маслаҳатгўйсиз қоламиз. Гўдакларга иссиқ бафр, меҳрибон кўнгил, меҳрли кўз бу бувимиздир.

Балогат ёшдагиларга маслаҳатгўй, йўл-йўриқ кўрсатадиган қибланома — бувижонимиздир. Келинойиларга насиҳатгўй, адолатли ҳакам, устози муаллимим бувимиз. Дадам, онамга ҳам энг яқин ҳамдам, суянч тоғи бувимдир. Уйимизнинг, фариштаси, сариштаси, кўрки, чиройи бувимиздир. Бувиси йўқлар — дунёси йўқлардир.

Янги йил шодиёналари эди. Биз оила аъзолари йиғилган бир даврага меҳмонга таклиф этилдик. Қариндошлар жам бўлганида ёшлар ёши улуғларнинг суҳбатини олса, савоб деб тушунамиз, биз. Лекин ўша даврада бунинг тескариси бўлди. Менга жуда хунук манзара бўлиб кўринди. Столга ноз-неъматлар ва, албатта, ичкилик деб аталган нарсалар ҳам қўйилган экан. Ёшлар ғалати одобсизлик қилдилар. Ёши улуғларни балконга чиқиб ўтиришга таклиф қилишди. Ёши улуғларни ҳурмат-иззати билан ясатиғлик, дастурхон тўрига ўтказиш ўрнига, балконга «сургун» қилдилар. Ёши улуғлар бундан хурсанд бўлишмади. Уларнинг суҳбати ҳам қовушмади. Кўнгли чўккан қариялар овқат ҳам емадилар, ёзилиброқ ўтиролмадилар. Ўксик кўнгилларига таскин тополмадилар.

Қадаҳларнинг, телба-тескари мақтовли сўзларнинг жанрига маҳдиё бўлган ёшлар ўта гумроҳлик қилганини пайқамадилар, чоғи!

Қарияларга Шерали Жураевдек сеvimли ҳофизнинг қўшиқлари ҳам ёқмади ўша оқшомда. Улар орасида бувим ҳам бор эдилар. Бувимнинг кўнгли нозик. Бу ҳолат унинг кўнглини ҳам забун қилганини пайқадим. Ўша хонадонда ёши улуғ одам бўлганида бундай ҳолат юз бермаган бўларди. Бувиси йўқ, хонадоннинг тоат-ибодати икки пул бўлганини ким пайқади, ким пайқамади. Шу сатрлар ёдимга келди!

*Сен кўнги олгил ҳамиша, Сен кўнги қидирмагил,
Майли маҳшар бўлсин-у, ё майли охир замон ўлсин.*

Кўнгли чўккан қариялар ҳаммадан олдин меҳмондорчиликни тарк этдилар. Ғоят хунук манзара эди бу!

Дунёдаги энг оғир хўрлик, ғариблик нима?! Бу болаларингнинг лоқайдлиги, бепарволиги, бемехрлигидир. Энг оғири бу ёлғизлик, кўнги ёлғизлиги, ўксиши ғариблигидир.

Бувим билан тез-тез ўзга бир хонадонга бориб турардик. Бувимнинг жамалак ўртоғи бўлган аёл энди бувимнинг бир умрлик қадрдони бўлиб қолган эди.

Ўғли уни ташлаб қўймаган. Йўқ, асло. Бувисини ўз ҳовлисида олиб ўтиради. Йигит соатлаб ойнаи жаҳонга тикилиб ўтиради. Ястаниб дам олади. Хафсала билан овқатланади. Бу чоғда бувиси товукларга, қўйларга дон, ем, сув элтади. Идиш-товоқларни ювади.

Буви ўз кирини ўзи ювади. Уйдаги келин буни пайқайди, пайқамасликка олади. Йигит меҳмондорчиликларда кўп бўлади, ўзи ҳам кўп меҳмон чақиради. Чет элнинг юмшоқ, диванлари, креслоларида дам олади. Баланд уйнинг баланд зинапояларидан чиқувчи ичкари хонанинг безатилган столларида жўралари билан соатлаб гурунглашиб ўтиради, Ота-оналар, бувилар шаънига қадаҳлар кўтаради. Ота-оналар ҳақидаги зариф ашулалар янграб туради. Бош тебратиб эшитадилар... Лекин бувисини бир ҳафталаб кўрмаса ҳам юраверади. Бувиси ҳовли этагида, пастқамгина уйчада яшайди. Уйлари бир ҳовлида бир осмон остида, лекин кўнги йироқ. «Чўли ироқ» куйи ёдимга келаверади. Ахир ҳаёт саҳросида адашганлар озми? Меҳрдан йироқлар озми?!

Инсоф, диёнатдан йироқлар озми. Сохта давлатига дам бериб, чин давлатини оёқ ости, қилувчилар озми?!

Бувиси ўзининг пастак кулбасида кўрпача устида ўтириб, баланд, чароғон уйлардаги ободликларга термулади, шукроналар қилади. Шу данғиллама уйларни қурган боласига узоқ, мартабалар тилайди. Уйларга қараб кўнги ўсади. Серҳашам уйларда яшайдиган набираси, бу кулбага киришга ҳафталаб вақт топа олмайди. Бувисини зи-

ёрат қилишга улгурмайди. Битта ҳовли ичида, битта дарвоза орқасида яшайди. Бувисининг милтираган чироғини кўриб туради, кўнгли тўқ, бувиси соғ-омон. Унинг кўнглидан кечаётган кўчкинлар дарзини эса бувисининг ўзи кўтаради.

Буви намозга бош кўтарганда ҳам, дастурхон устида ҳам, тиловат чоғларида ҳам, уйқуси, тушларида ҳам набирасига омад тилайди.

Байрамлар ўтаверади. Улуғ айёмлар ўтади, мебеллар, қандиллар, идиш-товоқлар, дастурхону сочиқлар харид қилинади. Ҳаммаси чет элники... Лекин бувисига бир дона дока рўмол ҳеч кимнинг эсига келмайди. Қари одамга нима керак? Бувиси ҳеч зорланмайди. Тангрига шукроналар айтади. Набирасининг уйларида қандиллар порлаб турибди. Илоҳим, чироқларинг ўчмасин дея дуо қилади.

Буви қалби...

У бир тоғ...

Кўчкинлар кўчади, кўчаверади.

Жилғалардек оқар унсиз армонлар,

Хўрликлар оқади, оқаверади.

Кўз ёшларин жимгина ютаверади.

Буви деган сўз...

Ўзи бир жаҳон,

У бир метин қоя,

Боши узра оппоқ қировлари,

Нуридир.

Армонларни енгар, кўз ёшларни ютар.

Дейди; булар бари бир кунни ўтар,

Ёлғизликни енгар, чора топар, кўнар,

Чунки у бир мунисгина бувидир.

Оилада янги фарзанд туғилганида, ҳаммадан ҳам кўра сергак тортадиган инсон бу бувидир.

Бувиларнинг юраги кенг, ёруғ маъволарга айланади. Уларнинг хаёлида ўлан, тилагида яхши дуо, тилида ала. Буви аталган беором, безовта жон набирасига атаб кўрпачалар қавийди, жажжи чопонлар, яктаклар тикади.

Фарзанд ўсаверади. Бувилар эса парвонага айланади. Юлдуз деса юлдузларни, ой деса тўлин ойнинг баркашини чақалоғига ҳада қилишга тайёр туради. Гўдакка атаб ёғлик, кулчалар ёпади. Ширин, зариф аллалар тўқийди. Гўдагининг оромини қўриқлаб чарчамайди.

Вақтнинг шамоллари шивирлаб ўтади. Бувижонимнинг орзулари ҳам, ўзи ҳам улғаяди. Набирасини етаклаб боғлар-хиёбонлар кезади. Унга гуллар, қушлар, булутлар ҳақида сўзлаб беради. Дарахтлар, майсалар ҳақида ҳикоялар айтади. Оқшомлари бувижоннинг эртаклари бир сеҳрли оламга етаклайди бизни. Юлдузли осмон, ёрилтошлар, учар гиламлар, девлар ҳақида афсоналар тинглаб ухлаб қоламиз.

Кўп кузатганман. Бувимнинг паришон чехраларида ажинлар кўпайиб, гоҳо кўзлари маънос тортади, гоҳо намланиб қолади. Умрининг тез оқар дарёлари оқизиб кетган ёшлигини эслаган бувимнинг маҳзун боқишларини кўп кузатганман. Келинчаклик онларидан қолган тақинчоқлари, идиш-товоқлари, оппоқ, ҳарир рўмолларини тез-тез қўлларига олиб, термулиб ўтирганларини кўрганман. Унинг пешонасидаги, яноқларидаги чизиқларга термуламан. Бу чизиқлар унинг юрагига тушган дарзларнинг, вақт шамоллари, ҳаёт изғиринларининг сувратига ўхшайди.

Бувиларнинг бир тутамгина умрини мангу умр деб ўйлаган биз фарзандлар мудом ғафлатда эканлигимизни англайман.

Фано денгизи-дунё доимо тўлқин уриб, бедорланиб туради. Ана шу соҳир, бедор дунёга айтар тилакларим мўл.

Тушларида, ширин хаёлларида, армонларида оромларида бизнинг камолимизни ўйлаб оқ ювиб-оқ тараб бизни улгайтирган, ўзи эса мункайиб нураган бувижонимга, бувижонларга бир ҳайкал бўлса эди, дейман. У ҳайкал нурдан, меҳрдан тикланса эди деб орзу қиламан.

Негаки!

Ҳайкал бор номасълум аскарга,

Гулзорда, майдонда ҳайкаллар,

Қароғлар ичинда асрарлар

Эъозлаб, тавоф айлаб, сайқалаб.

*Ҳайкал бор арбобга, шоирга
Соҳибқирон ҳайкали ярашиқ,
Шукрона замонга, тақдирга.
Зулматлар кетди, тонг ёришиб,
Ҳайкал деганлари тош фақат,
Танимок, керакдир бувини
Керакдир мурувват ва шафқат,
Тушунмок, асрамоқлик уни.*

Бувилар болам дейди. Боласи эса ўз боласига чопади, меҳрини улашади. Орқасига қайрилиб қарамайди, фарзандини бағрида, ардоғида асрайди. Бувиси эса орқасида қолади. Ҳаёт шундайми, одамлар шундайми, билмадим.

Мен куярман боламга, болам куяр боласига — деб айтганлар донишмандлар.

Лекин инсоннинг, фарзанднинг қомусда ёзилмаган бурчи бор-ку! Ана шу бурчни унутганлар ғафлатдаги фарзандлардир.

Ҳеч қачон фарзандлари билан ҳақ-ҳуқуқ талашмайди-ган, меҳнатларини писанда қилмайдиган бувимизни бошга кўтармоққа ярайлик, азиз одамлар.

Серташвиш дунёнинг севинчлари, дилшодликлари кўпдир. Лекин кексайган оналар, бувилар учун бахтнинг, севинчнинг энг ардоқлиси, бу фарзанд меҳри, ардоғидир.

Улар учун дунёдаги энг оғир хўрлик, ғариблик, бу фарзандларнинг бепарволиги, бемеҳрлигидир.

Фарзандларимнинг қош-кўзларида, толим-толим сочларида, зариф қарашларида, ширин, мулойим муомалаларида, юриш-туришларида, назокатида, иффатида бувим ёзган иншоларни, бувим чизган сувратларни кўраман... бувижонимдек мунис бир аёлни яратган табиатга, тангрига таъзим қиламан.

ЙЎЛИН ТЎСМАНГ, МЕҲР ЮРСИН ДУНЁДА...

Инсон юраги керагида гул, керагида шамширдир. Дунё эса инсон юрагидан бошланади. Ана шу юрак бамисоли боғ. Боғлар гулларга ташна, кўнгил ҳам шундай. Кўнгил орзуларга, дийдорларга, ўтли суҳбатларга ташна. Фозилларнинг суҳбатига ошифта.

Ана шу юрак ҳеч нарсага бўйсунмайди. На қиличга ва на ҳукмдорга. Икки олам сарвари унинг ўзи. У гоҳида япроқлар, майсалар кўксига титраган шабнам, керагида метин қояларга айланади. У гоҳи афсоналарга айланади. Ширин хаёллари — афсона, азиз ҳислари — афсона. Кўнгил қилга айланади гоҳи. Қачон? Қачон меҳрсизликка рўбарў бўлганида. Ҳиёнатга дуч келганида. Лоқайдликнинг бефайз кўчаларидан ўтганида. Бундай чоғларда кўнгил ғоят етимдир, ғоят ғарибдир.

Кўнгил...

*Ғунча очган бир ниҳолнинг бандаси,
Бир ширин сўз қудратидан турфағир,
Бир табассум унга мумтоз тухфағир,
Бир совуқ сўз муз қилур шўҳ ҳандасин.*

Кўнгил...

*Гоҳи тугён, гоҳ гирёндан ёнадир,
Бир гадога айланур ғам пойида,
Бир саҳоват бирла сарҳуш гоҳида,
Бир қабоҳат ҳанжаридан порағир.*

Кўнгил кўнгилдан сув ичар эмиш. Бу — кўчма маънода айтилган ҳикматдир. Кўнгил сув ичармиди? Кўнгил меҳрга зордир. Худди сувга ташналик каби меҳрга ташнадир ҳамиша. Ана шу меҳрдан баҳра топган сонияларда у бахтиёрдир, бутундир, дилшоддир. Кўнгил кўнгилдан озор топ-

ган кун чил-чилдир, забундир, хундир. Бутун дунёнинг бойлиги, зебу зийнатлари билан обод бўлолмаган кўнгил баъзан биргина меҳрли сўздан обод бўлгай. Меҳрли, далдали сўз. Умидларга ёр айлагувчи сўздир ул.

*Йўлин тўсманг, меҳр юрсин гунёда,
Дилга дилхоҳ тахтин курсин гунёда,
Мисқолламанг, қизғонмангиз меҳрни,
Ул қароғлар узра турсин гунёда.*

Одам... Афсоналар, ривоятлар балки ҳикматларга айланган халқ донишмандлигига қулоқ тутганимиз бор. Балки фозиллар, балки аҳли донишларнинг сўзидир бул. Лекин айни ҳақиқат, айни ҳикмат китобининг бир саҳифасидир.

Одамни ясаганларида, тоғлар уни мендан ясанг деб сўрабдилар. Негаки, мен улуғворман. Одам мендек улуғвор бўлсин, деб орзуланибди тоғ.

Осмон мендан ясагил, дебди. Мен юксақдаман, азимман. Инсон боласи мендек юксақда бўлсин.

Олтин мендан ясагил, дебди. Мен бебаҳодирман. Инсон бебаҳо бўлсин.

Тупроқ мендан ясагил, дебди. Мен ҳоксорман... Инсон хоксор бўлгани яхши.

Ё раб, бу сўз тангрига, табиатга манзур бўлибди. Одам боласини тупроқдан ясабдилар.

Инсоннинг гулларга ўчлиги шундандир. Табиатга шайдолиги шундандир. Она тупроққа сажда айламоғи, бош қўймоғи шундандир. Унинг ўт-ўланлар, майсалар, қирмизи лолаларга айланмоғи шундандир. Одам боласининг зарралардан олам яратмоққа ўчлиги шундандир.

*Тупроққа бош қўяр, тиз чўқар одам
Бу кўҳна ердаги дур, гавҳаргами?
Бу бағирда бордир дур ҳам, ҳикмат ҳам,
Инжулардан ортиқ бор қутлуғ излар,
Унда бордир йиллар гулдуриси, жафолари,
Тупроқни ўпармиз шул боис бизлар.*

*Тупроққа бош қўяр, тиз чўкади инсонлар,
Не зоти киромлар, гадолар ҳам шу.
Борлиққа зеб бўлган не-не асрий чинорлар,
Осмонга юз тутган қоялар учқур...
Барига она ер тамал тошидир,
Барига интиқо, аввал бошидир.*

Ерга, эзгуликка, муҳаббатга, онага, устозига, Ватанига таъзим қилишни билмаган одамнинг тошдан фарқи бормикин деб ўйлайман. Софинишни билмайдиган, меҳрсиз одамлар юрагида эзгулик ҳам туғилмайди, асли. Юрагида эзгулик, она табиатга, инсонга меҳр, муҳаббати бор одам тошдан гул ундириши, тошнинг лабига ҳам кулгу қўндириши мумкин, аслида. Тоғдан юмалаб тушган бир тош, катта бир муҳаббатга, бокира бир туйғу, гўзал бир оилага таъмал тоши бўлганини кузатганман. Бу ҳол инсон дилидаги эзгулик, меҳр туфайли юз берганини ҳам англаганман.

Тоғлар оралиғидаги бир оромгоҳда эдик, қуёш оразин булутлар ортига яширди. Табиат ғазабнок. Яшин қиличи ялтиради, момагулдирак от солиб ўтди. Тоғу тошларда аксадо берди. Дарахтлар тебранар, сувлар чайқалар, яшин ярақлар, момагулдирак от соларди. Бирдан нимадир қарс этиб кетди. Қоя бошидаги асрий чинорни яшин ялаб ўтди. Ловулаб... гулханга айланди чинор. Бир зумда чинор ўрнида бир ҳовуч кул қолди. Асрлар тенгдоши, не-не баҳорлар, жавзоларда қушларга ошён бўлган сербар чинорга қазо этди. Бу табиат ўйини эди.

Нимадир гумбирлади. Тоғдан ҳарсанг тош кўчди. Ҳарсанг тош жуда кўп йиллар сой бўйида кераксиз буюмдай ётаверди. Сой ўзанини, майса-гиёҳлар йўлини тўсиб, жозибасиз, ортиқча бир довоңдай, беўхшов бўлиб ётаверди. Қуёш жазирамасида мис бўлиб қизиди, қаҳратон чилласида улкан музга айланди. Ҳеч кимга кераги бўлмади. Балки у неча йиллар мана шундай тўнкадай бўлиб ётаверар эди. Иттифоқо, юртимизнинг таржимаи ҳоли ўзгарди. Баҳорнинг муаттарлиги, табиатнинг чиройи, сувлар, дарёлар-

нинг тўлқин уриши, қушларнинг хониши, юракларнинг ёниши ўзгарди.

Инсон юрагида янги дунёлар туғилди, инсон тилагида янги дуолар туғилди. Истиқлол эди бу, хуррият, ижод, муҳаббат эди бу. Эркин фикр, ташаббус, изланиш, юксалиш, интилиш, кашфларга қўл уриш, юрт учун фидойи жон бўлиш эди бу. Ирмоқларда дарёларнинг ҳаваси, кўлмакларда денгизларнинг ҳаваси, сўқмоқларда кенг манзиллар, равон йўлларнинг ҳаваси эди бу. Қумриларда булбулларнинг ҳаваси туғилгани рост. Истиқлол ихлос, ижод, меҳр чашмаларининг қум тўлган кўзларини очиб юборди... Юртимиз бўйлаб истиқлол нафаси, хуррият нафаси эса бошлади. Бувилар қозикдаги дугорини қўлларига олдилар, бахшилар юрт васфида бахри байтлар, бувилар янги ўланлар, аллалар, ёр-ёрлар тўқий бошладилар. Ҳофизлар қўлида соз, бастакорлар дида янги наволар янграй бошлади. Юртимиз гўё тўйхонага айланди.

Иттифоқо, темир болғачасини кўтариб сой соҳилидан наққош йигит ўтиб қолди. Қоядан қулаган тошга нигоҳи тушди. Узоқ тикилиб, хаёл суриб туриб қолди. Санъат кишининг юрагида иштибоҳ туғилди. Наққош йигит ўз санъати билан тошга хусн, эзгулик ато қилмоққа шайланди. Ҳарсанг тош бошида темир болғача, ўткир чўқмор жаранглади. Бокира табиат, қишлоқ, тоғ субҳидамларининг тароватидан, мустақил юрт ҳадя айлаган илҳом, эзгу тилаклар руҳи билан тоштарош йигитнинг билагидаги қувват, юрагидаги ғайрат, муҳаббат тошга кўча бошлади.

Сой бўйида беўхшов юмалаб ётган ҳарсанг тош кунлар ўтиб гўзал, бетакрор санъат асарига айланди. Гўё тоғ оҳуси сув ичгани сой бўйига келган, келган-у, ненидир сеҳри билан хуркак тош оҳуга айланган.

Кунлардан бир кун сой бўйига сув олиш учун кўза кўтариб келган қиз бу мўъжизани кўриб қангу-манг бўлиб қолди. Одамларданми, сувнинг бебош тўлқинлариданми чўчиб қочиб кетишга маҳтал турган хуркак тош оҳуси ғоят афсунли эди. Қиз унга узоқ термулиб қолди: — Ё раб, деди қиз, бу қандай мўъжиза, бу қандайин қудрат?!

Наққош йигит юрагининг қўри, меҳр қўли билан яратилган охуни — ҳарсанг тош, деб айтиш ҳам гуноҳ эди. У ҳарсангтош эмас, бебаҳо санъат асари эди. Охуни кўриш учун тоғлик болалар, кекса бувилар, боболар, келинчақлар келишди. Улар инсон санъатининг, муҳаббатининг қудратига, ҳунарли гул қўлларга таъзим қилиш учун келишарди. Гўзаллик, меҳр, маҳобат етаклаб келтирганлар орасида ўшал тоғлик оху, гўзал санам ҳам бор эди. Тоғликларнинг хоҳиши билан ҳарсанг тош қулаган сой бўйида жуда кўркам дам олиш зонаси — болалар оромгоҳи очилди.

Кўза кўтарган қиз энди тошдан ясалган охуни эмас, юраги меҳрга лиммо-лим бўлган наққош йигит билан учрашиш учун бу ерга келарди... Тақдир, оила деб аталган қутлуғ салтанатга тамал тоши бўлган тош оху ҳамон сой бўйида муҳаббатга мангу обидадай қад кериб турибди.

Кўнгилни оғритиш жуда осон. Кўнгилни яралаш бу - бир лаҳзалик иш. Йиллар давомида Сиз кўнглингизнинг осмонида асраб юрган дўстингизнинг бир оғиз совуқ каломи, Сизга қилган эътиборсизлиги, лоқайдлиги кифоя бунга. Дунё бегонадир, дўст бегонадир бундай чоғларда. Оромлар бегонадир. Кўнгили умидсизликнинг даштларига бош олиб кетади. Замин тошга айлангандай бўлади, само эса етиб бўлмас манзилга. Муштдеккина юрак Сизни қийноқларга солади. Орзуларини улғайтириб, умидларини вояга етказиб, дунёларни сиғдириб яшашга қодир юрак бир лаҳзада кенг бу дунёга сиғмай қолади. Музтар кўнгилга қулоқ солишни ўрганинг, уни ҳадеб тергайвермай, меҳрларга лиммо-лим кўнглингизнинг зорларини тингламоқни ўрганинг. Кўнгили буюрмайди сира.

Инсоннинг ҳамдард қидириб, ҳамдард бўлгиси келади. Ҳамдардликнинг тарозуси бўлмайди. Унинг қомуси ҳам йўқ. Лекин бу олам, бу ҳаёт одамзоднинг ўтли, меҳрли, далдали нигоҳига, имдод қўлларига, ширин сўзларига ҳамиша эҳтиёж сезади ўзида.

Истиқдол бизга наврўзи оламдек мунаввар бир оламни берди. Кўп қадриятларимиз қаторида, уни ҳам қайтариб, яшартириб, бойитиб, мазмунларга тўлатиб, зийнатлаб, сай-

қаллаб қайтариб берди. Хайитларимиз, рамазондек мубо-
рак кунларимиз файзу кароматларга йўғрилди.

Меҳрнинг, мурувватнинг қудратли қўллари, оташли ни-
гоҳлари ўзлигимизни англади бизга.

Оналаримиз наврўз кунларида, рўзаи майрамазон айём-
ларида ёғлиқ кулчалар ёпиш, болаларга улашиш, шу билан
уларнинг дилшодликларидан қувониш одатларини канда
қилмайдиган бўлиб қолдилар.

Бир воқеани кузатганман. Улуғ айём кунлари эди. Сарви
хола ёғлиқ кулчаларини саватга узди. Ҳадемай, болакайлар
рамазон қўшиғини айтиб, эшик қоқиб келишади. Аёл кул-
чаларини санаб кўрдилар. Болакайларга улашишга етарми-
кин? Етмаса нима қилади? Ҳижолат бўлади-ку. Боғда ўсган
мевалар, ёнғоқ, ўрик, уннобиларни кўздан кечирди. Уларни
ҳам чиройли қилиб баркашларга солди. Қанту қурс деган-
ларидай... Болажонлар қуруқ қайтишмаса, бас.

*Рамазон айтиб келдик эшигингизга,
Худойим ўғил берсин бешигингизга.*

Рамазон қўшиғи жаранглаб кетди, қия турган эшик ланг
очишиб кетди, онажоннинг худди мана шу қўшиққа маҳтал
юраги гупиллаб уриб кетди, кўнглига офтоб кириб келган-
дайин ёришиб, равшан бўлиб кетди. Бувижон атайлаб па-
нада туриб қўшиқни тинглади, роҳат қилди, бош тебратиб,
қачонлардир ўтиб кетган болалигини эслади. Рамазон қўши-
ғини айтишга зор бўлиб ўтган дилини армонлар кемирди.
Оғир йиллар дарди бағрини ўртади. Ўзи севган шоирнинг
сатрларини эслади.

*Юлдузлар тўкилган боғларда
Қўшиқмас, марсия тўқирдик.
Изтироб қолдирган доғларда
Кемтик қисматларни ўқирдик.
Тупроққа кўмардик йиғини,
Оҳ тангрим, ўзингга сиғиниб.*

Оғир йилларнинг, оғир қарвонлари ўтди. Болалик ҳам
ўтди, ёшлик ҳам кетди. Уруш туфайли бева қолган аёл, бир

тирноққа зор бўлганича кемтик, армонли дил билан яшай-верди. Болаларнинг йиғиси унинг кенг дунёсини тор қилар, болаларнинг кулгиси эса унинг зимистон юрагига офтоб нурларини олиб кирарди. Аёл дарахт панасида қанча вақт хаёл суриб туриб қолганини сезмади. Киприкларидан оқиб тупшаётган кўз ёш томчиларимиди, юракнинг дарзларимиди?

*Рамазон айтиб келдик эшигингизга,
Худойим ўғил берсин бешигингизга.*

Сарви хола ўзига келди-ю, болалар хузурига ошиқди. Саваддаги кулчалар, баркашдаги меваларни улашди. Болаларнинг қийқириқларидан бағрида ой тўлишгандек бўлди. Шутоб бир чеккада мунгайиб турган болани кўриб қолди. Нега у ўзга болаларга ўхшаб қувонмайди, кулмайди? Нега мунгайиб турибди у?..

Етим бола экан. Кўнгли ярим экан унинг ҳам. Аёл болани бағрига босди, меҳр нури билан овутиди. Тез-тез келиб туришини ўтиниб сўради. Қариндошлар измида қолган бола тез-тез бўлмаса ҳам, имкон бўлганида тутинган онасини излаб келиб турди. Унинг исми Самар экан. Самар Сарви холанинг бағрига кирганида худди онасини топгандек яйраб кетарди. Болам деган сўзларини эшитганда дунёга қайта келгандек бўларди.

*Етимга дунё керакмас, зар керакмас,
Олтин қаср, гул-алвон баҳор керакмас,
Ва ё мансаб, шон-шавкат ё ор керакмас,
Она керак... «жоним болам» деган бир сўз.
Етим саратонларда ҳам қалтирайди,
Онасига интиқ, тун-кун мўлтирайди,
Кемтик дилин бу дунёлар тўлдирмайди,
Она керак унга... «болам» деган бир сўз.*

Дунёнинг энг буюк бахти ҳам дунёнинг энг офир юки ҳам оналикда. Бу бахтни у фарзандига бахшида айласа, бу юкни у ўз юрагида кўтариб яшайди ҳамиша. Она ўз юрагидан кўчган кўчкинларнинг дарзини ўзи кўтаради. У юрагида ёнган оловларда ўзи ёнади, ўзи ўчиради уни. Она дили-

даги қувончларини фарзандлари билан бўлишиб яшайди. Дилшодликларини улашиб яшайди. Дардини, ҳасратини эса дилининг туб-тубларига яширади.

Дунёи дун шундайки, унинг ўз қонуниятлари бор. Ўз ҳикматлари бор.

*Ўзини денгизга бағишлаб гарё,
Жилғалар ўлади.
Узоқ-узоқ янграб замонлар аро
Қўшиқлар сўнади.*

*Ёниб-ёниб,
Ёғдуларга қониб,
Юлдузлар ўчади,
Йўқлик дунёсига кўчади.*

Сарви хола дунёдан ўтди. Одатимизга кўра йиғилганлар марҳуманинг фарзанди борлигини сўрадилар. Онанинг маросимларини, урфларимизга биноан бажо келтирувчи ким? — деб сўралганида ўртага ўн ёшлар чамасидаги Самар чиқди.

«Мен борман»... деди бола мардона туриб. Йиғилганлар бир-бирларига қарадилар. Гўдак жавобини такрорлади. «Мен борман, мен шу аёлнинг туққан ўғлиман»... деди бола йиғидан ўзини тўхтатолмай.

Меҳр ҳамиша голибдир. Мурувват — ҳамиша голиб. Мотам маросимига йиғилганлар ўн яшар Самарнинг белига белбоғ боғладилар. Самар тобутнинг олдинги томонида борди. Сарви холани сўнгги йўлга, сўнгги манзилга узатганлар орасида бир дардли овоз алоҳида ажралиб турарди. Бу Самарнинг «онажон» деган овози эди. Бу меҳрнинг овози, бу одамлар юрагини эзиб, ларзага келтирувчи юракнинг садоси эди...

Боғ кўчадан борардик. Истиклол боғлари нақадар тўкин-сочин. Ҳовли-рўялардаги шафтоли, нок, дилафрўзларнинг, полизлардаги ястаниб ётган беқасам чопонли қовун-тарвузлар, ишкомлардаги ҳусайниларнинг муаттар бўйи маст қилади кишини. Гектарларга чўзилган олмазорлар, токзор-

лар... Келин-бармоқ узумларга табиат олтин сувларини йўғирибди.

Боғ кўчадан борардик. Димоғимизга тандирда ёпилаётган ноннинг ҳиди урилди. Шу яқин ўртадаги ховли-рўяларнинг бирида нон ёпилябди чоғи.

Нон ҳиди етаклаб кетди бизни. Ярим очиқ турган эшикларнинг бири диққатимизни тортди. Ичкарига мўраладик. Саватларга тандирдан нон узаётган келинчак эшик томонга қаради. Бизга, нотаниш кишиларга бир зум тараддуланиб термулиб турди. Сўнг, ўзбекона одатимизга кўра деди: Келаверинглар, азиз меҳмонимиз бўласиз. Келинчак бизга пешвоз чиқди, ичкарига бошлади. Саватларга узилган иссиқ нонлар дастурхонга келтирилди. Деҳқоннинг дастурхони ноз-неъматларга тўлди.

*Боғлар ҳосил тўла, гарахтлар гуркун,
Нигоҳим олмурут остигаги саватга.
Сунбула гул фаслигек файзиёб, тўкин,
Тўй фаслин бошлаган-чун табиатга.*

Аччиққина кўк чой давра айланди. Нон ҳиди димоғимиз, сўнг кайфимизни чоғ айлади. Деҳқон хонадониди кўрганимиз ажиб бир воқеа ҳамон кўз ўнгимда, ҳамон ўйга толдиради мени. Ҳикматлар китобининг бир варағи каби хаёлимда туради. Дунё кўҳна, инсон заковати ҳам. Меҳрнинг қудрати, каромати улуг.

Бизларга чой дамлаб келтирган, иссиқ нонлари билан сийлаган келинчак тандир бошидан қайтиб, офтобда илиб қолган сувни пиёлага тўлдириб ичди. Таажжуб... Чой ичса, ёхуд муздеккина яхна билан чанқоғини қондирса бўлмасмиди, ўйладим, ўзимча. Нега офтобда илиб қолган сувдан ичди?

Нима ҳикмати бор бунинг? Бунинг боисини билгим келди.

— Ҳозир қирда буғдай ўрими чоғи, деб қолди келинчак саволимни пайқагандай. Умр йўлдошим буғдой ўримидалар. У ерда чой қаёқда. Соя-салқин қаёқда? Офтобда илиб қолган сувни ичишади-да бояқишлар. Улар илиқ сув ичиб, терга ботиб, меҳнат қилсалар, биз яхна чой ичиб, ўзимизни

сийласак, инсофдан эмасга ўхшайди. Қирдагиларнинг ҳолатини англаш керак-да. Мадад керак уларга. Менга шу ҳам мададга ўхшаб туюлади.

Келинчакнинг сўзини эшитиб, лабимни тишладим. Хаёлимга нелар келди. Меҳрнинг бу фариштасига таъзим айлагим келди. Вафо йўли узун йўл. У риёзатли йўл. Вафо сўзда бўлмайди. У юракда, меҳрда, тоза қонинг билан бирга айланади. Умр йўлдошининг қирдаги ҳолатини англаб, ўзи ҳам унга тақлид қилган ва шу билан мадад бўлган аёлга ҳурматим ортди. Исм-шарифини сўрадим. Салтанат экан. Ҳа, Салтанат. Оила салтанатининг муносиб бекаси. Оила отлиғ қутлуғ салтанатни мана шундай оқила аёллар обод қиладилар, сақлаб қоладилар, асли.

Анбар отин демиш:

*Ким айлади икром, мукаррам бўлди,
Яхши оти оламга мусаллам бўлди.*

Инсонни инсонга мукаррам айлаган нарса недир? Меҳр-муҳаббатдир. Инсон меҳри бамисоли кимёдир. Қирда, жазиралар остида буғдой ўраётган йигитни ҳам асраган шу кимё. Меҳр ҳар қандай мўъжизага қодир бўлган қудратдир. Оҳорли оламнинг оҳорли тонгларидан тилаганим шу. Инсон юрагининг меҳр дарёси ҳамиша лиммо-лим бўлиб, тўлиб оқсин. Инсон меҳрсизлар, дилозорлардан зорланмасин. Бир-бирининг марҳаматидан, меҳр-оқибатидан яшариб, баҳра олиб яшасин.

*Тоғлар баланд... лочинлидир, сорлидир,
Қоялари учқур оппоқ қорлидир,
Дараларим кенгбардир, тулпорлидир,
Менга имдоғ бўлганда меҳр.*

*Фазал бўлиб кетар айтар сўзларим,
Мармарда ҳам қолар қайтар изларим,
Дарёлар-ла оқар-кетар бўзларим,
Менга имдоғ бўлганда меҳр.*

Дарёлар ҳам оқар мавжли, тўлқинли,
Дунёлар ҳам боқар ёруғ, ёлқинли,
Қўшиқларим алқар... рангин, талқинли,
Менга имдоғ бўлганда меҳр.

Ўпирилар юрагимдан бир нима,
Денгизларга ғарқ бўлади бир кема,
Ҳол сўрама у чоғ, сен ҳеч сўз гема,
Ўлдирганда мени меҳрсизлик.

МУСИҚА БИЛАН МУЛОҚОТ

Мен уни гўзаллик оламининг, муסיқа дунёсининг очилмаган қўриқларида, кўз илғамас саҳроларида, меҳнат ва толе йўлларида учратдим. Тиниқ орзулар билан унутилмас хотираларнинг юз кўришган сониялари — янги йил унга янги бахт, янги қувончлар ола келди. Тинимсиз меҳнат, изланишлар, заҳматлар уни янги уфқлар сари олиб чиқди. Алишер Навоий номидаги катта академик опера ва балет театрининг бош дирижёри — Ўзбекистан халқ артисти Дилбар Абдурахмонова билан янги йил бўсағасида учрашган эдик.

Ҳа, янги меҳнат уфқлари... Демак, янги довлар эгалланади яна, янги гўзалликларнинг кўз илғамас янги қирралари очилади. Янги ҳаяжонлар бу! Янги ҳайратлар бу! Ҳаяжонлар дедик, қўлига миқтигина таёқча тутган аёлнинг нозиккина жуссасида олам-жаҳон ҳаяжон, ҳайрат юки. Мана, унинг бир оқшом, бир субҳи содиқ чоғидаги ҳаяжонлари... Янги асар саҳна юзини кўрган чоғларини эслайди. Бу — «Испан миниатюралари» асари эди. Зал тўла гала-ғовур, оркестр қутисида ҳам чолғу асбобларининг турли оҳангдаги соз, носоз оҳанглари... Биллур қандиллар аста-аста қоронғулик қаърига сингиб боради. Дирижёрлик пультага Ўзбекистонда биринчи аёл дирижёр Дилбар Абдурахмонова кўтарилади. У босиқ, сипо, камсухан, камтар. Аста бош қимирлатиб зал билан, томошабинлар билан саломлашади. Оркестр қутиси ичида ўтирган ҳамкасб дўстларига нозик имо билан ҳурмат бажо келтиради. Шу дақиқаларда у юракларнинг қулфи дилини очишга улгуради. Ниҳоят, миқтигина сеҳрли таёқча ҳавога кўтарилади. Шу сониядан бошлаб аёл муסיқа оламининг хоқонига айланади. Унинг чехрасидаги нозик табассум, ишора, мулоийм нигоҳ мимика -буларнинг ҳаммасининг ўз вазифаси, ўз йўриғи масъулияти бор. Унинг қўлларидаги сеҳрли таёқчани мен юзлаб оҳанглар, муסיқий товушлар, нозик пар-

далардан жамланиб оркестр садоларига айланаётган фусун оламининг уриб турган юраги, кафттирига ўхшатгим келади.

Оркестрга жам булган 90 нафар музикачи, сахнада хор ижро этаётган 65 нафар турлича ўлчовдаги овозлар, солистлар, балет усталари — буларнинг ҳаммасини шу биргина таёқча ҳукмига бўйсундириб, уюштириб — ягона асар яратмоқ санъатини, ҳайратини, ҳаяжонини тасаввур этиб кўринг. Айтайлик, раққоса ўйин ҳолатида бирор ҳаракатни ноҳўя бажарса, бирор мақомни бузса — у ижро этаётган рақсга путур етади, холос. Дирижёрнинг жиндеккина ноҳўя ҳаракати ёки ярим дақиқалик лоқайдлиги, бепарволиги эса, бутун бир асарни бузади. Ана шу нозик нуқталарда хато қилмаслик учун дирижёр аввало асарни яхши билмоғи даркор. Бугина эмас, у сахнадаги, оркестр кўтисидagi санъаткорларни ва залдаги юзлаб тингловчи, томошабинларни ўз ҳукмига ола билмоғи даркор. Бу шунчаки, осон гап эмас. Бу — муҳаббат дегани, бу — меҳнат, бу — фидойилик дегани. Дирижёрнинг кўзи, нигоҳи ўзгаларникидан ўткирроқ, зийракроқ, юраги, туйғулари нозикроқ, сезгирроқ. Акс ҳолда у оддий таёқчадан олам гўзаллигини, образлар, маънолар мажмуасини ярата олмас эди. Бизнинг қаҳрамонимиз ҳам шундай. У — сахнада ижро этаётган асарнинг қон томири. Қайноқ, жўшқин, тоза қон томири. У теран иқтидор эгаси. У мусиқа ҳоқонлигига лойиқ аёл. Негаки, у — назокати, санъати, билим, фаросати, маҳорати ва, ниҳоят, закоси билан томошабинни ҳам ижрочини ҳам, мафтун эта олади, ўзига эргаштира олади, бўйсундира олади.

У пультада эканида санъаткорлар ҳамиша ҳушёр, ҳамиша бахтиёрдирлар. У пультада эканида сахнада илҳом кезади, руҳий кўтаринкилик ҳукм суради. «Испан миниатюралари» балети ҳам ана шундай илҳомларнинг маҳсулидир. У дирижёр, муаллим. Ҳа, муаллим дедик. Мана, унинг хаёлидаги гаплар:

— Балет, бу — гўзаллик санъати, назокат санъати, ёшлик санъати. Мен ҳаётимнинг бошқа соҳаларида оддий аёлман, онаман, уй бекаси... Лекин балетда, мусиқа оламида ягона ҳокимликни ўз қўлимга оламан...

Ҳа, Дилбархон ҳақ. Негаки, балетда дирижёрнинг санъати, маҳорати, зийраклигига қараб асарга ўлчов тоши қўйилади. Раққосалар мусиқа билан ҳиром этади. Балеринанинг ҳар бир ҳаракати эса ўлчовли, бу ҳаракатлар мисқолаб ўлчанади. Ана шу ҳаракатлар мусиқа кўмагида образлар даражасига кўтарилиши ҳам керак. Дирижёр балеринага ёрдам бериши, унга саҳнада енгил, пар қанотлар ато этиши, уни илҳомлантириши ҳам керак. Бугина эмас, у ўзининг ҳаяжонларини ҳам жиловлай билиши, ана шу ҳаяжонли соҳналардан ижод сирларини топа билиши керак. Мана, халқ артисткаси, севимли санъаткоримиз Галия Измайлова, ўз дирижёри ҳақида нималар дейди:

— Дилбар Абдурахмонова пультагачи кун, мен ҳам яйраб кетаман. Ҳаракатларим ҳам чаққон, табиий чиқади. У рақсни яхши тушунади. Балет санъатини яхши билади. Шундай дирижёрлар ҳам бор, нотадан бошини кўтармайди. Дилбар эса партитурани ёд биладигина эмас, уни балеринанинг ҳиром этишига уйғунлаштириб олиб боради. Ҳолбуки, саҳнадаги раққосаларнинг ҳар бири турли характер, турли маҳорат, турлича ҳароратдаги одамлардир. Дирижёр уларнинг ҳар бирининг услубини яхши билади...

Бизнинг замонамиз — мусиқа замони. Мусиқани тушунмоқнинг ўзи катта санъат. Уни уйғотмоқ, уни ҳаракатга келтирмоқ, одамларнинг юрагига эзгуликдек сингдирмоқ санъати эса бахтдир, шарафдир, менимча. Дирижёр учун эса, бу — катта маҳорат, катта меҳнат, риёзатлардан яралган талантдир. У ҳар бир нотадаги оҳангни, паузани, авж пардаларини юраги билан ҳис қилади. Турлича услубдаги раққосаларнинг ҳаракатини ўлчай билади. Оркестрдаги турли турфа оҳанглардаги овоз мусиқаларини жамлай билади, улардан ягона асар, образлар яратиш масъулиятини зиммасига олади. Ҳар бир асар унинг учун бир дунё меҳнат эканини яхши тушунамиз. Ўз ҳаётини театрда оддий скрипкачиликдан бошлаган қизнинг бугунги довуғи, иқтидори, юксак унвони, обрўси — нуфузи — катта изланишлар самараси эканини ҳаммамиз биламиз.

Халқ артисти, композитор Мухтор Ашрафий қизнинг устози эди. Дилбар Глиэр мактабида ўқиган чоғида студентлик тўғарагидаги оркестрга илк бора дирижёрлик қилади. Мухтор Ашрафий бундан хабар топиб, қизни дарров чақиртирди. Унинг юрагида яшириниб ётган орзуни ва талант учқунини пайқай билди. Устозликни ўз зиммасига олди. 1955 йили Дилбар консерваторияга дирижёрлик факультетига ўқишга кирди. Уни санъатга йўллаган, уни орзуларнинг ойдин йўллариغا етаклаб олиб борган илк мураббийлар ким эди? Унинг отаси Ўзбекистон халқ артисти, давлат мукофотининг лауреати Фулом Абдураҳмонов ва онаси — биринчи аёл хонандалардан Зухра Абдураҳмонова эдилар. Мухтор Ашрафийнинг биринчи ўзбек операси «Бўрон»да деҳқон жўра образини яратган ҳам Фулом Абдураҳмонов эди. Узеир Ҳожибековнинг машҳур «Кўр ўғли» операсидаги Равшан, «Ўзбекистон қиличи» музыкали драмасидаги Тошмат, Тоҳир Содиқов ва Р.Глиэрнинг «Гулсара» операсидаги Қодир образлари томошабинларнинг қалбида ҳамон сеvimли образлар бўлиб сақланиб келмоқда. У қатор нодир халқ куйлари билан айтиладиган ашулаларнинг ҳам ижрочиси. Бугина эмас, ўзбек опера санъатининг пойдеворини тиклаганларнинг бири у. Санъатнинг фозил кишилари тарбиялаб, вояга етказган қиз устоз ва муаллимларнинг ишончини ерга ташламади. У санъат олаmidан ўзига яраша муаттар бир гул танлай билди. Отаси, онаси, устозлари ҳали очмаган уфқларни очди. «Аида» унинг биринчи мустақил иши, диплом асари эди (1960 йил). «Аида» то ҳануз дирижёрнинг сеvimли асари, у саҳнадан тушмай келади.

Бу йиллар ичида қатор асарларни саҳнага олиб чиқди. Делибнинг «Коппалия», Бравциннинг «Семруф», Василеньконинг «Мирондалина», Астафьевнинг «Боғчасарой фонтани», Фейшннинг «Қирқ қиз»... «Анна Каренина», «Щедрин», «Кармен сюита» (Бизе — Щедрин), «Тановар» (Козловский) ва бошқалар. У қардош республикалардан Москвада, чет элларда — Араб мамлакатларидаги гастролларда иштирок этди. Ўзбек театр санъатининг шаънини улуғлай олди. 1966 йилнинг март ойида Бирлашган Араб Республикаси

ҳукуматининг таклифига биноан Алишер Навоий театрининг коллективи Қоҳирага гастролга борди. Қоҳира, Александрия ва бошқа шаҳарларнинг томошабинлари Чайковскийнинг «Оққуш кўли», Фейтиннинг «Дон Жуан», Бровциннинг «Семруф» балетларини кўрдилар. Қоҳира матбуоти ўзбек артистларининг санъатига, маҳоратига юқори баҳо бердилар. «Ал-Ахбор» газетаси шундай ёзади: «Миср симфоник оркестрига Б.Иноятов ва ўзбек аёлларидан биринчи бўлиб дирижёрлик санъатини эгаллаган Дилбар Абдурахмонова раҳбарлик қилди. Ўзбек аёлининг дирижёрлик пултида ҳозир бўлиши, маҳорати томошабинларнинг тўқинли олқишларига сазовор бўлди», «Ал-Миср» газетаси эса Абдурахмонованинг суратини босиб чиқарди. Унинг санъатига юксак баҳо берди. Дирижёр қатор асарларни қайтадан ишлаб саҳнага олиб чиқди: «Дон Жуан», «Доктор Айболит», «Травиата», «Оққуш кўли» шулар жумласидандир.

1967 йилларда Дилбар Абдурахмонова театрга ишга келганида Мухтор Ашрафий, Козловский, Б.Иноятовдек уста дирижёрлар бор эди. Ф.Шамсуддиновдек ўзбек опера санъатининг моҳир усталаридан у кўп нарсалар ўрганганини ҳурмат билан эътироф этади. Ўз устозларига ҳурмат, эҳтиромни у юрагининг тўрида асрайди ҳамиша. Бу ҳурматлар уни юзага олиб чиқишига ишонар эди. Шундай бўлди ҳам. Суҳбатларимиз давомида сездимки, у манманлик, такаббурилик йўлини қоралайди ҳамиша. Яна шуни сездимки, у ўзи ҳақида кўп гапирмайди. Менлигини юқори қўймайди ҳеч қачон. Аксинча, баъзи манманлардан дили оғриб ранжиброқ гапирди. Дарҳақиқат, санъат кишисида манманлик бўлмагани яхши. Унинг учун ўзи эмас, санъати сўзласа, қандай яхши. Санъатининг сеҳрли сўзи, фусунли жозибаси билан юракларга кирса, довруғ таратса қандай яхши. Балет — сукунат санъати. Дирижёрлик санъатини - эса сукунатлар бағрида яралган сурон, бўрон дегим келади. У шу миқтигина таёқчаси билан булутлар чокини сўқади, шамолларни ҳайдайди, ғунчаларни уйқудан уйғотади. Шу сеҳрли таёқчаси билан гўзал, серқирра обидалар яратади. Муҳаббат дostonларини битади. Мангулик қўшиқларини ёзади. Шу сеҳрли

таёқча орқали у балетмейстернинг нозик хаёлларини, композиторнинг теран мушоҳадаларини, саҳнадаги ижрочиларнинг имкониятларини, уйғунлаштира билади. У шу сеҳрли таёқчаси билан яна санъат кошонасига гўзаллик излаб келган юзлаб, балки минглаб томошабиннинг қулфи дилини очмоғи ҳам керак. Олийжаноблик, эзгулик, нафосатнинг сеҳрли оламига олиб кира билмоғи керак.

У — буларнинг ҳаммасини уддалай олиши керак. Бунинг уддасидан чиқмоғи учун у меҳрини, закосини нисор айламоғи, ҳаяжонларини санъатига, одамларга баҳшида айламоғи даркор. У шундай қилади ҳам. Театр кошонасида куйланаётган мусиқа оҳангларига кўчаётган — унинг юраги, муҳаббати, ҳаяжонларидир...

— Сизга классик асарлар ёқадими, замонавий асарларми? — сураймиз.

— Мен севмасам, севолмасам у асарни саҳнага ҳам қўя билмайман. Классик, замонавий бўлсин барибир, сева олган асарим бўлса кифоя.

— Пультда эканингизда бутун диққат эътиборингиз ўша асарда буладими? Бирор сония бўлса ҳам сизни хаёл олиб қочмайдими?

— Ундай қилишга ҳақим йўқ. Мен ўзим бўлиб эмас, шу асарнинг юраги бўлиб пультда тураман.

— Барибир, билгим келади. Ҳаётингизда бирор марта бўлса ҳам, ўша юрак ҳукмини бузганмисиз? Ахир юрак ҳам гоҳо ўз йўригидан адашади, меъеридан чиқади.

— Ҳа, бундай ҳол менда ҳам юз берган. «Доктор Айболит» асари кетаётган кун бўлса керак, Таня исмли қиз саҳнага, негадир, одатдаги кўйлагидан бошқача кўйлак кийиб чиқди. Унга қараб, бир дақиқа хаёлга кетдим. — Нега у бундай кўйлақда чиқибди? — деган савол кечди хаёлимдан. Қўлимдаги таёқча муаллақ қолди... оркестр, саҳна, ижрочилар, бир зумгина тараддуд ичида ҳайрон бўлиб қолдилар. Дарров ўзимни қўлга олдим... Дарё яна бир маромда шовуллаб оқа бошлади.

Ҳа, бизнинг қаҳрамонимиз ана шундай масъулият, ана шундай теранлик билан узоқ йиллардан буён мусиқа ола-

мида яшаб, сеҳрли таёқчасини тебратиб келади. У фақат ўзбек балет ва опера асарларинигина эмас, жаҳон классикларининг асарларини ҳам усталик билан намойиш этди. Жаҳонга машҳур, суюкли композиторлар Чайковский, Мусоргский, Глинка, Верди, Пуччини, Асафьев ва бошқаларнинг асарларига дирижёрлик қилиш — катта санъат, катта масъулият талаб қилади. Дилбар Абдурахмонова бу масъулиятни юракдан ҳис қилади. Шунинг учун ҳам, у Алишер Навоий номидаги Катта опера ва балет театримизнинг бош дирижёри вазифасида ҳурмат ва эътибор қозонди.

— Янги йил, бу тиниқ орзулар, янги кашфлар, янги йўللардир. Сизнинг янги орзуларингиз нималардан иборат?

Мен муҳтарам устозимизнинг «Бўрон» асарини яна қайта сахнага олиб чиқмоқчиман. Вариласнинг болалар учун ёзган «Сеҳрли лампа» операсини рус тилида сахналаштириш орзуим бор. Озарбайжон композитори Меликованинг «Севги афсонаси» классик асари, «Пиковая Дама»ни ҳам репертуар планимизга киритганмиз. Ҳа,булар турли жанрдаги, турли мавзулардаги асарлар. Санъаткор уларнинг ҳаммасига дирижёрлик қилишдек заҳматли меҳнатга қўл урмоқчи. Булар ўз навбатида кашфлар, риёзатлардир.

ҒУРУРИНГИЗ ҚАНИ, ҚИЗГИНА?

Сўз мулкининг султони ҳазрати Навоий ҳайкали ёнидан тез -тез ўтиб тураман. Шоирнинг баланд тахти осмонларга туташгандек кўринади. Бу унинг иқтидори, мумтоз этилгани, эл-юртнинг ардоғида эканининг юракка ёзилган иншо-си бўлса, ажаб эмас. Ўшал иншолар садоланиб эшитилгандай бўлади қулоғимга.

Булут топганини халқнинг бошидан сочди... унинг жойи баландда бўлди. Гул ўзининг кумуш япроқларини одамлар устидан сочгани учун тангри унга янгидан барг, гунча ато қилди... Ҳа, замонамиз шоирнинг умрини боқий айлади. Ҳайкалга термуламан. Мағрурлиги ёқади. Ўзбек миллатининг тантилиги, ғурури, донишмандлиги уфуриб туради, унинг қарашларидан.

Дарвоқе, ғурур:

*Ғурур йўқ гўшада эҳром қайдағур,
Қалбга таскин қайда, ором қайдағур?
Магар жондан кечгин нима фойдағур,
Агар кўнгиллардан кўчса диёнат?*

Шоирларнинг султони, миллатимизнинг ғурури бўлган муҳтарам зотга хаёлан салом бераман, таъзим қиламан. Унинг нигоҳларидаги виқор ва мунавварликни кўриб ифтиҳор қиламан. Унинг қудрати мана шу ғурур, мунавварлиги туфайли эмасми.

Соҳибқирон бобомиз Амир Темур ҳайкали ўрнатилган хиёбонга ўтаман. Хиёбон сўлим, гул-алвонлар баҳри дилинғизни очади. Улуғ зот саркарданинг ҳурмати учун келганлар орасида пойтахтликлар, узоқ-яқиндан келган меҳмонлар, хорижлик сайёҳларни кўраман. Юрагим ифтиҳорга тўлади. Дилимда ой тўлишади гўё.

Қариялар тиловат айлайдилар. Юзларига фотиҳа тортиб, муҳтарам зотларимизни, фозил инсонларимизни мумтоз

айлаган юрт ва унинг соҳибларини дуо этадилар. Улуғлар ёдини олмоқ учун ўриндиқларга бир зум ўтириб тин олмоқни ихтиёр этадилар... Афсус, ўриндиқлар банд. Ўриндиқларда оёқларини чалиштириб, папирос тутатиб ўтирган ярим яланғоч қиз жувонларни кўрамиз. Улар орасида, минг афсуски, ўзбек миллатига мансублари ҳам бор. Улар ёнверидоғи ўриндиқларда ўтирган йигитларга кўз қисиб, гап ташлар, қаҳ-қаҳлаб кулишарди. Улуғлар пойдоғи бу манзараларни кўриб, юрагимдан кўчкинлар кўчади.

*Бол берган элига найзасин санча,
Юртнинг яхшилигин билмаган қанча.
Алпомишни талар гала тирранча,
Агар кўнгиللардан кўчса диёнат.*

Иснод деган тушунча, ибора бор халқимизда. Иснод қиличга айланади — юрагимни поралайди. Ҳазрати олий бобомиз Алишер Навоий, улуғ соҳибқирон Амир Темур айтган ҳикматлар, ғазаллар оёқлар остида топталиб ётгандек туюлади.

«Хотунларни эҳтиёт қилингиз, авайлангиз», — деган эдилар соҳибқиронимиз. Амир Темур. Жаннат оналар оёғи остидадир, деган эдилар пайғамбари ислом.

«Қиз боланинг жами бойлиги унинг номусидир. Бу бойлик ҳар нарсадан қиммат ва бебаҳо бойлиқдир, - деган эди буюк файласуф Уильям Шекспир.

Бу ҳикматлар, бу ўғитлар бизлар учун жаҳон мулкига тенг нурдир, ҳидоятдир.

Қиз боланинг бойлиги, аёлнинг маънавияти, руҳий оламига даҳлдор бу ҳикматларни такрор ва такрор ёдимизга солиб турувчи иллатлар бор. Аёлнинг бахтига, жамиятимизнинг, миллатимизнинг соғлом, ўктам бўлишига, соғлом авлод ва соғлом онг, қадриятларимизга, удумларимизга даҳлдор бўлгани учун ҳам, бу ҳақда ўйлашга бурчлимиз. Наздимда, бу иккинчи даражали мавзу эмас. Бу қиз болаларни турмушга тайёрлаш, баркамол авлод оналари, эъзозли аёл, уй бекалари, муносиб ворисларнинг оналари бўлишида муносиб ўрин тутган мавзудир. Минг бора шукроналар айта-

миз, бугун биз умидли диёримиз бағрида туриб, умидли дунёлар билан сўзлашиб, бўйлашиб турибмиз. Истиқдол туфайли юрагимизда янги дунёлар, тилагимизда янги дуолар туғилди. Юрт руҳияти, инсон руҳияти ёришди. Инсон орзулари ҳар қачонгидан ҳам улғайди. Ирмоқлар дарё бўлмоқликни, дарёлар уммон, томчилар денгиз бўлмоқликни орзу қиладиган замон келди. Инсон ҳар қачонгидан ҳам кўпроқ ғайрат, орзу, ишонч билан яратишга, кашфлар қилишга бел боғлади.

Юксак ахлоқ ва маданиятнинг қудратли қатламлари очилди. Гўзал миллий анъаналаримиз, қадриятларимиз тикланди. Одамлар қалбида миллий ғурур, ҳа, ғурур она заминимизга меҳр-муҳаббат туйғулари камол топмоқда. Мақсадимиз ҳамма жиҳатдан ривожланган жамият барпо этишдир. Бундай жамият эса ўз-ўзидан қурилмайди. Уни маънавий баркамол кишилар қурадилар. Баркамол инсонлари кўп бўлган жамият гўзал, бой, мумтоз жамиятдир. Аксинча, юртимизда, шаҳримизда биргина беор, беҳаё бўлса ҳам, у кўпдир, шаънимизга тушган катта доғдир, исноддир.

Негаки миллатимизнинг, юртимизнинг шаънига, теран томирларимизга, чуқур илдимиз, доно ва улуғ халқимиз, бой тарихимиз, покиза иймонимизга, жаннат оёқлари остида бўлган оналаримизнинг, шам ёруғида қомус яратган халқимизнинг шаънига доғ туширишга ҳеч кимсанинг ҳақи йўқ. Агар шундайлар бор бўлса, ундайларни яна ва яна тавқи ланъатлар кутади.

Ахир, дунёи дун латофатни, ифбатни, ҳаёни шарқ аёлидан ўрганган. Ҳаё, ибо пардасига ўралган, дунёнинг, тирикчиликнинг не-не қоҳишлари ичра ҳам ўз номусини, рўзғорини, оиласини покиза, муқаддас салтанат каби асраган аёллар бизнинг оналаримиз, бувиларимиз-ку! Улар закийликнинг, улуғворликнинг, назокатнинг тимсоллари бўлиб келган. Шундай бўлиб қолади. Аёллик латофати, ҳаё, ифбат ҳақидаги ўланлар, ғазаллар не учун ёзилган?

Биз мана шундай ёруғ оламда яшаш бахтига муяссар бўлганимиздан севинишимиз керак эмасми?! Енгил-елпи ҳаётнинг дайди кўчаларида санғиганлар кўрнамаклар эмасми?!

Қиз бола энг аввало нимани орзу қилади? Бахтни-да. Бахтни орзу қилади аёллар. Инсоният яралгандан буён, инсон юрагида эъюзланган орзу бу — бахтдир.

Ёр-ёрлар айтилган файзли оқшомларда ҳам қизларга бахт тилайдилар оналар. Лекин... лекин чимилдиқ юзини кўрмай, унга муносиб бўлолмай ўз қадрини ўзи оёқ ости қилаётганлар бор экан. Улар бадномлардир.

Бахт бу оёқлар остида ястаниб ётувчи арзон нарса эмас. Бахтнинг даргоҳига қай сўқмоқлардан борилади. Унинг қомуси ҳам, даргоҳи ҳам халқимизнинг ўзида. Унинг ҳикмат тўла сандиқларида сақланади. Халқимиз ана шу ҳикматлар тўла сандиқни, ичи тўла дуру жавоҳирлари билан авайлаб сақлаб келади. Наздимда, ўша махзан ичра сақланаётган дуру жавоҳирлардан баҳра олувчилар ҳам бебаҳра қолаётганлар бор. Аёл юрагини ана шу бебаҳраликдан қўриқлаш бурчини ким зиммасига олади? Барчамиз бажаришимиз керак бу юмушни. Аёл юрагини қўриқлаш, бу меҳрни, ҳаёни, ифбатни қўриқлашдир. Дунёни, замонларни, инсониятни камолга етказган алаларни, ёр-ёрларни қўриқлашдир, авайлашдир.

Аёлни беҳаёлик, қабоҳат, орсизлик сахроларида ёлғиз қолдирмаслик, уни баҳрали дунёларга етиб боришига кўмаклашиш бурчи бордир. Шаҳримизда ўн эмас, юз эмас. биргина беҳаё аёлнинг бор экани, бутун бир жамиятнинг шўридир. Аёлнинг ғурурини қўриқлаш бу лутфни, закийликни, зарифликни қўриқлашдир, иймонни, ғурурни асрашдир яна. Ғурурини йўқотган дунё ҳам сим-сиёҳдир, бўм-бўшдир.

Бу ғурурни ота-оналаримиз оловларда ёниб, жаҳаннамларда куйиб асраган. Бу ғурурни кўкрагига ханжар қадалган бўлса ҳамки, тиз чўкмаган салафларимиз тириклайин қудуқларга ташланган, бўғизланган бувиларимиз бизга мерос қилиб қолдирган. Бу ғурурни кўзларига чўғ босилган оталаримиз, дорларга осилган, сургунларда йўқ қилинган боболаримиз замонлар қаъридан, тало-тўшлардан омон олиб ўтган. Бу ғурурни қўшиқлари авж пардаларда узилган момоларимиз ардоғида сақлаган. Қабоҳатларнинг қўлини қайирмоқ учун, ёмонлик, ҳасадларни тиз чўктирмоқ учун, ёвузлик келтирган

зулматларни ёритмоқ учун инсон боласига эзгулик машъаллари керак. Фурур деб аталган қудрат керак.

Халқ аёлдан бошланади, онадан яралади. Бас, шундай экан, аёлнинг маънавий олами беғубор, покиза бўлмоғига жавобгарлик бор. Ана шу жавобгарлик уйқудаги орларимизни уйғотсин, кишандаги сорларимизнинг дилига тугён солсин.

Ҳаётнинг, замоннинг бепоён, беомон саҳроларидан, дунёи зорнинг не-не шўришларидан, турфа ўйинларидан, талотўпларидан омон ўтган боболаримизнинг табаррук ҳайкаллари пойида ўтириб, барҳаёт, улуғ инсонларга сажда қилмоқ ўрнига, бу қутлуғ даргоҳларнинг қаддини ерга ураётган хаслар ким, кимнинг беюз фарзандлари?! Бу ҳолга лоқайд қараб, кўз юмиб ўтиб кетавериш гуноҳи азимдек туюлди бизга. Юртимизнинг шаъни, миллатимизнинг фурурига лоқайдликдек туюлди бу ҳолат.

Дил тузалмасдан, эл тузалмайди, — дейди халқимиз. Оғунинг бир томчиси ҳам оғудир. Дил недан тузалади. Тарбиятдан. Оила қўрғони меҳр қўрғонидир. Ватан ҳам катта оила. Уни асрамоқ учун уни севмоқ керак. Вақтинчалик тақчилликлар даврида «қаноат» сўзининг пурвиқор маъноси ни англашга тўғри келади. Ҳою-ҳавасларга ўрганган таннозлар қаноатга дош беролмайдилар чоғи. Оилада тизгинланмаган беъмани орзулар беқаноатлик туфайли кўчаларга чиқади. Энди уни тизгинлаш анча оғир кечади. Ҳаёсиз аёллари кўп бўлган жамият азият чекади ҳамиша. Ҳаё деганда фақат поклик эмас, инсоний сабрни, андишани, одобни, ихлосни тушуниш лозим.

Ҳукуматимиз аёлнинг нуфузини, қадр-қимматини баланларга кўтаряпти. Оила йили, Аёл, Она ва бола йили деб аталган муқаддас йилларни эълон қилиб, қатор тадбирлар, хайрли ишларни амалга оширяпти. Аёллик назокатингни асра, юртга муносиб, соғлом, баркамол фарзандлар ўстир, оилангни муқаддас асра деб уқтиряпти. Маънавий гўзаллик, баркамоллик ҳақида ҳар кун, ҳар сония гапириляпти. Наҳот, тингламаётган бўлсак? Оиладаги ҳамдардлик тугул, бирор кимсага ҳамкорликка ярамайдиган бундай қизлар

қаёқдан пайдо бўляпти? Йўқликданми? Йўқ. Бундай беандиша, беўлчов сўзни айтгимиз келмайди. Меҳнатимизга яраша ризқу насибамиз ҳам етарли. Тўқликданми, бўлмаса? Ҳа, жавоб изламоқ керакка ўхшайди.

*Аёл,
Сен яралдинг..
Муҳаббат бош қўймиш остоналарга.
Қувончлар йўл бермас ғам, нолаларга.
Жон келмиш энгликча ва жомаларга,
Беланчак, бешик зормиш оналарга,
Сенинг борлигингга шукрона керак.*

*Аёл,
Сен яралдинг..
Бу очун севинчдан қўйди энтикиб.
Табиат нур, ифордин либос тикиб,
Боғи беҳишт гулин пойингга тўқиб,
Шундай куйладики... бир қўшиқ тўқиб,
Сенинг борлигингга шукрона керак.*

Миллий либосларимизни менсимасак, четга суриб қўйиб, ўзга юрт либосларини эъзозлаб кийсак, сунбул сочларимизни қирқиб ташлаб, хор қилсак, бой, назокатли, нафис тилимизда сўзлашмай, аллақандай аралашма-қоришма лахжаларда сўзлашсак, алла, ўланларимизнинг бирор сатрини айтолмасак, болаларимизга эртақ, чўпчак, ривоятларимиздан сўзламасак... Маънавиятимизнинг шакл-шамойили қандай бўлишини ҳам тушуниш маҳол. Маънавий қашшоқлик эса ҳар қандай даҳшатлардан ёмон. Маънавий қашшоқлик ҳар қандай тубанликнинг бош сўқмоғидир.

Истаган «Бахт уйи»га киринг. Никоҳларни қайд қилиш соҳибаси билан суҳбатлашинг. Ажралишлар кўп эканидан зорланади. Ҳа, ажралишлар... Бу шунчаки гап эмас, аслида фожиалардир. Маънавиятимизнинг оқсоқ томонлари бор эканидан далолатдир. Ажралишлар нечундир фожиа эмас-дек кўринади. Ҳали шакланмаган оила барбод бўлса-ю, биз уни фожиа деб қабул қилмасак...

Элнинг улуғ назарини менсимай яшаётганлар, қадам бо-саётганлар оила салтанатини обод қилишга, сақлаб қолишга ярамайптилар. Халқимизда «Яхши ҳамхона» деган содда-гина ибора бор. Яхши аёл энг аввало яхши ҳамхонадир. Бу эса хонадон равнақидир, мунавварлигидир. Ҳамдардлик тугул, ҳамроҳликка ярамайдиган қизлар қаёқдан пайдо бўлаяпти.

Хою-ҳавасларга, ҳавойи орзуларга муккасидан кетган таннозлар ўзи келин бўлиб тушган хонадонинг қаноатли, режали тартиб-қоидаларига дош беролмаяптилар. Пашшадан фил ясашга моҳир устозлари қизига насиҳат қилиш ўрнига, арз-дод айтиш учун ўзгаларнинг эшигини қоқади. Уйнинг нинадек гапи туядек бўлиб кўчага чиқади. Майда гап болалайди, эндигина қурилайётган оила, қаддини рост-лаётган рўзғор қўрғони нурай бошлайди. Ғиди-бидиларнинг офатли ханжари пармалай бошлайди оилани. Оила қўрғони меҳр-муҳаббат қўрғонидир. Уни майда -чуйда гаплар, фи-сқу фасодларга ташлаб қўйиб бўлмайди. Беқаноатлик, бе-сабрликдан тоғ ҳам нурайди бир кун.

Маънавияти қашшоқ аёл элнинг корига яраши муш-кулдир. Соғлом авлод, бу — жисму жонигина эмас, руҳий олами, ички дунёси, иймони, номуси баркамол бўлган ав-лоддир. Юртга муносиб фарзандлар ўстирмоқ учун, му-носиб оилага муносиб келин бўлмоқ даркор. Оила қўрғо-нини мустаҳкам сақлаёлмаган аёл ўз бурчини бажарол-маган аёлдир.

Оналар ўз қизларига мусаффоликни ўргатмас экан, соғ-лом авлод яратолмайди. Аёл бамисоли меъмордир. У истаса олижаноб фарзанд, истаса ярамас фарзанд ўстиради. Қиз боланинг қулоғига тилла зиракларни зеб қилиб тақиб қўймоқ шарт эмасдир, лекин бувиларимиз айтиб кетган ҳикмат-ларни зеб қилиб тақиб қўймоқ яхшидир.

Бахтнинг даргоҳи олисдир. Жуда олис. Унинг даргоҳига етиб бормоқ учун ҳам қиз бола ўз орини, номусини асра-моғи керак. Негаки, бахт оёқлар остида ястаниб ётувчи нарса эмас. Ор-номус, бу қароғлар ичинда, киприклар ус-тида яшаш учун яралган. Ор-номус бу — қонимизда, жо-

нимизда айланувчи қудратдир. Ор-номус дилимизни туб-тубларида асралмоғи керак. Денгизнинг дуру жавоҳирлари остида, денгизнинг тубларида бўлади. Хаслари эса устидадир. Ибо, иффат пардасига ўралган қиз покизадир, улуғвордир яна.

Оналаримиз, бувиларимиз бу ёруғ оламга не-не аҳли до-нишларни берган. Ўзлари қора қумғонда чой қайнатиб ёвғон шўрва ичган. Оби равон, беқасам, атлас деб аталган бебаҳо либосларни эғнидан ташламаган, беқадр айламаган.

Бизда-чи:

*Атлас, оби равон қолди бўхчаларга,
Беқасамлар чанг босдилар токчаларга,
Либослар ҳам туркча, ҳингча парчаларган.
Сўзлашарлар атай ўзга лаҳжаларга,
Ё раб, бу не аҳвол ўзи? Ой-ойимлар.*

*Аёл эди уйларимиз сариштаси,
Сариштаси камдир, нури-фариштаси,
Ул эди-ку меҳр-муҳаббат риштаси.
Қайда қолди аллалари, гул-каштаси,
Ё раб, бу не аҳвол ўзи? Ой-ойимлар.*

Имом ал-Бухорий ўз ҳадисларида ёзадилар: Иброҳим Алайҳи-с-салом ўғли Исмоилни кўргани боради. Хотини эшик очади. Иброҳим келинидан аҳвол сўрайди. Келин эса шикоятни бошлайди: «Қийналиб қолдик, аҳволимиз жуда ёмон», Иброҳим келинига айтади: «Исмоил келса айтгил, эшигининг остонасини ўзгартирсин». Исмоил отасининг гапларини эшитдилар ва англадиларки, остонани, яъни хотинни ўзгартирмақ керак. У умргузаронликка ярамайди...

Йиллар ўтиб Иброҳим Алайҳи-с-салом яна ўғлини кўргани бордилар. Бу гал эшикни ўзга аёл очди. У отани лутф ила ичкарига таклиф қилди. Ҳол аҳвол сўраганда, шикоят эмас, шукроналик изҳор этди. Иброҳим Алайҳи-с-салом келинига деди: Исмоил келса айтгил, уйнинг остонасини эҳтиёт қилсин. Исмоил англадики, қаноатли аёли умр гузаронликка яраб экан...

Бахтнинг, орзуларнинг, умидларнинг салтанати тонги ифорлардек мусаффо қалб эгаларини — маъсума қизларни кутади. Қани улар? Қаёқда? Улар юртимизда, хонадонимизда камол топадилар. Дунёни, фарзандини кўзларининг нурига ўраб камолга еткизаётган оналаримиз, бувиларимиз тарбият қиладилар уларни. Миллатимизнинг қадри озор чекмасин учун, унинг боқийлиги, бутунлиги, ўқтамлигига гард қўнмаслиги учун ана шу тарбия керак. Кўча-кўйларда сандирақлаб юрган ҳалигидай бир-иккита курмакларни териб ташламоққа қодирдирмиз деб ўйлайман. Улар адашган кимсалардир. Улар ота-боболаримиз, бувилар ким эканини, қай юртнинг, қай авлоднинг фарзанди эканини унутган гумроҳлардир. Томирлари кимнинг томирига туташ эканини, шу томирларда қай фозилаларнинг қони бор эканини ҳис қилолмаган бефаҳмлардир.

Дилимнинг туб-тубларидан садо келади: иффат, қиз болалик ғурури бу бахтли яшаш тилагида бўлган ҳар бир аёлнинг дилидаги муқаддас, покиза туйғу. У беадоқ, ҳадсиз бардошларнинг дояси. Иффат қиз юрагининг чироғидир. Бир умр сўниш билмаган машғалдир у. У йўлларингни, кўнгилик кулбангни нурафшон айлагувчи бир нурдир. Ғурурингни, иффатингни кўз қорачиғидай асрашни ўрган, азизам.

Аёл,

Сен яралдинг...

Ғурурингдан қўлда тор куйлар бўлди,

Иффатингдан ғазал, байт сўйлар бўлди,

Тоғлар ҳам тошларга ишқ сўйлар бўлди,

Одамзод эзгуликлар ўйлар бўлди,

Сенинг борлигингга шукрона керак.

Ғурурини, орини, иймонини асраш инсон боласига, айниқса, аёл кишига жуда зарурдир. Ғурурини йўқотган кимса андиша уйдан анча узоқ кетган кимсадир...

Қиз боланинг иффати, бу софлик, беғуборлиқдир. У дастурхон эмас. У муқаддас, мўътабар бир кимё. Уни ҳар кимса хузурида, ҳар ерда пойандоз қилиб солиб бўлмайди. У қароғлар ичида, киприклар устида сақланмоғи керак. Ан-

диша ҳисси қаёқда қолди? Элу юртдан андиша, замондан андиша қилишни билмаган одам юртнинг вақтинча қийинчиликларидан андиша қилишни ўйламай, ўзини ҳар кўчага бошлайверган одам ғоят хавфлидир.

Замона зайлига боқиб андишада, қаноатда, сабру бардошда юрганлар, хою-ҳаваслар, ҳавоий орзулардан ўзини тийганлар, ғурурини асраган, иймонини оёқости қилмаган қизлар бахт уйининг бекалари бўлишга лойиқ.

Умри фарзоналар бир нима денг. Ўтмишда ота-бобола-римиз бундайларни тошбўрон қилмасмиди? Ориятнинг кучлигидан, миллатнинг ғурури баланд эканидан шундай қилар эди улар.

Ҳайкаллар пойида беандиша хаёллар тузоғида ўтирганлар, ғурурингиз қани? Ахир, бу нопок орзулар маъсум ёшлигингизни увол қилгай, завол келтиргай.

Дунёга не-не улуғ зотларни берган аёл, дунёдаги жами эзгуликларга доя бўлган аёл, ўз бокиралигини, ўз ғурурини ўзинг поймол қилма. Улуғ шаънингни, аёллик, оналик заковатингни ерга урма. Ахир, сенинг оналик салтанатинг ҳар недан буюқдир!

Йўқликдан пок келиб, нопок бўлмагил. Шўҳу қувноқ келиб, ғамнок бўлмагил Кўзларинг тўла ёш, юракда алам. Умринг елга кетгай ҳам, ҳок бўлмагил

Сен пойида ўтирган инсонларга боқ. Улар айтган ҳикматлар оддий бир соҳибқирон ёки шоирнинг эмас, дунё кезган илму-ҳикматларни қатралаб, мисқолаб йиғиб келтирган фозилларнинг умр бўйи йиққан жавоҳирлари эди. Сен уларни ўқимоқ тугул, варақлаб ҳам кўрмагансан. Йўқса... бу даргоҳларга ўйлаброқ қадам босган бўлар эдинг.

Ҳаё...

Мен бу сўзга

Тош қўяман юрагимнинг

Оғриқларидан

Ва асрайман уни

Қаро кўзим

Қароғларига.

Ҳаё...
Очилмаган гул ул
Назокатнинг
Қўриқларида.

Ҳаё...
Юрагимнинг энг тўрида
Энг мусаффо
Варағларида
Ҳар нарсадан баланд,
Ҳар нарсадан қиммат
У кўзларнинг нури, гуҳари.
Қай аёлни тарк айласа иффат
Соврилибди, демак, баҳори.

Курраи замин, сенга ёлборгим келади. Инсон ғурури, аёл иффати ардоқланиши керақдир. Ахир, инсон беғуборликлар ичра яшашга муносиб.

Қизил китобларга йўқолиб бораётган ҳайвонлар, қушлар, оролар, кўллар, дарёлар ҳақида ёзадилар. Ҳисоб-китобини оладилар. Хайрия жамғармалари ишга тушади. Бу яхши, ҳайрли ишлар. Лекин нечун йўқолиб бораётган инсоний ғурур, ҳасталаниб бораётган орият, ҳаё, иймон ҳақида гапирмайдилар. Инсофни йўқотган кўрнамаклар, элини, юртини менсимаётганлар лаънат қамчиси билан саваланмайди.

Диёримизда бир беғурур, беҳаё бўлса ҳам ул кўпдир, хавфлидир. Токи у бор экан, бизнинг мағрурланишимизга ҳақимиз йўқ.

Орияти, фаросати йўқ одамнинг қўғирчоқдан фарқи бўлмайди. У яхши кийинади, сўнгги модадаги либосларига зеб беради, лекин ичи, юраги бўм-бўш. Ҳаёт дегани, бу — фақат маишат, гуллар, яхши либосларми? Ҳаётнинг имтиҳонлари йўқми? Унинг селлари, момоқалдироқлари, довуллари ҳам бор. Ҳаётни, юртини севган одам унинг имтиҳонларига ҳам чидайди. Чидамаганлари кўчама-кўча санқийди.

Одамзодга бир пайтлар янги, яхши либослар кийиш армон эди, орзу эди. Одамзоднинг бу армони ушалди. Эгни бут, ҳою-ҳавасларининг чеки, чегараси йўқ. Одамзод истиқлолни, хурликни орзу қилди. Озодликнинг нурли манзилига етди. Хўш, яна нима керак? Инсоф керак, юртининг, элнинг қорига ярамоқни ўйлаш энг ҳайрли орзудир бугун. Ота-боболаримизнинг беназир удумларини, одамийлик сабоқларини, одмиликни, инсоний ғурурни асрамоқни такрор ва такрор ёдимизга олганимиз яхши. Бу иккинчи даражали масала эмас, устувор масала бўлгани учун ҳам шундай қилганимиз яхши.

Ҳар куни янграб турадиган ғоят енгил-елпи, саёз, маъносиз қўшиқлар ўрнига ёшлар маънавияти ҳақида суҳбатлар, фозилларимизнинг ҳикматлари, ибратли мулоқотлар, ёши улуғ, мумтоз кишиларнинг суҳбатларига зарурат сезилади.

Ал-Хоразмий, Ибн Сино, Беруний, Хўжа Аҳмад Яссавий, Нақшбандий асарларини, имом ал-Бухорий ҳадисларини ўқиган одам инсоний ғурурни ҳам яхши билади. Буюк мутаффакирларимизнинг ҳаётини, қилган ишларини такрор ва такрор сўзлаш, улар айтган хикматларни ёдига солиш савобли ишдир. Ҳар кўчада ҳар нотаниш кимсага қош қоқиб ўтирган қизлар, олий ўқув юртларида таҳсил олмоғи, эртага бир бахтли оиланинг бахт бекаси бўлмоғи мумкин бўлган қизлар эмасми? Ота-оналари бордир, маҳалласи, кўни-кўшниси, қариндош-уруғи бордир уларнинг? Ҳаёсиз аёллари кўп бўлган жамият кўп азият чекади, ҳаёсиз аёли бўлган оила тубанликка юз тутади.

Кўча-кўйларда, мактабларда, давраларда, ҳатто уйида ҳам ўз она гилида сўзлашишдан ор қиладиган қизлар, ёшлар кўпайди. Пойма-пой бўлса ҳамки, ўзга тилларда сўзлашишни афзал кўрганлар кўпайди. Ахир, она тилимиз, бу — ҳалқимизнинг тили-ку! Бу давлат тили, ахир. Унга давлат тили деб мақом берилган. Ҳазрати Навоий шу она ҳалқимизнинг тилида сўзлашиб, шу тилда ғазаллар ёзишга ор қилмаган. Ўз тилиннинг қадрига етмай туриб, ўзга миллатнинг қадрига қандай етасан, нодон?! Ўзга тилларни билиш керак,

албатта, лекин миллатимизнинг бутунлигини, ўктамлигини, мумтозлигини таъминловчи ҳикматларни ўқимоқ, уқмоқ учун ўз она тилингни билишинг даркор. Бир қарашда майда-чуйда гаплардек туюлади булар. Лекин денгиз ҳам томчилардан пайдо бўлади-ку!

Ўз тилини унутган ва ёки ҳаёсини йўқотган аёл миллатнинг ғурури бўлишга ҳақлими?

Ифбатнинг пардаси, виждоннинг ниқоби ҳаёдир, — дейди Абдулла Авлоний. Ҳазрати Навоий шундай дейди: «Ҳаё дилни равшан қиладиган бир нурдирки, инсон ҳар вақт шу маънавий нурнинг нури хидоятига муҳтождир». Табиати, ахлоқи тоза аёл, она фақат фарзандига эмас, дунёдаги жами эзгуликларга дойдир. Аср-асрлардан буён шарқ аёли покизалик, ифбатнинг дояси бўлиб келган ва шундай бўлиб қолади.

Ёр-ёрлар айтилувчи уйнинг муқаддас остонасини хатламоқ учун, чимилдиқ деб аталган бахт, ифбат пардасининг ортида ўтирмоққа муносиб бўлмоқ учун, ясатиғлик, фаришталик уйнинг остонасида туриб ота-оналардек мумтозларга таъзим айламоқ учун ана шу покизалик керак, мағрурликни асрамоқ керак.

Истиқлол бизни ҳурлик, озодлик, тенглик манзилларига элтди. Истиқлол бизга ҳаёни, ибони унут, оёқ ости қил демади. Маънавиятингни улугла, қадриятларингни эъозла, аёллик саодатингни қадрла деб ўргатяпти.

ШУКРОНА

Улуғ сиймолар ҳақида сўз айтиш бизнинг ҳаддимиз эмас. Сўзни бизнинг иззатли олимларимиз, муҳтарама олималаримиз, тарих илмининг билимдонлари, устозларимиз айтгарлар.

Биз эса шу қутлуғ элнинг фарзандлари қатори улуғ салафларимиз даҳосига, салтанати ва ақл-заковатига, ўғитларига камоли эҳтиромда яшаб келаётганимизни айтгимиз келади, холос.

Буюк соҳибқирон Амир Темурнинг ҳар айтган сўзи - бир ҳикмат, ҳар босган қадами маъмуриқдир.

Бобомиз айтган ўғитлар ўзи бир хазина. Ана шу хазина ичра тўпланган дуру жавоҳир ичидаги бир кимё диққатимизни тортди:

«Хотунларни эҳтиёт қилингиз, авайлангиз». Шу бир калима-сўз бизлар учун жон қадар, жаҳон қадар. У тангри ҳады айлаган нури ҳидоятга тенгдир. Аёлнинг кўнглидан ўзга, меҳридан бўлак ҳимоячиси йўқдир. Биз «хотунларни эҳтиёт қилишга» даъват айлаган бобомизнинг руҳи покларига бир умр таъзим қиламиз. Бобомиз буюргандай бувилар, момолар ёққан чироқларни ўчирмай, сўндирмай қизларимиз, набираларимизга еткизолсак бахтиёрмиз.

Бизнинг оналаримиз шам ёруғида қомус яратган халқнинг оналаридир. Улар камтарона, балки фақирликда ҳаёт кечиргандир, лекин бу кўҳна оламга Темурдек, Бобурдек, Улуғбекдек, ҳазрати Навоийдек улуғларни берган. Улар бир қўли билан Нодираи давронлар, Зебуннисоларнинг бешигини иккинчи қўли билан эса дунё беланчагини тебратиб камолга етказган. Қанчалардан-қанча хуш ва нохуш оҳанглардан жам бўлган аллалари билан фарзандларни, замонларни улғайтирган.

Она юрагини қўриқлаш бу — меҳрни қўриқлашдир.

Бу — муҳаббатни асраш, мурувватни эҳтиёт айлаш, ғурурни, иймонни авайлашдир.

Она юрагини қўриқлаш, бу лутфни, карамни, закийликни, зарифликни улуғлашдир.

Аёл юрагини қўриқлаш, бу дунёи зорни асраган алларни, ўланларни, ёр-ёрларни қўриқлашдир. Ватанни, она заминни қўриқлашдир. Негаки халқ — аёлдан бошланади. Она гўдакнинг биринчи Ватанидир. Ватанни эса меҳр асрайди.

Ватанни меҳримиз, кўзларимизнинг нурига ўраб, қароғларимиз узра беркитиб, киприklarимиз узра авайлаб асрашга бурчлимиз. Унинг тупроқ кўчаларини сочларимиз билан супуришга, орасталашга бурчлимиз. Ватан бу онадир. Букун юртни, онани кўтарадиган, бошга қўядиган кун.

Агар юртимизда биргина аёл ўксиниб, забун хаёллари ичра беркиниб яшаса... бизнинг бахтлимиз дейишга ҳаққимиз йўқ.

Она қалбини озорлардан қўриқлаш, унинг юрагига йўл топиш, уни ёмонлик, изтироб саҳроларида ёлғиз қолдирмаслик, уни баҳрали дунёларга етиб боришига кўмаклашиш бизнинг энг олий бурчимиз, — деб ўйлайман.

Наздимда, кўҳна эртақлар тилга кириб, ёрилтошлар ёрилиб, чақмоқлар тоғу тошларга, қояларга урилиб бу сўзларни маъқул айлайдилар.

Заминдан, самолардан садолар келади. Бу садо тубсиз жарликлар ичидан ҳам эшитилгандай бўлади.

«Аёл юрагини қўриқланг»... Кулгуга лаб очаётган ғунчалар такрорлайдилар бу сўзни.

Армонлар, аламангизлар зорланиб такрор айтадилар бу сўзни.

Аёл юрагига элтувчи йўл бу меҳр, яхшилик йўлидир.

— Меҳрсиз — дунё бамисоли зулматдай. Етимдир, бўм-бўшдир, ғарибдир.

— Меҳр-дунёни бало-қазолардан асрайди, одам боласи ҳамиша меҳрга зор яшайди.

— Меҳр қаримайди, эскирмайди, кўнгилга урмайди сира.

Меҳр йўли инсонни инсон чорбоғига етаклайдиган йўлдир. Қиличнинг, зўравонликнинг кучи етмаган манзилларга меҳрнинг кучи етади.

Қабоҳатнинг қўлини қайирмоқ учун, ҳасадларни тиз чўктирмоқ учун, ёмонлик келтирган зулматларни ёритмоқ учун меҳр, эзгулик машъаллари керак.

Меҳрни қизғонманг. Меҳрни дилингизнинг туб-тубларига яширманг, уни мисқоллаб тортманг. Унинг кўзларини булоқ кўзларини очиб қўйгандек хору хаслардан тозалаб туринг, дегим келади. Ҳасаднинг, қабоҳатнинг ўтар йўллари тўсинг.

Бизлар неча-неча йиллар давомида адашган чўли нодонда «бахтиёрмиз» дея ўзимизни алдадик. Не-не барнолар, барчинлар оловларда ёнди, кўксига ханжар ботирилди.

Биз ирмоқлар каби саҳролар қаърига сингиб кетавердик, азим дарёларга, баҳри уммонларга етиб келолмадик. Барханлар бағрига сингиб кетган кўз ёшларимиздан чағир тиконлар унди.

Бобомиз Темурни жоҳил, золим дея қораладик. Кўкси тўла армон билан ўз юртидан узоқ сарҳадларга йўл олган Бобур мирзонинг ҳасратлари тўкилган йўллардан, Фурқатнинг аламли кўз ёшлари томган тупроқдан садолар келади: «юртингизни, бир-бирингизни асранг, одамлар!» Бу талҳи ёшлар саҳро тошларига дарз солган, Семурғнинг тахтига бойқушлар ўтирган, ғофил чўлларда адашган оҳлар, садолар ниҳоят етди бизга. Бу йўл — бахт-имдод йўли, бу йўл истиқдол йўлидир, деб айтдилар. Бу садолар истиқдол юртининг боғлари, сайҳонлари бўйлаб таралди.

Истиқдолнинг бундай мўътабар, хуш каломини эшитиб, ул келтирган муждалардан шод бўлиб, юртимиз ўланларга тўлди. Саҳроларда ўсган тиконлар ҳам райҳонлик бўлди. Кўқдан нури ҳидоятлар ёғилди. Момоларнинг дилига қўшиқ келди. Бувиларнинг орзулари ўланлар, ёр-ёрлар ила безанди, баҳраланди.

Аёл юрагида беркиниб ётган азиз ҳислар тилакларнинг пешонасидан силар бўлди.

Аёл орзуларини бағрига босди:

— Истиқдол келтирган яхшиликлар юракнинг кемтикларини тўлдирсин. Армонга айланиб қолган йилларнинг кўнгилга солган дарзларини, сўкилган чокларини ямасин,

малҳамлар қўйсин. Яхшиликнинг тўлин оий тахти равонига кўтарилсин.

Инсофларнинг манзилларидан, меҳрларнинг бекатидан, мурувватларнинг остонасидан, эндигина дунёга келган гўдакнинг йиғисидан келган садолардан англаганим шудир:

«Инсон юрагини қўриқланг». Оппоқ-ойдин кечаларнинг, истиқлол ёғдулари нур сочаётган кўчаларнинг, ирмоқлари дарёга, рўёлари чинга, хаёллари орзуга айланётган диёр, ҳур боғлар бағридан илтижолар келаётгандай. Бобомиз Амир Темурнинг ўгитлари такрорланаётгандай:

«Оналар юрагини озорлардан қўриқланг».

Бу садо олам кезади. У уйқудаги орларимизни уйғотади, кишандаги сорларимизни уйғотади. Темурлар тулпорини эгарлайди. Мумтозлар нуфузини, ўз ўрнини эгаллайди.

Боғлар баҳорини, бокира табиат наҳорини бағрига босиб дегайлар: «Жаннат оналарнинг оёғи остидадир».

Қумрилар, тўтилар, тўрғайлар, тоғлар бошида чарх ураётган лочинлар шу сўзни такрорладилар.

Ҳаётнинг, замоннинг бепоён, беомон саҳроларидан, дунёи зорнинг шўришларидан, турфа ўйинларидан, талотўпларидан, омон ўтган бобомиз Темурни дуо айлаб оналар фотихага қўл очурлар.

— «Оналарини асраган замон, юрт, эл омон бўлсин!»

Тоғларга, ўлмас қояларга, донишмандикларга айланиб қолган барҳаёт инсон ҳайкали пойида бош эгурлар. Оналар улуғ зотни тавоф айлаб, ёд этиб, деюрлар:

«Темур бобомиз руҳини шод айланг, унинг муборак номини, шаънини қўриқланг».

*Тилга кирди момоларнинг ўт байти,
Осмон заминига Севгисин айтди,
Бир сўз дилни бир асрга улғайтди,
Туронимга бобом Темур хуш қайтди.*

*Учар гиламлардан тўкилди зарлар,
Гавжум бўлиб кетди хилват гузарлар,*

*Ғиротлар тулпорлардан ўзарлар,
Туронимга бобом Темур хуш қайтиб.*

*Бувим дастурхони тўкиндан-тўкин,
Юрак қўтаролмас-орзулар юкин,
Армонлар мунғажор, қаддини букиб,
Туронимга соҳибқирон хуш қайтиб.*

*Энди оналарнинг ўланлари хуш,
Энди рўёларнинг деганлари туш,
Шу чаманга қўнди мисли Ҳумой қуш,
Туронимга азиз инсон хуш қайтиб.*

*Азим дарёларнинг тошур ўзани,
Очурлар минг йиллик майли кўзани,
Сархуш сипқорурлар гулоб, бўзани,
Бобомга шукрона, ширин сўз айтиб.*

*Асрий чашмалар ҳам очурлар кўзин,
Бахшилар, яхшилар айтурлар сўзин,
Ёлғоннинг, ёмоннинг қўрғонин бузиб,
Туронимга нури жаҳон хуш қайтиб.*

*Сеп — андозим олдим сандиқ қатидан,
Гул унди элимнинг асрий дардидан,
Гўрўғелининг кўҳна, учар отида
Туронимга бобом Темур хуш қайтиб.*

*Сим-симларнинг эшиклари очилиб,
Севинчларим дур-маржондек сочилиб,
Тоғларимга қўнди сара лочиним,
Туронимга азиз бобом хуш қайтиб.*

*Олти юзлар нима, олти минглар бор,
Севинчга эврилсин — кўҳна мунглар бор,
Карвонбошимиздек бағри кенглар бор,
Темур келгай бу элга мангу қайтиб.*

*Бу тонг таъзимларда, тавоф айлайин,
Дилимга таскину савоб айлайин.
Фанимга бир мағрур жавоб айлайин,
Туронимга бобом Темур хуш қайтиб.*

Шеърятимиз неча минг йиллик бой тарихга эга. Ўзбек шеърятини тарихида номи улуғ, мумтоз шоирларни, аҳли фозиларни кўп тилга оладилар.

Уларнинг қаторида истеъдодли, маънавий устоз шоирлар адибалар-салафларимизнинг номларини ҳам эътироф айлаш бахтимиздир.

Робия, Ойша Самарқандий, Меҳрий, Мунажжима, Гулбаданбегим, Нуржаҳон, Зебуннисо, Маҳзуна, Нозимахоним, Увайсий, Қамбарнисоларнинг ҳар бири бир дунёдир.

Уларнинг кўпи Амир Темур ва унинг сулоалари замонда яшагани, ижод қилгани айниқса хушдир.

Юртимизда Нодира, Зебуннисо, Анбар отин ва бошқа номдор шоирлар шеърятининг байрамлари бўлиб туради. Бу бизни қувонтиради, албатта. Негаки, бу қалам аҳлига, шоирларга кўрсатилган меҳр-мурувватнинг рамзидир.

Юрагимизда ғурур ҳисси билан айтамиз, салафларимизнинг шеърятини халқимиз, юртимиз ҳеч қачон унутган эмас. Шеърпарвар халқимиз уларни ҳамиша эъзозлаб, улуғлаб келаётир. Шеърпарвар юртимиз, халқимиз ҳамиша омон бўлсин. Зебуннисо бизнинг маънавий устозимиз.

Устозларни ёд этиш ҳам савобдир, дейдилар. Мана бу сатрлар Зебуннисо учун битилган содда, юрак сатрларимдир.

*Эй малак, маъсума моҳ... меҳрим лабо-лаб, ўргилай,
Кипригим бирла сочингизни тароғлаб, ўргилай.*

*Назмингиз қўлга олурман... офтобу зулмат тенгма-тенг,
Кўз ёшим гарёи Сир... гарёни боғлаб, ўргилай.*

*Ул селу себор ичинда қалқигай туғёнда дил,
Соҳирам, Сиздан магадларни сўроғлаб, ўргилай.*

Дил мунавварликка зор, излар меҳр анворини,
Неки зулматлар ичинда нур-чароғлаб, ўргилай.

«Каъбага бормоқ на ҳожатдур, агар дил овласанг»
Сиз – меҳр меҳробига таъзим бажолаб ўргилай

«Изладим бир-бир жаҳонда ҳар неча бўлса китоб»,
Топдим ул девонингиз, кўксимга жолаб, ўргилай.

«Истасанг ҳуснинг закотини берарга мустаҳиқ»,
Ул закот жоним менинг... бермакни чоғлаб, ўргилай.

«Берса ҳам жаннатни алданма, кишилар сўзига»,
Алданай, бошим эгай деб, сизни сўроғлаб, ўргилай.

«Баски қўйдим мен фалакнинг елкасига ғам юкин»,
Ул ғами остида шамшоғ қаддимни ё лаб, ўргилай.

«Зоҳиримдур ғозаранг, аммо ниҳоним қон эрур,
Хун дилим қонига бармоғим хинолаб, ўргилай.

Бир замон келди, мана, армон-ангиз оқди ким,
Шеър азиз олам аро... Кўзу қароғлаб, ўргилай.

Назмингиз бағримдадур, зорингиз сабрим аро,
Исмингиз такрор-такрор айтиб, оролаб, ўргилай.

Сизку ой, шамсу зуҳалдирсиз нуфуз осмонига,
Заррадирман мен... вале кўксимни тоғлаб ўргилай.

ҚУТЛУФ ОСТОНАЛАР

Баҳор... Кўнгил ҳам бамисоли бир боғ. Беҳишт боғларидай гуллардан, орзулардан, дийдорлардан, ўтли суҳбатлардан яйрайди, баҳралар олади. Дўстлар жам бўлган давралар, мушоиралар, фозилларнинг суҳбати хушдир.

Баҳор гул-алвонларини ёйган чоғларда, айниқса, кўнгил яхшиларнинг суҳбатини истаб қолади.

Тонглар ... опшоқ кумуш тонглар меҳрни, инсоний мурувватни ҳада айлайди бизга. Инсонни йўқлаш, устозларни зиёрат қилишдек олий бурчимизни ёдимизга солиб туради.

Бир-бирларидан ҳийла узоқлашиб қолган инсон энди бир-бирларини сўроқлашга, ҳолидан хабар олишга, имдод қўлини узатишга, севинчига ошно, дардига малҳам бўлишга имкон, ихтиёр этгани яхши. Бу ҳам замона зайлидир.

Опшоқ тонглар, янгиланиб бораётган дунёлардан хабарчидай нури жаҳонини улашади. Юракда янги дунёлар, тилақда янги дуолар туғилади. Янги шаҳарлар, янги кўчалар, янги кашфлар, рангин олам, қаддини ростлаётган юртим одамлари, фозиллари, ўктам ва закий аёллари, кўҳна момолари юрагида бир орзу. Илоҳим, меҳр-оқибат қайта дунёга келаётгани рост бўлсин. Меҳр-мурувват ҳамини устувор бўлсин бу юртда. Негаки, дунёни ҳам, одамзодни ҳам, мамлакатни ҳам, ҳар қандай бало-қазолардан ана шу меҳр қутқаради, асраб қолади.

Шам ёруғида қомус яратган халқнинг фарзандлари яшайдилар юртимизда. Наинки дунёни, меҳрни асрашга, ардоқлашга қодир улар.

Боғларимиз гул ифорларга, боли неъматларга тўлдилар. Коинот нур ипаги-ла ўралди. Мунаввар бу тонглар, сурманг бу оқшомлардан бир умид — рўшнолик, дорилмонлик, файзу каромат, тўкин-сочинлик тилагувчи ҳар кўнгил шодлигини ҳам, андуҳини ҳам бир-бири билан баҳам кўришга ўрганган. Бу — ота мерос. Бу она меросдир бизга.

Гул сайилларида, улуғ айёмларда дил ардоқлаган ки-
шисини, дўстини, ҳамроҳини излаб топади. Гапу гаш-
таклар, хуш айёмлар баҳона дўстлар дўстларини сўроқ-
лайди. Давраларга ошиқади. Дийдорлашувларга майли бор
унинг. Тўйлар, томошалар, катта-кичик издиҳомларнинг
файзи, кўрки, чиройи дўсту ёрлар билан. Азиз инсон,
ғам ила юзма-юз қолган чоғларингизда Сизга энг аввало
нима даркор? Дўстнинг далдаси, Сизга айтилган бир ка-
лима ҳамдардлик сўзи ҳар нарсадан қимматлидир, шун-
дай эмасми?

Мен ҳам шундай, дардли эканимда, қувончлардан энтик-
кан онларимда Сизни излаб топаман, эй дўст. Менинг мағ-
рурлигим Сиз биландир, азиз одам. Мен мунгли онларимда,
тиз чўкканимда сизга таянаман, муҳтарам устоз!

*Қачон эзиб ташласа ғамларнинг тоши мени,
Қачон дарг панжасида қолар бўлсам, зирқираб.
Дўстим, қайда бўлсанг ҳам, излаб топарман сени,
Хузурингдан офтобдай қайтадирман ярқираб.*

«Сувга ташналиқдан, одамга ташналик ёмондир» дейди-
лар фозиллар.

Мен сизни соғинаман, эй ҳамдард одам, истиқлолнинг
яратган нури ҳидояти. Баҳор йўл бошлайди, сарин еллар
етаклайди, йўлга тушаман. Қўлимда боғимдан саралаб те-
рилган муаттар гуллар. Гулларни келтириб сизга тутаман.
Сиз негадир ғамгин эдингиз.... Гулларнинг ифорими, иссиқ-
илиқ чиройими.... ишқилиб, маҳзунлигингиз бир четга су-
рилгай. Мамнун жилмаясиз. Чеҳрангизда умид, ишончнинг
сувратини кўраман. Дардларингизни олай, изтиробларин-
гизга шерик бўлайин. Келинг, бир суҳбатлашайлик. Замон
янги, одамлар янги. Янгиланишлар, яшиликлар ғамларин-
гизни дарёларга оқизсин.

*Тортолмасак биз қачон изтиробнинг юкини,
Дўстимиз шерик бўлгай биз кўрган жафоларга.
Фуборлар майсаларга шабнабдек тўкилар-у,
Юракдаги ғурбатлар алмашар сафоларга.*

Чехрангиздаги табассумдан кўнглим ёришади, юрагимда ой тўлишади. Кўзларингиздаги қувонч учқунларини кўриб сиз севган неъматларга, сиз ардоқлаган гулларга термуламан. Гулларда, ҳа, истиқлол гулларида зўр қудрат, илоҳий сеҳр, нури ҳидоят борлигига ишонаман. Кўнглим бисотимда не далдали сўзларим бор, сизга айтаман. Шу тонг қоралаган илк сатрларимни камоли эҳтиром билан сизга ўқиб берман. Дунёи зор сизга қолдирган шўришларни дил сўзларим ила ювмоққа, юрагингизда озгина бўлса-да, умид, севинч уйғотмоққа уринаман....

Баҳор - туғилиш, янгиланиш, яшариш фасли, дейдилар. У — умид. У — ёруғ кунлар. Азиз момо, ҳузурингиздаман. Эртақлар тинглагани келдим. Ривоятларингизга қулоқ тутай, келтирган гулларимни пойингизга тўкай. Сухбатингизни олай, момо... Бошингиздаги оппоқ рўмолингизни тўғрилаб олдингиз, жилмайдингиз, дуолар қилдингиз. Сўнг дедингиз:

Не-не кохишларни кўрган олтин бошимни эгай, не-не талҳии ёшларга тўлган кўзларимда қувонч учқунларини ёндирганингиз, умидли сўзларни айтиб, гуллар келтирганингиз учун. Еярга ошим, енгарга бардошим бордир. Лекин кўнглим кулбасини ёритгучи нурга ташна эдим. Яхши сўз — жон озиғи, у олтинга баробардир. Ажаб, кўҳна момоларларни ҳам эслар замонлар бор эканми?

Истиқлол баҳори бу момо. Бу унинг умидга, меҳрга тўла бағри, орзуларга тўла юраги. У мурувватга айланиб юрт кезади, юракларга чироқ ёқади. Бу — юртбошимизнинг сўзлари.

Ҳа, инондим. Бу нур — яхшилиқнинг ташрифи.

Бу нур — ҳамдардликнинг қудратли қўлларидир, момо. Бу нур — ҳазрати инсон юрагига ёқилган, ёқиладиган чироқдир.

Ана шу чироқ шуъласида кўзларим, нурсизланган кўзларим дунёни, янги дунёни кўрса эди.

Тунларингиз мунаввар, тонгларингиз фараҳли бўлсин, момо. Сўнаётган орзуларингиз қайта гул очсин, дилингизда яшашга ҳавас, орзуланишга иштиёқ яралсин.

Хайрият, янги тонгларга етибмиз. Хайрият, одамийлик

ўлмабди. Хайриятки, меҳр-оқибат омон қолибди. Менга олиб келган гулларингиз эҳсон, иноятлар бўлиб ўзингизга қайтсин. Тангри ўзи асраб-авайласин. Юрт омон бўлсин...

Инсон кўнгли гоҳ қоронғу, гоҳ нурафшон гўшадир. Дўсту аҳбоблар ила нурафшондир ул. Ҳамдардлик, ҳамрозлик деб аталган кимёлардан нур олгай. Инсон дийдори мисли бир офтоб эмиш. Бир кўнгилини шод айлаш савоби неларга тенг? — сўрайдилар баъзан. Бир кўнгилини шод айлаш, айниқса, забун кўнгилини шод айлаш савоби — минг тутқун бандини кишидан озод айлаш савобидан ортиқроқ эмиш.

Дуру жавоҳирлар, тўкин дастурхонлар билан дилшод бўлолмаган кўнгили баъзан бир калима лутfli, самимий дил сўзидан яйраб, ёришиб кетади. Инсон қулфи дилини очгувчи ўшал лутfli сўзни айтган кишининг умри зиёда бўлгай, — дейдилар.

*Қачон йўлдан адашсам, тополмасам роҳимни,
Қачон меҳрсиз қолсам, юрак айланса тошга,
Мен излаб топар бўлдим, дўстим, сен ҳамроҳимни,
Дилимни тоблаб олгум сенга, меҳри кўёшга.*

Шод онларингизда ҳаммаёк, ёруғ. Ҳатто зулматли тунлар ҳам чироқлидир

Шод онларингизда журъат ҳам, кулгу ҳам, дилшодликлар ҳам ўзини дариф тутмайди. Шод онларингизда сиз фироқни, ғурбатни, ғуссани ёндиурсиз, осонгина маҳв этурсиз.

Фам келганда-чи? Йўлларингизни туман тўсади. Равон йўлларингизда ўтиб бўлмас довонлар ўсади. Юрагингиз тутқунлик ичра қафасда қолган қушдай безовта уради. Қўлларингизни гўё кишан қисади. Сиз изтироблар қаршисида ночор гўдакка айланасиз.

Кўнгили
Фунча очган бир ниҳолнинг бандаси...
Бир ширин сўз қудратидан турфади.
Бир табассум унга мумтоз тухфади,
Бир совуқ сўз муз қилур шўх хандасин.

Сизни йўқлаб, сўроқлаб борурман...

Дўст, ҳамдард кишининг меҳри сизни уқпар қанотларига ўтқазиб арзи самоларда учади. Улкан кемаларга ўтқазиб баҳри уммонлардан олиб ўтади. Қанот қоқаётган ҳумой орзуларингиздир. Орзулар сизга бир олам газаллар ҳадя айлайди. Юртингни, элингни куйла, деб айтади. Гулга кирётган боғлар, лола гулханлари ёнаётган қирлар, орасталанаётган кўчалар, қад кўтараётган бинолар, сайқалини топган буюк ҳайкалларга боқаман. Кечагина шом, йўқ-йўқ оқшомданоқ қўрқув пинжига яшириниб олаётган хиёбонларда бугун жонланиш, ороланиш, диёрим ясан-тусан айламақда. Қўлларимда гуллар, юрагимда шуъур ила хиёбонлардан ўтиб бораман. Мен сизни йўқлаб бораётирман, азиз замондошим.

Инсон меҳрига йўғрилган бир тутам настарин сизга оламдаги барча мўъжизалардан қудратлироқ кўринса, не ажаб. Инсон боласи ҳамиша зор бўлган лутфли сўзлар дилгир юрагингизнинг ғуссаларини шабнамлар каби майсалар кўксига сепиб юборса, не ажаб.

Мен сизни йўқлаб бораман ... Ҳолингиздан хабар олгани, дилингизга меҳмон бўлгани, янгиланиш, яшаришлардан сўз очгани. Орзуларингиз, армонларингизни билгани, диллашгани бораётирман. Сухбатингиздан баҳра оламан, баҳорлар билан қутлайман. Қоронғу кўчаларингизни нурафшон айлашга бел боғлаган замонага шукроналар бўлсин. Баҳорнинг сарин еллари эшигингизни қоқади, гуллар сепадди пойингизга....

... Сизга элган гулларимни қабулхонадаги биллур гулдонга солиб қўйдилар. Банд эканингизни айтдилар.

Истиқлол, бу — дийдор. Бу — одамлар розини тинглаш ҳамдир. Бу — камтарлик, одмиликдир. Одмилик эса бизнинг шу юрт фарзанди эканимизга шаҳодатномадир. Бу қабулхоналарга ўрнатилган тўсиқларнинг бузиб ташланганидир.

*Бордим кўнғил измига мен бошим эгиб,
Ўзгарибсиз жиндеккина мансаб тегиб.
Ўйлабманки, дўстлик дарёлари тўкин,*

*Қайтдим эссиз... дилга ортиб замин юкин,
Одамликни шому йироқ этмангиз.*

*Кичик кулбада ҳам шам бор, ёруғ нур бор,
Кичик кўнгилда ҳам улкан бир ғурур бор,
Дунёда дўсту ёр борки, сўнг сурур бор,
Барин қўяверинг, майли, дил қургур бор,
Меҳр — машъал, сиз жин чироқ этмангиз.*

*Дўстим, сизга мумтозликни кўрай раво,
Лекин, аввал гардингизга керак даво.
Ҳар мушкулга малҳам қўяр азиз маъво,
Нома ёздим охир, бўларку деб савоб,
Сиз тобакай калондумоғ этмангиз.*

Мен сизни йўқлаб келдим, эй азиз ёлғиз одам. Баҳор бинафшаларини қўлларингизга тутдим. Сиз уни олдингиз, кўзларингизга суртдингиз. Сўнг, бағрингизга босиб маҳзун бўлиб қолдингиз... Хаёлларингиз шу тобда қирлар, далалар оша олис-олисларга қанот қоққанини англадим. Диллингизни кемтик айлаб, танҳоликнинг ёлғиз кулбасига ташлаб кетган дунёи зорга армонларингизни сездим, кўнгил сўрадим. Бир умр сизни эъозлаган, гуллар билан кўнглингизни обод айлаган, боғларингизни беҳиштга тенглаган кишингизни йўқотгансиз. Шу тоб сиз уни, у келтиргучи гулларни ёд этдингиз. Нелардир хаёлингизни безади, нелардир киприкларингиздан кўз ёш бўлиб томчилади. Унинг қабри узра очилган, сўлган гиёҳлар хаёли кўксингизни поралади. Гулдек умрингизни ҳижрон домига отган тақдири бешафқатдан нолидингиз хаёлан. Мен келтирган гуллар япроғига кўз ёшларингиз томчилади.... Томчилаётган сизнинг кўз ёшларингиз эмас, армонларингиз, энг азиз ҳисларингиз, зорларингиз бўлиб кўриңди менга. Ҳузурингизда узоқ қолиб кетдим. Дардли кишига дардманд бўлиш осонми... Сиз истиқдол баҳорини орзу қила-қила кўролмайин кетган дўсти ҳамроҳингизни хаёлан ардоқлаб жим қолдингиз. Бева уйнинг бева устунларига суянганча хаёлга толдингиз.

Ҳар тонг остонага термулиб илтижولي юрагидан оҳлар сизган инсон, ёлғиз кўнглингизнинг матлабини билгим келади. Недур ул?

— Меҳр... меҳр, — дедингиз яна. Сиз бу сўзни такрор ва такрор айтдингиз. Биз қатралаб, мисқолаб ўлчаб, яшириб, қизғониб келаётган, етим қилаётган меҳрнинг булоқлари яна кўз очаётгани рост бўлсин. Ҳа, инсоний меҳр. Ҳасадлар соясида, кибру ҳаволар орқасида қолган мурувватлар керак, жуда зарур элга. Элатларга керак у, кўнгилларга керак, кулбаларга керак. Ҳа, меҳр керак инсонга! Меҳр инсонни ёлғизлик балосидан қутқаради. Меҳрингизни дариф тутманг, одамлар. Меҳр нафақат одамзодни, у замонни, замонларни балолардан асраб қолгусидир. Меҳр кўнгилга урмайди, қаримайди.

*Келмасам қошинга бул тўлқинли дарё келтирур,
Дил тўла туғёнларим қилгай-га ғавғо, келтирур.
Бу кўнгил ҳукмин бузиб, кетмам йироққа, во ажаб,
Кетсам, у бу бошима минг турли савдо келтирур.*

Мен сизни йўқлаб борурман, эй она юрт шаъни, азиз элдошлар омонлиги учун жон фидо қилган азиз аскар йигит. Қутлуғ саждогоҳингизни гулларга кўмай. Қабр тошингизга бошимни қўяй, тавоф айлай. Юртимизда истиқлол баҳорлари, мустақиллик одимлари кенг қулоч ёяётганини сўзлай. Баҳор байрамлари тонги мунаввар хуш эканини айттай. Мен мана бу гулларни сизга атаб маҳзун чаманлардан териб келтирдим... Сағанангизга битилган маҳзун сатрларга, суратингизга термуламан... Авжи навқирон чоғида, ўн етти ёшида баҳори ҳазонларга айланган, эй ўғлон, қабрингиздан бағри хун лолалар унибди. Ўн гулидан бир гули ҳам очилмаган йигитга марсия айтаётгандай еллар увиллаб ўтдилар. Лолалар сочилиб кетди, хаёлим ҳам. Юртимизга, элимизга сиз ширин жонингизни нисор айлаган дамларда давр ўзгачайди. Лекин Турон эли ўшанда ҳам Ватан, она замин маҳобатини қароғлари ичра асраб-авайлар эдилар. Ўшанда ҳам биз тиз чўкмоқ, қарам бўлмоқ туйғуларидан зирқирар эдик. Ўшанда ҳам биз биродарлик, инсонийлик туйғуси не

эканини фарзандларимизга такрор ва такрор уқтирар эдик. Ўшанда ҳам биз она маъвонинг ҳар қарич тупроғини кўзларимизга тўтиё айлар эдик. Ўшанда ҳам биз ўзимизча масрур ва мағрур эдик. Уйимизга гул билан келган инсонни уй тўрига ўтқазар, қилич билан келган кимсани нафратларимизга дучор айлар эдик. Дарёлар оқиб ўтдилар, лойқалари, хаслари билан. Дунё эврилди. Замон янгиланди...

Мустақил диёримиз осмонида баланд учган турналарнинг қўшиғида баҳор, озодлик, ҳурлик. Боғларимизда, далаларда сеп-андозини ёйган баҳор, барақа-қут ёғилаётган ёз, ҳосиллар мўллигидан қўни-қўнжи тўла кузларимизнинг ранги, туси, мазмуни, эҳсонлари ўзгача энди.

Ҳар гал боғларимизда баҳор тўлишганда мен сизни йўқлаб борурман. Гуллар ҳосил тутунчаларига айланган чоғларда йўқлаб борурман. Саватларга дилафрўзлар, нашвотилар, тоифий узумлар, ақиқдек анорлар, истиқдолнинг болнеъматлари узилганда йўқлаб борурман.

*Гул кўрганга фасли баҳор, янги боғлар, чаманлар,
Эгарланса қутлуғ сафарларга тулпор, саманлар,
Янги давр баёзини ёзар бўлса қаламлар,
Мустақил юрт боғларида кезар бўлса санамлар,
Куйиб кетган япроқлардан чиқса яна япроқлар,
Саҳроларнинг луғатидан ўрин олса гулбоғлар,
Одамизод бир кафт она тупроғини ардоқлаб,
Тавоф айласалар, сиғинсалар.... соғинсалар,
Йўқлайман сизни.*

Эслайман, сизлар уч ўғил эдингиз. Учовингиз ҳам гулбарглардай тўкилдингиз. Лекин бу мудҳиш айрилиқни онангизга айтмадилар, яширдилар. Яхшилар онангизнинг кўз ёшларга фарқ бўлишидан кўрқдилар, беркитдилар. Онангизнинг «қора хат» кўрмаган кўзлари йўлларингизга термула-термула юмилди, ахир ... Ё, раб, онаи зорнинг дийдорингиздан бўлак дарди — ҳасрати қолмагандир бу дунёда. Бир тутамгина уйқуси, тушлари ичра ҳам сизни кўрарди. Бир луқма оши ҳалолини сизга илинарди. Эшик очарди ҳар тонг, ризқу рўз сочарди. Болаларим истиқдолни кўрса эди,

— дея шивирларди лаблари. Кутиш, йўлга қараш, умид кўзларини йўлларга нисор этиш..... онангизнинг кундалик иши, матлабига айланиб қолган эди. Эй, дунёи зор, онаи зорга раҳм айламадинг-а!

Истиқдолни, баҳорни гулу алвонларни, эркин дунёни, меҳр-оқибатларга қайта ҳаёт ато этаётган янги замонни болаларига илинаётган оналарга эҳтиёт айла, унинг юрагини кўриқда, Она табиат!

Мен сизни йўқлаб борурман... Кемтик дилингизни тўлдирсам зора, мен сизни йўқлаб борурман. Суҳбатингиз, далдангиз, ширин каломларингиздан, ўгитларингиздан баҳралар олгани бораётирман. Ҳузурингизга бир зарра бўлиб борсам-да, офтоб-нур бўлиб, ҳузурингиздан қуёшдай чарқлаб, ярақлаб қайтсам зора.

Ирмоқдайин беҳол севинчимни айтсам, шаршаралардай туғёнларга тўлиб қайтсам зора. Кўчалар гавжум. Баҳор-да! Юртимиз зеболанмоқда, ороланмоқда. Агар менинг минг бир жоним бўлса эди, уларнинг барини юртимнинг камоли йўлида нисор айлаган бўлур эдим. Агар менинг мингта ўланим бўлса эди, уларнинг барини кун, соат сайин оёққа тураётган диёримнинг беланчаги бошида куйлар эдим. Агар менинг минг бир ғазалим бўлса эди, унинг васфига бағишлардим. Она бўлганим учун оналар каби ўтли, ардоқли, оташли юрагим бор. Диёримни иссиқ бағримга босайин. Унинг кўчаларини сочларим билан супурайин, орасталайин. Унинг жамоли — менинг ҳам жамолимдир...

Бекатлар тўла одам. Ана, кимдир қўлтиқтаёқда суяниб бораётган ногиронни туртиб ўтди. Қўлтиқтаёқ зарбидан замин зирқирайди, наздим-да. Ногирон кимсага боқиб дилим зирқирайди. Ногиронни туртиб ўтган шошқалоқ узр сўрамади ҳам. Нега? Унинг юрагида узр ҳисси йўқдир. Бу лоқайдлик қошида инсон юрагида ўсган тоғлар қулайди, нурайди, наздимда.

*Мангу олов қаршисидан ўйнаб, шитоб ўтса ким,
Жувонмард у йигит ёдин олмаса гар хаёлга,*

*Бева қолган келинчакка такрор оғу тутса ким,
Масту аласт сўз ташласа ёлғиз ўтган аёлга,
Унутса гар, аёл ахир ўзининг ҳам онаси,
Дўстим, айтгин, бу ҳол қай бир лоқайдликнинг меваси?*

*Мени таъқиб этар бир ўй, сўроқларга кўмади,
Ҳаёт сахро эмас, бордир боғи, тоғу тошлари.
Шу бир тутам умр ичра инсон нелар кўради,
Нелар ювар дилидаги андуҳи, кўз ёшларин,
Дўстим, ҳаёт кемасининг эшаклари бутунми?
Ёки у ҳам лоқайдликнинг ўчоғига ўтинми?*

Мен сизни йўқлаб бораётирман.... Устоз, қўлларимда сизга аталган райҳон. Олтин остонангиз томон борарман. Сиздек ўзани кенг дарёлардан бизлар бир умр баҳра оламиз. Сиздек мумтозлардан аҳли донишликни ўрганамиз. Сиздек бағри дунёлардан, кўҳна, закий оналардан олам-жаҳон теранлик, саҳийликларни билурмиз. Юртимиз ёруғ, келажаги буюк манзиллар йўлига тушган катта карвонга ўхшайди. Унинг карвонбошилари омон бўлсин. Юртимизда меҳру мурувват ҳар нарсадан устувор бўлсин.

Мен сизни йўқлаб бораяпман... Тошкентимизнинг марказий ҳиёбонидан ўтиб борарканман, бир зум хаёлга толаман. Миннатдор халқига, маърифатпарвар элига, адолат истар эл-улусга, қадим ва навқирон Туронига мамнун боқиб турган Темур бобонинг сиймосига термуламан, таъзим бажо айлайман.

— Ассолому алайкум, азиз бобо, ўз тупроғингизда қад ростлаганингиз, асрлар оша армонлар, орзулар қаъридан чангу ғуборингизни қоқиб, омон келганингиз сизга ва бизга муборак бўлсин... Унинг пойига гуллар қўяман.... «Хотунларни асрангиз!» — деган садо эшитилади қулогимга. Ҳа, бу Темур бобонинг инсонийлик бобидаги ўғитларидан.

Кўнглим тоғдек кўтарилади. Меҳрни, инсонни, маърифатни, маънавиятни асрангиз дегани бу. Негаки, аёл, она гўдакнинггина эмас, инсониятнинг илк ва муқаддас Ватанидир. Маънавиятимиз қайта туғилаётгани рост бўлсин. Улуғ

сиймоларнинг қайта туғилаётгани ҳам. Ҳа, биз бу кунларни узоқ кутдик, жуда узоқ. Иқтисодий тангликлардан кўз юмиб бўлмайди, албатта. Лекин мана бундай маънавий уйғонишлардан кўнгил ифтихорга тўлмайдами? Фуруримни, суруримни сиз билан баҳам кўргим келади.

Мен сизни йўқлаб бораяпман.... Номлари ўзгарган, йўқ-йўқ, ўзлигига қайтган кўчаларимиз, хиёбонларимиздан ўтиб бораяпману кўнглим ойдаё ёришади. Афросиёб хиёбони, Туркистон саройи, Наврўз театри... ўзбекча номлар, атама-лар, ёзувлар, ҳикматлар.... Минглаб рангин чироқлардан маржон тақиб, безанган дарахтлар, бино пештоқлари, хиёбонлар, бекатлар, соҳиллар «биз истиқдолмиз», «биз шеъ-риятмиз» деяётгандай. Мустақил диёримизнинг ўзига ярашган баҳори, фараҳди оқшомларига термуламан.

Мустақиллик майдони... Фавворалар шовуллайди, чироқлар пориллайди. Байроқлар елпинадилар. Пойтахтимиз гул фасли, яшариш, муҳаббат фаслида туғёнлардан энтиккан келинчакка ўхшайди. Хушрўй, ўктам, бедор.

Мен сизни йўқлаб бораяпман... Йўлларда не-не ҳикматларга дуч келурман. Не-не яхшиларга салом берурман. Не-не мумтозларга йўл берурман. Не-не сулувларга термулурман.

МЕН КЎНГЛИМНИНГ ҚУЛИ...

Устозлар... улар ҳақида яхши ва ёмон гаплар айтиш бизнинг ҳаддимиз эмас. Фақат кўнгилга тугилиб қолган, ёзилиб қолган битикларнигина хотирлашга ҳаддимиз бордир. Биз зарралар, қатралар ул буюк қояларнинг пойидадирмиз. Лекин уларнинг суҳбатида, ҳузурида бўлганмиз. Устозлар орасида, наздимда, Асқад Мухтордек одамий, камтар, ростгўй ва меҳрибон инсонлар кўп эмас! Шундай инсонлар билан замондош бўлганимиз, бир соҳада қалам тебратганимиз, бир осмоннинг остида яшаганимиз бахтимиз экан.

Адиб, журналист, муҳаррир, яхши инсон, устоз, маслаҳатгўй, ўктам одам.

Асқад Мухтор «Адабиёт ва санъат» номли рўзномага муҳаррир эдилар. У киши муҳаррир бўлган йиллар рўзнома гоят севимли, ўқимишли, ранг-баранг бўларди. Энг яхши нарсаларимизни шу рўзномада чиқаргимиз келарди.

Гоят самимий эдилар Асқад Мухтор устозимиз. Бир куни мен кўнглимнинг қули, кўнглимнинг гапига кириб, у кишининг ҳузурига шеър кўтариб бордим. Шеърнинг сарлавҳаси «оппоқ шуълалар» эди. Келинчагимга бағишланувди. Асқад ака шеърни ўқиб чиқдилар. Юрак ютиб турибман. Қўлимга қайтариб берсалар-а, — деб қўрқиб, ҳатто нафас олмай, ютинмай турибман.

Бирдан «хо» «хо»лаб кулиб юбордилар.

— Вой, бечорагина-ей, — дедилар. Битта келин олганга шунча ҳаяжонми? Бизлар келин олавериб ийиғимиз чиқди. Шеър-пер ҳам ёзмай келин олаверибмиз-а. Ё тавба- ей, битта келинга шунча мақтовми-а? Келин ҳам келар, мақтовларга лойиқ бўлса ҳай, бўлмаса меҳнатларингизга ачинмайсизми-а?

Бўлажак келинимга орзум... Асқад ака энди шеърни қўлига оддилар. Айрим сатрларни ҳижжалаб, маънодор қилиб ўқий бошладилар. «Оппоқ шуълалар» Ишқилиб, оппоқ шуълалар бўлсин-да.

*«Ўзим шоҳи кияман, Сизга асраб кимҳобни,
Оҳ, мунчалар ширинми, зарифми хаёлингиз.
Баъзиди-чи, кечалар кўзларим билмай хобни,
Ўйлайман қай юртдансиз, не экан аъмолингиз?»*

*Мен ўғлимни яшириб кўзларим қароғига,
Шу қароғнинг гавҳарин излайдирман, суюгим.
Меҳримни ёзиб ҳар кун кўнглимнинг вароғига,
Ишончларим тахтига ўтказурман, буюгим*

*Мурувватни ўргатай, ўргатайин бардошни,
Ўргатай муз дилда ҳам ўт ёқмоқ санъатини.
Ҳамдардликни ўргатай, камтарликка сирдошлик,
Мунис аёл, онанинг кўҳна боғ — салтанатин»*

— Хў-ўш, — дедилар устоз, қани энди ҳамма ҳам Сиздайин орзули бўлса. Қайнона-келин можаролари камаярмиди. Энди бир гап, шеър яхши, менга маъқул. Каттароқ, нима дейсиз, — дедилар. Газета эса 4 бет холос. Йў- ўқ, десангиз, иложини топармиз. Қисқартирайми, йўқми? Индамадим. Менга қолса бирор сатрига тегилмаса, ичимда ўйлайман.

— Ибратли қайноналар кам ўзи. Орзули дилингиздаги гаплар самимий, меҳрли. Қани энди, шу меҳрларнинг жавоби бўлса. Сизга ҳайронман, ҳамма меҳрингизни бериб, ўзингизга ҳеч нарса олиб қолмабсиз. Ўғлингизни берганингиз озмиди? Жасорат — дедилар яна.

— Йўқ, — дейман шошилиб. Кўнгил қурғур шундай буюрди-да. Ҳавасдан, ҳаяжондан, орзулардан энтикиб.

— Ҳай, майли, — дедилар кулиб. — Орзуларингиз ушалсин. Ишқилиб, келинингиз орзунгиздай бўлса бас. Омон бўлинг, кўнгилнинг қули!.. — дедилар кулиб.

«Адабиёт ва санъат» газетасида шеърим босилди. Умуман, босилиб туради, шеърларим. Лекин ўғил уйлантириш, келин олиш, негадир ҳаяжонли кечди-да Шунинг учунмикин, бу шеър алоҳида, меҳримни тортди.

Шу-шу, Асқад ака «келин қалай?» — дейдиган бўлдилар. Уялганимдан ерга қарайман.

Бир куни устоз чақириб қолдилар. Истиқдол мавзусини тилга олдилар.

— Сизнинг бадиаларингиз жуда таъсирли, ўқишли. Бир мавзунини эса олмаябсизлар, сиз шоиралар, — дедилар. Истиқдол, истиқдол деймиз. Истиқдолнинг тамал тошини қўйган шоиралар, яқин ўтмиш шоиралари эди. Сизлар тайёр озодликни кўрдингиз. Лекин улар шу орзу йўлида талай изтиробларни кўрди. Талай шеърлар битди. Лекин истиқдол ҳақидаги орзулари орзулигича дунёдан ўтди улар. Орзулари кўксига кетди. Ўша манзил бошида қолган устозларингизни, албатта, эсланг, улуғланг, — дедилар. — Шу мавзуга қўл уринг, — дедилар. Нозимахоним, Дилшод Барно, Қамбарнисо, Ҳақимахон, Мутриба, Увайсий, Маҳзуна улар жуда кўп эдилар.

«Мозийдан садолар», «Салафларимизга мактуб», «Юлдузлари мил-мил кечалар» каби туркум бадиалар ёздим. Улар радиода, матбуотда чиқди. Устознинг топширигини бажардим, чоғи.

Асқад аканинг топширигини бажариш асносида яқин ўтмиш, узоқ ўтмиш шоираларининг девонларини варақлаб, такрор-такрор мутолаа қилдим. Уларни ҳамиша ўқиб турман. Лекин Асқад ака айтганидай бир мақсад билан эмас, шунчаки ўқиб турардим. Такрор ва такрор ўқиш, ўрганиш давомида кўп нарсаларни англадим. Билганларим бир зарра экан. Билмаганларим эса чексизлик экан. Устознинг кўзлаган мақсадларини англадим. Ундан бир умр миннатдор бўлиб қоламан. «Ўқи, такрор ўқи, ўрган, уларни кашф эт, ёдимизга солиб тур, ёшларга ҳам ўтмиш момолари ким эканини уқтир», — деганлари учун миннатдорман. Ҳикматлар маҳзанига киргандек баҳралар олганимни яширмайман. Салафларим билан бир неча ойлар давомида бирга яшаб, кўнгиладан ҳазинамни бойитганимни, кўзларимга нур, кўнглимга шуур олганимни ифтихор билан айтгим келади. Асқад Мухтордек устозга таъзим қиламан.

«Юлдузлари мил-мил кечалар» номли бадиани радио орқали такрор ва такрор эшитганимда, устоз шоираларнинг шеърлари билан айтиладиган қўшиқлар сингдирилган «Мо-

зийдан садолар» сарлавҳали мусиқий дастурни тинглаганимда, «Салафларга мактуб»ни ўқиганимда Асқад аканинг мақсадлари, хаёллари нақадар теран эканини ҳис этаман.

Унинг ўз сўзи билан айтганда:

*«Ё, замон! Сен нақадар буюк,
Мен — кўранган учган заиф нур.
Наҳот гарганимда ҳамон турар бу юк?
Наҳот, шундай бўлса бир умр?»*

Биз улар билан бир замонда яшадик. Лекин ул буюкларнинг ким эканини ҳис этмадик, қадрига етмадик. Уларни улуғлаш кераклигини англамадик, дейман ўзим ўзимга. Ҳар сўзи бир ҳикматга тенг устозларнинг суҳбатини кўпроқ, бисёрроқ эсга ололмадик. Иш дедик, юмуш дедик, оила, болачақалар билан андармон бўлиб юравердик.

*Устознинг сўзи билан айтганда:
Эҳтиёт қилмадик Ерга тирикликни,
Қўриқлар, тўсиқлар қўймадик.
Сўнгсиз деб билгандай йиғит йиғитликни,
Битмас-туганмас деб уни ўйладик.*

Ўзим меҳнат қилган, ўттиз йиллик кўз нурларимни нисор айлаган «Қизил Ўзбекистон» («Ўзбекистон овози») рўзномасининг топшириғи билан Дўрмонга борардим. Асқад Мухтор кўпинча дўрмонда ижод қилардилар. Янги машқларидан олиб қайтардим. Дўрмоннинг энг сўлим боғи, токзор, олмазорлари, яшил сайхонлари оралаб кезиб, хаёл суриб, ўзи билан ўзи сўзлашиб юрган шоирни узоқдан, зимдан кузатардим кўпинча. У дарахтлар билан сўзлашгандек, ариқ сувларига роз айтгандек, япроқларнинг шивирлашига қулоқ тутиб тургандек туюларди менга. Табиатдаги ҳар бир зарра, ҳар бир кичик ўзгариш унинг нигоҳида эканини пайқагандек бўлардим. Бизга аталган шеърларини менга тақдим этганларида, бу ўйларим беҳуда эмаслигини яна бир бор тушуниб етардим.

*Мавригидга келди бу йил Дўрмоннинг кузи,
Ҳаво сокин, қўлмакларда сувлар муздади.*

*Сўнги япроқ чирт узилди ўзиган-ўзи,
Ҳа, ўзиган-ўзи: уни ҳеч ким узмади.*

Асқад аканинг суҳбатида ҳам шу фикрларни айтди. Айнан шу фикрларни. Тоифий узумлари пишиб, осилиб турганини кўрдим. Бир шингил тотиб ҳам кўрдим. «Бу йил кечроқ қайтсак ҳам бўлаверади, куз яхши келди» деганларини ҳам эслайман.

*Пилдирайди товлантириб шафақ зарҳалин,
Она Ерда чирир эди беарман бу барг.
Қандай яхши бу ҳаётдан узилмаганинг,
Токи ҳаёт сени этмагунча тарк!*

Қўлимдаги шеърларни ўқийман, устознинг суҳбатларини ҳам эслайман. У кузатганларини, кўнгил дафтарига иншо этилган ҳаяжонли дамларни шеърини сатрларга жойлар экан. Ҳа, шундай, ғоят таъсирчан, нозик таъб, кузатувчан нигоҳли, ғоят меҳрибон қалбу теран сўзлар соҳиби эди устоз.

*«Ҳамма кунлар
Бутун ҳаёт —
Иш учун,
Кураш учун.
Охирги кун
Одамлардан
Розилик сўраш учун.
Ҳаёт, умр деганлари
Бамисли отилган ўқ,
Уни ўтгай ёндириб қўй
Дунёда қолиш учун.
Сўнги соат —
Одамлардан
Розилик олиш учун»...*

Наздимда, у ҳаётнинг, умрнинг, кечмишларнинг, қисматларнинг ҳар бир нуқтасини, бекатини, бўронини, байрамини, аңдуҳини юрак деган мамлакатига жойлаган. Одамийликни, ҳиёнатни кўп қаламга олган шоир, умрининг сўнги дамларини ҳам унутмаган. Наздимда, унинг хаёллари ти-

ним билмас дарё каби бир умр бедорликда ўтган, шоир бир умр бедорлик, шеър бедорлигида яшаб ўтган.

Сўнги йўлга кузатганларида борганимиз ёдимда. Икки жувон ва бир аёл кўзларида ёш билан бизни кутиб олдилар. Аёлларнинг бири рафиқаси, ўзга иккитаси устознинг келинлари эди. Келинларнинг ёшли кўзларига, меҳрли сўзларига, елиб-югуриб хизмат қилишларига термулиб, шоирнинг келинларига ҳавасим келди. Келинчагим ҳақидаги шеърим ёдимга тушди. «Келин олавериб ийиғимиз чиқди» деганларини эсладим. «Отам», — деб йиғлар, ёнар эди келинлари. Ҳа, устоз янглишмабдилар. Келинлари қизларидек меҳрли, шудли, ораста эканини кўриб хаёлимдан шу ўйлар ўтди. Меҳнатлари зое кетмабди шоирнинг. Унинг хонадонидаги чироқларнинг ўчмай пориллаб ёниб туришига ишонмоқ кераклигини англадим. Асқад аканинг сўзларини эсладим:

*Дехқон даласида жон таслим этар,
Сўнги нафасида сўрайди сабо:
— Кетсангиз, дунёда нима қолғуси?
— Ҳаёт, — дейди бобо.*

*Ошиқлар ниҳолдай тебраниб сўрар
Сўлаётган баҳордан:
— Ҳайҳот,
Кетарсан, сендан сўнг нима бўлади?
— Ҳаёт! Ҳаёт! Ҳаёт!*

БУ ЁРУҒ ОЛАМ МЕҲРНИНГ ДАРГОҲИДИР...

Бу ёруғ оламнинг даргоҳи кенг. Унда яхши одамлар ҳам беҳисоб, ёмонлари ҳам, дилозорлари ҳам. Лекин барибир бу ёруғ, мунаввар олам меҳрнинг даргоҳидир. Меҳр борки, одамлар бир-бирларини ёд этадилар, дил тўрида асрайдилар. Меҳр борки, одамзод юрагида бир умр ўчмас нур бўлиб ёдланиб қоладиган одамлар бор. Уларнинг азиз хотираси, ёдини олиб, тавофларда яшаймиз биз. Улар бизнинг оталаримиз, улар бизнинг устозларимиз, дўстларимиздир.

Яхшиларнинг ёди абадийдир. Яхшиларнинг хайрли ишлари, ибратли ҳаёт йўли, мазмунларга тўла умри ҳам бизни, болаларимизни тарбиялагувчи мактабдир. Менинг ва фарзандларимнинг юраги тўридан жой олган умри азиз инсонларнинг бири — қайин отам Камолиддин маҳсум Носировдир. Бундай мўтаъбар инсонларнинг бешигини тебратган оналарнинг қўллари олтин, айтган аллалари ҳикматлардир. Менимча, бундай меҳри дунё, меҳнатлари, заҳматлари кимё одамларни бағрига яширган ер ҳам асли жавоҳирларга айлангай. Жавоҳирлар қайдан пайдо бўлибди? Фикри ожизимча, ана шундай бебаҳо бағирларнинг меҳридан, кўз нурларидан, теран фикри, олийжаноб юрагидандир-да!

Камолиддин дадамдек инсонларни бағрига яширган она ер, тупроқ жавоҳирга айланмай нимага айлансин? Одамлар нима учун она ерга сажда қиладилар, тавоф айлайдилар уни, тиз чўкадилар, тупроғини ўпадилар, кўзларига суртадилар. Унинг бағрига яширилган дур-жавоҳирларга, муҳаббатга лиммо-лим сиймоларнинг хоки, ёдига эмасми?

Бу дунё, бу ёруғ олам меҳрнинг даргоҳидир. Азиз, она маъво эса ана шу меҳрларни яширгувчи, асрагувчидир. Меҳрлар бориб-бориб, йиллар ўтиб, афсонавий дунёларга айлангай...

Менинг икки дадам бор эди. Бири мени вояга етказган, кўзларининг нурига ўраб эҳтиёт қилган, тарбият айлаган. Умид, орзуларининг қатига ўраб, шаҳри азим Тошкентга олий уқув юртига жўнатган.

Талабалик йиллари, яна унинг устига мусофирлик, оила, ёш болалар... тажрибасиз, ёш бошим билан олий ўқув юртининг сабоқларини ўқиш, гўдакларимга қараш, қўлимдаги қаламнинг ҳам бошини силаш, дафтаримга яхшию ёмон розларимни сўзлаш, рўзғор юмушларига вақт топиш, улгуриш... Ҳаётнинг, мураккаб ҳаётнинг чидашим керак бўлган муаммоларига чидаш... Булар тажрибасиз, гўр, ёш одамнинг бардошларига қўйилган катта тошу тарозу эди.

Отам, онам, қариндошларим узоқда. Бошимни силагувчилар, қўлларимдан тутиб суягувчилар олисда. Гоҳо кўз ёш, гоҳо хўрлик, гоҳо соғинчлар ҳамроҳим бўлган оғир дамларимда менга дадам ўрнига дада бўлган, кўмак берган, донишмандлик китобининг сабоқларини ўргатган Камолиддин дадам эдилар. Ҳа, отам ўрнига ота бўлиб, насихатларини аямаган, яхши сўз айтиб юпатган эдилар. Мен ўзимни саҳроларда қолган ёлғиз бўтадай ҳис этардим. Ҳаётнинг катта манзиллари ҳали олис эди мен учун. Ҳаётнинг саҳролари сари жилдираб бир ирмоқ, бир беҳолгина жилга йўлга чиққандай эди. Ул жазираларга бардош бериб, бепоёнликлар бағридаги қуюнлар, селлар, гоҳи довулларга дош бериши керак эди. Ул ирмоқ дарёларга қўшилмоғи, баҳри уммонларга эсон-омон етиб олмоғи даркор эди. Унинг нимжонгина қўшиғида яхшилик садолари бор эди. Ирмоқ қумларга кўмилиб, яна сизиб-тирилиб, енгиб, енгилиб йўл босаверди. Ирмоқнинг журъати, қўшиқлари заифгина эрса-да, унинг одимлари, орзулари улуғвор эди. Унинг йўлларида ҳадсиз тўсиқлар тикланаверса-да, у ўз ниятида устувор эди. У инсон юрагига йўл топгани, ёмонлик, қабоҳат саҳроларида чаманлар яратгани борарди. У улкан, баҳрали дунёларга етиб олмоқ орзусида эди.

*Бу оламда дарёлар бор, денгизлар бор, қўллар бор,
Бири уммон, бири туғён, бири эса мубҳамлик.*

*Азиз инсон, ўзинг айтгил, дилингга қай йўллар бор?
Шундай мушкулки, бу йўллар... ботқоқ, чўл...тубсиз жарлик.*

Ҳаётнинг ана шу ёбонларида қақраб, сўлиб қолмаслигим учун сув берган дарёларнинг бири Камолиддин дадам эдилар. Бағри кенг, меҳри мўл, ниятлари олийжаноб бу одам менга сабрни, қаноатни, иродали бўлишни, бардошни такрор ва такрор ўргатар, ёдимга солиб турардилар.

* * *

Инсон бир умр тонгни муштоқлик билан кутади. Нурни, зиёни алқаб яшайди. Тонг мунавварликнинг остонаси, дояси булгани учун ҳам, унга интизормиз. Тонгда тангрининг нури ҳидояти ёғилгани учун ҳам уни севамиз.

Ҳар тонг Камолиддин дадам мачитга намозга чиқардилар. Тонгда мен ҳовли-рўяларни супирардим. Мачит сари йўл олаётган дадамга салом берардим, у киши мулойимлик билан алик олардилар. Насиҳат учун ҳам вақт топиларди. Йўл-йўлакай бўлса ҳамки, насиҳат берардилар.

— Қизим, букун ҳам ўқишга борарсиз-а?

— Ҳа букун ҳам дорилфунунга, ўқишга бораман.

— Муросанинг йўли узундир, қизим. Уйдан чиқаётганингизда бошингизга рўмолингизни солиб олинг. Дорилфунунга яқин қолганда рўмолингизни сумкангизга солиб қўйсангиз бўлаверади. Лекин маҳалланинг бошланишида яна рўмолингиз бошингизда бўлсин, хўпми, қизим? Удумимиз шунақа. Маҳаллачилик шунақа-да, қизим. Сизлар ёшсизлар, бу гапларни ўргатадиган ота-онангиз эса узоқда.

— Хўп бўлади, рўмолимни бошимга солиб оламан. Хотиржам бўлинг, — дейман, дадамнинг мулойим, донишмандлик билан айтилган насиҳатларидан яйраб...

Тонгни орзулар, ижобатлар фасли дегим келади. Тонг кўнглимнинг андуҳлари, малолини, забунликларини мунаввар нурлари билан ювиб ташлагандек бўлади. Изтироблар дилшодликларга айланади гўё.

Камолиддин дадам ҳар куни тонг билан эшик очадилар, бу саҳий оламдан мўлу кўл ризқу рўз, эзгуликлар, эҳсонлар

ҳада бўлиб, остона хатлаб ичкари кирсин деб, эшикни очик қолдирадлар...

Мен ҳам бошимга рўмолимни ташлаб дорилфунунга жўнайман. Камолиддин дадамнинг ўғитларини дилимга жойлаб, рўмолимни бошимга ташлаб уйга қайтаман...

Тонгнинг мен учун мунавварлиги, тонгнинг мўтаъбарлиги шундан. То ҳануз тонгни дил тўримда эъзоз этаман. То ҳануз, то ҳануз... Камолиддин дадамни эслаб, у очик қолдирган дарвозага термуламан. То ҳануз ҳар субҳи саҳарда табиатга, она заминга, юлдузлари бирин-сирин ботаётган самога, дарёларга, қушларга, гулларга таъзим этаман... Дадам менга лутфу қарамли сўз айтаётгандай, ҳолу-аҳвол сўраб, кўнглимни кўтараётгандай, донишмандликларга тўла ўғитларини сўзлаётгандай жим, хаёллар оғушида туриб қоламан.

* * *

Камолиддин дадам сўзлаган, менга такрор ва такрор уқтирган «қаноат» сўзининг маъзини чақаман. «Қаноат» сўзи ул зотнинг энг кўп изҳор этадиган дил сўзи бўлгани учунми, бу сўз менинг учун ҳам қадрли бўлиб қолган. Бориб-бориб «қаноат» сўзи дадамни эслатувчи каломга айланиб қолганини сезаман, дилдан ҳис этаман.

— Қаноат яхши, қизим, қаноатнинг таги олтиндир. Бу ҳикматга қулоқ тутсангиз, у сизни катта, кенг, ёруғ оламга олиб чиққувсидир, — дегандилар ўғитларининг бирида. Дарвоқе, қаноат... нимадир у? Дадамнинг ўғитларини ёдимга оламан, ул зоти киром нималарни ҳикмат айлаганини англагандек бўламан.

Замон янги, шукроналар айлай сенга, мунисим, Ошөнимга, рўзғоримга сен бекамсан, тўқисим, Донишмандлик китобининг ҳикматларин ўқисам, Кўзларимга бир нур бўлиб киргай оқиб қаноат.

*Қаноат бор... шукроналик бордир... тинчдир дунёлар,
Ўзан бузмас, соҳиларни ўпирмагай дарёлар.
Иймон саломатдир, ростни еб битирмас риёлар,
Кулбаларга инсоф шамин тургай ёқиб қаноат.*

*Қаноат бор... момо ерга таъзим, тавофларгамиз,
Саждагоҳга бош қўюрмиз, савол-жавобларгамиз.
Ҳаёт — буюк неъмат, муносибмиз, сабоқларгамиз,
Инсоф, диёнатни мудом этгай таъқиб қаноат.*

*Ул қаноат борки, оламга ҳикмат-маъно яшар,
Инсоф яшар, ҳам диёнат, мунис она маъво яшар.
Кўнглимиз нузли, ҳидоятли, унда худо яшар,
Юртимиз осмонига балқисин қуёш-қаноат.*

Хаёллар ҳамиша қалб тўшаган йулардан юргайлар. Нурга тўлган олам, гулга тўлган чаманлардан юргай... Ёдимда, дадам тўнғич ўғли Сирожиддиннинг тўнғич боласига исм қўйиш учун неча-неча китобларни варақладилар. Неча ривоятларни сўзладилар бизга. Не-не орзуларидан яйрадилар. Камолиддин, Сирожиддинлар қаторига қўшилган ўғлоннинг исмини Шамсиддин деб қўйдилар.

— Қизим, — дедилар бир куни менга, — илоҳим ўғилларингиз кўпайсин. Менинг бир гапим ёдингизда бўлсин ҳамиша. Шамсиддинлар ёнида унинг укалари Музаффариддинлар бўлсин, ўғиллари Жалолиддин, жиянлари Баҳриддин, Нуриддинлар бўлсин... Ўша бахтли кунларда бўлсам, ўзим исм қўяман, бўлмасам, ёдингизда тутинг. Ўшал бахтли кунларга мен етмасам, орзуларим етиб боргайдир... ишқилиб, анъанамиз давом этсин-да.

Шундай қилиб дадам Шамсиддинбекни Ойга ҳам Зухрога ҳам ишонмас эдилар. Қароғлари ичинда, киприклари устида асраган эртақларини, ривояту чўпчакларини унга сўзларди. Тонг-саҳар унинг уйғонишини кутиб ўтирарди. Оқшом ялаб-юлқаб уйқуга кузатардилар.

Дадам набирасини тўй-тўйлаб, севинчи олгани туғилиб-ўсган юрти — Асакага, сингиллари, қариндошлари ҳузурига борадиган бўлдилар.

— Қизим, — дедилар, сизларни бир айлантириб келай, йўқ деманглар. Ҳаммамиз жўнаймиз, ҳозирлик кўраве-ринглар.

Шундай қилиб, Асакага жўнадик. Дадам туғилиб-ўсган диёр нақадар сўлим, нақадар файзли эди. Анҳорлари шўх,

боғлари неъматларга тўла, одамлари меҳмондўст. Оқшомлари фараҳди эди. Кўнгли кенг, бағри иссиқ, меҳри мўл қариндошлар ҳузурида роса яйрадик.. Шамсиддинбек баҳона беҳиштга тенг боғ-роғларда, дала-тузларда кездик.

Дадам туғилиб-ўсган диёрига бир маҳлиё бўлсалар, набирасини ортмоқлаб, суюнчилаб юрганига ўн бора маҳлиё эдилар. Бу маҳлиёлик унинг лабларига табассум бўлиб кўчганини кузатардим. Меҳри мўл, каломи ширин, лутфи латиф сингиллари, жиянларининг ҳар бири бир дунё эдилар.

Кўнглимдан ўтган хаёлларим шу эди: Яхшиликсиз, яхши одамларсиз дунё сим сиёҳ бўлур эди. Меҳрнинг, мурувватнинг чехраси нақадар иссиқ эканини кузатардим. Яхшиликнинг тўлин оғи ҳамиша осмон тоқида нур сочиб туришини орзу қилдим. Дафтаримда, юрагимда талай эзгу мавзулар туғилганини сездим.

Иттифоқо, ўғлим Шамсиддин касал бўлиб қолди. Шифокорлар уни бўғма касали деб ўйлаб, (янглишиб) Тахтапулдаги шифохонанинг якка беморлар учун ажратилган хонасига ётқизишди. Ёш гўдак бегона жойда йиғларди, олдида ҳеч ким йўқ.

Дадам набирасининг, ёлғиз эканига, кўз ёшларига дош беролмай, ҳар куни Тошкентнинг биз яшайдиган Қорасув даҳасидан Тахтапулга қатнардилар. Бир оқшом узоқ кутдик, келмадилар. Ҳаммамиз саросимада тонг оттирдик. Тонгда кириб келдилар, хорғин, ҳомуш эдилар. Туни билан дераза тагида, ташқарида ўтирибдилар. Набирасига термулиб тонг оттирибдилар. Шамсиддин тузалиб чиққунига қадар дадам ҳар тун ана шундай дераза ортида, гўдагига термулиб тонг оттирдилар. У кишини уйда қолишга ҳеч кўндириб бўлмасди. Бир нимага қарор қилсалар, бас, бу қарор қатъий ва ўзгармас бўларди.

Шамсиддиннинг томоғи ангина бўлган экан. Дадам шифохонада ётган набирасини еру кўкка ишонмайдиган бўлиб қолдилар. Ҳар куни ўн маҳал хабар олар ва ёки туни билан шифохонада қолиб, тонгни кутардилар.

Ниҳоят, Шамсиддинни уйга олиб келдик. Яхши бўлиб кетди. Лекин дадамнинг тинчи бузилди. Болани яхши пар-

вариш қилиш кераклигини юз бора уқтирадиган бўлиб қолдилар. Ҳар оқшом мева-чевалар ёки гўшт кўтариб келиб, болага алоҳида таом пишириш кераклигини уқтирдилар...

Дадам илми, иқтидорли киши бўлгани учун ҳам, Шамсиддинбекда араб тилини ўрганишга қизиқиш уйғотди. Уни шарқшунослик дорилфунунининг араб тилини ўрганиш факультетига ўқишга бердик.

— Шамс — қуёш дегани, — дердилар дадам — Шамс, бу — илмининг ҳам қуёши. Унинг исмини шу ниятда Шамсиддин деб қўйганман. Ниятим шуки, у араб қўлёзмаларини пухта ўргансин. Халқимизнинг бутун маърифий бойлиги, тарихи, мероси, ўтмиши, ҳаёти ана шу манбалардадир. Бу тилни ўрганиш, халқимизнинг таржимаи ҳолини, ҳаётини, чуқур, теран идизларини ўрганиш демақдир.

Араб қўлёзмаларининг кўпи, энг нодир нусхалари чет элларда экани ҳаммага маълум. Шу боисдан Шамсиддинбек араб қўлёзмаларини мукамалроқ ўрганиш, бой манбалардан фойдаланиш мақсадида йўлланма билан бир неча йил Жазоир, Ливия каби араб мамлакатларида бўлиб, илмий ишлари учун материаллар тўплади. Дадам унга мунтазам хатлар ёзиб турдилар. Унинг билимини имтиҳон қилиш ниятида мактубларини араб тилида ёзардилар. Хатларига жавобни сабрсизлик билан кутар, конверт ичида келган арабча жавоб мактубларини аввал ўпар, сўнг юзларига суртар, сўнг энтикиб, кўзларига ёш қалқиб ўқишга бошлардилар...

Набирасининг камолини кўришга ошиқарди, ана шу қутлуғ кунларга ҳозирлик кўрарди. Хаёллари коинот кезарди...

Вақтнинг шамоллари гоҳ шивирлаб, гоҳ гувиллаб ўтади. Дадамнинг орзулари улғаяди, улғаяверади... йиллар ортда қолаверади...

Юлдузлар ўша. Осмон ўша. Тўлин ой ҳам, офтоб ҳам ўша. Қишлар изғиринли, кузлар ҳазонли. Оқшомлар эртакли, тонглар умидли. Кечалар эса беором. Дунё сирли, сеҳрли. Йиллар ўтаверади, ўтаверади.

Умрни шитоб, тез оқар дарёларга тенглайдилар. Лекин инсон боласи бир умр фарзанд меҳрига тўймай яшайди...

Эй фарзанд, оталарнинг бир тутам умрини мангу умр деб адашмагайсан. Унинг суҳбатини, тилакларини тингламоққа эринмагайсан. Отангнинг, бобонгнинг, онангнинг, бувингнинг пешонасидаги чизиклар, уларнинг юрагига тушган дарзларнинг сувратидир. Сен бу сувратларга меҳр кўзлари билан қара.

Эй фарзанд, сен ота-боболарингни улуғлаган кун, дунё ҳам сени улуғлай. Сен уларни англаган кун, олам ҳам сени англай, тинглай.

Эй фарзанд! Қутлуғ остонанг, ота уйинг, она бешигингни ардоқлагайсан. Токи бу фоний дунёда сен отангга, бобонгга, онангга неки қилсанг, сенга ҳам шулар насиб этгусидир...

* * *

Шамсиддинбек отасининг, бобосининг насиҳатларини, орзуларини ерга ташламади. Илмнинг риёзатли, ғоят машаққатли йўлларида борди, ўзига хос қўриқлар очди. Унинг араб қўлёзмаларида Ўрта Осиё тарихи ва жуғрофияси мавзuida ёзган илмий иши муносиб баҳоланди. Докторлик диссертациясини муваффақиятли ёқлади. Қатор илмий мақолалар, монографиялар, рисоалар ёзди. Илмий изланишларни давом эттириш учун қатор чет мамлакатларда илмий, ижодий сафарларда бўлди, изланишларини давом эттирди. Чет элларда, чет тилларда унинг китоблари нашрга тайёрланаётгани шу меҳнатлар самарасидир. Бу дегани отасининг орзулари ушадди, бобосининг умидлари руёбини топди. Уларнинг умид чироқлари сўнмади. Пориллаб ёниб турибди.

Камолиддин дадам ғоят меҳнаткаш ва ғайратли одам эдилар. Ҳар йили баҳорда иш қурооларини қўлига олиб, деҳқончилик қилиш учун дала-тузларга чиқиб кетардилар. Гектар-гектар ерларга ҳосил уруғини қадар, ёзи билан терлаб меҳнат қилар, куз палласида эса катта, кенг бағирли ҳовлимиз қовун, тарвузларга, ер ёнғоғу, ловияларга тўлиб кетарди.

Дадам ҳосилининг мўллигидан қувониб сўзлаганларида қорайган юзларида меҳнатнинг офир заҳматини эмас, гаштини кўргандек бўлардик биз. Кўзларида қуёшнинг акси бордай. Юрагида, ўктам қарашларида гўзал табиат, ҳосил

тўла пайкалларнинг сувратини кўргандек бўлардик. У келтирган қовун-тарвузларда жазирама ёзнинг лаҳча чўғи яширингандай эди! Бу неъматлар шу қадар ширин, шу қадар тотли эди. Ҳалол меҳнат, пешона тери ва юракнинг тоза муҳаббати билан суғорилгани учун тотли эди, таъми тилни ёрарди гўё. Ўзи меҳнат қилиб, боли-неъматларни етиштираётган дала-тузларда яйраб юрган Камолиддин дадам учун, бу дала-тузлар эмас, ҳазиналарга тўла бир мамлакат эди гўё. Дадам далаларнинг ажиб тароватини ўзига хос ҳикояларини сўзлаб адо қилолмас, табиатнинг ҳусни-жамолини таъриф айлаб чарчамас эдилар... Ер ганжина, дердилар. Унинг соҳиби эса деҳқон. Унинг ҳар зарра пешона тери гавҳарга тенг. Бир оқшом болаларимизга, бизга Мирзачўл ҳақида сўзладилар:

— Агар билгингиз келса, болаларим, бобочўлни обод қилган чўлқуварларнинг бири эди бобонгиз. Асақадан кетмонимизни, кўрпа тўшагу бешигимизни орқалаб чўлни обод қилишга келганмиз. Саратон дегани олов-оташ ёқиб ўтирарди. Соя-салқин қаёқда. Сув ўрнига одамларнинг кўз ёшлари оқарди. Янги рўзфор, чўлнинг даштдай қозонига ўт қалаб, жароҳатини даволаб, малҳам қўйиб, тиконларни битта-битталаб юлиб, ерлар очардик, чигит қадардик.

Чўлга илк бора ўсма уруғини сепган қизлар қаторида менинг ҳам қизларим бор эди. Сирожиддин илк сабоқларини шу ерда олган.

Ўтмиши, кечмиши минг бир эртақларга жо бўлган Мирзачўлни Мирзагулистонга айлантиргунча елкаларимиз яғир бўлган.

Йиллар ўтиб, меҳнатларимизнинг ҳосилини кўрдик. Чўлнинг уфқлари кенгайди, водийлари нурафшон бўлди. Унинг осмонида эмас, даласида қаҳқашонлар пайдо бўлди. Зарралардан олам жаҳонлар яратдик. Чўлнинг илк китобини ёзган деҳқонларнинг меҳнатида кўк ўпар хирмонлар яралди. Қўшиқлар тўқилди...

Биз шамчироқлар ёқиб китоб ўқирдик. Энди-чи чироқларнинг, электр чироқларнинг нурида кашта тикса бўлади. Биз қум барханларини суриб, йўллар очиб, ка-

наллар қурардик. Янги қўриқлар очилди, янги боғлар кўкарди....

Қаҳратон қишлар бағрида гуллар ундирдик. Чўлнинг бағрига илк чигитни қадаганлар ҳақиқий деҳқон ўғиллари эдилар.

Болаларим, меҳнат, риёзат, машаққат деган нарсаларни энгиш учун одам боласида чидам булмоғи керак. Мен бу ҳикояларни бекорга сўзламадим. Сизга бир мактаб бўлсин деб сўзладим. Илмда ҳам машаққат бор, кетмонда ҳам....

* * *

Мен бу фидойи жонни илми ўткир, зеҳни теран илм соҳиби, фарзандларига меҳрибон ота, йуқсиллар, мискинларга имдод қўлини узатувчи олийҳиммат одам, ўта камтар, оддий, одми инсон, меҳнат учун яралган қўллари гул деҳқон эканини билардим. Дадамнинг ҳикояларини тинглаб унга яна меҳрим ортарди.

Дадамнинг далалар қўйнидаги шинам, ораста чайласини, чайла атрофидаги ифорини таратиб турган гуллар, сада райҳонлар, гули сафсар, гули раъноларни кўриб, унинг табиат ошифтаси, гўзалликни ардоқлагувчи, яратувчи гўзал қалбини ҳис қилдим. Тангрим ўз нури-ҳидоятини дариф тутмаган, шу азиз одам тарбиясини олаётганим, унинг ўғитларини тинглаш менга ҳам насиб этаётганидан қувонардим. Лекин... борини, баҳорини, зорини фарзандларига бағишлаб, яратганга илтижолар айлаб, меҳнат, заҳматлардан болинеъмат яратиб яшаётган кекса отанинг юрагини биз фарзандлар ҳамини ҳам англай оламизми. Бу юракда нелар борлигини, унга ҳам имдод қўллари кераклигини ҳамини ҳам ёдимизда тутамизми? Афсуски, йўқ.. Биз оталар қошида ҳамини қарздор бўлиб қолаверамиз...

Эй тангрим,

Донишмандлик бер бу кўҳна, бу фозил дунёларга,

Мавж бер, тўлқинлар яна баҳр ила дарёларга,

Ўқтамларингни ярат бу ташна маъволарга,

Умрини узоқ айла... тез адоғ айламагин.

Туни билан чироғи ўчмаган чайлада куни бўйи меҳнат қилиб чарчамаган деҳқон китоб мутолаа қилардилар. Туннинг нур қанотидан ғазаллар ёғиларди.

*Жаҳоне халқ буганду бирафтанд,
Ба дарғу ғусса зери хок хуфтанд.
Зи чангоне касе огоҳ нагаштанг
Ки чун пайго шуганду чун гузаштанг.*

Тинглаганимиз Фаридиддин Атторнинг «Илоҳийнома» асаридан эди. Бу китоб дадамнинг муъжазгина кутубхонаси — китоб жавонида сақланадиган, кўп варақланиб туриладиган китобларнинг бири эди. Ҳозир ўқилган ғазалнинг маъносини ҳам дадам тушунтириб берган эдилар. (Жаҳонда кўп халқ бор эди, бари ўлиб кетдилар, дарду ғусса билан тупроқ остида ухладилар. Шунда одам қандай пайдо бўлиб, қандай ўтиб кетганини биров огоҳ бўлиб тушунтириб беролмади). Аттор фикрича, инсон то ўзлигини ва ўз илоҳини танимаса, у чин инсон эмас. Ўзлигини танимаган киши қурт-қумурсқа, паррандаю даррандадай гап: туғилади, ейди, кўпаяди, ва ўлади. Инсон эса бу дунёнинг қудуғидан қутулиши, оламни қучиши даркор. Бунга илоҳий маърифатни эгаллаш, ҳикмат ва билим орқали эришилади.

Фаридиддин Атторнинг «Илоҳийномаси» да таъкидланган кўп ҳикматларни мен ҳам ўқиганман. Шоирнинг фикрича: Ўзликни таниш маърифатдир. Маърифат йўли сидқу вафо, қалб кўзининг очилишидир...

* * *

Ёдимда, рўзномамининг йўлланмаси билан Бўкага командировкага бордим. Айни ёз палласи, пишиқчилик чоғлари эди. Бир хат изидан борганим учун, дала-тузларни кезиш, деҳқон ҳазратларининг суҳбатини олиш имкони бўлмади. Кечгача ўзга соҳанинг одамлари, аёллар, оила масалаларини, турмуш муаммоларининг хижил томонларини ўрганишнинг ўзи чарчатди. Оқшом уйга қайтганимизда машинамининг жомадонида 2 та тарвуз ва 2 та қовун турганини кўрдик. Бир тарвуз ва бир қовунни ҳайдовчимизга бериб, бир тарвуз ва бир

қовунни уйга олиб кетдим. Болаларим билан, турмуш ўртоғим билан маза қилиб тарвуз-ковунхўрлик қилдик. Ажабо, шу қадар мазали қовун-тарвузларни қайси қўли гул деҳқон етиштирган экан? деб ҳам ўйладик.

Кейинчалик маълум бўлишича, газетанинг бўлим мудирасини хурсанд қилиш учун, раҳбар аёллар энг миришкор деҳқоннинг полизида пишган қовун-тарвузлардан инъом қилишган экан.

Кейинчалик билсам, ўша миришкор деҳқон Камолиддин ўзимнинг дадам эканлар. Роса кулишдик. Қизиги шундаки, дадам ҳам кимга эканини суриштирмай қовун-тарвузларнинг сарасини узиб берган эканлар. Қўли очик, саҳоватли эдилар-да.

* * *

Умр йўли икки эшик ораси эмиш. Лекин унинг ҳикматлари, гавғолари, севинчлари, дабдаба-ю, сукунатлари мўл. Вақт туғилади, улғаяди, кексаяди. Дақиқалар соатларга, кеча ва кундузларга, ойлар эса йилларга, замонларга айланади. Дунё кўҳнадир, дунё янгидир яна. Ана шу кўҳна дунёдан ҳар ким ўзига керагини сўрайди.

*Ажиб кўринади менга бу дунё,
Қошу қаболаринг орасидек вақт.
Йўқ, у учиб ўтган бир қушдир гўё,
Гуссанг-да омонат, омонатдай бахт.*

90 ёшларни қоралаб қолган дадам ўғли Сирожиддинга мурожаат қилиб: — Уйда қироат билан, китоб варақлаш билан, ибодат қилиш билан бандман. Лекин юрак қургур дала-тузларни қўмсайди. Ором бермайди сира. Ҳали кучим бор, деҳқончилик қилсам дегандим, — дедилар.

— Ота, кексайдингиз ахир. Файратингиз йигитлардай... Лекин элу юрт нима дейди, отасини боқа олмабди-да, демайдимми?

Ўғлининг бу сўзларидан сўнг дадамнинг жим қолганини, бу сўзлар замиридаги маънолар ўйлантириб қўйганини сезардим. Дадам яна бироз чидагандай жим юрдилар... Файрат,

юррак хоҳиши, дала-тузларнинг ишқи, меҳнат сурури уни яна йўлга бошлади.

Кенг дала... Юлдузлари мил-мил осмон. Чайлани айла-ниб оқаётган шарқироқ сув. Чайла устидаги дарахт шоҳла-рига қўниб олган қушларнинг хониши. Чигирткаларнинг чирқилдоғи... Булар шаҳарда йўқ. Юлдуз тўкилган боғлар ичра янграётган она алласи, какку қушларнинг зурёд таш-вишини чекиб, чўп тишлаб жовдираши...

Камолиддин дадам дала-тузларни кўмсаб кетдилар. Бир парча қоғоз юбориб, ўзи далада, қадрдон чайласида экани-ни айтиб, ўғлини хотиржам қилдилар. Ўғилнинг ўз юмуш-лари озмиди, якшанба келди дегунча яна отаси ҳузурига хабар олмоққа жўнардилар. Дунё беором. Инсон ҳам.

Яна кузак келди... боғлар ёғдуларга чўмилди. Табиат минг хил рангларда жодуланди. Полизларда беқасам чопон кий-ган қовун-тарвузлар етилди.

Ҳовли-рўяларимиз яна боли-неъматларга тўлди. Деҳқон дадамнинг чеҳрасида қуёш чарақлади, кўзлари оловланди. Лекин... лекин оёқлари сирқираб оғришини яширолмасди. Юрганида, турганида асо кўмакка келарди.

Дадам беморлик тўшагини сира хушламас, юраги, ғайра-ти бунга изн бермасди. Унинг юрагини эшитиб кўрган ши-фокорлар: бу юрак билан яна бемалол юз йил яшаши мум-кин... дедилар.

Нигоҳи ўткир, кўз нурлари ҳам худди навқирон ёшидай. Дадам 90 ёшларида ҳам кўзойнак тутмадилар. Ёдимда, араб тилида битилган бир китобчани (катталиги худди гугурт қутисидай эди) менга ўғлим Шамсиддин совға қилиб кел-тирди. Араб ёзувини у қадар яхши билмаганим учун, да-дамдан ўқиб беришларини сўрадим. Дадам жуда майда, зар-радек келадиган харфларда битилган китобчани бемалол, кўзойнаксиз ўқиб берган эдилар...

Лекин тақдир ўзи умрнинг кунларини бўлиб қўйган эмиш. Бу ривоят эмас, ҳақиқатдир. Унинг ҳар бир фурса-ти бир ишга мўлжалланган. Ўн ёшгача одам оёғи бойлоқ, гафлатда бўлар экан. Йигирма ёшгача умр билимсизлик, мастлик билан ўтар экан. Ўттиз билан қирқнинг ораси хур-

сандчилик давридир. Элликка кирганда киши тараққий топмаса, олтмишга етганда унинг иши таназзулдан иборат, дейдилар. Етмишгача киши оёқ устида тура билиши керак экан. Саксонда эса унинг ўлтириши фарздир. Тўқсонга киргандан кейин йиқилиши, юзга тўлгандан сўнг жонни тарк этиши керак эмиш.

Дадамнинг эскича илми ўткир эди. Лекин дадам сира-ям хурофотни хуш кўрмас эдилар. Доимо насиҳат қилардилар, ортиқча дабдабалар, ўлим маросимларидаги ортиқча дастурхон тузашлар, бақириб йиғлашларга қарши эдилар.

Ихчамликка, одмилик,- одамийлик, бедабдаба маросимлар ўтказишга ўргатардилар бизни.

Динидан, мазҳабидан, юриш-туришидан, эътиқодидан қатъий назар, ҳамма билан хуш муомалада сўзлашардилар.

Янгича, замонавий тўйларга таклиф этсалар, рад этмас, албатта борар, кўнгил олардилар.

Болалар даврасида болалардай қувноқ, шўх, катталар даврасида мулоҳазали, кексалар даврасида нуронийликлари билан ҳамманинг муҳаббатини қозонардилар.

Ёш талабалар илм ўрганмоққа келсалар рад этмас, уларга илм сабоқларини беришга тайёр эдилар.

* * *

Камолиддин дадам 100 ёшларида давра қилдилар. Анча ой, анча кун бетоб ётдилар. Умр ришталари қисқариб, узилишга яқин қолганини сезган ота ўғил-қизларини, набираю, чабираларини ҳузурларига чорладилар-у, дедилар:

— Болаларим, ҳаммангиз менинг атрофимда ўтиринг. Ҳаммангизга бир-бир термулай, меҳримнинг қолганларини, кўзимнинг энг сўнгги нурларини, юрагимнинг туб-тубларида қолган оталик муҳаббатимни сизга қолдирай, сўнгги бор термулай, сўнгги бор дийдорингизга тўйиб қарай, болаларим...

Биз бемор отамизнинг атрофида тизилишиб ўтирардик. Сукунат олами. Ҳеч ким ҳеч нарса демас, унсиз фарёдлар юракларни тилка-пора қилар, талҳи ёшлар қароғларни куйдирарди.

Отамнинг термулгувчи кўзларида меҳр... меҳр шамчи-роғи милтилаб ёнар, ул меҳр шами бора-бора нурсизланиб, ҳолсизланиб борарди. Шамчиरोқнинг тебраниши, милтилашида нур қудратни кўрар, бир ҳикматни англардим. Бу дунё... бу даҳри дунё меҳрнинг даргоҳидир. Отамнинг кўзларида у меҳр. Унинг шивирлаётган лабларида, унинг ўчишни, сўнишни, совушни, сокинликни тан олмаётган юрагидадир бу меҳр...

*Япроқ, узилмоқ бор қисматингга, кўн,
Англадинг: сўлмоқ ҳам гулламоқдай жўн.
Мен ҳам узилгайман бир кун, ўшанда -
Дарглашмоқ истасанг мазоримга кўн.*

* * *

*Бобур, неча бу даҳр мени зор айлар,
Сабримни кам-у, ғамимни бисёр айлар.
То даҳргурур бугур анинг расмиким,
Айриб кишини азизидин хор айлар.*

Камолиддин отамиз Машрабни кўп ўқирдилар. Бизларга ҳам ул зотнинг ажиб ҳикматларидан сўзлар эдилар.

Машраб отасини кўзининг гавҳарига, шам бўлиб равшан ёниб тургувчи нурга ўхшатади. Ўз кучинг билан отанга атаб 33 минг хонақо қуриб берсанг ҳам, эвазига осмондан Исо пайғамбар тушиб дуо қилса ҳам, муршидинг Хўжайи Ҳизр бўлсалар ҳам, отанг рози бўлмаса сенга раҳнамолик қила билмайдилар, дейди. Машраб дейдилар: Отани рози қилиш учун агарда икки оламда чор ёр (тўрт ҳалифа Абу Бақр, Умар, Усмон, Али ва Расул Аллоҳ ҳам) жамики машойихлар, подшоҳлар, хожалар, қуллар ҳам отанг дуосидан устун туролмайди...

Отамизнинг дуолари бисёр эди. Биз эса фарзандлик бурчимизнинг мингдан бирини ҳам қайтара олдикми?.. Лекин у ҳамиша ёдимизда, уйимизнинг, дилимизнинг тўрида. У ёзган дастурхонимиз тўрида, ёққан чироғимиз нурида, ёзган ашғорларимизда яшайди... Қўйидаги шеър Камолиддин дамнинг давра қилган дамларида битилган.

Видо

*Куз туғди туманли, тунд кунларини
Ва тўкди йиғлоқи шугринларини.
Гул эмас, хазонлар тўзғир чаманга,
Далалар йиғларди унсиз, чамамга.*

*Эгатлар кўз ёши тараб бўзларди,
Пахтазор ёйганди оппоқ сочини.
Бир видо кезарди гала-тузларга,
«Алвидо, бўз ўғли, чўллар лочини».*

*Чўллардан бош олиб кетган қуюнлар
Видолашмоқ учун кезар чайлани.
Шамоллар қанотин қайирган қўллар
Қолди мисли косовларга айланиб!*

*Пайкаллар оралаб йиллар бирма-бир
Этакдан тўқарлар армонларини.
Қани ер луқмонин асрашга тадбир?
Ким бошлар энди чўл карвонларини?*

*Ёш эди, кўз нурун инжудек қадаб,
Шу чўллар бағридан терди садафлар.
Мана у юз ёшда... ўлим бир қадам —
Қуёшдек нур тараб ботар салафлар.*

*Эгатлар бошида кетмон мунғайди,
Устози ерга не дастхатлар битган.
Ахир, у соҳиби билан улғайди,
Умри шул тоғдайин елкада ўтган.*

*Қишлоқ йўларида у эккан толлар,
Чинорлар баргида — баҳор нафаси.
Дунёда жуда кўп юз ёшли чоллар,
Лекин кам юз ёшли деҳқон боласи.*

*Отам эди тўқсон тўққиз ёшида,
Лекин орзу, ширин хаёл бошида.
Қақраган лаблари эркан видода,
Узоқ умр сўрамади худодан.*

*Фақат бир дафъалик қудрат сўради,
Ерга тиз чўкмоққа фурсат сўради.
Бир кафт нам тупроқни сурди кўзига,
Гавҳардек кўз ёши томди юзига.*

*Деди: — «Бу дунёдан ўтиб кетарман,
Лекин орзуларим энди нетарман?
Далаларга элтинг мени, сўрайман,
Онамни сўнгги бор қучиб, суяй мен.*

*Пайкалга тўшанглар оқ яктагимни,
Келтиринг гўзамнинг илк куртагини.
Бир кафтгина тупроқ турсин ёнимда,
Унинг меҳри оқсин менинг қонимда.*

*Орзуларим менинг ўлмаётибди,
Сўнгги манзилларга етса-да йўлим,
На қилай, ўлмоққа қўнмаётибди,
Далаларга ташна ёнмоқда қўнглим.*

*Яна икки юз йил бўлса етарди
Чўллардек ўжар бу тилакларимга.
Тупроқни алқардим, кўзга суртардим,
Ҳеч ором бермасдим билакларимга.*

*Кексалик йўл бошлаб олиб кетмоқда,
Файратим тан олмаяпти асони.
Сўнгги бор термулай, далам кутмоқда,
Даласига кўминг, ўлса деҳқонни!»*

*Ана шундай ўлди далада деҳқон ...
Пайкалга термулиб қотди нигоҳи.*

*Ана шундай тинди қайнаб турган қон.
Даласида битди энг сўнги роҳи.*

*Ота, қай кун сизни эслаб, тутдим кетмонни,
Ундан наздимда бир садо янгради.
Сиз дердингиз доим: насиба - нонни
Тилаб ўтирмоқлик хато, тангридан...*

*Видода далалар, видода кўклам,
Ерни тарс ағдариб унган ҳар чигит,
Чўмларга сиз ёзган бепоён гилам,
Ёдга солар сизни не-не бўз йигит.*

*Қай кун тонгда узоқ кездим далада,
Ёдга солди сизни яқин-йироқлар.
Ушбу хотирани ёздим чайлада.
Ёққандайин бўлдим шаму чироқлар.*

ОЛТИН БЕЛАНЧАГИМ МЕНИНГ...

*Ватан, мен сендан атиги ҳаёт сўрадим,
Сен мени етказдинг минг-минг саҳарга.
Мен сендан кичик бир қанот сўрадим,
Сен мени учирдинг кенг курраларга.*

*Мен сендан бир гаста чечак сўрадим,
Мен-чун тўрт фаслни сен ёз айлагинг.
Мен сендан илҳомли юрак сўрадим,
Сен қалбим севичга баёз айлагинг.*

Ватаним, тилло беланчагим, сен менинг ширин хаёлларимсан. Ёр-ёрларим, ўланларим сен. Сен туганмас роҳимдирсан. Суянган тоғим сен. Юрагимда туғилган янги дунёлар ўзинг. Тилагимда туғилган янги дуолар истиқлолинг туфайли. Қўшиқларим сен. Орзуларим, армонларим ҳам ўзинг. Сен — офтобим.

Сенинг муҳаббатингни, васфингни, мадҳингни, кумуш тонгларингни, сурмаранг оқшомларингни қаламга олай, сатрларим қатига жо айлай.

Ҳар куртаги, ҳар ғунчасида хайрат, фусун яширинган боғларингни, мумтоз, фозил инсонларингни, ўқтам фарзандларингни, Бобур мирзолар, Фурқатдек ҳазратларни бўзлатган соғинчинг, меҳрингни аллаларимга жо қилайин.

Озод Ватаним, кўчаларингни сочларим билан супурай, орасталай. Сен менга қалам бердинг, эрк бердинг яна. Мустақиллик бердинг. Она тилимни бердинг. Қадриятларимни қайтардинг ўзимга. Ишқ бердинг, иймон бердинг.

Оппоқ, оҳорли тонгларингда битган мисраларим билан таъзим қилай сенга. Юрагимда ўт оламча бор, сенга аталган меҳрли сўзларим дунёча бор.

Дунё эврилди, замон янгиланди. Замину замон салтанати ичра ажиб ўзгаришлар туғилди. Бувиларимизнинг эртақлар, аллаларда орзу қилган тилаклари ижобат бўлди. Озодлик, тенглик ҳақидаги эзгу хаёллар ҳақиқатга айланди.

Ўзбекистонимиз содда, беҳашам, бесурон, осуда, камтар яшайдиган меҳнаткаш, эзгу тилакли мардумларини бағрига олган чин маънодаги истиқлол Ватанига айланди.

Истибод йилларини унутганимиз йўқ. Қаддимизни дол айлаган, юртнинг, улуснинг эркинлиги армонларга жо бўлган, забун дамларимизни унутганимиз йўқ. Озодлик, тенглик ҳақидаги ширин ҳаёлларимиз орзулар қанотида учиб-учиб, хориб-хориб... охири ёруғ бир манзилга келиб қўнди. Бу манзил инсонинг эркин, озод, бахтиёр яшаши учун қурилган мустақиллик манзили эди.

Ана шу манзил биз учун бир умрга ардоқли бўлиб қолади. Биз бу манзилни кўзларимизнинг нурига ўраб, қароғларимиз остига яшириб асрагаймиз.

Инсон кўксигаги энг мумтоз, энг муқаддас туйғу бу киндик қонинг тўкилган Ватанни севиш, асраш туйғусидир. Бу муҳаббатнинг умри боқийдир. Демак, она Ватаннинг ҳам умри боқийдир.

Чашмалар қуримайди. Нега? Булоқларнинг кўзи юмилмайди. Сувга ташна инсон чашмалар, булоқлар кўзини мударом очиб турадилар. Инсонинг Ватанига бўлган меҳри ҳам сира қаримайди, эскирмайди, кўнгилга урмайди.

Ана шу меҳр уни бало-қазолардан асрайди. Она юрт завола топмайди ҳеч.

*Тупроққа бош қўяр, тиз чўкар одам,
Кўҳна бағирдаги дур, гавҳаргами?
Йўқ.
Ҳикматларга тўлиғ унда ҳар қадам,
Ҳар қатлами жангнома лавҳалари.
Унда мўл жавоҳир, дур ва қутлуғ қон,
Буюк шаҳидларга олов ёнмоқда...
Мангу машъалалар кўксигаги шон —
Юртим ўтганларни ёдга олмоқда.*

Азиз юртим, сен янги, истиқболли, умидли, орзули йўллардан бораяпсан.

Янги йўллар, янги орзуларнинг бир умр сенга ёр бўлишини истаيمان.

Инсоннинг ширин хаёллари, кунларимизнинг мазмунларга тўла воқеалари, давримизнинг инсонийлик бобидаги меҳр-мурувват китобига ёзилган иншолари сенинг шонли тарих дафтарингга марварид доналари бўлиб ёзилсин.

Мумтоз режаларингни кўриб қувонурман. Сен бораётган, сен манзил олган нурли уфқларга термулиб дилшодлигим ортади.

Мағрибнинг қўлида гул. Машриқнинг кўзларида нур. Улар сени қутламоққа келадилар. Сенга яхши сўз айтмоққа, дилингни хуш айламоққа ошиқади.

Тоғлар пойингга бош қўймоққа келадилар. Дарёлар сочларингни ювмоққа, қўш сунбулларингни тароқламоққа келадир.

Азиз юртим, нури жаҳоним! Сенинг туғилган кунингни борлиқ ҳам, табиат ҳам байрам қилади. Коинот сенга нурлардан либос бичадир. Қушлар қанотида, булбуллар баётида истиқлолнинг қўшиқларини олиб келадилар.

Келинчакларнинг кашталари сенга аталгандир. Қамар кўкда нури шамин ёқади, қизлар, келинчаклар сочларига туморини тақади.

Юртим, келинчагим! Наздимда, жами гўзалликлар, дилшодликларнинг ўзини сен яратдинг, сенинг истиқлолинг яратди.

*Ҳайратларга солиб қўйдинг тоғ бошин,
У гулобдай тутиб турар қуёшни.
Иштибоҳга қўмдинг кексани, ёшни,
Сен озодсан шодлик, алёрлар чошдир,
Гул очгуси келар ҳаттоки тошнинг,
Юртим, таёқни ҳам шамшод айлагинг.*

Қишлоқларни айланаман, маҳалла, гузарларни кезаман. Чойхоналарга назар ташлайман. Офтоблар тўшалган ҳовли рўяларга меҳмон бўламан.

Кексалар, ёшлар, бувиларнинг сўзларига, тилакларига ошно бўламан.

Мустақиллик нашъаси кезиб юрганини кўраман. Бир умр кутганимиз, орзу қилганимиз бу бахтни, бу истиқлол-

ни бизга ҳады айлаган кўҳна табиат, истиқлол соҳибларига узоқ умр тилайдилар одамлар.

Диёримизнинг оқил, фозил кишиларининг умрлари зиёда бўлсин. Улар юртимизни толе манзилига эсон омон олиб борсинлар.

Дарё дарё бўлгани учун бағри кенгдир, эҳсонлари мўлдир, саховатлари бисёрдир, хайридир. Элу юрт дилидаги орзулар ҳам шундай, юрт соҳиблари кўзлаётган мақсадлар ҳам шундай. Ирмоқлар дарёларга, уммонларга айланур бир кун. Эл дуодадир. Халқ орзудадир. Оналар тилақдадир. Юрт муҳаббати юракдадир. Катта карвон истиқлол аталган ёруф йўлдадир.

Халқ гамини ўйлагувчи юрт соҳибларини халқнинг ўзи қўллайди, ўзи асрайди. Элнинг рўшнолиги, юртнинг маъмурлиги, дастурхонларимизнинг тўқинлиги учун сарфланаётган миллион сўмлар эрта бириси кун миллион тилакларга айлангусидир. Орзули олам бу. Орзули одамлари бор бўлган юртнинг карвони йўлда қолмайди. Халқ меҳри, халқ ишончи қибланомадир.

У тунлар зулматини ёритгай. Қаҳрларнинг тошларини ёритгай. Йўлчи юлдуз бўлиб карвон йўлларини ёритгай.

*Заминда излари бор боболарнинг,
Инжулардан қиммат бу қутлуғ излар.
Бўлмасайди жанглар гулдуриси, жафолари,
Тупроғимиз сурма этмасдик бизлар.
Бобом омоч ҳайдаб, ҳосил ундирган,
Ерга минг бор сажда айлаб эҳтимол.
Нигоҳларин нисор айлаб, мўлтираган,
Кўз ёшлардан гуллар очгунча жамол.
Тупроққа бош кўяр мудом одамлар,
Истиқлол юртида қул йўқ, омоч ҳам,
Озод юртда бахтин топар одамлар,
Озод замин бордир, бордир ривож ҳам.*

Юртимизнинг ирмоқлари дарёларга айланар, унинг ҳар бир сўқмоғи, бекатлари кенг дунёларга бойланар. Истиқлолнинг қутлуғ қадамлари бу.

Юртимиз букун шеърият, маърифат, меҳр-мурувват, биродарлик юртидир. Унинг унут бўлган номлари, кўчалари, дарвозалари, тикланаётир. Кўмилиб кетган ариқлар, кўзларига қум тўлган булоқлар, чашмаларнинг кўзлари очилиб, зилол сувлар оқябди. Бир ароба ҳам сифмайдиган тор, жин кўчалар ўрнига кенг, равон, ёруғ йўллар қурилябди. Янги санъат маданият, маърифат кошоналари қад ростлаб, қандиллари порлаб турибди.

Ватан эрки учун фидо бўлганларнинг ёди, қудуқларга ташланиб, сургун бўлганларнинг азиз хотиралари эъозланиб, уларнинг сўниб қолган чироқлари қайта ёқилмоқда.

Тенглик дея тили кесилганларнинг табаррук ёдини олиб, бош эгмоқдалар. Қўлтиқтаёқларга, армонларга суяниб қайтган акаларимиз, оталаримиз ўтганида она замин садо бергандек бўлади: «Уларни асранг, кўнглини олинг, мукаррам айланг!»

Азиз юртим, сенинг тупроғинг — зар. Лекин зорларга ҳам тўлиқдир. Унинг ҳадсиз, ҳисобсиз жавоҳирлари бор. Лекин унинг унсиз фарёдлари ҳам тупроқлар қатига жо бўлган. Истиқлолга етолмай кетганларнинг нидоларидир бу.

Бугун биз умидли дунёларга умидли нигоҳларимиз билан боқиб турибмиз. Истиқлол юртининг одамлари юрагида қаноат, яхши кунларга умид. Биз юртимизни зарлари, кимхоблари учун эмас, бори билан, зори билан севгаймиз, алқайгаймиз. Қаноат, бу нури ҳидоятдир.

Қаноат...

Ул бор, шукроналик бордир, тинч айланар дунёлар,

Ўзан бузмас, соҳилларни ўпирмагай дарёлар.

Иймон саломатдир, ростни еб беширмас риёлар,

Кулбаларга инсоф шамин тургай ёқиб қаноат.

Қаноат бор... момо ерга таъзим, тавофлардамиз,

Саждагоҳга бош қўюрмиз, тилак, савоблардамиз,

Ҳаёт буюк неъмат, муносибмиз, сабоқлардамиз,

Инсоф, диёнатни мудом этгай таъқиб қаноат.

Доно табиат мусаффо табассумни, қардошлик туйғуларини, самимий меҳмондўстликни, аччиқ кўк чойни, ҳатто январ ойларида ҳам анвойи ҳидини таратиб турган тарвуз, қовунларни бир ерга жамлаб, бу жойни Ўзбекистон номи билан атаган экан.

Дарҳақиқат, Ўзбекистоннимизнинг бир дона узумини тотган чумчуқ уни қўмсаб, Ҳиндистон элидан учиб келар эмиш.

Дарҳақиқат, Ўзбекистон кўчаларидан, хиёбонларидан ошиқиб, шошилиб, ёҳуд лоқайд юриб бўлмайди. Унинг гўзал, нафис биноларини, саройларини, музейларини, дорилфунунларини, масжиду мадрасаларини, улуғларга атаб қурилган обидаларини кўздан кечирмоқ завқ, сурур бағишлайди кишига. Жаҳон шаҳарсозлари Ўзбекистондай, Тошкентдай истараси иссиқ файзли юртни яхши биладилар, эътироф этадилар.

Юртим, азизим, муҳтарамим! Сенинг шаънинга айтилган сўзларни хотирлагим келади. Қардошларимиз, дўстларимиз, қалам соҳибларининг дил изҳорларини ёдга олгим келади.

Фузулий девонларини варақлаган чоғларимда, Алишер Навоий газаллари ҳузуримда навбат кутиб туради, дейди озар шоираси Марварид Дилбозий. Икки буюк устоз шеъриятидан баҳра олиб, қўлимга қалам тутган бўлсам, ажаб эмас.

Мен Ўзбекистонни иккинчи она деб биламан. Ҳар сафар мен бу диёрга, аввало, устозларимни, дўстларимни кўргани келаман. Ўзбекистондаги истеъдод соҳибларига ҳамиша там бераман, деганди нафосатли рақс устаси Амина Дилбозий.

Ҳа, дўст меҳри дарёдир. Бу дарёларда меҳрлар оқади, соғинчлар тўлқин уради.

*Ўзбекистон кашф этган жўмарг элимга таъзим,
Таъзим, ким асраса гар кўзу қароғларида.
Сўзимни қоғозгамас, ўтли дилимга ёздим,
Ногоҳим ёниб тургай юртим чироқларида.*

Ўзбекистон таърифидаги газаллар дил иншоларининг ўзи неча-неча жилдларга жо бўлмай. Истиқдол туфайли юртимизнинг пойандозлари гулдан, йўлаклари нурдан. Минбарларимиз курашлар, шонлардан сўзлар. Қадамларимиз музаффар. Давраларимиз кенг, суҳбатларимиз ўтли, мунозарали.

Юртимиз не-не улуғларнинг киндик қонин кўрган, бағрида асраб келаётган юрт. Бу замин не-не кўҳна карвонларни, ипак йўллари не-не сайёҳларни, мумтоз инсонларнинг пойи қадамини, иссиқ нафасини кўрган. Ёв келганида киприклари найза бўлган, топтаганида бағри чок-чок бўлган тупроқ бу.

Мен Ватанимдан узоқлашганимда энг аввало онам айтган аллаларни, юртим ҳақидаги ривоятларни соғинаман. Маърифатхоналарга айланган гавжум, файзли чойхоналар, дилтортар гузарлар кўз ўнгимда туради. Фозил оталар, табаррук бувиларнинг насиҳатлари ёдимда бўлади. Диёринг, туғилиб ўсган тупроғинг, бу — сенинг тилло беланчагинг, ўшал беланчақда эшитганларинг бари ҳикматдир. Сен уларни тумордай тақиб юр, деб айтган насиҳатларини такрорлайман, дилимга жо айлайман ҳамиша.

Гапу гаштаклар, шўҳи-шан болакайларнинг шўҳликлари, тўйлардаги ажиб ёр-ёрлар, омон-ёрлар хаёлимни олиб кетаверади. Юртим билан фахрланаман, юз бора, минг бора.... Юртимдан айру тушганим менинг ғариблигим, юпунлигимдир.

Юрган дарё, дейдилар. Қўшни мамлакатлар, узоқ-яқин музофотлар билан борди-келдилар бўлиб турибди. Ўзбекистонимизга хорижий мамлакатлардан келганларнинг нигоҳида бир ўт: «Ўзбекистон — келажаги порлоқ диёр», деган туйғу бу!

Юртни муҳаббатли одамлар асрайдилар. Бизни йўргаклаган, бизга волида бўлган бахт ва орзулар берган Ватанинг тақдири бизнинг тақдиримиз.

Азиз юртимизнинг, жаннат мисол маконимизнинг бол томиб турган мевалари, ақиқдек анорлари, писта-ю бодомлари, ширмойи нонлари дастурхонимизни безайди. Бизнинг

тириклигимиз, зийнатимиз, орзуимиз унинг боғларида ту-
гилади. Ўзбекистонимизнинг кўзларни қамаштирувчи ат-
ласи эгнимизда. Мен ҳам уни катта иштиёқ, беадад ҳавас
билан эгнимга кияман. Камалақдай товланувчи атласимни
кийганимда қуёш, нур, яшилликлар, гўзалликлар, саҳийлик-
лар менга ҳамроҳ бўладилар. Дунёнинг қайси буржига бор-
сам ҳам, мени дарров таниб олишади.

Ўзбекистонданмисиз? дея сўрашади.

Ўзбекистонданман дейман фахр ҳисси билан ёниб.

Азиз юртим, боринг билан севайин сени. Йўфинг билан
ардоқлайин. Яхши, дориломон кунларингга кўз тутайин. Бир
кун келиб сийнангда ой тўлишур, диёрим. Бағрингда кун
ёришур, азизим.

Юртим,

*Бағринг менинг китобим, ўтайин ёза-ёза,
Неча асрлар йиғлаб етиб келдик бу ёза,
Бу на мақтовдир, бу на дунёларга овоза,
Розимдир бу айтгали бу тонг қалам-қоғоза,
Сени ардоқлагани ишқли юрагим бордир.*

Юртим,

*Фидойи жонинг бўлиб, олтин остонанг хатлай,
Яшардинг, кучга тўлдинг, ёзилдинг ҳуснихатгай,
Кезарман кўчаларинг мисли гўзал санъатгай,
Севарман, тонгинг, меҳрим юрагингга қудратгай,
Азизим, фарзандингман, сенга керагим бордир.*

Биз бир умр орзулаган манзил қай манзил эди? Муста-
қиллик манзили.

Биз бир умр интизор кутганимиз қандайин бахт, имдод
эди? Истиқлол бахти. Биз бир умр юрагимизда асраган ар-
мон қай армон эди? Озодлик, ҳурлик, тенглик армони эди.
Биз бир умр минбарлардан сўзлашни, дард чекканимизда
бўзлашни истаган тил қайси тил эди? Ўз она тилимиз. Ҳа,
орзуларимизнинг, армонларимизнинг, истиқлолимизнинг
ҳумо қуши юртимизга қўнди. Унинг парвози сарбаланд,
безавол бўлсин.

Ватаним, сен бораётган янги йўллар, сен кўз тутган ёруғ манзиллар қутлуғ бўлсин.

Янги йўллар янги тилаклар ҳамдир. Янги, оҳорли баҳорларинг сенга гуллар шодасини тутсин. Унинг неъматлари тотли бўлсин. Ёзу кузларингнинг, кумуш қишларингнинг файзу эҳсонлари мўл бўлсин.

Эл дуодадир, халқ орзудадир, оналар тилақдадир. Истиқлол карвонининг сарбонлари оқил кишилардир. Халқ гамини ўйлагувчи юрт соҳибларига халқнинг ўзи суянч тоғидир.

Мўл ҳосиллар зуволасини олаётган, ҳосилларини сарҳисоб айлаётган дехқон, дастгоҳлар қошида меҳнат қилаётган инсон, кашта тикаётган аёл, фарзанд ўстираётган она сенинг фарзандларинг.

Эртанинг умидли кунлари учун ижод қилаётган, қалам тебртаётган, йўллар очиб шаҳарлар бунёд этаётган фарзандларинг сен учун дуодадир. Юртнинг фозиллари кўпайсин. Юрт ишқи ҳар юракда ҳар недан устувор бўлсин, дея эзгу хаёллар ичра яшаётган оталар, оналар, маъсума келинчалар, истиқлол гўдаклари бари-барининг юрагида энди бир ишқ устувор. Она диёр камоли учун яшаш, меҳнат қилиш, орзуланиш ишқи бу.

Йигитлар ўзи учун туғилади, эл-юрти учун улғаяди, камол топади. Она юртни асрагувчи аскарлар булар, меҳр аскарларидир. Улар Ватанини гулларга ўраб, нурларга ўраб қўриқлайдилар. Бу меҳр аскарларининг ҳар нигоҳи найза, ҳар қараши мустаҳкам кўрғондир.

*Ардоғингда асра юртингни, болам,
Нигоҳингга ўра уни, шунқорим.
Сендан мадад қутар шу юрт, шу олам,
Асра ватанингни гулин, баҳорин.
Сенга кўзларимнинг нурин берайин,
Берай сочларимнинг тўлқинларини,
Ватанинг бир гулдир, нурга ўрайин,
Сен ҳам асра унинг шод кунларини,
Асра, қароғинга беркит, болажон.*

Азиз юртим, баҳиллар, кўролмаслар ўйлаб топган талотўплар ичинда ҳам тўзмадинг. Элинг турланмади, эътиқодин бузмади. Асрлар бош эгиб яшадинг, лекин истиқлолдан умидингни узмадинг. Истиқлолингни-да кўролмадилар.

Лекин қафасдан озод бўлган қуш яна қафасни орзу қилмайди-ку. Бахтни орзу қила-қила унга эришганлар бахтини осонликча ўзгаларга тутқизмас. Неча бора эгилган ва яна қаддини ростлаган эл бу гал ҳам дарров қад ростлади. Миш-мишларга ем бўлмади. Бомбаларидан чўчимади.

Кўксини қалқон қилган ҳалқим янада жипслашди, бирлашди. Қачонлардир музейларга топширган қуролини яна қўлига олди, хушёр турди. Балоларнинг йўлини тўсди. Кўрнамакларнинг қилмишини ўзига ошкор айтди. Истиқлол бахти бу бир кунлик, ўн кунлик эмас. Унинг умри боқийдир. Бахтга ўлчов йўқ дейдилар. Лекин бахтни ижод этганлар бор. Бахтни, истиқлолни ижод этган халқимиз омон бўлсин.

*Бу ўлканинг тонглари қўшиқларга айланган.
Оқшомларин бағрида ҳузур қилар тароват.
Ўзбекистоним менинг ғазалларга жойланган
Боқсам, ёғдулар ичра кулар замин, самовот.*

Инсон учун энг ардоқли парса нима? Она Ватан. Энг муқаддас туйғу недир. Она диёрни севиш. Энг олий бурчи? Она Ватанни кўз қароғларидай асраш, авайлаш.

Эрта тонг... Субҳи сабо боғлар оралаб япроқларга розидил айтди. Шивирлаб, тонгга пешвоз чиқишни ўргатди. Тонгда ризку рўз улашилур, тонгда эшик оч, дейдилар момоларимиз. Бувим ҳар тонг эшик очар, қўлларини дуога очиб илтижо қиларканлар: «Илоҳо, юрт тинч бўлсин, эл дориломонда яшасин»...

Йиллар карвони ўтди. Эрта тонг, онам ҳам эшик очиб, одамларга пешвоз чиқибдилар. Бир истак, бир орзуни фарзандларга, бизга уқтирдилар. «Она юртинг — ўлан бешигинг». Уни ёмон кўзлардан асра. Тонг дадаларимиз қўлига соз, қилич, қалқон қолдириб кетибди. Она диёринг учун

кураш, унинг мадҳини баланд пардаларда куйла, унинг бахти, камоли учун кураш, қўшиқ айт. Керак бўлса, созингни қуролга, айлантир.

Шоирларнинг қайси девонини варақламанг, унинг аввалида Ватан мавзуида шеър бор. Хонанданинг энг баланд пардаларда куйлангувчи қўшиқлари ватан ҳақида, созанданинг энг сўлим наволари юрт таърифидадир.

*Эй диёр, сен-ла дилмга олам ғурурдир, ўргилай,
Гул пойандозингга юрмак орзуси мўлдир, ўргилай.
Бул қалам васфингга бўлсин, ёзсин Ватан назмини ул,
Негаким, дилда бу туйғу хушдир, сурурдир, ўргилай.*

Ёдингиздами, муҳтарам салафимиз Заҳириддин Бобур олис сарҳадларда юриб, ўзи туғилиб ўсган Гулкапанинг тил ёрар қовунларини, сўлим табиатини қўмсаб кўзларига ёш олган экан.

Улуғ шоир, музаффар шоҳ, мағрибу машриққа донг тартган саркарда; не- не музофотларда ҳукмдорлик қилган подшонинг кўнгли ўз Ватани, киндик қони тўкилган она юрти соғинчи қошида ғариб ва бенаводир. Ватан ишқи, унинг беназир маҳобати, соғинчи, бу — такрорланмас, бебаҳо туйғудирки, шоҳдир гадодир бу муҳаббатга, бу соғинчга сажда қилгай. «Минг тўрт юз тўқсон бир сангтарош ҳар кунда менинг иморатимда иш қилурлар эди. Ҳар ҳирфагор ва ҳар коргардин ушбу қиёс била Ҳиндистонда беҳад ва бениҳоятдир» деб ҳикоя қилғувчи Бобур ўзининг она диёрининг тупроқ кўчалари, Гулкапанинг қовун пайкалларида хаёлан кезади, кўзлари ёшланади. Беҳишт боғлари, наврўз шодиёналари татимайди, кўнглига чироқ ёқолмайди, соғинчли дилини ром эта олмайди.

*Улки йиллар, ойлар ўтказгай ғаму мотам била,
Шоду хуррам бўлмағай наврўз ила, байрам била.
Дема, эй ҳамдам, диёру ёр сўзинким менинг
Улфатим йўқ олам аҳли бирла, бал олам била.
Тортиб афғон, оҳ уруб ҳижронда Бобур йиғласанг
Навҳо тузгай, базми ғам аҳли бу зеру бам била.*

Ўз Ватанидан айру яшаб шодлик, рўшнолик кўрмаган Фурқат олисларда юриб диёрини мадҳ этди, унинг соғинчини юрагининг энг тўрида асради. У туғилиб-ўсган, тупроғини катта эҳтирос билан севди, куйлади. Ғам, изтиробли онларида, айниқса, ўтли ва маҳзун шеърларининг қатига бу муҳаббатини жойлади.

*Ватаннинг иштиёқин тортарам ғурбат ғами бирла,
Турубдурман қўтулмай ғуссаи ранжу инолардин.
Олиб ёдиға сўрмас кимса Зокиржон Фурқатни,
Агарчи айтадур доим дуо боғи саболардин.*

Ҳаёт худди дарёга ўхшайди. У гоҳ тўлқинлари ичра оқизади, гоҳ ғалаёнлари ичра толиқтиради, энтиқтиради бизни. Одам бир умр шундай яшайди. Тўлқинлар ичида сузади. Тирикликнинг ўзи кураш, ҳаяжон, тугён... Ана шу тўғёнлар бизни ҳамиша эзгуликлар яратишга, инсонни ардоқлашга чорлайди, ўргатади. Униб-ўсган диёрингни, сенга одамийликни, одмиликни ўргатган, гўдакликдан қонингга сангдирган ота уйинг, маҳалланг, диёрингни, она заминингни бир умр қароғларингда асрамоқ кераклигини ёдингга солиб туради...

*Она юртим чорлаб туради,
Машъал бўлиб порлаб туради,
Юрагимни зорлаб туради,
Чангу ғуборини қўмсайман.
Она юртим ўйларинггаман,
Доим ўнгу сўлларинггаман,
Боғларингда, чўлларинггаман,
Борар ўйларингни излайман.*

Ватан туйғуси қандайин туйғу, унинг соғинчи қандайин дард эканини ҳар сония ҳис этаман. Гўдакнинг қонида ана шу муҳаббат айлансин, деб орзу қиламан. Йигитнинг кўксида ана шу муҳаббат ғурурга айлансин. Гўзаллар дилини офтоб мисол ёруғ айласин. Кексалар кўзига нур бағишласин юрт меҳри, диёр муҳаббати. Боболарнинг белига мадор бўлсин ул, қўлларига асо бўлсин. Беморлар дардига малҳам бўлсин

бу муҳаббат! Соғинчли кўзлар термулган, муҳаббатли юраклар ардоқлаган, севган юрт асло хор бўлмас. Унинг юки ерда қолмас. Ҳа, муҳаббат асрагай, муҳаббат авайлагай ҳамиша. Муҳаббат камолга еткизгай.

Мен Ватанимдан узоқлашганимда, энг аввало, онам айтган аллаларни соғинаман, маҳалламизнинг гавжум, маърифатхонага айланган чойхонасини соғинаман, сўлим, дилтортар гузарларини қўмсайман.

Кекса оталар, кўҳна момоларнинг насиҳатлари: «Отанг боласи бўлма, Одам боласи бўл», деб айтган ўғитларини соғинаман. Гапу гаштаклар, шўҳи шан болакайларнинг қийқириклари, ёр-ёрлар, омон-ёрлар хаёлимни олиб кетаверади. Мен юртим билан фахрланаман, уни соғинаман ҳамиша.

Юрган дарёдир, дейдилар. Қўшни мамлакатлар, узоқ-яқин музофотлар, хорижий мамлакатлардан келган ватандошларимизнинг нигоҳида бир ўт, бир армонни ҳис этамиз. Уларнинг кўпи тўқ, яхши яшайдилар. Мансаби, турмуш даражаси баланд. Лекин туғилиб ўсган диёр соғинчи бир умр дилини кемтик қилиб келганини яширмайди улар. Она юрт тупроғини кўзларига суртиб яшашини ифтихор ҳисси билан сўзлайдилар. Уни бир кўриш ҳуморида тоғлар, дарёлардан ўтиб келганидан қувонадилар. Юрт меҳри, диёр муҳаббатидан мумтоз, азиз туйғу йўқ эканини тақрор ва тақрор айтадилар улар.

*Ватаним,
Ватандошларим,
Киндик қоним томган тупроғим,
Тупроқ кўчаларим,
Чангим, ғуборим,
Исинмоққа сизнинг меҳрингизда
Кулгунгиздан шуълаларни териб олмоққа,
Офтоб кўриб чеҳрангизда,
Сизга ошиқаман.
Сизни излаб сайёҳдай
Водийларда, воҳада
Қишлоқ, овуларда йўлларим.*

*Гоҳи чўллар,
Гоҳи қирлар,
Гоҳи машриқ, гоҳи мағриб,
Гоҳи ирмоқ, гоҳи дарё бўйлари,
Мен борурман Сиз бор жойни ахтариб.*

Улар она юрт, азиз замин гулу райҳонларини кўзларига суртадилар. Унинг тиконларини ҳам эъвозлайдилар. Юртнинг чангу ғуборини ҳам азиз деб биладилар. Унинг ирмоқларини дарё, тор сўқмоқларини кенг дунё деб ардоқлайдилар, алқайдилар. Илоҳим, юртнинг қадрига етмоқ, уни севмоқ, юрак тубларига яширмоқ туйғуси ҳаммамизга ҳам насиб этсин. Ундан маҳрум бўлмайлик.

*Ватаним,
Сенинг сўлим бўстонларинг кезмасам,
Тингламасам далаларнинг эртагин,
Ва айтмасам сенга бори дардларим,
Ўланларинг сеҳрига дил тутмасам
Ва очмасам юрагимнинг қатларин,
Қайдан олар эдим шеърим куртагин?
Тупроғингни кўзларимга суртаман.*

Она юрт, она заминга ташна бўлиб, олислардан энтикиб унинг остонаси узра тиз чўкиб, бошингизни ерга қўйиб, азиз тупроқ билан сирлашганмисиз ҳеч? Унинг иссиқ нафасларидан маст бўлганмисиз?

*Таъзим, сенга она Ватан, таъзим олтин бешигим.
Таъзим, гўдак оламни ҳам улғайтирган ўланлар.*

Мен юртимни куйлай букун, тинглаб қўйсин жаҳонлар. Ҳар тонг кўчалар тўла одамлар орасидан ўтиб, ишга, дорилфунунга, ўзга даргоҳларга йўл оламин. Баъзан ҳамки қўлтиқ таёққа суянган оталарга кўзимиз тушади. Булар ўша оловли йиллар, ўша азиз юрт учун бўлган жангларнинг аччиқ хотиралари. У кунлар тиниқ хотиралар кўзгусидан бир умр ўчмайди. Ҳар қарич тупроқ учун, она юрт шаъни учун тўкилган қутлуғ қонларни унутмоқ гуноҳи азим-ку! Ватан муҳаббатини, юртининг бир кафт тупроғини кўксидаги тумо-

рига жойлаб бегона сарҳадларда жон берган йигитларни ёд айламоқ савобдир.

*Золворли зафарлар барини тутганлар,
Биздайин норавон йўллардан ўтганлар,
Ой узра дарсхона очганлар бўлса ҳам,
Ҳадсиз жумбоқларни ечганлар бўлса ҳам,
Таъзимга бош эгсин ўшалар ўтганда.
Ҳа, улар жангларнинг оловин ютганда,
Қуёшли, мунаввар тонгларни кутганда,
Тебранган эмасми фазокор бешиги,
Куйланган эмасми она юрт қўшиғи?*

Дунёда энг муқаддас, ноёб ва танқис бахт бор. У Ватанни севиш бахти. Ватанни севиш, сева олиш, унинг камоли учун қайғуриш, озурда жон бўлиш ҳаммага ҳам насиб этавермайдиган туйғудир, бахтдир. Ана шундай туйғу баркамол бўлган жойда дардлар чекинади, юрт бошига келган юпунликлар барҳам топади, ободликлар келади.

Орзули олам бу!

Бизни йўргаклаган, бизга она юрт, волида бўлган Ватаннинг тақдири бу бизнинг қисматимиз. Бизга ҳаёт, ишқ, қўшиқ берган юрт остонаси тиллодан бўлсин учун, унинг боши омон, элу юрт дориломон бўлсин учун тилаклар билдирайлик, орзулар қилайлик. Орзули олам бу!

*Саболарга шивирлаб, сўзладим қалб асраган сўзни,
Кезурман то чаманларда юракда ишқ, қарорим бор.
Сени куйлай, Ватан, токи ўзингдирсан қўшиқ-наҳрим,
Сенинг-ла бир умрга бу юракда ифтихорим бор.
Сенинг-чун мен ғазалхонман, деюрман дил асраган сўзни,
Ватанким, сенга иқбол аталмиш бахт, эътиборим бор.*

* * *

*Она юрт,
Сен менинг хуснихатим.
Мен ҳали битганим йўқ,
Сен менинг тўкин бахтим,
Буни унутганим йўқ.*

Сен менинг қувонч, дардим,
Ҳаргиз беркитганим йўқ,
Соғинчга тўла мардим,
Йўлда кўз тутганим йўқ,
Бурчим менинг бир жаҳон,
Онажон.

Шуълаларни бердинг мўл,
Тиконинг қилмадик гул,
Меҳнат сенда буюклик,
Қилдинг бизни суюклик.
Оқшомингдан оқар нур,
Тунлар қўйнида биллур.
Орзумдир дилшодлик,
Бўлсин яна ободлик.
Сенга мен фидойи жон,
Онажон.

Кўз тегмасин, ишқилиб,
Қизинг бўлсин хуморинг.
Мен кўз қилай ишқимни,
Меҳрим бўлсин туморинг,
Сени сақлай, азиз жон,
Онажон!

МУШТОҚЛИК

*Ширин-ширин хаёларим нисор бўлсин галамга,
Алламни ҳам галаларга айтар бўлдим боламга,
Тулпорлар ҳам ўша томон йўртар ҳумо қуш бўлиб,
Далам ҳикмат тўла олам... кирар ширин туш бўлиб.*

Оппоқ чаманлар хаёлимни олади. Чаноқдаги оппоқ пахта-таларнинг ҳар бири бир ҳикмат бўлиб кўринади. Дунёда тугамайдиган қўшиқлар бўлади. Адо булмайдиган неъматлар ҳам. Халқимиз минг йиллардан буён пахта экади. Демак, пахта сўзи, пахта қўшиғи, пахта атрофидаги ҳикматлар ҳам минг йиллардан буён давом этади. Еру заминимиз, қуёшимиз, сувимиз, деҳқонимиз омон экан яна кеча минг йиллар пахта ризқу рўзимиз бўлиб қолади. Пахта васфида сўз, пахта таърифида қўшиқ, унинг ишқида ашғор ёзилаверади, ёзилаверади.

*Яна хаёллар унда,
Ул мумтозда, ул муҳтарамга,
Инжу эгатларга, қадамга,
Донишмандлик кўраман бунда.
Неки ҳикмат бўлса оламга,
Бари бунда,
Саҳий галамга.*

Ҳа, деҳқон пахтасинигина эмас, олтин бардошларини ҳам тарозуга қўядиган паллалар яна келди. Мустақил диёр, мустақил одамнинг орзуларини, ғайратларини, иштибоҳларини ўзгартириб юборди. Деҳқон ўз ерида, ўз ҳосилини йиғаётир. Унга ўзи эгалик қилади. Ўзи сарҳисоб айлайди. Бировлар териб, бировлар олиб кетадиган замонлар ўтди. Далаларнинг бугунги китоби ўзгача ёзилаётир энди. Унинг бобларига мустақил меҳнат, истиқлолнинг баракали ҳосили деган сўзлар ёзилади. Энди деҳқон меҳнатидан, чеккан заҳматидан нолимайди. Негаки, роҳати ҳам, меҳнати ҳам ўзиники. Даласи ҳам, пахтаси ҳам ўзиники.

*Энди деҳқон деҳқонликдан фахр айлар,
Қўйга тўлар қақраб ётган қўралар.
Томчи-томчиларин, албат, нахр айлар,
Неъматларга тошар омбор, ўралар.
Урвоқлари нонга айланар унинг,
Сўқмоқлари манзилларга туташар.
Буни сезар иқболга зор бу кўнглим,
Кунлар келди ... деҳқон севинч улашар.*

Ҳосил мавсуми... Қизлар уйидаги бичиш-тикиш, супуриш-сидириш, қариндошу дугоналарини қидириш, сайру саёҳат ишларини йиғиштириб, алақачонлар пахта далаларига жам бўлишган. Дала шийпонлари гавжум туйхонани эслатади. Бу ерда гурунлар булиб туради. Деҳқон буюрса, бас, радионинг мурвати буралади, қўшиқ таралади. Пахтакор васфидаги ашъорлар ўқилади.

Шоирларни чорлаб қолсалар борми, шоирлар, сўз усталари қўллари кўксида ҳизматда бўладилар. Негаки пахта эл-юрт бойлиги, ифтихори. Деҳқонга мададди сўзни айтиш, терим палласида иштирок этиш бурчи бу муқаддасдир, дахлсиздир.

*Қояларни тиклаб граммдан,
Даласига интиқ дугонам,
Сиз тиклаган олтин эҳромдан
Бўй-бастини тиклайди олам.*

Ана шу граммлардан, қатралардан, зарралардан, нуқралардан тонналарни уйиш, хирмонларни тоғ айлаш осонми? Буни деҳқон билади. Буни эгатларда қаддини букканлар, пахтасига оромини нисор айлаганлар билади. Буни бардошини пахтаси билан баробар тарозуга қўйганлар билади. Буни субҳи содиқни, тонгни уйқудан уйғотганлар, қуёшни ётоғига қузатганлар биладилар.

*Теримни катта тўй дейдилар,
Далалар бегор ўй, дейдилар.
Меҳрингдан мезон қўй, дейдилар,
Далада қишлоқнинг аёллари.*

*Тоғу тоғ уюлар хирмонлар,
Илкида қолмайди гармонлар.
Келса-да хур, эркин замонлар,
Далада қишлоқнинг аёллари.*

*Илоҳи, санъати, давлати,
Шу эрур даласи-жаннати.
Шундагир қувончи, ғурбати,
Далада қишлоқнинг аёллари.*

*Ўзга илмларга вақт, сабоғи йўқ,
Юмушлари бисёр, ҳеч адоғи йўқ,
Ким айтар... қўлларида қадоғи йўқ,
Далада қишлоқнинг аёллари.*

Далаларга, теримчи қизларнинг ҳузурига бориб қолсангиз, ҳорманг деган сўзни айтсангиз, бас, чеҳрасида табас-сум ўйнайди унинг. Камтар, беҳашам деҳқон аёлларининг кўнгли ойдай тўлишиб, чеҳралари кундай ёришади шу бир сўздан. Шеър айтиб берсангиз борми, нақ фидойи жонингиз бўлади улар. Чарчаб, ҳориб турганига қарамай савол беради, жавоблар кутади. Дунёвий ғамлардан сўрайди, муҳаббат савомларини беради. Даврани кенг олиб, дарров чилдирма ҳам топиб келишади.

*Яна далалар кезар деҳқон дугонам,
Эгатдан териб бахт, ризқ-рўзини.
Пахта етиштирар ёна ва ёна,
Далада ўтказур ёзу кузини.
Пайкалда чой ичар у тонгни уйғотиб,
Пахта қанори парку тунлар бошида.
Тонналарни уяр у терларга ботиб,
Сабри унинг қаттиқ тегирмонлар тошидан.
Лаъл кўрмаган лаблари ёрилиб кетар,
Қадоқ қўлларида заҳмат муҳри бор.
Ишонади, бу кунлар ўтар-кетар
Қаддини ростлайди юрт — она диёр.*

*Ҳар тонг қуёш йўлига нурларин тўшар,
Қуёш хайру хуш айлаб ботади яна.
Қўшиқ айтиб ишлар, камтаргина яшар,
Юртим зафарларни қилар тантана.*

Пахта ишқи, она замин маҳобати унинг ўзидай кўҳна, қадим, эскирмасдир. У шундай бир ҳис, шукуҳ, гурурдирки, у шундай бир мунис газалдирки ёзаверганинг билан адо бўлмайди. У тиниқ бир хаёл, ширин бир орзу ҳамдир.

*Дехқон чайласи...
Бедана сайрайди саҳарлар чайланинг шифтига.
Нос бу дам меҳнаткаш дехқоннинг қорайган кафтига.
Ҳовузча лабига райҳону жамбиллар барқ урар,
Мажнунтол хаёлчан... паришон сунбулин тароқлар.
Полизда етилган қовунлар сабза ранг чопонда,
Тарвузлар беқасам яқтакда Андижон томонда.
Пахтазор дегани бошланар чайланинг ўзидан,
Дехқоннинг ўзидан, кўзидан, ёлқинли сўзидан.*

Далалар бағри — оналар бағридай саҳий, офтобли, ўланлидир. Меҳнат билан ёнма-ён қўшиқ кезади. Қўшиқ ҳам соҳиби билан бирга эгатлар оралайди, чаноқларга қўл чўзади, хирмонлар бастини, дехқоннинг кайфиятини кўтаради.

*Қўшиқ бунда...
— Қўшиқ — хордиқ-да,
Бунда ёзилажак достоним.
Дала кезсанг субҳи содиқда,
Пахтазорга ўхшар осмоним*

Пахта дехқон аҳлига зар беради, омборини тўлдиради. Қаддини, қадрини баланд кўтаради. Меҳнат бор жойда таъриф, тавсиф, қўшиқ, шеър бор. Ер ташвиши, эл ташвиши ҳаммамиз учун баробар. Аслида, у ташвиш эмас. Катта масъулиятдир Ўзбекистонимиз «оқ олтин» конидир, «оқ олтин» чаманидир. Ул чаман ишқида, маҳобатида тобланмаган юрак, тарошланмаган қалам йўқдир.

— Гул юзли қиз, эрта тонгда шошмоқдасиз, йўл бўлсин,
— Кутар мени оппоқ олтин тўла улкан сандиғим.
— Толе тилай сизга, терган чаноғингиз гул бўлсин,
— Бир мен эмас, бунда теримдагир севган қаллиғим,
Бувижоним далалардан эртақ терар этакка,
Келинчаклар ўлан терар беланчакка бир жаҳон.
Бобом тупроқ-ла сирлашиб, мадаг олар юракка,
Сиз-чи, қандай ҳикматларга гуч келдингиз онажон?

Дала сиру синоатларга тўла бир дунёдир, дердилар онам. Туғилганимдан буюн унинг тўғрисидаги ривоятларга, ёр-ёрларга ошноман. Сочларимизни ўрганимизда унинг пилик-лари пахтадан бўларди. Узатилганимизда кўрпа тўшаклари-мизни юмшоқ қилган шу пахта эди. Пахта кўшиғини айтиб далаларда пахта терган дугоналаримизнинг юрагида бир олам ҳавас кўрардим. Бувиларимиз бизга далалар ҳақида эртақ-лар сўйлаб берардилар.

Пахта деймиз ...

*Келинчакнинг сепи, тақинчоғи у,
У ҳатто ёпинчиғи салқин кечалар.
Оналарнинг ширин талпинчоғи у,
У мунаввар, нурли кўчалар.*

*Чаноқдаги бир тола пахта,
Бир пуг ғалла, бир олам алла.
Нечун шоир қўшиқ ахтариб,
Кезмас эмиш далама-гала.*

Ҳар гал дала айланганимизда кўзимни қувонтирган нарса, бу олтин фаслнинг ўзигагина хос ҳислатлари, фазилатларидир. Ҳар томонда тўй, ҳар тарафда ҳосил кўтариш мавсуми, ҳар хонадонда файз, барака, қут. Ҳосилнинг кўзни қувонтирувчи хирмонлари. Лекин далалар айлансангиз, ўзга бир манзара ҳам бор. Далалар, эгатлар оралаб юрганлар негадир фақат аёллардир. Пешонасига дурра тақиб олган қизлар, келинлардир. Ҳосил мавсуми аёллар билан файзли, кўркам кўринади. Лекин ҳосилнинг залворли юкини

елкаларига олганда-чи? Бу юк қачон бошқа забардаст елкаларга ўтади?!

*Қумғон қайнар, шийпон ҳам қайноқ,
Кузак қалар учоққа ўтин.
Ёш келинчак маҳзундир, нега?
Дилидан не туғёнлар ўтди?*

*Ястанмишдир чексиз далалар
Эгат тўла қизил гурралар,
Уфққача излаб топмассиз,
Далада йўқ йигит-тўралар.*

*Режаларни бажармоқ негир,
Тўлмаса гар деҳқон юраги.
Бизни эзган хавотир асли,
Дилимизнинг кемтик бўлаги.*

Далалар ҳосил чўғлари билан гўзал, фусункор. Деҳқон бори йўғлари билан суюкли, дилга яқин. Хирмонлар кўкўпар бўйи-басти билан пурвиқордир. Пахтазор қувончлари, кемтиклари, шодликлари-ю, ташвишлари билан улкан тўйхонадир. Унинг бори ҳам, йўғи ҳам ўзимизники. Унинг дарди ҳам, малоли ҳам ўзимизга тан. Ҳосилининг золворли юки ҳам бизники энди.

*Она ёпсин ширмой нонини,
Яйраб ўссин жигаргўшалар.
Ҳовлисига офтоблар тўшаб,
Пахтани ҳам терар ўшалар.*

Мустақил диёримизнинг хирмонлари сарбаланд, ҳосил мавсуми файзли, баракали бўлсин. Далаларнинг сеппи-андозини ортган карвонларга оппоқ-ойдин йўл бўлсин. Деҳқонимизнинг пойига тўшалгани нур бўлсин, гул бўлсин.

* * *

Серфайз қишлоқларнинг сўқмоқ йўлларида, пайкалларида, чаноқларда бир ўгли нигоҳни учратаман. Бу набира-

сини етаклаб пахтазорга чиққан бобонинг нигоҳидир. Бу келинини бошлаб, қизларини ёнига олиб пахта тераётган бувижонларнинг нигоҳидир. Бу муштоқлик — далага, оқ олтинга меҳр муштоқлиги.

*Хаёллар унда,
Ул мумтозда, ул мухтарамга
Инжу-эгатларга, қагамга.
Донишмандлик кўраман бунда.
Неки ҳикмат бўлса оламга
Бари бунда...
Саҳий даламга.*

Дарёлар, уммонлар ҳам томчилардан йиғилади, дейдилар. Тонналар, хирмонларнинг баста ҳам граммлардан тикланади. Ана шу граммлар хаёли билан куюнчак, далада қўймаланиб юрган деҳқон дугонамини излаб борардим. Этак тутиб, эгатлар аро качгача унинг ёнида бўлгим бор. Унинг исми Холбуви. Ҳа, уни ҳамма танийди. Пахтакор сифатида танийди. Мен-чи... Мен унинг юрагидаги ўтли туйғулар, йўқ-йўқ, тугёнларга ошноман. Ҳа, пахтакор фақат меҳнат кишиси эмас, у муҳаббат кишиси ҳам. Айниқса, аёл деҳқоннинг юрагида ҳаяжонлар мўл. Ана, у пайкал ора-лаб юрибди.

— Ассалом, азизим. Ассалом, заррадек чигитдан олам яратаётган кимёгарим!

— Хуш келибсиз. Ана шундай, бизнинг ишқимиз тинч қўймайди-да! Бизни излаб келмаганингизга қўймаймиз.

Деҳқоннинг меҳнатини таърифлаганда «шоввоз», «азамат», «шунқор», «чарчамас», «ҳормас» деган сўзларни кўп ишлатамиз. Аслида, шундаймикан? У томоман ўзини, болачақасини, борлигини унутиб деҳқон бўлмайди. Мана, Холбуви. Фарзандларини ардоқлашга, ҳам вақт топади. Унинг кундалик дафтарини варақламай иложим йўқ. Кейин, Холбуви аёл. Ораста, гўзал далаларга ярашиб юришни истайди. Мана, унинг кутубхонаси, ётоғи, иш кабинети. Шийпон атрофларига назар ташлайман. Шу қадар файзли, райҳон иси оламини тутғудай. Холбувининг шийпонида магни-

тофон янграб турибди. Бобур газалларини севади у. Эгат оралаб юрганимизда мен унга эмас, у менга байтлар ўқиб берди. Шу қадар латиф, шу қадар назокатли эди бу аёл. Ўйлаб қолдим. Деҳқон аёлининг юрагида гап кўп. Ана шу гапларни ёзиб ола билишимиз керак дафтаримизга. Шунинг учун ҳам унинг иши маъноли, барорли, даласи файзли. Пахтазор деҳқон дугонам учун ишқ қадар, иймон қадар. Дала йўллари безовта тўлқинларни эслатади. Пахта ортган тележкалар оқшомдан тонготарга қадар далаларнинг сепиндозини ортиб пунктларга қатнайди.

Демак, тонг отгунга қадар деҳқон дугонам уйғоқ. У ҳаяжондан юрак ютиб ё шийпонда ёки чайласида чироқ ёқиб ўтиради. Пахтамининг салмоғи нечага кўтарилди деган савол унинг хаёлини олади. Холбувига ҳамроҳ бўлиб даладаман.

Ҳа, деҳқон пахтасинигина эмас, олтин бардошларини ҳам тарозуга қўйиб тортади бундай чоғларда. Далаларнинг бугундаги китоби бардошлар эвазига, садоқат, меҳр, муҳаббат қалами билан ёзилапти. Бу китобнинг номи — меҳнат, меҳнат эканига яна бир бор иқроор бўлдим. Далаларнинг китобини ёзаётганлар орасида менинг дугонам ўша аёлнинг ҳам мўъжазгина гавдаси ва лекин тоғдек юраги, қоялардек ишончи бор.

— Дала азоби кўпми, гаштими? — сўрадим ундан.

— Дала гаштидан сўзлайин, бу ер менинг учун жаннат, оддий таёқни ҳам чинор қилиб беради. Осмони кенг, феъли ҳам, ери ҳам кенг. Биз ишлаганда соатга қарамаймиз, пахтага бўлган ишқимиз борки, кечаларни тонгларга улай-верамиз.

— Пахтачиликда энг оғир йил, деб қайси йилни ҳисоблайсиз? Балки шу бу йил энг оғир йилдир? Ёғинли бўлди.

— Тадбиркор деҳқон ҳеч қачон пешонасини қашимамайди. Пахтачиликда энг оғир йил бундан бир неча йил олдин бўлувди. Гўё Ганг дарёси бостириб келгандай бўлган ўшанда. Селлар йўлларни бузиб, электр симларини оқизиб ўтган далаларимиздан. Ўша йили ҳам планни бажарганмиз-ку. Табиатни бўйсундириб, енгиб ўтиб планни бажарганмиз.

– Бу йил сел келгани йўқ-ку! Бу йил планни албатта удалаймиз.

– Чарчаб қолмаяпсизми? – дейман, унинг кайфиятини билгим келади.

– Чарчасам, дўстларим, қўш қанотларим бор. Улар ҳам озлик қилса, фарзандларим бор. Фарзандларим менинг пўлат қанотларим. Даланинг ўзи меҳр беради бизга, ана шу меҳрға муштоқ бўлиб, далада кезаверамиз. Бизга «ҳорманг» деган сўз кифоя. Халқ бизга катта таянч. Буни ҳис қилиб турибмиз.

Алломаи давронлар — бобо деҳқонлар, мироблар, механизаторлар, пахта ташувчи йигитлар, тарозибон, ошпаз, аяжонлар, ҳорманг. Дурни мисқолаб тортиб олаётганлар, дур карвонларининг олдида бораётган сарбонларга мададли сўзларимизни айтгимиз келади.

*Буви кашта тикар субҳидам,
Шундай гап ўтади кўнглидан.
Игнага ип ўтмайди, ҳа-га,
Ахир, кўзойнаги қолган далада.*

*Бобо қўлга олди чопонни,
Нос капатиб, чиқар гуруннга.
Далада-ку ҳасса... чатоқ-ку
Чаноқ у — асо бўлиб кўринган.*

*Қирқ кокилин ўрар келинчак,
Пардоз-андоз кўнглини олган,
Бирдан сергак тортар куюнчак,
Соч пилиги далада қолган.*

*Оқшом кўнди ҳовли кифтига,
Она ухлатмоқчи боласин.
Тикилганча уйнинг шифтига,
Лол... далада қолган алласи.*

*Шоир қалам тутди кўлига,
«Оқ олтин»га ёзар ғазалин.*

*Ҳеч бир фикр келмас кўнглига,
Ахир, илҳом далада ҳали.*

*Чаноқдаги бир тола пахта,
Бир пуд ғалла, бир олам алла.
Нечун шоир қўшиқ ахтариб
Кезмас эмиш далама-дала.*

*Тўқувчи қиз дастгоҳ қошида,
Кутар ўша сўнгги чаноқни.
Деҳқон катта минбар бошида
Сўзласин-чун «юзимиз оқ» деб,
Зарур ўша сўнгги толалар,
Кутмоқдагир сўнгсиз далалар.*

*Қояларни тиклаб граммдан,
Далаларга парвона дўстим,
Сиз тиклаган олтин эҳромдан
Юртимизнинг бўй-басти ўссин.*

АЁЛ САЛТАНАТИ

Оналар ҳақида тавсифлар, таърифлар мўл. Оналар ҳақида кўп куйладилар. Кўп сўйладилар. Бу айтилган ҳиқматларга бир янгилик, бир ҳиқмат кўшмоқлик душвордир.

Лекин... Она юраги шундайин бир баҳри уммондирки, ундан ҳарчанд баҳра олсангиз, сўз айтсангиз, унинг дуру жавохирларига қўл узатсангиз адо бўлмас. Она юрагининг туб-тубларида ҳали қаламга олинмаган, ғазаллар қатига кўчмаган меҳрлар ётибди. Ул меҳр дунё бешигини тебратиб, инсониятни улғайтириб, замон-замонларни камолга етказиб яшамоқда...

Оналар юрагида ҳали айтилмаган аллалар, ўланлар, ёр-ёрлар, кўҳна бу дунёнинг бошини силагувчи тилаклар, умидлар улғаймоқда.

Биз бул фидойи жонни асрамоқни, уни кўриқламоқни ҳамон ўрганмаганимиз, унинг иззат-эҳтиромини жойига кўяолмаганимиздан ҳижолатда, армонда яшаймиз. Фарзандлар оромини кўриқлагувчи, керагида ширин жон, азиз ҳисларини нисор айлагувчи ул зоти киромнинг оромини ким кўриқлайди. Фарзандлар эмасми? Борини, баҳорини, зорини фарзандига бағишлаб, тўлқинларга ёлбориб, қояларга бош уриб, фарзандига ором, осойишталик сўраган онанинг юрагини ҳамиша ҳам тинглай, англай оламизми? Бу юракда нелар борлигини, унга ҳам имдод қўллари кераклигини ҳамиша ҳам ёдимизда тутамизми? Афсуски, йўқ, биз кўпинча оналар қошида қарздор бўлиб қолаверамиз. Дунё ўзи шундаймикин ё? Ахир, армон деган тўйғу кўпинча ғолиб эканини биз ўз кўзимиз билан кўриб турамиз -ку!

Оналар адо этган юмушларни ҳеч кимса унингдек адо эта олмас. Ҳеч кимса онадек ёна олмас, сева олмас ҳам. Ҳеч кимса онадек фидойи жон бўлаолмас.

Дунё алп қадам бўлсин деб, замонда ғурур, ор ғолиб

бўлсин деб, оналар ўғилни яратадилар. Шодликнинг, мардоналикларнинг поёни бўлмасин, деб ўғил ўстирадилар оналар. Оналарнинг юраги қалъа эмиш. Фарзандини асраш, авайлаш, қўриқлаш учун яралган қалъа. Қалъани вайрон қилиш, забун айлаш, камситиш мумкиндир. Лекин она меҳрини вайрон қилиб, парчалаб, йўқ қилиб бўлмайди...

Она юрагидаги тилаклар кўпинча аллаларга, қўшиқларга айланганини кўрамиз. Лекин онанинг ўзи ҳақида муносиброқ сўз, муносиброқ ҳикмат йўқдир.

Ҳа, она ўзи қулаб, нураб ҳамки... фарзандини юксакка кўтаради. Фарзандини кўзларининг нурига ўраб асрайди. Нотинч бу дунёнинг оромини сўрайди, фарзандининг камолини ўйлайди, ўзи эса аста-секин нурайди.

Она бағри...

У бир олов,

Нозик томирларин ёқиб,

Қон ўрнига қўрғошинлар оқади.

Зулмат келса, зим-зиёликлар ичра бу дил.

Ўзин машъал қилиб ёқади.

Ғам келса гар, тут баргидай юлқинар, у сўнгра тўкилар.

Изтироблар эпкинуда булутларгай

Чок-чокидан сўкилар.

Бардош асо бўлар... Ирогага тираб кўтаради

Кўкракларини.

Меҳр ниҳолларин қадаб, кўкартирар

Яна умид куртакларини.

Ўзи селлар ичра оқар, довуларга кўксин

Тутади.

Ғунчаларин юрак тубларида сақлаб,

Омон олиб ўтади.

Она фарзандига дунёи дуннинг кенг бағри, тор сўқмоқлари, нурафшон манзилларидан, зулмат кечалари, беҳиштлари, ёбонларидан сўзлайди.

Қувончлари, дардлари, армонларини унутган она фақат фадзандлари учун яшайди, нафас олади, орзуланади.

Она қўллари бир умр фарзанд бешигини тебратгувчи-

дир. Шоҳи қийиқлар тиккан ҳам шу қўл. Наинки фарзанд, фарзандининг фарзандларини ҳам бағрига босган, ювиб-тараган шу қўллар.

Оналик мушкул, оналик қийин. У битталаб қўйлак, сеп-андоз йиғади. Тўй орзусида. Ўзи шоҳи кияр, эҳтимол. Лекин кимҳобларини бўлгувси келинига асрайди. Оналар ўз онасидан қолган билакузукларни, сирғаларни келинига илиниб асрайди. Ёр-ёрлар тўқийди, келин салом кунларини бедор қутади. Лекин келин бўлгувчи қиз инсофлими, беандишами?

Онаи зор ўғлига, хонадонига бахт, ҳовли-рўяларига рўшнолик, ободлик, саришталик олиб келувчи паривашнинг сувратини меҳр деган ранглар, умид, орзу деган оҳорлар билан чизади. Хаёллари арзу самоларда кезади. Келини узатган бир пиёла чойни олиб, хаёлан жилмаяди, дили гулга айланади унинг.

*Сизни кўрар кунларга ошиқарман, азизам,
Сизга элтар йўлларни топарманми бир куни.
Гулгунмисиз, гулруҳми, гул боғимда нарғизам,
Қуёш янглиғ чорлайсиз, муҳаббати дуркуним.*

Халқ аёлдан бошланади, дейдилар, мамлакат эса оиладан. Она — гўдакнинг биринчи Ватанидир.

Шу она деган Ватан саломатми? Ростини айтсам, кўнглим тўлмайди. Сезиб турибман, кўнглингиздан дарҳол нега кўнглингиз тўлмайди, деган савол ўтди. Бу саволга жавоб бериш учун кимгадир манзур гапни айтаман, кимгадир дили ранжийдиган сўз бўлиши мумкин.

На чора, ҳаётнинг ўзи қарашларнинг, тушунчаларнинг курашларидан иборатдир.

Аёл ҳар қандай шароитда, ҳар қандай давр, ҳар қандай тузум ичра ҳам аёлдир, онадир, бекадир. У мунислигини, назокатини, латофатини — аёллик салтанатини асраб яшамоғи, унга доғ туширмай мерос қолдирмоғи даркор.

Оналар юраги мамлакатдир. Бувиларимиз, момоларимиздан мерос бўлиб қолган бу мамлакат қандай мамлакатдир. Биз кимларнинг фарзандимиз, қай юртнинг бекасимиз, қай тузумнинг оналаримиз, оналик не ўзи?

Оналикнинг мамлакатада инсониятни, инсониятнигина эмас, замонларни камолга еткизган аллалар яшайди. Бу мамлакатда гўзалик, эзгуликлар туғилади ва яна ўқинчлар кун кўради.

Бу мамлакатда тупроқни ҳам кимёларга айлантиришга қодир бўлган қудрат — меҳр яшайди. Бу мамлакатда ўлан, бешик, ўтли ардоғ ва бир умр эскирмайдиган, бир умр кўнгилга урмайдиган, қариш билмайдиган она меҳри яшайди. Бу оналик мамлакатидир.

Фано денгизи — дунё доимо тўлқин уриб туради. Ана шу тўлқинлар гирдобида она, аёл ўз маъсумалигини, бокиралигини асраб қолмоғи керак. Ахир, фарзандларни, фарзандларнигина эмас, замонларни камолга етказишдек буюк масъулият унинг зиммасидадир.

Аёллар дағаллашса, маъсумалигини унутса-чи? Унда не ҳол юз беради? Фарзандлар тарбиясига, оиласига лоқайд қараса-чи? Халқингдан айб қидирма, деган нақл бор. Ахир, бу халқ, бу оналар шам ёруғида қомус яратган халқ, бу дунёи зорга Улуғбекдек, Алишер Навоийдек буюк зотларни берган оналардир.

Алишер Навоий аёл фазилатлари хусусида сўзлаганда, покликни биринчи ўринга қўйди. Дарҳақиқат, биргина «нопок» сўзи ҳуснда якто ҳар қандай гўзалнинг барча яхши хусусиятларини йўққа чиқаради.

Халқимизда «яхши ҳамхона» деган соддагина ибора бор. Яхши хотин энг аввало яхши ҳамхонадир. Бу эса хонадон равнақидир, хонодоннинг ободлиги мунавварлигидир. Бир бирини тушуниш, оилада ҳамиша осойишталикни таъминлаш, ҳаётнинг аччиқ-чучукларига бардошли бўлиш, хоксорлик, ишонч... буларсиз оилада равнақ ҳам йўқдир, истиқбол ҳам йўқдир.

Улуғ ҳазрат Алишер Навоий «Хайрат-ул аброр» асарида «Умр деган ёри вафодор эмиш» дейди. Вафоли ва заковатли умр йўлдоши — қисматнинг вафосидирки, ҳаётнинг аёвсиз жафоларини енгадиган қалқонларидан мана шудир.

«Яхши ҳамхона» нинг бош фазилатларидан бири, шубҳасизки, ҳаё ва софликдир. Ҳаё дилни ёруғ қиладиган бир

нурдир, инсон ҳар вақт шу маънавий нурнинг ҳидоятига муҳтождир. Иффатнинг пардаси, виждоннинг ниқоби — ҳаёдир, дейди Абдулла Авлоний. Табиати пок аёл, она фақат фарзандига эмас, дунёдаги жамики эзгуликларга ҳам доядир.

Бу ҳикматлар бизга бувиларимиз, момоларимиздан меросдир. Бизнинг вазифамиз улар ёққан чироқларни ўчирмай, улар ёққан оловларни сўндирмай, қизларимиз, набираларимизга етказишдир.

Букун юртни, элни, миллатни кўтарадиган, юрагига мадор бўладиган кун. Юртни меҳр билан парваришлаб, қаддини ростлаш бурчимиз.

Бунинг учун биз, энг аввало, унга муносиб фарзандлар ўстиришимиз лозим, фарзандлар бешигинигина эмас, миллатнинг бешигини тебратмоқ оналарнинг ҳам вазифаси. Бизнинг алламизни тинглаган бола қул бўлиб, иродасиз, иймонсиз бўлиб ўсмасин. Бош эгиб яшамасин.

Истиклол юрти ҳеч қачон аллангни унут, ҳаёни унут, назокатингдан воз кеч, — демайди. Аксинча, у зарифлигингни, муносилигингни унутма, суюкли аллаларингни баралла куйла, юртга муносиб фарзандлар ўстир, — дейди. Йўқотган кадриятларимизни тиклайди, тарихимиз, удумларимизга ҳурмат билан қара, улуғла, — дейди.

Юрагимга дарз солиб турган маҳзун хаёлларим бор. Аёл нечун дағаллашиб бораяпти. Оиласидан, алласидан узоқлашиб қоляпти. Назокатдан йироқлашяпти. У ниҳоятда тажанг, дағал, бетоқат, беабр, беқаноат.

Ҳаё, ибо пардасига ўралган аёллар, дунёнинг, тирикчиликнинг ташвишларидан йироқ, оиласини, рўзгорини кенг бир олам, муқаддас бир салтанат деб тушунган аёллар кўз ўнгимдан ўтаверади.

Меҳрнозларни, Кумушларни ким қаламга олган, ким яратган. Шу бизнинг халқ, Ўзбек аёллари назокат, малоҳат, маликалари эди-ку! Абдулла Қодирий яратган Кумуш, Алишер Навоий яратган Меҳрнозлар улуғворлик, закийликнинг тимсоли эдилар...

Сўнги дамларда сўрайдилар: Болалар қаерда? Жавоб

берадилар: Болалар бозорларда. Оталар-чи? Оталар ҳам бозорда. Оналар-чи? Оналар ҳам бозорда. Оила-чи? Оила озорда, изтиробда.

Оналар юртма юрт кезиб юришибди. Юрт кўриш, дунё кезиш, балки айб эмасдир. Лекин ўз юртини дунёга ғариб, қашшоқ қилиб кўрсатиш айбдир.

Унинг аёлларини беҳаё, очкўз, маънавий қашшоқ, латта-параст қилиб кўрсатиш айб. Ўз юртининг атласи, беқасами, оби равонларини менсимай, четга суриб, ўзгаларнинг ялтир-юлтурларини афзал кўрмоқ, чет эл либосларига кўркўрона сажда айламоқ айб.

Юртимиз вақтинча тақчиллик ҳолатини бошдан кечираётгани рост. Оиланинг вақтинча камхарж эканига исёнлар қилиб, этак очиб, юздан ҳаё пардасини кўтариб ташлаб, мол-дунё орқасидан қувлаб, дунё кезиб юрган «сайёҳ аёллар» кўпайиб кетди. Уларнинг кўпи ўз юрти, оиласининг шаънини ўйлаётганлари йўқ. Уларнинг баъзилари пул топиш баҳонасида энг тубан сўқмоқларга ҳам кириб чиқмоқда. Уларнинг болалари ҳам кўчада, бозорда.

Борига қаноат қилсак бўлмасмикин, бурчимизни рисоладагидек адо этсак бўлмасмикин, миллатнинг шаънини ўйлаб иш юритсак, мунислигимизни асрасак, «аёллик салтанати» деб аталган бегард дунёмизни пулларнинг лойқа дарёларига оқизмасак бўлмасмикин? — деган оғриқли ҳаёллар тинчимизни бузади.

**АЛЛАЛАР БАҒРИДА
АҒСОҢЛАР БОР**

АЛЛАЛАР БАҒРИДА АҒСОНАЛАР БОР (туркум)

1 – Беланчак қошидаги ўйлар

*Тоғлар боши бирдан гумбурлаб кетди,
Қояларга урилди шекилли чақин,
Сергакланиб оҳу чопқиллаб ўтди
Борлиқ дарғ чекмоққа бошлади тағин.
Тоғ бошидан етиб келди садолар
Гумбур-гумбурлари тутди жаҳонни
Бир хабарни шивирлади саболар,
Туғилди дер сени – жажжи ўғлонни.*

Сен дунёга келдинг... Ўтли аллалар дунёга келдилар. Уйимиз бамисоли кенг жаҳонга айланди. Хонадонимиз қувончларга тўлди. Остонамиздан қутлуғ қадамлар аримай қолди. Туни билан чироғи ўчмаган файзли уйимизга мунавварликлар тўшалди. Нур ҳам шунда, ғурур ҳам, сурур ҳам шунда. Туннинг нур қанотларидан ўланлар, аллалар ёғилади.

Уй тўрида тебратма беланчак. Ўғилгинамни бағрига олган беланчак оддий ёғоч эмас, нурли, ардоқли бир жаҳон, ошпоқ харир бир елкан. Йўқ-йўқ, қутлуғ бир салтанат эди у.

У гўдагимни бағрига олиб тебранади, бедорлигини, ҳушёрлигини билдиради гуё. «Мен ҳаёт, тириклик беланчагиман, мен қутлуғ салтанатман» — деб сўзлаётгандай бўлади.

Беланчак ичра ёғдуларга ўралиб ором олаётган гўдак меҳри ишқ бўлиб, ўтли сатрлар бўлиб туғилади.

Нури жаҳоним, сен беланчақда ётибсан, оромлар олиб. Лекин дунё сен учун ҳаяжонда, ҳаракатда, тилақда, умидда.

Хонадонимизда неки жон ҳаракатда, хурсандликда.

Бобонг тоғларга югурдилар. Тоғлардан арчалар кесиб келтирдилар. Сенга бешик, сенга тойчоқ ясадилар.

Бувиларинг тандир, ўчоқ бошига ошиқдилар. Ёғлик кул-

чалар ёпдилар. Маҳалланинг, қўшнилари­нинг болакайларига улашдик. Ўғлонимиз уларнинг сафида бўлсин деб орзуландик. Сен ҳатто қўни-қўшнилари уйига ҳам се­винч улашдинг, се­винч. Қўшнилари­миз тамкинлик, табассумлар билан сени йўқлаб, биз­ни­кига кирдилар. Уйимиз тўй, оддий сўзимиз эса куй бўлиб кетди.

Ўғлоним, сенга атаб оппоқ шуъ­ла­лардан чойшаблар тикдим. Фидойи жонингга айландим. Афсонавий эртақлар, гулларнинг ифори, субҳи са­бо­лар­нинг қанотидан, қушларнинг баётидан ал­ла­лар тўқидим.

Юрагим кенг — кабир, ёруғ маъво­ларга ай­ланди. Хаёлимда ўлан, тилагимда эзгулик.

Ороминг учун тунлар уйқумни минг бўлакка бўлган менман. Салқин са­ҳарлардан сенга оромлар сўраган менман. Улуғ қоялар, булутларнинг э­та­кларидан сенга чўп­чақлар, эртақлар, ривоятлар тўқиган менман. Она аталган безовта, беором жонман.

Бешиқдаги бек болам, сен султонимсан, мен эрсам, қаландаринг.

Фарзанд сўзи сўзлатади...

Сўзламай кўр-чи.

Ўйламасанг, ўйлатади...

Ўйламай кўр-чи.

Оромингни қўриқлаб тунларни тон­гларга улаган бедо­ри­жон мен. Бешиқ қучоқлаб, белан­чак теб­ра­тиб тонг от­тирган, тут баргидек тўкилса-да, бил­ди­рмаган жафокашинг. Ўлан бешигингга термулган, ўтли ал­ла­лар куйлаб ҳормаган, чарчамаган жон.

Бир тутам уйқуга зор, оромлари нисор, ширин хаёллари, орзулари ичра сени, фақат сени севган, сени қўриқлаган посбонинг мен.

Борини, баҳорини сенга бағишлаган, сени улфайтириб, ўзи нураган онангнинг ал­ла­ларини унутмагайсан.

Дунё шундай, кўҳна, ҳикматга тўлиқ,

Кўзгу қолиб, бешиқ тебратар қўлим,

*Мен шоҳ эдим, энди бир гўдак қули,
Асов чоғларим-ей ёдимга тушар.*

*Кечагина ўзим эдим гулойим,
Осмонимни ёритган тўлин ойим,
Бахту иқбол сеники бўлсин доим,
Гўдак чоғларим-ей ёдимга тушар.*

*Тоғ бошида тунар оппоқ булутлар,
Сенинг хаёлингга лочин, бургутлар,
Орзум, сен тутмагил қилич, совутлар,
Ўғилга зор дунё ёдимга тушар.*

Онанинг юраги мамлакатдир, дедик. Бу мамлакатда замонларни камолга етказган аллалар яшайди. Гўзаллик, эзгулик ва яна ўқинчлар яшайди. Бу мамлакатда одам зотининг бир умр кутгани, дунёи дун бир умр танқис айлаган меҳр яшайди. Борлиқнинг ҳам оромини ўғирлаган. Дунёнинг тушларига кирган сеҳрлар, соҳирликлар яшайди. Ривоятлар, дардлар ва яна муҳаббат яшайди.

Ана шуларнинг ҳаммаси сенга бахшидадир, ўғлоним.

Сенга термулавериб кўзларим қораяр, сенга аллалар куйлайвериб ўзим ҳам кўшиқларга айланурман.

Сен илк бора жилмайдинг. Олам бирдан ёришиб кетгандай бўлди. Биргина табассуминг билан тонгни уйғотдинг. Биргина кулишингдан олам нурга тўлди, қалбим эса гурурга.

Дунё алп қадам бўлсин деб, замонада ғурур ғолиб бўлсин деб, ор-номус устувор бўлсин деб ўғил ўстирадилар оналар.

Шодликлар, мардоналикларнинг поёни бўлмасин, деб ўғил ўстирадилар оналар.

Ўғлонлар улғайса, тоғлар улғаяр эмиш. Улар мунғайса қоялар мунғаяр эмиш.

Оналарнинг юраги қалъа эмиш Фарзандини асраш, авайлаш, қўриқлаш учун яралган қалъа.

Қалъани вайрон қилиш мумкиндир, лекин она алласини, она меҳрини йўқ қилиб бўлмайди.

Замонлар ўзгарар, давронлар ўзгарар... Лекин оналарнинг меҳр қўшиғи ўзгармайди ҳеч. Дунёда Ватан деган, она деган ном, унвон биттадир.

*Юлдуз шогасидай гул тўлди боққа,
Дарахтлар ёғдулардан ловуларди.
Ўғлим, чиққан эдинг энди қучоққа,
Сен деб қўшиқ излай юрт, овулардан.*

*Боғ аро олмалар тугдилар ғўра,
Осмон ҳам зеб айлар тўлин ойини.
Сен учун лаълиранг шуълага ўраб
Келтирдим мингин деб, ҳаёт тойини.*

*Шоҳларда олмалар бўлдилар ларзон,
Одам бўл деб сени қўшдим элимга.
Сен гуркун, паҳлавон... мен сари-сомон,
Меҳримдан боғладим камар белингга.*

*Тўкин ҳосиллардан бўшади шоҳлар,
Ўғлоним, мен ҳамон фидойи жонинг
Энди сен йўл юриб, ёқиб чироқлар,
Ақлу, шуурингга юртингнинг шони.*

*Юрт севсин ҳамиша! Севгин элингни,
Юртингсиз сен ирмоқ, дарё эмассан.
Дарё қил умрингни, дарё кўнглингни,
Дарёдай ҳаётнинг — юртдир кемаси.*

*Шу кема элтгувчи сени манзилга
Шу кема кўрсатар бахт соҳилини.
Элингга бир умр бўлгил таъзимда,
Бахш айла дилингни бор ёлқинини.*

*Сен — ирмоқ... Оқарсан дарё бўлиб бир кун,
Шамдирсан, қуёшга айланмоқ келар.*

*Тонг яқин... ором ол бул юлдузли тун,
Юлдузим, мен айтай сенга аллалар.*

Биринчи бор, илк бор қадам босдинг. Бу кун — менинг байрам кунимдир. Бу кунни мен юрагимга мухрлаб, кундалик дафтаримга ёзиб қўйдим. Ҳазал бўлар, шеър бўлар бир кун. Қушлардан, саболардан, дарёлардан суюнчи сўрадим.

Илк қадам... Бу кенг олам бағрига остона ҳатлаб чиқиш учун шаҳодатномадай.

Шамолларга эргашиб, боғларда капалаклар кетидан адашарсан. Ташвишларим юз бора ортгай. Мен ҳам ортингдан, шамолларга эргашиб чопарман.

Боғма-боғ кезарман. Қадамларингни ёниб кузатарман. Йиқилсанг, дилимдан кўчкинлар кўчади, юрагим зирқирайди, дарз кетади.

Гапу гаштакларга, тўй-томошаларга вақтим йўқ. Сени, сени ардоқлайман, сени кўриқлайман, излайман. Боғча билан уй оралиғидаги масофа мен учун энг муқаддас йўл, масофага айланади.

- Юр, — *дедилар оҳулар, чорлагилар мени, —*
- *Тоғларни, шамолларни уйқудан уйғотамиз.*
- *Йўқ, — дедим мен, — уйда жажжи болаларим бор.*
- Юр, — *дедилар соҳиллар, — тўлқинларга ўргатамиз.*
- *Йўқ, — дедим. — Уйда тўлқинлардек шўх болаларим бор.*
- Юр, — *дедилар қушлар. — Парвозни ўргатамиз.*
- *Йўқ, — дедим мен. — Болаларим икки олам шодлигини*
ҳадя этади.
- Юр, — *дедилар хаёллар... — Коинотни кезамиз.*
- *Йўқ, — дедим. — Менинг коинотим — болаларим.*
- Юр, — *дедилар шамоллар, ғунчаларни уйқудан*
уйғотамиз.
- *Йўқ, — дедим. — Менинг ғунчаларим уйқудан*
уйғонгандир.

*Шамоллардек елиб уйга келдим. Уйга келсам, болаларим йўқ,
Ўйинқароқ болаларим шамоллар билан ўйнаб кетишибди.*

Қушлар сайраши керак. Табиатнинг бахру байтларини ўз тилида куйлаши керак. Дарёлар тўлқинларини орқалаб оқиши керак. Қуёш дунёни офтобларига чулғаши керак. Она-чи? Она фарзанди учун бир умр курашмоғи, унинг камоли учун озурда жон бўлмоғи керак.

Она ўзи нураб, қулаб ҳамки, фарзандини юксакка кўта-ради. Кўзларининг нурига ўраб асрайди боласини.

Она фарзандига дунёнинг кенг бағри, тор сўқмоқлари, ну-рафшон манзилларидан, зулмат кечалари, беҳиштлари, ёбон-ларидан сўзлайди. Қувончлари, дардлари, армонларини унут-ган она фақат фарзандлари учун яшайди, орзуланади.

У битгалаб сеп-андоз йиғади. Ўзи шоҳи кияди, кимхоб-ларни эса бўлгувси келинига асрайди. Оналар ўз онасидан қолган билакузукларни, сирғаларни келинига асрайди.

Умидли, орзули дунёдан сўрайди, илтижолар қилади, ёр-ёр айтар кунларни энтикиб, соғиниб кутади. Ибн Сино демиш:

*Эй кошки, кимлигини бир билсаме,
Нечун саргаштамен, назар қилсаме.
Соҳиби бахт эсам, ўйнаб кулсаме,
Эрмасам, ёш тўкиб, бағрим тилсаме.*

*Ҳар нарсаниким замон бузиб, хор айлар
Дунёи ҳазинабон йиғиб, бор айлар.
Майл этса-ю, боз аслига эврилса фалак,
Файб пардасигин ҳақ яна ошкор айлар.*

Онаизор мижжа қоқмай тонглар орттиради. Қутлуғ кун-ларга ҳозирлик кўради.

Ўғлига, хонадонига, қалбига рўшнолик, ободлик, сариш-талиқ олиб келувчи паривашнинг сувратини меҳр деган ранглар билан чизади.

Хаёллари коинот кезади. Ўзини етти қават атлас кўрпа-чалар устида кўради. Иззат-икромлардан яйрайди, кўнгли-да ой тўлишади.

*Сизни кўрар кунларга ошиқарман, азизам,
Сизга элтар йўлларни топарманми бир куну?*

*Гулгунмисиз, гулруҳми, гул боғимда, нарғизам,
Қуёш янглиғ чорлайсиз, муҳаббати дурқуним.*

*Гуллар билан пойандоз бўлсин оппоқ шуълалар,
Кўнглимда ой тўлишсин, сиз кирганда бағримга.*

*Офтоб кўрсин қамарим, бизнинг камтар кулбалар
Орзуларим йўл бошлар ўшал қутлуғ тадбирга.*

*Хаёлларим ардоқлаб, нурга ўраб оқшомлар
Юлдузларга термулиб, юлдузингиз излайман.
Етаклаб кетар мени ўзингиз бор гулшанлар,
Ўзимни сенлаб гоҳи, ўзингизни сизлайман*

*Ўзим шоҳи кияман, сизга сақлаб кимхобни,
Оҳ, шунчалар ширинми, зарифми хаёлингиз?
Баъзига-чи кечалар кўзларим билмай хобни,
Ўйлайман, қай юртдансиз, не экан аъмолингиз?*

Юлдузлар ўша. Осмон ўша, тўлин ой ҳам, офтоб ҳам ўша. Қишлар изғиринли, кузлар ҳазонли. Оқшомлар эртакли, тонглар умидли. Кечалар эса беором. Дунё сирли, сеҳрли.

Онанинг орзулари улғаяюр. Кунлар ойларга уланур. Беқасам тўн, шоҳи қийиқлар тикилар. Атлас, шоҳи кўрпачалар таҳмонларни тўлдиради.

Вақтнинг шамоллари гоҳ шивирлаб, гоҳ гувиллаб ўтади.

Онанинг орзулари улғаяди, улғаяверади.

Она қўшни боғлар, қўшни маҳаллалар кезади. Муносиб келин ахтаради. Қадамларидан гул унсин, деб орзуланади.

Елкалари дурқун, билаклари бақувват, қарашлари ўтли ўғлонимга термуламан.

Бахтингни кўрай, болаларингнинг нур беланчагини тебратиш насиб этсин, менга.

Бахтиёрлик, масрурлик ҳада айлагувчи ўша сонияларни энтикиб кутаман энди. Сени, ҳали туғилмаган болаларингни эркалаш, аллалаш учун сўз, оҳанглар, ҳайратлар ахтараман.

Болали уй бозор, дейдилар оналар. Ана шу бозорларни ўн бора, юз бора кўрган бўлса-да, оналар яна кўргали оши-қаверадилар.

Этак-этак ўғил-қизларни ўстирган она янгисини ўзгача интиқлик, ўзгача муштоқлик билан кутаверади.

Болали уй бозорининг тошу тарозуларини, нашъу-намо-ларини кўп кўрган она ўзи сафга қўшган, ўғил-қизлар улғ-айтириб берган замонага, дунёларга боқиб хаёл суради.

Деворга осифлик дуторга нигоҳим тушади. Онанинг ду-тори. Не-не аллалар, ёр-ёрларга, не-не гапу гаштакларга, дилхуш давраларга зеб бўлган дутор. Ҳадемай, у яна тилга киради. Яна ўшал дил олгувчи, баҳрли-байтли, ўланли дав-ралар тузилади. Гулу алвонли, ифорли, қўшиқли, нашъу на-моли давраларга фақат мен эмас, дутор ҳам мунтазирдай.

Умрни шитоб, тезоқар дарёларга менгзайдилар. Умр, ёшлик, гўзалликлар дарёларнинг тўлқини ичра оқар, лекин юрақда-ги орзулар оқмагай ҳеч. Кўнгил қаримагай, эскирмагай, ўлма-гай ҳеч. Муҳаббат, меҳр кўнгилга урмагай ҳеч.

Бир тутам умр ичра ҳам кўнгил меҳр аҳтаргай, меҳрга тўймагай.

Эй фарзанд! Онанинг ана шу бир тутам умрини мангу умр деб адашмагайсан. Унинг орзуларига лоқайд қарама-гайсан. Унинг суҳбатини, тилакларини тингламоққа эрин-магайсан, зерикмагайсан.

Онанинг пешонасидаги чизиқлар, унинг юрагига тушган дарзларнинг сувратидир. Сен бу сувратларга меҳр кўзла-ринг билан қара.

Эй фарзанд, сен онангни улуғлаган кун, дунё ҳам сени улуғлагай.

Сен онангни тинглаган, англаган кун, олам ҳам сени ан-глагай, тинглагай.

Шоира, энг аввало, она. Уй бекаси, қозон-товоқ соҳиба-си. Фаму изтиробларнинг малҳами, бевақт елган шамоллар, беизн келган бўронларга бағрини тутгувчи, фарзандини ас-раб қолгувчи фидойи жон. Менга қолса, оналик бу ҳузур-ҳаловат эмас, бу — кўпроқ сергаклик, бедорлик, хушёрлик, дер эдим.

*Она бағри...
У бир боғ, бордир унинг қаҳратони,
Заъфаронлари.
Хижрон келар... Увишади, ғариб кулбагайин
Қолар ҳувиллаб.
Бу боғ ҳазон ичра қолар, меваларин тўкиб
Солар дувиллаб.*

*Бардош асо бўлар... Ирогага тираб кўтаради
Кўкракларини.
Меҳр ниҳолларин қадаб, кўкартирар яна умиг
Қуртакларини.
Ўзи селлар ичра оқар, довуларга кўксин
Тутади.
Ғунчаларин юрак тубларига сақлаб, омон олиб
Ўтади.*

Она бир умрлик меҳнатлари, заҳматлари эвазига нима сўрайди?

Мол-дунёми? Йўқ! Олтин саройларми? Йўқ! Кўк тўла юлдузларми? Йўқ! Олтин узукларми? Йўқ!

Оналар меҳр сўрайдилар, холос. Меҳр, меҳр ва яна меҳр сўрайдилар.

Ботмон-ботмон талҳи ёшлари, умр бўйи чеккан изтироблари, уйқусиз кечалари, нисор айлаган оромлари эвазига мисқол меҳр сўрайдилар оналар.

Сиз билан биз танқис айлаган ёхуд қизғонган, лоқайдлик шамолларига совурган меҳрга зордир оналар.

Бу зорликни биз ҳамиша ҳам англамаймиз ёхуд кечикиб англаймиз.

Эй фарзанд! Қутлуғ остонанг, ота уйинг, она бешигингни ардоқлагайсан. Токи бу фоний дунёда сен онангга, отангга неки қилсанг, сенга ҳам шулар насиб этгусидир.

Шу ўринда шоира Ҳалимаҳонимнинг қуйидаги ўтли сатрларини ёдга олгим келади. Токи улар ҳамма жафокаш оналар номидан айтилган, юракка битилган иншолардир.

*Эй ўғил, биз Сиза жонни ичирдик,
Қонимиз ичирдик, қонни ичирдик,
Воз кечдик, шуҳрату шонни ичирдик,
Қониб ичдингизки, чўламагайсиз.*

*Умримиз жилғадай пойизда чонди,
Отларизда чонди, тойизда чонди,
Суннат тўйларизда, тўйизда чонди,
Жилғадай чопмасак... гуламагайсиз.*

*Дилнинг энг тубида етилган байтдек,
Сизни туморим деб, борим деб айтдик,
Биз-ку не ҳасратда Сизни улғайтдик,
Сиз биза ҳасратлар йўламагайсиз.*

*Дунёда ишимиз сеҳру тилмочлик,
Кун келса, хоин кун, наҳс, яланғочлик,
Ҳарҳолда... сулайтиб қўйса ҳам очлик,
Мушфиқ онангизни пуламагайсиз.*

2 – Келинчак қошидаги ўйлар

Гўдақдан сўрдилар; – муродингни айт?
– Бу олам лиқ тўла кўғирчоқ бўлса...
– Йигитдан сўрдилар, – муродингни айт?
– Ёнимда бир гўзал келинчак бўлса...
Келиндан сўрдилар, – муродингни айт?
– Қошимда нур тўла беланчак бўлса...

Ўғлоним уйланди. Шукроналар айтай. Шу кунларга етиб келганимга. Тўй... олам оҳорли, гуллар ифорли эдилар. Мас- рурлигимни не билан изоҳлай? Ҳаяжонлар, юракдаги ширин орзулар, хаёлларнинг таржимаси недир?

Келинчагим ўтиб келаётган хиёбонга мушку анбар бўйлари тўлиб кетди. Бу ошён кўзларимга беҳишт янглиғ кўринди.

Ҳамма унга меҳр, хавас, орзу тўла нигоҳи билан термулади. Кексалар дуога қўл очадилар, қизлар кўксида келин

бўлиш ҳаваси туғилади. Келинчакка суқланиб қараган йигитлар юрагида мана шундай сулувни севиш умиди барқ уради. Болақайлар келинчакнинг бўйи-бастига, либосларига суқланиб қарайдилар. Бувилар келин кўриш орзуси билан ширин энтикиб оладилар.

Келинчак бахт остонасига, муҳаббат мулки салтанатига қадам босди, таъзим бажолади. Мен эсам ана шу биргина келин саломга жонимни, жаҳонимни беришга тайёр эдим.

Келинчак шарафига ёр-ёрлар айтилади. Умрингда бир марта, фақат бир марта айтиладиган ёр-ёрлар, висол қўшиқларини тинглаганда кексалар ҳам хаёлан келинчак бўлган онларини қўмсаб қўядилар. Бундай чоғлар келинчак ўтирган давра сеҳрли бир оламга айланади. Ҳар кимса ҳам ул моҳитоб ўтирган даврани бир айланишга ҳавасланади. Келинчакнинг бошидан сочилган сочқиларни дур тергандай талашиб, териб олишади. Орзули юракларда яна гул очади.

Паривашнинг лутф, тавозе ва таъзим бажо айлаб узатган бир пиёла чойи чоймиди, оҳанграбомиди ё? Унинг чимрилган қошларига қараб хаёлларим адашади.

*Бир бора чимрилди қош,
Мен маъносин изладим.
Тўлқинларга бермай дош,
Елкан қалқир денгизда.*

*Бир бора чимрилди қош,
Мазмунин шунга йўйдим:
Ҳижрон бўлдию одош,
Ҳумо соҳилга қўнди.*

Ҳарир рўмолини бошига солди. Тонг... оппоқ тонг келин саломга даракчидай кумуш шуълаларини сочди.

Келин салом ҳам бир маросим. Ширин, дилхуш маросимга хешу ақраболар, қўшнилари, дугоналар, азиз меҳмонлар йиғилишган.

Келинчак мушку анбарларини таратиб, бамисли фариштадай меҳмонлар ҳузурига чиқди.

Новдадек қомат аста эгилди, паришон сочлар ойдай чеҳ-расини тўсди. Наздимда, осмондаги ҳилол таъзим этгандай.

Паривашим эгилганда гўё гул, сунбул эгилиб таъзим этгандай.

Онанинг қувончларига беадад қувончлар қўшилди. Келин-чакнинг лутф, нозик адоларидан бири саналмиш бу салом тўй бўлиб ўтган хонадонга алоҳида файз бағишлайди.

Гуллар қучоғини безаган келин, гуллар оғушида бир гули раъно мисол изига қайтади.

Алам ангизли дунёни гўзаллик қутқаради, дейдилар. Келин саломга эгилган соҳибжамоллар дунёни ёшартиради ҳойнаҳой.

Келинчакли уй фариштали уй эмиш. Қутлуғ бу уйни фаришталар қўриқлар эмиш. Бу уйнинг остонасини шунчаки босиб бўлмайди. Бу уйнинг остонасидан хатламоқ учун одам чанглари, губорларини қоқиб олмоғи керак. Бу остонадан катта маҳобат, эҳтиром билан хатламоқ даркор.

Келин бўлгувчи қизга ҳам шуни эслатгим келади. Қутлуғ уйнинг остонасини шунчаки, лоқайд босиб бўлмайди. Уни оддий остона деб қараш хато. Бахт остонасига қадам қўйган икки қизни кузатганим бор. Уларнинг бири ўша бувиларимиз орзу қилган, табаррук удумларимизни ҳурмат айлаган келин.

Иккинчиси эса, қутлуғ уйнинг остонасига менсимай, лоқайд қадам босган келин. Келинларнинг бири жонларга малҳам, иккинчиси эса, юракка армон солгувчидир.

Келинлик сепу андозларда эмас, ҳою-ҳавасларда эмас. Келинлик ҳам катта имтиҳон, тарбия довонидир, Мустақил ҳаётнинг олис ва яқин сўқмоқларининг боши, аввалидир.

Икки келин икки ёқда... иккиси ҳам ўчоққа олов қалар. Бирининг ёққан оловидан кул қолмас, ўзгасининг ўчоғидаги оловининг қалови йўқдир.

Бахт — инсон яралгандан буён юрак тўрида аллаланган танқис орзудир. Наздимда, келинчакнинг бахтига ўша ёр-ёрлар айтилган файзли никоҳ оқшомларида тамал тоши қўйилади.

Ёрини, ёр-ёрини ардоқлашни билган келинчакнинг эса бахти баркамол бўлади.

Бувимни яхши эслайман. Аёллари, қизлари, келинчақлари хаёли, иболи, назокатли, солиҳа бўлган замона энг яхши замонадир, дер эдилар. Агар аёлдан ҳаё кўтарилса, бу ўша аёл ўсган оиланинггина эмас, бутун бир жамиятнинг хатосидир, шўридир. Ҳаёсиз аёллари кўп бўлган жамият азият чекади ҳамиша.

Ҳаё деганда фақат покликни эмас, инсоний сабрни, бардошни, андишани, одобни, ихлосни тушунмоқ керак.

Ҳаёси бор келинчак — кимёси, дунёси бор келинчақдир.

Бувимнинг ўғитларини кўхна донишманд дунёнинг ўғитлари деб биламан.

Бу ўғитлар қулоғим остида ҳамон бамисоли ҳикмат созининг садоларидай жаранглаб туради. Жон қизим, — дердилар бувим, — ҳаёт дегани риёзат дегани. Унинг байрамларидан кўра, синовлари кўп. Борган жойингнинг сопол буюмини чинни буюмга айлантир. Бирига ўнни қўш. Ёмонини яхши қил. Хуш каломинг бу — ярим бахтинг, хуш хулқинг эса — бутун бахтинг, камолингдир...

Бу — мутелик, итоаткорлик, чўрилик дегани эмас. Бу ўша бувиларимиздан мерос бўлиб келаётган ардоқли, умри боқий удум. Бу — тотувликни, оиладаги файзу саҳоватни, ўзаро ҳурмат-эҳтиромни, барокатни таъминловчи азиз одатимиздир. «Қадрдон кишингнинг остона хатлаб уйга кириб келишига сен қуёш бўлиб нурингни соч, ой бўлиб тўлиш», — дердилар бувим.

Келинчак тонг-саҳарда туради, йўқ-йўқ, тонгни ҳам уйқудан уйғотади. Қўлида супурги билан ҳовли-рўяларни орасталайди. Тонг оламга нуруни ёяди, олтин баркашида мунавварликлар, дилшодликлар, шукроналар улашади. Келинчак, бу — мунавварликларга ўн бора, юз бора мунавварликлар қўшади. Тонг билан келинчак бир-бирига жуда ўхшайди. Иккиси ҳам тангрининг нури ҳидояти. Наздимда ораста, саришта келинчак тушган уйга нурнинг, тонгнинг, барака-қутнинг, офтобнинг ўзи кириб келаверади.

Оҳорли тонг, бокира, фусункор табиат, зариф, орзули келинчак қошида туриб шукроналар айтаман.

Муҳтарам келинчакка бахти бекамлик тилайман. Толе, назокат, лутф, хуш калом унга ҳамиша ҳамроҳ бўлишини истайман. Унга бахтни ҳадя айлаган ҳаётга, устозларига, оналарига, маҳалла-кўйга ҳамиша таъзимда бўлгай.

*Келинчагим,
Сенинг билан тонг ҳам,
Дунё ҳам орасталанди.
Меҳрингдан, сеҳрингдан куй басталанди,
Пойингни сўроқлаб гул дасталанди,
Қоши ёйинг каби пайвасталанди,
Сенинг борлигингга минг бора шукр.*

*Келинчагим,
Сен келдинг..
Муҳаббат бош қўймиш остоналарга,
Қувончлар йўл бермас кам, нолаларга,
Жон кирмиш энгликча ва жомаларга,
Беланчак, бешик зормиш оналарга,
Сенинг борлигингга минг бора шукр.*

*Келинчагим,
Сени кўриб,
Бу очун севинчдан қўйди энтикиб,
Табиат нур, ифордин либос тикиб,
Боғи беҳишт гулин пойингга тўқиб,
Ҳайратидан сенга ёр-ёрлар тўқиб,
Деди: Борлигингга минг бора шукр.*

*Келинчагим,
Давранг жозиб,
Муғанний қўлида тор куйлар бўлди,
Уйимизда байрам, тўй-тўйлар бўлди,
Тоғлар ҳам тошларга ишқ сўйлар бўлди,
Деди: Борлигингга минг бора шукр.*

Азизам, мен Сизга тонг-саҳарлардан нур, офтоб, ҳидоятлар сўрай. Ёруғ кечалардан оромлар сўрай. Дардингизни олай, армонларингизни дарёларга совурай.

Қирқ кокил сочларингизни тароқлай, оромларингизни қўриқлай.

Ўкинчларимни сўзласам ўкинмагайсиз. Таърифларингизни тинглаб керилмагайсиз. Борди-ю, нуқсонларингизни айтсам қабул айлагайсиз-у, ранжимагайсиз.

Ёдингизда бўлсин, эл кибри — ҳаволи аёлларни эмас, одми, камтар, солиҳа аёлларни хуш кўради. Элнинг азиз қадриятларини, улуғ назарини менсимамай яшаётганлардан кўнгил озор топади.

Аёлнинг кўнглидан ўзга, меҳридан ўзга ҳимоячиси йўқдир. Лекин ана шу кўнгил ичра ёруғ олам, ёруғ орзулар, хуш хулқ бўлса яхши. Бунинг акси бўлса-чи? Аёл нокас, хою-ҳаваслар қули, беандиша бўлса-чи?

Унда... не-не кўнгишлар вайрон бўлмай. Негаки, бундайлар ўзга кўнгишларни яралаш, синдириш, камситиш, вайрон қилиш учун яшайди.

Халқимизда «яхши ҳамхона» деган соддагина ибора бор. Яхши аёл, энг аввало, яхши ҳамхонадир.

Бу эса хонадон равнақидир, хонадоннинг ободлиги, мунавварлигидир.

Бир-бирини эҳтиёт қилиш, аҳволига, руҳиятига қараб иш тутиш, ҳамдардини тушуниш, асраш, унга фидойи жон бўлишни ўйламаган аёл оилада равнақ, рўшнолик яратаолмайди.

Улуғ ҳазрат Навоий дейдилар: «Яхши ҳамхонанинг» бош фазилатларидан бири шубҳасизки ҳаё ва софликдир. Ҳаё дилни равшан қиладиган бир нурдирки, инсон ҳар вақт шу маънавий нурнинг ҳидоятига муҳтождир. Ифбатнинг пардаси, виждоннинг ниқоби — ҳаёдир, — дейди Абдулла Авлоний.

Табиати пок аёл фақат фарзандига эмас, дунёдаги жамики эзгуликларга ҳам доядир.

Азизам, ёдингизда бўлсин. Бизнинг бу кўҳна олам латофатни шарқ аёлидан ўрганган, назокатни ҳам. Бизнинг бу-

виларимиз ўзлари ёвгон қайнатиб, қора қумғондан чой ичган. Обиравон, беқасам либосларини эғнидан ташламаган, беқадр этмаган. Улар бу оламга не-не аҳли фозилларни, даҳоларни берганлар. Ўзбек аёллари малоҳат маликалари бўлганини унутманг.

Улуғ адиб қаламга олган Кумуш, ҳазрати Навоий яратган Меҳрнозлар улуғворлик, закийликнинг тимсоли эдилар.

Уд чалиб саҳролардаги тиконларни ҳам гул очдирган Дилором, ғазаллар битиб шоҳу султонларни, элни лол қилган Нодира, Увайсий, Маҳзуналар бизнинг бувиларимиз бўлган.

Борига қаноат қилсақ, миллатнинг шаънини, аёлнинг мунислигини асрасак ҳеч қачон кам бўлмаймиз.

Муҳаммад пайғамбаримиз қизи Фотимани Алига узатганларида сепига тағларига солгудек бир қўчқор териси, устиларига ёпингудек бир жун шолча, яна бир дона ёстиқ берадилар. Унинг ташқариси мешдан тикилган, ичи хурмо қовуқлари билан тўлдирилган эди. Қизи Фотима бу қадар фақирликдан нолиганида, Пайғамбаримиз: Мусо пайғамбаримиз уйланганларида ўн йилгача биргина чопондан бўлак тўшаклари бўлмаганини айтиб: «Фақирлик — фаҳримдир» ҳадисини келтирганлар. Қаноат — туганмас хазинадир.

Моҳим, биз дунёга аёл бўлиб яралганмиз. Бу нима дегани? Бу — зебу зийнат дегани эмас. Бу — олий зот, она дегани. Бу — оила отлиғ қутлуғ салтанатнинг бекаси дегани. Рўзғор деган мамлакатнинг чароғбони, орастабони дегани.

Орастабоним, мана қошимдасиз, ўғитларим бу менга она-мерос, онамга эса буви мерос. Мен бурчимни ўтай, ўшал меросларни Сизга етказай дедим холос. Бу бурчим учун мени айбга буюрмагайсиз. Удумларимиз шунақа.

*Келинлик, бу — азизам, самовий чоғларингиз,
Тансиқ айламагайсиз лутф деган кимёни.
Мени кўрганда Сиз ҳам очиб қучоқларингиз,
Мендек қувончингизнинг бўлмагаймиди поёни.*

*Мен ўғлимни яшириб кўзларим қароғига,
Шул қароғнинг гавҳарин излар эдим, суюгим.*

*Мехримни ёзиб ҳар кун кўнглимнинг вароғига,
Ишончларим тахтига ўтқизардим буюгим.*

*Остонамиз олтинмас, йўқдир тахти-равони,
Лекин олтин бошимни эгай, истасангиз.
Ақлим, шуурим билан бу олис йўл довонин
Сайхонларин ўргатай, гоҳи ёшлик қилсангиз.*

*Мурувватни ўргатай, ўргатайин бардошни,
Ўргатай муз гилда ҳам ўт ёқмоқ санъатини.
Ҳамдардликни ўргатай, яхшиларга сирдошлик,
Мунис аёл, оналикнинг кўҳна салтанатини.*

*Коинот асри... лекин аёл ҳамон ўша-ўшадир
Ўша-мехрга ташна, ўша — севгидай гўра.
Одамнинг йўли дунё, дунёларга тушадир,
Лек иқбол қасри-уйи, қалбига ҳамдам жўра.*

*Ҳарир кўйлак этаги елпиниб кетди ана,
Сиз ўтдингиз ёнимдан оққуш мисол, фариштам.
Ўғлини бир умрга қалбига беркитган она
Қўлингизга тутқазар қизғонмайин, сариштам.*

*Қанчалар жасорат бу... оҳ, қанчалар тантилик
Юрагини шабнамдай кафтингизга тўқади.
Сиздан тилайди фақат ўктамлик, шафқатлилик,
Мехрсизлик... биласиз, қояларни букади.*

*Умрим — чинорга ўхшар бардош деган қояда,
Ҳаёт, негадир, мендан мудом эҳсон сўрайди.
Йўлларим ҳам гоҳ равон, гоҳи пиллапояда,
Лекин орзу гуллари хаёлимни ўрайди.*

*Хушбўй ифор гуркурар... Сиз қошимда, малагим,
Таъзим айлаб турибсиз, бошни эгиб, ийманиб.
Ҳар тонг шу сурур такрор... дунё-дундан сўрагум:
Мехрга қондир мени... мен мехрга тўймадим.*

Кулишингиз чиройли, тонгларни уйғотади,
Сўзларингиз мулойим, ўргилиб кетай ўзим.
Деразага термулиб бедор тонглар отади,
Сероб хаёллар ичра севгимга излаб тўзим.

Ўғлимни асранг, қизим, мендек асранг, сўрайман,
Минг изтироб ичинда ўстирдим норғул қилиб,
Ҳамон уни кўзларим нурларига ўрайман,
Фасли ҳазонларда ҳам қўшиқ куйлаб, гул қилиб.

Бир бобоси ҳофиздир, фозил, шоир аҳлидан,
Бир бобоси деҳқондир, далада киндик қони.
Бир — замин, бири — ишқ одамларнинг нақлида,
Меҳнатлардан оқарган тонг бўлиб шабистони.

Бир қўлида дутор-у, бир қўлида беланчақ,
Бувиси алла куйлаб, меҳр сўйлаб ўтганлар.
Уларни сўйлаганда юрагимдир чок-чок,
Тиз чўкай, сўрай, нурлар ичра ётсин кетганлар.

Гулбаргларга термулиб, яна учди ўйларим,
Япроқ мисол титрайди меҳрга зор юрагим.
Баҳорларга ўхшайдир Сиздан келар бўйлар ҳам,
Гули — раъно малагим,
Сиздан меҳр сўрагим.
Хуш келибсиз, керагим,
Хуш келибсиз!

3. Бу – меҳр деган кимё

Ҳаёт кўчалари... Кенг, тор, узун ва қисқа улар. Манзиллари, сўқмоқлари кўп унинг. Кўнгил ҳам шундай. Унинг ҳам сўқмоқлари кўп. Бу сўқмоқлар ичида энг олийси, мураккаби, оғири инсон юрагига олиб чиқувчи сўқмоқдир. Дунёдаги энг катта бойлик ҳам ана шу юракда сақланади. Дунёнинг сиру синоатлари кўп. Инсон юрагининг ҳам қувончи, андуҳлари, ғуссалари кўп. Ҳаммасига бир кимё даводир. Бу – меҳр деган кимё. Ана шу тансиқ меҳрга зор яшайди инсон. Меҳрни эса мисқоллаб ўлчайдилар одамлар.

Ҳаёт отлиқ донишманднинг ажиб хикматларини тингладим. Севинч ва армон қаламига мавзу бўларлик лавҳаларни кузатдим. Бу манзараларнинг бари ҳам умр китобининг саҳифалари эди.

Биринчи манзара:

Кенг, кўркам дўконга кириб келган йигитни танидим. У дўкончи қизга юзланиб: Мен онамга кўйлақлик олмоқчиман. Энг яхшиси, чиройлиси, ярашадигани бўлсин. Танлашга ёрдам қилсангиз.

– Онангиз неча ёшдалар?

– Бунинг нима аҳамияти бор. Етмишдалар.

– Ҳа, одмироғи ҳам бўлавераркан. Бу ёшдаги аёлларга жудаям танлаш шарт эмас.

– Адашдингиз. Онамнинг юрагини билмайсизда. Одмироқ деганингиз нимаси? Онамга энг чиройли, энг кўркам, энг тоза мато олмоқчиман. Менинг кўзим билан кўрсангиз эди онамни. Менинг онам дунёдаги энг гўзал, энг ёқимли, энг кўркам аёл. Унинг баҳри-дилини очадиган материал топиб берсангиз.

Сотувчи қизнинг йигитга ҳаваси келди. Ўз онасини шунчалар улуғлашни биладиган, кўкларга кўтарадиган, унинг дилини равшан қилишга уринаётган йигитга зимдан разм солди.

Меҳри товланиб, деди:

– Барака топинг, йигит. Кам бўлманг... Сотувчи шундай

деди-ю, энг юқорида турган матолар орасидан бирини олди. Ҳар қандай аёлга ҳам ярашиқли бўладиган матони йигитнинг олдига қўйди.

— Мана шуни олинг. Онангиз хурсанд бўладилар. Тоза мато. Онангизга жуда ярашади.

Йигит жилмайди. Матони олиб сийпалаб кўрди. Ажойиб экан, — деди.

Сотувчи матони авайлаб, қоғозга ўраб берди.

— Келиб тулинг — деди. У йигитнинг орқасидан термулиб қоларкан, унинг онасига ҳавасланди. дунёда мана шундай ўғил ўстирган аёлни кўргиси, зиёрат айлагиси келди. Ўғлинг бўлса, шундай бўлса... Орзуланди сотувчи.

Йигитни танийман. Онаси учун меҳрини, мурувватини аямайдиган ўғил. Ҳар қандай шароит, ҳар қандай ҳолатда ҳам хоҳ ишга шошиб турсин, хоҳ мажлисга кеч қолаётган бўлсин... онасини аввал зиёрат қилар, тонг билан қутлар, саломини қада қилмас, ҳол-аҳвол сўрар, тунни қандай ўтказганини сўрашни унутмас, дуосини олар, ўзи ҳам онасига яхши тилаклар тилаб ишга отланарди.

Оқшом яна онани зиёрат қилар, ҳол сўрар, унинг кўнглидаги бирор ғашлик, бирор ҳазинлик бўлса тарқатишга уринар, то тонггача унга ором, ширин уйқу тилаб ҳайрлашарди.

Онаси яшаётган уйнинг остонаси унинг учун муқаддас каъбадай, ҳар тонг, ҳар оқшом унга сажда айламоқ, одати, севган иши, бурчига айланиб қолган эди. Она ҳам унинг келишини кутар, куч-қувват, кўзларига нур оларди ундан.

Эй фарзанд,

Сенинг меҳринг турғизди йиқилган онларимда, Ҳамдард-лиги қўлимга асо бўлди, таяндим. Сенинг мурувват сўзинг айланди қонларимда қаноти йўқ қуш гўё сорлочинга айланди,

*Сенинг меҳр сўзинг гўшамда чироқ ёқди,
Ёришиб кетди дилим, қуёшландим, ойландим.
Бемадор белларимга кумушдан камар тақди
Меҳр — дунё, мен бахтли бир сайёҳга айландим,*

*Оналик — бир мамлакат... меҳр султондир унда,
Оналар бир умрга шу меҳрнинг қулидир,
Онанинг кемтик дили шу ишқ ила бутун-да,
Меҳрдан маҳрум кунни — унинг ўлган кунидир.*

Иккинчи манзара:

Дунёдаги энг оғир хўрлик, ғариблик, бу болаларингнинг лоқайдлиги, сенга бепарволиги, бемеҳрлигидир...

Ўғил онасини ташлаб қўймаган. Йўқ, асло. Онасини ўз ҳовлисида, бағрида олиб ўтиради. Ёлғиз қолдирмаган. Шунинг ўзи онага катта мурувват, эътибор эмасми; Ўғил соатлаб ойнаи жаҳонга тикилиб ўтиради, машинасини ялагудай қилиб ювади, артади, хафсала билан овқатланади, ястаниб дам олади. Бу чоғларда она товукларга овқат бераётган, қўйларга ем, сув элтиб, идиш-товоқларни юваётган бўлади. Она ўз кирини ўзи ювади, келини буни пайқайди, билмасликка олади. Ўғил келини билан гапу гаштаклардан, тўю-томошалардан қайтадилар. Уйда бир ўзи қолган она, иссиқ овқатсиз, нон-чой ичиб қўя қолади. Ўғил чет элнинг юмшоқ диванлари, креслоларида, кроватларида дам олади, ором олади, ҳордиқ чиқаради. Баланд зина-пояларидан чиқувчи уйнинг ичкари хонасида дўсти-ёрлари, жўралари билан соатлаб гап сотади. Онаси ҳовли этагида пастдек кулбасида хонтахта четига ташланган бир парча тўшак устида ухлайди. Она бу хонадонда хизматкор ўрнида. Ҳовли тўридаги данғиллама уйларга термулиб онанинг кўнгли ўсади, боламнинг мартабаси баланд бўлаверсин. Серҳашам уйда яшайдиган ўғли, онасининг ҳовли этагидаги кулбасига киришга ҳафталаб вақт тополмайди. Онасини зиёрат қилишни хаёлига ҳам келтирмайди. Битта ҳовли ичида битта дарвоза орқасида яшайди, онасини кўрмаса ҳам кўнгли тўқ, милтираган чироғини кўриб туради-ку...

Бир тутам уйқусини бузиб, тонг-сахарда уйфонган она сигир соғади, мол-ҳолларга қарайди, товукларга дон сепеди. Мусаффо осмон, юдузларга термулиб, тангрига илтижолар қилади: «Боламнинг мартабаси баланд бўлсин, уни

ҳамиша паноҳингда асрагин, тангрим. Болам ўзидан кўпайсин, болаларини кўрай, бағримга босай, тўйларини кўрай...»

Она намоз ўқиганда ҳам, дастурхон устида ҳам, тиловат чоғларида ҳам, уйқуси, тушларида ҳам ўғлига, оиласига саломатлик, мартаба, омад тилайди.

Келин ҳам ишлайди. Энг сўнги модада кийинади. Бир қадам жойга ҳам машинада боради. Лаъл суртилган лаблардан заҳарлар томади. Эрнинг бори, инон-ихтиёрини тортиб олган аёл унинг чўнтақларини ҳам тез-тез қоқиб, бўшатиб туради. Оилада ҳар бир сўмнинг эмас, ҳар бир тийиннинг ҳисоб-китобини хотин бошқаради. Меҳмонга ҳам, тўйга ҳам унинг хоҳиши билан борилади.

Байрамлар ўтаверади, улуғ айёмлар ҳам. Бу оилага ҳарид қилинадиган нарсаларнинг чеки йўқ. Чет эл музлатгичи, газ плиталар ҳам чет элники. Мебеллар, қандиллар, идиш-товоқлар, дастурхону сочиқлар, қошиқлар... ҳатто девордаги қозиқларгача чет элники

Лекин кўнглига хуш ёқадиган бирор нарса билан онани йўқлаш на ўғилнинг, на келиннинг эсига келади. «Онасини бағрида, ховлисида олиб ўтирган ўғилнинг онасидан кўнгли тўқ. Ҳовли этагидаги кулбада чироқ милтираб турибди... Онаси ҳаёт», шукр қилади.

Она ҳам зорланмайди сира. Ўғлининг данғиллама уйларида қандиллар порлаб турибди. Боласининг бўйларига термулиб қувонади она. «Илоҳим, чироқларинг ўчмасин, юзинг ҳам чироқларингдек ёруғ бўлсин, болам»... деб фотиҳа ўқийди,

Она кўркини, чиройини берди боласига. Ақл-идрокини берди. Кўзларининг қароғида асраб ўстирди уни.

*Бор меҳрин берди жигарпорасига,
Болам инсон дилига етиб олсин деб.
Кўзларин нурин берди, шу кўзин қорасига,
Қоронғу гўшаларга нигоҳ солсин деб.*

*Кучин-қувватин берди қўш қўлаб,
Ниҳолим ҳосилга буркансин дея,*

*Ёнди, қоврилди у... қийғоч олчадай гулаб,
Қоп-қора сочлари оқарибди-я.*

Онанинг эшиги тирқишидан тонглар кириб келади. Она уйғоқ. Боласини бағрига босган бахтиёр дамларини эслайди. Юрагида алақандай ғариблик сезади. Остонада ўғли тургандай, дастурхонга таклиф қилаётгандай, машинасига ўтқазиб сайр қилдираётгандай. Иши кўп боламнинг, юмуши кўп. Мен эсам куну тун уйдаман. Кўчанинг хохишларига дош беради болам. Уйнинг, кўчанинг ташвишлари етиб ортади унга. Йиллар оғир карвондай ўтаверади.

Ҳа, она гул бўлса ҳам, болам дейди, нур бўлса ҳам.. Она ўзини юпатарди, лекин дил юпанмас эди ҳеч. Бу юпунлик дардга айланмас эдими. Она тангрига ёлборарди, «Тангрим, ёлғиз қолдирма. Куч-мадордан айирма. Дилимни саҳро айлама. Боламнинг дийдоридан айирма»...

Худо бандасига дебди: «Эй бандам, мен сени тупроқдай хоксор бўл, дедим. Лекин тупроқдай ҳор бўлгин демадим. Мен сени мўмин бўл, дедим. Лекин мутеъ бўл, демадим».

Ҳа, оналар ёши улғайгач, боласига мутеъ бўлиб қолади. Ўғлини ҳеч қачон айбдор деб ҳисобламайди, унинг лоқайдлигини «иши кўплиги»га йўйиб юраверади. Она ҳеч қачон дабдабали столда ўғли ва келини билан бирга ўтириб овқат еган эмас. Фақир кулбаси тинч, осуда, бемалол унга. Оналик ҳуқуқини билмайди, билмагач, талаб ҳам қилмайди. Ўғил эса лоқайдлик уйқусидан уйғонмайди.

Она қалби...

У бир тоғ.

Кўчкинлар кўчади, кўчаверади.

Жилғалардек оқар унсиз фарёдлар,

Суронлар оқади, оқаверади,

Онаизор жимгина ютаверади,

Онанинг бир тутамгина умри бор. Ўшани ҳам фарзанди учун нисор этади. У ҳеч қачон ўзини ўйламайди, ўйлаган ҳам эмас.

Болам дейди. Боласи эса ўз боласига чопади. Орқасига қайрилиб қарамайди. Фарзанди олдида кўз ўнгида, меҳрида, ардоғида бўлади. Онаси эса орқасида қолади кўпинча. Одам боласи ҳамиша олдинга интилиб яшайди, орқасига қайрилиб қараш одат эмас. Ҳаёт шундай. Ҳаётнинг ўз қонуниятлари бор.

Лекин инсоннинг, фарзанднинг қомусларда ёзилмаган вазибалари, бурчи бор-ку! Ана шу бурчни унутганлар онасининг бир тутамгина умрини мангу умр деб доғларда қолади, гафлатда ўтади.

Эй фарзанд, ичаётган бир қултум сув, бир луқма оши ҳалолингда онанинг хаққи бор. Агар фарзанд онасини қўлларида кўтариб, дунё каъбасига пиёда олиб борса ва яна қўлларида кўтариб қайтариб олиб келган чоғида ҳам бу меҳнат онасининг бир кечалик уйқусиз, беором кечган азоби, меҳнатларига тенг келолмайди. Онанинг бир умрлик изтироблари-чи? Оналарнинг бўронлар буколмаган қаддини меҳр-сизлик гурбати букиб ташлайди. У лоқайдлик бемеҳрлик қошида ниҳол янглиғ сарғаяди, шудринг янглиғ тўкилади. Лекин оналар ҳеч қачон фарзанди билан ҳақ-ҳуқуқ талашмайдилар. Меҳнатларини писанда қилмайдилар.

Деюрмиз: Коинот, гул, жаннат

Оёғи остга онанинг.

Биз эса қилурмиз хиёнат,

Ҳикматин бузурмиз дунёнинг.

Онага тош, мрамор эмасдир,

Меҳрлар ҳайкалин ўрнатинг.

Ўзингиз билмаган меҳрни

Ўғил-қизингизга ўргатинг.

Меҳр бу... оддий сўз, сўз фақат,

Танимоқ керакдир онани,

Керакдир мурувват ва шафқат,

Тушунмоқ, асрамоқ ва яна:

Учинчи манзара:

Бу манзара балки афсонадир, балки эртак. Лекин хақиқатга яқин, жуда яқин. Бир донишманд одам қишлоқ яқинидаги қабристондан ўтиб борар экан. Иттифоқо, қабрларнинг биридан овоз эшитилибди. «Ўнг ёнимда олов, чап ёнимда олов, устимда олов, остимда ҳам олов». Азоблар, оловлар ичида қовурилиб ёнаётган бу фарзанд онанинг қарғишига учраган экан. Донишманд шу қишлоқ аҳлига дебди: Ҳар ким ўз яқинлари қабри устига келсин. Ҳеч ким қолмасин!

Ҳамма ўз яқинларининг қабрига келибди. Ҳалиги қабр устига бир муштипар, қари она келибди. У иттифоқо ўғлининг фарёдини эшитибди. Эшитибди-ю, ўзини қабр устига ташлабди, фарёд чекибди, тангрига ёлборибди. «Тангрим, мен боламини кечирдим, юз бора, минг бора кечирдим, боламини азобдан қутқар. Мен кечирдим уни, кечирдим. Бир умр онасига қулоқ солмай, уни ранжитиб, ташлаб кетган ўғил қабрида шу заҳотиёқ фарёд тинибди. «Она рози — худо рози» дебди донишманд. Она қарғиши дўзах азобидан ҳам ёмон.

Тўртинчи манзара:

Ўзга бир ўғил бир умр онасини кафтида кўтариб яшади. Унинг кўнгилини топиш, яхши сўз айтиш учун, дуоларини олиш, тилақларини тинглаш учун ҳар тонг, ҳар оқшом онасини зиёрат қилмоқликни қанда қилмади. Она ҳам бир умр ўғлини дуолар айлаб яшади. Ўғлига умр, соғлик, омад, бахт тилашдан чарчамасди сира... Умридан, толедан, фарзандидан рози онанинг умри ҳам зиёда бўлди. Кўзлари алам ёшларидан бегона бўлди. Қутлуғ остонасини ҳар куни хатлагувчи давлати, шодлиги, бахти, узайган умри, дил равшанлиги эди унинг.

Дунё доимо тўлқин уриб турган денгиз мисолидир. Тўлқинлар гирдобида умрларнинг риштаси узилур. Умрлар вафосиздир. Хоҳ узундир улар хоҳ калта, лекин поёни, ниҳояси бордир...

Ўғил бу тонг онасининг қабрини зиёрат қилиб қайтди. Йўқ-йўқ, қабр сағанасига девонавор бошини уриб қайтди,

Шўришли бу дунёда онасиз яшаш, уни йўқотиш қанчалар оғир эканини ҳар сония ҳис этар, дунё бўм-бўш бир хилватдай эди кўзига. Дунё ғариб, уй остоналари ғариб, ҳовли-рўялар, йўлаклар ғариб эди кўзига. Онасиз, қибланамосиз саҳрода бўзлаган тўрғай каби бўзларди ўғил. Қабрга тиз чўкиш, тупроғини кўзларига суртишдан, у яшаган уйнинг остонасини тавоф қилишдан чарчамасди.

*Онажон,
Сиз йўқ, ҳолим забун бўлди, хароб бўлди,
Кўзлаган нур манзилларим сароб бўлди.
Орзум бир ён, армоним бир тараф бўлди,
Йўлим тушди кўз ёш тўла булоқларга.*

*Онажон,
Сиз йўқ, боғимга юлдузлар тўқилмайду,
Булбулларнинг баёзлари ўқилмайду,
Кўҳна дунё эртаклари тўқилмайду,
Ой ёғдулар эламайду ўтлоқларга.*

*Сиз йўқ, анҳор қўшиқ айтар нола билан,
Тўлқинлари соҳил ювар жола билан.
Сувлар тўлиб, тўлиб оқмас лола билан,
Сувлар бошин уриб ўтар қирғоқларга.*

Ўғил ўзининг етим эканини, уни эркаловчи, бағрига босиб дуолар айтиб, тилаклар тилагувчи мунисини йўқотганини, бу айрилиқ қошида ночор бир ҳолга айланганини ҳис этар, эзиларди. Дунё зимистонга айланиб қолган, дунё бўм-бўш, ғариб эди кўзига.

*Нетайин мен онасиз бу дунёларни,
Нечун дунё туғмиш алам-рўёларни,
Онасизлар, бундай бағри гирёнларни,
Қани ўшал «жоним болам» деган бир сўз?*

*Менинг мунглиғ юрагимдан йитмас бир оҳ,
Менинг забун тилагимдан кетмас бир доғ,*

*Суянганим, баланд тоғим қулади, оҳ,
Она керак менга, «болам» деган бир сўз.*

Ҳа, бу манзараларнинг ҳар бири аччиқ ҳақиқат. Эй, фарзанд, Қабрга тиз чўкмоқдин, кўз ёшларингни кўлоб айламоқдин, ўкинмоқ, зорланмоқдин, фарёд чекмоқдин наф бўлса эди, имдод бўлса эди. Онани тириклик чоғида ардоқлашни билинг. Унинг гулдай нафис юрагини қўриқланг. Довуларга, ногоҳоний шамолларга, жолаларга олдирманг. Она юраги ўксинмасин ҳеч. Она юраги қоялардай мустаҳкам турсин, емрилмасин. Серташвиш дунёнинг севинчлари, дилшодликлари кўпдир. Дардлари, ғуссалари ҳам кам эмас. Лекин оналар учун, кексайган оналар учун бахтнинг, имдоднинг энг ардоқлиси бу — фарзанд меҳри, ардоғидир. Дунёдаги энг оғир хўрлик, ғариблик, бу — фарзандларнинг лоқайдлиги, бепарволиги, бемехрлигидир.

СЕВГИНИНГ ВАСФИНИ СЎРСАНГ

*Мен обида деяр эдим чинакам муҳаббатни,
Ҳа, обида...
Изтиробу соғинчларга қурилган у беомон.
Унинг учун номус буюк, буюк эмас, хонумон.
Фурбат келса, тиз чўктирар, ҳаёт қолар ўксиниб,
Ишонч безар, умид безар, муҳаббатнинг кўксини.
Мен салтанат деяр эдим севги тиклаган тахтни,
Қуламагай, нурамагай...
Замон, замонларга олиб ўтар бахтини.*

Муҳаббат нима? деб сўрайдилар. Ҳар юрак ўзича жавоб излайди бу саволга.

Муҳаббат... қандайин туйғу? Муборак, табаррук, хуш сувратми, қаҳри қаттиқми унинг? Меҳри мўлми, кўз ёшлари-ми? Синовлари бисёрми? Нечун ул менга қўшиқлар, ғазаллар, нури ҳидоятлар ҳадея айлайди.

Хаёлларимни гулларга ўрайди, борлигимни нур ичра, гўзалликлар ичра ардоқлайди. У ҳузуримда кулиб туради. Дафтаримни варақлайди, қаламимни тарошлайди, юрагимни қўшиқларга тўлдиради.

Тушимдами, ўнгимдами, хаёлимдами, дафтаримдами, шеърларимнинг қатларидами бир ажиб мужда, эзгуликнинг элчиси келди, эшик қоқмай, ижозат сўрамай ичкари кирди.

Тинчимнинг, оромларимнинг заволи эди у. Лекин у менга куйламоқ, ҳайратланмоқ, завқданмоқ санъатини ўргатди.

Дунё бирдан яшариб кетди. Олам гулга тўлди, хаёлларим нурга. Дарёлар, тоғлар, ирмоқлар, сўқмоқлар, сайхонлар бир сўзни такрорлар эдилар менга. Ҳамма нарса ғазал айтаётгандай, қўшиқ куйлаётгандай. Чашмалар ҳам, анхорлар ҳам, сой тўлқинлари ҳам қўшиқларга айланди. Қўшиқларнинг наволари баҳри-байтларга ўхшарди. Саболар наволарга эврилдилар. Олам оҳорли, гуллар ифорли эдилар.

Муҳаббат...

Ўзи ҳакам, ўзи олам,

Тан олар у на қилични, буйруқни,

Унинг ўзи қиличлардан, шохликлардан буюқдир.

Мен салтанат атар эдим севги деганни...

Қароғларда асрар мудом, ардоқлар у севганин.

Майли, юз ёш, йигирма ул, қўлларига асо йўқ,

Севги қаримайди сира, муҳаббатга қазо йўқ.

Қулоғимга ширин бир наво эшитилди. Наволар майин қанотида мени боғ-роғларга, дала-тузларга олиб кетдилар, дилим орзуларга тўлди.

Тонгнинг салқин саҳарларига термуламан. Оқшомлар боғлар аро тўкилган мил-мил юлдузларда нигоҳим ўйнайди. Масрурлигимни дафтаримга сўзлагим келади. Не дейман унга? Ҳаяжонлар, сурурлар, юракдаги ширин хаёлларнинг таржимони недир? Навоми, ғазалми, ширин хаёлларми ё?

— Муҳаббат, бу — мен. Муҳаббат, бу — сиз. Муҳаббат, бу — биз иккимиз.

— Муҳаббат улуғворликдир. Дилимнинг туб-тубларидан садо келади. Ул беадоғ, ҳадсиз-ҳисобсиз бардошлар ҳамдир.

Севган дил, севилган юрак ҳар ғунча, ҳар ниҳолни авайлашни ихтиёр этади.

— Муҳаббат, наздимда, яшамоқ, яратмоқ, куйламоқ санъатини ўргатади. Дунё менинг нигоҳимда ҳамиша ёш, навқирон. Қушлар ўз шевасида, дарёлар ўз тўлқинида, майсалар майин шивирида бир сўзни... фақат бир сўзни такрорлайверадилар менга. Олам оҳорли, сирли деб айтади. Олам-олам орзулар эшигимни қоқади, остонамда жилмайиб турган недир ул деб қарайман. Умид тўла юрагимга қўшиқ меҳмон бўлиб келганини сезаман. Ҳа, у сизнинг нигоҳингиз.

Бир юракда шунча бойлик, шунча дунё борлигин,

Бир нигоҳда шунча оташ, шунча кимё борлигин,

Бир бағирда шунча тўлқин, шунча дарё борлигин

Не билибман, бу жаҳоннинг бундайин жаҳони йўқ.

*Йўлга тушдим, бу йўлимнинг то ҳануз поёни йўқ,
Сўзламоққа сўз тополмам, таърифи, баёни йўқ,
Шундайин бир дардга қолдим, тавсифи, аёни йўқ,
Икки оламнинг бу янгилик дарди йўқ, ҳижрони йўқ.*

Муҳаббат — умримнинг чироғидир. Йўқ-йўқ, бир умр сўниш билмаган машғалдир ул. Йўлларимни, кўнгил кулбамни нурафшон айлагувчи нур. У менинг орзуларим, армонларим ҳам. У софлик. У менинг бахтим, забунлигим ҳам. Унинг олови вужудимга ўт қалайди, ҳижрони яралайди.

*— Ой нурига чайилган тўкин боғлардан юрдим,
Хаёлимга гул очган беҳишт билан овора,
Тушдами, хаёлдами мен сизни яна кўрдим,
Лекин бир сўз демадим, мағрурлик бу... не чора?*

*— Сизми, ширин хаёлим... остонада турармиш,
Ҳайратин сўзлаб, яна ташлаб минг битта савол,
Ҳузуримга нур, сурур ва гуллар югурармиш,
Орзуларимдир бу, йўқ, хаёлларим эҳтимол.*

*— Остона хатлагингиз... энтикиб кетдим барган,
Баҳор чақмоқларини тутмоққа мен жазм айлаб,
Дунё яралдими ё не ул тўлғонди дилда,
Турардингиз қаршимда тақдирга таъзим айлаб.*

*— Сизни, сизни кутарман, офтоб янглиғ, эртақдай,
Сизга элтар йўллардан еллар билан ўтарман.
Нечун дунё жим қолди... иккимиз ҳам сукутда,
Севги — дарё... дарёга ташна лабим тутарман.*

Учрашдилар улар... Икки лаҳча оташ, икки қора кўз. Учрашдилар азиз туйғулар. Учрашдилар умр бўйи айтилмаган сўз. Умр бўйи айтилмаган ўша сўз яна айтилмади. Нечун? Барин айтиб турар бир жуфтгина юлдуз кўз. Ахир, ишқ тилдами? Умр бўйи айтилмаган ўша сўз айтилмаса яхши. Севги дастурхонмас, у юракнинг пинҳоний нақши. Учрашдилар улар, икки лаҳча оташ, икки қора кўз. Учрашдилар азиз туйғулар. Умр бўйи айтилмаган сўз.

Муҳаббат бахтнинг порлаб турган юлдузига ўхшайди. Унинг олислиги ҳижрондир. Унинг яқинлиги висолдир. Висол онларида у ўтли қўшиқ, наволарга ўхшайди. Унинг қўлларида соз, қалам. Бу қалам ҳамиша ёзишга, бу соз ҳамиша куйлашга маҳтал.

– Нигоҳинг ўт қилур борлигим,
Нигоҳинг ёндирар оташни.
Шу кўзда жаҳонлар борлигин
Қуёшга ўхшашин қарашинг
Англагум.

– Қувонсанг, нур тўла кўзларинг,
Фам бўлса, у қолар киртайиб.
Кўнгулга беркилган сўзларинг
Ошкора этар у жилмайиб,
Сеҳрлар, сеҳрлар
Англагум.

– Гоҳ араз, гоҳи ибтилолик
Истиғно, гоҳи рашк ёзилган.
Гоҳ сирли, сабримга имтиҳондек,
Тақдирга не муҳр босилган,
Қўрқаман, озорлар
Англагум.

– Ҳаяжон турса гар дилингда,
Парпирар кўзларинг ўт мисол.
Неки бор дилингда билингай,
Шу ўтли боқишга жон нисор,
Жоним нисор,
Англагум.

Муҳаббатнинг озорлари бор. Унинг боғларида гуллар, ал-вонлар, баҳорлар ила изғиринлар ҳам бор. Қаҳри, меҳри, сеҳрлари бор. Унинг йўллари олис, довонли, муқаддасдир.

– Қаролмайман кўзингга чақинлардан қўрқаман,
Менга йироқ, сенга-чи, яқинлардан қўрқаман.

– *Фурур, меҳр жангига гоҳ ғолибман, гоҳ ҳаста,
Ёнса ҳам билдирмаган сокинлардан қўрқаман.*

– *Бир қарашдан бошланган ғулу, сурон ўтарми?
Тинчгина дил кулбасин шундай бўрон тутарми?*

– *Ғунча қалбим ҳижроннинг зилдай юкин кўтарди,
Ҳижронда ўчмоғи бор ёлқинлардан қўрқаман.*

– Муҳаббат ҳады айлаган ғазаллар, ўланлар бир умрга етгуликдир. Уларни такрор ва такрор ўқийман. Улар менга бахтиёрлик, мағрурлик ҳады этади. Улар менга мусаффолик салтанати ичра сабоқлар беради.

– Мен ҳам муҳаббатнинг ҳузуридаман. Ул ҳам менинг қошимдадир. Унинг ёруғ нигоҳларидан англаганларим шудир. Муҳаббат мағрурликни севади. Софлик, беғуборлигини ардоқлайди. Муҳаббат дастурхон эмас, пойандоз эмас. У ҳар кимсанинг пойига тўшалавермайди. У муқаддас, пинҳоний туйғу.

– Ҳа, уни ҳар кимса ҳузурида, ҳар ерда кўз-кўз этиб булмайди. Ул қароғлар ичинда, киприкларнинг устида яшаш учун яралган. У – мумтоз туйғу.

– Муҳаббатнинг маъноли кўзларига боқиб, ҳикматларини тинглаб англаганларим шудур. Мени арзон ҳислардан, ўткинчи ҳаваслардан асранг, эҳтиёт қилинг, одамлар. Майда эҳтиросларга ўраманг, қадри арзон сўзларга тошширманг. Мени дилингизнинг туб-тубларига яширинг.

– Ҳа, тўғри англабсиз. Ахир хаслар ҳам денгизнинг устидадир, жавоҳирлар эса, унинг остида, тубларидадир. Муҳаббатни кўрмоқ бўлган кўзлар маҳбубининг юзига эмас, кўнглининг тубларига боқсин.

– Муҳаббатнинг сўзларини, орзуларини мен шундай англадим. Мени қилич каби яланғочламанг, филофлар ичра асранг. Мени чангу губорларга қориштирманг, беғуборлигим, оҳорим, мағрурлигимни асранг.

– Мени тоғлар тоши каби қулатманг. Мен қоялар узра ошён этгум. Хору хаслар каби совурманг. Мен уммонлар

бағрида, тўлқинлар кўксида, улуғворликлар, бокираликлар қатида яшагум. Тугёнларга эврилиб, қудратларга, афсоналарга айлангум.

— Мен ғазаллар, қўшиқлар, наволар, ишқ мактубларининг қатига жо бўлгум. Оромлар, оромсизликларнинг дояси ўзим... Маҳбублар юрагини ёндирган, орзуларга ёр айлаган, мастоналиклар бахш айлаган ўзим.

*— Сизга бўлган ҳурматимни ҳамон билмайсиз,
Ҳурмат дея ғурбатимни ҳамон билмайсиз.
Фурур асраб ўртанмоқлик қудрати менда,
Мен ўрнида суратимни ҳамон билмайсиз.*

*— Денгиздирман, тўлқинларим ўзимга аён,
Оташдирман, ёлқинларим ўзимга аён.
Оташ ёқиб, тўлқинлар-ей оқизмоқ истар,
Бу дафтарга битган ўтли сўзимга аён.*

*— Навога солсангиз қулоқ, эслаб қўярсиз,
Ҳаётдан олсангиз сабоқ, эслаб қўярсиз,
Умр карвон, беҳишлардан, чўлардан ўтар,
Булса гоҳи ҳаёт жумбоқ, эслаб қўярсиз.*

— Ишқнинг иймон эканини англадим. Унинг поклик эканига иймон келтирдим. Унинг хоксор эканига ишондим.

— Кўнгилнинг бу мулки сўзга сифмагай. Уни яшириб ҳам бўлмагай. Яширсанг, юрагинг яралангай, тифлангай. Юракда исёнлар кўтарилгай. Чақинлар чақилгай, гулдирақлар тало-тўпларини бошлагай. Сўнгра... ҳеч сўз демай, ўзи боғриб этагингга туташгай. Сен ёниб кетсанг, майли, лекин тониб кетма. Унинг озорларидан қўрқма, чўчима. Шуни ҳам айтай, агар ёнишимни истамасанг, узоқроқ юр, дил кўчасидан ўтма.

— Англадим, унинг олов эканини билдим. Ёндиради, ўртайди, лекин ўзи ёнмайди сира.

— Гоҳо у нафратга ҳам айланади, авайлашни билмасанг... Нафратдан муҳаббат дарз кетади. Бу дарз юракка силсила

солади. Муҳаббат енголмаган ёвузликни нафрат енгиши мумкин.

– Фалак ғамнинг чўғин ташлаб,
Деди: онинг дилин кўйдир.
Нетай, дейман кўзим ёшлаб,
Дилим гулдир, дилим гулдир.

– Дилим гулдир, дилим гулдир,
Муродинг не, ёниб ўтсам?
Дилим бир кафтгина кулдир,
Муродинг не, куйиб битсам?

– Муродим йўқ, ишим гулдир,
Мени чўғдан яратганлар.
Мени лангнатлаю ўлдир,
Гуноҳим сўр яратганан.

– Наҳот, оташда ўлдирсанг?
Наҳот, ўзга уқубат йўқ?
Нетай, сен тош, хоҳ гулдирсан,
Ачинмоққа мурувват йўқ.

– Нажот қайда? Мен соврилишдан кўрқаман.

– Ҳа, бор... Тоза, бокира юракларда муҳаббат бир умр голиб яшайди. Нафрат унинг соясида қолиб кетади. Тоза, чин муҳаббат ўз соҳибини балолардан, қазолардан асрашга қодир. У қоронғу кечаларингни машғал бўлиб ёритгай. Ким-сасиз саҳроларда сенга қиблanamодир ул. Ул меҳрибондир. Ул саждагоҳдир.

– Унинг ўзи нажоткор. Унинг ўзи садоқатли ҳамроҳ. Ҳам-дард, ҳамроз ҳам.

Гоҳ кулсам, гоҳ йиғласам,
Лекин барибир,
Сенинг хаёлларингдан қутулмоқ йўқдир.
Тиз чўксам, ичсам қасам,
Сен менга тақдир,
Сенинг хаёлларингдан қутулмоқ йўқдир.

Ҳа...

*Ҳаётда шод, ношод дақиқалар бордир,
Бор сенинг ҳақингда айтар сўзларим
Ва англаганим шул, биттагина сир,
Сенинг хаёлларингдан қутулмоқ йўқдир.*

Муҳаббат голиб яшашни севади. У голиб яшамоғи керак. У шунинг учун яралган. Голиб яшамоқ, бу — ҳадсиз имтиҳонлар, бардошлар, тақдир ҳадя этган хуш, нохуш тугёнлар, қувончлар, кўз ёшлар дегани.

Унинг қоронғу кечалари, ёруғ кундузлари бордир. Унинг ўтар йўллари гоҳида равон, гоҳида норавондир. Унинг йўллари гоҳида тубсиз жарликлардан ўтади. Сен ўшал тубсиз жарликлар ичра қуламай, нурамай, эсон-омон ўтмоғинг керак.

Вафо, садоқатингдан, метин бардошларингдан кўприклар ясаб, ўтиш қудратини кутади у сендан.

Бамисоли заргардир ул. Олтинларини оловда тобламоқ, сайқалламоқ санъатини билган соҳирдир ул.

У кўзлаган манзил нурли, лекин норавон йўллардан ўтади. Саҳролардан, беҳиштлардан ўтади. Боғлардан ўтганинда ўзингдан кетма. Саҳроларда қолганинда йиқилма, забун бўлма. Унинг қаҳратонларида тўниб қолма. Жазираларида бардошли бўл.

— Саҳролардан ўтганимда мен сенга интиламан. Нигоҳларим муҳаббат манзил тутган маконда бўлмай. Тотли, ширин хаёлларим у ҳадя айлаган саодатли дамлар, бахтиёр сонияларни излаб топмай. Севги умид ҳамдир. Умид эса бир умр менга ёрдир.

— Беҳишт боғларидан ўтганимда мен сенга суянаман, муҳаббатим. Ақлимни шууримни пешлагувчи насиҳатларинг, ҳикматларга тенг ўғитларинг қулоғимда, юрагимда бўлмай.

— Оловларда товланганимда мен бардош ва чидамларни сендан ўрганаман. Бардошларим метин бўлмай, чидамларим бир жаҳон. Сен ҳадя этган туйғулар оғушида мен қувончлар, андуҳларнинг жанглиридан ҳам омон ўтгум.

– Қўлимда муҳаббат машъали. Унинг офтобини бағримга босганимча ҳаётнинг қаҳрли дамларидан омон ўтгум...

Табиат оқшоми сурмаранг либосини кийди. Табиат тун билан юзма-юз. Осмон тоқида ёруғ юлдуз милтирайди. Ҳилол кўринади. Уни қамар ҳам дейишади. Ҳа, у тўлин ойга айлангунча қанча йўллар босади. Осмон тоқида неча кунлар саргардон кезади. Тўлади, нурайди, сўнг... ҳилол туғилади...

– Коинот нурдан ясалган тилло балдоқ тақиб олган келинчакка ўхшайди. Келинчак... кўк малаги, теграсида минг-минг канизлар — юлдузлар.

– Кўк тоқида ўшал нури жаҳон-ҳилол кўринди. Ҳилол шеърнинг туғилишига ҳам ўхшайди.

*– Келмасам қошингга бу тўлқинли гарё келтирур,
Дил тўла туғёнларим қилгай-га ғавғо келтирур.*

*– Бу кўнгил ҳукмин бузиб, кетмам йироққа, во ажаб,
Кетсам, ул бошима минг турли савдо келтирур.*

*– Ҳар сафар келгай ва лек қошингга бир зум тўхтамас,
Бир нигоҳ унга етар, бас, оламча савдо келтирур...*

*– Сўз демоқ ортиқчадир, ўт нигоҳ айтар барин,
Ёт назар бўлсин нари деб, ўзни танҳо келтирур.*

Муҳаббат мулкида сарафрозлик, ҳижрон ҳасратида дард-кашлик насиб айлаган кезларда ғазаллар ҳамроҳ. Дилга ором бағишлагувчи қўшиқлар ҳамроҳ. Улар мени муҳаббатнинг нурамас салтанатига элтгайлар. Эзгу хаёлларнинг орзуларга эврилган баланд дилхоҳ тахтига ўтқазгайлар.

Муҳаббатнинг тиниқ, манзума сатрлари билан бирга баҳорга, баҳорларга пешвоз чиқгайман. Чаманлар пойандозини тўшаган, нурлар хаёлимни безаган, қушлар баётини сўзлаган, ирмоқлар сибизғасини созлаган, шаршаралар ҳайратлар, беармонликлар узра бош қўйган муҳаббат манзилига, гуллар манзилига етиб боргайман. Ўшанда ҳам дилимни ҳеч сўз демай, ғазалларга, наволарга, хаёлларга топширгим.

*Мен сени бир умр асрадим,
Асрадим, юракда ҳарорат.
Қувончлар кўпмиди, озмиди...
Билганим, неки бор саодат,
Тонгларни кутарман йўлакда,
Янги дунё асраб тилакда.*

СИЗ ЭНДИ ОТА ЎРНИДАСИЗ

Ҳаёт — буюк дарсхона. Ҳикматлар, донишмандликлар тўла ҳазина. Унинг фозиллари, фузалолари босган йўллар мунавварликларга тўла.

Умр — ширин неъмат, дердилар дадам. Ўтмишингни, болаларингни яхши таниб ол. Улар босган изларини кўзларингга тўтиё қил. Умрнинг — ширин неъматнинг қадрини бил. Меҳр деган бебаҳо туйғу юрагингнинг энг тўрида бўлсин ҳамиша. Табиатни, гулларни ардоқлашга ўрган. Болаларингга ҳам ўргат...

Бундай ўғитларни ёдга олаверсам, қалам-қоғозлар етмагай. Умримнинг соатлари етмагай. Бу гал жигарчилик муносабатларига оид сабоқларни, одамийликка даҳддор воқеаларни ёдга олсам.

Бир куни дадам бизни Арслонбоб сафарига олиб бордилар. Арслонбоб тоғлар бағридаги сўлим, хушманзара гўша эди. Йўллар, тоғлар оралиғидан борувчи йўллардан борардик. Ўйноқлаб сой оқиб ўтарди. Суви совуқ, шитоб, сертўлқин эди. Тоғ суви эмасми, оқизиб кетиши ҳеч гап эмас. Йўл битта, шу сойдан ўтиш керак. Бир амаллаб ўтиб олдик... Дадам негадир ўй суриб қолдилар. Бир зум сабр қилинглар, қизалоқларим, дедилар-да, ўрмон ичкарасига кириб кетдилар.

Ўрмондан шох-шаббалар ташиб келтирдилар.

Шу сувдан, ҳамманинг ҳам ўтиб олишига кўзингиз етдимми? — деб қолдилар.

— Биз бир амаллаб ўтиб олдик-ку, бошқалар ҳам ўтиб олар, — дедим.

— Кексайган аёллар-чи, чоллар-чи, ўта оладими? — дедилар. Ёш болалар ўтолмайди-ку, қизалоғим, дедилар яна.

Индамадим.

Дадам дарахтзорлар оралаб, бақувват ёғочлар топиб келтирдилар.

Биз дам олиб ўтирдик.

Бир зумда ёғочлар, шоҳ-шаббалардан ажойиб кўприк ясадилар.

— Ана энди ҳеч ким сувда оқиб кетмайди, — дедилар.

Ўз ишларидан мамнун бўлиб, қўшиқ айта бошладилар.

Дадам ўз даврининг фозил кишиси эдилар, ҳофиз, созанда эдилар. У киши сув бўйида ўтириб куйлар, ҳофизнинг овози тоғлар, дараларга ёйилиб, алақандай оромга айланар, кўнгилга дилхушлик бағишларди. Қўшиқ майинеллар қанотида яхшилик, эҳсон каби нури ҳидоятларни таратаётгандай ёқимли эди.

*Беагад, беҳаг қилай ҳоли дилим султонга арз,
Ҳол сўрмас, қадр билмас дилбари ногонга арз.*

*Арзи доғим билмадинг, жонимни билмай қийнадинг
Билмасанг мен билганимни айлайин ҳоқонга арз.*

*Арз этар Бону кими кўрса жудолиғ дардидин,
Кунда юз минг ҳолу дилни айтадур билфонга арз.*

— Бону ким? — дейман қизиқиб. Дадам беҳудага Бонудан ғазал айтмадилар. Ҳар қалай ёзув-чизувларимга ҳайрихоҳлиги бор бўлган дадам атайлаб номи у қадар машҳур бўлмаган шоирадан ғазал ўқидилар.

Ғазалпарвар эл-юрт орасида бўлсангиз, чўпоннинг ҳам деҳқоннинг ҳам шоир, ҳеч бўлмаганда шеърхон эканига иқрор бўласиз.

Самар Бону Хувайдонинг набираси эканини билдим. Унинг девонини менга совға қилган дадам қолганларини шу девондан билиб оларсиз, қизалоғим, дедилар. Арслонбоб сафари нақадар мазмунли, дилга хуш бўлди.

Самар Бонуни уйимга олиб қайтдим. Яна бир маънавий устоз, яна бир зукко салафнинг ғазалларини ўқиб, ўзга бир соҳир дунёга саёҳат қилгандек ҳузур топдим.

Бир куни дадам Муҳаммад алайҳиссаломнинг ҳаётига оид бир китобни кўтариб келдилар. Китобхонлик соатимизга болаларни ҳам чақирдик. Ота-боболари қандай яшаганини,

қандай одамлар бўлганини билишсин, деяр эдилар дадамлар. Мутолаа бошланди: — Ҳазрати Ойша ҳикоя қиладилар: Расулуллоҳ уч кун тўйиб овқат емай дунёдан ўтди. У кишидан олтин, кумуш, бирон туя, қўй қолгани йўқ. У киши вафот этганларида уйимизда тўрт ҳовуч арпадан бўлак егулик йўқ эди. Биз расулуллоҳнинг оиласидагилар ойлаб қозон осолмай хурмою сув билан қаноатланган вақтларимиз кўп бўлган. У киши ўта вазмин, хушахлоқ, фақат лозим бўлгандагина гапирардилар. Беҳуда гап сотадиганларга қулоқ солмасдилар. Ҳеч қачон қаҳ-қаҳ уриб кулмас, фақат табассум қилардилар. Сухбатлари ширин, хаёли, дилни яйратадиган. У киши бор даврада ҳеч қачон шовқин-сурон бўлмас, хунук гаплар эшитилмасди... Дадам ўша куни узоқ китоб ўқиб бердилар. Сўнг танбурини қўлларига олиб, хониш бошладилар.

Дадамиздан бизга боғу чорбоғлар қолмаган. У кишидан бизга дунёлар, бағри тўла ҳазина, ҳикматларни бағрида асрагувчи китоблар, ривоятлар, панду насиҳатлар, одамийлик сабоқлари қолган. Бир умрга етгулик умр сабоқлари, ҳаётнинг энг қоронғу гўшаларини ҳам ёритиб тургувчи ўғитлар, ҳикоятлар кўмагида қоқилмай, йиқилмай яшаётганимиз бизнинг бахтимиз эмасми.

Дадамнинг ўғитларини соғинаман, хотирга оламан. Улар орасида тарбияга оидлари, айниқса, ёдимда сақланади. Ёш она бўлганимиз учунми, ота-онадан узоқда бўлганимизданми, ишқилиб, тарбияга, бола тарбиясига оид ўғитларни кўп эшитардик. У чоғларда бу насиҳат, ўғитларнинг салмоғини, фойдасини билмагандирмиз. Лекин йиллар ўтиб, уларнинг нақадар пурмаъно эканини англаймиз.

Тез-тез жўралари билан Тошкентга, бизникига меҳмонга келиб турардилар: Меҳмонга борсам уч шартим бор деяр эдилар. Дадам бир умр бизга одоб бердилар, бир умр ўргатдилар, бир умр нуқсонларимизни тузатдилар. Гоҳ қўшиқ, гоҳ ғазал, гоҳ ҳикматлар, ривоятлар тили билан бизга одамийлик дарсини ўқитдилар... Меҳмонга борсам, учта шартимни бажарасизми? — дедилар кулиб, бир куни.

— Шартларингизни аввал эшитайлик-чи, — дедик биз ҳам эркалик қилиб.

— Эй қизалоғим, эшитганларингни фарзандларингиз улайганда ҳам айтинг. Бу нарсалар одоб, тарбия китобининг саҳифаларидандир, денг.

Биринчи шартим: — Мен уйингизга меҳмон бўлиб борганимда, душманнинг ёнига ўтқазмагайсиз. Негаки, у жўраларим, Сизлар билан бўладиган суҳбатимизга ҳалақит бергай. Гапни гапга қовуштирамагай. Дастурхондаги ноз-неъматларга қўл узатиб, хархаша қилиб, тортқилаб бесарамжон қилгай. Бу — ҳаёт тажрибаси, ҳаёт сабоғидир, болам.

— Душманнингиз ким бўлгай? — дедим.

— Душман — Сизнинг ширин-шакар болаларингиз. Хафа бўлманг, бола азиз, одоби ундан азиз. Болани севинг, ардоқланг, лекин одобига беътибор бўлманг. Гўдак меҳмондорчилик қоидаларини билмагай. Меҳмон бор уйга ҳаргиз ёш болаларни йўлатмангиз. Сиз учун азиз бола меҳмонингизнинг тинчлигини бузиши, бесарамжон қилгани туйфайли душманнинг ишини қилган бўлади. Ҳар азиз нарсанинг ўз ўрни бўлади.

— Иккинчи шартим: келтирган таомларингизга заҳар қўшиб бермагайсиз.

— Ё раб, наҳот заҳар қўшиб берсам? — дедим ранжиб.

— Йўқ, қизалоғим, — дедилар дадам. — Бунинг маъноси бошқа. Келтирган таомларингизни дастурхонга қўйинг-у, бир бора лутф била меҳмонларни еб-ичиб ўтиришга унданг. Ҳадеб, ҳар сонияда: олинглар, енглар... деявериш ортиқчадир. Меҳмон таъбига қараб тановвул қилгани маъқул. Ортиқча қистайвериш — уни қийнаш билан баробар.

Кейин мезбонликнинг вазифаси осонмас. Мезбоннинг чехраси очиқ чирой бўлмаса, бу ҳам меҳмон учун бир заҳардек гап. Меҳмон отангдан-да, онангдан-да азиз. Унинг сенинг хонадонингдаги бир пастлик ороми учун, оройиши учун сен жонинг билан, жаҳонинг билан масъулсан. Тирикликнинг китоби ана шундай ёзилган.

Учинчи шартим: — Меҳмонга борганимда мени қудуққа ташлаб қўймагайсиз.

— Бу ҳикматнинг маъноси недир, — дедим, қизиқиб.

— Хоҳлаган вақтимда, руҳсат сўраганимда жавоб бера-

сиз. Йўқ, ўтиринг, овқат пишаётир, йўқ, меҳмоннинг ихтиёри мезбондадир, бугун Сизга жавоб йўқ... ва ҳоказо гаплар билан меҳмонни қийнаш, бу — уни қудуққа солиб қўйиш билан баробардир... Ана шунақанги шартлар бўлиб турарди.

Дадам кўпинча бизга ҳазрати Навоийнинг девонларини ўқиб берардилар. Бир куни яна Навоийхонлик қилдик. Дадам бу гал «Ҳайратул аброр»ни кўлларига олдилар:

Ёш болага нисбатан энг зарур иш билки, уни кичкиналигидан тарбия ва парвариш қилишдир. Қатрани садаф тарбия қилгани учун одамларнинг бошига чиқиб шараф топди.

Тарбиянинг бири болага яхши от (исм) қўйиш, токи уни чақирганларида у уяладиган бўлмаслиги керак.

Тарбиянинг яна бири унга илму одоб ўргатишдир.

Отанг олдида бошингни фидо қилиб, онанг боши учун бутун жисмингни садақа қилсанг арзийди. Икки дунёнг обод бўлишини истасанг, шу икки одамнинг розилигини ол! Туну кунингга нур бериб турган — бирисини ой деб бил, иккинчисини куюш... Агар сенга осмоннинг куч-қудрати насиб бўлса ҳам, ер юзида сен камтарликни танла.

Ғам-ғусса юки сени тоғдек эзиб турса ҳам, унинг остида сен тупроқдек турабер. Бошингга тошлар ёмғирдек ёғилса ҳам, бинафша каби бошингни юқори тутиб тура бер...

Ҳаммасини ҳам қўю, мана бунисини айт: сен нафас олиб турган ушбу нафаснинг ўзининг ичингга кириши ғанимат бир неъмат бўлса, чиқиши ҳам худди шундай бир неъматдир. Бири сенинг ҳаётингга озиқ бўлса, иккинчиси сенинг борлигингга қувватдир. Сенга кўрсатилган бу икки неъмат учун ҳар бирига алоҳида шукр қилиш керақдир...

Худо сенга улуғлик соясини солиб, ҳукмронлик тахтини раво кўрди, не-не буюк одамларни олдингда паст қилиб, дунёдаги қанча забардастларни сенга бўйсундирди.

Лекин сен шуни билки, сен ҳам бир бандасан, аслида уларнинг кўпларидан ожизсан, қуйисан. Улар туфроғ-у, сен тоза нурдан эмассан...

Дадам укаларимга: Сиз улғайсангиз сингилларингизга ота ўрнида бўлурсиз. Бизлар бу дунёда боқий эмасмиз. Оталик-

ни сизга топшиурмиз, дердилар. Бизга эса: Сизлар она ўрнида бўлурсиз, оналарингизда неки яхши фазилат бўлса ўрганиб, унинг ўрнида бўлурсиз. Укаларнинг бошини силаш, меҳр бериш вазифангиз бўлур, — дердилар.

Биз фарзандларимизга кўпинча табиатни севинг, табиатни, гулларни асранг, деймиз. Назаримда, бундай қуруқ панду насихатлар кўпинча бу қулоқдан кириб, унисидан чиқиб кетаверадигандай туюлади. Қуруқ насихатнинг таъсир кучи ҳам камдай туюлади. Оталаримиз, оналаримиз, умуман, катталарнинг табиатга, гулларга бўлган муносабатини болаларга гапириб бериш, ҳикоя қилишнинг таъсир кучи бошқачароқ бўлса керак деб ўйлайман.

Биз дадам билан тез-тез дам олиш жойларига бирга бориб турардик. Гагра, Пицунда, Ялта, Феодосия каби шаҳарлардаги дам олиш масканларига йўлланмалар бериб туришарди.

Гаградаги дам олиш уйдан қайтиш кунимиз яқинлашиб қолган эди. Бозорга, китобхона, гулхоналарга бориб айландик. Гулхоналарнинг биридаги бир ажойиб гулни ёқтириб қолдилар. Гул тувакка экилган бўлиб, ғоят нафис ва чиройли эди.

— Бу ернинг ҳавосига ўрганган, бу гулни узоққа олиб кетсангиз, ҳаво илғаши, гул қуриб қолиши мумкин, — дедим.

— Ёши ўтиб қолган одамнинг шаҳарма-шаҳар тувак кўтариб юриши ҳам ғалати, қийналасиз, — дедим яна. Фойдаси бўлмади. Дадам гулни сотиб олдилар. Кунни бўйи унга термулиб ўлтирдилар. Ажаб, у киши совға-салом, кийим-кечакларга қарамадилар ҳам. Гулни кўтариб, Гаградан Тошкентга, Тошкентдан Андижонга жўнадилар. Гулни Андижондаги турфа хил гуллари қаторига олиб бориб қўйдилар. Ойлар ўтди. Гул менинг ёдимдан ҳам кўтарилган экан. Бир кун дадам телефон қилиб қолдилар. «Ўлиб қолди» дедилар. Ё раб, ким ўлиб қолди? — дебман шошиб. Гул ўлиб қолди, — дедилар йиғламсираб. Шунча парвариш қилсам ҳам бўлмади, — дедилар.

Кулишимни ҳам, ачинишимни ҳам билмай қолдим. — Хафа бўлманг, яна борсак, ундан ҳам чиройлисини сотиб

оласиз, дедим... Кекса одамнинг гулга шу қадар шайдолиги мени бир умр ўйлантириб келади. Қўлидан эртаю кеч гулқайчи тушмайдиган дадамнинг боғи жаннатга тенг эди.

Гуллар, жамбиллар, райҳонларнинг анвойи ҳиди боғни тутиб кетарди.

Дадамнинг биз беш қизга атаб эккан ўсмаларига ҳамма-нинг ҳаваси келарди. Ўсмаларнинг ҳар бири отқулоқнинг баргидек барақлаб, ўсиб ётарди-да.

Боғимиздаги тоқларнинг сочи доим тароқланган бўларди. Гулларнинг анвойи ҳиди қўшни боғларни тутарди. Ўзи шоир, дили шоир, ҳаёти шоирона дадамнинг кўнглида эзгуликдан ўзга нарса йўқ эди.

Машраб отасини — кўзининг гавҳарига, шам бўлиб равшан ёниб турувчи нурга ўхшатади.

Ана шу нур бир куни сўнади, йўқлик дунёсига ботади. У нурни авайламоқ, асрамоқ, бир умр нурлигича қолмоғини таъминлаш қўлимиздан келса эди... У нурнинг сўнишини, сўнаётганини кўриш эса нақадар оғир, нақадар даҳшатлидир.

Дадам касалхонанинг реанимация бўлимида ётардилар. Хасталанган юрак уриб-урмай турса-да ошифталигини қўймасди.

Беморлик тўшагида ётган одамнинг хаёлида нима бўлади? Ширин, азиз жони эмасми? Ҳа, шундай. Беморлик тўшагида ётган дадамнинг хаёлида яна ўша боғи, гуллари, райҳонлари турарди. Ўша йили баҳор салқин келди. Салқин энди совуққа айланди. Дадам қуруқшаган лабларини базўр намлаб дедилар:

— Ҳовлининг этагига райҳон уруғи сепган эдим. Тунов кун қарасам уруғлар ниш урибди. Уруғлар бир текис чиқибди. Райҳонлар ниш уриб қолибди-я. Баргчалари нозик бўлади. Қизалоғим, ана шу райҳонларнинг устига гўнг сепиб қўйинглар, совуқ урмасин, дедилар.

— Хўп, — дедим. Ташвиш қилманг, дада. Райҳонларингизни совуқ урмайди, гўнг сепиб қўямиз...

Райҳонлари гуркираб ўсиб ётган ҳовли ўртасидаги тобутга, унинг усти ёпилган духобага райҳон баргларини те-

риб қўйдик. Райҳон иси уфурган боғлар, гуллар ифори гуркираган чаманлар... хайру-хўш қилдилар, ўз соҳибига бош эгиб таъзим қилдилар. Осмон тоқини қора булут қоплади, унинг кўз ёшлари дадам эккан райҳонларни ювдилар.

Момақалди роқ қарсиллади, яшин қиличи ялтиллади. Хайр-хўш, эй соҳиби гўзаллик. Хайр-хўш, эй азиз инсон. Сиз ота эдингиз, энди фарзандларингиз ота ўрнида қолур. Лекин... Лекин Сиз тутган соз чалингайми? Сиз ёққан меҳр машғали порлагайми? Сизнинг ўрнингизда бўлмоққа ярагайми улар?

Қани ўшал бағри кенг дунёлар, ганжинага тенг ўтитлар қани? Майсалар кўксига қўнган шабнамлар каби ғойиб бўлдилар улар. Кўксимизни нури-ҳидоятга тўлдириб, юрар йўллари-римизни машғалалар билан ёритиб, қоронғи кечаларимизга посбонлар қолдириб, ўзлари йўқлик дунёсига кетдилар... Бир умрга насиҳат тингламоққа рози эдим. Фақат улар қани? Қани устозлар, қани улар тутган соз? Уй тўрида қозикда танбур, дутор, доира, фижжак, найлардан садо келаётгандай бўлади. Сиз энди ота ўрнидасиз, Сиз энди она ўрнидасиз. Ворисларингизга уқтиринг, ота-боболар қолдириб кетган билимлардан бебаҳра қолмасинлар. Дадам ҳазрати Навоийдан, Бедилдан, Бобурдан, ал-Бухорийдан келтирган ҳикматлар такрор-такрор ёдимга келаверди. Беихтиёр болаларимга дейман: — Келинлар, китобхонлик қиламиз. Шу билан бобонгизни ёд этамиз. У киши ўйимизга, дилимизга ёқиб кетган чироқни ўчирмаслик учун шундай қиламиз...

Ҳазрати Навоий демишлар: Билки, дурру гавҳар қулоққа озор беради. Қулоқ учун энг яхши дур деб сўзни бил. Исирға олтиндан бўлса, қулоқни офритади. Яхши гап эса қулоқнинг безагидир...

Ота ўрнида бўлиш мушкул. Она ўрнида бўлиш нақадар машаққатлидир. Кўпинча муносабатларни ҳал қилиш қийин кечади. Бизга учрашувларда ҳам шу ҳақда савол берадилар.

Ибн Сино шундай демиш:

*Эй меҳр, ки борми сен каби оламгард,
Саргашта йўловчиман, ўзинг йўл кўрсат.*

*Кўрдингми бировниким, яна ишқ йўлида
Ким юзига шунча гард эмиш, кўнглида гард.*

Дарвоқе меҳр... кўнғиз боласини оппоғим, тошбақа эса боласини юмшоғим, деб суяр экан. Боланинг ўзи азиз, лекин одоби ундан ҳам азиз. Болани кўр-кўрона севиб, ардоқлайвериш, унинг ҳар бир қилиғи, шўхлиги, бебошлигини кечиравериш охири бориб уни худбинлик балосига гирифтор қилади. Бола отани ҳам, онани ҳам менсимай, сенсирайди. Гапини, танбеҳини қулоғига олмайди. Бир ёш ота она бир ҳафталик боласини донишманд ҳузурига олиб борган ва унинг тарбиясини қачон бошлаш кераклигини сўраган экан. Донишманд сўрабди: — Болангиз неча ойлик бўлди? — Бир ҳафталик бўлди, дебди ота-она. — Бир ҳафта кечикибсиз, бола тарбиясини туғилган соатидан бошлаш керак эди, деган экан донишманд. Болага меҳр керак. Лекин кўр-кўрона, ортиқча, бемеъёр меҳрнинг фойдасидан зиёни кўпроқ... Болалар улғайди. Энди ўзаро муносабатлар ҳақида ўйлаш керак.

Муносабатлар ҳақида гапиришдан оғирроғи йўқ. Дадам бўлганларида дарров сўраб олардим. Инсоний муносабатлардан мураккаброқ, нозикроқ нарса йўқдек туюлади менга. Аслида ҳам шундай.

Расулуллоҳ кўрсатмаларида шундай сўзлар бор: «Одамларни молларингиз билан рози қилолмайсизлар. Лекин очиқ юзингиз ва гўзал хулқингиз билан уларни рози қиласизлар».

Биз кўпинча она ва бола, қайнона билан келин ёҳуд ёру биродарлар, дўсту душман, қўшнилари орасидаги муносабатлар хусусида кўп гаплашамиз, баҳсларнинг мавзуси ҳам шу муносабатлар атрофида бўлади.

Лекин ака билан сингил ўртасидаги муносабат борасида кам мулоҳаза юритамиз. Аслида, бу мавзу оила, қариндош-уруғчилик, жигарчилик муносабатларининг энг оғриқли нуқтасига айланиб қолган. Афсуски, шундай. Ҳаётда бўлаётган кўп кўнғилсизликлар, армонлар, мусибатлар ҳатто фожиаларнинг кўпи ана шу оғриқли нуқта билан боғлиқ экани ачинтиради кишини.

Ака билан сингил она юрагининг икки парчаси. Улар ёшлиқда бир-бирининг бешигини тебратиб, бир кулчани, бир майизни иккига бўлиб баҳам кўриб, бир-бирини соғиниб, ҳимоя қилиб ўсадилар. Дастурхондаги неъматларни бир-бирларига раво кўриб, бир-бирига илиниб, меҳрли сўз айтиб улғаядилар. Сингил акасига дўшпилар, шоҳи қийиқлар тикиб кўнглини олади. Ака ҳам тобора бўйи ўсиб, камолга етиб бораётган сингилсининг бахтли кунларини ўйлайди, тайёргарлик кўради, ўзини ҳаммадан ҳам масъулроқ эканини ҳис этади.

Ота-она бағри улар учун каъбадай муқаддас, қадрдон, меҳрибон бир макон эканини улар катта ҳаёт остонасига қадам қўйиб, кенг манзилларга чиққанидан сўнг, айниқса, ўзгача бир туйғу билан ҳис этадилар. Гўдаклиги, соддалиги, беғуборлиги, энг мусаффо, беозор дамларини алқаган бу маконни соғиниб яшайдилар. Соғинмоқ, сиғинмоқдан ўзга чора қани?

*Қани ул гўдакнинг тушларидай соғда,
Дарёдай югурик, бетин масканим.
Қани ул, райҳоннинг баргларидай сада,
Ёшлик деб аталган гулшаним маним.*

*Умрнинг кемаси кетар дарёда,
Мен сени эсладим, сайҳон соҳилим
Сендан-га йироқлаб боргум дунёда,
Сенинг-га орзулаб, қаддим ё қилиб.*

Ҳа, сингил бамисоли бир гул эди. Чаман ичра очилган бир гул.

*Фунча фунчалигида хор иландир,
Очилгач, ўзга ёр иландир.*

Гулни узиб, ўзга боғ аро элтдилар. Остонаси олтин уйларга у бека бўлди.

Ака ҳам уйланди. Энди унинг кўнглида ўзга дунёларнинг эшиклари очилди. Ўз ўйи, ўз ўлан тўшаги бўлган сингил ҳам ўзга дунёлар эшиги ортида ўз ташвишлари, коҳишлари, қувончлари билан яшайверди.

Ака-сингил бир-бирларини кўрмасалар ҳам, соғинмасликка ўргана бошладилар.

Акани сингилдан узоқлаштирган учинчи одам пайдо бўлди. Бу одамнинг исм-шарифи келин ойидир. Келин ойининг чизган чизикларидан хатлаб ўтолмаган, сингисини, онасини тез-тез бориб кўриш, йўқлашга ихтиёр топа олмаган йигит бу — инон ихтиёрини тамоман хотин кўлига топширган акадир. Ака ҳар қандай ҳолатда ҳам сингилдан хабар олиши лозим. Бу унинг бурчи. Майда-чуйда гапларни йиғиб, ёнига қўшиб уни жигарларидан узоқлаштираётган хотинни йўлга солиш ҳам унинг вазифаси. Агар у шуни уддалай олмабди, демак у ўзи қулга айланибди. Ўз ота уйдан узоқлашган сингил кўпинча ўзи келин бўлиб тушган хонадоннинг измида бўлади. Ота-она уйига ҳам берухсат боравермайди. Бизнинг удумларимиз шундай. Акасининг хонадонига эса бирор муносабат билангина бориши мумкин. Ака эса йигит киши, унинг ихтиёри чекланмаган. Сингил ҳолидан ҳабар олиш унга отамеросдир. Ота такрор ва такрор уқдирган буни. Афсуски, ҳаётнинг ўз гирдоблари бордир. Характери бўш, ўзи суст, юмшоқ кўнгил акалар ана шу гирдоблар ичра қолиб кетаверадилар. Ота ўғитлари ёддан чиқади.

Кўпинча майда гаплар, гина-кудуратлар жигарчиликнинг энг маҳкам ришталарини ҳам узиб юборади. Ўртага ўтиб бўлмас доvonларни тиклайди. Бундай чоғларда ҳам, энг аввало, ака кечиримли бўлиши лозим.

Пайғамбаримизнинг, кишилар, фозилу фузалоларимизнинг бизга қолдирган ҳикматлари, ўғитлари ҳам буни тасдиқлайди. Авф этиш мақтовга сазовор сифатлардандир. У билан зийнатланган инсонни юқори мартабаларга олиб чиқади. Чунки авф этиш фақат катта ақл эгаси бўлган, бошқаларнинг душманлиги ва озорларига сабр қилаоладиган кишилардагина содир бўлади.

Аллоҳ ҳам кўпгина қуръон оятларида авфни мақтаган. «Авф қилмоғингиз, кўнгилни кенг тутмоғингиз ва кечирмоғингиз яхшидур». Албатта, Аллоҳ кечирувчи ва раҳмдилдур»...

Ака кўпинча ота ўрнида бўлиши кераклигини унутади. Ҳа, ота ўрнида. Ота ўрнида бўлмоқ осонмас. Бунинг учун

акада кенг қалб, инсоф, саҳоват, идрок бўлиши лозим. Майда-чуйда гапларга ўралшиб, ёҳуд иш кўплиги, рўзғор ташвишларини баҳона қилиб, сингисини ойда-йилда бир бориб кўрмаган, йўқламаган акалар англармикин буни. Ота ўрнида бўлган акани сингил бир умр кутади. Ҳеч бўлмаганда яхши сўз айтиб кўнгил олишини кутади. Сингил ўз акасига тоғларга суянгандай суянишни истайди. Аканинг имдодли қўли, мададди сўзи сингил учун нури ҳидоятдай. Сингил акасининг меҳрини кўнглининг туб-тубларида асрайди, авайлайди. Бу меҳрга озорлар етишини истамайди. Айтадиларки, дунёда сувга ташналиқдан одамга ташналиқ, меҳрга ташналиқ ёмон. Кўнгил бамисоли гулдай. Айниқса, у жиндек ғуссали бўлганида гулдан ҳам нозикдир. Бундай чоғларда сингил акасининг далдасини излаб қолади. Аканинг меҳрли сўзи, далдаси уни бало-қазолардан қутқаради. Акага комронлик ярашади.

*Бир синиқ кўнгил қошингда... меҳрибонлиғ айлагин,
Зори бордир, тинглагин, ширин забонлиғ айлагин.*

*Ул соғинч ичра қутар, ул забунлиғ бангаси,
Излагил, боргил, азизим, комронлиғ айлагин.*

*Ул сенга келмас ўтиб, ғамнинг қоронғу кўчасин,
Сен меҳр шамъини ёққил, шодумонлиғ айлагин.*

*Рози гул айтарга сўз топмай, эгилса боши ҳам,
Ҳолини сўргил ўзинг, шоҳ-султонлиғ айлагин.*

*Юз тазарру зора бирла очса хун гул кулбасин,
Сен унга офтоб-ла киргил, жаҳонлиғ айлагин.*

*Ғам ила оромни йўқдир, дарғ ила жони халак
Сен карамлиғ сўз дегил, руҳи равонлиғ айлагин.*

*Ғуссагин япроғ мисоли титрар ул маҳзуна гул,
Сен унга жон берма, майли, жовидонлиғ айлагин.*

*Бир синиқ кўнгил сенга зор, гуссагин киприкга нам,
Хастайи ҳолин эшитгил, сўнг омонлиғ айлагин.*

*Ул сингил жонинг сенинг, ҳолини такрор сўра,
Ерга бўл, ҳиммат қил-у, осмонлиғ айлагин.*

Ака деган сўзга зор ўсдик. Биз оилада 6 фарзанд эдик. Беш қиз ва бир ўғил. Минг бора шукр, ҳаммаси соғ-саломат. Опамиз Лайлихон уй бекаси, қатор-қатор ўғил-қизларнинг онаси. Раънохон, Фаридахон ўқитувчи, Баҳодиржон фан номзоди, доцент, Нодирахон — врач. Акамиз, бизни эркалагувчи, ҳимоя айлагувчи акага интиқ ўсдик. Болаликда кўчада, маҳалладаги болакайлар билан ўйнаб, калтак еганимиз, сочларимиздан тортқилаб азоб берганларида бизни ҳимоя қилиб, кўксини қалқон айлагувчи акамиз йўқ эди. Шу армон биз билан бирга улғайди. Беш қиз беш ўчоққа олов ёққанимиз, турмушнинг аччиқ-чучукларидан тотиганимиз, гоҳо суянч тоғига зор бўлганимизда бизни излаб, сўроқлаб, йўқлаб келгувчилар орасида ака деган улуғ зотнинг бўлмаганидан ўксиндик. Ҳамон ўксинамиз. Лекин сингиллари бор туриб, уларни кўргиси келмайдиган, йўқламайдиган, соғинмайдиган акаларнинг борлиги бизни юз бора ўқинтиради. Дилимизни яралайди. Бу яра ҳеч қачон тузалмайдиган ярадир. Ака бўлиш осон эмас. Бу улуғликни ҳис қилабилиш, ўктам, азим дарё бўлиш, хотам бўлиш бахтига муяссар бўлинг, акалар, дегим келади.

Ҳазрат Навоий «Ҳайратул аброр»да шундай насиҳат қиладилар: Инсонга нафъ етказишни бил. Хайру саҳоват камарини узун қил. Ўзингда кўп бўлса, инъом бер. Кўп бўлмаса, оз беришдан ор қилма. Агар қўл билан бериб хайр қилиш иложи бўлмаса, тил билан ҳам нафъ етказиш мумкин. Одамни бир оғиз яхши сўз билан хурсанд қилиш керак бўлган вақтда унга ҳазина берсанг ҳам, у қарамайди. Сўз билан одам ўлимдан нажот топади. Сўз билан динсизлар мусулмон бўлади. Бир сўз билан қанча балолар дафъ бўлади. Инсонга хос коннинг гавҳари бу сўздир. Одамзод гулшанининг меваси ҳам шу сўздир... Айниқса меҳр нурига йўғрилган сўз дилингни равшан қилади. Кўнглингни тоғдек кўтаради.

БАҲОР ЭЛИГА БАҲОР ЯРАШАР...

*Наврўзи олам келди қалдирғоч қанотида,
Наврўзи олам келди қушларнинг баётида.*

Мустақилликнинг озод диёри, файзли хонодонлари, болажон оналари, орзули ҳаёти наврўзи оламга пешвоздир букун.

Гапу гаштакларга иштиболи бувижонлар, ёр-ёрли, алёрли, туйли, байрамли хонадонларнинг бекалари, нур беланчагида гўдагини аллалаётган келинчак, наврўзингиз муборак булсин!

Наврўзнинг тилаклари мўл, карамлари беҳисоб. Бу тилакларни у дарё тўлқинларига ёзмиш. Ирмоқларнинг зариф оҳангларига жо айламиш.

Наврўз ўз тилаklarини беғубор осмонимизнинг нилий дафтарларига иншо, ривоятларга жо айламиш. Ҳикматларга сўзламиш. Фусунларга кўчирмиш. Уларга боқиб юрагимда орзулар туғилур. Унинг - наврўзи оламнинг настарин гулларини бағримга босганча, кўнглимнинг дафтарига битилган манзумаларни варақлайман.

Гиёҳларнинг майин шивирлашида орзулар, тилаклар бордай. Гулларнинг ифорида сеҳрлар яширин.

Наврўзи олам — мўйқалам тутган мусаввирга ўхшайди. Қоялар, дала-тузлар, боғ-роғлар, ёбонларда у чизган рангин суратларни кўраман. Мангу оловлар пойидаги бағри хун лолаларга термуламан.

Наврўз бастакорга ҳам ўхшайди. Тоғлардан пастга отилаётган шаршаралар оҳанги, жилғалардан таралаётган зариф оҳанглар унинг нигоҳларидан тўкилиётган наволарга ўхшайди.

Наврўз келинчак эмиш. У куйлаган ўланлар ёр-ёрларга, алёрларга айланиб давраларни безагай. Унинг хумор кўзларига тортилган сурма, эғнидаги шоҳи либослардан кўзингиз қамашади.

Наврўз онамизга ҳам ўхшайди. Бокира табиатни алла-лаб, эркалаб, бағрига босган, гул ўстирган она. Гулу алвонларга бурканган табиат унинг фарзанди.

Наврўзнинг шоирлигига ишондим. У иншо айлаган ғазаллар, баҳри байтлар бубуларнинг баётида, дарё тўлқинида, чашмаларнинг майин шивирида садолар бермоқда. Шамоллар наврўзи оламнинг қанотлари. Гуллар унинг гўзал рухсоридир. Юлдузлар унинг меҳрли кўзларидир, худди.

Биз Наврўз гулларини, куртак чиқараётган дарахт япроқларини ҳузурланиб тамошо қиламиз. У келтирган ўланларни айтамыз. У ҳадя айлаган неъматлар ҳуморимизни олгай. Яшариб, зеболаниб, ороланиб кетган табиат қучоғида, лола гулханлари теграсида, сумалак давраларида, гапу гаштакларда, гул сайилларида ғурурга, ифтихорга тўлиб ўтирганимизда Наврўзи оламини бизга ким ҳадя айлаганини гоҳо унутамиз. Халқнинг азалий армонлари, орзуларини бағрида авайлаб, азиз она тупроқдан илдиз-илдизларига, томир-томирларига жон олган, истиқлол манзилларида туғилган бу мўъжизани бизга мустақиллик берган. Буни асло унутмагаймиз, энди.

Наврўз кечаларида оромсизларга оромлар, гўдакларга ширин аллалар, ўланлар, эртақлар, эҳсонлар, ижобатлар ёғилар эмиш. Наврўз йўқсилларга ризқу рўз, кўҳна бу оламга ривоятлар ҳадя айлар эмиш. Унинг меҳру муруввати, лутфу қарамларидан яшариб кетган дунё оромлар, гуллар оғушида, осудаликлар, орзулар салтанати ичра қайта туғилар экан.

Наврўзнинг йил боши экани ана шундан. У бизнинг янги йилимиз, янги йўлимиздир. Наврўзи оламнинг қадамлари, қўшиқлари хушдир. Кўчалар, ҳовли-рўялар, дала-қирларга мунавварлик тўшалгай, юртимиз туйхонага айлангай.

Осмон тоқида афсонавий, сеҳрли оппоқ кабутарлардай беғубор парпираклар кўринади. Болакайлар томлар бошида, сайхонликларда парпираклар учирадилар. Улар парпиракларга қўшиб, беғубор орзуларини, умид қушларини учираётгандай худди. Парпираклар... осмоннинг ҳуснихатларига ўхшайди. Юртимизнинг парпирак учираётган болала-

рига улгайиб, юртимиз кўрғонини асровчи мард ўғлонларга айланишига тилакдошимиз.

Тун билан тонг баробар тенг бўлган шу кечада туғилгувчи янги дунёлар, тилакдаги янги дуолар ҳаммамизга ёр бўлсин.

Шукроналар бўлсин... Бу тандир бошида енгликча кийиб, наврўзи оламнинг тотли неъматларини пишираётган бувиларнинг шукронаси.

*Эй Наврўз,
Таширфингни юз минг фасона қилай,
Ҳижрон ўқига кўксим доғин нишона қилай.
Йиллар изҳор этолмай юрган юрак сирларин
Айтмакка баҳор фасли сайлинг баҳона қилай.
Гул алвонлар аксими, ловуладим ишқ аро
Рамзи муҳаббат айлаб, сенга
Шукрона қилай.*

Шоир юраги, бастакор хаёли, мусаввир нигоҳи билан табиатга бир боқинга-а. Оҳанглар, ғазаллар ҳада этади у сизга. Соҳир табиатдан садо келади. Наврўзнинг ҳар митти ялпиизиди инсон учун нажот бор, ҳар куртаги, ҳар гули ифорида бардамлик яширин. Халқ айтиб юрадиган мана бу ривоятда ҳам гиёҳларнинг шифобахшлиги эътироф этилади.

Қадимда улуғ ҳаким-табиб яшаб ўтган экан. Унинг ўғли ҳам бор экан. Бола бола-да шўхлиги, баъзан қувлиги бўлади ўғил боланинг. Бир куни у отлик йуловчига рўбарў бўлибди-ю, йўл бермабди. Йўловчи отлиқ аччиқланибди, қамчи туширибди. Қоч йўлдан, дебди. Бола йиғлаб отасини писанда қилибди: «Ҳали қараб тур, касал бўлиб, отамнинг ҳузурига келиб қоларсан». Келмайман, дебди йўловчи. Бола бу ҳақда отасига айтибди. Келмайман, — деганини ҳам айтибди. Отаси ўғлига келмаслигининг сабабини сўраш кераклигини уқтирибди.

Бола яна йўл ўртасига чиқиб, отлиқ йуловчини кутибди. Уни кўргач, тавозе билан сўрабди. Отлиқ йўловчи дебди: «Отанга айт, ҳафтада бир, ойда бир, йилда бир... деб жавоб қилганимни етказ».

Бу жавобни эшитган улуғ табиб дебди: «Чиндан ҳам у одамнинг иши менга тушмайди. Негаки, у одам касал бўлмайди. Боиси: у ҳафтада бир кун яхши дам олади, ойда бир ҳаммомга тушиб, мириқади, йилда бир наврўзи оламнинг кўкатларидан тўйиб-тўйиб тановул қилади».

Дарҳақиқат, баҳорда тандирлар, ўчоқлар, дошқозонларда наврўзи оламнинг шифобахш неъматлари пишади. Сумалакнинг ўзи катта бир шодиёна, ўланли, кўшиқди давралардир. Кўк сомса, кўк чучваранинг тотти эса ғуборингизни олади.

*Товлар ўрар сабза рангли дуррасин,
Нил чўп қўлда қизлар тортар сурмасин,
Бувижонлар ёяр ҳар тонг супрасин,
Дастурхонда неъматларнинг турфаси.
Дилшодликлар қайда, дея сўрма сен,
Наврўз барин тўкин, бисёр айлади.*

Қишнинг андуҳлари сойларда оқади. Тўлқин ўзанларга сизмай, жар лабини емиради. Соҳиллар, қирлар боғ-роғлар, ҳиёбонлар тўла одам. Кўчаларнинг ўзидаёқ дошқозонларда паловлар пишади, сумалаклар қайнайди. Айниқса, янги қурилган саройлар, театрлар, кўприклар, кўчалар, ҳиёбонлар гавжум бўлиб кетади. Узоқ-яқиндан келган меҳмонлар наврўзи оламнинг мунавварликлари, дур, гулмаржонлари билан безанган юртимизнинг ҳусну латофатини тамошо қилишга ошиқадилар.

*Кўкни безар турналарнинг карвони,
Олисларга ташлаб келар армонин.
Шукроналар этган ҳар ширин жоннинг
Бордир шундай баҳордай гул Ватани.
Гул-алвонга чўмган Ўзбекистонни
Наврўз ардоқлади, ёр-ёр айлади.*

Наврўз давраларида, гапу гаштакларда доира чертилади. Карнай-сурнайлар садоланади. Раққосалар, хиром этадилар. Наврўз лапарлари эшитилади.

Наврўз мушоиралари, Наврўз сайиллари, учрашувлар, дилтортар давраларда шоду хуррамлик давом этади.

Ана шундай файзиёб кунларда яқинларимизни, қадрли устозларимизни эслаймиз, уларга табрик сўзларини, лутф-номаларни йўллаймиз. Туғён тўла анҳорлар, ёр-ёрлар, алёрлар-ла безанган давраларнинг, гапу гаштакларнинг тўрида ўтирган азизларимизга мактубларимизни етказгай...

Наврўзи оламнинг наволари жолалари, чақинлари нур оламига, жаҳонига етаклайди.

Турналар бу олам кўҳнадир, бу олам донишманддир, деб қўшиқ айтиб, кўк тоқини иншоларига тўлдириб ўтадилар. Турналар арғимчоғида ғазаллар байти ёзилгандай, наволар янграб эшитилаётгандай туюлади. Истиқдол юртининг боғчаманларининг қайтиб келаётган, ошён қураётган қушларининг сафлари бутун бўлсин, уларнинг нағмалари хуш бўлсин.

Наврўзи олам шарофати, пой-қадами ила одамлар яхши сўзи, лутфли каломи, ташрифи билан беморларни, тўшакда ётганларни йўқлашга одатланганлар. Бу иш ғоят савоблидир.

Баҳорнинг бир дона чечаги, наргис гули, настарини келтирган дилшодлик олам қувончларига тенгдир. Гулдек азиз бўлинг-у, гулга зорларни унутманг. Уларнинг чеҳрасидаги қувончининг сувратини дафтарингизга чизиб қўймоқликни ёдингизда тутинг. Негаки, бу суврат эрта бориб яхши бир ғазаллардир, зариф бир қўшиқдир.

Гулбарглардек узилганларни, нобуд бўлганларни, наврўзи олам руҳсорига етолмаганларни ёд этинг. Дуоларда, тилакларда хотирламоқ, яхши сўзлар айтиб улуғламоқ хайрли ишдир.

Наврўз хаёллари нақадар зарифдир. Ана шу зарифликни сизга ҳам раво кўраман, азизлар. Дунё зариф бўлсин. Одамлар ҳам. Шу бир тутамгина умрни яхшиликсиз тасаввур етолмасайдик. Бир-бирларимизнинг руҳсоримизни соғиниб, йўлларимизга меҳрли кўзларимизни тикиб яшасайдик. Дунё гўзалроқ, наврўзи олам янада мазмунлироқ, ўктамроқ кўринарди.

Наврўзи оламнинг қўшиқлари бир жаҳон, ғазаллари эса, беадоқдир. Унинг баҳри байтлари ўтлидир. Лапарлари,

алёрлари хушдир. Икки париваш куйлайдиган Наврўз қўшиғини тинглаганда гулдан-гулга қўнган капалаклар, шафтоли, бодом гулларидан бол ўғирлаётган бол арилар, лабига чўп тишлаб айвонларимиз бўғотидан ўзига ошён излаётган, зурёд ташвишида озурда жон бўлаётган қалдирғочлар, юлдузлари мил-мил осмон, нозик сибизғасини қўлига олган ирмоқлар нигоҳимизда жонланади. Эндигина ям-яшил йўртакчадан чиққан митти ялпизлар, тўлқинлардан, лойқа сувлардан бўса олаётган мажнунтол баргаклари Наврўз қалами билан чизилган рангин суратлардек кўз ўнгимиздан ўтади. Шоиримиз Ж.Жабборовнинг қуйидаги сатрларини ёдимизга солади.

*Наврўз келибон, жумла жаҳон
Нозлана-нозланажакдир.
Қиш кетибон, аста -секин
Ёзлана, ёзланажакдир.*

Дарҳақиқат, табиат ҳам худди сулув келинчаклар каби, қўлларига кўзгу тутиб, киприklarига сурма тортиб, лабларига лаъл суртиб пардозланажакдир.

Юртинг гўзал бўлгач, боғ-роғларинг гуллар, ифорларга фарқ, бўлгач, дарёларинг анҳорларинг тўлқинли бўлгач, осмонларинг юлдузли, бахшиларинг қўшиқли, дostonли, бешикларинг ўланли, давраларинг алёрли бўлгач, хаёлларинг ҳам гўзал, қўшиқларинг ҳам рангин, оҳорлидир. Наздимда, тошларнинг ҳам сўз айтгуси, тиконларнинг ҳам гул очгуси келади баҳорда. Баҳорда оддий сўзинг ҳам баҳри байтга, оддий хиргойинг ҳам қўшиққа айланади.

*Най саси келади ўтлоқдан,
Ялпизлар сирғаси қулоқда.
Жағ-жағ ўт ўрибди жамалак,
Бувилар кўнгилида сумалак.
Чучмўма ястаниб қирларга,
Кўз тутар мастона қизларга.
Хаёлим тортади сайхонлик,
Баҳорда тикон ҳам райҳонлик.*

Баҳор келганида орзулар ҳам гул очар экан. Ирмоқлар сойга, сойлар дарёларга, дарёлар уммонларга, баҳри денгизларга айланишни орзу қилар эканлар.

Наврўзи оламнинг этакларидан, баҳорнинг эртактларидан наволар, қўшиқлар ёғилар эмиш. Наврўз келганида ер, дарахтлар, дарёлар, гуллар куйлаб яшарар, япроқ ёзар, ҳосил тугар эмиш Бу афсона эмас, бу фасонадир. Бу наврўзи оламнинг санъати, қудрати дир.

Қўшиқлар бизга яшашни ўргатади. Яхши қўшиқ, худди наврўз жолалари каби ғурбатингни дарёларга оқизади. Мунаввар бир олам пойингга тўшалгандек дилинг ёришади.

Жалолиддин Румий дебдилар: «Сулаймон қошига эрта-лаб қушлар салом бергани келдилар. Сулаймон қушлар тилини биларди. Дил-дилга яқин бўлса, киши тил билмаса ҳам бир-бирини тушунади. Қўшиқ ҳам шундай. Агар у жозиб бўлса бас, унинг сўзларини тушунмасангиз-да, оҳанглар сеҳри мафтун қилади».

Баҳор ўзининг бори — сир-асрорларини гулларга сўзлар эмиш. Баҳор бори дардларини лолаларга сўзлар эмиш. Шу лоласи бўлса керак, гул тутганда киши кўнглида фақат эзгулик бўлади.

*Дилим гул, баҳор ўлди ... наврўзни ёр-ёр айлаб,
Куйига интизор эрдим, кутардим зор-зор айлаб.
Туним тонг этди, шомимни мунаввар наҳор айлаб,
Ғурбатим маҳв айлади, дилимда севинчим шарор айлаб.*

*Адирлар ям-яшил, сойлар тало-тўпдир жолалардан,
Чаманзор бўлди олам, қирмизи гул-лоалардан
Келинчак бўлса, не тонг, бу олам ёр-ёралардан,
Элингга бўлса мўл гул, чўлингни лозор айлаб.*

Тўқсон олти ёшида ҳам қўлига асо ушламаган, кўзойнак тақмаган бобо билан суҳбатлашиб қолдим. Дам олиш даргоҳининг боғи гектарларга чўзилган эди. Бобони ҳар тонг табиат қучоғида, ҳар оқшом дарахтлар оралаб юргангани кўрардим. Уни бобо дейишнинг ўзи ғалатироқ. Қадди-қомати расо, қарашлари ўктам, суҳбатлари ёқимли. Табибни, ши-

фокорни хушламас экан. У табиатни, гулларни, яшиликни севар экан. Наврўзи олам унинг учун қутилган бахт, наврўзнинг ташрифига тенг экан. — Келинларимнинг енгликчага қўли етса бас, — дейдилар ота. — Тандир бошида тураман, кўк сомсаларнинг саватга узилишини кутаман. Олов ёниб турган тандир нур тўла бир жаҳондир, — дейдилар қувнаб... Ёши улуг одамнинг кўнглида катта бир умидбахшликни, табиат неъматларига бўлган меҳрни кўрдим. Ёши кекса бўлгани билан, кўнгли ёш, меҳри мўл. Ҳаётга, борлиққа муҳаббати бисёр. Наздимда, шунинг ўзи ёшлиқдир.

Наврўз ҳар йили яшариб, кучга тўлиб қайтади. Юртимиз, элимиз ўрганиб қолган. Наврўз шодиёналари ҳам ҳар йили ўзгача мазмун, ўзгача чирой, ўзгача мафтункорлик касб этади. Наврўз тантаналари умумхалқ байрамига айланади. Унинг шодиёналари кириб бормаган хонадан йўқдир. Бу хуррамлик юртимизни ойлар давомида куй-қўшиқ, ғазал-хонликлар билан безаб туради. Дарахтлар, кўк ўпар биноларнинг пештоқлари, кўчалар, хиёбонлар гул, нур чироқларидан мунаввар бўлиб кетади. Ҳар бир ширин жон санъаткорга айланади. Сандиқларнинг қати бузилиб, шоҳи, атлас, беқасам либослар кийилади. Шоҳи белбоғ, зар дўппиларга оро берадилар.

Гулга, қўшиқча ўч бу диёрнинг қайта туғилган кишилари кўнглида ҳам яшариш, янгиланиш, зеболаниш. Ҳар куртак, ҳар ниҳолда, жонланиш, гул очиш қутқуси.

*Баҳор... гулу ифोर сочмиш назар солсам йўлакларга,
Ғазал тугён, қўшиқ гирён бўлиб томгай юракларга,
Наврўзим, — шодумонлиқдир, етармиз биз тилакларга,
Баҳорим тўй бошлади, хонам, дилимни сарафроз айлаб.*

*Куйинг бирла оқиб кетсин дилим дарёларинг ичра,
Умидим афтоб бўлсин, ёруғ дунёларинг ичра,
Бу олам яшарсин минг бор, баҳорим, наволаринг ичра,
Ҳар кўнгил гул бўлсин, келдинг қаҳратонни ёз-ёз айлаб.*

Меҳнат кишилари истиқболга ҳамиша умид кўзи билан қарайдилар. Баҳор келиши билан далаларда трактор

гулдуриси янграйди. Уйқудан уйғонаётган она ер билан сирлашади.

*Тонлар ястанади боғларга,
Айтар азиз ёр-ёрларини.
Бир файз қўнар юрт, чорбоғларга,
Ардоқлайди баҳорларини.
Оқшом ястанади боғларга,
Сўйлар само эртақларини.
Баҳор лола сепар тоғларга,
Юлдузга тўлдириб этакларини.*

Қишлоқ одамлари наврўзи оламга, уни яшартиб, бойитиб, янги мазмунлар киритиб, чиройлар бахш этиб, рўёбга олиб чиқаётган соҳибларга умид кўзи билан қарайдилар. Наврўзи олам тўкин-сочинлик, қут-барака, сарбаланд хирмонлар, янги боғлар кашф этишига ишонадилар.

Наврўз жилғаларга, ойдин кўлларга, мавжли анҳорларга ҳовли-рўяларга фусун, мунавварлик улашади.

Наврўзи олам қўшиқлари, ғазаллари оламни тутсин. Наврўз одамларга улуғворлик, табиатга яшиллик, гулу алвонлар ҳадя этаверсин.

ЙИГИТЛИҚДА ЙИҒ ИЛМНИНГ МАҲЗАНИН

Инсондаги энг катта бойлик нима? — деб сўраб қоладилар баъзан.

Инсондаги энг катта бойлик, бу — қалб бойлиги. Қалб бойлигидан ортиқроқ бойлик йўқдир. Қалби, маънавияти гўзал инсонлари кўп бўлган мамлакат ҳам бойдир, ҳам гўзалдир.

Қалб бойлиги, бу — маърифат, илм, китоб орқали бунёд бўлади.

Ҳадисда шундай мўътабар сўзлар бор:

«Икки юз марта газоват қилгандан, бир марта илм олган афзал». Икки юз марта сажда қилгандан бир марта илм олган афзал. Илм қайда бўлади. Албатта, китоб деб аталган ҳазиналарда.

Ҳазрати Навоий айтадилар:

*Ки ҳар ишники қилди оғамизог
Тафаккур бирла билди оғамизог.*

*Илм Навоий, сенга мақсуғ бил
Эмдиқим, илм ўлди, амал айлагил.*

*Йигитликда йиғ илмнинг маҳзанин
Қарилик чоғи харж қил ани.*

Маънавиятимизни тиклаш, бу — маърифатни тиклаш, илмнинг умри боқий, манзиллари бепоён эканини англаш ҳамдир. Илмсиз, китобсиз, маърифатсиз дунё зим-зиёдир.

Илм — офтоб, нур мунавварликдир. Илм манзилларга элтувчи сарбондир яна. Китоб, бу маънавий фаровонлик, ўз-ўзини тушуниш, ўз-ўзини тузатишдир.

Илмга, китобга эътиқод қўймай туриб, мақсадга эришиб бўлмайди. Оддийроқ қилиб айтсак, китоб — илм, бу қўлимиздаги, дилимиздаги ёруғ машғалга ўхшайди. У бизга ҳаёт-

нинг энг қоронғу гўшаларини ҳам ёритиб, кўра олишимиз, яшашимиз учун ёрдам беради. Яхши китоб — ҳикматлар ҳазинасига ўхшайди. Китоб — энг яхши ҳамдам, дўст, сирдошимиздир бизнинг.

Наздимда, китоб, бу нури ҳидоятдир. Ҳақ йўлни ундан ўрганамиз, эзгуликни, яхшиликни, ҳаёт сабоқларини, имдод йўлларини ўрганамиз ундан. Одмиликни, одамийликни ўрганамиз.

Инсон маънавияти, ҳулқи, одобига доир қатор рисоаларнинг чоп этилаётгани айни муддаодир.

Имом Исмоил ал-Бухорийнинг «Адаб дурдоналари», Абу Наср Фаробийнинг «Фозил одамлар шахри», Амир Темур ҳаётига бағишланган, «Сомон йўли», «Мерос» туркумидан берилаётган қатор рисоалар, Амир Темур ўғитлари, ҳадислар тўплами... Қанчадан қанча бадий китоблар, шеърӣ тўплалар. Бу китоблар бой маънавиятимиздан сўзлайди, қалбимизда чироқ ёқиш учун хизмат қилади. Уларни бағримизга босиб, кўзларимизга суриб ўқимоғимиз, мутолаа қилмоғимиз керак холос. Негаки, одам боласи учун инсонийлик мезони, бу унинг маънавияти, маърифатга ошнолигидир.

Қиличнинг кучи етмаган манзилларга маърифатнинг кучи етади.

Ҳар бир авлод ва замона яратган бойликларнинг энг қимматбахоси, бу китобдир. Китоб фақат ўзи яралган давр учун эмас, келгуси замон, авлодлар учун ҳам қимматли нарса, ёдгорликдир. Китоб, бу — тарих. Китоб, бу — халқ кечмиши, таржимаи холи.

Бир китоб бир одамни, бир оилани эмас, бутун бир авлодни тарбиялаши мумкин. Бизнинг маданий, маърифий меросимиз, кутубхоналардек маънавий ҳазиналаримизда ана шундай китоблар камми? Улар беҳисобдир.

Ҳазрати Алишер Навоийнинг «Ҳайратул аброр» асарида шундай бир ҳикоят бор:

Бир куни имом ҳам, шоҳ, ҳам ҳаммомга йўл олди. Улар кўришиб қолдилар. Шоҳ савол берди:

— Эй, ўз илми билан элни баҳраманда этган одам, қиёмат ишларидан бир хабар бер-чи?

Илмли киши жавоб қилди:

— Қиёмат ҳақидаги саволга энг монанд жой шу ҳаммом-дир. У ерда ҳам шоҳ билан гадо бир хил аҳволга тушиб, яланғоч юради. Катталар ҳаммаси ичкари киргач, бору йўғи ҳаммаси ташқарида қолади. Илму ҳунар эгалари эса нима йиққан бўлса ўзи билан олиб киради. Султонлик фойда бермайди, илм туфайли илмлига яхшилик кўп бўлади.

Китобхоннинг ақли кўзида бўлади, дейди донолар. Китоб — ақлнинг қайроғи эмиш. Илми ҳикмат — сувни ёндирар. Илми йўқнинг — кўзи юмуқдир. Қизил китобларга йўқолиб бораётган ҳайвонлар, қушлар, оролар, кўллар, дарёлар ҳақида ёзадилар. Ҳисоб-китобини оладилар, тадбир ахтардилар.

Лекин ўқилмай ётган китоблар, китобга меҳрсизлик, бепарқлик негадир ҳеч биримизни ташвишга солмайди.

Нега ҳозирги ёшларимиз илмга, китобга унчалик чанқоқ эмас? Бошлаган илмини, дорилфунунларни, мактабларни ташлаб, пул топишнинг турли кўчаларида изғиб юрганлар талай. Тўғри, илм бу — риёзат. Илм, бу — қаноат, чидам, фидойилик дегани. Руҳиятимизнинг ана шу иқлимлари ҳақида гапирганда қизил китоблар ёдимизга келади. Билимсизлик жаҳолатга олиб боради.

Тарихимиз, фозилларимиз қолдирган бой маданий мерос — китобларни ўқимайдилар, ўрганмайдилар.

Илмсиз маънавият ҳам йўқ. Узоқ манзилларни кўзлаш учун илм керак, халқига манфаат етказишни ўйлаган одамга илм керак.

Бугун юртни кўтарадиган, унга мадад берадиган кун. Меҳримиз, билимимиз, меҳнатимиз билан кўтаришимиз керак уни.

Боболаримиз шам ёруғида китоб ўқиган, китоб ёзган, қомус яратган. Юлдузлар жадвалини тузган. Ўшаларга муносиб бўлиш учун ҳам китоб варақлашимиз даркор. Отабоболаримизни яхшироқ танимоқ, улар яратган, бизга қолдириб кетган бебаҳо ҳазиналар, маънавий, маърифий, маданий бойликларни асрамоқ учун ҳам китобларни севишимиз даркор.

Ҳаёт бамисоли дарсхона деб уқтирардилар ўқитувчимиз. У мураккаб, ўқилмаган китобдир. Унинг ҳар бир саҳифасини ўқиш сизга насиб этсин. Бунинг учун китобни сев. Бунинг учун илм машғалини қўлингда тут. Бардошли, вафоли, қаноатли бўл.

Илм инсон кўнглини ёруғ бир дунёга айлантириб, бир қатрага бутун бир дарёни яширади.

Билим нурдир, билимсизлик ғафлат. Билимсиз бирни йиқар, билимли мингни йиқар. Билимсиз одам илдиизсиз дарахт. Билим — ёруғлик, билимсизлик — жаҳолат. Билим — ақл чироғи.

Дил тузалмай — эл тузалмайди дейди халқимиз. Дил недан тузалади? Ҳикматдан, ақлу донишлиқдан, билимдан, маърифатдан. Буларнинг бари қайда бўлади? Китоб деган жавоҳиротда.

Кайкавус ибратли гап айтади:

«Мол билан бой бўлгандан, ақл билан бой бўлган яхшидир... Ақл била мол жам этса бўлур. Аммо мол била ақл ўрганиб бўлмас. Билки, ақл бир бойлиқдирки, уни ўғри оломас, У ўтда ёнмас, сувда оқмас.

Китоб ганжина... Ҳўб қизиқ замонлар бўлди-да. Шу ганжиналар хор бўлди. Қабрларга тиқилди, ёқилди, ўзга юртларга сургун бўлди. Инсон нигоҳидан мосуво бўлди. Жовонлар биллур идишларга тўлди. Биллур қандилларга термилиб, ғурур ҳисси ила яшаётганлар ҳозир ҳам кўп. Умрида бир саҳифа китоб варақламай Сизга ақл ўргатувчилар бор. Умрнинг мазмунини яхши либослар, шоҳона мебеллар, дабдабали иморатлар билан ўлчагувчилар камтарин либосингиз, беҳашам уй-жойингиз, оддийгина уй жиҳозларингиз учун сизни менсимагувчилар бор. Улар ғолибдир, наздида. Сиз эса, мағлубдирсиз, омадсиздирсиз. Унда ақл ўрнида мешдек қорин бор, энг охирги модада тикилган костюми бор унинг, Сизнинг қора чопонингизга у менсимай қарагай. Сизнинг билимингиз, иқтидорингиз ҳеч нимага арзимайди, унинг наздида. Омадли нодон, омадсиз дононинг ҳолига войлар айтади ҳамиша. Зебу зийнатларга беланган одам ўзининг маънавий қашшоқ эканини англамайди. Унинг

ҳамроҳи китоб бўлса эди... Минг афсус ундай эмас. Унинг ҳамроҳи хою-ҳавасдир.

Фариддин Аттор «Илоҳийнома»сида шундай ҳикматларни айтади:

Онадан тупроқ учун туғилдинг. Бу тупроқ тепанинг устида қасру айвон қуришинг нима тагин? Жонинг тупроққа қоришиб, уқаланиб кетар экан, айвон пештоқини фалак пештоқига етказишдан маъно борми?

... Одам фарзандининг ҳирси мунча кўп бўлмаса, мунча ҳам у оламда ҳайрону саргардон. Эй ҳирслар билан қалб кўзи кўр бўлган киши, ҳирс орқасидан гўргача борасан, то ўлгунигча ҳирсинг камаймас, чунки ҳирсининг ярасига фақат ўлим даво бўла олади.

Дунё молини фаровон татиб кўрдинг, бунча йиғиб нима қиласан, хўш? Ахир сен йўловчисан, йўловчи учун мунча юк на хожат?

Паҳлавон Маҳмуд умрида қўлига китоб ушламаган, ўқимаган, демакки уқмаган, демакки нодон кимсалар ҳақида шундай аламли сатрларни ёзади:

*Уч юз кўҳи қофни келига туймоқ,
Дил қонидан бермоқ фалакка бўёқ,
Ёйинки бир аср зиндонга ётмоқ,
Нодон суҳбатидан кўра яхшироқ,*

Бизнинг диёримиз учун китоб, маърифат, адабиёт нон каби зарур, ардоқли. Агар маърифат, илмнинг, ҳикматлар ҳазинасининг олтин сандиқларини ўзларининг бебаҳо асарлари билан тўлдирган Ал-Бухорий, Ал-Фарғоний, Бобур Мирзо, Алишер Навоий, Фаробий, Бедил каби фозилларимиз бўлмаганда шундай деёлармидик? Уларнинг асарлари қайта-қайта нашр этилаётир, унут бўлган улуғ алломаларнинг мақбаралари тикланиб, эл-юрт зиёратгоҳига айлантирилаётир.

Оддий чўпоннинг суҳбатида бўлсангиз ҳам, беш ўн аёл жам бўлган ўзбек хонадонларининг тўй, тўйчиқларида ёхуд дилтортар давраларида бўлсангиз, ҳам улар Фурқат, Навоийнинг ғазалларини айтадилар. Дутор чертиб, ҳониш қилиб

айтадилар. Ғазалпарвар элимиз бор. Шоир аҳли ҳамиша ардоғлардадир. Фурқат ғазаллари кирмаган, сақланмаган хонадоннинг ўзи йўқ.

Наздимда, Ватанингни сев, Ватан муқаддас каби қуруқ, баландпарвоз панду насиҳатлардан кўра, Фурқатнинг ватан соғинчида ўртаниб ёзган бир тўртлигини ўқишнинг ўзи кифоядир.

Узлат азобларида она тупроғини соғиниб битган ғазалларига айтилган умри боқий қўшиқларни тинглаш кифоя.

Тугёнлар узра бош қўйган Шоҳимардон шаршараларининг соғинчи Фурқат учун қандай ардоқли, суюкли бўлса, унинг изтиробли туйғулари бўронидан яралган Ватан соғинчи ҳақидаги сатрлари халқ учун шунчалар ардоқлидир.

*Чекиб булбул каби афғон саҳарлар йиғласам йўқ айб,
Баҳор айёми ўтди, бўстонимдан адашганман.*

*Кезиб дашти муҳаббатни, сўроғи дўстни топмай,
Адам анқосидек ному нишонидин адашганман.*

*Бошимға тушди ғурбат офтоби, найлайн, Фурқат,
Фалакнинг гардишидин, соябонидин адашганман.*

Ғазални, маърифатни, адабиётни севувчи пахтакоримиз, ишчимиз бўлмаганида Фурқат ҳам, унинг шеърияти ҳам эъзозли бўлмас эди. Минбарларда, зангори экранда, эфирда унинг ғазаллари янграмаганида элимизни ғазалпарвар эл деб айта олармидик.

Юртимизда, боғларимизда байрам, тўй шодиёналарида айниқса, Бобур, Фурқат, Нодирабегим, Увайсий ғазаллари куйлар оҳангида жаранглаб эшитилади,

Бувиларимиз, оналаримиз, келинчакларимиз ироқи кашталарига қатим тортган чоғларида уларнинг ғазалларини ёдга оладилар. Улар китоб жовонларимизнинг тўридадир. Салафларимизнинг девонларини варақлаб ҳузур қиламиз. Қўлимизга қалам оламиз.

Тун...
Фурқатни ўқирдим,
Кўнглимга чўғ урди.
Дилим ёнар,
Ғазал ёнар,
Алам ёнар, ғам ёнар,
Менга ҳамроҳ шам ёнар.

Бобурни ўқирдим,
Битди бардошим.
Киприқдан узилди талҳии кўз ёшим.
Тинглаб шоир оҳин
Пирпирар шам-ҳамроҳим.
Сўнгра, томчи ташлади
Назаримда, шам ҳам кўзин ёшлади.

Фурқатни ўқирдим...
Андухларидин
Минг пора кўксим.
Менга ҳамдард шам ҳам
Тебранар ўксиб.
Ғазал тунни ёриб,
Тутам нурдек ёниб,
Чиқиб келар девонларнинг қатидан,
Дунё ёнар дейман шоир дардидан.

Бобурни ўқирдим, айланди бошим
Зулматлар бағрида кўрдим қуёшни.
Қоронғу кечалар,
Кечалар узун,
Гардун ҳам айланар хаёлдай маҳзун.
Унсиз фарёдлардан топдим шоирни,
Кўнглимнинг тубига яширдим уни.
Ўтли баётлардан,
Соғинч, ҳайҳотлардан
Топдим шоирни.

*Фурқатни ўқирдим,
Юракка чўғ урди...
Қаламга, қоғозга
Минг нолиш олдим
Йўқ эдим, бор бўлдим
Минг ёниш олдим.*

*Тонг отди... қуёшга пешвоз
Қўзғолдим.
Фурқат девон бағрида, тун ичра
Қолди.*

Мустақиллик, бу бизнинг асрий орзумиздир. Истиқдол, бу — бизнинг бир умрлик армонимиз эди. Ҳар қандай янги рўзғор ҳам бутунлай бекаму кўст бўлиши маҳол. Бўлса ҳам секин-аста баркамол, бекаму кўстликка эришади. Вақтинчалик тақчилликлар даврида «қаноат» сўзининг пурвиқор маъносини англашга тўғри келади. Хойу ҳавасларга, тўкин-сочинликка ўрганган баъзи танноз қизлар ўзи келин бўлиб тушган хонадоннинг қаноатли, режали тартиб-қоидаларига дош беролмайдилар. Пашшадан фил ясашга уддабурон оналари эса, қизига насиҳат қилишнинг ўрнига, арз-дод айтиш учун ўзгаларнинг эшигини қоқади. Уйнинг нинадек гапи туядек бўлиб кўчага чиқади. Майда гап болалайди. Эндигина қурилган оила, қаддини ростлаётган оила қўрғони нурай бошлайди. Фиди-бидиларнинг офатли ҳанжари пармалай-бошлайди уни. Оила қўрғони меҳр қўрғонидир. Уни майда-чуйда, фиди-бидиларга ташлаб қўйиб бўлмайди. Фисқу фу-журлардан, беқаноатлик, бебардошлиқдан тоғ ҳам нурайди бир кун...

Имом ал-Бухорий ўз ҳадисларида ёзадилар: Иброҳим алайҳиссалом ўғли Исмоил алайҳиссаломни кўргани боради. Исмоил уйда йўқ эди. Исмоилнинг хотини эшикни очади. Иброҳим келинидан ҳол-аҳвол суради. Келин: «Аҳволимиз ёмон, жуда қийналиб қолганмиз.», — дея шикоят қилди. Иброҳим алайҳиссалом: «Эринг келса мендан салом айтиб қўйгил ва унга айтгилки, эшигининг остонасини ўзгар-

тирсин», — дедилар. Исмоил келганида бу гапларни эшитдилар. Хотинини талоқ қилиши кераклиги ҳақидаги ишорани англадилар. Шу заҳотиёқ у хотинини талоқ қилди. Иброҳим айтган остона — хотин эди. Ношукур, беқаноат хотин эрнинг шўри эди-да. Эрни эр қиладиган ҳам хотин, қаро ер қиладиган ҳам хотин дейди халқимиз. Остона уйга элтувчи муқаддас кўприқдир. Остона мустаҳкам бўлмаса, уйинг ҳам омонатдир.

Йиллар ўтиб Иброҳим алайҳиссалом яна ўғли Исмоилни кўргани бордилар. Бу гал эшикни ўзга аёл очди. Иброҳим алайҳиссаломни лутф ила ичкарига таклиф қилди. У ҳолаҳвол сўраганда шикоят эмас, шукроналик билан сўзлади.

Иброҳим алайҳиссалом келинига: «Агар эринг келса, унга саломимни етказ, айтгинки, эшигининг остонасини мустаҳкамлаб қўйсин» деди.

Исмоил алайҳиссалом уйига қайтиб, отасининг сўзларидан хотинини эҳтиёт қилиш кераклигини англади.

Бу панду насиҳат эмас. Бу ҳикмат, бу юз бора насиҳатлар ўрнини босадиган шарқона донишмандликдир. Агар она ёки ота китоб ўқимаган бўлса, боласига нимани ўргатиши ва ибрат қилиб кўрсатиши мумкин? Китоб тарбиянинг ўчоғи эканига шубҳа йўқдир.

Шарқ улуғларидан Абул Қосим Маҳмуд аз-Замахшарий дейдилар: Ёки илми бўл, ёки илмга таяниб иш тутадиган бўл, лоақал илми тинглаб эшитадиган бўл, бироқ тўртинчиси бўлма. Чунки касодга учраб, ҳалок бўласан (Жувонмарг бўласан).

Савдогарнинг шуҳрати ва обрў-эътибори қиссаида, олимнинг шуҳратию обрў-эътибори ёзган китобларида.

Мана бир мисол. Бугунги кунда буюк муҳандис, ҳадис илмининг султони Имом ал-Бухорийнинг номини бутун дунё билади. Унинг «Ал-жомиъ ас-саҳиҳ (ишонарли тўплам)» китоби кишиларимизда иймону эътиқодни юксак маънавий қадриятларини тиклашга хизмат қилади. Ушбу китоб 16 йиллик заҳматлар, изланишлар, юртма — юрт кезишлар, оромсиз тунлар, заҳмат ила қилинган меҳнатларнинг маҳсули эди. Бу ғоят савобли иш эди. Имом ал-Бухорий яшаган давр-

дан илгари яратилган ҳадис китобларида саҳиҳ ва гайри саҳиҳ ҳадислар аралаш ҳолда берилган бўлиб, ўқувчи улардаги бирор ҳадиснинг тўғри ва нотўғрилигини билолмасди. Олим ал-Бухорий ҳақиқий ҳадисларни аниқлаш ва танлаб китобга киритиш учун 16 йил меҳнат қилди. Ул киши ўз китобларига ҳукмлар, фазилатлар, ўтмиш ва келажак хабарлари, шунингдек, ахлоқ-одоб ва лутфу саховатга доир ҳадисларни киритдилар. Ўз китобларини «саҳиҳ» деб баҳолаганларининг боиси эса — унда бирорта ҳам заиф ёхуд текширилмаган ҳадис йўқлигидир. Аз-Заҳабий «Таърийх ул-Ислом» асарида бундай деб ёзадилар: «Имом ал-Бухорийнинг ушбу китоби Ислом китоблари ичида Аллоҳ таолонинг Китобидан кейинги энг буюк ва энг афзал китоб бўлиб, у ҳозирги вақтда инсонлар учун энг катта таянч бўлиб турибди».

Давлатимиз раҳбарининг фармонида кўра, 1999 йил 9 май Республикамизда иккинчи жаҳон урушида фашизмга қарши курашиб ҳалок бўлганларнинг, фронт ортида туриб фидо-корона меҳнат қилганларнинг, мамлакатимиз озодлиги ва мустақиллиги учун жон фидо этганларнинг хотирасини абадийлаштириш, бугунги кунда ҳам Ватанимиз обрўсини юксалтиришга, ёшлар тарбиясига ҳисса қўшаётган нуроний инсонларни ҳурматлаш мақсадида хотира ва қадрлаш куни деб эълон қилинди ва кенг нишонланди. Ана шу байрам муносабати билан юртбошимизнинг авф этиш фармойишлари ҳам эълон қилинди. Авф этилганлар орасида ўн беш ёшли бир йигит эътиборимни тортди. У ўзининг туғилган кунини нишонлаш учун қўшнисининг уйдан пул ўғирлагани учун 5 йилга озодликдан маҳрум қилинган эди. Йигитча кўзлари тўла ёш ва пушаймонлар билан халқимиздан, юртбошимиздан кечирим сўради. Озод қилинган боланинг онаси йўқмикан, деган хаёл ўтади кўнглингиздан. Онаси бор экан. Она боласини бағрига босиб, йиғлаб турганини зангори экранда кўрсатишди. Бу афсусли, надоматли манзара эди. Она боласини аввалроқ бағрига босиб, меҳрини бериб, унга тўғри йўлни кўрсатолмабди. Ўн беш ёшли боланинг кўнглида бошқа бирор хайрли иш эмас, туғилган

кунни дабдабали нишонлаш каби ҳавойи орзу қаёқдан пайдо бўлган? Бу оиладаги муҳит, кибру ҳавонинг, мақтанчоқликнинг меваси эмасми?

Орзу дегани қаерда ва қандай шаклланади ўзи. Оилада, дўстлари даврасидаги муҳитда эмасми?!

Яқинда бир терговчининг оғзидан эшитган воқеани тез-тез эслаб тураман. Ўрнак бўлсин дея болаларга, ёш ота-оналарга ҳам сўзлаб тураман. Ўн уч ёшли бола, ўн беш ёшли икки бола билан суд курсисида ўтирибдилар, дейди терговчи. Асосий айбдор ўн уч ёшли бола. Ўн беш ёшли икки бола эса кузатувчилар. Жиноят йўлига кирган ўн уч ёшли бола кабоб пиширадиган сиҳ билан енгил машиналарни очишга устаси паранг экан. Ана шу йўл билан у машина хайдовчиларининг пулларини, машина ичидаги қимматбаҳо буюмларни ўғирлаб келар экан.

Ўн уч ёшли боланинг жазосини ўн беш ёшли болаларга беришга тўғри келиб турибди, — дейди терговчи. — Чунки асосий жиноятчи ҳали жуда ёш ...

Ушбу воқеалар дилингни ранжитади, албатта. Беихтиёр худди шу ёшдаги ўзга ўсмирларнинг ҳаётини эсга оласан.

Фарабийнинг айтишларича, Имом ал-Бухорийнинг котиблари — Муҳаммад ибн Абу Хотим бундай деган эканлар: «Имом ал-Бухорий менга: «Бошлангич мактабда ўқиётган вақтимда ҳадисларни ёд олмоққа илҳомлантирилдим», — дедилар ... Ўшанда ал-Бухорий ўн ёшда эдилар. Сўнг у ҳадис тўғрақларига қатнайбошладилар. Устозлари билан баҳс қила бошладилар. Бир куни ал-Бухорийнинг устози Ад-Доҳилий талабаларга ҳадис айтаётиб: «Суфён Абу Зубайрдан, ул киши эса Иброҳимдан ривоят қилганлар», — дедилар. Шунда ал-Бухорий ўн бир ёшли шогирд ўз устозига эътироз билдириб дедилар: «Абу Зубайр Иброҳимдан ривоят қилмаганлар». Устозининг жаҳди чиқиб, ал-Бухорийга дағаллик қилдилар. Шогирд эса мулоимлик билан дедилар: «Устоз айтган ҳадисингизнинг асл манбаи ўзингизда бўлса, бир қараб кўрингиз». Ад-Доҳилий ноилож ичкарига кириб мазкур ҳадиснинг асл манбаига қарадилар. Шогирдига тан бердилар. «Сен ҳақсан» дедилар.

Дарҳақиқат, минг-минглаб ҳадис толиблари тўда-тўда бўлиб ал-Бухорийнинг ортидан эргашиб юрардилар, ундан ҳадис ёзиб олар эдилар. Бу пайтларда ал-Бухорий соқоли чиқмагани ёш бола эдилар.

Имом ал-Бухорий вафот этганларида Яхё ибн Жаъфар ал-Пайқандий шундай деган эканлар. «Унинг ўлими — илмнинг ўлими — демакдир».

Йигитликда илм маҳзанини йиққан инсон, эл-юрт, ислом оламида абадий барҳаёт қолди. Илм уни эъзозларнинг аршига кўтарди. Ҳазрати Навоий ўзининг «Ҳайратул аброр» асарида шундай ёзадилар: Илмда бир одам соҳибқирон бўлгунча ўттиз йилда бир давр келиши керак. Унинг кўнгли илм маскани, илм даргоҳи, унинг бир қатра вужуди илм дарёсига айланади. Илм унинг кўнглини бир дунёга айлантириб, бир қатрага бутун бир дарёни яширади. Сўзларида тўла маъно. Гапни сирли безакларга ўраб гапирди...

Китоб онага ўхшайди. Китоб отага ўхшайди худди. Китоб устозингдир сенинг. Китоб маслаҳатгўйингдир. У сирдошинг. Бу донишманд мўйсафиднинг ўғитларини тинглаб одоб, ахлоқ, одамийликнинг энг бебаҳо фазилатларини ўрганмоқ мумкин.

Ҳазрати Навоий «Ҳайратул аброр»да ёзадилар: Адабсизликнинг бири кулгидир. Кулги (бамаъни кулги) адабсизликнинг белгисидир. Каклик қаҳқаҳа солиб кулгани учун, бу кулги туфайли, овчилар овозидан билиб, отиб олади. Ғунча кулиб, очилиб кетгандан кейин ўз-ўзидан сочилиб ҳам кетади. Чақмоқнинг кулгиси тоғнинг ичига қулатади, тупроққа киритиб юборади.

Китоб шундай донишманддирки, бир умр йиққан терганларинг, бойлигинг-бисотинг билан ҳам топа олмаган, эриша олмаган ҳикматлар билан ошно этади сени. Ҳаёт ҳақида мушоҳада қилишга ўргатади. Бир умр жаҳонгашталиқ қилган Искандар ҳақидаги ҳақиқат афсонага айланган буюк ҳикмат, буюк ҳақиқатдир. Уни ўқиганингда хаёл, фикр дарёсига ғарқ бўласан киши: Ҳамма иқлимларни қўлга киритган шоҳ Искандар бутун жаҳон мамлакатининг тахтига эга бўлди. У босиб олмаган бирон ер қолмади. Ос-

моннинг кўк гумбази устида хутба ўқиб, адолат тамгаларини юлдузларга ўйди. Бошқа шоҳлар ўз ихтиёрлари билан унга қул бўлишди. У ҳам шоҳ эди, ҳам валий, ҳам пайгамбар. Унинг табиати эса донишмандлик билан ростланган эди. Оддий кўзгу унга жаҳонни кўрсатадиган жом бўлиб хизмат қиларди.

Шундай мартабали бахтиёр подшоҳ бу ўткинчи дунёдан ўтиши керак бўлиб қолгандан кейин, қизиқ бир ожизлик, бечоралик ҳолатини бошдан кечирди. Унга ҳақимлар ҳам, хизматкорлар ҳам ёрдам қила олмади. Искандар шоҳ шундай васият қилди: «Вақтики келиб, тобутдан менга ухлаш учун жой ҳозирлаб, йўлимни қабр томон бошлар экансизлар, бир қўлимни тобутнинг ёнидан чиқариб қўйинглар. Ибрат юзасидан одамлар шу қўлга қарасинлар. Билсинларки, етти ўлка подшоси, бу макондан бўш қўл билан кетмоқда. Ким-ки жаҳон мол-мулкани ҳавас қилса, ушбу қўл унга етарли тажрибадир».

Ҳазрат Навоий дейдилар: «Дунёда шундай одамлар бор эдики, улар шоҳлар эдилар. Мамлакатда адолатнинг побонлари эдилар. Бу фалак уларнинг биронтасини ўлдирмасдан, хору зор қилмасдан қўйдими? Боқ, Фаридун билан Жамшид қаёққа кетди? Эраж, Хўшанг ва Заҳҳок-чи? Салм Менучеҳр ва Навзар қани? Баҳману Доро-ю, Искандар қани? Қани жаҳон хони Темур Кўрагон?»

Улар йўқлик дунёсига кетдилар. Лекин улар ёзган китоблари туфайли абадул-абад қолдилар. Ҳикматларга тўлиқ китоблари, ўғитлари, сабоқлари қолди. Улар ҳамон барҳаёт, барҳаётлигича қоладилар.

Инсонга хос коннинг гавҳари, бу сўздир. Одамзод гулшанининг меваси ҳам шу сўздир. Инсон боласига энг кўп нафи тегадиган нарса, бу китобдир. У авлод-аждоғлар учун беминнат хизмат қиладиган ганжинадир.

СЕНГА ЁРУФ ЮЗ БЎЛСИН, ЮРТИМ

Дарёлардай шовуллаб, хаёллардай бетизгин, орзулардай орзиқиб учиб бораётган вақт ортидан соат кафтгири чирқиллаб зорланаётгандай туюлади. Аслида, чирқиллаб зорланаётган, бу соат эмас, шод ва ношод кечган дақиқалар, хуш ва нохуш ўтган умрлар, юракларнинг оҳи, севинчи, жаранги. Умр дафтарига ёзилган иншолар, ушалган ва ушалмаган орзуларнинг рангин сувратлари. Ортда қолган ширин хотиралар, олдинда кўз тутаётган манзиллар.

Вақт бениҳоя, дейдилар. Унинг аввали ҳам, охири ҳам йуқ. Уни чархи кажрафторни айланиб чиққандай айланиб чиқиб бўлмайди. Лекин у рисоалар ёзади, кашфларга қўл уради, гўзалликлар яратади, шаҳарлар қуради, боғлар очади, уруғлар сочади.

Вақт дилнинг яраларига малҳамлар қўяди, хотиралар кўзгусида, армонлар ёхуд дилшоудликларнинг дафтарига ўз дастхатларини ёзиб қолдиради.

Йилларимиз шунчаки беизн ўтиб кетавермайдилар. Улар биз тузган ўтли давраларда қолади, у биз ёзган баёзларда, биз айтган қўшиқларда қолади. Янги очилган йўллар, файзли далаларда унинг излари, эъзозлари бор.

Кириб келаётган ҳар бир йил инсоният тақдирига, юртимиз тақдирига янги иқбол саҳифалари бўлиб битилгувсидир.

Ҳар йилимиз катта манзил йўлларининг китобига муносиб саҳифалар ёзади. Бағри кенг дунёга ҳушёрлик билан бўйлайди. Инсонлар тақдирини ўйлайди.

Ҳозирча ҳар бир кун, ҳар бир ой, ҳар бир йилнинг елкасидаги юк оғир. Бу — эл-юртнинг, олис манзилларни кўзлаб бораётган истиқдолнинг юки. У меҳнат, ижод аҳлига муносиб эзгуликлар ахтариш юки. Юртнинг ободлигини, элнинг тинчлигини ўйлаш юки. Фарзандларнинг камоли учун қайғуриш, ҳадсиз йўллар босиш, довонлар ошиш, катта-кичик манзилларни ортда қолдириш юки.

Қилмоқ учун ҳайру хўшлик остонага турар йил,
Қўлларига тутмиш асо, оппоқ ятак эғнида,
Гоҳ долғали, равон, сокин тўлқинли у ўтган йўл,
У истиқдол қудратига, у фозиллар зеҳнида.
У бир йиллик умр ахир, у миллионлаб одимлар,
Хотиротларга безанган кунлари, бекаплари,
Оқ йўл сўрар олис йўлга секинлаб қадамларин,
Ёғга олайлик жим қолиб, андиша, журъатларни.
Рози бўлиб кетсин биздан абадият бағрига,
Ахир, не-не зафарларнинг китобини ёзди у,
Умид бўлиб ёзилди у йўқсиллар тақдирига,
Йўлар босди, боғлар очди, япроқларга ёзди гул.

Ҳа, карвонларнинг сарбони каби салобатли, вазмин, ўйчан
ва серташвиш йиллар ўтиб бормоқда. Умрлар ортига қайт-
мас дарёлардай тўлқинли гоҳ сокин оқиб ўтиб бораётир.

Лекин ҳаёт деб аталган бу баҳри уммоннинг сувларига
қонмоқ махолдир. Ҳаёт — гўзал, умр тотлидир. Гарчи у таш-
вишли, гарчи у армонли, гарчи умидлидир. Хоҳ у долғали
бўлсин, хоҳ сокин бўлсин. Хоҳ у доvonли бўлсин, ҳоҳи у
сайҳон. Шу азиз маъво, шу мўътабар диёр бағрида яшаш,
енгиш дарди инсон юрагининг энг тўридадир.

Диёр бахти — унда яшяётган мардумларнинг саодатидир.
Зеро юрт дарди — унинг фарзандлари юрагидаги дарддир.

*Ҳеч кимса ҳаётдан тўйдим гемайди,
Бўлди, бас, умр кўрдим, суйдим гемайди,
Оташга ёнса не, қоврилса нима,
Бу фоний оламдан куйдим гемайди,
Ўлгиси келмайди ҳатто сағирнинг.*

*Она ерга лабин босиб шивирлар,
Роз айтади кўкси ёниб боғбоннинг,
Оҳ, қачон у шу боғ аро ғимирлар,
Қачон япроқларин силар ниҳолнинг,*

*Ҳаста бўлса ҳамки, сўрар тангридан,
Боғ яратай, гул экай гер янгидан.*

*Соҳилларга, гарёларга элтингиз,
Тилаги шу юзга кирган момонинг.
Бу не умр, келдингизу кетдингиз,
Неъматига тўймас кимса дунёнинг,
Бу не ҳикмат, бу не ёғду, чексизлик?
Бу не, сирга тўла тубсиз денгизлик.*

Ташқарига нигоҳ соламан. Табиат оқлик, поклик, янги-ланиш қучоғида.

Осмон бека оппоқ ун эламоқда. Балки у янги йилга янги ўзгаришлар учун зувала ҳозирлаётгандир. Балки истиқлол учун, янги давр кишилари учун кашфларни ўйлаётгандир. Янги ҳосилларнинг наҳрини, барака-қутларнинг ҳисоб-ки-тобини қилаётгандир. Фазоларнинг этагидан ёғаётган оппоқ қор қанотида, коинотнинг кўҳна эртаклари, афсоналари, ҳикматлари ёғилаётгандай ...

*Ҳа.
Ҳаёт — донишмандлик, ҳикмат китоби,
Саждагоҳ ул, нури ҳидоятмикан?
У — муҳаббат, висол, ё тонг офтоби,
Тангрим мужда айлаб яратганмикан?
Инсон тавоф этсин дебми бир умр,
Ҳаётни яратмиш айлаб кушод, нур.*

Осмонларга нигоҳимни қадайман. Хаёлларнинг ўйини, қорнинг қуюни авжида. У чексиз ҳаяжонлар, соғинчларга ҳам ўхшайди. У узоқ-яқин дўстларингни, энг шукуҳли со-нияларингни ёдга солади.

Кўҳна, гўзал анъаналаримизни эслайман. Кишилар бо-кира табиатга, унинг мана шундай хуш, дилбар онларига муносабатларини, қишнинг қувончларини, бир-бирларига бўлган самимий дил изҳорларини «Қор хат» ёзиш билан баён айлаганлар.

Классик, мумтоз шоирларимиз, муҳтарам салафларимиз-нинг ижодида ҳам бир-бирларига «Қор хат» юбориш, шу баҳона тез-тез давра суҳбатлари қуриш кузатилади. «Қор хат» қишнинг гапу гаштаклари, ғазалхонлик, мушоирала-рининг бошланишига бир баҳона, элчи ҳамдир.

Биз ҳам бир ширин суҳбат давраси, мушоира орзусида истиқдол юртининг иззатли шоираларига, турли шаҳар ва қишлоқларда яшаб, қалам тебратаётган дугоналаримизга бир-бир «Қор хат» йўладик. Юртимизга, шоираларимизга, замондошларимизга, барча-барчага ёруғ юз бўлсин деб тилак тиладик.

*Дугонажон, тонгда «Қор хат» қоқар эшигингизни,
Нури жаҳон ичра кўрай қучган бешигингизни.
Ором қанотида ёйсин алла-қўшигингизни,
Сахий замин — оппоқ чаман... ёғаётир кумуш қор.*

*Дўмбоқчангиз бирдамгина бўлсин иссиқ қучоғга,
Баркашларгай патир тандирдагир, палов ўчоғга.
Даврамизда бўлмасангиз татимайди бу чоғга,
Бизнинг кулгумиздай шўх-шан ёғаётир кумуш қор.*

*Қор ёғадир,,, ёғар эҳсон, ёғар оппоқ тилаклар,
Сиз келсангиз пойингизда яйраб кетар йўлаклар.
Даврамизга кўёш бўлиб киринг, ёнсин юраклар,
Сербар орзумиздай мўл-кўл ёғаётир кумуш қор.*

*Даврамиз дилшоду хушдир, олгай ҳуморингизни,
Созлаб келсангиз ярашар хушхон дуторингизни,
Куйланг оҳанглар қатида юракда борингизни,
Олам аро оқлик тўшаб ёғаётир кумуш қор.*

Бизлар ёнайлик, бедор бўлайлик, майли, дунё ёнмасин. Бизлар орзуланайлик, дунё улғайсин. Бизлар бир-биримизни йўқлайлик, соғинайлик. Дунё меҳрларга йўғрилсин. Бизлар бир-бирларимизга янги дунёлар, янги дуолар тилайлик. Бу дунё тилаклардан яшариб кетсин.

Одатда қалам аҳли, ҳамкасблар, тенгқурлар улуғ айёмларда, шодиёна кунларда жам бўлишганида кўпинча устозларни ёд этадилар. Қўшиқ айтадилар, ғазалхонликлар бўлади. Зотан бу дунёи дунни камолга етказган ҳам устозларнинг ўғитидир, улар айтган, айтиб қолдирган донишмандликлардир.

Наздимда, бундай чоғларда хур қўшиқлар, доиралар чертмаги юрагингга энг мунис ҳамдам бўлади. Наздимда, бундай сонияларда инсон юрагидаги орзулар, истаклар янги унган майсалардай юлдузларга интилади. Милтираган офтоб ҳам қўшиқ ҳада этади. Қишнинг эртаклари сеҳрли, сирли, суюкли туюлади. Вақтнинг, ҳайру-хўшга ҳозир турган йилнинг опшоқ соқоларига оқ қировлардай кумуш қорлар қўнади. Исёнкор, зариф туйғуларингизни аллалаб ёғаётган кумуш «қор хат» ларнинг жавобини олиб изига қайтади, эшик қоқади. Қўқондан, Самарқанду Бухородан, Андижону Фарғонадан келган муждаларни кўзга суртиб, шукроналар оғушида ўқиймиз.

*Таъриф этайлик қувнашиб бу завқиёб диёрни,
Чалғувчилар чалиб турсин гоҳ тор, гоҳи сеторни,
Бундай чоғларда, ҳабибам, армонсиз одам борми,
Кўкнинг зарбоф этагидан ёғаёттир кумуш қор.*

*«Қор хат» хушхабар элчиси, кўнгил рамзи азалдан,
Дўстлар суҳбати тотли бўлур қанду асалдан,
Изатлигим, рағ этмангиз, қолиб юрманг назардан,
Бувиларнинг эртагидай ёғаёттир кумуш қор.*

*Келаверинг, азиз бекам, жаммиз меҳрга зорлар,
Гулчеҳра-ю, Ойдин, Олмос, Хосият, Эътиборлар,
Раққосалар бунда, хонандалару зулфи торлар,
Оққушлардай хиром айлаб ёғаёттир кумуш қор.*

*Чирмандага олов қалаб, ёдлармиз устозларни,
Тавоф айлармиз Нодира, Маҳзуна-мумтозларни,
Киприкларимизга суриб девону баёзларин,
Ширин ўй, эзгу тушлардек ёғаёттир кумуш қор.*

Дунё яралгандан буён ҳадсиз, ҳисобсиз тонглар отди. Умидли бу дунёда хуш онлар, байрамлар, қутлуғ айёмлар ҳам кўп. Лекин истиқлол диёрини яна бир ёшга улғайтирувчи айёмлар ягонадир. Истиқлол диёрига ёруғ юз, ёруғ йўл тилагувчи диллар дуодадир.

Дастурхон ёзган бувилар, пазанда бекаларнинг тилакларига жо бўлган сўзларида мустақил диёримизга оппоқ, мунаввар йўллар, бехатар манзиллар орзуси бор. Илн-жимиз, сўрайдиган неъматимиз — юртга тинчлик, осудалиқдир.

Ботаётган уфққа бош қўйган момо қуёшдан сўрайдиган эҳсон хотиржамлик, маъмурлиқдир. Нур бешигида, иқбол беланчаги бошида қуйлангувчи аллаларимиз, айтар ёр-ёрларимизда шу азиз диёр рўшнолигини ўйлаб айтилгувчи баҳру байтлар бор.

Негаки, биз гоҳо омом, гоҳо паншаха билан ер ҳайдаган, тириклик бешигини тебратган, кураша-кураша, ёна ва ёна мустақилликка эришган ва лекин ота-боболари шам ёруғида қомус яратган халқнинг фарзандларимиз. Шу Ватанни қароғлари ичра асраб, киприклари остига яшириб, минг бир балодан олиб ўтган оталарнинг зурёдларимиз.

*Юрагимда янги дунё — Ватаним,
Тилагимда янги дуо — Ватаним,
Довруғларинг олам аро, Ватаним,
Тупроғи зар, олтин маъво ватаним,
Орзуларга макон қутлуғ арконим,
Ўзани кенг дарё — Ўзбекистоним.
Борар манзилларинг ёруғ, қутлуғдир,
Ўтар йўлларинг ёғдуга тўлиғдир,
Фарзандларинг оқил, ўктам, шудлиғдир,
Давраларинг хушдир, гаштли, ўтлиғдир,
Сени асрай қароғим ичра, жоним,
Кўз тегмасин, кўҳлик Ўзбекистоним.*

* * *

Янги йилнинг тилаклари мўл, орзулари бир жаҳондир. Улар ичида энг мўътабари бу дунё орзули қўшиқларин куйласин, бу тонглар мунавварлик оҳанглари ила ёришсин. Бу диллар шукроналик туйғулари ила дилшод бўлсин. Оппоқ сахарларда марсиялар эмас, ширин ўланлар янгрисин, инсон хаёллари, орзулари энг ёруғ юлдузларга етсин. Йигит-

ларнинг кўсида синмас, букилмас гурурлар улғайсин. Қизларнинг юзига ҳаё-иффат пардалари ҳусн бўлсин.

Элнинг қадди тиклансин-у, бағри шодликларга тўлсин. Худди орзуларимиз, тилакларимиз янглиғ ёғаётган оппоқ қор ер юзига барака-қут бўлиб ёғилсин. «Қор хат»лар дил муждалари кўнгил эшикларини қоқади, янги йил истаклари юракларга хуш ёқади.

*Мушоира этгай давом Қўқонда, Андижонда,
Янги тилак, янги дунё ҳар битта ширин жонда,
Илтижолар айлаб ҳар бир отгувчи ёруғ тонгдан,
Маҳбуб гулларидек бисёр ёғаёттир кумуш қор.*

*Иззатлигим, устагимиз—даврамиз ўтли бўлсин,
Сухбатимиз ширин, янги йилимиз қутли бўлсин,
Инсонки бор, ул муҳтарам, майли, қай юртли бўлсин,
Баҳру байтга тўлсин диёр, ёғаёттир кумуш қор.*

Уфққа томон яна бир қадам ташладик. Кечагина хаёл, орзулар соҳили бўлган йиллар орқада қолмоқда. Олдинда яна янги уфқлар, орзулар, соҳиллар, орқада эса хуш ва нохуш хотиралар, равону норавон йўллар. Ўртада эса бамисоли сертўлқин денгиз турибди. Бу денгиз — бизнинг ҳаяжонларимиз, қувончларимиз, изтиробларимиз денгизи.

Бир ёруғ умид, комил ишонч билан оҳорли, янги бу оламга термуламан, орзуланаман.

*Ишонгим келади, бу ёруғ тонглар
Инсон юрагига армон ортмайди.*

*Авж пардасида янграр куйлар, жаранглар,
Одам изтиробдан йиғлаб ўтмайди.*

*Ишонгим келади, элатлар сокин,
Қариндош яшайди энди одамлар.*

*Шоир учун қалам, илҳомлар тўкин,
Давотларга айланар барча атомлар —
Ишонгим келади ...*

Янги йилни мен қўлида лаъли ранг қадаҳ ушлаган келинчакка ўхшатгим келади. Қадаҳ ичида жимирлаётган бу — вақт, туғён деган майдир, гулобдир. Бу гулоблар шуъласида янги орзуларни, янги истиқболларни, эзгуликларни кўргимиз келади. Янги ваъдалар, висоллар... биз интиланган ёруғ, ойдин манзилларга элтсин улар.

Йилларнинг ҳам одамларга ўхшаб таржимаи ҳоли бўлади. Ўтган йилимизнинг таржимаи ҳолида қаламга олсак арзигулик воқеалар, ҳодисалар мўл бўлди. У бизга талай янги баёзлар, қўшиқлар ҳада этди. Республикамизнинг балан пахта хирмонини яратган деҳқонларимиз ёзган рисола алоҳида ўрин тутади. Эски йилимизнинг сарҳисоби ҳақида ўйлар эканман, «оқ олтин» соҳиблари билан қилган қайноқ суҳбатларимизни эслайман. Она ер, саҳий тупроқ соҳибларининг дилидаги орзулар, армонлар ушалсин, дейман. Уларнинг омбори ғаллага, рўзғори барака — қутга тўлсин, ҳовли-рўяларига офтоблар тўшалсин. Оҳорли, янги бу олам уларга тўкин-сочинлик, маъмурлик, дилшоудликлар ҳада айлаласин. Ер ўз эгаларини, ишбилармон соҳибларини топсин-у, гуллаласин. Деҳқон меҳнати янада қадрли, ҳаёти файзли бўлишини иштайман. Қишлоқ аёлининг хаёлидан ҳам гўзалликлар, ўқтамликлар жой олсин. Ер ҳакамлари билан мулоқотларимиз бу йил ҳам мўл бўлсин, деб орзуланаман.

Йўллар, одамлар, файзли далалар, обод бўлаётган қишлоқлар биз қалам аҳлини ҳамиша ҳузурига чорлаб турсин. Биз энди қишлоқ одамининг, пахта оламининг армони, изтиробини эмас, бахтини, камолини, рўшнолигини ёзайлик. Янги йилимизнинг янги баҳори деҳқонимизга барака уруғини тутсин. Бизга эса гуллар, шеърлар шодасини ҳада айлаласин. Ёз неъматлари тотли бўлсин, янги кўкарган боғлар, яшил водийлардаги гул-алвонлар дафтаримизга марварид, биллур доналари бўлиб тизилсин.

*Бу — бир йиллик умр, ахир,
бу миллионлаб одимлар,
Хотиротларга безансин
кунлари, бекатлари.*

*Баргам борсин олис йўлга,
алп бўлсин қадамлари,
Ёгга олайлик биз мудом
андиша, журъатларни.*

Муҳтарам замондош, қишлоқ аҳли, аҳли қалам, саҳоватли юрт одамлари ҳар бир янги йилингиз қутлуғ келсин. Кайфингиз доимо хуш, ғайратингиз, орзуларингиз бисёр бўлсин. Оламда не яхшилиқлар, эзгуликлар бўлса Сизларга бўлсин. Сизнинг лаззатли ўйларингизга ҳеч завол етмасин. Юртимизда нодонлар дилозорлар эмас, фозиллар кўпайсин. Инсон ўксимасин ҳеч, унинг юраги сурурга, виқорга тўлсин, дейман. Оҳорли бу оламдан тилакларимиз мўл, кутганларимиз бисёрдир. У биздан бахтни, баркамолликни, ёшликни, муҳаббатни, оҳанрабо қўшиқларини дариф тутмасин.

*Деразадан нигоҳ солсам,
Ҳусн баҳси қизларга ...
Бўй ўлчашиб чуғурлашар
Ҳовлида болакайлар.
Бўй ўлчаш йўқ, ҳусннинг-чи баҳси қайда? Бизларга
Манглайдаги чизиқчалар нигоҳимиз олгайлар.
Хаёлимиз олиб кетгай ўтган йиллар карвони,
Карвонларнинг сарбонидай ўтиб борар умрлар,
Сувларига қонмоқ маҳол ҳаёт деган дарёнинг,
Нечун қониб бўлмас эрса, нечун мудом сеҳрлар.*

Ирмоқлар қиш уйқусида. Кечагина машина гулдуриси бузган дала-тузлар, лола гулханлари ёнган қирлар, адирлар уйқуда. Далаларнинг залворли юкини нозик елкаларидан вақтинча олиб қўйиб, рўзғор ишларига шумғиган қишлоқ қизлари, келинчаклар юрагида олам-жаҳон ўйлар. Оқшомдан то тонггача чироғи ўчмаган хонадонларда турмуш ташвишлари. Деҳқон хаёллари машиналар гулдуроси тинган далаларда кезади. У бетин хаёллар ичра ҳордиқ дамларини ўтказади. Шитирлаб ёғаетган қор, беҳудуд далалар бағрига оппоқ дастурхонини тўшайди. Деҳқон она ерга оромлар тилайди.

*Ором олсин, тилла балдоқ сингари,
Осмоннинг юзига зеб бўлган қамар.
Билурий маржонлар — юлдузлар бари,
Яна учрашурмиз сиз-ла, ширин орзулар.*

*Ором олсин саҳоватни ўйлаб чарчаган одам,
Кун бўйи ўйноқлаб ҳорган саболар,
Ёрқин келажакка босилган қадам,
Инсон деб куйланган дилхуш наволар.*

Табиат ўзи билан ўзи қолганида у мусаввирга ўхшайди худди. Табиатнинг ҳам дафтари бўлади, наздимда. Унинг дафтарига рангин тасвирлар тўлади. Қалам соҳиби ўзи билан ўзи сирлашганида ўтли сатрлар туғилганидай, табиатнинг ҳам сеҳрли дафтарига ҳайратларнинг сурати чизилади. Дарахт бутуқларининг бўйнида гул-маржонлар ўрнида дур, биллур-маржонлар, изғирин қировлари. Деразаларда ўрмон, тоғларнинг тасвири. Тошқин-тошқин анҳорлар уйқуда. Лекин инсон хаёллари, орзуларига тин йўқ, улар ҳаммиша югурук, йўлдадир.

*Олисларга нигоҳ солсам, тоғлар елкасига қор,
Елар увлар, чарх урарлар хаёллар ҳам бу чоқлар.
Ҳадемай, тоғ кифтин қоқар, келиб ҳам қолар баҳор,
Қояларнинг елкасидан сирғаларлар ирмоқлар.*

*Осмонларга кўз қадаймак, авжига қор ўйини,
Янги йилни келинчақдай никоҳларми табиат?
Яна мени хаёл алқар, яна ўйлар қуюни,
Шунчалар мўл ҳаяжонни қайдан оларкин, ҳаёт?!*

Дунё айланади, айланади ... Бағрида нолалар, қўшиқлар, армонлар билан айланади у. Ер шари айланади, андуҳларни, орзуларни елкасига ортиб айланади. Инсон ҳаммиша йўлда. Инсон ақли, пойи-қадами етмаган манзилларга ҳаммиша юраги, шуури билан етиб боради. Инсон хаёли ҳаммиша йўлда. У гоҳ ҳамроҳини, дўстини сўроқлаб йўлда, гоҳ у севиклисини, ҳамрозини эслаб, ўйга толади.

*Гоҳ кулсам, гоҳ йиғласам лекин бари бир
Сенинг хаёлларингдан қутулмоқ йўқдир.
Унутмоқ истасам сен менга тақдир,
Сенинг хаёлларингдан қутулмоқ йўқдир.
Ҳаётга шог ва ношог дақиқалар бордир,
Бордир Сенинг ҳақингга айтар сўзларим
Ва англаганим шу биттагина сир –
Сенинг хаёлларингдан қутулмоқ йўқдир.*

Оҳорли оламнинг ҳар бир тонги ҳам, оқшоми ҳам шундай бошланади, шундай ниҳоя топади. Инсон ҳамиша бир бирини сўроқлаб яшайди. Лекин инсон юрагига элтувчи йўл энг мушкул, энг олис, сердовон, энг машаққатли йўлдир.

Инсонни инсонга чорлаган недир? Меҳр-муҳаббатдир. Инсон меҳри бамисоли кимёдир. У ҳар қандай мўъжизага қодир бўлган қудрат ҳам. Оҳорли оламнинг оҳорли тонгларидан тилагим шу. Инсон юрагининг меҳр дарёси ҳамиша лиммо-лим бўлиб қолсин. Инсон меҳрсизлик, дилозорликлардан зорланмасин. Бир-бирининг марҳаматидан, яхшилиги, меҳр-мурувватидан, мададидан баҳралар олиб яшасин.

*Яхшиларга тўлсин бу эл, кунлар бўлсин алёрли,
Қўшиқ бўлсин, тонглар оппоқ, фараҳли, тоғлар қорли.
Ҳеч кимсани учратмайлик армонли ёки зорли,
Инсон бораябди, дўстим, дилингда қай йўллар бор?*

Мунаввар оламнинг тароватли оқшомида набиралари даврасида уларга эртақлар сўйлаб ўтирган табаррук, мунис бувижоннинг меҳмони бўлдим. Иссиққина танча, танча устида баркаш. Баркаш тўла ширинлик, майиз, туршак, ёнғоқ, уннобилар. Болакайлар бувисидан такрор-такрор эртақлар, чўпчаклар сўрашарди. Кўҳналик билан беғубор болаликнинг тотли суҳбатидан баҳра олиб дилим яйрайди. Янги йилда бувижонга саломатлик, бардамлик, болажонларга безаволик тилаб, бувидан сўрадим:

– Одамзодда энг қадрли нарса нимадир, оҳорли оламдан тилақларингиз нимадир?

— Одам боласининг оддийлиги, одмилиги ҳар нарсадан улуғ туради, деди у. Оддийлик, бу — камтарлик ҳам. Камтарлик, бу инсоннинг нуронийлигидир. Оддийлик, бу — ички киришингга ижозат берадиган шаҳодатномадир. Одамни одам қилган янги, яхши либоси, бурро тили эмас, унинг закийлигидир. Меҳр-оқибат пулга сотиладиган нарса эмас, одамийлик ҳам. Лекин қиличнинг кучи етмаган нарсага меҳрнинг кучи етади. Афсус, негадир, бизда меҳр тақчиллиги сезилади ҳар қадамда, ҳар сонияда. Одамлар табиатдан, кексалар худодан молу давлат ўрнига меҳр сўрайдилар.

Меҳрга зорлик инсонни ғариб қилади. Бу зорлик болаларни етимхоналарга, қарияларни эса қаровсизлар уйларига ташлаб кетади. Нетайликки, одам ўзига кийим-кечак, яхши овқат эмас, меҳр-оқибат қидириб овора. Бу оворалик қачонгача? Умидли оламдан тилаймиз, сўраймиз инсоннинг ана шу дардига малҳам қўйсин.

*Бувижон танчага ўт солар,
Биқирлаб қайнайди чойдиши.
Рўзғорга барака-қут тилар,
Айланар бу олам гардиши.*

Ҳа, бу олам гардиши айланар-айланар ... Замонлар айланади у билан. Ер маҳвари ғуборини, чангини қоқиб айланади. Замонларга боқайлик, гўдакларга умр тилаб йўлга термулган онанинг юрагида не гаплар бор. Оҳорли оламдан нелар тилайди у? Одамлар — негадир бир-биридан узоқлашиб кетябди, деб зорланади она. Бу узоқлик, бу олислик ҳар қандай қашшоқликдан ёмонроқдир. Замонлар қадимий, кўҳна бўлсин, одамлар одамий бўлсин. Одамлар орасидаги узоқлик, бу ҳар қандай даҳшатларнинг бош сўқмоғидир. Яхшилик одамлар ўртасига дастурхондай тўшалсин, деб орзу қиламан.

*Кўпми-оз, билмадим, борим бағишладим,
Безайин дедим бу азиз ҳаётни.
Гоҳи қувонч, гоҳида ранж оғушладим,
Севайин дедим бу лазиз ҳаётни.*

*Баъзан қўшиқ битолмадим ўлтириб,
Адашганнинг хатосини тузатдим.
Мен ўзимга ғамнинг пиёласин тўлдириб,
Огамларга бодасини узатдим.
Мен умримни яшадимми маъноли,
Маъносизми, баҳосини берар эл.
Ҳаёт, бордир сендан сўрар саволим,
Эзгуликни энди дариф тутмагил.*

Танча атрофида худди чуғурчиқлардай тизилишиб ўтирган болажонлардан сўрайман. Тилагингиз не, болажонлар? Сиз оҳорли бу оламдан нималарни сўрайсиз? Эртақлар, чўпчаклар мўл бўлсин, дейди улар. Бувимнинг майиз, туршаклари кўп бўлсин, уларнинг қаторига оппоқ-оппоқ каллақандлар, новвотлар, писта-бодомлар, баргаклар қўшилсин.

Қишнинг сокин дамларида ўрмонларга, тоғ этакларига йўлингиз тушганми? Қиш чинорини кўрганмисиз, завқланганмисиз. Ҳар бир новдаси қиличга ўхшайди унинг. Оппоқ қайинлар, кўм-кўк арчалар-чи? Оппоқ коинотнинг яшил либосли келинчаклари Сизга салом қилаётгандай, лутфли сўз айтаётгандай. Ўрмонлар этагида чанғи учиб яйраётган болакайларнинг қувончлари оламга сиғмаётгандай. Бу қувончлар Сизни болагингиз ўтган олис сўқмоқлардан етаклаб олиб кетади. Қанчалар олис, қанчалар орзули йўллар улар. Ҳаяжонлар, маъюсликлар улар.

*Келақол, камтарин, камсухан дўстим,
Оппоқ қоғоз узра ёй сочларингни.
Келақол хаёлкаш, сирдош ҳамроҳим,
Ёзақол, ёзақол қулочларингни.*

*Қалби ўт, ўзи ўт, соғда ошиғим,
Келақол офтобдай ёруғ қўшиғим.*

Ёғаётган оппоқ қор борлиққа мунавварлик, дилхушлик бахшида этади. Дилингиздаги эзгуликлар дафтарини ва-рақлайди, юракда орзулар билан ширин хотиралар юз

кўришгандай бўлади. Оҳорли оламнинг умидли , ёруғ йўллари ястаниб ётгандай кўзга ташланади. Дилинг ёришади бирдан.

*Оқшом ... қўшиқ таралар
оҳиста-оҳиста,
Муштоқ дилни аллалар
оҳиста-оҳиста.
Буви сўзлар эртаклар
оҳиста-оҳиста,
Не бўларкин эртага
оҳиста-оҳиста.*

Дунё ҳамиша умидли. Умидли дунёнинг эзгуликлари, қўшиқлари, инсон зотига инъомлари, хуш муждалари мўл бўлсин. Эзгу хаёлларимизнинг сирли, рангин оҳанглари биз юрган йўллارни ёритсин. Инсон изтироблари, армонлари, дардлари дарёлар билан оқиб кетсин. Унинг ўтар йўлларига офтоблар, гуллар тўшалсин. Одам дилшодликлардан яйраб яшасин, меҳнат қилсин. Оҳорли оламнинг одимлари хуш келсин.

*Сен яша юлдузни санаб кафтингга
Саҳоват эҳсонни сен кутма, ярат.
Қаҳратон гул очсин юрак тафтингга,
Ангуҳ бағридаги инсонни яйрат.*

АНДИЖОННИНГ СОЙИГА ТУШДИ ТИЛЛО УЗУГИМ...

Андижоннинг соя-салқинли, сердарахт, файзли хонадонларидан бирида, боғ этагида шарқираб ариқ оқарди. Ариқ сувининг салқинида беланчак елпинар, гулдайин хушрўй жувон тебратаётган беланчак ичра ётган боласига термудар, мурғаккина чечагини аллаларди. Алла... Менинг юрагимга қўшиқ олиб кирган биринчи илоҳий сеҳр, тангрининг менга инъом айлаган нури ҳидояти эди.

Ўшал гулларнинг қатида қолган, саболарнинг этагига илашиб, олисларга учиб кетган беланчагимни боғ четига яшириб қўйиб, ўзимни тало-тўпли, ғала-ғовур, шўришли дунё қучоқларига бошлаб кетган дунёи зорга зорим бор менинг. Болалигим қўшиқлари, онамнинг алллари қайларди қолди?

Капалаклар қанотидай нилий қўйлақларим қани? Қуёшнинг ётоғини излаб, тополмай чопганларим — тупроқ кўчаларим, оқизоқ оқизган анҳорлар, парпирак учирган сайхонларим қани?

Мен уларни излай-излай шеъриятнинг, қўшиқнинг оҳанрабо, сеҳрли салтанатига келиб қолдим. Нур кечаларнинг, хур шамолларнинг тушларига адашиб кирдим. Ул салтанатнинг зумрад баҳори, сўлим наҳорлари мафтун айлади мени. Унинг беҳиштларга тенг боғлари оша таралаётган муҳаббат наволари, упкар қанотлари ила юзларимни силади, масрурлик оламига бошлади.

Муҳаббат, гўзаллик наволари, мен сиздан қарздорман... Дилимни дарё айлаганингиз, мени муҳаббатнинг салтанати ичра маликаи ёр айлаганингиз учун қарздорман. Йўлларимга бир девонани зор айлаганингиз учун қарздорман.

Қўшиқларим, мен сизга меҳр қўйганим, сизнинг оҳангарингизга жўр бўлай, дея дил изҳорларимни сатрлар қатига жойлаганим шундандир, эҳтимол.

Санъат, ғазал ошифталари оиласида ўсдим. Отам ўз даврининг энг ўктам, хотам фозил кишиси, Эл-юртга ардоқли хофиз, созанда эдилар. Онам ҳам соз севар, аллалари қўшиқ, қўшиқлари аллаларга, ғазалларга эврилиб боғимиздаги гулларни, елларни, дилларни аллалар эди.

Насиҳат ўрнига ҳам куй, ғазал тинглаб ўсдим.

Санъаткор хаёли - яхши йўнилган қалам, дейдилар. Дил топганини кўз тополмайди, дейдилар яна. Дадамнинг дилидаги эзгуликлар, тилаклар қўлимга қалам бергандир.

Қалам соҳибининг юрагида оламнинг барча зебу забарлари, шодлиги, қувончлари, мураккаблиги-ю соддалиги, инсоннинг поклиги, макри, улуғлигию тубанлиги, меҳнат, муҳаббати, барча-барчаси акс-садо беради, у майсаларнинг нозик шивирлашига қулоқ тутаяди, океан ғалаёнлари, нозик севги саволаридаги сирларни англайди.

Инсонга ғазални ҳам, завқни ҳам шу бокира табиатнинг ўзи, муҳаббатли одамлар ҳадея айлайди. Қўшиқнинг ҳам ўз вазифаси, юки бор. У одамларга эзгулик, ором улашиш учун дунёга келади. Қўшиқ соғинчлар, ҳижронлар, армонлар, хушнуд дақиқалар ҳақида сўзлайди. Завқ, маъюслик салтанатига олиб киради. Бахтиёрлик, мағрурлик, масрурликлар билан дилингизни алқайди. У хижрондан сўнг висол, тундан сўнг нурафшон кундуз бор эканини ёдингизга солиб туради. Меҳнат ва машаққатли йўлларни босиб ўтган, бахту саодатни кашф этган инсонни шарафлайди.

Жаҳонгашта, ўтли қалб Бобур, Бобораҳим Машраб, шеърят мулкининг маликаси Нодираи даврон, Увайсий ғазаларидаги дард, аффонлар ўзгаларни йиғлатади, ўйга толдиради. Дунё, тириклик салтанати эса, дардсиз эмас, умр карвонлари фақат беҳиштлардан ўтмайди. Ул карвонларнинг йўларида чакалакзорлар, ўтиб бўлмас жарликлар, ошиб бўлмас доvonлар ҳам бордир.

Озми-кўпми ёзганларим куйга солиниб, қўшиқ бўлганидан, ўз бастакори, хонандасини топганидан мамнунман.

Наздимда, юракнинг туғёнлари, изтироблари, ҳаяжон, армонлари, севинчлари наволарга йўғрилиб сеҳрли бир қудратга айланади. Сўз баъзан бажара олмаган юмушни, айтол-

маган, айтишга журъати етмаган сирни, қудратни наволар ўз зиммасига олади чоғи. Бундай сонияларда қўшиқ ҳам наво ҳам, юракнинг, энг азиз ҳисларнинг бебаҳо маҳсули эканига ишонаман. Наволар қанотида, қушларнинг баётида турналарнинг карвонига қўшилиб учгим келади. Кўнглим ёшарганини ҳис этаман. Инсон ўзи яшаётган жамиятнинг мардуми, бас шундай экан, унинг юрагида туғилган севинчини ёинки дардни даврдан, замондан, мафкурадан жуда олисда, айрича тасаввур этиш қийин. Шоир юрагининг энг тубларида эъзозлаган, азиз ҳисларига йўғрилган дардни деб эмас, кўз ёшларини ҳасрат, замондан норизолик, исён деб эмас, инсон юрагининг неъматини, бебаҳо кимёси, деб тушуниш керақдир.

Бугунги яратилгувчи ҳар бир сатр, наво, қўшиқ бизга йиқилган дўстни суяш, мискин кўнглини кўтариш, далда бериш салоҳиятини ўргатсин. Биз унутган, оёқ ости қилган меҳрни-муруватни ёдимизга солиб турсин. Инсон юрагини тошга айлантириб бораётган қадрсизлик даҳшатини қатл этсин, дорларга оссин! Бир-биридан тобора узоқлашиб бораётган инсонни инсофларга чорласин. Дунёни, одамни қабоҳат, ёмонликлар эмас, меҳр, гўзаллик балолардан, қазолардан қутқаради, деб айтсин. Меҳр қаримайди. Меҳр кўнглига урмайди, эскирмайди.

*Тўлқинлар устида чопқиллаб,
Енгил келаёттир оқ елкан,
Соҳилда, туғёнлар ичра фарқ кимса
Турар, ким экан?*

*Тўлқинлар устида келаётган елкан
Орзуларим ортган умр карвонига ўхшар.
Соҳилларга тинмай бошин ураётган,
Тўлқинлар — дилимнинг армонига ўхшар.*

*Тўлқинлар устида келаёттир кема...
Оппоқ, харир елканида хаёлим.
Бир дунё ҳаяжон ичра келтирмиш
Кўз ўнгингга оқ рўмоли аёлни.*

*Тўлқинлар устида сокин ва вазмин
Келаётган кимсага кетади кўзим,
Соҳилда туғёнлар ичра ғарқ кимса
Бу —менинг ўзим.*

Кўхна бу очуннинг юраги безовта уради. Бу безовталиқ инсон юрагига кўчган, унинг ташвишларига айлангани рост. Дунё торлари таранг. Инсон асаблари ҳам шундай. У таранг тортилган асаблари торларини тинчлантиролмай овора.

Тангрига, маҳзуна сатрларимга илтижо қиламан, менга, юрагимга, инсон боласига хотиржамлик ато айланг, деб ёлвораман. Наздимда, бу хил безовталиқлардан хаёллар ҳам чарчади. Орзулар, ишончлар чарчади.

Ғазал, қўшиқ кўмакка келгил, дея илтижо қиламан. Маҳзун, дил ўртар ваҳималардан озод айла аёлни, қаламни, дилни. Оналар юрагини қўриқла! Мунисим, ғазалим, қўшиғим, оддийлик, камтарлик, одмилик сабоқларини бергин. Инсон юрагида ўсган баланд тоғлар қуламасин, нурамасин, ишқилиб.

Илгарилари 3-4 аёл жам бўлса, дарров дуторини қўлга оладиган бувим, негадир, созини қўлга олмай қўйди. Дутор анчадан буён қозикда чанг босганча турибди. Унинг нигоҳидан зорларини англайман.

Бувимнинг дутори тезроқ қозикдан тушиб, гапу гаштакларга меҳмон бўлишини истайман.

Дунё ҳамиша умиддидир. Умидли бу дунёнинг эзгуликлари бисёрдир. Муҳаббатимни, орзуларимни сатрларимга бахшида айлаб, ўзим ғариб бўлиб қолсам, майлига. Бундай дейишимга боис, дардли шеърларим кўпроқ, негадир. Буни менга кўз ёшларим дилимни кемириб, парчалаб турувчи армонларим айтиб турибди. Буни менга ўшал қават-қаватларига мискин ҳисларим сингиб кетган дардли сатрларим айтиб турибди. Мусибат бошлаб олиб келган ҳасратларим дарё тўлқинлари, баҳор селлари билан қўшилиб оқиб кетсин. Турналарнинг қанотига эврилиб, олисларга учиб кетсин. Кўнгил ғуборларим майсалар кўксига шабнамлардек тўкилсин Армонларим умидларга йўғрилсин энди. Ҳа, орзули, умидли дунё бу!

Баъзан биз ижод столимизга худди хумо қушларидай
енгил келиб ўтирамыз. Баъзан эса... Замин юкини орқалаб
кетаётган кимсадай эзилиб, тўкилиб етиб келамиз.

*Туман ичра эригандай ўтар йиллар,
Дунё берган орзу, армон, йўллар улар.
Лекин унинг равонидан доवони кўп:
Ҳаёт йўлин яхшисидан ёмони кўп.
Гулханлари ёнар... мени ёндиргани,
Музликлари тўнар... мени тўндиргани.
Қанотимни қайирмоққа шамоллари
Елиб келар, кўксим тилар заволлари.
Ҳаёт — денгиз... тўлқини кўп, уммони кўп.
Сокинликдан кўра унинг уммони кўп.
Ҳаммасига мўъжазгина елкам тутдим,
Хаёллардан кўприк ясаб, омон ўтдим.
Оловларнинг ўзи ёнди, ёндиролмай,
Музликлар эриб оқдилар, тўндиролмай.
Мен ёнмадим, мен тўнмадим, омон ўтдим,
Умр бўйи етмаганим бахтни кутдим.
Сен манзиллар бошидасан хаёл, хаёл,
Орзум сени алқаб, бошида оппоқ рўмол.
Туман ичра эригандай ўтар йиллар,
Ғолиб, мағлуб ўтган орзу, армон улар.*

Аёллар мадҳида шеър кўп, қўшиқ бисёр. Лекин аёл шун-
га муносиб бўлишини унутмасин ҳамиша. Унинг ҳар бир
соч толасидан улуғлик, шарму ҳаё, маъсумалик, закийлик,
заифалик ёғилиб турсин.

Наздимда, кўнгил қўшиқлари кам. Кўнгилнинг қувонч-
ларини, дарду-аламларини армонлари, нолаларини ифода-
ловчи кўнгил қўшиқларига эҳтиёж сезилади. Одам боласи-
нинг мусибатли, оғриқли дамларини бўлишадиган куйлар
қани? Ахир, одамзоднинг ҳар куни байрам эмас-ку! У қаб-
рга тиз чўккан, кўз ёшлари ичра беркинган, танҳо қолган
дамларида, бир тутамгина уйқусини тополмай бедор-бедор
тонглар оттирганда нима қилсин? Марсия қўшиқлари бор-
ми? Армон, ҳижрон қўшиқлари-чи? Дард, аламларининг

ранги, туси, оҳанглари қанақа? Сен нимани тинглайсану,
сенинг дардингни нима фориф айлайди?

*Уйқудаги бинафшани уйқотдим,
Майсалар кўксимга найзадай ботди.
Шудринглар-ла бўзлашиб тонглар отди,
Қўшиқларга сўзлай энди гардимни.
Дарёларга гирёнларим сўзладим,
Денгизларга туғёнларим бўзладим,
Дарё бузди доғ айлаб ўзанини,
Қўшиқларга сўзлай энди гардимни.
Тинглаб, қорлар шаршарага айланди,
Кўз ёшларим жилғаларга жойланди,
Мусибатнинг ўтар йўли бойланди,
Мен ғазалга сўзлаганда гардимни.*

Хаёллар қалб тўшаган йўлларга тушдилар яна. Нурга тўлган олам, гулга тўлган чаманларни соғиндим. Тонгнинг салқин саҳарларига розим бор менинг. Оройишини йўқотган анҳорлар, осойишини йўқотган соҳилларга майлим бор. Қирларга ястанган чучмомалар оташли юрагимга бош қўйсин. Қароғлар ичинда, киприklarим устида асраган кимёларимни кимга сўзлай? Қўшиққа, ғазалгами? Соҳир бу табиатдан, баҳор бағрида ўзига гул либослар бичаётган боғлардан садо келади.

Сен муҳаббатнинг қуламас, нурамас салтанати ичра ширин хотиралар, эзгу хаёлларнинг ардоғидадирсан.

Ҳа, муҳаббатнинг тиниқ, ўтли сатрлари билан бирга мен баҳорга пешвоз чиқурман.

Чаманлар пойандозини тўшаган, нурлар хаёлимни беэган, қушлар баётини сўзлаган туғёнлар ичра осудалик излаган қалб билан муҳаббат манзилига, гул манзилига етиб боргумдир. Ўшанда ҳам мен ҳеч сўз демай юрагимни ғазаларга, наволарга топширгум.

*Кузаклар бошласа йўл, юрагим, мен баҳорингман,
Магар тун зулматин ёйса, ғаш ўлма ҳеч, наҳорингман.
Хаёлинг маҳзун этма, адаштира кимсасиз йўллар,
Бу йўллар бошида мен, сўнггида ҳам интизорингман.*

*Ҳаётнинг ҳар кунини байрам деганлар, албат, хато қилгай,
Кўнгилинг байрами лутфдир, лутфман, беғуборингман.
Менга кимса жон ўлмас, жонини бермас дема ҳаргиз,
Сенинг-чун садқаи жон мен, сенинг-чун мен нисорингман.
Дейорлар имтиҳони мўл, изтиробини мўл кўнгили мулкин,
Шукрим, юз имтиҳонлар, изтироблардан устуворингман.
Дегайлар, сен менга мағлубсан, дегайман мен санга
мағрурман,
Нетайки шу мағрурлигим-ла, йўлингга хокисорингман.
Қўриқлар жуфт қаро кўз, сенга киприқларим соқчи,
Нетайки шахсуворим сен, нетайки Эътиборингман.*

Кўксимизга, сочларимизга зебигардонлар, туморлар, соч-попуклар таққан дамларда, ёрилтошлар бизга сирларини айтган, осмон этагимизга юдузларини тўккан, сим-сим эшигини очиб, оқшомларнинг сурмаранг этагидан, чодиридан эртақлар тўкилган дамларда табиатнинг, ёшликнинг ўзи бир қўшиқ эканини билмасдик. Оқизоқ кулчаларимизни оқизган анҳорлар бўйларига ана шу қўшиқларни излаб, қўмсаб, сўроқлаб бораман. Тилло узукларимни, анҳорларга ташлаб ёлвораман, йўқотган эртақларимни гуллар қатида қолган қўшиқларимни қайтаринг, деб илтижо қиламан. Шарқироқ анҳорлар, сойлар шарқираб кулиб юборадилар, тўлқинлари чулдираб неларнидир ҳикоя айлайдилар менга. Тўлқинлар оқизиб кетган тилло узугимни, қўшиқларимни қўмсаб, хаёлан анҳор соҳилларида кезаман. Майсалар устига ястанаман. Майсалар кўксида титраган шабнамларда кўраман йўқотганларимни. Мана бу қўшиқ ана шундай соғинчлар тўлқинида дунёга келган.

*Анджоннинг сойига тушди тилло узугим,
Бунча тўкин-сочингир Ўзбекистон кузаги.
Ўзбекистон кузига тўйларимиз ярашиқ,
Тўй тўрида келиннинг бунча нозли қараши.*

*Қарашидан ўт ёнар, кулгусидан гул унинг,
Бахт-иқбол ҳадя этар замонамнинг ҳар кунини.*

*Тўйда машъал ёндириб, гул улашинг, яхшилар,
Наво, газал, соз била ишқ сўзлашинг, бахшилар.*

Илк қўшиқларимнинг яралишида устозлик қилган, содда, беҳашам сатрларимга жон бағишлаб, рангин оҳангларинг ома айлаган фозил бастакорлар — Комилжон Жабборов, Саиджон Калонов, Фанижон Тошматов, Муҳаммаджон Мирзаев, Абдуҳошим Исмоилов ва бошқа мусиқа оламининг устоз-шогирдларига таъзим қиламан. Тўпори, гоҳо ғўр сатрларимни ҳам жон пардасида куйлаб, сайқаллар бериб куйлаган хонадаларимиздан бир умр қарздорман.

Не-не улуғ зотлар, ўктам, закий мураббийлар суҳбатини тингладим, улардан сабоқлар олдим. Мумтоз кишиларнинг пойи қадами етган қутлуғ даргоҳларнинг тарбиясини олдим. Муаллимларим менга дунёдаги энг теран ҳикматларни, донишмандликларни сўзладилар, инсонийлик сабоғини бердилар. Мен узоқ йиллар меҳнат ва ижод қилган рўзнома саҳифалари, зарварақларида ўтли нигоҳлари, иссиқ нафаслари, қутлуғ излари қолган устозларимнинг эъзози юрагимнинг тўридадир. Уларнинг ёдини қароғларим ичра авайлайман. Уларнинг илму одоб мактабини ўтаган юзлаб талабалар қаторида бир умр бу ота уйимга сажда айлайман. Эй дунёи зор, уларнинг кўпи энди бу дунёда йўқ. Ўтганларку, қайтмас, лекин уларнинг азиз ёдини унутмаслик мурувватидан маҳрум этма бизни. Мана шу мармар зиналар, адл устунлар, туну кун ёниб турган мунаввар чироқлар, бедор йўлаклар, олтин остоналар ёдимизга солиб турсин уларни.

Илк шеърларингизга ким ва нима туртки бўлган? — деб сўраб қолишади учрашувларда.

Ўрта мактабда ўқиган йилларимни эслайман. Адабий кечалар бўларди. Мактаблараро мусобақалар, мумтоз шоирлар билан учрашувлар, шеърят оқшомлари бўларди.

Ҳазрати Навоийнинг дostonларини, Ҳамид Олимжоннинг «Зайнаб ва Омон» дostonи ва Офелиянинг ўлими каби шеърый манзумаларини ёддан ўқирдим.

Биринчи устозим дадам эдилар. Улар ҳазрати Навоий, Лутфий, Нодирабегим, Бобур газалларидан ўқиб берарди-

лар. Андижондаги шинам боғимизда шоирлар, бастакорлар ва санъат усталари суҳбатга, ғазалхонликлар ва адабий мунозара, лутфли давраларга тез-тез тўпланиб турардилар.

Бу даврларда соз чертилар, ғазал ўқилар, янги басталанган куйлар ижро этиларди. Дадам ҳофиз эдилар. Кўп ғазаларни ёд билар, менга ҳам ғазаллар ўқитар, ёд олишни ўргатардилар.

Бола юрагимга муҳрланиб қолган ғазал, шеър ишқи, сеҳри учун устозим — дадамга, муаллимларимга бир умр таъзим этаман. Уларнинг меҳрини, ҳикматларга айланган ўғитларини, сабоқларини орзуларим, хаёлларимнинг эъзозларимнинг баланд осмонида, юрагимнинг дилхоҳ тахтида асраб, авайлаб яшаб келаман.

Илк шеърларим, илк машқларимга доя бўлган устозларим орасида онам ҳам бор эдилар. Улар дутор, чертиб алла айтар, укаларимни овулар эдилар. Алла оҳангларига маҳлиё бўлиб, ўзим ҳам байтлар тузганим ёдимда.

Боғ ўртасида баланд сўримиз — чорпоямиз бор эди. Ана шу чорпояда дадам билан ғазалхонлик қилардик. Дадам кўзойнақларини рўмолча билан артиб, тақиб олардилар. Бармоқлари Навоий ғазалларининг кеча-оқшомда ўқиб, тўхталган саҳифасини қидириб топардилар. Тайёرمىсиз, дегандек менга маъноли қарардилар. Ғазалларни ўқишдан чарчамаган дадам уларнинг маъносини сўзлар, қўшиқлар оҳангига солиб куйлаб ҳам берарилар. Биргина ғазалда қанчалар ҳикмат, қанчалар маъно борлигини англадим. Сўзлар, қофиялар, иборалар хусусидаги саволларимга дадам эринмай жавоб берардилар. Дадам бир куни менга «Алишер Навоий асарлари луғати» китобини тақдим этдилар. Ҳа, бунинг маъносини дарҳол англадим. Ғазалхонлик дорилфунуни эди бу.

Азиз ўқувчим, отам ҳақида кўпроқ сўзлаганим учун мени нокамтарлиқда айбламанг. Тарихий кураш саҳнасининг жонкуярлари, санъатимиз тамал тошини қўйган азиз ва муҳтарам кишилар ҳақида баҳоли қудрат қалам тебратмоққа бурчлимиз. Отам ҳам ана шу курашларнинг олдинги сафларида борган эдилар. У ҳам метин тоғлар бағрини ёриб ўса

олган чинорларнинг бири эди. Унинг зурриёдлари, эл хизмати учун камолга еткизган фарзандлари, набира-ю, чабира-лари беҳисоб.

Бири — врач, бири — олим, бири — муаллима, бири — инженер, бири — шарқшунос, бири — қурувчи, бири... Улар кўп, санаб адо қилиб бўлмайди. Уларни санамоқ, таърифламоқ учун отамизнинг ёшидек рақамлар, саҳифалар керак.

Отамнинг ва отам дўстларининг бир шогирди сифатида, опа-сингилларим, укаларим номидан сўзлайман. Отамиз биз учун мисоли тоғ қояси. Улуғвор, қадрли тоғ пойида бизлар жилғалардек, ундан ҳамиша куч, ҳаёт, қувват олган жилғалар...

МИСҚОЛЛАБ ТОРТМАНГИЗ МЕҲРНИ

Одамзодга нима армон бўлса, ўша нарсани муқаддас деб билади, ҳамиша бошига кўтариб алқайди. Қачонлардир элатлар, миллатлар ўртасидаги дўстлик, қардошлик одамзоднинг орзуси, армони эди. Энди турли миллат фарзандлари бир жамоада меҳнат қилади, тўкин дастурхон атрофида турли неъматлар тановул этади. Дўстлик, қардошлик ҳақидаги армони ушалди. Бунинг учун замонамизга ташаккур.

Лекин бугун одамларга нима армон? Бизнингча, меҳр-мурувватнинг танқислигидан зорланиб гапирувчилар кўп. Инсоний меҳр-муҳаббатнинг, мурувват ва оқибатнинг баъзи одамлар тасаввуридан кўтарилиб бораётгани ёмон бўлябди. Нега шундай бўляпти. Бунга кўплашиб жавоб излаш керакка ўхшайди. Кўпинча оқшом чоғларида соатлаб телевизорга тикилиб ўтирамиз. Лекин нариги қўшни ҳовлидаги бемор қўшнимизни кўриб чиқишга вақт топилмайди. «Гап»лар-гаштакларга бориб, соатлаб қимматли дақиқаларни сарф этамиз, инсонийлик ҳақидаги фильмларни мириқиб томоша қиламиз, лекин ўғли армиядан қайтган ёки бемор, ёлғиз қолган оналарни йўқлаб қўйишга, ёки кечагина мукофот олган ҳамсоямизни табриклаб чиқишга вақтимиз бўлмайди. Соатлаб шахмат ўйинига маҳлиё бўламиз, ўшанинг бир-икки дақиқасини инсон учун, одамгарчилик учун сарфлашни хаёлимизга келтирмаймиз баъзан.

Тез-тез шундай савол кўнглимдан ўтаверади, негадир. Хўш, катталарку, шундай. Ёшлар-чи? Ёшлар нима бўлади? Катталарга эргашмайдими улар? Албатта эргашади-да! Ҳей, кўкдаги юлдузларга маҳлиё бўлиб масрур хаёл сураётган мунажжим, мағрур қадам ташлаб бораётган ўғлон, инсоний меҳр ҳақида шеърлар битаётган шоир — сиз ердаги юлдуз- кўзларни, ҳоки-пойингизда ётган, мангу машғала-

лар қўриқлаётган улуғ одамларни, сатрларимизга, ҳаёти-мизга жило, маъно бераётган меҳнаткашни дил тўрингизда сақлайсизми, ҳамиша? Улар учун лутфли, мурувватли сўзингиз борми?

«Хотира» ва «қадрлаш» кунлари кун тартибига кирди. Яхши бўлди. Одамлар ўтганларни ёд этишга ўргансин, дейилди. Лекин ана шу хотирани ҳам ўз билгича тушунгувчилар кўп. Яқинда бир бойвачча етти маҳаллани чақириб катта хотира кунни ўтказди. Ош дамланди, қўй сўйилди, таомлар исроф бўлди, тарақа-туруқ бисёр бўлди. Отанинг хотираси учун ўтказилган маърақада таниш-нотаниш иштирок этди. Ота ўғли кўкрагини кериб хизмат қилди. Қариндошлардан бири йигитга отасининг қабрини зиёрат қилиб келишга олиб боришни сўради. Йигит рози бўлди. Лекин қабристонга боргач, отасининг қабрини тополмай мулзам бўлган йигитнинг аҳволи ғоят ачинарли эди. Инсон хотираси шундай улуғладими? — дегинг келади. «Ота ўғил» бўлиш учун, шуҳрат учун қилинган бундай сохта дабдабалар ғашга тегади. Ўринсиз сарф қилинган ҳаражатлар, дабдабалар, дошқозонларда дамланган паловлар ўрнига йигит отасининг қабри устида бир дона ёдгорлик дарахти экиб қўйса бўлмасмиди, — деган хаёл ўтади кўнглингдан.

Ўша йигит одамларнинг кўз ўнгида отасини бир неча бор беҳурмат қилганини сўзлашади одамлар. Йиллар давомида ногирон ётганида хабар олишга ҳам вақт тополмаганидан сўзлашади яна. Одамлар бу каби меҳрсизликларни билишади, кўп кузатишади. Билишади-ю, лекин индашмайди. Лоқайдлик ҳақида, инсоний меҳр, инсоний севги ҳақида нега дostonлар, қиссалар ёзилмайди? — маърузалар қилинмайди? — деб ўйлаб қоламан. Нега инсоний меҳрни биз нондек, иймондек азизлашни билмаймиз? Ёшларга уқтирмаймиз. Нега баъзан унинг оёқ ости бўлаётганини кўриб туриб ҳам лоқайд ўтиб кетаверамиз. Нега бонг урмаймиз, нега меҳрсиз одамларни суд қилмаймиз, меҳрсизликка ўт очмаймиз? Аксинча, муроса қиламиз, меҳрсизликдан узоқроқ юрамиз-у, ўз тинчлигимизни таъминлаймиз.

*Брестга тош эриб, темир тобланди,
Сўнги нафасгача жанг қилди солдат.
Карбишев музлади, Гостелло ёнги,
Таслим бўлар эди тош билан пўлат.
Улар қалб ўти-ла тарих тошига
Энг улуғ сўзларни кетдилар ёзиб,
Ҳамма хизматларнинг турар бошида:
«Одам тошдан қаттиқ, гулдан ҳам нозик».*

*Инсон қалбигаги меҳру саҳоват
Агар қуёш бўлса, тош гуллар эди.
Агар дарё бўлса севги, муҳаббат,
Чўллар гулистонга айланар эди.
Сўнги бурда нонни бериб дўстига,
Ўзи қулаб тушса юраги озиб,
Ёзиб қўйсанг арзир қабр тошига:
«Одам тошдан қаттиқ, гулдан ҳам нозик».*

Тўғри, қадр-қиммат машинаси йўқ. Муҳаббатнинг ҳам, мурувватнинг ҳам. Лекин одамзод ўша машиналарни ҳам, атомларни ҳам одамзод хизматига бўйсиндириятми-ку! Институтларда қуёш нурини олиб, иссиқлик яратилияпти. Ўша иссиқлик билан хонадонларни иситиш ҳақида ўйлаяптилар. Ҳукуматимиз ана шу қуёш иссиғини ҳар бир хонага, ҳар бир одам хизматига бўйсундириш ҳақида ўйлаяпти. Лекин одам-чи? Унинг эвазига нима билан жавоб қиляпти? Одам одамни иситмаяпти. Одам одамни таъқиб қиляпти. Тухмат, адоват, майда гап, ҳасад, хусумат балоларига гирифтор қиляпти.

Бу гапларни биз мактаб партасидан ўрганишимиз керак эмасми? Йўқ, бу гапларни бизга она сути билан бирга беришлари керак. Йўқса, кеч бўлади, кеч!

Байрам айёмларида янги уст-бош тиктиришни, кийинишни, меҳмонларга, тамошаларга боришни унутмаймиз. Лекин жамоамизда пенсияга кетган, оламдан ўтган устозларни эслаб, ногиронларни йўқлаб боришга вақт тополмайдиганлар бор. Умрининг энг сарасини биз ишлаётган шу хўжа-

ликнинг ёки корхонанинг камолига бағишлаган одамлар кимлар эканини билмайдиганлар ҳам бор орамызда. Ҳа, ўзи ишлаётган заводнинг, корхонанинг, мактабнинг, ташкилотнинг камолига бутун умрини сарф этган, шогирдлар ўстирган устозларни, уларнинг бир умрлик тажрибаларини менсимайдиганлар ҳам йўқ эмас. Устознинг ҳурматини жойига қўёлмайдиган шогирд қандай қилиб ўзи устозлик мактабини яратсин?!

Вақт, бу — қилич. У ҳамма нарсани парчалаш, емиришга қодир. Бинони, пойдеворни, иншоотни, лекин чин дўстлик, ақл-идрок яратган неъматларни, инсон хотирасини ҳамрозлик меваларини емиролмайдди. Негадир, қўйди-чиқдилар кўпайиб боряпти. Аёллар ҳам, йигитлар ҳам «оила» деган муқаддас даргоҳни, улуғ пойдеворни осонгина оёқ ости қияптилар. Болаларни тирик етим қилиш кўпайиб қоляпти. Қайдан оларкин баъзилар қабоҳатни, бемурувватликни? Ўз оиласига, жигаргўшаларига меҳр беролмаган одам қандай қилиб жамиятда ўз ўрнини, обрў ва нуфузини топсин!

Мана бу хатни ўқиб кўринг:

«Опам ҳозир бизникида яшаяптилар. Бизникига келганларига ҳам икки йил бўлай деди. Ўфиллари бор. Жияним ҳозир бир ёшга чиқай деб қолди. Эндигина тили чиқаётган боланинг сўзлари жуда ҳам ширин бўлади. Жияним ҳам тил чиқараётганда ҳамма кичкинтойлар каби «дада» деб такрорлар эди. Унинг бу сўзларини эшитиб ич-ичимдан эзилиб кетаман. У бу сўзни жуда ҳам кўп такрорлар эди. У айтаётган ўша «дада» қандай разил, қандай номуссиз дада эканлигини билмайдди. Онасини бахтсиз-у, ўзини етим қилганини. Аламимдан: «Дада» демагин ўша номардни, кошки эди сенинг шу ширин «дада, дада» дейишингга арзиса» дейман. Лекин бола ёш бўлганидан ҳеч нарсага тушунмайди. «Майли, катта бўлганингда ҳаммасини сенга ўзим тушунтириб бераман», деб қўяман ўзимга. Чунки мен нопок деб қоралаётган ўша қўштирноқ ичидаги «дада» билан опам севишиб, аҳду паймон қилиб турмуш қуришган эди. Мен айтаётган ўша «дада» жиянимни, яъни ўз ўғлини туғилмас-

дан тирик етим қилган эди. Унинг гаши шундай эди: «Ўғил 40 йилдан кейин ҳам отасини топар экан». Ахир, ота жангда беному нишон йўқолган бўлса эди, ўғил фарзанд сифатида урушда бедарак йўқолган отасини қидириб топса. Ахир, ҳаётига, ўз оиласига енгил қараган отани қайси тушунган ўғил қидиради.

Биринчи муҳаббат сўзини қадрлай олмаган, биринчи фарзандини бахтсиз қилган, туғилмасдан етим қилган отани қайси ўғил қидиради? Севиб олган қизини, бир жажжигина ўғилни бахтсиз қилган ота кимга керак? У кейингисини бахтли қила оладими? Ҳақиқат қайси томондалигини била туриб, оилада ким ҳақлигини кўра туриб, жоҳил онанинг ёлғон сўзлари-ю, исботсиз бўҳтонларига ишониб оиласидан, севгисидан, ўғлидан, қўйингки, бахтидан ажралган ўша «дада» га кимнинг нафрати ошмайди дейсиз? Унга иккинчи хотин бўлиб тушадиган, опамга ўхшаган яна бир қизнинг ҳаётини ўйлайман. Шунинг учун барча қизларга, йигитларнинг «севаман» деган сохта гапларига учманг дейман. Мактубни йўлловчи бухоролик Мавлудахон».

Иккинчи мактуб хусусида узоқ ўйладим. Бу хат Намангандан эди. Уни 8-синф ўқувчиси ёзганди. Ҳар гал қўлимга қалам олганимда мактубни эмас, чўғни ушлагандай бўлавердим. Охири, уни тортманинг энг қўл етмайдиган жойига яширдим. Гўё таъқибдан ўзимни қутқаргандай бўлдим. Йўқ, янглишган эканман. Хат муаллифи йўллаган қатор мактублар оналик бурчимни, инсонлик виждонимни, аёллик оламимни остин-устун қилиб ташлади. Хат эгаси, менинг ўғлим тенгги бола. Лекин мен унинг олдида чорасиз эдим. «Сизнинг ҳақиқатни ҳимоя қилувчи қалам кишиси эканингизга ишонган эдим» деб таъна қилди хатларининг бирида. «Сизнинг аёл киши эканлигингизга ишонгандим» деб ўкиниб ёзибди сўнггисида. «Сизнинг хотин-қизлар қўмитасининг аъзоси эканингизга ва, қолаверса, она эканлигингизга ишонган эдим», деб ёзибди у сўнгги мактубида. «Мактубни жавобсиз, изсиз қолдиришга нима ҳақингиз бор?...» Дарвоқе, нима ҳақим бор? Ўша стол тортмасига яширилган чўғни яна қўлимга олдим. Қўлларим қалтираб, юрагимга сирқи-

роқ кирди. «Биз оилада беш ўғил эдик. Дадам у пайтлар район савдо шаҳобчаларидан бирида раҳбар бўлиб ишларди. Онам уй бекаси эди. Биз жуда бахтли ва яхши яшардик. Менга дўстларим ҳавас кўзлари билан қарашарди. Афсуски... Менинг падари бузрукворим — севги билан ҳаваснинг фарқига бормади.

Биз оддий, ўқимаган аёл шундай қаллоблик қилса ажабланмас эдик. Тушунган, зиёли одам тушуниб, билиб туриб беш болани етим қилдирадими? Ўзгаларнинг бахтсизлиги эвазига ўз бахтини яратадими? Ахир, биз отам, онам билан ширингина яшаётган эдик-ку! Улар ажралмаган эдилар. Биз беш ўғилга ота меҳри, тарбияси керакмасмиди, Сиз нима дейсиз? Хат ёзувчи Шерали». Ростини айтсам, 5 ўғилни беш кўчада сарсон қилган ота ҳам, аёл ҳам инсофсиз одамлардир.

Кўз ёши — бу юракдан чакиллаб оққан зардоб. Мактаб дафтариининг 4-5 варағини тўлдириб, зорланиб хат ёзаётган ўсмир йигитнинг кўзларидан томган ёш — унинг йигитлик ғурури, ўксиган юраги, эгилган бошидир. Нега одамлар ўз бахтини ўзгаларнинг бахтсизлиги эвазига яратадилар? Бахт унга керагу ўзгаларга керак эмасми?! Тўғри, ҳамманинг бахтли бўлишга ҳақи бор. Лекин бу бахт безавол ишончларга, беғубор, покиза муҳаббатларга асосланмоғи даркор. Ўзгалардан ўғирланган бахт эвазига тинч, тотув яшаб бўладими? Бундай оиланинг пойдевори мустаҳкамми? Бундай оила бизнинг одил қонунчилигимизга муносибми? Инсон эрки, ҳуқуқини поймол этиш асосига қурилган оилани баркамол деб бўладими? Шерали ана шу саволларга жавоб излайди, ҳамон. Отасидан эса умидини узолмайди. Ўша бахт ўғриси бўлган аёлни қоралайди, унга жазо берилишини сўрайди. Унинг зиёлилар сафида эканини таъна қилади.

*«Хаёлимга ҳамиша ҳоким
Қорга монанд барча оқликлар.
Юрагимни забт этар сокин
Оламдаги барча покликлар.*

«Қани жавоб беринг-чи, деб ёзади Шерали, домланинг айтганини лаънатлаш керакми, қилганиними? Сизлар катта минбарлардан туриб оила муқаддас деб уқтирасизлар. Сизлар мана бундай оилабузарларни қандай баҳолайсиз? Нега суд қилмайсизлар? Ахир бутун бир авлодни бахтсиз қилди-ку!»

Ростини айтсам, ўғлим тенгги келадиган ўсмирнинг саволлари доводиратиб қўйди мени.

Нима қилиш керак? У ҳақ. Шералининг мактубидаги сўзлар юрагимни ўқдек тешиб ўтаверади. Бу мулзамлик ҳаммадан ҳам ёмон. Негаки, Шерали ўша бахт ўғриси эмас, бизларни саволлага кўмиб ташлайди. Нега аёллар болаларни егим бўлишига қарши курашмайдилар? Нега баъзилар етимлар сонини ошириш эвазига бахтиёр бўлишни афзал биладилар? Ахир, аёллик шаъни ҳар қандай бахт, ҳар қандай ҳуқуқлардан юқори туради-ку? Тошкентдаги мактаб-интернатлардан бирининг тарбиячиси билан суҳбатлашиб қолдим. Интернатимизда тарбияланаётган болаларнинг кўпи она меҳрига зор, дейди у. Улар ҳафталаб, ойлаб болаларни олиб кетишмайди. Онасини қўмсаб йиғлаб толиққан болаларнинг ўқишга майли, таомларга эса иштаҳаси бўлмайди. Оналари ўлган бўлса, бошқа гап эди. Биз болаларни овуттишни билардик. Ахир, улар тирик-ку! Кўпинча болаларни олиб, ўзимиз уйларига, оналари ҳузурига борамиз. Шунда улар: «Ишимиз кўп», «Эсимиздан чиқибди» деб, важ кўрсатишади. Ўз боласининг, жигаргўшасининг меҳри учун вақт топмаган она онами? Бу гумроҳлик! Бу — оналикка хиёнат ахир! Оила қўрғонини мустаҳкам қура олмаган аёллар, фарзандига ҳам меҳрини дариг тутган бундай аёллардан эл-юрт нима яхшилик кўради. Эл бошига ташвиш тушганида ҳамдард бўлишига ярайдими улар? Албатта, йўқ. — Менимча, дейди ўша интернат тарбиячиси, — бундай аёлларни оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш тўғри бўлади.

Одамзод илгариги замонларда ўзига овқат излаб бутун кунни ўтказар, излар, югурар, меҳнат қиларди. Энди-чи? Таомларнинг сарасини ейди у, меваларнинг гулини тановул қилади. Бир ёнида ресторан, бир ёнида кафе. Бир ёнида

буфет, миллий таомлар ошхонаси алоҳида, чойхоналар, барлар ... Энди одам овқат излаб эмас, тинчлик, тотувлик, осудалик, соғлик излаб овора. Нима сабаб бунга? Одамлар ўрта-сида меҳр-мурувватнинг, инсоф ва диёнатнинг кўтарилгани эмасми?

Салафларимиз Фурқат, Завқий, Маҳзуналар, Муқимий яшаган замонлар ҳақида рисолалардан кўп ўқиганмиз. Қадр-қиммат мисқоллаб ўлчанади. Бойлар шундай қиларди, зодагонлар камбағалларнинг қадр-қиммати, одамнинг нуфузини ерга урарди. Маънавий қашшоқ одамлар нафосатни, эзгуликни хўрларди. Лекин юпун шоир Муқимийнинг қоронги, тор хужраси ҳамиша шогирдлар, ҳамқалам, ҳамфикр дўстлар билан гавжум бўларди. Уларнинг меҳру мурувватидан шоирнинг торгина хужраси ҳам мунаввар эди. Оддий одамлар — шеър мухлислари қаҳратон қиш кунларида шоир хужрасига ўтин-кўмир келтириб бериб кетардилар. Муқимийнинг ўлимини эсланг. У қабристон ичкари-сидаги бир маҳзун дарахтнинг соясига кўмишларини васият қилганди. Лекин у жой зодагонлар учун ажратилгандан Муқимий жасадини ўша ерга қўйишга ижозат бермадилар. Оддий фуқаро, шоирнинг дўстлари ер остидан бир неча метрлик масофада лаҳм қазиб, қийналиб ҳамки шоирни ўша дарахт соясига кўмдилар. Нега? Устоз шоир васияти эди бу. Ҳамрозликни жон пардасида асрашни биларди ўша даврдаги устозлар — шогирдлар. Улар инсоний қадрни-мурувватни киприклари устида авайлар эдилар. Улар тупроқ, чанг кўчаларнинг гардини ютдилар, улар қадрсизлик замонасининг уқубатини тотдилар, лекин меҳру мурувват деган инсоний туйғуни бошига кўтариб яшай билдилар. Улар устоз ва шогирдликнинг ҳавас қилса арзигулик мактабини яратдилар. Биз то ҳануз уларнинг муҳаббатга йўғрилган мактубларини ўқиб кўзимизга ёш оламмиз. Инсофга келамиз, нафасимизни ростлаб оламмиз. Қадамларимизни рисоладагидек ташлаш кераклигини ўрганамиз. Чархий кўқонлик эди. Ҳабибий андижонлик, Чустий наманганлик, Собир Абдулла Тошкентда яшарди. Лекин улар бир умр бир-бирларини излаб, сўроқлаб, йўқлаб яшадилар. Уларнинг тагида «Вол-

га», «Жигули», «Матиз», «Тико» машиналари йўқ эди. Уларнинг уйида ёхуд қўл телефони ҳам бўлмаган, эҳтимол. Лекин кўнгилик кўприги, меҳр-мурувват кўприги ҳамини серк-атнов эди уларнинг ўртасида.

Муқимий, Лутфий, Фурқатдек устозларимиз меҳрга қардошлик туйғуларига ташна яшадилар. Қуёшдек йироқ, лекин офтобдай порлоқ ҳақиқатга, бахтга ташна ўтдилар. Улар муҳаббатли бағирларни, мурувватли элларни, элатларни орзу этдилар. Лекин уларга аламли саргардонлик, изтиробли қувинлик насиб этди. Қўқон аравада она юртнинг хароба қишлоқларини саёҳат қилишдан нарига ўтолмаган, бепоён дунё сарҳадлари халқлар дўстлиги ҳақида фақатгина орзу ва армонлар билан шеърлар битган Муқимий шундай алам чекади:

*Кимса билмайдур менц, ному насаб қилсам баён,
Лола янглиғ доғи ғамга мубтало деб ахтаринг.*

Замонамиз ажойиб-да! Миллатларнинг ўз орзуси бор, қалб қалами бор, адабиёти бор, илҳом манбаи бор. Минбарларга чиққан ҳар бир шоиримизни ўзбеклиги, қорақалпоқлиги ёки тожиклиги учун эмас, ўзига беклиги, жарангдор шеърляти учун олқишлайди халқимиз. Бундай бекликни, жарангдорликни бизнинг шоираларимизга истиқлол юрти, замонамиз инъом этди. Қалам аҳлининг обрўйи, нуфузи баланд. Қалам аҳлининг сўзи ўткир, овози тиник, қалам аҳлининг кўксига ғурур тошқини букун. Бу иззат-икромларнинг боисини излайман, излайману ўзим жавоб топаман. Бу иззатлар — шеърлятимизнинг Ойбекдек, Амин Умарий, Султон Жўрадек, Муқимийдек, умр бўйи йиғлаб ўтган Увайсий, Маҳзунадек, Анбар Отинлардек заҳматкашларнинг меҳнати эвазига келган иззатлардир. Бу эҳтиромлар адабиётимизнинг тамал тошини қўймоқ, камолини кўрмоқ учун жонини тиккан халқимизнинг, саргардонликда ўтган Фурқатимизнинг ўткир тафаккури эвазига келган эҳтиромлардир. Бахтга баҳо ҳам, ўлчов ҳам йўқ, дейдилар. Лекин бахтни ижод этганлар, бахтни бахш этганлар бор. Улар бизнинг устозимиз, инсонпарвар, маданиятпарвар халқимиз.

Мамлакатимизда турли тилларда асар ёзилади, чоп этилади. Қишлоқ ва шаҳарларимиздаги китоб кўргазмалари ва китоб савдоларини кўриб ифтихор қиламиз. Галлакор, бинокор, деҳқон, чўпон китоб харид қилмоқда. Ёзувчиларнинг номларини айтиб, уларнинг асарларига буюртмалар бермоқдалар. Бу ифтихор ҳисси эмасми! Меҳнаткашларимиз китоб магазинларида ёш адиб ва шоирларимизнинг китобларини муҳтарам устозлар, улуғ классик ёзувчилар, жаҳон адабиёти ҳазинасига қўшилган бебаҳо дурдоналар қаторида китобхонларга тақдим этилаётганини кўриб турибдилар. Жаҳон классикларининг ва рус, украин, доғистон, қорақалпоқ ва бошқа миллат ёзувчиларининг асарларини ўз она тилимизда ўқиш имконига эгамиз. Бу кимнинг бахти, бу қандай бахт? Бу бизнинг бахтимиз, замонамиз ҳаёти этган буюк кимёдир. Лекин ижодимизга бироз рағбат тегса, бизнинг номимизни ўқувчилар эҳтиром билан тилга ола бошласа бас, баъзиларимиз босар-тусаримизни билмай қоламиз. Бошқаларни оёқ учида кўрсатишга тайёр турамиз. Ўз устимизда ишлаш, устозлар тутқазган ўша қутлуғ қалам, замонамизга, ижодкор халқимизга муносиб бўлиш, муносиб асарлар устида ўйлаш ўрнига, манманликка бериламиз. Ўзгаларнинг меҳнатига, ижодига нописанд қараш кайфиятлари пайдо бўлади.

Тил луғатимизда фаросат, одоб деган сўзлар бор. Бу сўзлар шунчалик сўз эмас. Ҳар бири бир олам ташийдиган пурмаъно сўзлар. Ўзлари ҳақида жуда юқори фикрда, ҳатто устозларга «насиҳат» қиладиган ёшларни кўриб ёқа ушлаймиз баъзан.

Майда гаплик ёмон нарса. Дўстимизнинг, ҳамқалам, ҳамкасбингизнинг, устозингиз ёки шогирдингизнинг хатосини, камчилигини юзига айтганингиз маъқул. Майда гап — оғу. У юракни яралайди.

Одамлар, урушлар қолдирган жароҳатларга малҳамлар қўяди. Одамзод ўзининг уриб турган юраги билан, қоялардан баланд шаъни, улуғворлиги билан енгади офатларни, андуҳларни. Лекин меҳрсизлик, мурувватсизлик даҳшатига чора тополмай қийналди. Негаки, меҳр-мурувватсизлик ҳар

қандай ёвузликдан ҳам ёмон. Одам ақли, меҳри билан шаҳарлар қуради, кашфлар яратади. Меҳрсизлиги туфайли оламга ўт қўйиши мумкин.

Дунё нотинч қалбдай туғён уриб турибди. Аскар шинели супрага айланганича йўқ. Аскар милтиғи ўқланганча турибди. Замин изтиробда, ҳаяжонда. Лекин инсон инсонлигича қолмоғи керак. Ана шунда у изтиробда қолган туйғуларни ҳам, дунё ташвишларини ҳам меҳр уммони билан енга олади. Тошга айланган юракда меҳр бўлмайди. Меҳр юмшоқ, олижаноб, саҳий қалбларда яшайди, куртак ёзади. Қиличнинг кучи етмаган дунёга меҳрнинг кучи етади. Инсон инсонларга ана шундай меҳрни, севгини ўргатиб яшасин, меҳр-мурувват улашиб яшасин. Аксинча, юрагини, меҳр-муруватини йўқотган одамга бутун оламнинг нима кераги бор!

Ёмон дўст бир кўланкадир: қуёшли кунда қочсанг ҳам, қутулолмайсан, булутли кунда эса, изласанг ҳам тополмайсан, деган эди Абай.

Инсонда энг қадрли нарса нима?! Оддийлик. Ҳақиқат каби оддийлик, — дейди халқимиз. Оддийлик бу шахснинг улф-айишига ижозат берадиган унсиз ишорадир. Одамни одам қилган янги, яхши либоси ёки бурро тили эмас, одамни одам қилган унинг маънавий олами, закийлиги, меҳнаткашлиги, меҳр-оқибатидир. Ахир байроғимизни муқаддас этган оддий алвон латгаси эмас-ку! Унда юракларнинг қони, даврлар тўлқини, курашлар ва ҳақиқат ғалабаси жамулжам. Шунинг учун ҳам у муқаддас. Улуғ. Инсонийликнинг қонунлари кўп. Улар қомусларда, конституцияларда ёзиб қўйилган. Лекин инсонликнинг ёзилмаган қонунлари ҳам бор. Бу — меҳр-мурувват, оқибат, устозларга ҳурмат, кичикларга шафқат туйғусидир.

*Кўнгли бир гўзал боғ, парвариш этиб,
Мевасидан тотиб, оролаш мумкин.
Бир илиқ сўз билан вақтни хуш этиб,
Бир ёмон сўз билан яралаш мумкин.
Гулласин деб инсон кўнглининг боғи,
Боғбон гул экади — савобга ошиқ,*

*Гулни поймол этар молнинг туёғи,
Одамнинг кўнгли-чи, гулдан ҳам нозик.*

Ҳаётнинг ўзи нақадар узлуксиз ва мураккаб бўлса, янги инсонни камол топтириш жараёни ҳам шу қадар узлуксиз ва мураккабдир, бунини унутмаслик керак. Инсонни маънавий эҳтиёжларини шакллантириш, юксак даражага кўтариш, шахснинг ғоявий-сиёсий ва маънавий қиёфасига актив таъсир қилиш — маънавият ва маданиятнинг энг муҳим вазифасидир. Мактабнинг, тарбия ўчоқларимизнинг, маданият муассасаларимизнинг, оиланинг, ҳар биримизнинг масъулият мезонимиз ана шу билан белгиланади.

Ҳаётда-чи? Ҳаётда, айниқса, турли кўринишлар, турли ёшлар учраб туради. Тарбия кўрган ёшлар ҳақида ҳавасланиб гапиради киши. Лекин мана бундайлар ҳақида-чи. Ғижиниб кетасан-у, беихтиёр қўлингга қалам оласан.

Таажжуб ...

*Ола-була кийимларни кийиб, хориж қўшиқларига
муқкасидан кетган ёшлар ҳам учраб туради.*

*Бир давра кўриб қолдим ... «виги-виги» ларидан,
Қиёматмикин дедим, қувнашар бир тўп ёшлар.
Қўшиқми бу, зикрми, қолиб кетдим чангиди,
Эшилиб ўйин тушар шим кийган қалам қошлар.*

*Паҳмоқ соч, ўроқ мўйлов йигитлар бўларди жўр,
Тебранишиб, маст-аласт қўшиқ оҳангларига.
Бегона девоналарнинг улиши эмиш манзур,
Меҳнат, билимдан йироқ бебаҳра сатанларга.*

*Нечун роҳатда яшаб, шу мўътабар заминнинг
Тановул айлаб там-там боли шарбатларини,
Унутмиш ўз халқининг лутфини, каломини,
Ахтарар бегона юрт севинч-тийнатларини.*

*Минг йилларнинг тарихин ортиб кўҳна карвондай,
Шеърятимиз борар катта, равон йўлларда.*

Алишер бобом келар фозил, ўктам сарбондай,
Тентирамоқ не ҳожат, сувсиз, қақроқ чўлларда.

Минг соф нашъа, енгил руҳ, ёруғ оҳанглар қолиб,
Нега сажда қиларсиз ул ҳаста қўшиқларга?
Эй урён қизга ошиқ, афтога куйга толиб,
Бир кун сингиб кетгайсиз дунё бўшлиқларига.

Титроқларга тушар-ку ул дашти Карбало ҳам,
Ориф ака қўлига олганида дуторин.
Танбурни қўйинг, майли, оқ соч «Қари наво» ҳам
Ўйнатмоққа ярар-ку дунёнинг кори-борин.

Жаҳонни лол қолдирган дилхуш навоси билан,
Пахтадай оппоқ юртнинг қўшиғин куйламайсиз?
Европа кийинса-ю пахта, пилласи билан,
Сиз қўшиқсиз қолсангиз, ўзингиз кўрнамаксиз.

Ғўзанинг таниш ҳиди урмайдими димоққа?
Олтин сочилган қирлар тупмасми сизга найни?
Кирмаган кўринасиз ёғду бўлишган боққа,
Димиққан кўнглингизни қўярди нурга чайиб.

Пахтани кипригида ердан мисқоллаб олиб,
Кўзларининг нури-ла боқар-ку сизни деҳқон.
Истиқлол қўшиғини кўйлар қумри, андалиб,
Кийиб олиб жандани сакрайверар қай ногон?

Кўҳна кўёш туғилди бизнинг она тупроқда,
Шу гуёрга ясалди ҳурриятнинг бешиги.
Бизнинг оталар бахтни излашмади йироқдан,
Ёзиб қолдириб кетди бахтнинг турфа қўшиғин.

Далага чиқсайдингиз, ҳар эгатни оралаб,
Инжуга қўшиб қўшиқ терардингиз этакка.
Бунда на фақат қўшиқ, шарафу шон яралар,
Орзу унар ҳар япроқ, ғазал ҳар бир куртакда.

*Қирларга чиқсайдингиз, буғдойзорлар шовуллаб,
Ҳосил қўшиқларини тўкаётир хирмонга,
Хирмонларнинг устида ёғду кулар ловуллаб,
Улар олам қўшиқ-ку бизнинг ўктам замонга.*

*Ҳаммаёқда ўзгариш, меҳнатнинг янги гимни ...
Яшармоқда она юрт, ортмоқдагир нуфузлар.
Ёчиб ташланг жангани, кийинг юрт кийимини
Ёруғ бўлсин юзингиз ... бўлинг азиз ҳофизлар.*

Қариялар уйига йўлим тушди. Рости у ерга мени бир муш-типар онанинг мактуби етаклаб борди. Унинг мактубини изсиз, жавобсиз қолдиришга ҳақим йўқ эди. Аёл мени ҳузурга чорлабди. Оналикнинг кенг, ўктам оламида гап кўп, ҳикматлар мўл. Кошки эди фақат ҳикматларгина бўлса, афсуски, дардлар ҳам, изтироблар ҳам бор бу бағирда. У менга айтганларимни қаламга олманг, агар қаламга олсангиз, исми шарифимни пинҳон тутинг деб илтижо қилди. На чора, шундай қилдик. Она бир неча йилдирки, қариялар уйида экан. Ўғил, қизлари йўқдир-да, дерсиз. Бор. Ўғил ҳам бор, қиз ҳам. Лекин ўғил хотинининг қули, қиз эса меҳрсизликнинг бандаси.

— Ўғлимнинг уйида бирор кеча тунаб қолмаганман, - дейди она. Ҳолбуки, у уй менинг меҳнатларим эвазига берилган эди. Ўғлимни мен кўзим, қароғларим устида, меҳрим ардоғларига ўраб ўстиргандим. Мен уни асло йиғлатмадим. Мен унга аллалар тўқидим. Яхши умидларимни оёқлари остига нисор этдим. Ўзи танлаган қизига уйлантирдим. Қизга ўғлим, унинг машинаси керак экан холос. Хасталик мени ғариб этди. Мен асли меҳрга зорликдан хаста бўлдим.

Кўз ёши — бу юракдан чакиллаб оққан зардоб. Аёл йиғлайди. Унинг уст-боши бут, қорни тўқ. Атрофида ҳамхоналари ҳам йўқ эмас. Лекин унинг юраги юпун. Бу юпунлик унинг маҳзун боқишлари, ўксик кўзларида намоён. - Сувга ташналик ёмон, лекин туққанингга ташналик ундан ҳам ёмонроқдир, - дейди она. — Мен ўғлимнинг меҳрига

тўймай қақшаяшман. Менга ўғлимнинг бир сўм пули, ёинки кўтариб келган нарсаси керак эмас. Ахир, мен ... уни жоним қадар яхши кўраман, иссиқ дийдорини кўмсайман. Лекин болам буни сезмайди. Сезса ҳам, журъатсизлик қилади. Беруҳсат келолмайди. Ўғлим кўнгли бўш бола. Келиним ана шу бўшлиқдан фойдаланади, шекилли. «Онангиз оч қолаётгани йўқдир, ҳадеб югуравермасангиз ҳам бўлади» дейди. Аввалига заҳарханда келиним туфайли ўғлим ойда бир, сўнг икки-уч ойда бир ... Энди бўлса бир йилда бир келадиган бўлди. Мен боламга хатлар ёзаман, уни кўргим келади. Кўзларим йўлда, кўзларим остонада менинг... Ўғлим — юрагимнинг бир парчаси, ахир! Биз оналар дунёда урушдек ғам борлигидан ўқсиймиз. Ҳар икки ғам бизни ўғлимиздан айиради.

Аёл яна кўз ёши қилди. Сиздан илтимосим шу, йўқ деманг, бир шеър битинг, менинг айтганларимнинг айна ўзи бўлсин. Мен шуни истайман. Йўқ, деманг, жон қизим. Ўғил дийдорига, ўғил меҳрига зор оналар ҳам ўқисин, токи одамлар меҳрни мисқолаб тортмасинлар. Аёлнинг илтижоли боқишлари юрагимни ўртаб юборди. Хўп, илтимосингизни бажаришга бурчлиман дедим мен ҳам қақшаб. Мана ўша онанинг соғинчи, изтиробидан яралган шеърини дардлар:

*Ўзлимдан ўғлимни бир умр қўйдим устун,
Меҳримни аямадим тўкавердим бошидан.
Бешигини қучоқлаб ўтди не уйқусиз тун,
Энди мактуб йўлларман унга аччиқ ёшимдан.*

*Кўзларимнинг нурига ўрадим беланчагин,
Ўтли аллалар тердим тонгнинг этакларидан.
Ҳиллодан чўпчак сўрдим ўғлим деб суюнчагим
Юлдузлар шодасини тиздим эртақларимга.*

*Бу бир эҳтирос эди ... кўксимга солган кўчкин,
Ўғлим илк қадам ташлар ... юрагимда аланга.
Шодлигим гулханига шул дамлар бўлди учқун,
У жаҳон эди асли, фидойишон онага.*

Ўсаверди, мен буткул парвона бўлиб қолдим,
Юлдузлар териб бердим, уни бошимга қўйиб.
Бу қандай ғурур эди, ўғлим-афзалим жондин,
Бўйимдан баланд бўлиб қолганда унинг бўйи.

Бу қандай ҳаяжонди ишқнома ёздик бирга,
Кафтингда кўтар дедим, ўзинг севган гўзалинг,
Унинг билан кўнглинг ёз, чиқ лолазор, қирга,
Мен-чи, йўлларинг кутай, нигорон бўб кўзларим.

Бу қандай сурур эди ... тўй тузадик чиройли,
Жоним садақа ўша онлар, келин саломга.
Болам, йўлларинг бўлсин сойли, қучоғинг ойли,
Тез-тез сажда айлаб ўт, ўзинг ўсган чаманга.

Бу қандай олов энди ... дилим қовжираб ёнди,
Юрагимдан сен аста кетганингда сирғалиб,
Бу қандай жазо энди, қандай кунларга қолдим,
Меҳрсиз чўлда қолдим, қурияпман сарғайиб.

Бўронлар букмаганди менинг ниҳол қаддимни,
Лекин меҳрсизликдан осонгина букилдим.
Ҳеч кимга раво кўрмам бундай давосиз дардни,
Аччиқ кўз ёши ичра шугринлардай тўкилдим.

Онасини қариялар уйига элтиб қўйиб, ўзи хотиржам
ошини ошаб, ишида ишлаб, тинчгина ухлаб юрган йигитга
ҳавас билан қараш мумкинми? Йигитнинг ори бўлгани, ўз
бурчини англагани маъқул.

ГУБОРИМ МАЙСАЛАРГА ШАБНАМДЕК ТЎКИЛАДИ...

Умр бир гулшан эмиш. Унда баҳорлар гул очарлар. Ёзлар ҳосилга кирар. Кузлар ҳазонрез япроқларини олов рангларга бўяганда боғ ҳам, гулшан ҳам оловлар ичра ёнаётгандай туюлади. Умрнинг, табиатнинг қишлари ҳам бор. Қишнинг қаҳратонлари, яланғоч қиличини ялтиратиб келганида гулшан ҳолига вой. Умрнинг баҳори бир умр ғолиб бўлса эди. Афсус, ундай эмас-да.

Умр афсона эмиш. Азиз ва ширин хотиралар, эъзозли сониялар, ғамгин дафъаларга безанган афсона. Ҳикматларга тўлиқ афсона. Умр афсоналардай ширин, ёқимли, беозор кечса эди.

Умр оқар дарё эмиш. Боғларга, ёбонларга баҳралар элтиб, ободликлар қолдириб, оқиб ўтгувчи дарё. Умр дарёси тиниш билмагувчи дарё бўлиб қолса эди.

Баҳоринг-да ўтар, дарёйингда оқар-кетар, афсоналарнинг ҳам ниҳоясини тинглагайсан, эй азиз одам. Умр қўшиқ эмиш, яна. Уни тингламоқ яхши, куйламоқ эса ... Фаридиддин Аттор шундай демиш: Фоний дунё бамисоли Искандар. Бу фоний дунёдан кетарда, Искандардан қудратли шоҳ бўлсанг-да, агар кафан насиб этса, комронсан. Сен жаҳонни икки эшикли работ деб бил — бу эшигидан кириб, у эшигидан чиқиб кетасан ...

Баҳорнинг анвойи гуллари, шарқираб оқиб тургувчи беором сой, осмон тоқига иншолар битгувчи турналар карвони, янги чиққан ҳилол ... Сўнг тонг чоғида, субҳидамда янграган қўшиқ хаёлингни еллар қанотида олиб учади. Гоҳ дилшодлик, гоҳо маҳзунликлар ҳада этади.

*Баҳор келди... гулимни мен ёғ этмай, нетайин?
Ёбонлар ичра беҳишт бунёғ этмай, нетайин?*

*Баҳорнинг илк чечагин териб яна йўлдаман,
Қўшиқларингни дилга имдоғ этмай, нетайин?*

*Ҷар гунчаси бир дунё боғи чаманимизни,
Қароғим ичра асраб, обод этмай нетайин?*

*Тангрим иноят этди менга маҳзуналикни,
Манзума дилим алдаб мен шод этмай нетайин?*

*Кулбамдин лозорга элтар ёлғиз йўлимни,
Ўзим ўзимга сербар коинот этмай нетайин?*

Баҳорнинг ўзи ҳайратдир. Унинг ўзи муҳаббатдир. Гуллар ардоғида нигоҳларим ёнади. Дилим яйрайди. Беихтиёр қўлимга соз оламан. Юрагимга, шууримга мадад бераётган куй оҳанглари ни такрорламоқни ихтиёр этаман.

Бобур ғазалига айтилгучи қўшиқ мени баҳор, гуллар, ҳайратлар мамлакатига олиб кетади. «Баҳор айёмида» қўшиғини тинглаб қаерда эканимни унутаман. Мағрурлик, масрурлик, ширин изтироб, соғинч олами ичра қолиб кетаман. Куй ҳам шунчалар жозиб бўладими? Ғазал ҳам шунчалар жон олгучими? Борлик, олам, ер, само, дарёлар афсоналарга айлангандай. Кўнглим қўшиқ оҳанглари ичра афсоналарга айлангай. Орзуга айб йўқ, дейдилар. Созни қўйиб, қаламимни оламан.

Ҷар гал қаламимни қўлга олганимда, негадир, хаёлга толаман. Икки олам сарвари, ҳукмдори бўлган кўнглининг илтижоларига қулоқ тутаман. Юрак буюрмайди ҳеч, илтижолар қилади ҳамини. Кўнгли-хоқонимга бўйсунаман, тиз чўкаман.

Бу девонавор кўнгли измида гоҳ шоҳдирман, гоҳ гадо. Кўнгли — афсона, азиз ҳислар — афсона. У гоҳ ғамлардан, гоҳ дилшоудликлардан айро тушади-ю, куй-хаёллар оғушига фарқ бўлади ... Дунё иши шундай. Шоҳлар, султонлар ўз ҳолича, мискинлар ўз ҳолича шод.

*Умидлар донаси хирмонда қолур,
Боғу роғ на санда, на манда қолур.
Сийму зар тўплама, дўстлар-ла еб-ич,
Бўлмаса, ҳаммаси душманда қолур.*

*Эй гул, бил, ҳар нима тансиқ жаҳонда,
Шодлик боғин кўкат безар ҳар ёнда.
Кечқурун кўкатга шабнам сингари
Бир қўндигу учиб кетдик азонда.*

*Киши ўзлигидан яхши, ёмон ҳам,
Қазову, қагару қувонч ёки ғам.
Ақл айтур: буларни чархга тўнкама,
Чарх сендан ожизроқ бечора-ю, кам.*

Умар Ҳайём қаламидан тўкилган бу дурлар ҳам кўнгилинг қаламга сўзлаган иншоларидир. Одам боласига ҳаминша безовта хаёллар ҳамроҳ ...

Қўшиқ бу — юракнинг ҳамдами.

Безовта хаёллар бизга ҳамроҳ бўлганида, қўшиқ ёдимизга келади. Айниқса, олам гулга кирганида, табиат гул-алвонларга кўмилган, ҳатто тиконлар ҳам райҳонлик бўлган пайтларда, турналар арғумчоғини ёзиб, булбуллар баёзини тузган сонияларда қўшиқ хуш ёқади кишига. Қўшиқ менинг-да дилдошимга айланади.

Талай қўшиқларим ана шу баҳорнинг турфа, рангин ҳайратлари таъсирида ёзилганга ўхшайди. Негаки, баҳорни яхши кўраман. Унинг йўлларига, гулларига, руҳсорига қаро кўзларимни тикаман. Уни соғинаман, кутаман, ардоқлайман. Айниқса, қўшиқ деб эмас, оддий сатрлар, баҳорнинг сувратлари, иншолари бўлиб қоғозга тушган сатрларим қўшиққа айланиб қолса, уни бастакорлар куйга солса, хонандалар ижро этса, севинчимга ниҳоя йўқдир. Яна қўшиқлар ёзгим келади. Негаки, наволарга эврилган шеърлар ҳар бир қалам соҳибига иккинчи умр ҳада этади.

Диёримизнинг таниқли ҳофизлари ижросидаги қўшиқлар айниқса гўзал. Улар орасида менинг ҳам баҳоли қудрат ашғорларим бор. Халқ ҳофизи Нуриддин Хамроқулов ижросидаги «На сен дедим, на мен дедим ул сўзни» деб аталадиган таронани, айниқса, дилдан ёқтираман. Бу қўшиқ юрагимни алалайди, орзуларимни эркалайди, кўнглимни ёшартиради ҳам. Ғуборим майсалар кўксига шабнамдек тўкилади.

Ҳар сафар уни энтикиб тинглайману, албатта, ҳофизнинг санъатига, меҳнатига, муҳаббатига таъзим қиламан, улуғлайман уни. Камтарона сатрларимга жон бағишлагани учун. У ҳам баҳорни, муҳаббатни улуғлагани учун.

*Баҳор сабза рўмолини боғлади,
Гул алвонин ёйди ул, ардоғлади,
Дарё тўлқинлари кўнглим чоғлади,
На сен дединг, на мен дедим ул сўзни.*

*Ёзнинг зару зархалари боғларда,
Жуфт қаро кўз нигоҳларин боғларда,
Неки армон, ёзилмиш қароғларда,
На сен дединг, на мен дедим ул сўзни.*

*Куз ҳам кийди тилларанг зарфорини,
Ёзармиз биз баёзларнинг бобини,
Қувиб оромларни, кўзнинг хобини,
На сен дединг, на мен дедим ул сўзни.*

*Қаҳратон қиш шамоллари саргардон,
Фурур-кибр жангларига гул омон,
Айтолмаган туйғумиз ичра жаҳон,
На сен дединг, на мен дедим ул сўзни.*

*Яна баҳор ... гулларда илинжимиз
Юракка не зулм, йўқ-ку тинчимиз.
Умр бўйи асраб келган инжумиз,
На сен дединг, на мен дедим ул сўзни.*

*Булбулларнинг баётида келар ул,
Турналарнинг қанотида келар ул,
Уни кутиб яшариб кетдик буткул.
На сен дединг, на мен дедим ул сўзни.*

Баҳор не-не қувончларни, зорларни, азиз ҳисларни ёдимга солади. Қўшиқ тинглаб, дилдошим қаламимга — термуламан. Ҳамроҳдигимизнинг умри олисми? Элга манзур қўшиқ-

лар бита оламизми? Осмоннинг нилий дафтарига битилган иншоларни сатрлар қатига жойлай оламизми. Элга манзур сўзлар айта оламизми. Дилдошим — қаламга бошимни қўйганча илтижолар қиламан.

*Дилдошим, кел, қароғларим зордир қаролиғ ичра,
Сенсиз ёлғиздир бу дилим, ёнур яролиғ ичра,
Жуфт қаро кўз қаро тунлар йўлакларга ястанур
Тун ўтмагай, тонг отмагай мубҳам аролиғ ичра.*

*Сенга розим сўзлаб, ҳумойи қушга айланурман,
Орзуларнинг оғушида дил хушга айланурман,
Сенга бошим қўйиб, минг хил туман хаёл ичинда,
Азизим, мен беҳишт аро бир тушга айланурман.*

*Келгил, дилгоҳ кўнгил сендан дунёлар сўрамайдир,
Сенсиз ширин хаёлларин нурларга ўрамайдир
Изғиринлар ичра баҳор излаган телба кўнгил,
Бардошлари қоя унинг ... бир умр нурамайдир.*

*Келгил, ҳаёт бардошимга ошнолиғ туюбдир,
Сочимнинг ҳар толасига паришонлиғ уюбдир,
Туним тонгта уланмишдир, дилим божга тўланмиш,
Таоллоки, мени шундоғ меҳр бирлан суюбдир.*

*Кел-эй, зорим эшитгил сен, илнжим ерга урма,
Қаро тунлар қароғимга торта бошладу сурма,
Хаёлим — коинот, дилим — дарё бўлиб ёлборгум,
Агар сўнсам, қўлимда сен — қалам бирлан сўнурман.*

Йилларимизнинг мўътабарлиги, баҳорларимизнинг мунавварлиги юртимиз озод эканидан. Истиқдол диёри аёллари таърифидаги, тавсифидаги сўзлар, сатрларнинг саноғипоёни йўқдир. Ўтмиш салафларимизнинг қайси бир девонини варақламайлик, аёл таърифида сўз бор, ғазал бор.

Биз нодонлар улардан ўтказиб, арзирлироқ сўз айта олмасмиз. Лекин аёл тутган қалам аёлни улуғламаса, унинг таърифида сўз айтмаса бу гуноҳдир.

Наздимда, аёлнинг ҳар бир соч толасидан улуглик, шарму ҳаё, масъумалик, закийлик, зарифлик ёғилиб турса, яхшидир. Аёл салтанатига йўл олмоқдин ҳушёр тортаман. Чангу губоримни қоқиб оламан, аёл ўтган йўлларнинг мушку анбарларидан маст бўламан. Дилимдан ўтганларини қаламга айтаман.

Аёлнинг камтарлиги, бу нуронийлигидир. Ҳаёси – ҳусни, назокати чиройидир. Аёлнинг айтган гаплари ҳикматларга айланса, деб орзу қиламан. Аёлнинг васфи, баҳор васфига ўхшайди. Хоразмий қаламида аёлга шундай таъриф бор:

*Қаро ҳолинг ол яноғингга ярашур,
Бошим доим оёқингга ярашур.*

Халқ аёлдан бошланади, дейди халқимиз. Мамлакат эса, оиладан. Она гўдакнинг биринчи ватанидир. Ана шу ватан саломат бўлсин.

Бувиларимиз, момоларимиздан мерос бўлиб қолган оналикнинг мамлакатада меҳр яшайди, соҳирликлар туғилади, муҳаббатлар вояга етади. Бу мамлакатда замонларни ҳам камолга етказган аллалар яшайди. Аёл ҳақида баҳоли қудрат ёзган бир шеъримни ардоқли хонанда Замира Суюнова қўшиқ қилиб ижро этганлар. «Аёл қалби» қўшиғим аёл салтанати, оналик мамлакатининг кичкинагина бир зарраси бўлсада, одамлар юрагига завқ олиб кира олса дейман. Ана шунда сирдошим, қаламимдан рози бўлар эдим.

Аёл ҳақида бир умр ёзсак оз.

*Аёл қалби гулдек нафис,
Хаёллар каби теран.
Шамол бўлиб тўзғитмангиз,
Камситмангиз сўз билан.*

*Ойдин-ойдин кечаларга
Юлдузларга термулиб,
Сир айтасиз нечаларга,
Ўртанасиз чуғ бўлиб.
Дилингизни ёндирган
Аёл ишқи эмасми?*

*Тонг нонушта тайёрлаб,
Эгнингизни тузатган.
Сўнгра дилингиз чоғлаб,
Хизмат сари кузатган,
Оқшом интизор кутган
Аёл қалби эмасми?*

*Бевафо бўлсангиз гар,
Нозик дили ғашланар.
Ўша оҳу, жилвагар
Кўзлар юм-юм ёшланар.
Изтиробларга кўнган
Аёл қалби эмасми?*

*Аёл қалби гулдек нафис,
Хаёллар қаби теран.
Шамол бўлиб тўзғитмангиз,
Камситмангиз сўз билан.*

Шеър — кўнгил таржимаси. У қувончлар, маҳзуналиклар, дилшодликлар, изтиробларнинг рангин оҳангларига ҳам ўхшайди. Ана шу оҳангларни ким қандай вазнга солади, ким қандай пардаларга жойлайди, бу ҳам кўнгил иши. Ибо пардасига ўралган нафислик аёлнинг ўзига ҳам, сўзига ҳам, қаламига ҳам, қўшиғига ҳам ҳусн бағишлайди.

Инсон юрагидаги мумтоз, азиз туйғулар муқаддас, ноёб кимёларга тенг. Уларни сир тутмоқ жоиз. Уларни майдалаб кўз-кўз қилиб бўлмайди. Аёл қалами мағрурликни асрагани маъқул. Унинг азиз ҳислари юрагининг туб-тубларига беркинган бўлса, яхши. Баёни, сайқали ҳам нозик пардалар, тасвирларга, ибо, назокат либосларига ўралгани маъқул. Бу шарқнинг удуми. Бу бувилардан қолган ҳаё мезони. Ана шу мезон ҳаётингда ҳам, ёзган ғазалинга ҳам, ўй-хаёлингда ҳам, орзуларингда ҳам устувор бўлса, бу, менимча, аёлга бахт-толедан афзал.

Шу ўринда ака-ука Ваҳобовлар ижросидаги «Ҳамон билмайсиз» номли қўшиқни эсга олгим келади. Харқалай, қўшиқ

сўзларида бўлмаса ҳам, унинг ҳазин оҳанглирида аёл кўнгли, унинг аёллик салтанатидаги ўша пинҳонийлик, зарифлик, сирлилик бордай туюлади. Ижрочиларимиз қўшиқни меҳрларига йўғириб, ёниб айтгани учун шундайдир балки.

*Сизга бўлган ҳурматимни ҳамон билмайсиз,
Ҳурмат дея ғурбатимни ҳамон билмайсиз,
Фурур асраб ўртанмоқлик қудрати менда,
Жон ўрнида суратимни ҳамон билмайсиз.*

*Туйғу-кимё тарозуда тортиб бўлмайди,
Лоқайд айтган сўзнинг тошдан фарқи бўлмайди,
Ҳурматларнинг осмонига яшаймиз энди,
Юрак буюрмаган сўзни айтиб бўлмайди.*

Аёлни нега улуғлайдилар? Зеболиги, нуронийлиги, назокати, иффати учун. Дунёга аёл бўлиб яралишнинг ўзи бахт эмас. Бахтга муносиб аёл бўлиш бахтдир. Бу нима дегани? Бу - зебу-зийнат дегани эмас. Бу — рўзғор деган мамлакатнинг чароғбони, орастабони дегани. Ўчоққа олов ёққанинда кули бўлмасин. Уй эшигини очиб ичкарига кирганинда орқангдан армон эргашиб кирмасин. Гўдақларингга алла айт, эртақлар сўйлашни унутма. Борди-ю, мартабали ишларда, улуғ лавозимларда ишлаш насиб этса, димоғингни кўтарма. Мағрурлик кўчасига кирма.

Мағрурлик бу нима? Мағрурлик бу — нодонлик, кўрлик дегани. Ўтирган курсингдан фойдаланиб бировдан ўч олма. Майдаланма. Мансаб эшигинг шоҳга ҳам, гадога ҳам очиқ бўлсин. Ўтмишингни, юртинг, халқинг, мана шу халқ вояга етказган улуғлар, фозилларнинг ҳаётини ўрганиш вазифанг бўлсин. Уларнинг ёдини ол ҳамиша, тиз чўк, хотирла, тавоф айлагин ... Бу сабоқларни биз оналаримиздан олганмиз. Бу ҳикматларни биз фарзандларимизга қолдираимиз.

Машраб онаси биби Салимани каъбага қиёслайди. Каъба — Оллоҳнинг уйи.

*Сени кўп интизор этдим, фироқ ўтига, эй каъбам,
Тавофи Каъбам, мақсуда келдим, дилкашон онам.*

Машраб отасини — кўзининг гавҳарига, шам бўлиб равшан ёниб турувчи нурга ўхшатади. Ўз кучинг билан отангга атаб ўттиз уч минг хонақоҳ қуриб берсанг ҳам, эвазига осмондан Исо пайғамбар тушиб дуо қилса ҳам, муршидинг хўжайи Хизир бўлсалар ҳам, отанг рози бўлмаса, сенга раҳнамолик қила билмайдилар, дейди.

Кўзларимизнинг гавҳари, саждага бош қўювчи каъбамиз — онамиз, оталаримиз, устозларимиз ҳақида муносиброқ сўз айта олмаганимиздан ҳижолатдамиз. Отанинг, онанинг худди ўзидай бир сувратни чизолмаганимиз бизнинг гуноҳимиздир. Уларнинг худди ўзидай ҳикматни айта олмаганимиз учун бурчлимиз. Борларидан эса оналарнинг, оталарнинг, устозларнинг кўнгли тўлмаётганини эса сезиб турамиз. Қарздорлик ҳисси тинчлик бермайди. Қарздорлик бурчи билан қалам тебратамиз.

Таҳсил олган йилларимда устозларимнинг ўғитларини шунчаки тинглагандирман, балки. Лекин ҳаёт отлиғ улкан дорилфунуннинг сабоқларини шунчаки тинглаб бўлмайди. Ҳаётнинг қаҳрли қаҳратонлари бағрида ўзгача, унинг гул алвонли баҳорлари бағрида ўзгача оҳанглар бордай. Қўшиқлар айтади буни — гоҳи маҳзун, гоҳида қувноқ... Ҳаёт фасллари, юрак туғёнлари яратган қўшиқлар гоҳ ўйлатади, гоҳ йиғлатади. Инсон умри ўзи шундай кечади, гоҳ маҳзун, гоҳ тало-тўпли.

Ҳамон сабоқдамиз, ҳамон ўқиябмиз, ўрганиябмиз, тинглаябмиз, адашябмиз, қоқиябмиз ва яна қаддимизни тикляябмиз. Ўшал азиз ўғитлар, ирода деб аталган қудратли куч, бардош деб аталган қоя бизни суяб туришибди.

Устозларимиз ўргатган андиша ҳамон юрагимнинг тўрида, ардоғида сақланади. Лекин... ҳаётда нечундир андишасизларни кўпроқ учратамиз. Негадир, андишасизлар кўпроқ фолиб, андишада юрганлар эса мағлуб эканини кўриш оғир. Биз ўзимизга таскин излаб топамиз, яна — қўшиқлар тинглаб ўзимизни юпатамиз. Ҳаёт дарёси оқизиб кетиши муқаррар бўлган ўткинчи ҳисларни енгиб ўтамиз. Шоҳни ҳам, гадони ҳам бир йўлда кўр, бир йўлда ... Бу сўнгги йўл бўлса керак. Лекин инсон боласи сўнгги йўлга етгунча не-не

йўлларни босади. Не-не жумбоқларга дуч келади. Не-не изтиробларга чап беради.

Адолат тарозуси тўғри қурилмаган, лоқайдлик устувор бўлган, инсонийлик мезони бузилган сонияларда ўртанган юрак яна қўшиқлардан паноҳ излайди. Одам боласини сабр, бардош асрагай, дердилар устозлар. Сабр қилсанг, йиғилар ҳам наволарга эврилгай. Ҳаёт шундай ...

Замон учун, ворислар учун курашларнинг энг олдинги сафларида борган устозларим, муаллималар ҳақида муносиб сўз айта олмаганим учун ўзимни кечиролмайман ҳеч. Нима қилай, уқувсиз шогирднинг юраги тўла меҳр – садоқату уни сўзлаш учун забон ожиздир. Устозлар ҳақидаги мана бу оддий, жўн сатрларим санъаткорлар назарига тушганидан беҳад шодман.

Халқимизнинг ардоқли, суюкли қизи, жуда кўп зариф қўшиқлар ижрочиси Замира Суюнова билан юраги, санъати бир жаҳон, куйлари жозиб, мўътабар инсон Абдуҳошим Исмоиловлар менинг бежон сатрларимга ҳаёт бағишладилар. Замирахоннинг дилга хуш овози, Абдуҳошимжоннинг бежонларга ҳам жон бағишлагувчи созидан яралган мана бу қўшиқдан завқ ололсангиз, устозларим олдидаги минг туман қарзларимнинг кичик бир заррасини адо этгандай бўлардим.

Устозларим, сиздай бедор ўтсайдим,

Осудалик роҳатига бегона.

Қаламингиз кўзларимга суртсайдим,

Юраклардан жой олсам ёна-ёна.

Инсон ҳамиша ҳамдард қидиради, ҳамдард бўлгиси келади. Ҳамдардликнинг тарозуси бўлмайди, дейдилар. Унинг қомуси ҳам йўқ. Лекин бу олам, бу ҳаётда одам боласи ҳамиша ҳамдардликка зор. Нега шундай? Бирор хонадонга ўт кетса-чи? Унга сув сепишнинг қай йўллари бор? Бу – ҳамдардлик аталган йўлдир.

Ночор ва ёки дард чекаётган, изтиробда қолган одамнинг юрагига малҳам излаш не эканини биз ҳамиша ҳам ўйлаб кўрмаймиз. Дарддиларга озор берманг, зорини тингланг. Улар

учун асо бўлиш сабогидан, савобидан ҳамиша ҳам баҳраманд эмасмиз биз. Баъзан мансабимиз учун қувонамиз, давлатимизга дам берамизу мунглиғ бир кўнгилни кўтариш, кемтигини тўлдириш ёдимизда бўлмайди. Зару-зарҳалларнинг кучи етмаган дунёга ҳамдардликнинг, меҳрнинг кучи етиши мумкин эканини ёдимизда тутмаймиз. Наздимда, шу ҳамдардлик кўшиқлари етишмаётгандай туюлади.

Қалам соҳиби дўсти йўқлаб келганида уни нима билан сийлайди, кўнглининг дафтарига эндигина битилган манзумаси билан. Соз соҳиби эндигина сайқалини топган навоси билан меҳмон қилади. Қўлига соз олади-ю, қўш торларга розини сўзлайди. Матлубахон Дадабоеванинг нозик, ширали овозини Ким ёқтирмайди? Бу ёқимли овознинг қўшиқ пардаларига сингдирилган ҳазинликни, дардни ким англамайди? Ҳофизанинг халқ мулкига айланиб қолган қўшиқларини ким севиб тингламайди?

Ҳамдардлик ҳамкорликнинг дояси эмиш. Айниқса, санъат оламида бундай ҳамдардлик зарур бўлиб туради.

Икки юракнинг ҳамдардлигидан яралган қўшиқда ўша юракларнинг сўзи, ўзи бордай. Матлубахонга таҳсинлар айтаман. Меҳрли овози билан шеърларимга зар либослар ато этгани учун.

*Қўлда созим, дил қўшиққа ёр учун,
Бу кўнгил ёр васлига хумор учун,
Мен дуторим созласам гар боғ аро
Ханда этгай ғунчалар ҳам зор учун.*

*Шул дутордин субҳи тонглар бошланур,
Тонг насими кўйима хумор учун.
Созими тинглаб, қонурлар ташналар,
Ҳар сўзига қатра меҳрим бор учун.*

*Икки торда бори изму ихтиёр,
Ишқ-муҳаббат васфиға тил лол учун.
Дил сўзини торга жойлар Эътибор,
Ёрга нозик бир саволи бор учун.*

Хаёлларим ичра олам мунавварликларга тўлди, чаманлар гулга кирди гўё. Тушимдами, хаёлимдами, орзумдами, армонларим ичрами, бир ширин куй тингладим. Жозиб куй эди бу. Куй юрагимга, кулбамга кириб келди. Дунё бирдан яшариб кетди. Дунё қўшиқларга айланди. Саболар наво-ларга эврилдилар.

Олам оҳорли, гуллар ифорли эдилар. Наво мени майин қанотида боғларга олиб кетдилар. Тонгнинг салқин саҳар-ларига термуламан, оқшом эртақларига қулоқ соламан.

Муҳаббат ... У менинг энг ўтли ғазалларим, ширин хаёл-ларим. Орзуларим, армонларим у. Фаридиддин Аттор мана шундай забунлик, муҳаббат забунлигини қаламга олган.

... Ҳазрат Сулаймон шоҳ эди, пайғамбар ҳам эди. Ул зот қурту қумурсқа, парранда-даррандаларнинг тилини билар, улар билан суҳбатлашарди.

Бир куни Сулаймон дабдабаю ҳашамат билан чумолилар тўдаси ёнидан ўтди. Минг-минг чумоли унинг ҳузурда ҳозир бўлди. Аммо бир чумоли унинг олдига бормади. Ул чумолининг уяси олдида бир тепалик бор эди. Чумоли бир ўзи шу тепалик тупроғини бошқа ёққа тортар, тепаликни буткул ташиб, уйининг олдини текислаш ниятида эди.

Сулаймон чумолига деди: — Сени жуда ташвишли кўра-яшман. Агар сенда Нуҳ умри-ю, Айюб сабри бўлса ҳам бу улкан тепаликни ташиб битказолмайсан. Шу кичкина жус-санг, зиғирдан ҳам майда қўлларинг билан шу тепаликни ташиб битказиш мумкинми?

Чумоли Сулаймонга деди: — Эй шоҳ, бу йўлда сен менинг ниятимнинг ўзига эмас, ниятимнинг камолига боқғил. Мени бу йўлга муҳаббат бошлади. Мен мана шу тепалик-нинг нарёғидаги бир чумолига ошиқман, тепалик мени ун-дан ажратиб туради. У чумоли менга: — Шул тепани орадан кўтарсанг, васлимга етиб, бахтиёр бўласан, деди. Бу ҳиж-рон деворини ташиб тугатмасам бўлмас. Қалбида ишқ инқ-илоби бўлган чумолига паст назар билан қарама, эй инсон боласи ...

Бу балки ривоятдир, балки ҳикоятдир, балки афсонадир. Лекин инсон боласига улуғворликни ўргатувчи афсонадир.

Одам боласини фикр қилишга ҳизмат қилувчи ривоятдир. Ана шундай улуғворликлар қошида ҳамиша хаёлларга толаман.

У улуғворликлар қошида қаламим ҳам, қоғозим ҳам жим қолгай. Муҳаббат изтиробдир. Гоҳида у — дард. Лекин унинг қўшиқлари рангин, оҳорли.

*Денгизга термулдим... мовий бу чексизлик,
Туғёнлар ичра фарқ қалбимдек бетинчлик.
Тўлқинлар бағрида учратдим мен Сизни,
Қаро у кўзларга беркинган ўкинчни.*

Муҳаббат қўшиқлари менга бахтиёрлик, мағрурлик, гоҳо кўз ёшлар ҳадя этади. Кенг дунёга сиғмай кетаман гоҳо. Қўшиқлар ҳузурига ошиқаман яна. Гулбаҳор ҳузуридаман, забунлигимни айтаман унга. Дилимга ёруғлик олиб кирувчи бир қўшиқ сўрайман, муҳаббат васфидан сўзлашини илтижолар қиламан. Гулбаҳор ҳам гулларини, ифорларини ҳадя этади менга.

Элимизда халқ севган, халқ ардоқлаган ... деган иборалар бор. Бундай ибораларга ярашиқли хонанда-ҳофизларимиз оз. Гулбаҳор номини эшитганда ёшнинг ҳам, кексанинг ҳам дилида ой тўлишади. Негаки, севимли Гулбаҳоримиз муҳаббатли эл дардини, қувончини маҳобат билан куйлайди. Унинг ўтли, ширали, мафтункор овози, бедор, беҳаловат юраги қўшиқлари билан бирга яшайди.

*Дилим гул, баҳор ўлди, Гулбаҳорим ёр-ёр айлаб,
Куйига интизор мен, юрарман зор-зор айлаб.
Туним кун этди, шомимни мунаввар наҳор айлаб,
Бу янглиғ илтифотлар бирла йўғим бор-бор айлаб.*

*Адирлар ям-яшил, сойлар тало-тўпдир жолалардан,
Чаманлар қип-қизил қондир, қирмизи гул-лолалардан,
Келинчак бўлса, не тонг, бу олам ёр-ёралардан,
Бошласа хонишин ул кузакни навбаҳор айлаб.*

*Куйинг бирла оқиб кетсин дилим гарёларинг ичра,
Умидим офтоб бўлсин, ёруғ дунёларинг ичра,*

*Муҳаббат васфидан сўзла, букун наволаринг ичра,
Фуссани осгил, адо қил, қоп-қора сунбулинг дор айлаб.*

*Баҳорим, турналарнинг дури ичра баҳри байтим бор,
Саболар, наволардан хуш ўлган бахтли пайтим бор,
Сенингдек тангри ёрга тилакни шеър-ла айтгим бор,
Менингдек кўнгли борга қюрсан Эътибор айлаб.*

Халқимиз бой мусиқий меросга эга. Қўшиқ мулки, му-
сиқа салтанати мўъжизаларга, оҳанраболарга бой. У биз-
нинг тарихимиз, таржимаи ҳолимиздир. Мана, ҳар куни
тинглаётганимиз меҳнат, она диёр мадҳидаги қўшиқларда
бизнинг орзу умидларимиз, дил изҳорларимиз бор. Халқ
қўшиқларида бизнинг таржимаи ҳолимиз, удумларимиз
ёзилмаганми? Эрк қўшиқлари, истиқлол қўшиқлари, ёр-
ёрларимиз, лапарларимиз, мақомларимизни тинглаб ҳузур-
ланамиз.

Қўшиқ ҳақида сўз айтганимда ёҳуд қўшиқ тинглаб сар-
хуш бўлганимда шу салтанатнинг султонлари, фозиллари-
ни, санъат фидойиларини, азиз ва муҳтарам бастакорлари-
миз Комилжон Жабборов, Саиджон Калонов, Ганижон Тош-
матовларнинг номини камоли эҳтиром билан тилга оламан.
Улар билан ҳамкорликда талай қўшиқлар яратганмиз. Улар
радионинг олтин хазинасида сақланади.

Устозлар, ўзани кенг бу азим дарёлар, баҳри уммонлар
ёдини олиб, бош эгамиз, тавофлар айлаймиз. Биз сув ич-
ган бу дарёлар элга сўнмас, туганмас баҳралар қолдириб
оқиб ўтдилар. Мусаффолик, улуғворликнинг олтин саҳи-
фаларини ёзиб қолдирдилар бизга. Замонлар янгиланади,
дунё эврилади, лекин улар яратиб қолдирган қўшиқлар
яшайверади. Замину замон салтанати ичра рўй бераётган
эзуликлар ёҳуд изтиробларга ҳамоҳанг ҳамдам бўлиб қола-
веради.

Халқимизда йигитларга шоҳи белбоғ боғлашдек чиройли
удум бор. Тўйларда, шодиёна кунларда шоҳи белбоғ йигит-
ликнинг кўрки, ҳаётимизнинг гўзал ярашиғидир. Ҳаёт бор-
лиғи, юраги қўшиқларга айланган ажойиб инсон Малоҳат

Дадабоева ижро этган, Комилжон Жабборов куй басталаган «Шоҳи белбоғ» қўшиғи икки буюк чинорни ёдимга солади ҳамиша.

Яхшими, ёмонми, баҳоли қудрат қўшиқларимиз борлигидан қувонамиз. Улар қўшиқчилигимизда балки кичик нуқралар, зарралардир. Лекин уларда юрагимизнинг бир парчаси, эл-юрт, она диёрга бўлган улкан маҳобатимизнинг ёлқинлари бор.

Азиз ўқувчим, сиз учун, сизни деб битган камтарин, сокин, майли, маҳзуна мисраларим чарчоғингизни олиб, кўнглингизда умид шамларини ёқсин, деб орзу қилганим учун мени маъzur тутгайсиз, айбга буюрмагайсиз.

АЁЛ НЕГА ҚЎЛИГА ҚАЛАМ ОЛАДИ?

Аёл нега қўлига қалам олади? Боласини боқиб, алласини айтиб, каштасини тикиб, ширин-шакар овқатини пишириб, рўзгорини орасталаб ўтираверса бўлмайдими?

Аёл нега қўлига қалам олади? Бунингсиз ҳам унинг ишлари, юмушлари ташвишлари бир жаҳон-ку! У ижод ишларига қачон вақт топади, қачон қўлига қалам олади? Аёл қўлларига қалам унинг рўзгор, бекалик, аёллик, оналик юмушларига халақит бермайдими? Аёл буларнинг ҳаммасига қандай улгуради?

Бизга келаётган мактубларда ана шундай саволларни берадилар. Учрашувлар, мулоқотлар, гапу гаштакларда, гурунгларда ана шундай саволлар ўртага ташланади.

Нега шундай? Биз оилада, рўзгорда ўз юмушларимизни кўнгилдагидек адо этмаётганимиз учунми? Оналик бурчимизни бир четга суриб, ижод қилганимизданми ё? Болаларнинг, рўзгорнинг кемтик жойларими бу?

Давр тақозоси бўлса керак. Оилага, ижтимоий ҳаёт, инсонийлик китоби, маънавий олам, таълим-тарбия, ҳаёт, борлиқ ҳақидаги хаёлларингни қўзғатади бу саволлар.

Инсоният дунёга келгандан буён талай жумбоқларни ечиб яшади. Зеро, ҳаётнинг ўзи, умр йўлининг ўзи тугёнларга, жумбоқларга тўладир. Саволлар ўйлантиради кишини. Уларга жавоб айламоқ учун ҳам қўлингга қалам оласан.

Бу — шундай бўлиши керак, бу қонун деб эмас, шунчаки, ўртоқлашиш орзусида аста фикр юритасан. Мактубларга жавоб ёзасан. Саволларга жавоб излаб умр дафтарингни, кўнгили бисотингни, шеърий дафтарингни варақлайсан.

Кимгадир манзур бўлар, кимгадир йўқ. Кимнингдир ...

Лекин саволлар, мактублар ортида азиз одамлар бор. Азизлар, саволларингизни жавобсиз қолдириш ҳурматсизлик бўлур эди.

Ақлимиз, шууримиз етганича, юрақда борини сизга ишо-
ниб сўзламоқчи бўлганимиз учун маъзур тутинг. Сўзлари-
мизни мақтаниш, мағрурланишга ёинки тушкунлик, забун-
ликка йўйманг, муҳтарам ўқувчим.

Х Х Х

1-савол: Эътибор опа, агар эътибор берган бўлсангиз, ша-
рқдан кўпроқ шоирлар етишиб чиққан. Аёл киши нима учун
қўлига қалам олади? Умуман, шеъриятни аёлларсиз тасав-
вур қилиш мумкинми?

Жавоб: Гулларнинг қатида қолган нилий кўйлақчаларим,
саболарнинг этагига илашиб олис-олисларга учиб кетган
гўдаклик чоғларимни ёдимга солдингиз.

Ҳовли кифтига оқшом қўнарди. Осмон тоқида тўлин ой
фонуси ёнарди. Юлдуз тўкилган боғлар, ҳовли-рўяларда
сокингина, мунисгина бир қўшиқ эшитиларди. Ҳа, қўшиқ
дедим. Оналарнинг алласи эди бу. Алла, бу ҳар қандай дунё-
вий мадҳия, ҳар қандай мураккаб симфония, ҳар қан-
дай оҳанрабо қўшиқнинг дебчаси, бошланишидир.

Шуни ҳам айтай, ... Аллани оталар эмас, оналар тўқий-
дилар, оналар куйлайдилар. Ҳеч ким ҳеч замонда, аллани —
оналардек ёниб, жозибали, оҳорли, таъсирли куйлай олма-
ган, куйлай олмайди ҳам.

Алла ҳам — шеър, алла ҳам қўшиқдир. Шундай бўлгач,
она — аёлни соҳир табиатнинг ўзи шоира қилиб яратган.

Юлдузларнинг мураккаб қомусини, жадвалини бунёд ай-
лаган, коинотда илк бор дарсхона очган мунажжим ҳам,
учқур тоғларни кесиб, тубсиз жарликлар устига кўприклар
ташлаган инсон, соҳири заргар, фазогир, олиму арбоблар
ҳам гўдаклик чоғида алла тинглаганлар, она кўксига бош
қўйганлар. Демакки, илк шеърни уларга она айтган, куйлаб
берган. Айтмоқчи бўлганим, дунёи зорнинг ўзи аёлга шои-
ра бўлишдек нури ҳидоятини раво кўрган ...

Аёл киши нима учун ва қачон қўлига қалам олади? деб сўра-
дингиз. Аёл ёғдуларнинг, наволарнинг, боғларнинг нафис туш-
ларига кириб, ўзгага дил берган, тугёнли кўнгилнинг дилҳоҳ
тахтига масрурона ўлтирган чоғларида қўлига қалам олади, чоғи.

Аёл илк бор фарзандининг нур бешигини қучоғлаганида, гўдагини бағрига босиб, алақандай ширин масрурлик туйғусини ҳис этганида, уни ардоқлаш, эркалашга сўз, оҳанг, ҳайратлар... тасвирлашга рангин бўёқлар излаганида қўлига қалам олади.

Аёл ҳасрат остона хатлаб, эшик қоқмай келганида, фарёдлар оғушида титраб забун бўлганида, жудоликнинг қаҳратонларида тўниб қолганида, кўз ёшларга беркинганида, дунёи зордан ўкинганида, мусибат қошида мунғайиб чорасиз қолганида, тиз чўкканида қўлига қалам олади.

Аёл армоннинг эшикларини ёпиб ичкари кирганида, бева уйнинг бева устунларига суянганида, уйқусиз тонглар ила сирлашганида қўлига қалам олади.

Шеърятни аёлларсиз тасаввур қилолмайман. Аёлларсиз шеърят қандайдир кемтик, бир нураган кошонага, салтанатга ўхшайди. Худди бекасииз қолган уй, маликасииз қолган салтанат, ҳилолсииз осмон, тўлқинсииз дарё, оҳангсииз қўшиқ, висолсииз муҳаббатга ўхшайди.

2-савол: Илк шеърларингизнинг қандай туғилганини эслай оласизми?

Жавоб: Талабалик йилларим ... Соғиниш ҳисси. Тўптош ўйнаган тупроқ кўчаларим, кашта тиккан ойдин кечаларим, кулча нонларимни оқизоқ қилган анҳорлар, сойлар, сочпопукларимга айланган мажнунтол навалари, капалаклар, тилла қўнғизлар қувлаган боғлар соғинчи... Ана шу соғинч туғёнлари илк шеърларимнинг туғилишига сабаб бўлган. Ана шу беғубор туйғу, хаёллар, беҳашам юракнинг беҳашам ҳисларини йўргаклаб, бешикка солган, аллагандир. Самимий, ҳур сатрлар ана шундай қоғоз бетига тушган, шошқалоқ сатрлар илк тўпلامдан ҳам жой олган. Улар илк фарзандларим, ҳайратларим, ёнишларимдир, барибир. Уларнинг азизлиги шундан.

*Ҳаётнинг осуда дамлари борми?
Ақлим ағашади,
Туғён банди айлар, ором эса зор,
Сўнг алғашади.*

Оқишом кўкка юлдуз дарё бўлиб тошар,
Хаёлга фарқман,
Хаёл мени мағриб-машриққа бошлар,
Кўнглим барқ урар.
Тикиламан, юлдузнинг нур ипаклари
Кетар узилиб.
Кенг осмон айланар тор йўлакларга,
Кетар чўзилиб.
Чорбоғ этагида дарё шовулар,
Хаёл эргашади.
Кўкда хулкар гулҳан бўлиб ловулар,
Ой нур элар баркашда.
Ўз-ўзимга аста шивирлайман танҳо,
Туғилмоқда шеър.
Жўр бўлади соғинчларим, йиғлоқи анҳор,
Қўшиғимни яширган сеҳр.
Дарё сув шопирар, югуртирар бетин,
Тўлқинларини.
Гирёнман тополмай, қоғозларни йиртиб,
Талқинларини.
Тоғ бағридан црмоқлар тушар,
Найини чалиб.
Булоқ ёшли кўзларимга ўхшар,
Бетину зариф.
Шаршарага тугён бош қўйиб,
Тўлғониб ётар.
Юрагимга соғинч харсанг тош қўйиб,
Ногирон этар.
Ором уйи қайда? Сўроқлаб, излаб,
Ҳориб, толаман,
Қалма узра бошим қўйганча,
Ухлаб қоламан...

3-савол: Қалам ҳам бир суянчиқ. Мусибат ҳақидаги изтиробли шеърларингизни ёзилишида ҳам, менимча, қаламдан яқинроқ сирдош тополмаган бўлсангиз керак. Негаки, кўп шеърларингиз ҳижрон мусибати ҳақидадир?

Жавоб: Ҳаётнинг ҳар куни байрамми, йўқ! Ҳаётнинг кеча ва кундузлари, гулларга ғарқ бўлган боғлари, қаҳратонларда тўнган саҳролари, беҳишглари, биёбонлари, ёбонлари бордир. Ҳаётнинг байрамлари хушдир, ўтаверади. Лекин унинг изтироблари, мусибатли кунлари-чи? Мусибатли онларимда мен бу ғавғоли, шўришли дунёни теранроқ англадим. Мен унга хушёрроқ бўйладим. Мен ҳамроҳимга, дўстимга, фарзандимга ҳаётнинг байрамлари ҳақида эмас, унинг мусибатли онлари ҳақида сўзлаш фойдалироқ, — деб ҳукм айладим. Афсуски, биз нечундир кўпроқ байрамлар ҳақида сўзлашамиз, хаёл сурамиз, орзуланамиз. Унинг мусибатли кунлари ҳам бор эканини хаёлимизга ҳам келтирмаймиз. Ул кунлар ҳақида ўйламоқлик инсонийлик китобининг зарварақларига битилган бурчимизни ёд этмоқ ҳамдир.

Мусибат... Қаро кўзларимнинг нурларида куймади ул. Кўз ёшларим дарёсида оқмади. Озурда дилимнинг ўкинчлари, ўксиклари ичра ғарқ бўлмади. Турғёнларим ичра адашмади. Фарёдларим унинг ўтар йўллари тўсолмади. Мусибат эшиги очилур — ғамнинг эшиги очилур. Мусибат — фироқнинг дарвозасидир. Сен эса остонада бош эгиб турган бечорадирсан холос ...

Мусибатнинг, айрилиқнинг кўксини поралашга қандай қудратинг бор табиат? — деб сўрагим келади. Табиат эса гунг, соқовга айланади. Ғариб остона, ғариб устунларга суняманан. Ўтар дунёга ёлвораман, жавоб йўқдир. Кетар дунёга илтижо қиламан, жавоб йўқдир. Умр елдир, тизгини йўқ ел. Унинг ўтар йўллари армонларга тўладир. Армон билан юзма-юз қоламан. Ҳали-бери тонг отмас. Армоннинг юзларини ҳам сўлғин кўраман. Армонлар ҳам ҳориб уйқуга кетадилар. Ўзим билан ўзим қоламан. Бева кўнгил зорларини ҳамдардига — қалами, қоғозига сўзлайди аста.

*Фурбат қадам қўяр ... доғлар остона,
Чил-чил синар қовурғаси йўлакнинг.
Фурбат
Кўз ёш тўла қароғларга ястанар,
Ханжар урар... мўлжал олиб юракни.*

*Унинг метин бармоқлари солар чанг,
Чангалида айланурсан чивинга.
Юрагингда қон тўкилар ... кетар жанг,
Қирғинлари қароғларга илингай.*

*Фурбат тароқлаган сочларингга боқ,
Аёз оппоқ қиров тўкиб ўлтирар.
Армон уйин шами, чироғини ёқ,
Нурнинг ғариб нигоҳлари мўлтирар.*

*Боқсанг, шамнинг кўз ёшлари сизади ...
Йўқ-йўқ, сизар сенинг азиз ҳисларинг.
Фурбат дарёсига умринг сузади,
Бир тун ичра бир асрга қисқариб.*

*Ёзманг, деманг, мусибатнинг достонин,
Қалам қораяди, қоғоз бўлар кул.
Ҳолин сўранг, ғам ўлдирган хастанинг,
Остонада бир кафт хокдай ётар ул.*

Ғамларим ила баҳри уммондирман. Бардошларим ила кенг дунёдирман. Улкан бу дунё ичра кичик бир заррадирман. Зарралигим билан улкан мусибатларни енгмоғим керак. Енгаман ҳам. Меҳр енгади. Қатра томчидирман балки. Лекин улкан дарёларга қўшилиб оқмоғим, баҳри уммонларга етиб бормоғим керак. Балки хасдирман. Лекин яшашга муштоқлигим, ишқим тугёнлари ўзани кенг дарёларга тўлқинига тенг. Балки учқундирман. Гулханларга айланмоғим, дарёларга эврилмоғим, тўлқинлар-ла беллашмоғим керақдир. Умидли бу оламда ушалмаган орзуларим, ёзилгувчи ғазалларим, айтилмаган ўланларим бор.

Фарзандларим юрганида мен сўқмоқларга айлангум. Улар ёққанида мен парпираган чироқларга айлангум. Улар кўзлаганида энг ёруғ, нурли манзиллардирман. Дилҳох тахтимда яшамоғим, яратмоғим, енгмоғим керак.

4-савол: Ёшлиқни бир умрнинг баҳори деб айтамыз. Ўша баҳорни соғинасизми? Ўша баҳордан розимисиз?

Жавоб: Ўшал баҳор бир умр мен биландир. Ўшал баҳор не-не ўтган кунларни, не-не зорларни, муҳаббатни ёдимга солиб туради. У ҳады айланган газаллар, ўланлар ҳам бир умрга етгулиқдир. Мен уларни такрор ва такрор ўқийман. Улар менга бахтиёрлик, мағрурлик ҳады этади. Улар менга мусаффолик салтанати ичра сабоқлар беради. Кимсасиз сахроларда қибланомадир ул. Ул нурдир. Ул — офтоб. Улуғ меҳробимдир менинг. Саждагоҳимдир яна. Ул менинг бахтимдир, забунлигим ҳам. Одам боласи юз ёшга кирганида ҳам баҳорни соғинади, гулларни ардоқлайди. Ширин хаёлларини гоҳ яширин, гоҳ ошкор аллалайди.

Муҳаббат голиб яшашни севади. Муҳаббат голиб яшамоғи керак. У шунинг учун яралган. Голиб яшамоқ, бу — ҳадсиз имтиҳон, ҳадсиз бардошлар, тақдир ҳады этган хуш, нохуш тугёнлар, кўз ёшлар. Қоронғу, тонги отмас кечалар, равону норавон йўллар...

Бахтиёр дамларимда, ғамгин сонияларда мен яна унга суянаман, мунаввар тонглари инъом айлаган ширин ёднома-лар, ўтли мактублар, азиз туйғулар оғушида қувончлар, андуҳларнинг жанглиридан омон ўтгум. Мен меҳрнинг офтобини бағримга босганимча, унинг қаҳрли қаҳратонларидан омон ўтгум.

Бахтимни унутмайман. Бахтимни ардоқлайман. Ҳазин, маҳзуна газаллар юпанчимдир. Улар мени муҳаббатнинг қуламас, нурамас салтанатига элтадилар, ширин хотиралар, аъзозли хаёлларнинг орзу-армонларга айланиб қолган баян дилқоҳ тахтига ўтказурлар.

Муҳаббатнинг тиниқ, ўтли сатрлари билан бирга мен баҳорларга пешвоз чиқурман. Чаманлар пойандозини тўшагайлар, нурлар хаёлимни беагайлар, кўнгили баёзини сўзлагайлар. Шаршаралар тугён ва ҳайратлар узра бош қўйган муҳаббатнинг манзилига, гул, нур манзилига етиб боргумдир. Юрагимда лиммо-лим орзу, азиз ҳислар гулхани ёна-дир. Кўпинча сўрайдилар. Шеърларингизнинг кўпи маҳзун-дир. Бу маҳзунликни энди бир четга қўйинг, унутинг, — дейдилар дугоналарим. Юрак дард ичра ёниб турса, лаҳча чўғ ичра бўлса, у дардини унутолмаса, унга бир умр ёниш

қисмат, тақдир бўлса, не қилсин? Кенг дунёнинг сербар бағрига сиғмай қолган чоғларимда мен кўз ёшларга берки-наман, маҳзуна сатрлардан паноҳ топаман. Ҳеч кимса менга улардек сирдош бўлолмайди. Улар билан дардлашиб енгил тортаман, ўзимни излаб топаман. Улар менинг забунлигим эмас, улар менинг мағрурлигимдир.

*Кўксимдан силқиган бир оҳни
Ютса деб тўлқинли дарёлар.
Бағримга тиғ урган сипоҳни,
Англаса деб лоқайд дунёлар,
Ютарман мен талхи ёшларни,
Нетарман дилдаги тошларни?
Ғолибман,
Муҳаббат ғолибдир.*

*Бағримга босарман офтобни,
Чекингайми қаро зулматлар?
Йўлимга ястанган саробни
Енггайми деб бардош, журъатлар?
Ҳазон супурсам-да боғларда,
Нурдек тўкилсам-да тоғлардан,
Ғолибман,
Муҳаббат ғолибдир.*

*Аёндир фақат бир ўзимга,
Ёнганим, адолар бўлганим.
Жавдираб ўғлимга, қизимга,
Кўзларда ёш билан кулганим,
Оқарган сочларим тароқлаб,
Ўтган умр дафтارين варақлаб,
Ғолибман,
Муҳаббат ғолибдир.*

*Яшарман айтай деб ўланлар,
Ўғлимга, қизимга муносиб.
Юрагимга ёқиб гулханлар,
Гоҳ тўлиб, гоҳ тўзиб, гоҳ озиб,*

Кўзларим нурига ўрадим,
Кўксимга умидлар жойладим.
Ғолибман,
Муҳаббат ғолибдир.

Тонг отди ... кулбамга кулди нур,
Тинди киприклардан сизган ёш,
Армонни дорга осди ғурур,
Қизларим ой бўлди, ўғиллар — қуёш
Тиз чўкиб айладим тавофлар,
Дунёи зорга тилаб савоблар.
Ғолибман,
Муҳаббат ғолибдир.

Маҳзуна ўйларим эъзозлаб,
Дунё топдим, дунём йўқотиб.
Пинҳона ўкинчлар, пинҳона розлар,
Туғёнлар ўлдирар ўқ отиб,
Тонгни бедор кутиб йўлакда,
Янги дунё асраб тилакда,
Ғолибман,
Муҳаббат ғолибдир.

Юлдузлар тўкилган боғларда
Қўшиқ гоҳ марсия тўқирман.
Мусибат қолдирган доғларда
Маҳзуна қисматим ўқирман.
Тупроққа кўмарман йиғини,
Эй танграм, ўзингга сифиниб,
Ғолибман,
Муҳаббат ғолибдир.

5-Савол: Нима деб ўйлайсиз, аёллар шеъриятининг асо-
сини нима ташкил қилиши керак? Гоҳида ёшлар ижодида
аёлларга хос ва мос бўлмаган оҳанглар, айрим яланғоч ке-
чинмалар кўзга ташланади. Умуман, шарқ шоираси қандай
бўлиши керак?

Жавоб: Шеър — кўнгил таржимони. Қувончлар, забунликлар, дилшодликлару андуҳларингнинг рангин оҳангла-рига ўхшайди. Ана шу оҳангларни ким қандай вазнларга солади, ким қандай пардаларга ўрайди, албатта, бу ҳам кўнгил иши.

Наздимда, аёлга заифалик, зарифалик ярашади, хуш келади. Бу бизга оналардан, момолардан мерос. Ана шу зарифалик, мунисалик ҳаё, ибo пардасига ўралган нафисалик аллаларимизга, ғазалларимиз, ўланларимизга ҳусн бағишлайди. Аёлнинг ҳар бир соч толасидан улуғлик, бокиралик, шарму ҳаё, маъсумалик ёғилиб турса, дейман. Унинг сатрларидан ҳам ана шу фазилатлар бўйлаб турсин. Инсон юрагидаги мумтоз, азиз туйғулар муқаддас, ноёб кимёдир. Уларни дастурхон тўшагандай, дуч келган жойга, дуч келган ҳолатда тўшаб бўлмайди. Уларни ҳар кимса ҳузурида ҳам кўз-кўз этиб бўлмайди. У қароғлар ичинда, киприклар устида аъзозлаш, авайлашга яралган. Уларни бачканалаш, майдалаш гуноҳдир.

Айниқса, аёл қалами мағрурликни асрагани, авайлагани маъқул. Азиз ҳислар дилининг туб-тубларига беркинган бўлади. Унинг баёни, сайқаллари ҳам пардалар остида тасвирларга ўралгани, ҳаё-ибo либослари ила безангани маъқул. Ахир, дуру-жавоҳирлар ҳам денгизлар остида, унинг туб-тубларидадир. Ҳасларигина унинг устидадир.

Ўзбек аёлининг қаламидан томган шеър миллатимизнинг гурурини, орини авайламоғи даркор, деб ўйлайман.

Аёл шеърляти назокатли бир фариштадай бўлишини истайман. Аёл шеърляти — аёлнинг назокатли юрагини қўриқласин. Аёлнинг орини, гурурини улуғласин. Аёлни беҳаёлик, орсизлик саҳроларида ёлғиз қолдирмасин. Уни баҳрали дунёларга етиб боришига кўмаклашсин.

Ҳаё аёл юрагининг чироғидир. У йўлларимизни, кўнгил кулбамизни, шеърлятимизни нурафшон айлагувчи бир нурдир.

Ҳаё...

*Мен бу сўзга тош қўяман юрагимнинг
Оғриқларидан.*

*Асрагайман уни қаро кўзим
Қароқларида.
Ҳаё...
Очилмаган гул ул назокатнинг
Қўриқларида.
Ҳаё...
Юрагимнинг энг тўрида, энг мусаффо
Варақларида
Ҳаё...
Ҳар нарсадан баланд,
Ҳар нарсадан қиммат,
У кўзларнинг нури, гуҳари,
Қай аёлни тарк айласа иффат,
Соврилибди, гемак, баҳори.*

6-Савол: Инсоннинг ҳамдард қидириб ҳамдард бўлгиси келади. Сиз қандай хис этасиз буни?

Жавоб: Ҳамдардликнинг тарозуси бўлмайди. Унинг қому-си ҳам йўқ. Лекин бу олам, бу ҳаёт, одамзоднинг ўтли, меҳ-рли, далдали нигоҳига, сўзларига, имдод қўлларига зордир. Бу туйғу изтироблар оғушида қолганинда, айниқса, сези-лади.

Мотамсаро қалам соҳиби қалам учида юради, кўнгил ичи-да йиғлайди, унинг уйида чироқ ўчмайди. Бошимга мусибат тушганида ҳаёт деган қаҳри қаттиқ ҳукмдорга фуқаро янги-лиғ бош эгиб, илтижолар қилганим бор.

Ҳаёт.

*Сен-чилангар, менга темир бўлмоқлик бордир,
Сен оловсан, тобланмоқлик бор тақдиримда.
Сен-чақинсан, сен камалак, сен ранго-ранг нур,
Гулдираклар садо берар менинг қалбимда
Ҳаёт, менга яна қандай оташларинг бор?*

Дейсан:

Ғолиб яша, эрта яна ёнмоқ бор такрор.

Ўшал мусибатли кунлар кўп марсиялар тингладим. Мо-там маросими алақандай қудрат кучига эга эканини англа-дим. Аёллар елкамга бошини қўйиб ғазал, марсиялар айтар,

ҳамдарлик қилардилар. Муруввати бисёр оналар, момола-римизнинг нақадар меҳри дарё эканини ҳис этардим. Дилимдан қатор саволлар ўтар, ҳижолат ҳисси пармалар эди юрагимни.

Нега бизнинг авлод кишилари бундай меҳрдан, мурувватдан йироқ? Нега улар бир-бирларини эъозлашни билмайдилар? Бир-бирларини жон пардасида эсрамакни ўрганмайдилар? Дўстнинг, яқин кишисининг дарди, алаmidан нега уларнинг дилида кўчкинлар кўчмайди? Нега улар ёна ва ёна марсиялар бағишламакни билмайдилар?

Оламга ўт кетса, ўчириш мумкин. Лекин инсон юрагига кетган оловни ўчирмоқ мушкул. Бунинг учун ана шундай ҳамдардикларни билишимиз лозим. Марҳумнинг ёдини олиб, елкаларга бош қўймоқни удалашимиз лозим. Негаки, ўлим ҳақ, ҳамдардик эса, инсоний бурчимиздир, ҳаётгий заруратдир ул.

Ҳол сўранг, аҳвол сўранг, ҳамдарликни унутманг, марсияларингизни дариф тутманг, одамлар.

Ночор кимсанинг дардига малҳам излаш не эканини биз ҳамиша ҳам ўйлаб кўрмаймиз. Дардилар учун асо бўлиш сабоғидан, савобидан ҳамиша ҳам баҳраманда эмасмиз.

Дўстим, ҳамроҳим сенга айтар сўзим шудир. Мансаб учун қувонма, мунглиғ бир кўнгилни кўтарганинг, тўлдирганинг учун қувон. Инсон ёдини олиб тиз чўкканинг сенинг мағрурлигингдир. Қиличнинг кучи етмаган дунёга меҳрнинг кучи етади.

7-савал: Ўзбек шеъриятида наср билан назмни баробар олиб бораётган аёл ижодкорлар жуда санокли. Шоирасиз, адibasиз, уй бекасиз. Буларнинг барини удалаш осонмасдир? Уларнинг қай бири она учун ардоқли? Оиланигиз ҳақида билгимиз келади.

Жавоб: Аёл, она фарзанднинг биринчи Ватанидир. Халқ, аёлдан, мамлакат оиладан бошланади. Мен ҳам катта оиланинг бекасиман, онасиман. Халқимизда оналар қўш бешикни тебратиб яшайдилар, деган ибора бор. Оналарнинг бир қўли фарзанди бешигини, иккинчи қўли эса дунё бешигини тебратар эмиш. Қалам ушлаган аёлга учинчи бешикни ҳам теб-

ратиш масъулияти тушади. Менинг ҳам қўш бешиклар орасида умрим ўтади. Озурда кўнглимнинг бир қатида болаларим, ўзгасида шеърларим, насрий асарларимнинг дарди, титроғи, завқи, изтироблари туғилади, яшайди, камолга етади. Қўш бешиклардаги фарзандларимга ўтли аллалар излаб умрим бедорлиқда кечади. Кўпинча тўйлар-ҳашамлар, гапу гаштакларга вақтим бўлмайди. Шеърларим фарзандларимдир, болаларим — жигарбандларим, бекалик юмушларим — ҳаётгий заруратларим, насрий, публицистик бадиаларим — овунчларим. Уларнинг ҳаммаси бирдек ардоқли, юрагимнинг чўғли парчаси. Кўзларимнинг нури, дилимнинг ғурури улар. Улар тинчимни олади, ҳаловатимни бузади, кўзларимдаги ширин хобимни ўғирлайди. Эвазига аъзозли неъматлар ҳадя этади...

Оила дедингиз. Икки ўғил, икки қизим бор. Катта ўғлим — Шамсиддинбек араб қўлёмаларидан Ўзбекистон тарихи мавзуида докторлик илмий ишини ёқлади. Ёшгина фан доктори. У қатор китоблар муаллифи ҳамдир. Шамсиддиннинг Имом ал-Бухорий ҳаёти, у яшаган давр ҳақидаги каттигина китоби ал-Бухорийнинг юбилеи муносабати билан эълон қилинган халқаро конкурсда ғолиб деб топилди. Бу унинг илмий ишига берилган муносиб баҳо эди. Унинг илмий иши юқори баҳоланди. Кўнглим тоғдек ўсди. Кичик ўғлим Музаффарбек ҳам акасининг изидан бораётир. У Шарқшунослик дорилфунунининг араб факултетини тугаллади.

Қўш бешиклар орасида, режалар, хаёллар, юмушлар гирдобида, юрак қурғурнинг тугёнларидан энтикиб қолган чоғларим кўп бўлади. Бундай чоғларда дадамнинг ўғитлари кўмакка келади. Дадам ўз даврининг фозил кишиларидан бўлгани учун, эл-юртнинг ва бизнинг маслаҳаттўйимиз эдилар. У кишининг ўғитлари ҳаётимнинг энг қоронғу гўшаларини ҳам машғал бўлиб ёритиб келади ҳамиша.

— Чироғим, — дердилар дадам. — Аёл киши оиланинг парпираб ёниб турган машғаласидир. Босган изларингиздан гуллар унсин. Сиз кириб борган давралар файзга тўлсин ҳамиша. Сиз айтган сўзлар ҳикматларга айлансин.

Уй бекаси сифатида ҳамиша бир нарса ёдингизда бўлсин, — дердилар яна. — Агар бир кунда йигирма марта қозон осишга тўғри келса, эринманг, жон қизим. Тонгсахарми, ярим кечами, барибир. Ўчоғингиз оловли, бешигингиз ўланли бўлсин... Бирам ширин насиҳатларни қилардилар, бирам ўтли ғазалларни ўқирдилар, ривоятларни келтирардилар.

Ҳазрати Навоидан, Ҳофиздан ёд ўқирдилар. Дадам ҳақида «Баҳор билан суҳбат» номли китобда талай саҳифатлар ёзганман. У киши умр бўйи ёзилажак дostonимдир менинг. Дадамнинг умр карвонлари мумтоз, ҳали кўп рисоаларга мавзу бўлгай.

Дадамиз бир умр кулиб, ўзгаларга ҳам кулгу бағишлаб яшадилар. Боғи чаманларини орасталаб, ардоқлаб яшадилар. Куйлаб, яхши, доно, фозил улфатлар даврасида яйрадилар. Яхши насиҳатлари, ўғитлари қулоғимизда. Меҳри, ёди дилимизда. Наздимда, мен кўпроқ йиғладим, кўз ёши тўқдим. Отам, онам, умр йўлдошимни бирин-кетин йўқотганим учун шундайдир. Яқинларимга йиғладим, бўзладим. Улар қайтиб келмадилар. Дунёи зор арзимни, зоримни тингламади, пинак бузмади, англамади. Энди мен ҳам йиғламайман.

*Дунёи зор, ўзинг йиғла, йиғламайман,
Ханжаринг ол, дилим ортиқ тиғламайман.
Кўз ёшларим дарё бўлса, сенга нима,
Тошга айлансам-о, дардинг илғамайман.*

*Қиё боқмай айланавер, гардуну дун,
Туғавергил ташвишли кун, зулматли тун.
Кимлар келиб, кимлар кетар, сенга нима,
Келдими ҳеч дунёингга бағри бутун?*

*Кўнгли ярим нола айлар, вола айлар,
Нолаларга тўлиб-тўлиб оқар сойлар.
Денгиз ғарқ айласа, тўлқин ютса нима,
Кўёш тўниб, қотармиди юлдуз, ойлар.*

*Дунёи зор, ўзинг зорлан...зорланмайман,
Фурурим бор, фурурсизга хорланмайман.
Иймон, эҳсон соврилса гар, сенга нима,
Гунгу лолсан...сен-ла ифтихорланмайман.*

*Сенга борар манзиларни тополмадим,
Гамнинг метин эшикларин ёполмадим.
Тутам умр ёниб ўтса, сенга нима,
Ёнавергали мен чинни, сополмидим?*

*Дунёи зор, ўзинг йиғла, йиғламайман,
Ханжаринг ол, юрак-бағрим тиғламайман.
Баҳоримга зулмат кўнса, сенга нима,
Илғамайсан...менам сени илғамайман,
Ўзинг йиғла, энди ортиқ йиғламайман.*

8-Савол: Инсоннинг, қалам соҳибининг энг олий бурчи нимадир? Айниқса, маънавият ҳақидаги гаплар биринчи ўринга чиққан шу кунларда. Юртимизда иқтисодий қийинчиликлар бўлиб турган дамларда. Аёл, оналик дунёсининг ўзига хос томонлари ҳақида ҳам гапирсингиз. Умуман, одам боласи, одмилик ҳақидаги фикрларингиз қандай?

Биз эрта тонгдан кўз очиб то туннинг эртанги кунга элтадиган кемасига тушгунга қадар не масофаларни ўтамиз, не сайёҳлар — одамлар билан учрашамиз, не масканларда меҳнат қиламиз. Лекин ҳар сония, ҳар қутлуғ одимда безовта хаёллар бизларга ҳамроҳдир. Эзгу хаёлларнинг сирли, турфа, рангин оҳанглари биз юрган йўлларни ёритади. Хаёллар бизнинг ақлимиз, шуъуримиз, кашфларимиз, ижод маҳсулларимизда муҳрланиб қолади. Ўйлар...-сокин улар. Улар безовта, тугёнли. Нега? Негаки, кўҳна бу оламнинг юраги безовта ҳамиша. Дунёнинг ўзи торлари таранг, ҳамиша садоланиб, созланиб тургувчи улкан бир чолғуга ўхшайди.

Халқ — аёлдан, мамлакат эса оиладан бошланади. Она — гўдакнинг биринчи Ватанидир. Бас, шундай экан, шул Ватаннинг ўзи ҳамиша саломат бўлмоғи керак. Кўпинча изти-

робларимни қаламимга сўзлайман. Аёл зотининг бебаҳо фазилати бўлган шарму ҳаёга, иффат ва назокатга тош тегмасин. Аёл шарму ҳаёдан, назокатдан, мунислик ва зарифликдан узоқлашмасин. Латофатни унутмасин. У дағаллашмасин. Ҳаёсизлик, меҳрсизлик балоси маънавий қашшоқлик яратган ларзалардир. Бу ларзалар қошида баъзан лолмиз, баъзан лоқайдмиз.

Одам бир-биридан узоқлашса, бу узоқлик, бу олислик ҳар қандай қашшоқликдан ёмон. Инсон ёнидаги, атрофидаги одамларнинг аҳволидан, дардидан, ҳасратидан, қувончидан беҳабар бўлмаслиги керак. Негаки, бу лоқайдлик ҳар қандай даҳшатларнинг бош сўқмоғига, айланади. Кўпинча ҳамдардлик ўрнида дилозорликни кўрамиз. У голиб қадам ташлайди. Хаёли одам ўзини четга олади-ю, беюз одам одим ташлайверади.

Аҳиллик ўрнини низолар эгаллайди. Юрагимда қатор саволлар, ҳижолат ҳисси пармалайди мени. Кишиларнинг маънавий оламидаги бу хил қашшоқликка қалам аҳли ҳам жавобгар, дегим келади. Кибру ҳавога берилган одамлар пайдо бўлмоқда. Бу ёмонлик аломати. Оддийлик бу камтарликдир. Оддийлик, камтарлик, бу инсоннинг нуронийлигидир. Оддийлик, бу ичкари киришингга ижозат берадиган шаҳодатномадир. Одамни одам қилган янги, яхши либоси, бурро тили эмас, унинг маънавий оламидир, закийлигидир. Шарму ҳаё ҳам меҳр-оқибат пулга сотилмайди, эсиз.

Инсонликнинг қонунлари кўп, улар қомусларда ёзиб қўйилган. Лекин инсонликнинг ёзилмаган қонунлари ҳам бор. Бу инсонга хос одмилик, одамийликдир.

Ватанни асраш инсонни авайлаш, онанинг юрагини, софлиги, беғуборлигини, гўзаллигини сақлашга бефарқ қарамаслик зарур.

*Дунё бешигида ухлар болалар,
Замину осмонни йўқлар оналар,
Токи битган эмас дилда яралар,
Токи эшитилар фиғон ноалалар,
Она юрагини қўриқланг.*

Онани асраш бу — дунейи зорни асраган, камолга етказган аллаларни, ўланларни, ёр-ёрларни асрашдир. Ватанни, она заминни қўриқлашдир.

Онаизорлар, уларнинг қоялардан-да қаттиқ бардоши, гулардан-да нозик юраги ҳақида талай қўшиқлар бор, талай ашъорлар, ғазаллар ёзилган. Лекин, наздимда, она юрагининг худди ўзидай бир суврат ҳали чизилмаган. Она юрагининг худди ўзидай бир ҳикмат ҳали айтилмаган. Унинг таърифи йўқдир, тавсифи ҳам.

*Бешиқлар тебранар...айланар курра,
Оналар кўзининг нурига ўраб,
Дунёни асрарлар ўзлари нураб,
Она юрагини қўриқланг.*

*Сут шопирсин она, айтсин аллалар,
Кенг қирлар бағрида йиғсин ғаллалар,
У кўз ёш тўқмасин, тинсин ноалалар,
Унинг юрагини қўриқланг.*

Оталар улғайса тоғлар улғаяр эмиш. Оталар мунғайса тоғлар пастлар, қоялар мунғаяр эмиш. Бизнинг одатимизга кўра оталар оилада, жамиятда ҳамиша қарвонбоши бўлиб келганлар. Шундай бўлиб қолади. Улар ярим пайғамбар саналади. Ой бўлсак ҳам, сой бўлсак ҳам, биз аёллар уларнинг измида бахтиёрмиз, мунисмиз, хаёлимиз, зарифмиз ҳамиша. Ота кўнгли тоғ бўлсин, она кўнгли эса, боғ бўлсин.

*Тилга кирсин момоларнинг ўт байти,
Осмон заминига севгисин айтсин,
Бир сўз — дилни бир асрга улғайтсин
Кўнгили ўссин, кўнгилидан меҳр қайтиб.*

Кўнгили кўнгилидан сув ичар эмиш, бу кўчма маънода айтилган ҳикматдир. Кўнгили сув ичармиди, аслида? Кўнгили меҳрга зордир. Худди сувга ташланалик каби меҳрга ташнадир. Ана шу меҳрдан баҳра топган сонияларда кўнгили бахтиёрдир, бутундир, дилшоддир.

Кўнгили кўнгилидан озор топган кун чил-чилдир, маҳзун-

дир, забундир, хундир. Бутун дунёларнинг бойлиги, зебу зийнатлари билан обод бўлмаган кўнгил баъзан биргина сўздан обод бўлмай. Меҳрли, далдали сўздир ул. Умидларга ёр айлагувчи сўз. Кўнгилни равшан этгувчи наводир ул, ғазалдир.

Кўнгил — найга ўхшайди. У чалинганда бизни ҳар кўйга солади. Кўнгил афсоналарга айланади баъзан. Азиз бу жон афсоналарга айланади. Кўнгил бизни девоналар қилади баъзан. У бедор бўлганида бу ёруғ олам ичра унга жой йўқдир. Дунё бегонадир, олам бегонадир. Оромлар бегонадир. Уйқу бегонадир. У ғамнинг даштларига бош олиб кетади. Қаддизмишни навдадай эгади. Замин тошга айланади, само эса етиб бўлмас манзилга.

Армонлар фарёд чекади дилингда. Муштдеккина юрак деймиз. Лекин у дунёлардан кенгроқ. Умр бўйи йиққан-терган сиру синоатлар унда яширин. Орзулар улғаяди унда, умидлар вояга етади. Муҳаббат, нафрат туғилади унда, камол топади. Кўнгил ғийбатлар, бўхтонларга жой беради баъзан. Қабоҳатларга дош беради, чиқариб ташламайди. Гинакудуратлар ҳам жой топади ундан. Кўнгил хира тортади бундай чоғларда, у ёмонликларга доя бўлиб қолади.

Юрак меҳрларга доя бўлсин. Ул меҳрлар сарҳадларга ҳам тўкилсин, пойандоз бўлиб тўшалсин. Кўнгил дилшошликларга макон бўлсин ҳаминиша. Гўзалликларга она бўлсин. Дунёни асрасин.

Инсон кўнгил измида эканида ғоят гўзалдир. У ғазаллар ёзади. Кўнгил измида куйлар басталайди. Кўнгилга осонроқ йўл топади. Кўнгил буюрган иш, султон буюрган ишдай амри вожибдир. Музтар кўнгилга қулоқ солинг-а. Уни ҳадеб тергайвермай, меҳрларга лиммо-лим кўнгилнинг зорларига қулоқ солинг. Итоаткор кўнгил ҳеч қачон буюрмайди, у илтижолар қилади, зорланади холос. Ана шу зорларни тингамоқни, унга сажда айламоқни билинг.

СЕВГИ САВОЛИ

Ишонасизми, ҳар куни севги саволларига жавоб ахтараман. Бу саволларни менга ҳар куни республикамизнинг турли шаҳар ва қишлоқларида меҳнат, ижод қилаётган, билим олаётган йигит-қизлар йўллашади. Севги ёшидаги йигит-қизлардан келиб турувчи мактубларни, саволлар битилган номаларни алоҳида папка қилиб бораман. Севги саволларига жавоб ёзиш ҳар кунги ишим десам хато бўлмас. Шугинами, шеърят мухлислари билан бўладиган учрашувларимизда ҳам бизни севги саволларига кўмиб ташлайди ёшларимиз. На чора, севги замони бу. Севмоқ учун яралар одам. Севмоқ учун яшаймиз биз ҳам. Учрашув давраларида севги мавзудаги шеърларни ўқиймиз, такрор-такрор ўқиймиз. Яна сўрашади ва яна. Қайдам, ёшлик шундай серсаволмиди ўзи? Ёки муҳаббатли ёшлар кўпроқми жамиятимизда? Хуллас ўн саккиз ёшлилар даврасида туғилган ўйларни қоғозга туширмоққа жазм этдик. Зеро, бу севги саволлари билан бизни тез-тез давраларга, дала-тузларга, овулларга чорлаётган йигит-қизларнинг кўнглига жиндек бўлса ҳам тасалли бўлар. Саволлар, саволлар:

— Ёшликни нималарга қиёс этмоқни истардингиз?

— Ёшликни нимагадир қиёс этмоқ учун унинг ўзини кўз ўнгимизга келтирамиз, албатта. Ёшлик тушларимизга кириб тинчлик бермайди бизга. У ҳумо қушдай тутқич бермайди яна.

*Тонга ўн етти ёшим остонада турармиш,
Ҳайратин сўзлаб, яна ташлаб минг битта савол.
Ҳузуримга нур, сурур ва гуллар югурармиш,
Қўшиқ куйлади кимдир, бу сен эдинг, эҳтимол.*

Ёшликни, ўн саккиз ёшликни мен пўлат қанотли шамолларга ўшатгим келади. Негаки, шамоллар шиддаткор. У — тегирмонларни ҳаракатга келтиради. У — тоғу-тошларда сурон бўлиб кезади, булутлар чокини сўкади, узоқ-узоқларга ҳайдаб олиб кетади.

Ҳа, ёшликнинг тугёни сўзларга сиғмайди. Ёшликнинг гулхани кўзларда ёнади. 18 ёшлигим гоҳида газалдир, дунёда неки гўзаллик бўлса, у барчасидан афзалдир. 18 ёшлигим қўшиқлар куйлатади. Баъзида-чи, тун бўйи уйқу бермай ўйлатади. 18 ёшлигим Мени гоҳ анҳорлар бўйига етаклайди. Гоҳо у менга этаклаб гуллар териб келтириб беради. Гоҳида у ўкинчдир. Гоҳида у дард, алам. Лекин бари-бир изҳори сўзга сиғмайди унинг. Мабодо яширсанг юрагингни тиглайди.

18 ёшликни чақинга қиёс қилгим келади. Унинг олови, шиддати, тугёни вужудимга ўт қалайди. Ёниб кетсам майли, дейман. Негаки, бу оташ муҳаббатнинг оташи, ахир.

Ёшликни мен ишқ маъбудасига ўхшатгим келади. Ҳа, у ишқ, у тангри, у софлик, улуғворлик ҳам. Ёшлик, бу — сертўлқин дарё ҳамдир. Дарё йўлларида, оқиб ўтган саҳроларида боғ-роғларни суғоради. Гуллар, бутоқларга гунчалардан тугун ҳады этади. У юрган йўлларда буюдой бошоқлари шовуллайди, мевалар болга тўлади. Ёшлик ҳам шундай. У бунёдкор, зиёкорлар қаторида. У қурувчилар сафида тарих барпо этаётир.

*Севишни ўргат менга,
Ҳам масрур, ҳамда мағрур.
Севишни ўргат менга,
Лол қолсин кечмиш, тақдир.*

*Севишни ўргат менга,
Кўзларингга нур бўлай.
Сен ёнма, қўй, ўртанма,
Апрофингга ўргилай.*

*Севишни ўргат менга,
Майли рашк, майли гумон.
Оташсиз шуъла қайда,
Тўлқинсиз қайда уммон?*

Ёшлик, бу — бахтнинг ўзи, бахтнинг порлоқ юлдузига ўхшайди. Унинг имкониятлари беқиёс. У Ватан ўғлони, У

Ватан қизи. Ватанимиз ёшликни ардоқлайди, тарбия қилади. Ёшлик эса, Ватан хизматидадир ҳамиша. Ёшлар билим хазиналарини эгаллайдилар. Ёшлар ўз истиқболларини меҳнати, билими, ҳунари, санъати, қўшиғи, қалами билан гулларга, шонларга ўрайди.

18 ёшлик чоғларини эслаб ёнмаган, орзиқмаган бирор дил бўлмаса керак. Бесўроқ очилган кўнгил дафтарини варақлаб энтикмаган қиз бормикин? Бир қиё боқишдан, бир табассумдан ёр бошига минг савдо ташлаган қиз-чи? Оловларга тенг йилларини бир умр эсламасмикин? Эслайди, албатта. Ёшлик умр чироғи ҳамдир. Илк севги дафтари бир умр варақланадиган, бир умр уй тўрида, дил тўрида сақланадиган дафтардир. Негаки, у — 18 ёшликнинг бебаҳо дафтари.

Навбахорнинг сабзаси бўлиб кўринган бу ёшлик эди. Боғ айланиб эшигимни очмоқ бўлиб уринган бу ёшлик эди. Еллар бўлиб сочларимни тароқлаган шу ёшлик эди. Қўшиқ ҳам у, хаёл ҳам у, орзулар ҳам у — ёшлик эди.

*Ой нури билан чайган тўкин боғлардан юрдим,
Хаёлимда гул очган беҳишт билан овора.
Тушдами, хаёлдами мен сени яна кўрдим,
Лекин бир сўз демадим, мағрурлик бу... на чора.*

Муҳаббат ёшлиқдир. У муҳаббат фаслидир. У — ҳаёт қўшиғи. Икки юракнинг янгроқ достони. У — қудрат. У — умид. Майсалар, гуллар кўксигаги титраган шабнамдан тортиб, океан кўксигаги ғалаёнларгача инсондан таъриф сўрайди, ҳайрат сўрайди. Лекин бу ҳайратлар ичида энг ҳайратлиси, энг жозибалиси ёшлик ҳайратларидир. Ёшлик буюрса тунлар саҳарлар билан учрашур. Ёшлик метин тошлар бағрида гуллар ундириб олмоққа қодир. Лекин бу қудрат, бир нарсанинг қошида бемажол қолгай. У — муҳаббатдир. Муҳаббат қошида девқомат, алпюрак ҳам гул баргидай бемажолдир.

Ёшлик олов солмаган юрак, ёшлик одим ташламаган йўл бўлмаса керак. Далаларда кўкўпар хирмонлар пештоқида унинг ғайрати кўзга ташланади. Эгатлардан оқаётган зилол

сув, шийпон тўрида қурилган даврадаги қайноқ гурунгда, баҳсларда у бор. У меҳнат гаштини дилига жо айлаган, мислсиз ғайрат қиз-йигит орзуларида у бор. У сирли учрашувлар, ўтли нигоҳларда бор.

*Далага иш тугади,
қуёш ухлади,
Ой қирқ каниз етаклаб чиқди,
суқландим...
Уйда ошини дамлаб кутарди онам,
Йўлларимни пойларди ўзга парвонам...*

Ана, қиз дераза оша самога нигоҳ қадайдди. Хаёли узоқларда. Қошлари чимирилади унинг. У гумонлар, рашклар, аразлар домида қийналади.

Йигит ўз ётоғида қиз хаёли билан қоврилади. Лекин туғёнларини ошкор этарга журъат тополмайди ўзида. Қиз эса ўкинчда, аразда. Икки юрак ишқ домида. Икки соҳил қийноқда, ўртада сертўлқин ишқ дарёси жавлон уриб оқади.

*Хотирамга тушма,
менга раҳм этгил,
Илтимос, кўрмайин ўтли боқишинг.
Ҳатто тушларимда чақирсам сени,
Жавоб қила кўрма,
бўлмасин ишинг.*

Йўқ, йигит журъат топади ўзида. Қизни ўз ҳолига қўймайди. Ишқ созини кўлига олади.

Ёшлик ҳадя этган севги, ёшлик ҳадя этган ғазал, ўлан, ҳарорат бир умрга еттулик. Бу ҳароратлар оғушидаги икки қалб бахтиёрдир.

— Гўзаллик нима? Қиз ҳуснли бўлса, гўзал саналадимми? Ёшлар шундай саволлар билан ҳам мурожаат этадилар.

Ёшлик — гўзаллик дейдилар. Ҳеч ким ёшлигини тарк этгиси келмайди, айниқса, қизлар ҳаминиша ёш, гўзал бўлишни истайдилар. Бу, шубҳасиз, яхши, хайрли истак. Аммо ёшлик кишида ҳаминиша бирдек турғун бўлолмайди — табиат қонуни шунақа, не илож! Гўзаллик эса ҳаминиша ҳам

бахт-толега кафил бўлолмайди. Бахт измини тутмоқ учун кишида, хусусан, қиз болада ақл-идрок, фаросат, дид, одоб бўлиши кўпроқ зарур. Чунки жамиятда ҳам, оилада ҳам, бола тарбиясидан тортиб, кишилар билан муомала-муносабатда ҳам қизларнинг, кўпроқ ақл-идроки, эпи, хуш хулки қадр тарозусида туради. Ақли баркамол, вазмин аёлларга ҳамма ҳавасланиб қарайди. Қизларимиз бахт-толе остонасига сеп-андоз билан эмас, кўпроқ билим, ақл, идрок билан қадам қўйишса, қандай яхши. Қизларимиз етарли билим ва ҳунар соҳиби бўлгач, бахтли оиланинг зийнати бўлсалар қандай яхши. Бу — жамият, ҳаёт қонуни. Ҳеч ким буни инкор этолмайди. Яхши, оқила қизлар албатта бахти бекам оилаларнинг зийнати бўлишга лойиқ. Афсуски, бахтли ҳаёт қуришни уддалай олмай, енгил-елпи ҳаёт кўчасига кириб қолиб, бошқаларнинг бахтига чанг солишга, гоҳо уй-рўзгорли оталардан садақа-бахт, «муҳаббат» тилаб юришдан ор қилмайдиганлар ҳам баъзида учраб туради. Бундайлар ҳақида эсиз сўз, эсиз мулоҳаза. Бундайлар муҳокама мулоҳазасидан тубандир.

Лекин аввал бир масала ҳақида фикр юритишни жойиз деб биламиз. Гап қизлар ҳусни, қизларнинг ҳаётга муносабати, муҳаббат туйғуларини қадрлаш, мустақил ҳаётга ошиқмаслик, тажрибасиз одимламаслик ҳақидадир. Рўзнома редакцияларига турли-туман хатлар жуда кўп келиб туради. Уларнинг кўпчилиги қизлардан. Қизлар юрак сирларини айтиб, маслаҳат, йўл-йўриқлар сўрашади. Мана, ўша хатлардан бири:

«Қадрли редакция, мен ёрдам сўраб, сизларга ишониб, тақдирим учун қайғуришингизни сўрайман. Мен студентлик давримнинг қадрига етмай, билим олишнинг тўғри йўлидан бормай, кўнглининг ҳавойи истагига қулоқ солдим. Ўқишим аро йўлда қолди. Ўзим икки йўл ўртасидаман. Ё отам-онам олдига қайтишим керак, ёки изтиробларга кўниб, уни кутишим керак. Ёрдам кўрсатинг, интизор бўлиб жавоб кутаман:

Чўлпонойдан».

Хатни ўқиб ҳайратландик, тўғриси қизга раҳмимиз келди.

Ўқишнинг биринчи йилиданоқ «ширин» хаёлга, ҳис-туйғулар майлига бориб, шу кўйга тушган қизнинг ота-онаси, қариндош-уруғларини ўйлаб кетдик. Қизни умид билан республикамиз пойтахтига, улкан дорилфунунга йўллаб, билим эгаси бўлиб қайтишини кутиб ўтиргандирлар улар. Ҳа, худди шундай. Қиз ўз қадр-қимматини ўзи ерга урди, энди-чи, энди бахт, нафсоният, оналик ҳуқуқи, аёллик қадри учун курашишга ожизлик қилиб қолгач, нажот ахтариб редакцияга мурожаат қилибди.

Нохуш воқеа. Қиз — айбдор, йигит ҳам. Лекин уларни бу аҳволда қолдириб бўлмайди. Хатони тузатишга уриниш керак. Ўйлаб-ўйлаб, содир бўлган аҳволни аниқроқ тасаввур қилиш ва йигитнинг ҳозир қаердалигини билиш мақсадида қизга хат йўлладик.

Хатига жавоб ёзишимизни интизорлик билан кутиб турган қиз зудлик билан йигитнинг адресини юборибди. Зорланиб, илтижо қилиб, йигитни инсофга келтиришимизни яна ўтиниб сўрабди... Нима қилиш керак? Бошланган иш натижасиз қолмагани маъқул. Кейин бу шунчаки ёзишма эмас, инсон тақдири билан боғлиқ гап. Шунинг учун йигитга ҳам мактуб йўлладик. Йигит армияда экан.

Ниҳоят, Турсуналидан хат олдик. Билмадик, бу хат виждон амри биланми ё бирор кўнгилсизлик бўлишининг олдини олибми, ишқилиб, юмшоқ, ўтинувчанлик руҳида ёзилган. Бунинг устига хатни Турсунали ҳатто рота командирига ҳам тасдиқлатиб, сўнг бизга юборган. Кўриниб турибдики, редакциянинг аралашуви йигитни тартибга чақирган.

Тоғ бошида қор бўлар, эр бошида ор бўлар, деганларидай, Турсуналининг бизга изҳор қилган сўзлари унинг ориборлигидан, — деб тушунамиз. Хатонинг тузатилиши қанчалар қийин бўлди. Шу хатонинг бўлмаслиги ҳам мумкин эди-ку!

Агар оила қуриш масаласига бу хил енгил-елпи қаралмаса, хато бўлмаслиги мумкин эди.

Оила қуриш, бу — шунчаки «ими-жими» эмас. Оила қуриш туғилажак янги авлодимиз учун мураббийлик қилиш,

жамиятга яроқли, етук ўғил — қизлар тарбиялаб беришни зиммага олган ҳолда, тотув яшаш, кишиларга ўртак бўлишнинг уддасидан чиқиш ҳамдир. Турмуш қуриш — бу шунчаки, ЗАГС бюросига етаклашиб бориш эмас. Ҳаёт сўқмоқларида дуч келадиган ширин, гоҳо аччиқ дамларда ҳамдардик ҳамдир. У рўзгор юмушлари жамият иши, ижод, улфатлар давраси, оила даврасига зийнат бўлишни уддалай олиш ҳамдир. Оила қуришдек муқаддас нарсага ҳар бир қиз маълум тайёргарлик билан масъулиятни ҳис қилган ҳолда бориши керак. Ана шу тайёргарлик — қурилажак тотув оилага замин, пойдевор бўла олади. Бу тайёргарликни қиз онадан, атрофдаги оила ва фозила аёллардан, жамиятимизнинг илғор кишиларидан, табаррук бувилардан ўрганади. Ҳамма нарсани ўзим биламан, ўзим ҳал этаман деювчилар қаттиқ янглишадилар. Эришилаётган ҳар қандай ютуқ, зафар, толе, муваффақият осмондан тушмайди, балки, йиллар, ҳатто асрлар давомида кишилик тўплаб келаётган, авлодларга мерос қилиб қолдираётган тажриба, ақл, билим ва зиёнинг баъзан заҳмат, баъзан риёзат, меҳнатнинг самарасидир. Ўрганиш учун ҳам уларга ҳурмат кўзи билан қараш керак. Билим берувчи дорилфунун бошқа, ҳаёт дорилфунуни эса бошқа тамоман. Дарё ичидаги бир томчи ҳам қудрат, чунки томчи улкан кемаларни ҳаракатга келтиришда дарёга мадад, қудрат бахш этади.

«Ёшлиқда билим хазинасини тўлагил, қаригач, яхши умр учун сарф этарсан», — деган эди донолардан бири. Ёшлиқни, талабалик йилларини беҳуда хаёллар учун эмас, билим ва фақат билим олишга сарф этиш зарур. Дарё — бу катта ҳаёт. Бу дарёга эса тоза, беғубор томчи бўлиб қўшилиш керак. Бу — жамият, халқ, ота-она талаби!

Баҳор кезлари эди... Тошкентдаги педагогика институти вакили бир илтимос билан келиб қолди.

— Биласизми, — деди у, — бу гал Сизни шеърхонликка эмас, ажойиб мунозара кечамизга таклиф этгани келдим. Йигит ва қизларимиз «Қиз ҳусни» деган мавзудаги мунозара кечасига тайёрланиб юришибди. Шубҳасиз бу баҳс, мунозара кечаси бўлади. Мени вакил қилиб юборишди. Йўқ деманг.

— Майли, — дедим.

Ўша кун зал ғоят гавжум эди. Баҳс жуда қизиди. Ҳар ким ўз фикрини тўлиб-тошиб изҳор этарди. Эркин, дўстона, оқилона мунозара. Бу мавзу, шубҳасиз, ҳаммани қизиқтириши турган гап.

Мана, мунозара баҳс кечасида қизлар, йигитлар нималардан баҳс этишди:

— Қизларнинг энг гўзали — ҳаё ва иффат пардасига ўралганидир...

— Қиз боланинг ор-номуси гўё шиша. Синган шишани чегалаб бўлмайди.

— Қиздаги гўзалликни, жисмоний гўзалликни — латофатли дилбар, сулув, чиройли, кўркем, зебо деган сўзлар билан ифодалаймиз. Лекин қизда гўзалликдан ташқари нафосат ҳам бор. Йигитлар қизни гўзаллиги учун эмас, нафосати учун севса қандай яхши. Чунки нафосат ички гўзалликдир.

— Муҳаббат — мағрурликни севади... Мағрурлик бу кибр-ҳаво эмас, қадр-қийматини ерга урмасликдир.

— Муҳаббат — дўстликдан бошланади...

Қандай теран, мафтун этувчи фикрлар булар. Талабалар, йигит-қизлар баҳсига қулоқ тутиб, тўлқинланиб кетдим. Олий ўқув юртларида таҳсил кўраётган ёшларга ҳавас уйғонди. Бу ҳавас келажакка бўлган ҳавас эди. Мана, мунозара яна давом этади:

— Қиз ҳам инсон, йигит ҳам инсон. Талаб ҳар иккисига баробар қўйилиши керак. Қиз ҳусни деганда йигит ҳусни ҳақида ҳам гапириш керак. Инсон — қиз ҳам, йигит ҳам ёмон ёки яхши бўлиб туғилмайди, онадан. Уни ёмон қилган ҳам, яхши қилган ҳам тарбиядир. Мен тарбия ўчоғи бўлган шу институтимизга, муаллимларимга қуллуқ қиламан. Бугунгидай баҳслар керак. Жуда керак. Шундай баҳслар тез-тез бўлиб турсин деймиз.

Мунозара қизигандан-қизиди. Саволлар ёғилиб кетди. Тун алламаҳал бўлганига қарамай, ҳеч ким тарқалишни ҳаёлига келтирмасди ҳам. Саволларнинг кўпи бизга қаратилган бўлгани учун уларга жавоб бермай иложимиз йўқ эди. Кези келганда шуни ҳам айтиш керакки, бундай учрашувлар Тош-

кент чет тиллар институти ва бошқа ўқув юртларида ҳам жуда мароқли, жонли ўтди. Студентларнинг аксариси бир хил мазмундаги саволлар, жумбоқлар билан мурожаат этар эдилар. Саволлар, саволлар... Бу саволлар бевосита қиз ҳусни, унинг маънавий, ахлоқий поклиги, жамият ва оиладаги ўрнига ва бўлажак она, вафодор ёр, тарбиячи, маслаҳатгўй, оқила аёл бўлиши учун қандай тайёргарлик кўришига боғлиқ бўлгани учун баъзиларини келтириб ўтишни жоиз топдик:

- Бахтга етишиш учун нима қилмоқ керак?
- Қизлар қандай йигитларни танлагани маъқул?
- Қизлар қандай кийиниши керак?
- Йигит севмаса-ю, қиз севиб қолса, нима қилиш керак?
- Севгини биринчи бўлиб қиз изҳор этадими, йигитми?
- Рашк нима ўзи? Ундан қутулиб бўладими?

Кўпчилик қизларимизни яна бир савол қизиқтиради:

— Ҳавас нима, севги-чи? Киши неча марта севиши мумкин?

— Бахт нима?

— Ҳамманинг ҳам бахтли бўлгиси келади. Бахти бекам оила қурмоқ, ҳаётда бахт остонасига қадам қўймоқ эса ўз — ўзидан бўлавермайди, албатта. Меҳнат — бахт келтиради, дейди доно халқимиз. Чин муҳаббат, вафодорлик — бахт ва фароғат чашмасидир. Фақат муҳаббат бўлса бас — бахт ўз — ўзидан келаверади, деб ўйлаш ҳам тўғри эмас. Бахт, бу орзу йўлидаги кураш ҳамдир. Француз философи, ёзувчи Дидронинг айтишича, энг кўп кишиларга бахт берувчи киши энг бахтиёр кишидир. Яхши хулқ, қиз назокати, одоби, ибоси, ҳаёси ҳам бахт келтирувчи омиллардандир.

Муҳаббат учун курашмоқ керак. Муҳаббат учун курашмоқ, бу бахт учун курашмоқ демақдир.

Маълумки, балоғат ёшидаги ҳар бир қиз севишга, севилишга ҳақли. Лекин ота-оналаримиз ҳамиша ҳам бизнинг муҳаббатимизни тўғри тушуна бермайдилар. Улар ҳамиша ҳам биз кўнгили қўйган кишимизни фарзандликка қабул эта бермайдилар. Хўш, бундай ҳолда нима қилиш керак. Ота-оналар ҳеч қачон қизига ёмонликни раво кўрмайдилар албатта. Қизнинг бахтли-тахтли бўлишини ота-она ҳам орзу

қилади. Бунинг учун қайгуради, ғамхўрлик қилади. Ота — оналар, одатда, куёв бўлгуси йигитни сўраб-суриштирадилар, атрофлича билишга қизиқадилар. Чунки бу умр савдоси. Қизнинг ақл кўзгуси кўролмаган кўп майда-чуйда ёки муҳим ҳаётий қирраларни ота-оналар тажрибали кўзлари билан кўришлари, меҳрли қалби билан ҳис қилишлари мумкин. Улар жуда эҳтиёткорлик қилишади, тадбир билан иш тутишади. Сиз севган кишининг ҳақиқатан ҳам муҳаббатингизга лойиқ эканига, сизни қадрлай олишига ақлингиз етса, унинг кимлигини ота-онангизга тушунтиринг. Ҳа, тушунтира, ишонтира олинг. Бу — ҳеч айб эмас. Йўқ, Аксинча, сиз бахтингиз, севгингиз учун курашган бўласиз.

Шу ерда бир нарсани айтиб ўтишни лозим кўрдик. Баъзан қизларимиз кўнгил деб, севги деб, ёри бор йигитга майл қўядилар. Бундай муҳаббат ҳеч қачон кишига бахт келтирмайди. Бундай муҳаббат, бахт учун курашнинг ҳам ҳожати йўқ, Чунки ёри бор йигитга кўнгил қўйиш тубанликдир. Тубанлик учун жангнинг ҳожати бормикан? Бунинг учун виждонсизликнинг ўзи кифоя. Бировлардан садақа-бахт сўровчи бундай қизлар аслида ўта бахтсизлардир. Мана, севгисига, бахтига шерик топилган юрак қандай изтироб чекади: икки жонажон дугона ҳатто бир-бирига жонини беришга тайёр. Лекин муҳаббат шерикчиликни кўтармайди, балки ундан ҳазар қилади. Муҳаббат кўнгилнинг бебаҳо мулки, уни бировга совға этиб бўлмайди.

Ҳаётни, умр йўлини ҳусн даъвоси билан эмас, ақл шами, чироғи билан ёритиб яшаш керак. Сизнинг ҳуснингиздан бировга не фойда-ю, не наф. Ақлингиз, идрокингиз, ҳунару билимингиздан эса наф тегар. Чунки, бахт дегани, бу бировларга кераклигингиз, ҳатто келтирган фойдангиз, савоватингиз ҳамдир. Француз философи Поль Анри Гольбахнинг айтишича: — бошқаларни бахтли қилиш — бу дунёда бахтли бўлишнинг энг тўғри йўлидир.

— Қизлар қандай йигитларни танлагани маъқул? — деб савол берасиз кўпчилигингиз.

Ростини айтсам, бу ғалати савол. Нима десам экан. Менинчга, қалбингизга қулоқ солинг. Ҳа, қалбингизга қулоқ

солганингиз маъқул. Кўнгил ўзига ҳамроз кишини ўзи танлайди. Бу ерда ёр танлаш эмас, ёр севиш керак. Сулув қиз хунук йигитни севиб қолиши ёки кўркем йигит чиройли бўлмаган қизни севиб қолиши мумкин. Бу ерда хунук йигит ёки чиройли бўлмаган қизнинг қалби тоза, ишлари, хуққи, одоби гўзал бўлиши мумкин.

– Йигит севмаса-ю, қиз севиб қолса, нима қилиш керак?

Қизларнинг бу саволига шундай жавоб беришни истар эдим. Ўзингизни, яхши фазилатларингизни, идрок зеҳнингизни ақл тарозисига солиб, тортиб кўринг. Сизнинг севиб қолганингиз ҳали камлик қилади. Йигитга маъқул бўласизми, унинг маънавий дунёсига ошно, муҳаббатига сазовор бўлишга лойиқмисиз? Ёки шунчаки ҳавасми? Ўзингизни аввал яхшилаб имтиҳон этинг. Бу йигитни оро йўлда ташлаб, бошқа йигитни севиб қолмайсизми? Ахир, бу кўнгил, қадр-қиммат, нафсониятга, қолаверса йигит шаънига, сизнинг шаънингизга дахлдор гап. Чиндан ҳам қалбингизда улкан, покиза муҳаббат туғилган бўлса, сиз аввал билинг, йигитнинг ўзга севгани йўқмикин? Агар йўқ бўлса, бунга ишончингиз комил бўлса, севгингизни бирор йўл билан унга изҳор этсангиз бўлади. Чин муҳаббатни ерга кўмиб ташлаб бўлмайди-ку! Агар сиз чиндан ҳам ёқимли, ақлли қиз бўлсангиз нега йигит севмасин. Нега севгингизни рад этсин. Бизнингча, рад этмас.

– Севгини биринчи бўлиб қиз изҳор этадими, йигитми?

Қизлар муҳаббат оташида қанчалар қоврилмасинлар, муҳаббатларини пинҳон сақлашга уринадилар. Йигитнинг севги изҳорини кутадилар. Қиз ҳаёси, ибоси шунга ундаса керакки, азалдан йигитлар аввал севгисини изҳор этадилар.

Бир сирни, сирни эмас йигитлар юрагига хос бир туйғуни айтиб қўймоқчиман. Қизлар муҳаббатда нечоғлик осон йўлни тутса, айтмоқчиманки, юракдаги ноёб муҳаббат туйғусини дарров, ошкор қилса, билдириш учун кўпроқ ошиқса-ю, активлик кўрсатса, йигитлар бундай севгининг, қизнинг қадрига етмаслиги мумкин. Аксинча, бўлиши ҳам мумкин. Муҳаббатда интизорлик, юракни имтиҳон этиш, со-

гинч, ўртаниш, ёниш туйғулари ҳам борки, булар муҳаббат қудратини оширувчи туйғулардир.

Талабалик йиллари ажиб йиллардир. Ёшлик, муҳаббат, меҳнат, мутолаа, жўшқинлик, дўстлик... Дорилфунун бағри шу қадар кенг, шу қадар қайноқ. Бутун ҳаяжонларинг, ширин туйғуларинг, туғёнларингга мисли бир онадай раҳнамодир у. Лекин бу онанинг сўзларига қулоқ тутсангиз, унинг измини тутиб, фан йўлининг машаққатларини сабот билан энгиб ўтсангизгина бахт кошонасига йўл топа оласиз.

Талабалик йилларининг ҳар дақиқаси, ҳар онини олтин тарозида ўлчасанг арзийди. Йигитлар кўп, қизлар ҳам. Чинакам, беғубор дўстликдан муҳаббат туйғулари пайдо бўлиши мумкин. Муҳаббатсиз дўстлик бордир балки, лекин дўстликсиз муҳаббат бўлмас. Бир дугонамизни эслайман. У бир йигит билан дўстлашди. Яхши дўстлик. Улар кўпинча бирга дарс тайёрлашар, йигит қизга жон деб кўмаклашарди. Лекин қиз бу дўстликни бошқача тушунган, йигитнинг юрагига қўл солмай туриб, унинг севгилиси бор-йўқлигини билмай туриб, унга муҳаббат изҳор этган. Кинога билетлар сотиб олиб келиб, йигитни бирга боришга таклиф этган. Бу — бир нави. Ҳатто магазинга бориб костюмлик кўришга ҳам ундаган. Йигит аввалига ноқулай аҳволда нима қиларини билмай юрган, сўнг ўзини қиздан узоқроқ олиб юришга мажбур бўлган. Дорилфунун битишига ҳали анча бор. Йигитнинг мақсади, режалари, бутунлай бошқа эди. Дорилфунунни битиргач, йигит бўлак қизга уйланади. Икки орада дугонамиз ҳижолат ботқоғига ботди, ҳаммадан ҳам иззат-нафси озор чеккани қолди. Аввалига рашк ўтида қоврилди, сўнг йигитдан кўнгили узишга мажбур бўлди.

Борди-ю, қиз севган йигитга нисбатан «ҳар қандай нозу истиғноларимга дош бераверади» деган фикр билан иш тутса, йигит севгисидан ўз ҳуқуқини балад тутса, бундай муҳаббатга ҳам завол етади.

Муҳаббат — катта бахт. Ҳавас қилган нарсангиз эса бирор буюм, бирор йигитнинг хуш хулқи, одоби, овози, обрўи бўлиши мумкин. Ҳавас юракда туғилиши ҳам, амалга ошгач, сўниши ҳам мумкин. Уни кўпроқ ўткинчи туйғу де-

гинг келади. Муҳаббат эса, дил уйингизни мангу ёритиб турадиган машғалдир. Ҳавас қилган нарсангизни танлаб, яхшисини олишингиз мумкин. Лекин муҳаббатда танлаш эмас, тан олиш бор, холос. У — буюм эмас, туйғу. Соф севги насиб бўлмаган маънавий қашшоқ қизларда баъзан мартабали йигитга турмушга чиқиш ҳаваси бўлади. Данғиллама уй-жойни, машинаси учун «севувчи» қизлар ҳам топилади. Бундайлар муҳаббат туйғуси билан эмас, текин мол-мулк, шоҳона ҳаёт лаззати билан ўзларини овунтиришни ҳавас қиладилар. Бундайлар бировлар меҳнати эвазига ўзини бахтли санайди-ю, гоят бахтсиз эканини ҳис этмайди. Бемехнат, текинхўрлик билан шоҳона яшаш, ўз инсонлигини, ёшлигини менсимаслик, ҳуқуқини ерга уриш эканини билсайди бундайлар.

— Киши неча марта севиши мумкин?

— Кишида севги битта бўлади. Ҳирс, ҳавас-муҳаббат эмас. Ўткинчи қалб ёниши, уйғонишнинг муҳаббатга даҳли йўқ. Кишида юрак битта, муҳаббат ҳам бир бора келади. Бошқалари эса кўникиш, ўрганиш, тақдирга тан бериш туйғуларидир. Айтайлик кўнгил қўйган йигитингиз билан турмуш қуролмадингиз. Ҳаёт тақозоси билан шундай бўлиши ҳам мумкин-ку. Лекин узоқ вақт сиз уни унутолмадингиз. Ўртаниб, қийналиб, ёниб юрдингиз. Лекин сиз ёшсиз. Бунинг устига тириклар тирикдай яшаши керак. Ахир инсон бир умр ғам-алам учун яратилмаган-ку! Шундай эмасми? Йўқ одамнинг ёди билан мангу изтиробда яшаш, изтиробда умр ўтказиш, киши учун фақат бир марта бериладиган умрни ғам чекиб, йиғлаб ўтказишга қўшилолмаимиз. Сиз инсонсиз, қайноқ қалбингиз, орзуингиз, санъатингиз, билимингиз бор. Буларнинг барчасини бира тўла ерга кўмиб ташлаб бўлмайди-ку. Сиз ҳаётсиз, ҳаёт киши дўстсиз, ҳамдамсиз, орзусиз, оиласиз, яшай олмайди. Олижаноб бир кимсани ёқтириш, унга кўникиш, унинг яхши олийжаноб фазилатларини ҳурмат қилишингиз мумкин.

Муҳаббат бўлмаганда ҳам дўстлик бўлиши мумкин. Бу дўстлик замирида тотувлик, ўзаро ҳурмат бўлиши мумкин. Халқ донолигида айтилишича:

Ота — хазина, ака — ука таянч, дўст эса ҳар икковидир.

Шу ўринда биз китобхонлар билан йигит ва қиз дўстлиги борасидаги фикримизни ўртоқлашмоқни жоиз кўрдик. Назаримда, йигит бўлгуси ота, бўлгуси ёр. Шундай экан, аёлга, ёрга, онага, сингилга ҳурмат билан қарашни ёшлиқдан ўрганиш керак. Бу жамиятда тотув оила, тотув коллектив учун пойдевор яратади, албатта.

Йигит билан қиз ўртасидаги ҳар қандай дўстликни ҳам яқинлик муносабатига йўйиш тўғри эмас. Аксинча, ёшларга дўстлик, чин дўстлик қандай бўлиши кераклигини тushунтириш, ўргатиш керак. Йигитлар билан қизлар ўртасидаги дўстликнинг фазилатларидан бири шуки, йигит қиз дўстига бўлган ҳурмати сабабли, бошқа қизларга ҳам ҳурмат билан қарашга ўрганади. Ўзида мавжуд бўлган нуқсонлар, дағал хатти-ҳаракатларини йўқотишга интилади. Қиз ҳам ўзига бўлган ҳурматга жавобан йигитларга ҳурмат билан қарашга ўрганади.

Қиз билан йигит ўртасидаги дўстлик табиий. Бунинг ҳаёсизликка ҳеч қандай алоқаси йўқ. Чунки биз ҳаммамиз — йигит ҳам, қиз ҳам, катта ҳам, кичик ҳам бир мақсад йўлида хизмат қиламиз, ўқиймиз. Беғараз дўстликдан кулиш эмас, уни қўллаб-қувватлаш керак.

Бизга хат йўлловчи жуда кўп йигитларни изтиробга солаётган нарса ҳам шу. Кўп жойларда йигитнинг аҳволига қарамай, қалин пули сўрайдилар. Икки севишган юракда учқун олаётган муҳаббатни сўндирадилар. Юракда туфилган улуввор орзулар, пул, қалин, мол каби икир-чикирлар қаршисида бемажол нарсага айланиб қолади. Муҳаббатни, дўстликдан ўсиб чиққан беғубор муҳаббат туйғуларини пул билан ўлчаб бўлмайди, ахир.

Қизларимиз бебаҳо. Улар билимли, улар меҳнатсевар, улар оқила. Лекин уларни қадр тарозусида тортмоқ учун йигитларда пул эмас, вафо-садоқат, мурувватнинг бўлиши кўпроқ зарур. Қалин кучи билан икки юракни мажбуран пайванд этиб бўлмайди. Бир-бирига майли бўлган икки ҳамроз юракнинг қалин туфайли завоқ кўришига чидаб туролмайди, киши. Азиз ота-оналар, оилада бахтни пулга сотиб олиб

бўлмайди. Ўғлингиз, қизингиз бахтсиз бўлишини ҳеч истамайсиз-ку, шундай эмасми?

Фарзандингиз бахтни сарфланган қалинлар, қимматбаҳо кийим – кечаклардан эмас, муҳаббатдан, эл – юрт хизматидангина топади. Саккиз маҳаллага ош беришингиз, тўққиз – тўққиз патнисларни тузатишингиз, балки, у қадар зарур эмасдир, лекин қизингиз, ўғлингиз кўнглига қулоқ тутишингиз зарур.

Одам яхши галстуксиз, яхши костюмсиз яшайолар, лекин яхши улфат, яхши умр йўлдошисиз яшай олмайди. Кўнгил излай – излай ўз майлидагини топганда, «қалин» тешаси билан унинг умидини чил – чил қилманг. Чунки севган кўнгилнинг муҳаббатидан ҳам қимматлироқ бойлиги бўлмайди. Уни қадрланг, илтимос жон ота-оналар!

– Тўйдаги шовқин-суронлар, ваъзхонликларга қандай қарайсиз?

– Тонг отар базмларни ёқтирмайман, мен ҳам. Тўйни шовқин – суронларга айлантириб, етти маҳаллага етадиган микрофонлар, тўйхона ўртасида туриб олиб узундан – узоқ ваъз айтишлар ярашмай қолди. Улар эскилик сарқитидан ҳам ёмон. Тўйларда сўзланадиган сўз қисқа бўлсин, ақлга озиқ берсин. Ёшларнинг дунёсини бойитсин. Сўзни исроф қилишга жуда қаршиман. Мана Твардовский нима деган:

*Сўз – бу менинг оши ҳалолим,
Сўз мен учун нонгай муқаддас.
Шунинг учун бас дейман доим,
Қутлуғ сўзни исроф қилманг, бас.
Сочманг ерга нуқрани қумдек,
Совурманглар уни ҳавода.
Сўз ҳам худди ҳақиқий сўмдек,
Юрсин фақат олтин баҳода.*

– Келин либоси фақат тўй куни керакли либосми? Келинларсалом қилиши керакми? Фикрингизни билмоқчимиз.

– Келин салом қадим-қадимлардан бизга мерос бўлиб келаётган ажойиб гўзал удум. Келин саломнинг эскиликка даҳли борми, йўқми, буни билмадим. Лекин келинсалом

менга хуш келади. Келинчакнинг ибоси, ҳаёси, таъзим, тавозеларга майли, катталарга эҳтироми, хуш хулқи, қолаверса, камтарлигининг бир рамзига ўхшайди. Келинчак бор уйда файз бор, мунавварлик ҳам. Келинсалом эса бу мунавварлик ичра балқиган бир қуёшга ўхшайди. Шу келинсаломга бувилар бир умр орзуда яшайдилар. Оналар жону жаҳонини ҳады этадилар.

*Умр бўйи орзуландим бу саломга,
Хаёлда ой камалакдай букилганда.
Ҳавасланай мен ул қошлари камонга,
Этагига тонг гул бўлиб тўкилганда.*

*Мен ҳам меҳрим пойандозин қўяй тўшаб,
Меҳр оздай, бор жаҳонимни алмашдим.
Биллур чинни жарангласин майдан бўшаб,
Ишқнинг гулханлари ёнсин, кўз қамашсин.*

*Бир ўтинчга сиғинаман, менга аён,
Ўтган умрим бағишладим шу ғурурга.
Остонада қолмасайди келинсалом,
Қутлуғ уйга кирса дейман бир умрга.*

КЕЛИНЧАК ҚЎЛИДА ЕНГЛИКЧА

(Наврўзи олам келди)

Азиз дўстим, иззатли дугонам, барорли, бардошли замондошим, наврўз айёмида Сизга баҳри байтлар айтгим келди. Қишнинг ғуборини, тангликлар, танқисликларнинг изтиробини дарёлар тулқинлари билан бирга олиб оқсин. Ул ғуборлар майсалар кўксига шабнамлар каби тўкилсин.

Наврўзи олам наволари, наврўзи олам саболари хуморингизни олсин. Митти ялпизлар ифори маст айласин Сизни.

*Наврўзи олам келди
Қалдирғоч қанотида.
Наврўзи олам келди
Қушларнинг баётида.
Туйғулардай сеҳрли,
Висол чоғидай ширин,
Дил қаламга сўзлайдир
Гох ошкор, гох яширин.*

Мустақилликнинг нашғали, умидли нур беланчагида гўдагини ардоқлаётган келинчақ, гапу гаштакларга орзули бувижонлар, алла айтишни, ёр-ёрларини қайта топиб, ғурур ила куйлаётган онажонларга гуллар, сурурлар улашмоққа қайтибди наврўз. Баҳор элига баҳор қайтибди яна. Унинг муаттар, ифор гуллари пойингизга тўшалсин.

Олам, она қуёш мунавварлигини Сизга ҳадя айласин.

Мана бу настарин гулларни бағрингизга босинг, баҳралар олинг. Яхшиликлар, мумтозликлар, эзгуликлар, тансиқ бахт Сизга ёр булсин.

*Баҳор саболари боғлар айланди,
Навдалар ҳам биллур нурга айланди,
Лола, нарғис саватларга жойланди,
Гул баҳона диллар дилга бойланди,*

*Табиат ҳам келиндай чиройланди,
Юраклар-ей қуёшланди, ойланди.*

Бувижоним, ўчоғингиз ўтли бўлсин дейман. Онажоним, бешигингиз ўланли бўлсин. Келинчагим, тўйларингиз ёр-ёрили, паривашим, кийганингиз оҳорли бўлсин. Кунларимиз баҳорли, тонгларимиз наҳорли бўлсин. Норғулимнинг қўлида қурол эмас, дугор бўлсин. Боғларимиз, чаманларимиз ифорга тўлсин.

Тало-тўпларни қўй, баҳорим, бу хил гаплардан толиқ-дик, чарчадик.

Майсалар ниш урган ариқлар лабига ястангиси келади кишининг. Юлдуз тўла осмонларга термулгиси келади. Турналарнинг қанотига эврилиб учгиси келади.

Устозларни иззатда, шогирдларни хизматда кўрайлик ҳамиша. Самимият, дилтортар суҳбатлар, мушоиралар давраларимизни безаса, деб орзу қиламиз. Негаки, наврўз орзулар, ижобатлар фаслидир:

*Мушоира этса давом Тошкентда, Андижонда,
Суви ўрнига гуллар оқса гарёи Шаҳрихонда,
Юрт ғазалхон, бир иштибёқ ёнса ҳар ширин жонда,
Маҳбуб гулларидай кулиб келибди фасли баҳор.*

*Азизларим, устагим шул, даврамиз ўтли бўлсин,
Суҳбатингиз ширин, янги йилингиз қутли бўлсин.
Шоирки бор, ул муҳтарам, майли, қай юртли бўлсин,
Баҳру байтга тўлсин диёр, келибди фасли баҳор.*

Наврўз, бу — бизнинг янги йилимиз. Янги орзуларимиз, Янги йил, бу — янги йўллар. Янги кашфлар, янги истиқболлардир. Янги йил янги тилаклар ҳамдир. Мустақил диёримизнинг бу наврўзи олами баракали, қутли келса, ажабмас. У бизга гуллар, шодликлар шодасини тутсин. Унинг неъматлари тотли бўлсин. Унинг ширин хаёллари, мазмунга тўла воқеалари, инсонийлик бобидаги иншолари дафтгаримизга марварид, биллур доналари бўлиб тизилсин.

Халқимиз наврўзи оламини файзу эҳсонлари, мумтоз режалари билан кутиб олсин, ёруғ манзилларга кузатиб қўйсин.

Наврўзи олам меҳр-мурувват, шафқат, муҳаббат, яхшилик, олийжаноблик бонгидир, Одамлар, қўни-қўшнилар, қайнона-келинлар, юртлар, музофотлар, миллатлар ўртасидаги узатилган қўл, тузатилган дастурхон бўлсин ул. Гинакудуратлар унутилгани яхши. Наврўз дастурхонида меҳр-мурувватдай кимёлар, тансиқ, неъматлар мўл бўлсин.

*Тоғ сарвари ороланар оҳулар,
Ой баркашда бўлишади ёғдулар.
Сумалаклар даврасида чолғулар,
Унутилар изтироблар, қайғулар.
Шеърга кўчар, ширин, азиз туйғулар,
Наврўз тўй бошлади, ёр-ёр айлади.*

*Тонг тўшида кўёш кулар, чарақлар,
Баҳор севги девонини варақлар,
Мажнунтоллар сунбулини тароқлар,
Дўст гул била дўсту ёрин сўроқлар,
Ўтганмисиз юлдуз тўкилган боғдан,
Наврўз тиконни ҳам райҳон айлади.*

Қишнинг андуҳлари сойларда оқади. Тўлқинлар ўзанларга сифмай, жар лабини емиради. Бизга узоқ йиллар давомида ҳамроҳ бўлиб келган ҳазинликларни наврўзи олам саболари қанотига олиб учади, тўқайлар ичра адаштиради. Инсон — азиз, инсон-муҳтарам деган садолар эшитилади қулоғимга. Садолар, саболарга эргашаман.

*Менсиз йиглайверинг махзун шамоллар,
Баҳор шодликлари чопар йўллабди.
Минг бир бутоқларда минг бир иштибоҳлар,
Боғларимда қирмиз богдом гуллабди.*

Соҳиллар тўла одам. Болажонлар парпирак учиршади, парпирлар қанотида баланд-баландларга орзулари учади уларнинг. Осмонларни тўлдириб, келинчақларнинг марварид маржонларидай турналар учиб келишябди.

Қирларда лола гулханлари ёнади. Бу гулханларнинг шуълалари шодон, умидга ёр чехраларда акс этади.

*Ирмоқлар ҳам хаёлимдай оқмоқда,
Нигоҳларим шоҳлардаги бодроқда,
Қамар кўкда нурли шамин ёқмоқда,
Шеър утўён гулдиракда, чақмоқда,
Дил денгизи орзусин алқамокда,
Баҳор дарвешни ҳам Фарҳод айлади.*

*Ҳайратига солар баҳор тоғ бошин,
У гулобдай тутиб турар қуёшни,
Иштибоҳга кўмиб кексани,ёшни,
У келди-ю, шодлик,алёрлар чошдир,
Гул очгуси келар ҳаттоки тошнинг,
Баҳор таёқни ҳам шамшод айлади.*

Наврўзи олам мўл ҳосиллар зуволасини олади. Барака-қут эшикларини ланг очиб қўяди. Хайру эҳсонларга ўз дастхатини битади. Етим-есирларнинг бошини силайди. Муш-типарлар ҳолидан хабар олади. Унинг пойи қадами етмаган жой, унинг назари тушмаган манзил йўқ. У дехқонидан ҳолу аҳвол сўрайди. Кўнглини кўтаради унинг.

*Далам елкасида шоҳи чопони,
Қўзи санаб шошар қирда чўпоним,
Саболардан йўллаб совчи-чопарин,
Қирлар сочмиш бинафшаи ифдорин,
Назм этсам бу юртимнинг наҳорин,
Дехқон ерни байту гулёр айлади.*

Наврўз элатлар,юртлардаги фуқаролар, йўқсиллар ҳузурига боради. Уларга баҳорий кайфиятлар, эртанинг умидли кунларини, дилшодликларини ҳадя этади. У тароватли эртақдай, дилга яқин ўланлардай ҳовли-рўялар кезади. Ҳар ниҳол, ҳар куртақда гўзаллик, барака-қут ундирмоқ учун боғларга ошиқади.

Исёнкор, зариф туйғуларини дафтарига сўзлай-сўзлай ҳориб, қалами узра бош қўйиб мудраб қолган шоир ҳузурига келади у. Шоирга баҳорий қўшиқлар, рангин ғазаллар ҳадя этади. Қалам соҳибининг ҳузурисида туриб қолади.

*Димоғимга урилади гул иси,
Кел, азизим, сенга баҳор наргиси,
Хузурингда таъзимда наврӯз қизи,
Осмон тўқар этагингга юлдузин,
Маҳзунлигинг тарки барбоғ айлади.*

*Ана, ўтар турналарнинг карвони,
Олисларга ташлаб келар армонин,
Шукроналар этган ҳар ширин жоннинг,
Бордир бундай баҳордай гул Ватани,
Гуллар ичра кўрайлик кенг жаҳонни,
Наврӯз истагимиз бисёр айлади.*

Баҳор кеза-кеза тоғлар, қоялар бошига келади. Асрий чўққилар ривоятини тинглайди. Қоялар тошини ёриб, илдиз отаётган чинор, қоялар бошидан тўкилаётган ёғдулар, тоғ малаклари — оҳулар билан сирлашади. Тугёнлар узра бош қўйган шаршаралар, кўз ёшлардай унсиз оқаётган ирмоқларга нигоҳини қадайдди.

Мустақиллик майдонида Мотамсаро она ва урушдан қайтмаган марду майдонлар ёдига ёқилган мангу машғала пойига келади. Кўлларида алвон лола ушлаган қиз машғала ёнида тиз чўқади, тавоф айлайди уни. Бу ҳазинлик баҳорни селларга, сўнг момақалдироққа, дўллар, чақинларга айлантиради. Баҳор гулдираб наъра тортгандай бўлади.

Мангу машғала ёнида гул кўтарган кексалар пайдо бўладилар.

*Ҳар баҳор...
Шу такрор.
Алвон лолалар қўлда,
Мангулик машғали ёнида улар.
Учрашарлар қуролдошлари билан,
Неча ўқлар четлаб ўтган жон,
Оқоплар кемирган бардошлари билан,
Оппоқ кумуш сочли бошлари билан,
Бир-бирига таъзим айлашар улар,
Қизил лола ўтар қўллардан-қўлга.*

Баҳор водийларга ҳам, адирларга ҳам, сайҳонларга ҳам, қабрларга ҳам бир хил сеп ёйди. Баҳор қирлар бағрини, тоғлар этагини, қабристонларни лолазор айлади.

Нигоҳлари ўт, соғинчлари оташ, оппоқ, ҳарир либосларга ўралиб дераза олдида табиатга суқланиб ўтирган масъума келинчак ҳузурига келди. Келинчакнинг хумор, мастона боқишларидан маст бўлган наврўз унга настарин гуллар, бинафшалар ҳадя этди, боғини баҳорий ифорларга, кўксини баҳорий хушрўйликларга тўлдирди.

*Бинафшалар кулар, ўшадир,
Кўнгил бандиликдан бўшади,
Букун севинч қўша-қўшадир,
У хуш келади.*

*Қизғалдоқлар лабига лаъли,
Қирда лолаларнинг маъшали,
Ҳатто тикон гули нашъали,
У хуш кулади.*

*Мусича чўп тишлаб жовдирар,
Дарё соҳил бузар, довдирар,
Вужудимни бир ўт ёндирар,
Тугён уради.*

*Булутларнинг сочлари пахмоқ,
Осмон кўксин тиғлайди чақмоқ,
Майсаларни савар дўл-тўқмоқ,
Селлар қуяди.*

*Келинчакнинг нигоҳи ғашлик,
«Бошқоронғу» дилда тархашлик.
Қароғлари севинчдан ёшлик,
Фарзанд суяди.*

*Бувижонлар ёяр супрасин,
Нозанинлар тортар сурмасин,*

*Ҳолинг не, деб асло сўрма сен,
Дилим куяди.*

*Мил-мил юлдуз ёғар боғларга,
Сирға тақар гул, бутоқларга.
Ой қўшкини қурар тоғларга,
Нур тўкилади.*

*Куйлаклари рангин, оҳорли,
Давралари қўшиқ, алёрли.
Чаманлари хушрўй, ифорли,
Бўй уфуради.*

*Қуёш мусаввирим куюнчак,
Юртим — соҳибжамол келинчак,
Наврўзин йўрғақлаб бу кеча,
Ойдек тўлади,
Баҳор кулади.*

* * *

*Чиқди султони шафақ, лолагулзор бўлди шарқ,
Зарларин тўкди уфққа, нурли бозор бўлди шарқ,
Субҳ аталмишининг жамолин нурли офтоб ювди-ю,
Кенг жаҳон бўлди мунаввар, тоза рухсор бўлди шарқ,
Бу назокат тонгга бўлмиш ҳам насибу ҳам касб,
Бир гўзалнинг юзларидек шавқу хуммор бўлди шарқ,
Этгали сайри само осмонга чиқмиш ул қуёш,
Бул саҳар кўз ёргучи онаизор бўлди шарқ.*

Йил бўйи муштоқ кутганимиз, йўлларига, рухсорига кўзларимизни тикганимиз наврўзи олам, марҳабо! Қалдирғочнинг қанотида, Гўрўғлининг фиротида келдинг сен. Қушларнинг баётида келдинг.

Наврўзим, оламнинг нур қалами билан битилган ўгли достоним, сенинг баҳри-байтларингга, тиниқ орзуларинг, эҳсонларингга ташна эдик. Сен бир олам ғазаллар келтирдинг. Ғазаллар қатида сенинг орзуларинг, бизга айтилгуси

розларинг битилган. Сенинг бизга билдиргувси тилакларинг мўл, карамларинг ҳам беҳисоб. Дарё тўлқинларига ёзилмишдир улар. Ирмоқларнинг оҳангига жо бўлмишдир. Тилакларинг, неъматларинг осмоннинг нилий дафтарига ёзилаётган турналарнинг иншоларига битилмишдир. Сен битган ривоятлар, ҳикматлар, сен яратган фусунларни тамошо айлашнинг ўзи бахт, сурурдир. Юрагимга яна азиз ҳислар меҳмон бўлур.

*Осмонда ой чечак, ойчечак,
Заминда бой чечак, бойчечак,
Бойчечак болалар кундузлар,
Ой чечак боласи юлдузлар.
Бир тутам бой чечак бойланар,
Бир олам сурурга айланар,
Ўпар у қизларнинг лабини,
Йигитнинг пинҳоний гапини
Етказар бойчечак сулувга...
Айланар иштибёқ, ғулуга,
Кўкда ой, заминда бойчечак,
Мангуга бунда қол, хой, чечак.*

Бир бойлам бойчечакни бағримга босаман. Юрагимда ой тўлишади. Олам, борлиқ барча дилшоудликларини одамларга бўлишади. Қароғларимда, нигоҳларимда оппоқ тонглар ёришади.

*Наврўзим, боди саболардан сени сўрдим яна,
Илк бинафшанг тўтиё айлаб кўзимга сурдим яна.
Лолаю, нарғиз терай, деб қир томон юрдим яна,
Тушларимда гул фаслин, ишқ фаслин кўрдим яна,
Йўлларимга нур, ифор сочгали гул келди баҳор.*

*Ул ғазал тутгай, қўшиқ бир жаҳон сурур яна,
Оҳ, тугёнларда ургаё бу юрак қурғур яна,
Бор забунликларни селга оқизур ғурур яна,
Ҳар кўнгил байрам, ҳар уй тўйхона бўлур яна,
Тухфалар айлар яна, ул такрор келди баҳор.*

Келинчак қўлида енгликча... Наздимда гўзалликлар бир-бирига эврилиб кўзларингни қамаштиради. Баҳор, гуллар, келинчак. Кўк сомса саватларга узилади. Кўк сомсамиди бу, сурурмиди бу? Кўк сомса баҳона ажиб ҳазил аралаш тўқилган ривоятлар ёдимга тушади. Эмиш, Фарғона водийсининг одамлари биринчи беда ўримини давлатга топширмас эмишлар. Эмиш, бедани улар кўк сомса ёпиб еб қўяр эмишлар. Бўлса-бордир. Аччиққина кўк сомсани водийда половхон тўрадан афзал кўрадилар, рости.

*Эшигим очилди ким бўлди,
Келди у оҳиста гул билан.
Келдию кетди у, жим бўлди,
Не деди, билмадим шу билан.
Очиқ қолдирди у хонамни,
Кирдилар шивирлаб саболар,
Тур деди, кезайлик оламни,
Тинглагин баҳорий садолар.*

Баҳор чоғларида, айниқса, юртимнинг оромбахш, ҳузурбахш оқшомлари ўзига хос тароватга эга. Кимдир зангори экран муруватини бурайди, кимдир куни бўйи интизор кутгани ёзув столига маҳтал. Кимдир сокин қўшиқлар излаб радио муруватига қўл узатади. Куй таралади. Дилхушлик таралади хонада. Куй соҳиби чалаётган оҳанглар куй ошифтасининг дилидаги эзгуликлар дафтарини варақлайди, юракда орзулар билан ширин хотиралар юз кўришгандек бўлади. Куй ошифтаси тоғлар, даралар қўйнидаги фусун оламини хаёлдан ўтказади:

*Тоғларнинг бошига борди ул,
Уйғотди ирмоқни уйқудан.
Биргина нидога зорди ул,
Чок ўлди, чиқди у тугундан.
Саболар кетдилар сарсари,
Қўлида не эди нопармон.
Ул излар боғларнинг сарварин
Излар у, билмадим, топарми?*

Ҳазрати деҳқон бу йилги ҳосил хаёлида. Хонтахта атрофида суҳбатлар бўлиб туради. Деҳқон хонадони аксари тўй-томошаларини ҳам баҳор фасли бошлангунга қадар ўтказади.

Тўйлар яхши нарса. Давраларда қўшиқ меҳмон, куй меҳмон. Деҳқон хонадони бундай кезларда, айниқса, файзли бўлади. Ҳамма хизматда бўлади. Куй ҳам, қўшиқ ҳам девору қўрғонлар ошиб шу тўйхонага хизматга ошиқади. Баҳор насими эшик қоқади. Ҳадемай меҳнат баҳори бошланишидан дарак беради.

*Саватча ушлаган келинга
Не дер у, соҳилга бошлайди.
Яхшилик, нурга ўч элимга
Гуллардан қаламча ташлайди.
Сўнг аста уйғотар бобони,
Тур деҳқон, она-ер маҳталдир.
Ахир сен боқурсан гунёни,
Тур букун, баҳордир — амалдир.*

Наврўзларимиз қўшиқли, алёрли. Нега? Қўшиқ юракларни юракларга, орзуларни орзуларга элтар эмиш. Қўшиқ оҳанглари, унинг авж пардаларида инсонга оромлар, болакайларга эртақлар, гўдакларга аллалар, келинчақларга ўланлар ёғилар эмиш. Қўшиқ кириб борган хонадонга ғам-андухлар йўламас эмиш. Шундай экан, коинотнинг ҳар бурчида қўшиқ меҳмон бўлсин. Қўшиқ тутсин дунёни.

*Водийларда саболар ҳам саргашта,
Ёғдуларин тўкар ой ҳам баркашда,
Осмон билан ер аразда — тархашда,
Тўлқин тинмас сойдан-сойга сакрашдан,
Умидларим ўша оҳу саркашдан,
Баҳор орзуларим бисёр айлади.*

Бизнинг диёримизда наврўз чоғларида ҳар тонг қўшиқ билан бошланади: куни бўйи у бизлар билан ҳамроҳ. Уйда, кабинетда, сайру саёҳатларда, йўлда, оромда у биз билан, яхши қўшиқ дардингни олади, хуморингни ҳам. Яхши қўшиқ

соҳибига, унинг ижодқорига, бастакорига таҳсин айтмоқ ҳамиша ҳам ҳаёлимизга келмайди. Ахир, оламдаги энг кичик заррадан тортиб, энг улкан ғалаёнларгача биздан ҳайрат сўрайди. Яхши қўшиқ бамисоли нон. У ҳар куни керак. У бизга мадад учун, кўнглимизнинг мунавварлиги учун, ишларимизнинг ривожини учун даркор. Ана шундай умидбахш қўшиқларнинг ижодқорларига таҳсинлар бўлсин.

*Тонг тўшида офтоб... эрир қировлар,
Чолнинг оппоқ соқолидай тарновлар,
Қуёш ёқар милт-милт шамдек чироқлар.
Гапу гаштак... Дўстлар дўстни сўроқлар.
Ой оқарган сунбулини тароғлар.
Давраларни сархуш, обод айлади.*

Наврўзнинг оромбахш қўшиқлари файзли хонадонларга таралади. Деҳқон юрагида янги ғайратларга зуволата туғилади. Янги орзулар, янги режаларга юракда иштибёқ туғилади.

*Оғзига чўп тишлар сергак мусича,
Жуфт кўзлар мўлтирар бу дам бўғотда.
Оила ташвишини тартар ўзича,
Шу баҳор доядир не-не зурётга.*

Баҳор насими эсан дамларда ўрмонларга тоғ этакларига йўлингиз тушгандир. Яшиллик югураётган чинорни кўрганмисиз, завқланганмисиз. Ҳар бир новдаси бир оламга ўхшайди. Оппоқ қайинлар кўм-кўк арчалар-чи? Оппоқ коинотнинг яшил либоси келинчаклари сизга салом қилаётгандай, лутфли, сўз айтаётгандай. Ўрмонлар этагида чучмомалар териб яйраётган болакайларнинг қувончлари оламга сифмаётгандай. Бу қувончлар Сизни болалигингиз ўтган сўқмоқлардан етаклаб олиб кетади. Қанчалар олис, қанчалар армонли, орзули улар.

*Сабзаларга ўраб яшил дуррача,
Тарновдан қуяди селми, ҳаяжон.
Лоладан бошига қўшиб хурмача,
Сурурлар улашар қиру далажон.*

Кўнгил тафтини яна қўшиқ олади. Қўшиқ мени бола-ликнинг ўша армонли, орзули, олис салтанатидан қайтариб олиб келади. Муҳаббат мулкига, баркамоллик остонасига ташлаб ўтади.

*Сиз қўшиқ айтар маҳалда,
Фам чекинур бу наводан.
Неки дарг битгай, булутлар
Ҳам сўкилур бу наводан.
Афсун эмас, ҳаёт бормиш,
Хаёл бормиш қўшиқларда.
Илҳомларнинг сарвари ул,
Армон чекинур бу наводан.*

Ҳа, наволар, ғазаллар менга майин қанотида олам-олам орзулар келтирадилар. Инсоннинг қўшиққа эҳтиёжи сувга, ҳавога, муҳаббатга эҳтиёжи каби баланд. Давримиз воқеаларга бой, Навбаҳорнинг сурури кечалари қўшиқ билан мунаввар. Унинг салқин саҳарларига қўшиқ ярашади. Инсоннинг шод онларига қўшиқ ҳамроҳ. Ҳаяжонлар, маъс-ликлар қўшиқ сўрайди.

Қўшиқ ўтли юракнинг ўтли хониши, ёниши. Қўшиқ бизнинг таржимаи холимиз. У ҳайдалган далалар, олинган эгатлардир. Қўшиқларда бизнинг орзуларимиз яшайди. Табиат жилвалари, яшил қирлар, парпирок учираётган болакайлар, набирасини эртақлар айтиб ухлатаётган бувилар, алла айтаётган оналар, ёзув столидан ҳориб турган қалам кишисининг ҳордиқ соатлари қўшиқлар сўрайди.

*Чорлаб кетсин мени қўшиқлар,
Териб олсин бори ҳасратим.
Ҳеч қолмасин дилда бўшлиқлар,
Қўшиқ ёзиб қўйсин дастхатин.*

АЙТИЛМАГАН ЁР-ЁРЛАР...

*(Мустақиллик майдонида қад кўтарган хотирлаш
ва қадрлаш мажмуаси қошидаги ўйлар)*

Бу майдонда номаълум аскар қабри, унинг шарафига ёқилган мангу машъала бор эди. Ҳа, номаълум қабр эди у. Урушда номаълум кетган шаҳид ўғлонлар кўп эди...

Оналар қайга бориб, кимнинг пойида тиз чўкишни, талҳи ёшлари билан қайси мрамар тошларга дарз солишни, армону зорлари билан қайси қояларни қулатишни билмас эдилар. Номаълум аскар қабри эса оналарнинг кемтик юрагини тўлдиролмасди.

Мустақиллик майдонида қад кўтарган хотирлаш ва қадрлаш мажмуаси савобли ишларнинг энг хайрлиси бўлди. Азага борган одам ўз дардини айтиб йиғлайди. Дардингни айтиш ҳам энгил тортишдир.

Оналар юракда янги дунёлар билан, тилақда янги дуолар билан бу ғоят хайрли ишни бошлаб берган юртбошимизга, унинг зеру забарларини жойига қўйган қўли гул усталарга узоқ умр тилагайлар. Муқаддас обидалар қаторига қўшилган бу обида айни муддао бўлди.

Юртимизнинг, фарзандларимизнинг бешигини тебратиб, аллалар айтиб камолга етказётган минглаб озурда жон оналарнинг бири сифатида бу қутлуғ саждагоҳга менинг ҳам тушар йўлларим бордир. Ўтганлар ёдини олиб, саждага бош қўймоқ савобдир.

*Юртимнинг баёзини ёзар эдим тонгларда,
Деразамни ланг очиб, кирди баҳор гул билан.
Ғалаба баҳори бу... омон қайтган жанглардан,
Кўз ёшларга, зорларга, қирқ минг шонга йўғрилган.*

*Ёш тўқилмиш... мрамарларга дарз солмиш онаи зор,
Қирмизи қон лолалар келтирмиш ўғлонига.*

*Ўғилмиги у... ёки айтилмай қолган ёр-ёр,
Она бош кўяр энди тўймаган баҳорига.*

Тинч ва осуда ҳаёт кечирмоқдамиз. Ҳа, осуда! Лекин бу осудалик бўронлардан сабоқ олган, суронлардан бунёд бўлган осудалиқдир. Не-не қаҳрамонликларнинг оташларда ёнмас, уммонларда чўкмас, замон-замонлар оша ҳам емирилмас, унутилмас тарихидир у.

Осудалик... Қўлига қурол тутган, дунёга, ғалабага умид кўзи билан боқиб, юртини асрамоқ учун қонлар кечган оталаримиз, барвақт кексайган, асоларга суянган, қадди дол бўлган оналаримиз, гулбарглардай узилган акаларимиз қони билан битилган саҳифалардир у. У айтилмай қолган ёр-ёрлар, тутилмай қолган чимилдиқлардир. Мармар сағаналарга битилган аламли сатрлар, кишилар юрагига муҳрланиб қолган аламлар, дардлар эвазига келган осудаликлардир.

Йиллар ўтарлар, ўтарлар. Уруш суронларини кўрганлар, уруш жароҳатидан озорланганлар, қўлтиқ таёққа суянганлар тобора озайиб борарлар. Лекин уруш жароҳатлари, сабоқлари битмас.

Ўтганларни хотирламоқ, қолганларни эъзозламоққа ҳаминша бурчлимиз. Зеро бу бурч инсоний бурчларимиз ичра энг олий ва савобли, хайрли, муқаддас бурчдир.

Субҳичоғ тоғларга, сайхонларга, дала-тузларга, мирзо те-ракларга, гуллар япроғига инган, ҳовли-рўяларга офтоб бўлиб, мунавварлик бўлиб тўшалган, шабнамлар юзида табассум бўлиб жилваланган эй она қуёш, сарин елар, азиз маъво, азиз одамлар ул даҳшатли кунлар ёдингиздадир. Ўқ тегиб йиқилганлар ёдингиздадир. Тош ҳайкалларга айланганлар ёдингиздадир. Номаълум йўқолганларни, чимилдиқ кўрмай кўзига тупроқ тўлганларни унутмадингизми? Ҳар тонг остона хатлаб, ёруғ оламга юз тутган, ишга, ўқишга бораётган ўғлон, барчин қизлар, сизга айтар сўзим бор. Ҳар баҳор, саҳий куз ғўзалар баргига меҳнат баёзини битаётган азиз деҳқон сиз билан дардлашмоқ истагим бор. Ғалаба кунлари энди хотирлаш, тирикларни қадрлаш кунларига айланди. Қаҳрамонликлар ижод этган аскарларни ёд этмоқ,

қабрларига гуллар элтмоқ, уларнинг ёдини олиб тиз чўкмоқ, сажда айламоқ, тавоф этмоқ савобидан ҳам улуғроқ савоб бормикин?

Босиб ўтилган қонли йўлларни эсламоқ бурчидан ҳам муқаддасроқ бурчимиз бормикин?

Биз саодатли кунларда туғилдик. Лекин жанг лавҳаларини биз тарих, тазкира китоблари, хотира дафтариладан, азиз ва мўътабар кексаларимиз, жанг кўрганларнинг ҳикояларидан, кино ленталаридан, ҳар сония бўлса ҳам-ки, кўчалардан ўтиб борувчи қўлтиқ таёққа суянган уруш қаҳрамонларидан, мангулик машғаллари, мрамор сағаналарга битилган аламли ёзувлардан, одамлар юрагига ўчмас бўлиб муҳрланган зорлар, айрилиқ дардларидан, ҳижрон дostonларидан биламиз. Ҳайкалтарош чўқморига кўчган уруш ноаларидан, рассом мўйқаламидан яралган маҳзунликлардан биламиз. Ўн саккиз ёшида уруш туфайли бева қолган келинчакнинг бевақт оқарган сочлари, бедарак йўқолган ўғлини ҳамон кутаётган, йўлга термулаётган онанинг интизор нигоҳларидан англаймиз. Уруш юракларга солган дарзларини, силсилаларни кўрамыз. Жангномалар дафтарини варақлаймиз.

Мана, жангчи йигит кўзларида олов учқунлари, юрагида катта маҳобат ҳамда нафрат туғёнлари билан, қўлидаги қуролни баланд кўтарганча илгарилаб чошиб бормоқда. Нафрати — ёвга. Муҳаббати азиз она юртига, халқига, волидаи муҳтарамга, жангчи ҳамон илгарилаб боради. Қўлларида қирмизи байроқ. Озод этилган шаҳарлар, қишлоқлардаги биноларнинг пештоқларига қадалгувчи бу байроқни баланд кўтарган йигит ҳар бир одим йўлни юраги, ҳаяжонлари, туғёнлари, ор-номусини ҳимоя қилгандек, хушёрлик, ишонч, масъулият ҳисси билан босиб ўтарди. Бу илгарилаш одими Берлингача эди. Берлингача бўлган бу йўллар сокин-осуда, беҳатар эмас, қурбонли, қўрқувли, фалокатли йўллар эди. Бу йўлларда не-не мангулик дostonларга тамал тошлари қўйилди, не-не қаҳрамонлик ҳайкаллари тикланди. Абадийлик машғалалари аланга олди.

Шонлар, қаҳрамонликлар, ўлмаслик, мангуликларнинг китобини яратган халқимиз юрт шаънини кўзи-қароғлари ичра

ҳимоя қила олган ўғлонларини унутмагай сира. Шундай ўғлонларни ўстирган мунис оналарга эҳтиром.

*Ҳарир рўмоли бошда, саҳар йўлда келинчак
Гулларга кўмиб қайтар «Мангу машъалалар»ни.
Улар навда эдилар... очилмаган бир ғунча,
Қутлуғ қонлари ювди бегона далаларни.*

*Бир дона лола ушлаб кетиб борар болажон,
Унинг қўлини тутиб бораётир бобоси.
Шу гўдак ҳақи, қуёш, офтобли бўлсин осмон,
Бу истиқлол китобин илк сўзи-алифбоси.*

Пахтазорга туташ боғда дутор чертилади. Қўшни боғда ҳовли супураётган аёл дутор созига маҳлиё бўлганча жим қолади, хаёл сурганча, устунга суйанганча маҳзун тортади. Кечаги шамол гулларини тўкиб ўтган олма дарахтига термулади. Дарахт шохларини тебратаётган шаббода аёлнинг хаёлларини паришон этади, зорли, озорли бир оламга етаклайди. Ҳа, олма гулларини дув тўкиб ўтган шамол, урушнинг бефайз шамоллари, юракларга солиб ўтган аламлари, бир умрлик ҳижронларини ёдига солади аёлнинг. Қўшни боғда ҳамон ўша дутор нола қилади. Нолалар боғлардан боғларга кўчган дамларни ёдига солади. Дарахт гулларини шамол дув тўкиб ўтди... Колхознинг не-не алпомиш йигитларини уруш қирғинлари ҳазон айлади... Аёл оҳ тортиб юборди. Олма дарахтига суйанганча лаблари титради, юраги сирқиради. «Йигитлар дутор чалса майлига, лекин ҳаргиз қурол тутмасин улар». Она бу сўзни такрор-такрор шивирлади, ёруғ бу олам, дунёи зорга тинчлик тилади. Замонага тинчлик, ўғлонларга омонлик сўраб, дуога қўлларини очди.

*Марҳумлар ёдин олиб, ўсмирлар ҳам ўтарлар,
Улар юрсин ҳамиша нур тўшалган йўлардан.
Қурол тутмасин улар, тутсин созу дуторлар,
Гулоб ичсин байрамлар узатилган қўлардан.
Зафарга йўғрилган тонг... бу — ғалаба баҳори,
Бу — меҳнатлар баёзи, бу — муҳаббат тўла жом.*

*Бу — янги кашфномалар, бу — озоғ юрт наҳори,
Мустақил диёр қурган янги шаҳар, янги ном.*

II Жаҳон уруши йилларида Бекободда бунёд этилган Ўзбекистон металлургия заводи 1944 йилнинг 5 мартида биринчи марта пўлат берди. Халқ иродаси, қардошлар бирлиги, жасорати мисли пўлат оқимларидай қудратли эди. Ўша кезларда бу пўлат оқими ёнига иккинчи бир пўлат оқим ҳам қўшилди. Кун оғди, мартен цехида иш тўхтагани йўқ. Дақиқалар, секундлар саналди, нигоҳлар термулмоқдан чарчамади, умид нигоҳи эди бу. Шу куни ўзбек пўлатини эритиш ишига ҳисса қўшганлар номи тарих саҳифаларига ёзилди. Асад Эргашев, Ҳафиз Фаниев, Анвар Тошпўлатовлар эритган биринчи пўлат 34 тоннагина эди, холос. Лекин бу тонналар ёв учун офат эди. Бу Ўзбекистон учун тарихий воқеа эди. Даҳшатли уруш кетиб турган дамларда ҳам халқимиз меҳнат ва ижод қилишдан тўхтамади. Умидсизликка тушмади.

*Истиқлол карвонига ортиб йиллар баёзин,
Мумтозликлар туғилгай, очгай янгидаган боблар,
Улуғлагай инсонни, қадрлагай эъозлар,
Меҳрларга йўғрилгай у битажак китоблар.*

*Шоғ онларга ярашиқ кенгдир давраларимиз,
Ҳар тонги бир саҳифа — меҳнаткаш бу давроннинг.
Тўрға ўтсин қадоқ қўл, асил дарғаларимиз,
Бу юртда қағри баланд меҳнат севган инсоннинг.*

Оталаримиз, акаларимиз жангоҳлар ичра юриб Ўзбекистонимиз маданиятида, санъатида, илм масканларида, театрларида, саноат корхоналарида, дала-тузларда бўлаётган воқеаларни, ўзгаришларни сергаклик билан кузатиб турдилар. Мактублар, номалар, хушхабарлар фронтга, фронт орқасига қанот қоқиб турар, кўнгил муждалари, умидли сўзлар туморча қилиб букланган конвертларга жойланган бўларди.

Уруш йилларида саҳналаримизда «Бургутнинг парвози», «Ўзбекистон қиличи», «Даврон ота», «Муқанна», «Улуғбек» каби янги саҳна асарлари қўйилди. Адибларимиз янги асар-

лар битдилар, Фарғона канали II Жаҳон уруши йилларида умумхалқ хашари йўли билан қазилди. Шеър мулкининг султони Алишер Навоийнинг 500 йиллик юбилеи нишонланди. Халқимиз ватанпарвар, иродали, мақсадли халқ. Янги пахта майдонлари, янги гектарларда меҳнат тингани йўқ. Фронт ортида, жангоҳларда, окоплар, ер тўлаларда меҳнат, заҳмат давом этаверди. Ғалаба қўшиқларини айтиб, одамлар ўзларини овуғтар эдилар.

Шаҳид бўлганлар орзу манзилига етганлар, етаолмаганлар бор. Етолмаганлар ёди мангу барҳаётдир. Етганларга, азиз халқи учун жанг қилганларга, жангларнинг оловини ютганларга омонлик, узоқ умр соғ-саломатлик, дилшодликлар тилайлик. Ўтганлар ёдини олиб, хотирлаш ва қадрлаш майдонига мангулик машғалалар, қаҳрамонликлар обидалари пойига гуллар элтайлик.

Бахт, истиқбол, муҳаббат, висол остонасига қадам қўймоқ учун тонгдай ҳарир рўмолини бошига ташлаган келинчак, мўйлови сабза бўлган ўғлон, бахт кошонасига борар чоғингизда хотирлаш майдонидаги мангулик машғали пойида бир дам тўхтаб ўтинг. Бу шундай савобли иш, муқаддас бурч. Шундай улуввор туйғуки, уни сўз билан айтиб, қалам билан изҳор этиб бўлмас.

У андуҳли йилларни, кўз ёшларга тўлиқ йўлларни ёдга солувчи жароҳатлар кўп, машғалалар кўп, ёдгорликлар бисёр.

Юртбошимизнинг ташаббуси билан мустақиллик майдонида қурилган ўтганларни хотирлаш ва тирикларни қадрлаш иншооти биз учун муқаддас саждагоҳдир энди. Мангу олов ёнида бошлар эгик, қуролдошлар, фронтдошлар саф тортиб турадилар. Дийдор кўришган қуролдошлар бир-бирларининг бағрига сингиб кетадилар. Унут бўлмаган, ҳамон юракларга силсила солгувчи окоп қўшиқлари, жангоҳларнинг аламли марсиялари, фарёдлари, оҳлари янграйди. Жангоҳларда яралган сатрлар ўқилади.

Урушда ҳалок бўлган умр йўлдошини фарзандини соғинган аёллар, оналар бу қутлуғ саждагоҳларга гуллар келтирадилар. Тўймаган баҳорига зорини сўзлаб қайтадилар. Хотирлаш ва қадрлаш майдонига ирмоқ бўлиб келганлар

дарё бўлиб қайтадилар. Дарёлар баҳри уммонларга айланади. Ватан сарҳадларини қўриқлаётган йигитлар талабалар, қариялар бу ерга келадилар. Ёшлар қасамёдлар қиладилар: «Мустақил юрт даҳлсиздир, унинг ҳар қарич тупроғи учун юрт ўғлонлари жавобгардир».

Не-не қалқонтўш йигитларимиз жангдан қайтмадилар. Минглаб аскарларимизнинг ҳоки пойи ўзга юртларда — Россияда, Украинада, Белоруссияда, Польшада, Чехословакияда, Берлин бўсағаларида қолди. Меҳрибон кишиларининг аччиқ кўз ёшлари биллур тошларга айланди. Ҳадсиз изтироб туғёнлари бардошларга айланади-ю, жим қолади. Сўйланмай, изҳор этилмай, ўсмирлар қалбида қолиб кетган не-не покиза муҳаббатлар, куйланмаган ўланлар, аллалар, ёр-ёрлар, ушалмаган орзулар мана шу мангу машъалалар бағрига сингиб, абадий оловларга, битмас армонларга айланди.

*Бугун қутлуғ саждагоҳга яна тушар йўлим бор,
Маҳзун чаманлардан унга атаб терган гулим бор,
Эвоҳ, нечун бу оламда ногаҳоний ўлим бор,
Менинг, сенинг бахтимиз деб жон берган ноғулим бор,
Норғуларга тушса кўзим,
Учар бўлса тонг юлдузи,
Эслайман сени*

*Гул кўрганга фасли баҳор янги боғлар чаманлар,
Эгарланса, қутлуғ сафарларга тулпор, саманлар,
Остонада гулбарглардай кузатсалар санамлар,
Соғинчларнинг баёзини ёзар бўлса қаламлар,
Келса олислардан чопар,
Севинч, кўз ёшидан хабар,
Эслайман сени.*

Тошкентнинг Волгоград кўчасида Мотамсаро Она ҳайкали очилгани ёдимизда. Она ҳайкали пойига юзлаб йигитларнинг, Ватан учун жон нисор айлаган Қаҳрамонларнинг, шинел кийган барно-барчинларнинг, ўн етти ёшиларнинг, ёр-ёрлар тингламаган алпомишларнинг ҳоки қўйилган.

Бу улуғвор иншоот, бу мангулик ансамблига ажратилган неча гектарлик майдон ҳам эндиликда қутлуғ зиёратгоҳга айланган. Ҳамон қутлуғ зиёратгоҳ бўлиб келади, шундай бўлиб қолади. Негаки, дунёга кетган оловни ўчириш мумкин дир, лекин инсон юрагига туташган айрилиқ, изтироб ўтини ҳеч қачон, ҳеч нима билан ўчириб бўлмайди. Бу ерга ер юзининг турли сарҳадларидан мунис она ҳайкалини тавоф айламоққа ўғлони, қизларининг дийдорига зор қолган маъсуманинг ҳайкалини зиёрат айламоққа келадилар. Бахт кошонасига бораётганлар бу ерда тўхтаб ўтадилар. Шаҳар сайрига чиққанлар бир дам тўхтаб ўтадилар, бу ерда боболар, бувилар қўлларини дуога очадилар. Йигитлар тиз чўкадилар. Келинчақлар таъзим айлайдилар, бош эгадилар.

Мотамсара табаррук Она ҳайкалини тез-тез зиёрат қилиб тураман. Маъсуманинг тош ҳайкали пойидаги қабр- тошларга ва улардаги ёзувларга такрор-такрор назар ташлайман. Аламлар, зорлар юрагимни пора қилади. Халқимизнинг бу бегуноҳ жувонмардларига бу очилмайин сўлган баҳорлари, гулларига бу гулбарглардай узилган бебаҳо гавҳарлари, қаро кўз мардларига таъзим этаман: Азизлар, сизлар қурол тутдингиз, биз эса, қалам. Қабрингиз нурга тўлсин. Мана улар: генерал-майор Собир Раҳимов, мислсиз қаҳрамонликлар кўрсатган Неъматжон Ҳақимов, Қаҳрамонлар — Жўрахон Усмонов, Виктор Малясов... Мардларча халок бўлган қозоқ йигити Қали Асанов, татар Вали Машаҳмедов, тожик Амир Назаров, туркман Муҳаммад Сатторов, грузин Ҳамаладзе, қорақалпоқ Ҳусланис Йўлдошев, белорус Николай Жук, литвалик Смидзис Арвазин, украин Павлик Олейников ва юзлаб исми номаълум, лекин шон-шуҳратларри абадий барҳаёт аскарлар шу ерда беозор уйқудалар, барҳаётлик қучоғидалар.

*Жавоҳирлар тизимидан узилса дур, садафлар,
Гам-андуҳни оқизса гар гулгун шароб, қадаҳлар,
Булушларнинг чодирини сўкса қуёш чарақлаб,
Урушларнинг дафтарини қолар бўлсам варақлаб,
Гулчамбарлар келтирсалар,
Ё пойингда ўлтирсалар,
Эслиман сени.*

Оналар жангларда ҳалок бўлган фарзандларини ерга эмас, қалбига кўмадилар асли. Шунинг учун ҳам бу қалб ҳамиша уйғоқ. Ҳамиша безовта, ҳамиша муҳаббатли, ҳамиша меҳ- рга зор, интизордир.

II Жаҳон урушининг кўз илғамас фронтларида ўзбек фар- зандларининг пойи қадами етмаган тупроқ йўқ, Кавказ тоғла- ридан тортиб то Украинагача, Дон дарёсидан Улуғ Лукигача улар отда, пиёда, жанговар қўшинлар сафида борардилар. Жан- гта кирган оталаримиз, йигитларимиз, мўйлаби сабзи урган ўсмирларнинг қўйнида бир ҳовуч она юрт тупроғи рўмолчага ўроғлиқ эди. Она юрт тупроғи, муқаддас тупроқ уларнинг юра- гига мадор эди. Шу тупроқ қалбимиздай ҳамроҳ эди уларга.

Азизим, биз сен билан мактаб партасида ёнма-ён ўти- рардик. Бир тонг мактабга келганингда киприкларингда ёш қалқиб турганини кўрдим. Кичкинагина бошингга ғам туш- ганди. Ёдимда, дарсдан сўнг ўқитувчимиз бошингни сила- ди, кўз ёшларингни артди. Билсам, отанг урушда ҳалок бўлган эканлар. Муаллима опамиз сени юпатди-ю, ўзи ҳўнграб йиғлаб юборди. У уруш туфайли тул қолганини ўшанда би- лармидик, билмасмидик... Муаллимамиз ўшанда айрилиқ ҳақидаги бир шеърни йиғлаб ўқидилар. Сўнг... мана бу сат- рларни ёд айтди. Болалар кўнглини вайрон қилмаслик ния- тида махзунликни нарироққа суриш учун, бу дунёи зор- нинг зорларидан чекиниш учун шундай қилгандир, балки.

Юрак!

Қани бергин лирикангнинг

Энг асилини,

Энг жўшқинини,

У акс этдирсин мазмунига

Шодлигимнинг бор тўлқинини...

Муаллима ўзи ёд айтган мана шу Султон Жўра сатрлари- ни ёд олишга буюрдилар. Ёд олдиқ... Бора-бора биз ёд олган шеърларимизни эмас, ўзимиз машқ қилган шеърларимизни муаллимга, бир-бирларимизга ўқиб берадиган бўлдиқ... Ази- зим, Султон Жўранинг юртидан эканимизни, шундай ўт юрак шоирнинг ҳоки пойи бегона юртда қолиб кетганидан озорда

эканимизни ҳар гал алам билан эслардик. Бу йил Гомелда бўлдим. Ён дафтарим ёзувларга тўлиб кетди. Беларусияда Султон Жўра номига қўйилган қишлоқ ҳам бор. Ҳар баҳор шу такрор, шоир қабрини майсалар қоплайди, Чечаклар... маҳзун чечакларга тўлади. Одамлар ўзбек аскарлари, шоирининг қабрини зиёрат қилгани келадилар.

Қабр ораста, гуллар кучоғида одамлар ардоғида, парваришида.

Ҳар йили баҳор қайтиб келади. Лекин бу баҳорлар яқин ўтмишнинг дарду аламларини, қонга беланган байроқларни, дўстини суяй деб ўзи йиқилганларни, ҳазон бўлган чечакларни, Ватаннинг ҳар қарич тупроғи учун тўкилган қутлуғ қонларни бир умр ёдга солиб туради... Қора қош, қаро кўз ўзбек шоирини ҳам ёдга солади баҳор. Зотан баҳор Султон Жўранинг йигитлик ёшига ҳам ўхшаб кетади. Улуғ Ватан уруши қаҳрамонлари ҳайкали пойига атаб саралаган гулларимни бағримга босиб, машғала томон борардим. Машғала ёнида қўларидан алвон лолалар ушлаган отага кўзим тушди. Ота аввал тиз чўқди, тавоф айлади, лолалар бойламини ҳайкал пойига қўйди. У тиз чўққанча жим қолди. Юрагида бетинч хаёллар бор унинг. Юрагида кўчкин кўчаётган отанинг бу ҳолати менга унсиз чекилган фарёдлардан, лолалар бағрига беркинган нолалардан сўзлагай.

*Э воҳ, сўзламайди-ю, ёндиради ҳайкаллар,
Машғал тебранар... уни нур қалами сайқаллар,
Аслида бу — дунё гап, дунёлигин пайқарлар,
Ирмоқ бўлиб келганлар, дарё бўлиб қайтарлар,
Кўрсам юртда фозиллар,
Дала тўла ҳосиллар,
Эслиман сени.*

*Диёнатни одамлар солса гар тарозуга,
Зилу замин юк ортиб қўйса умид, орзуга,
Ўтган кунлар ёдини солиб кўрмай кўзгуга,
Бино қўйса баъзилар ҳисоб бермай ўзига,
Унутсалар ҳижронни,
Не-не мўътабар жонни,
Эслиман сени.*

Ота кумуш соқолига оқиб тушаётган кўз ёшларини артиб ўрнидан турди. Қуёш илк бора киприк қоққанида ота ҳузурида қўлларида гуллар, райҳонлар, анвойи чечаклар ушлаган бувилар, боболар пайдо бўлдилар. Улар бир бирларига гуллар, лолалар узатишар, қучоқ очиб бир-бирларини бағрига сингиб кетардилар. Бир зумда машғала атрофи гул-алвонларга тўлди.. Тирик қолган, ой бориб омон қайтган қуролдошлар ҳар баҳор мана шу машғала пойида дийдорлашар, садафдай софларини бир бора имтиҳон этишарди. Ўтмиш дафтариини варақламоқ учун, тинч замонга шукроналар айтмоқ, одамларга умр тиламоқ, ҳалок бўлган қуролдошларини ёд айламоқ учун бу ерга чинорлардай жам бўлишарди. Ўтган у кунлар ёдини олмоқ оғир... лекин совобдир. Кексаларни кузатаман. Ҳам ифтиҳор, ҳам ўткинч ҳислари аро забун бўламан. Бағримдаги гулларга термуламан.

Мен ҳам тиз чўкаман, сажда қиламан, марҳумалар ёдини олиб гуллар қўяман. Саф-саф бўлишиб йигитлар ўтишади. Чақчақлашиб қизлар ўтишади. Ҳавасланиб қарайман. Шукроналар қиламан.

Замонага, осудалик ато айлаган истиқдолга дилшодликларимни изҳор этаман.

*Ҳижрон билмай ўсмоқда ўспиринлар бу юртда,
Машғалалар ёнмоқда... бағри қону сукутда,
Қувонч — олам, ишқ — жаҳон ҳар бир қизда, йигитда,
Қиличлар ҳам деворда, ором олар совутда,
Қуёш чиқса тўлишиб,
Ёғдуларин бўлишиб,
Эслайман сени.
Мана, баҳор ҳам келди... Гулга кирди ғунчалар,
Ҳар бутуқнинг кафтида феруза тугунчалар,
Ўғлоним, ёдинг олиб серкаш ел севинчилар,
Машғала уйғоқ, уйғоқ таъзимда ўткинчилар,
Келтирганимда гуллар,
Оташ-ўтинг ловулар,
Эслайман сени.*

БОРИ ЭЛГА ЯХШИЛИФ ҚИЛФИЛ...

*Сиз дағал сўз айтманг, юрагим зорли,
Мисқол озорни ҳам бўлмайди ортиб.
Билмам, андуҳларнинг баёни борми,
Билмам, гард юкини бўларми тортиб.*

*Билмам, бу дил маҳзуналик айлаб,
Қутуларми гарднинг сафрларидан.
Бу юрак бир чимдим нурга зор чайла,
Адашмиш ғурбатнинг саҳроларига.*

Ҳаётнинг саҳролари сари майингина жилдираб бир ирмоқ, бир беҳолгина жилга йўлга чиқди. Ул жазираларга бардош айлаб, қум барханларидан пайдо бўлган кўчкинларга кўксини қалқон қилиб, бепоёнликлар бағридаги қуюнларга жо айлаб бораверди.

Унинг нимжонгина қўшиғида яхшилик садолари бор эди. Унинг беҳолгина одимлари ила эзгулик бирга одимлар эди. Қумларга кўмилиб, яна сизиб-тирилиб, енгиб-енгиб йўл босаверди ул.

Ирмоқнинг қўшиқлари заифгина эрса-да, унинг одимлари, орзулари улуғвор эди. Унинг йўлларида ҳадсиз тўсиқлар тикланаверса-да, у ўз нияти ила устувор эди.

У инсон юрагига йўл тошгани, ёмонлик, қабоҳат саҳроларида чаманлар яраттали борарди. У улкан, баҳрали дунёларга етмоқ орзусида эди. У баҳри уммонларни излаб борарди. Ўтлиғ, шуурлиғ юрагида нелар эди унинг?

*Бу оламда гарёлар бор, денгизлар бор, қўллар бор,
Бири уммон, бири туғён, бири эса мубҳамлик.
Азиз инсон, ўзинг айтгил, дилинга қай йўллар бор?
Шундай мушкулки бу йўллар... ботқоқ, чўл, тубсиз
жарлик.*

*Ирмоқ бўлиб чиқди-ку ул, дарёларни излай деб,
Ўктамларни учратганда таъзим этай, сизлай деб,
Майингина торин чертиб, юрагини сўзлай деб,
Азиз инсон, ўзинг сўйла гулингга қай йўллар бор?*

Яхшилиғ... яна яхшилиғ қилғил... садо келди йироқлардан, заминдан, самодан. Бу садо тобора кучлироқ, қудратлироқ жаранглаб эшитиларди. Яхшилиғ... яхшилиғ қилғил. Бу садо тубсиз жарликлар ичиндан эшитиларди. Яхшилиғ... яхшилиғ қилғил!

Бу садо тоғларнинг тошига урилиб, қояларга сурилиб жарангларди. Кулгута лаб очаётган ғунчалар хандасига қўшилиб садоанарди ул. Инсон юрагига элтувчи йўл бу яхшилиғ йўлидир, деб сўзлар эди.

Қадим, кўҳна эртақлар тилга кириб, ёрилтошлар ёрилиб такрор айтардилар бу сўзни. Инсон юрагига элтувчи йўл — яхшилиғ йўлидир, унинг дардига малҳам бўлгувчи сўз — яхшилиғ сўзидир.

Армонлар, аламлар зорланиб дедилар бу сўзни. Лошлар жонланиб такрорлайвердилар уни.

Яхшиликсиз дунё сим-сиёҳдир... дердилар улар. Бу олам, бу маъво омонат паноҳдир, дердилар яна.

Қасосларнинг, қабоҳатларнинг қўлини қайирмоқ учун инсон қўлида яхшилиғ қуроли бўлмоғи даркор. Ёмонлик келтирган зулматларни ёритмоқ учун яхшилиқ машғаллари даркор. Қаҳратонларни енгмоқ учун яхшилиқнинг турфа баҳорлари гул очмоғи керак.

Ҳаёт саҳросига яхшилиғ элтмоқ орзусида йўлга чиққан ирмоқнинг қўшиқлари хушдир. Кўрганлари бамисли ширин тушдир.

Эй муҳтарам инсон, азиз устозлар, бизлар етмиш йиллар адашган чўли нодонда юрагингизга йўллар тополмадик. Юрагида олам ишқ, сувларида бир жаҳон яхшилиқ зарралари ила ҳузурингизга йўл олган ирмоқлар сиз-дарёларга етолмадилар. Уларни барханлар ютдилар.

Кўкси тўла армон билан ўз юртидан узоқ сарҳадларга йўл олган Бобур Мирзо отининг туёқ излари қолган йўллар-

дан, Фурқатнинг аламли кўз ёшлари томган... ва бу талҳи ёшлар сахро тошларига дарз солган, Семурғнинг тахтига бойқушлар ўтирган ғофил чўлларда адашган оҳлар, садолар, ниҳоят, етди бизга.

Бу йўл — яхшилиғ йўлидир... деб айтдилар. Дарвоқе, йўллар... Ошпоқ, ҳарир туманлар орасида, ширин хаёллар, орзули дунёлар ичинда бир ошпоқ чодир кўринди. Чодир енгил саболар шивирига қулоқ солганча, сархуш шаббодалар эпкинида елпинганча кўҳна дунё ичра қолдирилган бир яккаш елкандай, хушёр посбон янлиғ турарди. Чодир устида ажиб бир қуш ини бор эди. Чодир устидаги ўшал она мусичанинг полапонлари сайрай кетдилар.

«Биз яхшилик туфайли, меҳр-оқибатида туғилган, яшаб қолган полапонлармиз. Биз яхшиликни бир умр юрагининг энг тўрида, ғазалларининг қатида, орзуларида, жон пардасида асраб яшаган ҳазрати Навоийнинг яхшилиғ деб аталган қушларимиз...

Азиз инсон ушбу ҳолат, ушбу ҳаётий ривоятга наҳот изох бўлса... Алишер Навоий овлар, сайру саёҳатлар маҳалида тикиб, сўнг бир она қуш туфайли атайлаб қолдирганди у чодирни. Инсонийлик, яхшилик чодирни узра ин қурган, бола очган она ва бола қушларнинг авлодлари ҳозир боғларимизда, ҳовли-рўяларимизда, том бўғотларида тўлиб-тўлиб сайрашаётган бўлса, ажаб эмас. Ҳа, улар ҳазрати Навоий, Улуғ Бобур Мирзо тили билан «Бори элга яхшилиғ айлангиз...» деб сайраётган бўлса, ажаб эмас.

Инсон зоти бу ёруғ оламга яхшилик уруғини сочса, Меҳрнинг-мурувватнинг берк эшикларини очса, нақадар хушдир.

Азизлар, яхшилик чашмаларининг кўзларини очингиз. Уларни бир сония ҳам безътибор қолдирманг, уларга қум тўлмасин. Уларга тушган хасларни, қумларни киприкларингиз билан териб ташласангиз савобдир. Ҳасаднинг, нифоқнинг йўлларини тўсмоқ ҳам яхшилиғдир. Балоларнинг олдини олиш олижанобликдир.

*Одам ўлгон, зеби-заҳридун демас,
Кимки андин фаҳр этар, одам эмас.*

*Одам-ки демак бирла киромигур бас,
Сўз дурри ишининг интизомигур бас.*

*Одами эрсанг, демагил огамий,
Оники, йўқ халқ ғамидин ғами.*

Яхшилиғнинг мўътабар каломини эшитиб, ул келтирган хуш муждалардан шод бўлиб юртимиз ўланларга тўлди. Саҳроларда ўсган тиконлар ҳам райҳонлиғ бўлди. Кўқдан нури ҳидоятлар ёғилди. Юракдаги тугёнларни, изтиробларни дарёлар олиб оқдилар. Момоларнинг дилига қўшиқ келди, бувиларнинг орзулари ўланлар, ёр-ёрлар ила безанди, баҳраланди.

Инсон юрагида беркиниб ётган азиз ҳислар, тилакларнинг пешонасидан силар бўлди. Яхшилиқ туфайли яралган орзуларини бағрига босди. Яхшилиқ юракнинг кемтикларини тўлдирсин. Яхшилиқ мусибат кўнгилга солган дарзларни, сўкилган чокларни ямасин, малҳамлар қўйсин.

Кўксини заҳга бериб ётган севинчлар уйғонсин. Яхшилиқнинг тўлин ойи тахти равониға кўтарилсин. Оламга нури жаҳонини таратсин. Эл-улус ҳолидан хабар олсин. Дилшодликлар улашсин.

*Маҳзунгина ул боғлардан кўнгил сўранг,
Зордир, меҳри-жаҳонингиз ила ўранг,
Ҳали сира ярашмагай заъфарон ранг,
Ҳарир либосларин ул асрамоқ бўлгай.*

*Йўқланг, боғлар унсизгина тўқилмасин,
Булутлардай чок-чокидан сўқилмасин.
Дунёда бор эканидан ўқинмасин,
Боқинг, қаҳратонлар буткул емоқ бўлгай.*

Инсофларнинг манзилларидан, меҳрларнинг бекатидан, мурруватларнинг чорраҳасидан, эндигина дунёға келган гўдакнинг нафасидан, йиғисидан ўшал ҳазрати Навоий адолат саҳросида қолдириб кетган чодирнинг устида бола очган беозор мусичанинг «ку-ку»сидан келган садолардан англаганларим шудир:

«Азизлар, музаффар инсон, бори элга яхшилик қилинг...»
Токи, муҳтарам салафимиз Бобур Мирзо мана бундай дея
зорланмасин:

*Ким кўрибди, эй кўнгул, аҳли жаҳондин яхшилиғ,
Кимки ондин яхши йўқ, кўз тутма ондин яхшилиғ.*

*Бу замонни нафъй қилсам айб қилма, эй рафиқ,
Кўрмадим ҳаргиз, нетайин, бу замондин яхшилиғ,*

*Дилраболардин ёмонлиғ келди маҳзун кўнгулма,
Келмади жонимға ҳеч ороми жондин яхшилиғ.*

*Эй кўнгул, чун яхшидин кўрдунг ёмонлиғ асру кўп,
Эмди кўз тутмоқ, не яъни ҳар ёмондин яхшилиғ.*

*Бори элга яхшилиғ қилғил-ки мундин яхши йўқ,
Ким, дегайлар гаҳр аро қолди фалондин яхшилиғ.*

Бизлар янги замон қалам аҳли Бобур Мирзо қадамлари
етган йўллар гардини кўзларимизга сурмақдин бахтиёрмиз.
Унинг ғазалларини баралла ўқимоқдин шодмиз. Муҳтарам
салафимизни бизга қайтиб берган янги дунёларга, бундай-
ин ўқтам замонларга таваллолар айтурмиз.

Тало-тўпли, шўришли алам-ангизли замонлар тўфонидан
омон ўтган ул зоти олийга ўрнатилган муаззам ҳайкал-
лар пойига гул келтирмоқ, унга бош қўймоқ тиз чўкиб саж-
да айламоқ бахтидан, тугёнидан, шарафидан энтикиб ту-
рурмиз.

Киндик қони тўкилган Андижондан чиқиб, чексиз музо-
фотлар кезиб, ҳар қадамида яхшилиғ уруғини сочиб, ҳар
нафасида яхшилиғни ёд этиб яшаган зот Ҳиндистон элида
ҳам азиз ва мукаррам бўлиб қолганини ҳиндистонликлар-
нинг ўзидан тингламак ҳаяжонли эмасми.

Мана, Ҳиндистон мамлакатининг Хайдаробод шаҳри-
дан Андижонга Бобур Мирзонинг таваллуд йиллик танта-
наларига меҳмон бўлиб келган жаноби Тусийларнинг бири:
«Бобур 1483 йилда туғилган бўлса ҳам, у ўтмиш учун ту-

ғилган эмас. У бизнинг ҳозирги кунимиз учун, яхшилиғ учун туғилган. Андижонда таваллуд қилган бўлса-да, ул зот Ҳиндистоннинг ҳам азиз фарзандидир. У Ҳиндистон учун ҳам буюқдир. У Ҳиндистонга яхшилиғ уруғларини сочди. Ўз юртининг боғлари, тил ёрар қовунлари, гулу алвонларига ташна ўтган шоир Ҳиндистонда ажиб беҳишт боғларини яратди. Ўзбек оналарининг, ўзбек пазандачилигининг энг тотли, улуғ неъматлари — таомларини кенг ёйди. Ўзбек палови, сомсалари, манти ва норинларини ҳиндулар ҳам севиб тановвул қиладиган бўлиб қолдилар. Ўрта Осиёга хос қовунлар, узумзорлар ўстирди. Уларнинг меваларини тотиб кўриш бахти унинг ўзига ҳам насиб этди... Бобур вафот этганида бутун Ҳиндистон мотам тутди. Ҳинд тарихчилари, шоирлари «Сенсиз замон ҳам бемадордир», — деб ёздилар...

Меҳрибонлигига, унинг мангу бахшишларига суяниб, сифиниб, умид тутиб яшаган турк, тожик, араб, ажам, ҳинди, форсий фуқаро ва сипоҳлар, шоҳлар шоири, шоирлар шоҳи шундай ёзган эди:

*Ёғ этмас эмиш кишини ғурбатга киши,
Шоғ этмас эмиш кўнгулни меҳнатга киши,
Кўнглум бу ғарибликда шоғ ўлмади, оҳ,
Ғурбатга севинмас эмиш, албатта, киши.*

*Кўнгли тилаган муродиға етса киши,
Ё барча муродларини тарк этса киши,
Бу икки иш муяссар қилмаса оламда,
Бошни олиб бир сариға кетса киши.*

Узун кечаларнинг, мустақиллик ёғдулари нур сочаётган кўчаларнинг, ирмоқлари дарёга, рўёлари чинга, хаёллари орзуга айланаётган диёр, ҳур боғлар бағридан садо келади. Яхшилиғ олам кезади. У уйқудаги орларимизни, кишандаги сорларимизни уйғотади. У Бобурлар тулпорини эгарлайди. Мумтозлар ўз ўрнини, нуфузини эгалайди.

Андижон шаҳрида, «Боғи шамол» адирларининг устида шоирга ўрнатилган пурвиқор ҳайкал, унинг рамзий қабри, му-

зейлар, шоир шарафига битилаётган рисоалар, тузилаётган давралар, байрамлар, тантаналар, илму толиблар ҳузуридаги учрашувлар, халқ тўлиб-тошиб, мисли дарёлардай оқиб келаётган митинглар, Бобурхонлик кечалари ўшал таббарук инсон яратган яхшилиғ боғининг неъматлари эмасми?!

Андижонга Ҳиндистондан Бобурийлар авлодининг энг сўнги аждодлари меҳмон бўлиб келганлар. Бобур юртида, у яшаган диёрда одамлар тинч-тотувликда умр кечираётганидан севиндилар. Улар боболари ўтган юртда шеър азиз эканидан, инсонийлик ардоқда эканидан, қадриятлар, миллий урф-одатлар, яхшилиғ неъматлари эъзода эканидан мамнун бўлдилар.

Юраги, эътиқоди бутун одамларнинг суҳбатидан яйрадилар. Бобурнинг рамзий қабрини тавоф айладилар, тиловат қилдилар.

Шоир ёдини, унинг шеъриятини тало-тўпли замонлар тўфонидан уни қароғлари остига яшириб, юрагининг туб-тубларида асраб, жон пардасида авайлаб олиб ўтган шоир-парвар эл, ғазалпарвар юрт одамларига таъзим бажо айладилар улар.

*Азм айла, сабо ул гули хандонимға,
Не гул-ки қуёшдек моҳи табонимға,
Етгил дағи иштиёғ ила, Бобурдин,
Зинҳор дегил салом туққонимға.*

*Аҳбобга ҳар хат-ки, савод этгайсан,
Бизни дағи ул битиғда ёғ этгайсан.
Мақсудки, қасида агар келса бу ён,
Бир нома била кўнгулни шод этгайсан.*

*Кўзим эви юзидин мусаввар бўлди,
Бу важҳ била кўнгул мунаввар бўлди,
Юз шукурки, Бобур киби ошиғликда,
Хар неки тилаб эдим, муяссар бўлди.*

Ҳа, Бобур орзу айлаган бахт мамлакатада яхшилиғ кезиб юрибди. Буюк байрамлар, қутлуғ давралар, ўтли ан-

жуманлар унинг мумтоз номи билан яхши ишлари билан боғланмоқда. Заколлар, иймонлар, яхшилиғлар, меҳрлар ўз маконига қайтган юрт ўз фарзандини, султонини, шоирини эъзозламоқда. Ғофил замонлардан дод айлаб, юртини унинг неъматларини соғиниб, ўртаниб, ёниб ғазаллар битган шоир номи билан иншоотлар қурилмоқда, янги кўчалар очилаётир, янги боғлар безанаётир. Бу яхшилиғ дегани эмасми?! Бу — яхши инсон бахш айлаган умрибоқийлик эмасми?! Бобур тантаналари кунларида Андижон халқига келтирилган зилол сув учун Андижонликлар Бобур руҳини шод этиб, яхшилиғни улуғлаб тиловатлар айладилар.

*Эй ел, бориб аҳбобга номимни дегил,
Ҳар ким мени билса, бу каломимни дегил,
Мендин демагил гар унутилган бўлсам,
Ҳар кимки мени сўрса, саломимни дегил.*

*Не ҳам мени хушлару не бегона,
Не ғайр ризо мендину не жонона,
Ҳар нечаки яхшилиғ қилсам афсун,
Халқ ичра ёмонлиғ била мен афсона.*

Буқун Турон эли Бобур ҳайкали пойига, яхшилиғ деб аталган бир ёруғ олам пойига кўзларини сурмоқдалар. Ўтли давраларда йигит ва қизлар, келинчақлар унинг ғазалларини ёд ўқимоқдалар. Кексалар инсоф-диёнатни унинг ғазаллари тили билан сўзламақдалар. Барно-барчинлар мусаффолик, йигитлар улуғворлик, тантилиқ оғушида шоирини ёд этмақдалар. Юрагига мунис бир ҳамдам излаган бувилар уни, яхшилиқни ёд этурлар.

Инсон юрагига яхшилиқнинг қайтгани рост бўлсин. Атлас тўқиш фабрикаларида «Бобур чопони», «Бобур дўпписи», «Бобурий», «Ҳумоюн беқасамлари» тўқилмоқда. Андижоннинг «Боғи шамол» даҳасида уч юз гектарларга чўзилган Бобур боғи ифор гулларини, тар меваларини, ям-яшил оламини кўз-кўз айламакка интизор.

Тошкент, Самарқанд, Наманган меъморлари, наққошлар

ри, ганчкорлари, мўйқалам соҳиблари бор санъатини, бор маҳоратини яхшилиғ ишига бахшийда этдилар.

Бобур номидаги дам олиш масканлари бунёд бўлди. Боғлар, хиёбонлар, гуллар, чаманлар уни ёд айламакка баҳорни кутарлар. Қушлар яхшилик номини айтиб чарх урарлар. Яхшиликларга макон бўлган бу кўҳна мавзеда эзгуликни қутлаб, шарафлаб кумуш тонглар отарлар. Сурма-ранг оқшомлар қўнарлар. Элни, улусини улуғлаб кунлар ботарлар. Умри, хаёли, орзуси элига яхшилиғ бўлган шoirнинг руҳи шоддир.

*Йиллар тилаб ишни қаю сахлаб турдум,
Юз жаҳл била ишни мунга еткурдим,
Маргона бўл эмди, яхшидур иш келиши,
Танрига сени, элни сенга топширдум.*

Ҳаётнинг бу кенг, бепоён, ҳикматлар, донишмандликлар, инсонийлик сабоқларига тўла саҳроларига яхшилиғ, унинг мардумларига ўқтамлик, закийлик, ўқтамларига сажийлик, беҳиштларига боқийлик, йигитларига мардлик, қизларига маъсумалик, барчинлик тилаб йўлга чиққан ўшал бизнинг эзгу хаёлимиз, ўшал беҳолгина ирмоқча юра-юра, зарифгина қўшиғини куйла-куйлай пурвиқор тоғлар ҳузурига келиб қолди. Ул тоғлар пойида туриб таъзим айлади, тавоф қилди. Яхшилиғ номи билан аталувчи қўшиғини куйлади...

«Бори элга яхшилиғ қилғил-ки, мундин яхши йўқ»...

Ул садалар тоғу-тошларга, қояларга, далаларга урилиб аксадаларга айландилар. Қоялар узра ошён айлаган асрий чинорлар, тоғлар бағридаги ям-яшил арчалар, учқур қояларга бошини қўйган ошпоқ булутлар, ложувард осмондан ҳам садо келди: Бори элга яхшилиғ қилғил...

Тоғлар бағридан сирғалиб, нозик сибизғасини чалиб, майингина куйлаб оқаётган ирмоқлар такрорладилар каломни. Турфа оҳанглар, турфа созларда сайрагувчи қушлар такрорладилар бу сўзни. Сарин еллар шивирлаб, бу ҳикматни такрорлаб ўтдилар. Бу ҳикмат сойлар тўлқини ичра соҳилларга урилиб жаранглаб эшитилди.

Боғлар баҳорини, бокира табиат наҳорини бағрига босиб бу каломни ёд этдилар. Қумрилар, тўтилар, тўрғайлар... ҳатто тоғлар бошида чарх ураётган бургутлар, лочинлар сўзладилар уни.

Ҳаётнинг бепоён, беомон саҳроларидан, дунёи зорнинг шўришларидан, турфа ўйинларидан омон ўтган ирмоқча тоғларга, боғларга, бутун борлиққа, еру заминга таъзим айлади. Яхшилиғ отлиғ неъматини бағрига яшириб яхшиларни излаб талай йўллар босган голиб эканидан, барҳаёт эканидан қувонди.

Тоғларга, ўлмас қояларга айланиб қолган барҳаёт сиймолар ҳузурида туриб қолди. Тоғлар уни бағирларига олдилар. Бағримизда беозор қўшиқларингни куйлайвергин дея изн бердилар.

Шу-шу ирмоқлар тоғлар бағрида яхшилиғ куйини куйлаб, яхшилиғ сўзини сўйлаб оқар эмишлар... Ирмоқчани бағрига босган тоғлардан умр бўйи, асрлар бўйи яхшилиғ неъматини таралиб турармиш.

*Сенинг била сўз муқаррар андоғ қилайин,
Оламда сени мўътабар андоғ қилайин,
Тангри ҳақи бу хизмат агар сен қилсанг,
Ҳар навоки кўнглунг тилар, андоғ қилайин.*

МАҒРУРЛИКНИНГ ТАХТИ РАВОНИ...

Дарёлар тўлқин йиғадилар. Жилғалар, ирмоқлар шаршараларни бағрига олиб, куч йиғиб, уммонларга айланади. Боғлар, қирлар, дала-тузлардан ўтиб, не-не чанқоқ соҳиллар, қақроқ лабларни қондириб, ҳосил хирмонларини чош этиб... охири ўзини денгизларга топширадилар. Жилғалар дарёлар бағрига сингиб, тинадилар.

Кўшқлар, тахти равонлар қулайди. Ёғдулар сўнадилар, юлдузлар учади, йўқлик оламига кўчади бир кун.

Инсон ҳам шундай. У ҳаётнинг олис, равону-норавон йўлларидан боради. Кечалар ва кундузларнинг бағрига ўз қувончларини, дардларини, кашфларини иншо этади. Шаҳарлар қуради. Боғлар кўкартиради. Яна янги ниҳоллар экади. Ризқи рўз тикади. Яхшиликлар, эзгуликлар, хайру-эҳсонлар ила оламини, умр салтанатини фаровон этади. Бу қадим дунёда бир тутам хаёл, бир нуқра кўз ёшдай яшаб ўтган инсон боласидан нелар қолади? Яхши ном...

*Савол... савол яралар оҳиста-оҳиста,
Юрагимда нолалар оҳиста-оҳиста.
Кема кетар денгизга оҳиста-оҳиста,
Мен хаёл денгизига оҳиста-оҳиста.*

Ажиб, инсон океанлар қаъридан дур излайди. Она ернинг бағридан неъматлар, маъданлар қидиради. Унинг ширин ва аччиқ хаёлларининг тубида ҳам инсон излари бор. Мангу музликларда, саҳролар, ёбонларда, сўнгсизлик, бепоёнлик қаърида, тарихларнинг қатида у бор. У ненидир излайди. Излагани яхши ном. Лекин баъзилар молу давлат қули. Яна биров шон-шуҳратга бандадир. Биров амал курсисини ҳеч нимага алишмайди. Биров зебу зийнат қулидир. Наздимда, давлатга мағрурликдан ҳам ёмонроқ, даҳшатлироқ, қашшоқлик, гадолик йўқдир.

*Кўп олтин, кумуш сори қўл солмоғил,
Ки тутсанг, кафтингни қаро занг этар.*

*Икки қаро пул, чекибон даст ранж,
Яхишроқ андин-ки, шоҳ инъоми ганж.*

Басра шаҳрида бир очкўз бўлган экан. У олтин-кумуш йиғишга муккасидан кетган экан. Шарқ адабиётида саховат тимсоли бўлган Хотам Той саховот ва карам кўрсатишда қанча ном қозонган бўлса, ҳалиги давлатпараст дирҳам йиғишда ундан машҳурроқ экан. Ушбу хасис ва пасткаш киши кўп машшақатлар чекиб битта-битталаб олтин-кумуш йиғар эди. У катта бир хазина тўплагач, уларни ер тагига кўмди. Бу тубантабиат яна шунга тенг келадиган бойликни тўнига гир айлантириб тикиб олган эди. Яширган беҳисоб олтинлар ўша шум ҳирсли кишининг кўзига ҳатто кундуз кунлари ҳам осмонда ярақлаган юлдузлар каби кўринар эди. У ўзича, танимга қувватгина эмас, балки жонимга сиҳат ҳам шу олтинларим туфайли, деб ўйларди.

Иттифоқо, бир куни у савдо-сотик қилиш учун дарё соҳилига келди. У ерда савдо қилган молидан тушган ҳаром пулларига таом олиб еди. Шундан сўнг, қўлини ювмоқчи бўлиб, дарё лабига энгашди. Аммо тўнига тиккан олтинлари оғирлик қилиб, уни сувга тортиб кетди. Хасис киши ана шу ёмон феъли туфайли дарёга чўка бошлабди. У сувдан чиқмоқчи бўлиб, изтироб билан чунон талпинар, биров келиб қутқарар деган умидда бақириб-чақирар эди. Аммо одамлар ёрдамга етиб келгунга қадар, у дарё тубига чўкиб бўлди. Чунки, унинг олтиндан бўлган лангари беҳад оғир эди. Шу сабабли у сув тубида садаф ичидаги гавҳардек қолиб кетди.

Унинг жонига офат етказган нарса, албатта, ўзи йиққан сийму зар эди. Шунингдек, унинг яшириб қўйган хазинаси ҳам талон-тарож бўлди. Олтин-кумуш йиғиш оқибати ана шундай мудҳиш воқеа билан тугади. Сен бундай жирканч ишлардан қўлингни торт! Уларга зинҳор майл кўрсатма, чунки бу фано денгизи дунёга доимо даҳшатли тўлқин уриб туради...

Давлатга мағрурлик... унинг кўринишлари, қиёфаю турланишлари турфа-турфа ранглардадир. Жаранглари, жил-

валари, оҳанглари ҳам ранг-баранг. Уни сиз курсиларда, давраларда, шоҳона тўйларда, тақчиллик дамларида ҳам сочилаётган пуллар, кимнингдир ўта киборли нигоҳлари, камситувчи сўзларида, кимнингдир дашномлари-ю, кимнингдир армонларида учратасиз. Ҳа, ҳар куни, ҳар сонияда кўриб турасиз. Дилингиз оғриydi, дарз кетади. Индамайсиз. Индай олмайсиз.

Давлатига мағрур кимсалар андиша уйдан анча узоқ кетганини англамайди чоғи. Бу узоқлик, андишасизлик юрагимни маҳзун айлади, руҳимни ғариб этди. Биз каби зиёлиларни аллақачонлар қашшоқ ва ночор тоифасига қўшиб камситишни бошлаганлар ҳам ана ўша андишасизлар бўлади. Дарҳақиқат, зиёли ойликка кўз тикиб, хаёллар дарёсига фарқ бўлиб юрган бир пайтда, пулдор савдогарлар донг чиқарарга, ким ўзарга тўй қилиш ҳақида бош қотирадилар. Иттифоқо, тўй... Давлатига мағрур кимса эшигининг рўбарўсида, балки ёнгинасида камбағал, қўл учида кун кўрувчи, рўзғорини бир аммалаб тебратиб, қора қозонини бир амаллаб қайнатиб, бир этак қора кўзларига ризқ улашиб ўлтиргандир балки. Балки бемор тўшагида ётган қўшниси, ҳамқишлоғи меҳр-мурувватга зордир. Хайру эҳсонга ташнадир. Замона зайлига боқиб, андишада, қаноатда юрганлар қанча. Ўғил уйлай олмай, қиз чиқара олмай юрганлар бор. Дабдабали тўйлардан, дабдабали орзу-ҳаваслардан ўзини тийганлар озми?

Давлатига мағрур кимсалар буларнинг барчасига нописанд қарашни уддалайди. Бошқаларга ўзини кўрсатиб қўйиш гурури устуворлик қилади. Тўй бошлайди.

Тўйнинг таърифиди сўзлар адашади, тўйнинг тафсифиди кўзлар қамашади. Пул дегани хазонлардек соврилади. ёмғирлардек ёғилади.

Э воҳ, йигирма тийин жаранглаб ерга тушса, одам боласи ортига қарайди, ерга эгилиб пулни олади, унинг чанги губорини қоқиб, албатта, киссасига солиб қўяди. У нон билан баробар бўлгани учун.

Тўйда ўйинчилар боши узра пулни хазондек сочаётган мағрур кимса уни нондек эъзозлашни биладими? Кўриб

қўйинглар, дегандай киборли қарашлар қилади. Даста-дас-та эликталиклар, сўнг... юзталиқ, мингталиклар ҳавода му-аллақ учар, айлана-айлана оёқлар остига бош қўяр, ўз қис-матидан уялгандай лойга қорилар, тупроқларга беланар, болакайларнинг, ўйинчининг товонлари остида эзғиланиб инграр эди...

Пул сочиш... Чиройли кўринмас экан кўзга. Бу — танг-рига шукроналикни созуришга ўхшайди, худди. Бу — ин-софни, андишани, диёнатни созуришдир. Бу — замон зай-лига исёндир. Эндигина тикланаётган юрт, одамлар юзига оёқ қўйиш, қолаверса, ўздан кетишнинг бемаъни намои-ши! Бу — тангрининг нури ҳидоятини, бандалари учун ато айлаган ризқи рўзини созуриш эмасми, одамлар!

Юрт ишончи, эл ишончи рамзи бўлган пулни, давлат бел-гиси қўйилган муқаддас нарсани ер билан яксон қилиш, оёқлар остига ташлашнинг маъноси не? Шонми? Шуҳрат-ми? Давлатга мағрурликми ё?

Маҳзун хаёлларим, негадир, ўшал кўнгилисиз манзара ат-рофида айланади. Чиркин, ҳа, чиркин хонадоннинг чиркин одати, чиркин пулларига эгилган не азиз бошлар, узатилган не мўътабар қўллар, оёқлар остида пул тераётган гўдаклар, аёлларга қараб эзиламан. Бу ҳолга термулиб, лабини тиш-лаб, бошини тебратиб, ранжиб чиқаётган қариялар, кўзига ёш қалққан камбағал кишилар, қўли калта ночорларга қараб эзиламан. Сиз-чи? Сиз қувонармидингиз?

Давлатига мағрур кимсанинг эл олдида тортган луқмаси ҳалол эканига ишонармидингиз? Ул таомларни кўнглингиз тортиб тановул қилармидингиз? Эй гўдак, ерга сочилган пулларни олма, қўлингни тортгин. У нопок пуллар сенинг масъум болагингни увол қилгай, завол етказгай. Дунёга не-не улуғ зотларни берган, жами эзгуликларнинг, муҳаб-батнинг дояси бўлган аёл, ерга эгилманг, ғурурингизни бук-манг. Ердаги садақалар сизнинг улуғ шаънингизни, оналик, аёллик заковатингизни ерга ургай. Ул нопок пулларни кўзин-гизга суртманг, тўйларга етказсин, дея орзуланманг. Ўрнин-гиздан туринг. Сизнинг назокатингиз, оналик салтанатин-гиз ҳар недан буюқдир.

*Дунёга ҳамма нарса чақмоқдек чақнаб кетур,
Тахту бахт, амру ғуломлик, олди-берди бариси.
Лек яхши ном қолса одамган, нетар,
Ундан тилло сарой қолганидан яхшидир.*

*Йўқликдан пок келиб, нопок бўлдиқ биз,
Шўху қувноқ келиб, ғамнок бўлдиқ биз.
Кўзимиз тўла ёш, юракда олов,
Умр хаёлга кетди ҳам хок бўлдиқ биз.*

*Эй тун-кун дунёга кўз тиккан киши,
Ақлингни жўймасин дунё ташвиши.
Ахир, эсингни йиғ, хушёрроқ бир боқ,
Недир бошқаларга унинг қилмиши.*

Одам боласи билади, одам эшитган. Бу дунёнинг, бу очуннинг бир қўлида нон, бир қўлида шон бўлган ҳамиша. Шон дея нонни увол қилган одам элнинг қарғишига дучор бўлгусидир. Элнинг қарғиши шундай куч, шундай қудратки... эл қарғиши бир мисқолдан урса, чақин теккандай ерга киргизади. Унинг меҳри шундайки, бир қатрадан берса осмон қадар улуғлайди. Худди шу элнинг, шу қадим Туронимизнинг яхши удумларини унутдикми?

Келин-куёвлар, хонандаю раққосалар бошидан гул сочмоқ одатимиз бор эди-ку! Тўйларимизда ана шу гўзал гул сочиш одатимиз яна урф бўлсайди, деб орзуланаман. Келин — куёвлар пойига нурлар пойандози тўшалишини истайман. Гуллар, ширин хаёллар, орзуларга эврилиб, дилимизда ойлар тўлишсин. Тўйга келганларнинг хаёлида чаманлар чирой очсин. Гуллар сочайлик, яхшилар. Баҳру байтлар айттайлик, ёр-ёрлар куйлайлик. Келин-саломлар бўлсин. Майхўрликлар ўрнига оталарнинг ширин ҳикматларини, тилакларини тингласак ярашмайдими?!

Пул сочмоқ, уни совурмоқ одатини чиқарганлар гул сочмоқ одатимиздан маҳрум кимсалардир. Маънавий олами тақир, чўлу биёбонларда қолган одамлардир. Дарди, хасрати, аламлари оламга татигулик элнинг фарзанди давлатига маф-

рур бўлмайди, элнинг кемтикларига чора излайди мард бўлса. Ҳайрли эҳсонларни ўйлайди. Элнинг иллатларини эмас, ҳикматларини алқамоқ даркор. Унинг донишмандликларидан баҳралар изламоқ яхши. Умар Хайём ҳикматлари ёдимга келади.

*Бир сўнгакка сордек қаноат қилмоқ
Афзалдир нокаста бўлгандан меҳмон.
Нокастинг шинилик нонидан яхши
Ўзинг топиб еган бурда арпа нон.*

Ақли, шуури, подшоҳлик салоҳияти ила мамлакатнигина эмас, бутун дунёни лол айлаган бобомиз Темур ўз давлатига мағрур бўлганмиди? Дунёлар илми, коинот илмининг билимдони мунажжим, аҳди дониш Мирзо Улуғбек давлатига мағрур бўлганмиди? Одамларнинг оёғи остига пуллар совурганмиди? Илму маърифат юксак ахлоқ, одамийлик, одмилик, эҳсон, ўқтамлик илмини, одобини тарғиб айладилар улар... .

Бобомиз Темурнинг ўлим тўшагида сўйлаганларини, васиятларини, наҳот, ўқимаган, лоақал эшитмаган бўлсак?! «Миллатнинг дардларига дармон бўлмоқ вазифангиздир, одамлар! Заифаларни қўрингиз. Йўқсилларни бойлар зулмига ташламанг...», «Бизким Мулки Турон, Амири Туркистонмиз. Биз ким, миллатларнинг энг қадими ва энг улуғи Туркнинг бош бўғинимиз» деган эди у. Бу гаплар шунчаки мақтаниш учун, ёйинки писанда учун айтилган сўзлармиди? Йўқ!

Эй ғофил инсон, улуғ миллатингга, теран томирингга, чуқур идизингга, тоза, мумтоз халқингга, бой тарихингга, покиза иймонингга, жаннат оёқлари остида бўлган онангга муносиб бўл. Уларнинг шаънига доғ туширма, ўткинчи давлат, мансаб учун қувонма, боболар ёдини хоксор айлама. Уларнинг руҳини чирқиратма, дегани бу.

27 ўлканинг хоқони бўлган бобомиз Темурнинг салтанати чегаралари Идил дарёсидан Ҳиндистондаги Ганга наҳригача, Тангритоғдан Измир ва Шомга қадар узалган, илму ҳикматларни қатралаб, мисқоллаб йиғиб келтирган фозил бир инсоннинг умр бўйи йиққан жавоҳирлари эди бу.

*Инсон умри иморатдир... шундай бир қиёс келди,
Умр қалъа, заҳматларда йиллаб бино бўлади.
Кимнинг номи мангу яшаб қолаверади элда,
Элни деган одам элнинг ардоғида ўлади.*

*Инсонликнинг иморати яшар замон, замоналар,
Унга боқий умр берган инсонийлик закоси.
Лекин шу бир замонга ҳам сиғмай яшар ёмонлар,
Инсон номин оёқ ости қилган ногонлик балоси.*

Юртбошимиз дунё кезиб юрибдилар. Юртни, одамларни ўйлаб, ободлик, рўшнолик излаб юрибдилар. Йўллар, чоралар, тадбирлар кўраябдилар. Одамлар турмушини яхшилаш учун имконлар топаябдилар. Ёлғизларга, боқувчисини йўқотганларга берилаётган кўмак, узатилаётган имдод кўллари имкон қадар. Эл дуода, умидда. Карвонбошиларимиз омон бўлсин. Юртимиз нурли манзилларга етиб борсин.

*Донишлик бер бу кўҳна, бу фозил дунёларга,
Мавж бер, тўлқинлар яна наҳр ила дарёларга,
Ўқтамларингни ярат бу ташна маъволарга,
Танграм, инсонни иймонидан жудо айламагин.*

Умри фарзоналар, бир дам қулоқ беринг. Юртингизда йўқсиллар бор, огоҳ бўлинг, дилгирлар бор, мағрурлар бор, ноинсофлар бор. Ҳеч бўлмаса, андиша қилинг.

Куррайи замин, сенга ёлворгим келади. Инсон юраги ардоқланиши, севилиши қўриқланиши керак. Ахир, у мамнунлик, шукроналик, завқ, сурурлар ичра яйрашга, яшашга яралган. Бас, шундай экан, нечун юраги озорларга тўлади? Нега биров ўта мағрур, нега биров хўрланади? Нега бировлар пул совуради, бировлар изтироблар ичра қоврилади?

Қизил китобларга йўқолиб бораётган ҳайвонлар, қушлар ороллар, кўллар, дарёлар ҳақида ёзадилар. Ҳисоб китобини оладилар, қайғурадилар, чора ахтарадилар. Мажлисларда қарорлар, режалар тузадилар. Хайрия жамғармалари ишга тушади. Нечун йўқолиб бораётган инсонийлик, қисқариб

бораётган инсон умри, ҳасталаниб, оқсоқланиб бораётган одабийликни қизил китобларга ёзмайдилар? Нега?

Давлатига мағрур кимсалар оёқ ости қилаётган, хўрлаётган, қабулига киритмай, икки оғизгина зорини эшитмай зор қилаётганлар нега қора китобларга ёзилмайди? Нега? Мағрурлик деворининг ортига беркиниб олган баъзи тўралар, киборларнинг эшиги олдида интизор бўлаётган чорасизларни нега ҳимояга олмайдилар? Баъзи курсиларда давлатига мағрур кимсалар йўқми? Мағрурликнинг тахти равонида ўтирганлар-чи?

Эй кибрнинг бандаси, эй давлатнинг қули, диёрингизда токи бир гадо бор, токи бир бечора бор, токи кўзи ёшга тўлган аёл бор, сизнинг мағрурланишга ҳақингиз йўқ! Сиз хоксорларга мағрурлик, хотиржамлик, қорни тўқлик, усти бутунлик улашинг. Сизнинг давлатманд эканингизга ишондилар ўшанда. Дуоларга қўл очадилар. Элни, юртни обод қилиш учун бош қотираётган, жон койитаётганларга кўмакка келинг. Бисёрлигингизни, ошиб-тошиб ётганлигингизни сўзланг. Етим-есирларга боқинг. Токи соврилган пулларнинг уволи тутмасин.

Бу дунёи зорнинг армонлари, дориломонларига гувоҳ бўлган само, не-не сиру синоатларга кўҳна сандиқ бўлган она ер айтсин. Нега гадолар пайдо бўлади? Давлатига мағрур кимсаларнинг хатоси эмасмикин бу! Фақат ўзим бўлай, ўзгалар юпунлиқда кун кечираверсин деювчиларнинг со-вурган пуллари, гуноҳлари эмасми?!

*Тенгрим мени не айласа, бечора турурмен,
Бечоралигимдин эла афсона турурмен.*

*Номус этарлар кўриб ул хору хасимни,
То мурғи маломатларга кошона турурмен.*

*Ўртанса вужудим бори токим, ажаб эрмас,
Бир шами руҳим ҳуснига парвона турурмен.*

*Ҳеч ким мени обод эта олмас бу жаҳонда,
Ул нахну қасамнодағи вайрона турурмен.*

*Фафлатга эрур халку халойиқ бари, билдим,
Юз шукур кавокиб киби сайёра турурмен.*

*Дарёи муҳаббат аро ишқ аҳли урар мавж
Қаърида садаф, батнида гурдона турурмен.*

*Вайсий, гема ҳақ менга берур жавру жафони,
Сабр айлагучи жаврига мардона турурмен.*

Яқинда Фарғоналик бир фермер ҳақида гапириб бердилар. Миллионер фермернинг оталиғидаги мол-холлар ва бошка тафсилотлар ҳақида сўзлаб бошингизни қотирмоқчи эмасман. Ҳозир бизда бундай фермерлар кўпайиб бораяпти. Соф жамфарма пулларидан болаларга стипендия ажратибди. Аъло баҳоларга ўқийдиган болаларга бериладиган пул фермернинг саховати, албатта. Лекин маънавий томони ҳам бор. Стипендия олувчи болалар аввалига бармоқ билан санокли экан, бора-бора улар кўпайиб, аълочиларнинг сони ортиб бораверибди. Мактабда ўзлаштириш, давомат, билимга қизиқиш, китобга рағбат. . . Болалар олаётган стипендиялар беш юз сўмдан, беш минг сўмгача экан. Билими, одоби, меҳнатга муносабати, она ерга муҳаббати, хулқи ҳисобга олинар экан. Фермер жорий қилган бу тадбир болалар яшаётган, билим олаётган оилага, мактабга қони фойда келтираётганини сўзладилар. Моддий кўмак, маънавий тарбия. Ҳар қалай бу иш одамларнинг оёғи остига пул созуришдан минг маротаба афзал, савоблидир.

Юзни кўриб шукур қил, мингни кўриб фикр қил — дейдилар халқимизда. Юртимиз дунё мамлакатлари билан бўйлашаётгани, уларнинг энг яхши тажрибаларини ўрганаётгани хушдир. Бирлашган Араб амирликларида бўлганимизда кўп яхши анъаналарни кўриб таъсирландик. Улар ўша халқнинг ардоғидаги, кўз қорачиғидаги табаррук анъаналар. Давлатманд кишиларнинг мағрурлигидан эмас, одамийлигидан қувондим. Ўрганса, арзир экан, деган ҳаёл ўтди дилимдан.

Ғамнинг, мусибатнинг, изтиробларнинг ранги, туси дунёнинг бари бурчида бир хилдир. Лекин унинг чоралари, дардли кишига муносабатлари турлича. Гарчи мусибат қарши-

сида шоҳ ҳам, гадо ҳам бирдай мунғаяди, кўзлари ёшга тўлади. Бирлашган Араб амирликларида энг яқин кишиси — умр йўлдошини йўқотган аёлни, унинг болаларини давлатманд кишилар ҳимояга олар эканлар. Кийим-кечаги, тирикчилиги, бошқа ҳаражатларидан хабар олиб турар эканлар. Токи бу оила бирор муҳтожлик сезмасин. Токи бирор кимсага бош эгиб бормасин, токи муҳтожлик деб ёмон кўчаларга кирмасин... Давлатига мағрур элнинг бева онага, болаларига бундай илтифотидан наинки мусибатли кўнги, олам яшаради, наздимда. Аёлнинг орини сақлаган эл, юртнинг орини сақлайди. Ҳа, шундай, ҳеч ким эл-юрт ғамидин йироқ бўлмасин. Ҳеч киши давлатга, мансабга мағрур бўлмасин.

Инсондаги энг катта бойлик нима? — деб сўраб қолишадди баъзан. Наздимизда, инсондаги катта ва энг ноёб бойлик бу — юрак, қалб бойлиги. Қалб бойлигидан ортиқроқ дунё йўқ.

Дунё кенг беҳудуд, гўзал, фусункор. Унинг манзиллари, сўқмоқлари беҳисоб. Инсон хаёлларининг, орзуларининг ҳам поёни йўқ. Наздимизда, манзилларнинг энг мунаввари, энг олийси, бу оддийлик, камтарлик манзилдир. Сўқмоқларнинг энг беҳатари, энг бебаҳоси, бу инсон юрагига олиб борувчи сўқмоқдир. Инсонийлик китобига битилган энг олий бурч, бу инсон юрагини қўриқлаш, эҳтиёт қилиш, уни асраш бурчидир.

Одам боласи карнай чалинаётган, ноғора базм қурилаётган, пуллар хазонлардек сочилаётган манзилга эмас, энг аввало, кўз ёши тўкилаётган, изтироб ичра қорилиб, имдод қўлини кутаётган инсон ҳузурига тезроқ етиб боришни хаёл қилса, деб орзуланаман.

Халқнинг мўътабар боболари, кўҳна момолари бизга кўкрак керишни эмас, ҳамдардликни, одмиликни кўпроқ ўргатганлар. Биз сув ичган дарёларнинг сувлари тоза, ўзани кенг, тўлқинлидир. Улар катта-катта, муаззам кемаларни, наинки кемалар, дунёларни бағрига сиғдириб, эл-юртга баҳралар бериб оқиб ўтдилар. Ана шу дарё соҳилларига термуламан. Улар менга бахтиёрлик, мағрурлик ҳада айлайдилар. Улар менга улуғворлик салтанатидан ҳикматлар сўзлайдилар.

КУМУШБИБИ ҲУЗУРИДА (Адиб яратган боғ)

Абдулла Қодирий (Жулқунбой) йигирманчи йиллардаги туркий тиллар адабиёти баъдий прозасининг энг зўр устасидир. Унинг романлари 1920 йилларда гўё текис саҳрода тўсатдан Помир тоғлари вужудга келгандек пайдо бўлди. Қодирий асарларини Қурмонғози ёки Чайковский куйларини тинглагандек дам олиб, мириқиб, гашт қилиб ўқийсан, киши. Адиб ҳақида бу каби қайдларни жуда кўп ўқиганмиз.

Бугун биз ҳурматли ўқувчиларимизга тақдим этаётган ҳикоямиз А.Қодирий ҳаётининг ўзга бир олами ҳақида сўзлайди.

Тошкентнинг собиқ ўн икки дарвозасидан бири — Самарқанд дарвоза яқинида адибнинг ўз қўли билан экилган дарахтлар ўсиб турибди. Бу ерда Қодирийнинг зурёдлари яшайдилар. Қодирий фарзандларининг каттаси салкам етмиш ёшда, энг кичиги бешиқдаги чақалоқдир.

Биз муҳтарам адибимиз ижод қилган, — унинг нигоҳи тушган боғда бўлдиқ, у босган табаррук излардан бордик. Унинг фарзандлари билан ҳаётдаги Отабек, Кумушбиби ва Офтобойимлар билан учрашдик.

Ўзбекистонимизда, Тошкентда боғлар кўп. Лекин оқшомлари мил-мил юлдузлар тўкиладиган, қушлар ҳар тонг базм қурадиган, булбуллар ҳар субҳичоғ гулларга рози дил сўзлайдиган ўзга бир сўлим боғ ҳам бор. Бу Қодирий яратган боғдир. Бу боғ шунчаки боғ эмас. Ўткир қалам соҳиблари, улуф сўз усталари, санъаткорлар, ўктам алломалар, фозиллар — Алексей Толстой, Садриддин Айний, Ойбек, Ғ.Ғулом, Ҳ.Олимжон, Усмон Носир, Уйғун, Миртемирларнинг пойи қадами етган, санойи нафисларнинг адабий давралари, ўтли суҳбатларига гувоҳ бўлган боғ.

Шу боғда, А.Қодирийнинг шоирона диди билан қурилган

икки қаватли шийпонда унинг дўстлари Тавалло, Ҳислат, Сўфизода каби кўҳна авлод шоирлари тез-тез тўпланишиб мушоиралар қилишарди. Рус олимлари Поливанов, шарқшунос олимлар Эдуард Бертельс, қомусшунос Юдахинларнинг суҳбатига гувоҳ бўлган бу боғ эндиликда Қодирий мухлислари учун ишқ қадар, имон қадар табаррук, муқаддас бир даргоҳдир. Соҳибининг пойига тўшалгувчи кўклам сабзаларини, зулфини тараётган тоқларни тамошо қилгимиз келди. Қодирий севган — терак бўйи келадиган жарликдан тугёнлардай тўлқин уриб оқаетган Бўзсув қўшиғини тинглагимиз келди. Бораяпмиз. Ёмғир ҳам шивалаб ўтди. Томчиларга айланган армонлар ер бағрига сингди. Қушларнинг жон олгувчи хониши бошланди яна. Булутлар пағасини тўзғитиб ўйнаётган сабо ҳам ўша боққа ошиқаябди чоғи. Сабо қанотларини ёйиб, сарин елларга айланди. Бўйдор тераклар баргини шивирлатиб ўтди. Тонг нури худди шу сонияни кутиб тургандай япроқлар орасидан саҳий заминга қуйилади. Бу нур, бу офтоб, бу тонг бизга муҳтарам салафимизни эслатади. Эл севган адибни эслатади. Қалб йўллари ёруғ, офтобли адиб орзулари ақлу заковати, фазлу камоли, теранлиги билан ўзи ўсган хонадонни, шу боғни кенг дунёга улай олди. «Ўтган кунлар», «Меҳробдан чаён», «Обид Кетмон» каби ўлмас асарлари кўприк бўлди унга. Уни бугунги кунда бутун дунё ўқимокда, тан олмоқда. У яратган асарлар минглаб, миллионлаб юракларга муҳаббат, мурувват олиб кирди. Кексаларимиз инсофни, диёнатни унинг асарлари тили билан сўзлаб келадилар. Оналаримиз юрагига мунис бир ҳамдам излаган чоғларида, унинг асарларини қўлга оладилар. Бу муҳаббатлар — меҳрибон қўлларга айланди. Ҳаёт қўлларига. Қодирий набиралари, чевараларининг бошини силаётгир энди бу қўллар.

Азиз, қутлуғ хонадон, сеvimли ёзувчининг муносиб ворислари, хешу ақраболари, закий қўни-қўшнилари - Сизларга баҳрали, муҳаббатли қалам аҳлидан, ўқувчиларидан саломлар олиб, ҳузурингизга келдик. Қодирий хонадонига келин бўлган гул келинчаклар, келинсаломингиз учун минг бор ташаккур. Муҳаббат мутриби Қодирийнинг меҳри би-

лан йўғрилган, йўқ-йўқ шу меҳр авайлаб баркамол айлаган ишқ маъбудаси — Ойкумуш, ҳузурингиздамиз. Сизнинг бахтиёрлигингиз не-да?.. Билгимиз келади. Бизни боғ остонасида кутиб олган хушфёъл, хушкалом, хушкамол аёл Қодирийнинг катта қизи — Назифабиби эдилар. У бизни ичкарига бошлади. Бу йўлаклардан шошиб, ошиқиб юрмоқнинг ўзи гуноҳ. Ҳар одимда қутлуғ инсон пойи қадамининг излари бор. Назифа биби салкам етмиш баҳорни кўрган эдилар ўшанда. Пиру фозила аёл шу фараҳли боғ қучоғида отасининг бағрида кечган қизалоқлик чоғларини хотирламоққа уринади.

— Отамизни мен сўнги бор кўрганимда 44 ёшда эдилар, — деб ҳикоя қилади у. — Отамиз меҳнаткаш, ерни севган, парвариш этган инсонни ҳаддан зиёд улуғлар эдилар. Шунинг учун бўлса керак менинг бўлгувси қаллиғим Одилбек хожи ўғли Муҳаммад Аминбекни боғимизга чақиртирдилар. Қўлларига кетмон тутиб, ер чопишга ундадилар. Ҳа, синов эди бу. Ерни севадими бу одам? Қора ишдан ҳазар қилмайдими? Ер ишларига тоби қалай? — деганлари эди бу. Ҳамма кўёвларни ҳам шундай имтиҳондан ўтказар эдилар. Ер ишига билимсиз йигитлар бу хонадонга муносиб эмас эдилар. Аминбек имтиҳондан яхши ўтди чоғи. Тўйимиз бўлди. Биринчи фарзандим қиз эди. Унга отам (Қодирий) Фарзона деб исм қўйиб бердилар. Фарзона отамнинг тўнғич набираси эди. Уни чопонига ўраб боғ айланиб юрганларида, сўрардим. Адажон, Фарзона сўзининг маъноси недир? У киши менга маъноли қилиб қараб қўярдилар-да, — дердилар: Фарзона — доно, зийрак, дегани. Мен набиранинг чиндан-да фарзона бўлиб улғайишини истаيمان Қодирий исм қўйган Фарзона ёзувчи хонадонидagi 31 набира ва 10 чеваранинг бири. У чиндан-да доно, зукко, дилкаш ва ҳусни баркамол қиз бўлиб етишди.

У музыка билим юртини тамомлади. Ўша кезлар 330-боғчада музыка тарбиячиси бўлиб ишларди.

Биз кенг-кабир ойнаванд айвонда Қодирийлар билан сўзлашиб ўтирардик. Бошига оппоқ рўмол ташлаб олган нуроний бир аёл кириб келди. Қўлида гулисафсар гуллари-

дан бир қучоғи, яна аллақандай тугунчак бор эди. Уй бекалари дув этиб ўринларидан туришди, кекса аёлнинг истиқболига ошиқдилар. Онахон фарғоналик экан. Ҳосият бибининг набираларини йўқлаб келибди. Қодирий қабрини зиёрат қилмоққа келибди. Ўз қўли билан пиширилган ёғли кулчалар, сумалакни хонтахта устига оларкан, деди:

— Марғилонликлар Абдуллажонни яхши кўришади, айланайлар. Қутлуғ ёшларининг тўйи бўлаётганмиш, деб эшитдик. Бир зиёрат қилиб қайтайин дедим-да. — Меҳмон аёлнинг исми Марям хола экан. Ёшлиқда муаллима бўлган. У адабиётни жуда севар экан. Айниқса, Қодирийдек ёзувчиларни. Марям опа билан сўзлашиб ўтириб, бир воқеа эсимга тушди. Талабалик чоғларимда поездда кетаётиб тошкентлик тўрт аёлга ҳамроҳ бўлиб қолдим. Марғилонга кетаябмиз дедилар аёллар. Меҳмонгами? — деб сўрадим. Йўқ, Кумушбибининг қабрини зиёрат қилиб қайтмоқчимиз, — дейишди. Кумушбибининг қабри бор эканми? — деб сўрадим, билмагандек.

— Во-ой, айланай, нега бўлмасин, бор! Қодирийнинг китобини ўқимаган кўринасиз-а? — дейишди. Битта китоб бир қўй баҳоси бўлса, уни олиб ўқимоқнинг ўзи бўладими, овсин, гап қўшганди йўловчилар. Дарҳақиқат, «Ўтган кунлар»нинг баҳоси бир қўй баҳоси билан баробар эди ўшанда. Майли, Кумушбибининг қабрини биз учун ҳам зиёрат айлаб қайтингиз, зиёратингиз қабул бўлсин, дегандим одоб юзасидан ўшанда. Бу гаплар кулгуликдек кўринади. Лекин асарнинг қудрати олдида ҳамиша бош эгамиз, таъзим қиламиз ҳаммамиз ҳам.

Қодирийлар хонадонидаги суҳбатимиз давом этиб турганда ойнаванд ромлар ортидан хушрўйгина қиз кўринди, у аста тавозе билан ичкари кирди. Таъзим бажолади қиз. Уни Кумушбиби деб таништирдилар бизга. Энтикиб кетдим. Сулув қизга билдирмайгина разм солдим. Наҳот, бу ўша муҳаббатнинг рангин бўёқлари ила чизилган ишқ маъбудаси. Қодирий асарларининг гултожи. Бутун мусаннифлик санъатини бахшида айлаган ширин жон кўз ўнгимда маҳбубинигина эмас, бегоналарни ҳам мустағриқ айлаган Ку-

мушбиби турарди. Назифа биби сўз қўшдилар. Бу учинчи Кумушбибимиз. Отамиз севган Кумушбиби — Раҳимберди амакимизнинг суюкли қизи Ойкумуш эди. У 18 ёшида ҳас-талиқдан вафот этган. Отамиз ана шу навқирон, гул ёшида кетган суқсурдай қизнинг суратини асарга кўчирганлар. Биз эса отамизнинг асаридаги Кумушбибининг ёдини олиб, укамиз Маъсуджоннинг қизига шу исмни бердик. Кумушбибимиз ҳозир 18 ёшда. Тиббиёт техникумида таҳсил олаётир. Қошимдаги Кумушбиби чиндан-да ўша хаёлий қаҳрамонни эслатади.

— Отабек-чи? — тўсатдан берган бу саволимиздан сўнг даврада кулги кўтарилди. Отабек Қодирийнинг чевараси. У биринчи синфга борди бу йил. Ҳозирча у бобосининг боғида тилла қўнғизлар тутиб ўйнаб юрибди.

Боғ деймиз. Ҳа, боғ Дунё баҳорини, боғ баҳорини юрак тўрида асрагувчи боғбон бўлмаса, боғ боғмиди? Ул хору-хас холос. Мана шу боғига кўз нуруни, гуруруни, суруруни қўшиб парвариш этган Қодирий баҳорини асрагувчи боғбон борми, деб сўраймиз. Ҳа, бор, — деб жавоб қилдилар бизга. Улар Қодирийнинг набиралари Шеркон ва Жасурбеклар эдилар. Қани ўшал боғбон йигитлар? Улар бобоси ҳақида не деркин? Жасурбек кўринишдан худди бобосини эслатди бизга. Қора қош, чўлпон кўзлари ёниб тургувчи йигит индамади. Индамади-ю, нигоҳи билан боққа ишора этди. Мана, ҳузурингиздаги боғ сўзласин, гуллар, япроқлар сўзласин, дегани эди бу. Ҳа, боғда нозик сибизфасини чалаётган қушлар жавоб айлар эди бизга. Митти гўраларини шуълааларга чўмилтириб, йўргакчаларга ўраётган ўрик да-рахтлари жавоб айларди.

*Бунда ҳамма нарса қўшиқ айтарди,
Қодирий нафасин тинглар эдик биз.*

Еллар ўйинидан, бош чайқаётган япроқлар шивиридан, наққош баҳорнинг минг бир рангидан, гуллар ифоридадан, боғ наҳоридан тасвирлар териб олишга моҳир Қодирийнинг шарпаси кезиб юргандек туюлади боғда. У аста садо қилади: — Набираларим қобил, қўли гул йигитлар Жасур-

бек геология институтида катта инженер, боғда эса, гулқайчиси қўлидан тушмайди. Шеркон эса, режиссёрлик санъати бўйича дарс беради. Боғда эса гул, нав ниҳоллардан санъат яратади. Назифа бибининг яна бир ўғли Жавдатбек нефть-газ бўйича Ўрта Осиё илмий текшириш институтида бўлим бошқарувчиси. Синглиси Осудахон — театршунос.

Қодирийлар сулоласини санамоқ, уларнинг ҳар бири ҳақида сўз юритмоқ учун бизга минг бир тонглар, кечалар ҳам етмас. Етти келин, саккиз кувёв, икки ўғил, уч қизни дарёлар десак, боғ тўла болакайларни, гулзор аро капалак қувлаб юрган қизалоқларни жилғалар дегимиз келади. Ўзи бойлар қўлида хизматчи бўлиб ишлашдан нарига ўтмаган Қодирий зурёдларининг ўқимишли кишилар бўлишини жуда-жуда истар эди. Унинг зурёдлари бари эл-юрт хизматидаги илмли кишилар. Улар орасида врачлар, олималар, қурувчилар, педагог, журналист, санъатшунослар бор.

А.Қодирийнинг онаси Жосият биби зорланиб шундай деган экан: — 12 болани ерга қўйиб, Абдуллани топганман. Агар болаларим ўлмаганда бир маҳалла бўлишарди Боғ - тўла болакайларни кўриб, беихтиёр Жосият бибини ёдга олдик. Хаёлан ул закий муҳтарамга мурожаат қилгимиз келди. Жосият биби, ранжиманг, фарзандларингиз бу - кун бир маҳаллага эмас, бир шаҳарга етгулиқдир.

— Дадамиз, жуда болажон одам эдилар, — деб ҳикоя қилади адибнинг кенжа қизи Анисахон. — У хушфеъл, ширин сўз эди. Мусичалар кукулашиб ётган боғимизда у кўпинча бизга варрак ясаб берарди. Дадам куй тинглаб ўтирарди кўпинча. Қудратилла амаким дутор чалиб берардилар. 1937 йилдан 1938 йилга ўтар кечаси эди. Арча байрамига борадиган бўлдик. Акам Маъсуд билан пул сўраб дадамнинг ёнига кирдик. Хонтахта ёнида ишлаб ўтирардилар. Янги романим битди, қизалоғим, — деб хурсандчилигини баён қилдилар. Хонтахта устида қора майиз, япроқланган қази турарди. Дадамни охирги марта кўраётганимни мен кейинроқ билдим.

Ўша мудҳиш тунда отамни банди қилиб, судраб олиб кетдилар. Отамни қайтиб кўрмадик. Қайда эканини би-

лолмадик. Отам яратган боғни пайҳон айладилар. Оёқ ости қилишнинг энг ажойиб йўллари топдилар. Мана шу гулу раънолар, мана шу беҳишт мевалари чўчқаларнинг оёқлари остида топилди. Отамнинг жаннатга тенг боғини чўчқахона қилдилар. Сонсиз-саноқсиз чўчқаларнинг хунук қичқириқларидан қушлар, булбулларнинг овози эшитилмай қолди. Бадбўй ҳид таратувчи ҳайвонлар бизларни-да сиқиб ташладилар. Боғ фарёд чекди. Неча-неча йиллар пайхонликда ётди

Анисахон опанинг ҳикоялари юрак-бағримизни эзди. Сукунат ичра ҳамманинг юраги қон бўлди. Боғ яна гулга кирди. Ҳа, гулга!

Боғ айланиб юриб Қодирийнинг ўз қўли билан экилган дарахтлар бор-йўқлигини билгимиз келди. Тўрт тарафга қулоч ёйган бўйдор ёнғоқ дарахти остида тўхтадик. Адиб бу ёнғоқни 1935 йили боғ четига қубба шаклида эккан бир тупи шарққа, бир тупи ғарбга, ўзга туплари шимолу жанубга қараб шивирлаб тургандек туюлди. Қодирий асарларининг доврўғи мағрибу машриқларга етди, деяётгандай.

Табаррук кишиларнинг босган излари мармартошда ҳам қолади, — дейдилар. Мана шу салқин, сўлим боғда, худди шундай баҳор кезларида (1933 йил) Алексей Толстой икки марта меҳмон бўлган экан. Уни мана шу боғда ўсган райҳонлардан кертилган мошхўрда билан меҳмон қилган эканлар. Ўшанда рус ёзувчиси билан ўзбек адиби ўзаро мулоқот чоғида мана шундай дориломон замонларни орзу қилган бўлса, ажаб эмас. Ўзбекнинг оддий хонадонидан чиққан торгина йўлакча муаззам Москванинг кенг манзилларига бориб туташмоғини орзу қилган бўлсалар ажаб эмас. Ўшанда адиб Умар Ҳайём рубойиларини тилмоч орқали А.Толстойга тушунтириб берган экан. Энди-чи, Умар Ҳайёмни барча қардошларимиз ўз она тилларида ўқимоқда. Қодирий босган қутлуғ излар. У мана шу боғидан тез-тез Чорсу бозори-га тушиб турарди. Самарқанд дарвозанинг тош кўчаси қолиб, жар-жиғалик чақар, Сузук ота, Чуқур қишлоқ, эски Номозгоҳ маҳалла гузарлари орқали борарди, дейди катта ўғли Ҳабибулло Қодирий. Қодирий пиёда, юриб, чангга ботиб

келиб юз-қўллари ювгувчи ўша булоқ (Чорсудаги Ҳазрати Уккоша булоғи) ўрнида ҳозир мрамрлардан тикланган 19 қаватли 1100 кишилик муҳташам «Чорсу» меҳмонхонаси қуёшга юз тутиб турибди. Бу кошонада Тошкентимиз ҳар куни азиз меҳмонларни кутади. Алексей Толстой, Қодирий биргалиқда орзу қилган қардошлик неъматлари ўртада дастурхондай тўшалган — юртимизда. Қодирийдек қалам соҳибларининг китоблари қўлма-қўл ўқилади, жовонларимизнинг тўридан жой олган, турли тилларга таржима этилган. Энди Қодирийни немис ҳам билади, инглиз ҳам, араб ҳам.

«Ўтган кунлар»да ҳикоя қилинишича, Самарқанд дарвозада Исмоил бойваччанинг ҳовлиси бўларкан. Колхознинг илк ширкат идораси ҳам шу ерда тузилган. Эндиликда худди мана шу жойда 500 кишилик, 3 қаватли замонавий чойхона қад кўтарди. Биринчи қаватида ўзбекона чойхўрлик қилишади. Иккинчи қаватида ресторан жойлашган. Учинчи қаватида кутубхона, шахмат-шашка ўйинлари. Чойхона пойтахтликларнинггина эмас, сайёҳ-туристларнинг ҳам сеvimли ҳордиқ жойига айланган. Қодирий яшаган маҳаллани айланиб юрибмиз. Мана ўша боғ этагидаги жарлик. Шаҳар қўрғонидан қолдиқлар сақланиб қолган. Бир терак пастда ҳайқириб оқаётган Бўзсув неча юз йилларга гувоҳ. Бу сув не-не иқболи нигунларнинг дардималолини, кўз ёшларини олиб оққан сув. Жарлик ёқалаб боряпмиз. Жарнинг нариги томонида майда-майда кўнчилик, косибчилик дўконлари бўларди, — дейишади маҳалла чоллари. Энди у ерда муҳташам, бутун республикага донғи кетган замонавий ҳаммом қурилган. Ичида бассейнлари, миллий таомлар тайёрлагувчи ошхоналари, чойхоналари билан. Жарлик ёқалаб боряпмиз. Қодирий балиқ овлаб, хаёл суриб, сайр қиладиган якка сўқмоқ йўл. Ҳозир ҳам пастликда илон изидай бўлиб кўриниб турибди. Мана шу жарлик ёқасида бир ғор бўларкан. Ғорда икки йигит — ака-ука умр бўйи уйланомай бўйдоқ яшаб ўтиб кетган эканлар. (Ана шу ғорнинг қолдиқлари ҳозир ҳам бор) Қодирий маҳалласида у пайтларда ҳаммаси фақиру фуқаролар,

майда ҳунар эгалари яшаркан. Энди-чи? Бу маҳаллада фан докторлари, инженерлар, врачлар истиқомат қилади. Ўша фуқароларнинг болалари — Фаҳриддин ака — юрист, доцент, Азимжон фан кандидати, педагог, Исоқхон тўқимачилик институтида доцент. Файзли хоналардан музика садолари эшитилиб турибди. Дарвозаси очиқ хонадонларда боғ ишлари авжида, Олимнинг ҳам, инженернинг ҳам қўлида гул қайчи. Чунки бу маҳаллани боғ-роғлар, боғ-бонлар маҳалласи дейдилар.

Қодирий романлари бутун таркиби билан ўзига хос услубда ёзилган ўзбек романларидир. Дунёда бешта яъни француз, рус, инглиз, немис ва ҳинд романчилиқ мактаби бор эди. Ўзбек романчилиқ мактабини Абдулла Қодирий яратиб берди, — деб ёзган эди Евгений Бертельс.

Биз ана шу романлар, романдаги ёниқ образлар яратилган Қодирий ижодхонасини зиёрат айламоқ истагимизни хонадон соҳибларига билдирдик. Ҳабибулла Қодирий бизни отасининг ижодхона-ҳужрасига бошлади. Ҳужра қулфланган ҳолда турарди. Қулф солинган эшикка разм солдик. Ёғочга ўйиб ишланган нозик нақшлар — ўтган асрнинг қўли гул дурадгорларининг санъати.

Бу эшик А.Қодирийга отаси Қодирбободан қолган ёдгорлик экан. (Қодирбобо 104 йил умр кўрганлар). Хонага разм соламиз: икки ёғоч сандиқ, жавон, ёзувчининг майда-чуйда буюмлари, тожикистонлик рассомлар қўли билан чизилган Қодирий портрети, китоблар. Севимли адибимиз ўзининг «Ўтган кунлар», «Обид кетмон» романларини шу ерда ёзган. Адибнинг ушбу мўъжаз ижодхонасида ўтириб, у ёзган катта, дунёвий гапларини эсладим: «Қаранг, бутун умри рутубандлик ишхонада ўтган бир ишчи, ўлтириш-туриши, ошашичиши, ёлғиз меҳнатни — кетмоннигина тасаввур этмагига мажбур бўлган бир деҳқон, бу кун бизнинг тушларимизга кирмаган фикрларни сўзлайдир. Нега бу мундоқ? Дорилфунун битирганми эди бу ишчи? Сиёсат билан шуғулланганмиди бу деҳқон ва ё социализм элчиси буюк Карл Марксдан беш ўн йил дарс олганмиди бу иккиси? Бу инқилоб берган жасорат эди!» Ҳужрада эканимизда хаёлимиздан

шундай фикр ўтди. Ёзувчининг уй музейини ташкил қилиш керакмасмикин? Бу гоят хайрли ва зарур ишдир, бизнингча. Негаки, Қодирийнинг нодир ёдгорликлари бир қисми адабиёт музейида, бир қисми ушбу қоронғу ҳужрада, яна баъзи қисмлари ўғил-қизларининг қўлида. Уларни жамлаб, бир бутун ҳолига келтириш — Қодирийнинг адабий меросига айлантириш зарур. Кези келганда яна шуни қайд этмоқчимиз. Не-не аҳли донишларнинг пойи қадами етган, не-не ўтли гурунларга гувоҳ бўлган, ёзувчининг ўз қўли билан барпо бўлган шийпон бор. Эшитишимга қараганда, шаҳар ижроия комитети мазкур шийпонни таъмирлаш учун бир эмас, икки бор қарор ҳам чиқарган. Нима учундир қарор ижро қилинмай қолиб кетди. Истиқлол йилларида шийпон таъмирланди. Музей ташкил бўлди.

Туркистон рўзномасида Қодирийнинг қатор фелъетонлари босилганди. У хурофотни жон-жаҳди билан қоралади. Қўшнилари ўз сўзида устувор адибни «Абдулла муштум» деб атаганлари бежиз эмас эди.

Адибнинг ҳикоялари, мақолалари, ҳажвия жанрида битган асарлари қанчадан-қанча. «Муштум», «Қизил Ўзбекистон» саҳифаларида эълон қилинган Жулқунбой асарлари ўзи бир дунё. Унинг романлари, ҳикоялари ва мақолалари «Танланган асарлар»га жой бўлди. А.Қодирий қалби бутун ёзувчи эди, — деб таъриф беради Ойбек.

Биз маҳалладаги Қодирийнинг қўшнилари — табаррук қариялар, мухтарам отахонлар билан ҳам суҳбатлашдик. Улар Қодирий билан юз кўришган у билан мулоқотда бўлган кишилардир. Мана, улар: Абдуқодир ота Умаров — 80, Оқил ота Ғофуров — 79, Қулаҳмад ота — 80, Сайдуллобобо — 83 ёшдалар. Улар Қодирийнинг таваллуд кунлари байрам қилинаётганини эшитиб беҳад қувонишди. Инсонпарвар ҳукуматимизни, адабиётсевар халқимизни дуолар қилишди. Қодирий хонадонига учрашувимиз бир тўйга айланди. Адибнинг қариндош-уруғлари, ўғил-қизлар даврасида унинг асарлари ёдга олинди, набиралар Қодирийнинг илк шеърларидан намуналар сақлаб юришганини айтишди. Шоир Қодирийнинг шеърларини қўлма-қўл қилиб ўқидик. Қал-

бан шоир инсоннинг қаламидан нуқра олган сатрлар бизга ўша маъсумахулқ Раъноларни, Офтобойим, Анвар, Султонали, Отабекларни эслатди яна.

Бу кўҳна олам деганлари бир тараф, дунё яратган фозила оналаримиз бир тараф. Ақлу донишлигидан Қодирийлар сулоласи зиё олган Назифа биби ихтиёрини рад этолмадик. Отам шаҳар ҳовлимиздан мана шу боққа юриб келадиган жин кўчани кўрсатай деб қолдилар. Наҳот, жин кўча ҳозир ҳам бор? Ҳа, қисман бор экан. Бир ароба ҳам сифмайдиган бу кўчадан Қодирий ҳар наҳор кетмон дастасига қора қумфонини кўндириб боққа жўнаркан, ўшал кўчалар бизни Қодирий қабрига олиб чиқди. Қабрга мармар сағана ўрнатилган, Қодирийнинг тасвири мармар тош ичра ҳам мағрур эди. Қабр тошига унинг қуйидаги сатрлари битилган:

*Ҳар кимсаниким бахти кулса,
Халқига жон ила хизмат қилса,
Лутфу карамга сазовор бўлғай,
Атрофи зору зевар ила тўлғай.*

Боғи алвонранг гулларга, хонадони қобил фарзандларга, атрофи зару зеварларга тўлган адиб ёдини халқимиз букун юрак тўрида ардоқламоқда. У бутунги кунда ўз мамлакатидида ҳам, чет элларда ҳам жуда кучли қизиқиш уйғотаётган ўзбек адабиётининг талантли ва ўлмас адиби бўлиб қолаверди. У яратган боғда ҳамиша баҳор кезади, унда ниҳоллар улғайиб, сербар чинорларга айланади.

ДИЛҲИРОЖИМ ПАРИЖДА

Тамара опа деганда ҳамиша ва ҳаммавақт табассум қилиб турган, суҳбати ширин, меҳри мўл, ғоят назокатли аёл кўз ўнгимизда гавдаланиб туради.

Ҳеч қачон у мен палончиман деганини сезмаган ва эшитмаганман. Демак, камтарлик ўнлаб фазилатларининг бири.

Кўпчиликка аён бўлган-бўлмаган яна бир фазилати, таланти, истеъдоди ҳам бор. У киши ғоят гўзал ва самимий шеърлар муаллифи ҳам. Кўпинча шеърхонликка чақириб қолардилар. Дафтарларга қораланган шеърларини гоҳо шеър, гоҳо қўшиқ қилиб айтар, табассум билан фикр айтишимни кутардилар. Нима ҳам дейин, шеър ёзишга муҳаббатнинг ўзиёқ катта бир талант деб тушунтираман. Рақс санъатини, лапар айтишдек мўъжизани, одамийлик, оддийликка йўғрилган улуғворликлар ёнига шеърлар машқ қилиш — бу гўзал қалб, нозик таъб, катта муҳаббатнинг меваси эканини айтаман, табриклайман, унга ҳавасим келаётганини яширмайман.

Бир оқшом телефонимиз жиринглаб қолди. Тамарахоним гапирябди, дедилар. Яна шеърхонлиқдир, деб ўйламанг, — дедилар. Азиз меҳмонларим бор. Бир келинг, илтимос, олдинроқ келсангиз, яна яхши. Шеърхонликка ҳам имкон бўларди.

«Мовий гумбаз» («Голубые купола») деб номланадиган, ажойиб миллий таомлар билан Тошкентликларни ва пойтахтимизнинг азиз меҳмонларини сийлайдиган кафе — ошхона зилзиладан сўнг қурилган биноларнинг энг шинамидир. Ана шу ошхона рўбарўсида кўп қаватли бино бор. Тамарахоним ана шу бинода истиқомат қилардилар. Биз эса шеърхонлик баҳона ана шу бинога тез-тез бориб турардик. Бу галги учрашувда ҳам санъаткоримиз бизга лутфан шеърый сатрлар ўқиб, пешвоз чиқдилар.

*Ватан,
Мен сендан атиги ҳаёт сўрадим,
Сен мени етказдинг минг-минг саҳарга.
Мен сендан кичик бир қанот сўрадим,
Сен мени учирдинг кенг курраларга.
Мен сендан бир даста чечак сўрадим,
Мен-чун тўрт фаслни сен ёз айладинг.
Мен сендан илҳомли юрак сўрадим,
Сен қалбим севгига баёз айладинг.*

Бу хонадонда шеърят билан қўшиқ, рақс билан мусиқий оҳанглар, энг муҳими бир-бирига ташна юраклар, устозу шогирдлар учрашадилар ҳамиша, бир-бирларидан баҳра оладилар. Мен ҳам бу ўтли, серқўшиқ давра иштирокчиси эканимдан беҳад бахтиёр эдим. Қўш кабутарлар қанот қоқдилар. Даврага озарбайжоннинг Мукаррамаҳоними — Амина Дилбозий тушди. Сўз ва рақс санъати усталари жам бўлган нафосат давраси эди бу. Амина Дилбозий рақсида биз озарбайжоннинг янги бир қўшиғини тинглагандек бўлдик. Озарбайжоннинг ҳассос табиати, меҳнаткаш одамлари, Каспий денгизининг мавжлари, озор қизининг нозик адолари, шўх табассуми акс этгандек бўлди. У даврага Тамараҳонимни чорлади. Қўш кабутарларнинг қанотидан нур, гуллар ёғилгандай туюлда. Улар бирга рақс тушардилар.

Амина Дилбозий дил сўзларини изҳор этди:

— Мен Ўзбекистонни иккинчи она юртим деб биламан. Ҳар сафар мен бу диёрга янги рақс, янги шодлик, янги илҳом излаб келаман. Мен Тамараҳонимдек ўзбек рақс санъатининг маликаси билан учрашиш бахтига эга эканим билан фаҳрланаман. Тамараҳоним туфайли мен ўзбек ўйинларини севиб қолганимни яширолмайман. Менинг назаримда, озорбайжон рақсларидай жозибали, гўзал нарса йўқ. Лекин дунёда ўзбек рақсларидай жозибали ўйинни кўрмаганман. Ҳар гал мен ўзбек рақсларини ижро этганимда бир нарсани хотирлайман. Машҳур балет устаси, классик рақслар соҳибаси, жаҳонгашта санъаткор Галина Уланова ўзбекча

рақсларни севиб қолганини биламан. Галина Уланова роса уч ой деганда ўзбек ўйинларидан бирини ўрганиб олди. Бу ўйин энг карашмали, энг сермуқом ўзбек рақси эди. Бу ерда менинг устозларим яшайди. Тамарахоним, Ҳалимахоним-дек Ўзбекистон булбуллари яшайди. Мен меҳмон эмас, қадрдонингизман.

— Бир-биримизга устозу шогирдмиз — дедилар Ҳалима Носирова лутфга лутф билан жавоб қилиб. Шахсан менинг ўзим озарбайжонлик санъат усталаридан кўп нарса ўрганганман. Йигирманчи йилларда Бокудаги театр техникумида ўқиган чоғларимда менга сабоқ берган устозларимни бир умр эъзоз билан эслайман:

— Сиздаги талант эгалари, санъат усталарининг истеъдоди олдида таъзим қиламиз ҳамиша. Куйчи, қўшиқчи халқингизни севамиз, — дейди Амина Дилбозий дил сўзларини давом этдириб. — Мен 1966 йилги Тошкент зилзиласини кўрганман, ўшанда мен Тошкентда эдим. Тошкентингизнинг букунги қиёфасини кўрдим-у, ақлим адашди. Бу ўзгаришларга дафъатан ишониш қийин. Лекин кўз ўнгингда шундай соҳибжамол шаҳар турса, ишонмай бўладими. Жаҳон шаҳарсозлиги ҳали бундай суръатни кўрмаган. Бокуликлар қуриб берган уйларда менинг дўстларим, санъат аҳли яшаётганини кўриб ўн бора қувондим. Бокуликлар қолдириб кетган меҳр дастурхонида дўстлигимизнинг неъматларини кўриб юз бора севинмоқдаман.

Ҳа, Амина Дилбозий озор қизи, Тамарахоним арман фарзанди, Ҳалимахоним ўзбекнинг ардоқлиси. Лекин уларни шу тобда бирдай энтиктирган нарса, бу — санъатга фидойилик. Уларни бирдек хумор этган нарса дўстлик меҳри, соғинчи. Уларни бирдек ташна этган нарса ўзбекнинг аччиқ кўк чойи, буғдой нонидир. Нега шундай, дейман ўзимга ўзим? Она ер, қардошлиқдан ўктам она-Ватан ҳаммасининг онаси-ку! Ана шу она бағрида орзулар ҳам мўл, ширин хотиралар ҳам.

Ўша кунги даврада Тамарахоним ёш боладай қувнади, десам хато бўлмайди. Лапарларни лапарларга улади. Қўшиқ, рақс маликасининг илҳоми қайнади, тошди. У гоҳ арман

гўзали, гоҳ ўзбек санами, гоҳ ҳинд маликаси, гоҳ турк па-риштаси бўлиб, кўнглимизга хушнудлик олиб кирди. Ўзи ҳам фаришталардай еттинчи осмонларга парвоз қилди. Кўнгил бисотида неки эзгу ният, неки яхши тилак, неки меҳри дарёлик бўлса, бариси айтилди. Ҳаммаси кўзингга нур, қалбингга шуур бахш этадиган тилаклар эди. Улар ора-сида бир калима бир умр ёдимда қоладиган сўз эди. Амина Дилбозийнинг сўзлари эди бу: — она табиат мусаффо та-бассумни, самимий меҳмондўстликни, аччиқ кўк чойни, ҳатто январь кунларида ҳам анвойи ҳидини таратиб турган қовунни бир ерга жамлади. Одамлар бу жойни — Тошкент номи билан атадилар.

Дўстлик бўлса, меҳрнинг олтин кўприги бўлса, байрам-лар байрамларга, тўйлар тўйларга уланаверар экан.

Юртимизда санъат, адабиёт, кино кунлари байрамлари бўлиб турарди. Амина Дилбозий, Тамарахоним, Ҳалима-хонимларни бир ерга жам этиб, ширин суҳбатларга сабаб бўлувчи бундай байрамлар диёримизга ярашар, шукрона кунлар, муборак айёмлар, ширин хотиралар, ўтли суҳ-батлар эъзозини юрагимизга муҳрлаб қўярди ҳамиша.

Тамарахонимнинг азиз меҳмонлари орасида ёниқ шеъ-рият соҳибаси Марварид Дилбозий ҳам бор эди. У Озор-байжон шеърляти, Низомий Ганжавий, Насимий кўҳна шеърлятининг вакили эди.

Тамарахонимнинг илтимосига кўра, Марварид Дилбозий фазаллар ўқиди. Мана бу тўртликни таржима қилишни Та-марахонимдан сўради.

*Далангизда «оқ олтинлар» тойланди,
Орзуга ёр дилларимиз бойланди.
Бир ақида, бир маросим, тўй тузиш
Одатлар ҳам қардошликка айланди.*

Содда, очиқ кўнгил бу аёлнинг ўзи ҳам шеърлятидай мунис, камтарин эди. У Бобурни, Навоийни, Фурқатни ғоят севишини айтди.

— Фузулий девонларини варақлаган чоғларимда Навоий фазаллари ҳузуримда навбат кутиб туради, — дейди шоира.

Икки буюк устоз шеърятидан баҳра олиб қўлимга қалам тутган бўлсам, юртимнинг баҳтиёр куйчисига айланган бўлсам, ажаб эмас.

*Кўларданми, сувданми ё ер тагидан,
Балки саҳро бағридан, тоғ этагидан,
Бир кун пайдо бўламан, шу юрт, шу ерда.*

Тамарахоним ана шу сатраларни ўқиди ва аста меҳмонларига қаради. Бу сатрлар кимники, деган маъно бор эди, бу қарашларда. Марварид Дилбозий Мақсуд Шайхзодани камоли эҳтиром билан тилга олди, Тамарахонимнинг топишмоқнома сатрларига жавоб айлади:

*Ёдинггами, сен туғилган он,
Барча хангон эди, сен эса гирён.
Шундай яшагил-ки, кетар чоғингда
Барча гирён қолсин, сен боргил хангон.*

Тамарахоним бир ширин табассум қилди, Абдурахмон Жомий номини эҳтиром қилди, тилга олди. Лутфга лутф билан жавоб қилди. Ҳазал мушоирасини давом этдирди. Рақс маликасининг зукколигига, адабиёт оламига ҳам бегона эмаслигига тан бердим.

*Эй кўнгил, келким бало базмида жоми ғам тутай,
Ўз қатиғ ҳолимга ўлмасдин бурун мотам тутай,
Йиғлабон бошимга оҳим дудидин чирмаб қаро,
Мотамим эл сўнгра тутқунча, ўзим бу дам тутай*

— Ҳа, деди Марварид Дилбозий — Ҳазрати Навоийнинг бу сатрлари тушкунлик сатрлари эмас, бу ҳаётга нечоғлик чуқур муҳаббатдир.

Тамарахонимни фақат раққоса дейиш хато эканини ҳис этаман. У ўзбек халқининг дарду аламини юракдан ҳис этади. У ўзбек фарзандига айланиб кетган. Унга «Шарқ қалдирғочи» деган унвонни ҳам халқ берган. Ўша куни рақс маликаси бир талай лапарлар, рақслар ижро этди. Меҳмонларнинг кўнгилини хушнуд қилишдек бурчини ғоят чиройли адо айлади. Ўзбек аёлининг лутфли сўзлари, хуш муома-

ласи, меҳмоннавозлигини кўрмоқчи бўлганлар ҳавас қилсин, — дедим ўзимга ўзим.

Ўзбек рақсининг нозик ишваларини кўрмоқчи бўлганлар унинг рақсларини томоша қилсин. Уста Олим, Қори Ёқубов, Мулла Тўйчи хофиз, Юнус Ражабий каби устозларнинг мумтоз мактабини кўрган садоқатли шогирдининг ўзгача бўлиши мумкин эмаслигига ишондим. Ўзбек рақсининг довуғини дунёларга ёйган, танитган санъаткорга ҳурматим ортди. Унинг кўксидаги Ўзбекистон халқ артисти деган шарафли унвон нишони ҳам бекорга берилмаганига иқрор бўлдим. Бугина эмас, чет элларда бўлиб ўтган қатор санъат фестивалларидан олтин медал совриндори бўлиб қайтгани ўзбек элининг ифтиҳорига ифтиҳор қўшди. Саҳна асарларида унутилмас образлар яратган санъаткоримиз кўпқиррали ижод соҳибидир. Унинг ижодий лабораторияси дунё халқларининг рақс санъати дурдоналари билан ҳамisha бойиб туради.

Бу гал Тамарахонимнинг ҳинд рақсини маҳорат билан ижро этганлигини томоша қилдим. Бу рақс саҳнада эмас, унинг уйида, азиз меҳмони, ҳинд киноси устаси Радж Капурнинг шарафига эди, рақс тугади, меҳмонлар уни олқишларга кўмдилар. Эғни-бошини ечиб, меҳмонлар учун пиширилган таомларни олиб кирганида у уй бекаси, мунисгина бир фариштага айланди. У лаганларда норин келтирди. Баркашдай келадиган патирларни патнисга тузаб, ҳудди санъат асаридай авайлаб столга келтириб қўйди. Ошхонага киргим келди, бу гўзал, мазали таомларни ким пиширди экан деган хаёл тинчлик бермасди менга. Ахир, мен ҳам аёлман, уй бекасиман. Бу хилда турфа нарсаларга қизиқишим табиий. Норинмисан-норин, патирмисан-патирлардан тотиб кўргач, ҳайратим ортди. Қўли гул пазандадан йўл-йўриқлар сўрагим келди.

— Ўз қўлим билан пиширдим, — дедилар Тамарахоним.

Мен унинг гўзал нутқ маданиятига, лутфли, назокатли суҳбатига, маҳоратли санъатига тан берардим. Ҳузуримда қўли гул пазанда пайдо бўлди. Бир аёлга шунча фазилат кўп эмасми, ўйладим ўзимча. Йўқ, кўп эмас. Йигит кишига 40

хунар оз, — дейдилар. Аёл кишига 40 фазилат ҳам кам, - дейман ўзимга ўзим.

Меҳмонлар гуллар орасига авайлаб тузаб қўйилган қора қумфон билан қизиқдилар. Гуллар, анвойи чечаклар орасида қоп-қора қумфон турса, албатта, ажабланарли-да! Меҳмонлар қумфонни қўлма-қўл қилиб томоша қилдилар. Уй бекасидан унинг ташбеҳини сўрадилар. Бу нима ўзи, у нима учун гуллар орасида турибди? Бунинг қандай ҳикмати бор? Қумфоннинг ичи сувга тўла эди. Бу ўша машҳур Фарғона каналида илк марта оққан сув, табаррук тарихга айланган сув экан.

Устоз санъаткор Фарғона канали қурилишида қурувчилар, ҳашарчилар ҳузурида концертлар берган чоғларини гапириб бердилар. Бу Қумфон оддий эмас, у ўзбек халқининг қаҳрамонлиги, мардлиги, бирдамлиги, матонатининг рамзи. Ўзбек халқи қора қумфонларни қайнатиб чой ичдилар, мана шу қумфонда қайнаган чой уларнинг юрагига мадор бўлди. 45 кун деганда канал битди, ундан оби ҳаёт оқиб келди. Чўлларимиз, ёбонларимиз бўстонларга айланганида шу қора қумфоннинг ҳам хизматлари бисёр. Бугина эмас, оналаримиз қора қумфонларда чой қайнатиб, қора қозонларда ёвфон шўрвалар пишириб яшадилар. Лекин дунёга Улуғбекдек, ҳазрати Навоийдек, Ибн Синодек даҳоларни бердилар. Қора қумфоннинг гуллар оғушидан жой олиши, уй тўрида эъзозда экани шундан.

— Энг биринчи ижро этган қўшиқларингизни эслайсизми, — сўрайман раққосадан. Илк бор саҳнага чиққан дамларингизни-чи?

— Эй, у дамларни эсламай бўладими? — дедилар суратларни бирма-бир кўрсатиб.

— Мана буларни қаранг, — дедилар суратларга термулиб, — ҳар бири бир тарих. 1919 йиллар эди. Биринчи бор саҳнага чиққанман. Ҳамза Ҳакимзоданинг қўшиқларини ижро этганман.

— Қандай қилиб Ўзбекистон фарзанди бўлиб қолгансиз? Сабаблари бордир. Ўз туғилиб ўсган диёрини ардоқлаб яшаш одамзоднинг бир умрлик орзуси-ку.

— Ҳа, шундай. Отам 1905 йили Бокуда Кобил заводида инқилобий ҳаракатга қатнашгани учун Ўрта Осиёга сургун қилинган. Отам туфайли юртингизга келиб қолганмиз. Юртингизни севиб қолганмиз. Мен саҳнага чиққан йилларда артист бўлиш камлик қиларди. Курашчи ҳам бўлмоқ керак эди. Шунинг учун ҳам, 1922 йили Қори Ёқубов раҳбарлик қилган ансамбль сиёсий аҳамиятга эга эди. Унда биргина аёл бор эди, холос. У мен эдим.

— Урушда ҳам бўлганмисиз?

— Ҳа, бўлганда қандоқ, Кавказда, Узоқ Шарқда, Монголия Халқ республикасининг шаҳарларида, Киевда, 1 — Украина fronti қисмларида хизмат қилдим.

— Ижодий лабораториянгиз жуда бой. Бизнинг мамлакатгина эмас, жаҳон халқларининг рақслари, қўшиқларини ўрганиш осон эмасдир.

— 86 миллатнинг қўшиқлари, рақсларини ўргандим. Бу менга ҳузур бағишлади.

Тамарахоним ўша суҳбатимизда Париж сафари, Дилхирож ҳақида ҳам сўзладилар: «Бундан қарийб 60 йил аввал Парижда халқаро кўшиқлар фестивали бўлиб ўтган эди. СССР делегацияси таркибида Парижга борганлар орасида Ўзбекистондан 2 киши мен ва Муҳитдин Қори Ёқубов бор эдик. Францияда, катта Корш комедия театрида ўзбекча «Дилхирожим» ва «Ёрим уйғонсин» қўшиқлари янгради. Томошабинлар орасида Шаляпин, Рахманинов каби машҳур композиторлар, Жозеф Сигетти каби скрипкачилар ўтирардилар. Залда гулдурос қарсақлар янграганда бир неча парижликлар саҳнага отилиб чиқдилар, бизни бағрига босдилар...»

Тамарахонимнинг чет элга қўйган илк қадами ана шундай қутлуғ келди. Санъаткор илк бора ўзбек қўшиғини, мусиқаси сасини мамлакатимиз ташқарисига олиб чиқди. 1935 йили Англияда — Лондонда халқаро рақслар фестивали бўлди. Кўп асрлик бой тарихи бўлган инглизларга республикаимизнинг санъатини намойиш этиш ва манзур қилиш масъулияти ёш Тамарахоним билан уста Олимлар зиммасига тушган эди ўшанда. Ўша йилларда илк опера асарларимиз «Гулсара»,

«Фарҳод ва Ширин», «Лайли ва Мажнун» эндигина сахна юзини кўрган эди. Лекин мунаввар бир олам — санъат оламида шундай нодир талант эгалари бор эдики, улар Ўзбекистонимизнинг шуҳратини оламга таратдилар. Тамарахоним ўшанда Лондон сахнасида эғнида атлас кўйлагию бошида ироқи дўшиси, ўриб ташланган қирқ кокиллари билан рақсга тушди, лапарлар айтди. Уста Олим доирада унга жўр бўлди. Ўшанда Англияда чиқадиган рўзномалар шундай деб ёздилар: «Шаҳзодалар юртининг рақс маликаси бизни мафтун этди. Шўх, ўйноқи, самимий рақслар, ўзбек доирасининг янгроқ, тантанавор садоси бир умр ёдимизда қолади». Лондонда ўтказилган халқаро рақс фестивалининг қоидасига биноан мукофот медаллари фақат мамлакатларнинг делегацияларига берилиши керак эди. Жюри ҳайъати бу қоидани бузишга мажбур бўлган эди ўшанда. «Мистер уста Олим билан рақс маликаси Тамарахоним фестивалнинг махсус қарорига биноан медал билан мукофотландилар».

Ана шундай қилиб СССР делегацияси таркибида иккинчи бор чет элга борган икки ўзбек санъаткори ўзларига ишонч шаҳодатномасини оладилар. Чунки булар ўзбек санъатининг дастлабки ёруғ юлдузлари, шарқ қадирғочлари эдилар. Тамарахоним ўзининг концерт дастури билан ўзбекча, русча, қозоқча, украинча, тожикча, полякча, чех ва молдаванча ва бошқа жуда кўп чет эл тилларида айтиладиган кўшиқлари билан жаҳонни кезди. Шунчаки кезмади, у кўшиғи билан юракларни забт айлади, диёримизнинг васфини куйлади. Париж, Вена, Будапешт ва бошқа шаҳарларда ўтказилган фестивалларда қатнашиб шуҳрат қозонди. Шуҳрат қозонди деган сўз унчалик тўғри бўлиб чиқмас. У элининг, юртининг бахтини куйлади, олис сарҳадлардаги санъатсевар инсонлар юрагига чироқ ёқди, юртимиздан юртларга, мамлакатларга меҳр олиб борди, қардошлик кўприklarини ташлади. Келинг, ана шу кўприklarдан юриб, биз ҳам рақс оламига ўтиб сайр этайлик. Тамарахонимнинг санъати, рақслари баҳорга ўхшайди. У рақс айласа, ям-яшил сабза гиламлари орасида бир тўп лола сарсари ел ўйинидан тебранаётгандай. Баҳор селларидан лиммо-лим анҳор тўлқин

ураётгандай. Дераза ортида гуллаган ўрик ҳарир пушти кўйлақда ороланаётгандай. Жилғалар уйғониб тоғлардан чулдираб, сирғалиб келаётгандай. Эзгулик элчиси, бахт чопари — қалдирғоч самода қанот қоқиб чарх уриб, сўнг заминга қўнаётгандай. Унинг санъати муҳаббатга ўхшайди гўё. Муҳаббат инсон юрагига бир марта келади. Унинг рақсларини, қўшиқларини тинглагандаги завқ сурури ҳам такрорланмасдир.

Бир қарашда турфа баҳорга бокира муҳаббатга ўхшагувчи бу рақс оламига кирсангиз, унинг замиридаги тенгсиз заҳматлар, меҳнат-машаққатларга дуч келасиз. У сахнада ёлғиз эди. 1919 йиллар ёш қизалоқ илк бор сахнага чиқди. Бу бир томондан жуда ҳавфли қадам эди. Қиз боланинг сахнага чиқиши — ўлим билан хотималанарди у кезлар. У биринчи ўзбек драматурги Ҳамзанинг қўшиқларини ижро этди. «Ўша йиллари артист бўлиш камлик қилар, курашчи бўлиш ҳам зарур эди», — деб ҳикоя қилади аёл. 1922 йилда Қори Ёқубов раҳбарлигида тузилган ансамбль маданий воқеа эмас, сиёсий воқеа ҳам эди. Унинг таркибида биттагина аёл — Тамарахоним бор эди, холос. Халқда уни «Биринчи Шарқ қалдирғочи» деб аташган эди. Биринчи қалдирғоч, сахнада танҳо аёл ҳам қўшиқ айтди, ҳам озодлик учун, санъат учун курашди. Даставвал ўзбек лапаридан бошланган қўшиқ репертуари бора-бора 36 тилда ижро этиладиган бой репертуарга айланди. Санъаткор бу қўшиқларни шунчаки ёд олиб, оҳангга солиб айтмади. У ҳар бир халқ қўшиғини ўша халқнинг фарзанди бўлиб ижро этади. Халқнинг урф одати, миллий хусусиятларини, диалектикасини, талаффузини обдон ўрганади. Кийиниш маданиятини ўрганади. Бир қўшиқ санъаткор учун янги бир олам, янги бир образ, янги бир мажмуадир. Ҳар бир халқ, миллат қўшиғига Тамарахоним, шубҳасиз, Шарқ қуёшининг ҳароратини қўшиб ижро этади. Шунинг учун ҳам санъаткор ижросидаги ҳар бир асар томошабинга муҳаббатдан дарс беради.

— Қўшиқларингиздаги, лапарларингиздаги жозибани қаёқдан оласиз? — деб сўраймиз.

— Халқ деган бебаҳо, туганмас ҳазинадан, — деб жавоб берди.

Дарҳақиқат у энг яхши рақсларни, лапарларни халқдан олади, сайқал бериб, жилога ўраб яна унинг ўзига қайтаради. Арман қизи ўзбек шоири Ҳамзанинг устозлигида мусиқага ихлос қўйди, камол топди. Ўзбек маданиятини бутун оламга ёйди, тарғиб қилди. Бу, ўз навбатида, давлатимиз сиёсати, халқлар дўстлигининг яққол намунасидир. У интернационал мусиқа санъатининг энциклопедияси ҳамдир. Унинг ижросидаги 86 халқ қўшиғи — Тамарахоним босиб ўтган йўллар, у санъат учун бахш айлаган йиллар, у ўзбек саломини элтган манзиллардан далолат беради.

Халқ рақси ва қўшиқларига меҳр ва муҳаббат билан қарашга ўрганган санъаткор бир умр изланиш билан, ўрганиш билан яшади.

— Энг кўп меҳнат сарф этганингиз қайси халқ санъати? — деб сўраймиз.

— Бой ва кўҳна Хоразм ҳаволари, Хоразм наволаридек нозик, ўзига хос санъат бўлмаса керак, дейди у. — Халқнинг урф-одати, тарихи, тили, мусиқаси ҳам ўзига хос. Хоразм санъатининг нозик, мислсиз қирраларини ўрганиш учун бир неча йилларни сарф этдим, дейди. Шунинг учун бўлса керак, Тамарахоним Хоразм лапарларини алоҳида ёниш, алоҳида нолиш билан, ўзига хос жозиблик билан ижро этади.

Санъаткорнинг хизматларидан яна бири шуки, у рақс санъати билан қўшиқ санъатини маҳорат билан бир-бирига уйғунлаштира билди. Ўзига хос янгилик яратди. У санъатимиз, рақсимиз тарихига тамал тошларини қўювчилар сафидан муносиб ўрин олди.

Тамарахоним улуғ кишилар сўз, мусиқа усталари билан учрашди, бу учрашувлар унинг мусиқа оламини тобора бойитиб борди. Боқуда Булбул Мамедов, Узеир Хожибековлар билан қўшиқ санъатига оид баҳслар қурди. М.Горькийнинг суҳбатида бўлди. 1922 йили Каспий денгизи соҳилида Маяковский ва Есенин билан учрашди. У суҳбат орасида шеърятга ҳаваси жуда баланд эканини айтиб, шеърый-машқий дафтарларидан шеърлар ҳам

ўқиди. Унинг уй-музейида, бой тарихий архивида аёлни дунёнинг турли чеккалари билан боғловчи мактублар, ҳаёт, ижод йўлларини тасвирловчи фото-суратлар, хизматларини улуғлагувчи тақдирномалар, санъатининг нозик қирраларини сўзлагувчи мақолалар, миллий рақслар географиясини белгиловчи кийим-кечаклар бор. Ҳа, Қўқон, Фарғона, Андижон, Самарқанд, Хоразм, Тошкент томоша залларини силсилага солган «Садр», «Пилла», «Ойижон», «Занг», «Ноғора», «Дилҳирож» ўйинлари уни халқ ҳаёти қайнаган, меҳнати жўш урган давраларга, катта қурилиш иншоотларига, замонамизнинг келажаги, истиқболи чирой очаётган манзилларга етаклаб борарди. Бу йўллар, бу манзиллардан унинг санъати тобора сайқал топди, эътиборга лойиқ бўлди.

II Жаҳон уруши йилларида Тамарахоним қўшиғи билан жангоҳлардан ўтди. Қўшиғи билан фронтнинг ичкари томонларидагиларнинг дардига малҳам бўлди. Унинг архивидаги «Фронтдан мактублар» бўлимида жангчиларнинг юзлаб дастхатлари, тақдимномалар сақланади. Негаки, аёл бир аскар мисоли хизмат қилди, жангчи йигитларнинг сафида бўлди. Кавказ, Эрон, Узоқ Шарқ fronti жангчилари орасида, Монголия республикасининг шаҳарларида, озод қилинган Киевда, I-Украина қисмларида хизмат қилди. У ўзининг сози, рақси билан Европа тупроғига, ғарбга сари кириб борди. Австрия осмони остида, Венгрия шаҳарларининг харобаларида, госпиталларда, окопларда рубоб ва доира, чанг садолари янгради. Европани ва жаҳонни фашизм вабосидан озод этган халқларнинг қўшиқлари янгради. Санъаткорнинг фаолияти бир минут, бир сония ҳам тиниш билмади. Тамарахоним санъаткор сифатидагина эмас, идеология фронтининг тарғиботчиси, масъул жангчиси сифатида хизмат қилди. Уни ҳарбий хизматга расмий равишда қабул этдилар ва унга ҳарбий форма ҳам тақдим этдилар. 1975 йил, Буюк ғалабанинг 30 йиллиги муносабати билан 14 февраль куни Тамара Петросянга армиянинг капитани деган ҳарбий унвон ва ҳарбий билет топширилди (бу унвон унга II Жаҳон уруши йилларида берилган бўлиб, ўз вақтида топши-

рилмай қолиб кетган эди). Аёл босмачилар даврида бошига солган қоп-қора сочвон ва паранжисини ҳамон сақлайди. Паранжи-сочвон ёнида энди капитанлик формаси ҳам турибди. Худди санъаткорнинг ҳаёт йўлига, ижтимоий ҳаётига таржимондай, гувоҳдай бўлиб турипти. Москвадаги Космонавтика музейида Тамарахонимга бағишланган алоҳида стенд бор. Унда санъаткорнинг беҳисоб тақдирномалари, фахрий ёрлиқлари ёнида Бухороча тиллақоши, «Ойижон» лапарига кийган миллий кийимлари, ковуши ҳам жой олган. Лондонда халқ рақслари музей уйида Уста Олимнинг бюсти, Тамарахоним ижро этган қўшиқларнинг пластинкалари сақланади. Америкада нашр этилган махсус китоб муқовасида раққосанинг сурати бор. У баъзи аёллардек мол йиғмади, тилла буюм сотиб олмади — рақс ўрганди, рақс ижод этди, қўшиқ тўплади, қўшиқ сайқаллади. У тенгдош дугоналари, санъат ошиқлари Нурхон, Шахрихон, Турсунойлар ҳалок этилган даҳшатли сонияларни қўшиқ билан енгди. У мудроқ юракларга қўшиғи билан ғулу ташлади, қўшиғи билан санъат оламининг ўтли достонини ёзди. Рақс мактабининг талабаларига устозлик қилди. У қўшиғи билан ўзига мангулик ҳайкалини яратди, қўшиқ, рақс дунёсини бешиқдай тебратди, талай ворисларни аллалаб, санъат дунёсига йўллади.

Тамарахоним ижро этган қўшиқлар «100-қўшиқ» номи билан алоҳида пластинкалар альбоми учун ёзилди.

Бу қўшиқларнинг сони йил сайин ортиб бораверди. негаки, бўронларда туғилган санъат, талант сокинликни тан олмайди. У мисли бир дарё, туғёнли наҳр эди.

У бир умр тўлқинлар ичида, соҳилга, эзгулик, гўзаллик, санъат чамани соҳилига интилиб яшаб ўтди...

МУҲАББАТ ҚАСРИ, ВАФОДОРЛИК ҲАЙКАЛИ

Даҳолар, талант соҳиблари, улуғ сиймолар ҳақида сўз айтмоқ бизнинг ҳаддимиз эмас. Лекин устозлар ҳақида сўз айтиш бўлмаса ҳамки, юракдаги таъзим, таҳсин ифодаси бўлсин учун қалам ушламоққа жазм этурмиз гоҳи. Зеро, бу шогирдлик бурчига ҳам ўхшаб кетади. Устозлардан шеърят сабоғини, ҳаёт дарсини оламиз. Уларнинг бири Алишер Навоий, бири Бобур, бири Нодирабегим, Увайсий, Зебуннисо. Ҳар оқшом бирор мутолаа олдидан уларга ҳурмат бажо келтирамиз, таъзим айлаймиз. Шеърят даҳоларига эҳтиромимиз беқиёс. Бу эҳтиром бир умр бизни меҳнат қилишга, изланиш риёзатларига дош беришга, юксак масъулият ва ўқувчига ҳурмат ҳисси билан қалам ушлашга ўргатади. Муҳтарам устозларимнинг бири шоира Зулфия эдилар.

Зулфия ҳақида сўз юритилар экан, мен бир ҳаёт ҳақиқатини эсга оламан доим. Бургут ўз болаларини парвозга ўргатиш учун тоғнинг энг баланд қоясига олиб чиқар экан. Икки баланд қоя, ўртада тубсиз дарё, жар. Бургут ўз палапонини икки қоя оралиғида учишга чоғлаб, ўзи эса қанотларини кенг ёзиб унинг остида кўприк бўлиб бораркан. Палопон учолса яхши, лекин қулаб тушса-чи Ана шундай хавфли ва риёзатли синов машқларидан сўнг бургутчанинг қанотлари чайир, кўзлари ўткир бўларкан. Зулфиянинг ўз шогирдларига устозлик салоҳиятини ана шунга қиёс қилишни истаймиз. У ҳеч қачон бизни машаққатсиз, осон парвоз йўлидан бошламаган. Унинг ҳар бир суҳбати ҳар ҳикмат дарси, ҳар сабоғи — машқ китоби. Ёдимда, Ойбек домланинг 60-йиллигига тайёргарлик бораётган пайтлар эди. Зулфия устод Ойбек билан республикамиз шаҳарларига сафарга чиқиб кетдилар. Сафардан сўнг адибанинг устод Ойбек ҳақидаги достони қаламга олинди.

Ёдимда суҳбатларимизнинг бирида шундай ҳикоя қилгандилар. Бир қофия устида оромини йўқотганини айтиб, изтиробларига шерик қилгандилар. Ўша қорфияни топиш учун шоира узоқ ўйлабдилар, изланибдилар Чунки аллома, устод ҳақида асар ёзиш масъулиятини зиммасига олган эдилар-да. Достон ёзиларди. «Биргина сўз «Қобирға» сўзига қофия излаб неча ойдан буён достонни давом этдиrolма-яшман», — деб зорландилар. Биргина сўзга қофия излаб хуноб бўлиб юрган шоирага ҳавасланиб термулиб қолдим. Ойлар ўтди, ҳамон ўша қофияни излаб юрганини ҳис қилардим. У билан қилган ҳар бир суҳбат гурунгимиз оддий суҳбатлар эмас, шеърият сабоқлари эди. Биз ундан нафақат шеърият дарсини олдик. Биз ундан меҳр, муҳаббат, вафо ва садоқат дарсини ҳам олдик. Ҳар ким ҳам Зулфиядек севолса эди. Ҳар ким ҳам ўз умр йўлдошига мрамрлардан эмас, соғинчли хаёллар уммонидан, эҳтиросли туйғулардан, муҳаббатли газаллар, ёниқ юрак, ўтли қалам, садоқатдан мангу ҳайкал қуролса эди.

Инсоният бир умр нурга, зиёга интилади. Инсоният нурли орзулар, нурли хаёллар оғушида, нурли йўллардан юрмоқни, нурли манзилларга етмоқни орзу қилади ҳамиша. Чароғон олам, чароғон умр, чароғон кўнги. Нурдан пойандоз тўшалган йўллардан юриб бормоқ ҳам гашт, ҳам бахт. Дарвоқе, нурлар минг-минг жилоларда товланади, томчилар юзида, зарралар кўксида жилва қилади. Сунбул сочлардай тароқланади, ипак арқоқларидек самодан ергача қақкашондай йўл ташлайди. Нурни ушлаб ҳам, ҳовучлаб ҳам бўлмайдди. Лекин нурни ҳам худди шудрингларни ҳовучлагандай кафтида ҳовучлаб олиб, шеърият измига солиш, радифлар, қофиялар, фикр бўёқлари қатига сингдириш салоҳиятига эга бўлган қалам соҳиблари бор. Ана шундай салоҳият эгаси бўлган устозларнинг бири Зулфиядир. Уфқдан уфққа ташланган кўприк — камалак жилосига ҳавасланиб термулмаган одам бўлмаса керак. Завқлар, ҳароратлар, ҳаяжонлар оламига бошлагувчи шеъриятнинг ўқувчиси ҳам минглаб, балки миллионлаб.

Камалак — нурлардан ҳарир либос кийган келинчакка

ҳам ўхшайди. Бу келинчак само кўшкига ҳамиша ҳам саломга чиқавермайди. Унинг таъзимга бош эгмоғи учун само беҳисоб кўз ёшлардан дур-хирож тўламоғи, кўксини чақин қиличи билан пораламоғи, момақалдироқлар лашкарининг даҳшатига дош бермоғи керак. Айтмоқчимизки, камалакдай товланувчи шеърият ҳам шунчаки осон яралмайди. У ўқувчи ҳукмига ҳавола этилгунча, ўқувчи ҳузурда таъзимга эгилгунча шоиранинг кўнглида не-не азиз ҳислар туғилади, аланга олади. Сўнг ҳаяжонларга кўчади. Ўқувчининг ҳурмати, ўқувчининг юксак талаблари учун «ўз сочларини ёқиб» гулхан яшашга қодир шоира не-не ҳиссиётлар тўлқинида оқмайди, қалбида не-не кўчкинлар кўчмайди, маъсум туйғуларни аллаламайди, дейсиз. Демак, камалак тугёнларидан сўнг яралган бир мўъжиза. У мўъжизанинг кўшки мусаффо осмондир. Камалак юксакда, улуғворлик масканида тиниқлик осмонида яралгани, элу юртга ҳамиша таъзимда бўлгани учун ҳам уни севади, эъзозлайди.

Камалак юксакда, само аршида. Камалак яловлар, ёғдулардан ҳосил бўлади. Мен бу камалакни эл ардоғи, юрт эъзозининг аршидан юраклар тўридан жой олган Зулфиянинг ҳижрон оловлари, соғинч изтиробларининг барча малолини енгиб ўтган ўтли юрагига, ёрқин шеъриятига ўхшатишни истардим. Муҳаббат ҳам, нола ҳам ўтли кўшиқдир. Лекин ҳижрон-чи? Садоқатли кишига, севгини ардоқловчи, бир умр севгувчи юракда ҳижрон ҳам жонбахш бир ғазалдир. Муҳаббат мисли олов дейдилар. Ёндиради, ёндираверади. Лекин ўзи ёнмайди, ўчмайди. Шоира бир умр севган кишиси — Ҳамид Олимжон хотирасини ардоқлаб, у қолдирган ўт оғушида яшаб келади, бахтиёр дамлар хаёлида уйқуга бош қўяди, ҳижрон оташидан шеър олади, фироқ алангасида уларни оққа кўчиради.

*Эриб кетмагандим севгингдан,
Бўлмаслик-чун бахтингдан жудо.
Бирга қолиш учун сен билан,
Куюману бўлмайман адо.*

Шоира айни алла айтиб туймайдиган, оналикнинг ҳаро-
ратли ва масъуд онларида ёлғиз қолди. Дераза олдида ўрик
гуллаганида, баҳор шоирни сўроқлаб келганида аёл бе-
шафқат табиатга қараб дод солмоққа ҳақли эди. Айни авж
пардасида тиниб қолган алла аёл учун, она учун алла-
аллалигини эмас, ҳаёт симфонияси, тириклик, гўзаллик-
нинг достони, ахир. Ўша — бахт, ўша шодлик зуҳур этган
сонияларни эслаб шоира қалбидан кўчган кўчкинларни
энди алла эмас, ҳижрон сатрларига жойламоқ осонми?!
Икки ёниқ дилнинг муҳаббат байрамини бир умр оҳори-
да сақламоқ осонми? Бу — пинҳона кўз ёшлар, қоври-
лишлар эмасми?!

Биз урушни кўрмадик, ҳижронни ҳам. Урушнинг ҳиж-
ронли йўларида нобуд бўлган суюкли ёр Ҳамид Олимжон-
ни ҳам кўрмаганмиз. Лекин биз шоира шеърларида нурлар-
дан тикланган, ҳислар, покиза туйғулардан яралган, меҳр-
лардан, пинҳона кўз ёшлар, соғинч тўла, ўтла нигоҳлардан
нақш олган Ҳамид Олимжон сиймосини ҳамиша кўриб ту-
рамиз. Ҳамид Олимжонни севардик. Унинг шеърят мулки-
га қўшган беқиёс ҳиссасига тан берар эдик. Шоирнинг ўлмас
сиймоси олдида бош эгар эдик. Биз шоира шеърлари орқали
Ҳамид Олимжонни яна ҳам севиб қолдик. У шундай буюк
севгига лойиқ шунқор экан. Водийларни яёв кезиб шундай
хассос шоирани топган, севган Ҳамид Олимжонга ҳаваси-
миз келади. Бесаноқ, беадоқ йилларки, ўзи юрагида қўрғо-
шин билан яшаб, одамларнинг дардига малҳам бўлиб кела-
ётган ҳижроннинг кузакларидан, айрилиқнинг хазонрез боғ-
ларидан ҳам турфа гул, алвон чечаклар териб келаётган шо-
ирага муҳаббатимиз чексиз. Кўксида сурон, кўксида бўрону
лекин унинг севги, қўмсаш, соғиниш мавзуидаги сатрлари
булоқ сувидек тиниқ, оҳиста-оҳиста. Мунгли эмас, йиғлоқи
эмас, оҳиста улар.

*Нурдай севинч ёшларни ювар,
Сендан қолган сўнгги гардни.
Мени шодлик, бахт бошлаб юрар,
Мен қалб аталган гардни.*

Лекин бу оҳиста сатрлар бўронларга сабоқ бергусидир. Бу оҳиста сатрлар оддий қалам билан эмас, ёниб турган қалб қалами билан битилган, бу сатрлар бизни ҳаяжон аталган зинапоярлардан олиб чиқиб, муҳаббат ва нафосат аталган бир кошонага етказар.

Кўпинча биз ишлайдиган рўзнома редакциясига ёш қизлар, йигитлар муҳаббат нима, уни қандай тушунмоқ керак, деб хатто қандай севиш, севилиш керак деб сўраб мактублар йуллайдилар. Муҳаббат — икки дилнинг дostonи, ўтли dostonи. Муҳаббат шундай бир ҳукмдордирки, у на қилични, на фотиҳни тан олади. У бизни гоҳ сирлар оламига бошлаб кетади, гоҳ ширин хаёлларга кўмиб ташлаб кетади. Ўша мактуб йўллаган қизларга, йигитларга шундай дегимиз келади. Муҳаббат нима эканини билмоқчи бўлсангиз, вафонинг нурли қасри қандай эканини, кўрмоқчи бўлсангиз, севикли ёрга қурилган ҳайкал бастини, жамолини, сайқалини кўрмоқчи бўлсангиз, Зулфия шеърларини қўлга олинг. На фақат муҳаббат саволига жавоб ахтараётганингизда, тақдир сўқмоқлари, ҳаёт жумбоқларини ҳал қилишда адашмаслик учун ҳам, унинг шеърларини қўлга олинг. Чарчаб-ҳориган чоғларингизда унинг шеърларини қўлга олинг, бардам тортасиз. Ҳижрон ханжари садоқат, сабрни пора этганда унинг шеърларини қўлга олинг. Фулу тошқинлари бостириб келганида, бардошингиз танг қолганида унинг шеърларини қўлга олинг. Ҳарорат, бардамлик, улуғворлик, мусаффолик оғушида эркин тин оласиз, яйраб кетасиз. Қизларжон, «оқ олтин» эҳромларини тиклаб, чош айлаб, ул қайрилма қошларингиз ўсма кўрган чоғларда шеърларини қўлга олинг.

Севги ўлганларини юракнинг созида чалмоқ бўлган чоғларингизда унинг шеърларини қўлга олинг. Баҳор қулф урганда, дераза олдида шода марварид тақиб ўрик гуллаган саҳар ва еллар қурғур гуллар тотини ўфирлаб кетганида шеърларини такрор-такрор ўқинг. Юрагингизга мунис бир ҳамдам излаган чоғларингизда, жўшқин давраларда ҳаёт, гўзаллик, муҳаббат баҳслари ўт олган сонияларда унинг шеърларини ёдга олинг. Қанча хуш, қанча нохуш оҳанглар-

дан жам бўлган ҳаёт қўшиқларига қулоқ тутганингизда, севги саволлари дарёдай босиб, лол этганида унинг ҳароратли сатрларидан кўмак олинг. Сўлим сахарларда булоқ сувларига юзингизни чайиб, бахмал қирлар оралаб, ёлғизоёқ сўқмоқлардан хаёл суриб бораётган кезларингизда шоира яратган сатрлар билан дардлашинг. У сатрлар кимсасиз саҳрода худди қибланамодек, тун қоронғусида мисоли нурдек, мисоли машғалдек йўл кўрсатур сизга. У яратган шеърлар у битган ҳикматлар содиқ дўст каби бағрини очади, қалбингизга севинч бўлиб сингади, руҳингизга қанот бахш этади. Сиз қўлингизга олган шеър оддий шеър эмас, шоира юрагининг бир парчаси. Бу буюк юрак парчаси сизга ҳазрати инсонни, беҳудуд Ватанни севмоқни ўргатади. Ҳаёт китобини варақламоқчи, инсон аталган буюк зотни сева билмоқни, инсоний бурчингизни англамоқни, аёлий латофат, лутф ва назокатли бўлмоқни ўргатади. Туйғулардан яралган бу шеърят камалакдек ҳамиша элга таъзимдадир. Нурларга йўғрилган бу абадият — шоир Ҳамид Олимжонга ўрнатилган боқий ҳайкалдир. Шеърларини қўлга олинг — бир ёруғ олам, бокира, тўкин оламга киргандек бўласиз. Тиниқ хаёллар оғушида аллаланасиз. Орзулар, софинчлардан тикланган тоғлар қоясини кўрасиз. Меҳр тошқинидан яралган қўшиқларни тинглайсиз. Заҳматлардан суғорилган боғни, нурлардан яралган камалакни кўрасиз.

Умрининг баҳор чоғида ёридан жудо бўлган шоира ҳамон шоир севган гулни, баҳорни, гўзалликни, бокираликни куйлайди.

*Баҳорга шошқинсам, жаннат қилган гуч,
Сўйлашга талпинсам, ўргатган куйга,
Жўшқин давраларга журъат берган куч,
Буюк, боқийлиги ғарқ этиб ўйга,
Қонимга ўт солса, уни излайман.*

Баҳорий севги-ла қолган баҳорий юракда ҳамон баҳор гуллари. Бу гуллар мангу сўнмас гуллардир. Чунки улар эл назарида, эл ардоғида. Айрилиқнинг ғоят аччиқлигини ёниб-ёниб қаламга олган шоира умидсизликка берилмайди. Бал-

ки севимли кишисининг ишини давом эттириш билан унинг ҳаётини давом эттиради. Шоира Ҳамид Олимжонга бағишланган талай шеърлар яратдики, бу шеърлар дод-фарёдлар эмас, балки енгилмас қалбни, чўнг бардошни, руҳий юксакликни улуғловчи ҳаётбахш шеърлардир.

*Мудом дилга содиқ кўзларим,
Ҳақиқатни кўмиши қийин.
Кўзларимда, қонимда кезган,
Ўша севинч, ўша олов сен.*

Муҳаббат мулкида сарафрозлик, ҳижрон ҳасратида дард-кашлик Бу мунис сатрларни битаётган қалам, оппоқ қоғозга тушаётган азиз туйғулар, ҳаяжонларга тўлиқ юрак эгаси, Сизга таъзим.

*Тирик айрилишнинг доғи оғирмиш,
Хўрлик кемирармиш умрни чайнаб.
Бу — мудҳиш эговга берардим туриш,
Кетсанг ҳам менга жон туйғуингдан айнаб,
Нега, нега мени ташлаб кетмадинг?*

*Маюс тақдирингга яшаб мен шерик,
Мушкул бўлаётир шодлик яратмоқ.
Нега тирик экан ташлаб кетмадинг,
Ташлаб кетмадинг-да, бошлаб кетмадинг?!*

Муҳаббат, садоқат, сабр ва бардошларнинг муҳтарама маликаси, Сизга шоирга яратган бебаҳо ҳайкал туйғулардай азиз, нигоҳлардай ўтли, хаёлларингиздай уйғоқдир ҳамиша. Сиз муҳаббатдан шундай бир тиниқ ва ўтли дoston битдингизки, бу дoston эл мулки, севишганлар мулки, муҳаббат мулки бўлиб қолур. Сиз садоқатдан шундай бир баҳор яратдингизки, ул баҳор хазонсиз гулларга тўлиқ. Сиз чўнг бардошлардан шундай бир бўстон яратдингизки, бу бўстонда бир умр муҳаббат нола бўлиб эмас, қўшиқ бўлиб яшнаб турар.

Муҳаббат тонг гулига қўнган қатра шабнамдир. Ўша шабнамнинг қатраларини териб олмоқ, авайлаб териб олмоқ

учун тонгни уйқудан уйғотмоқ даркор. Ҳар субҳичоғ тонгни уйқудан уйғотиб муҳаббат, соғинчининг шабнам қатраларини ҳовучига авайлаб йиғиб, сўнг шеърини сатрларга жо этаётган шоираи даврон ҳамон келинчаклик либосида, ҳамон келинчаклик муҳаббати, лутф-назокати, иффати оғушида. Муҳаббат унинг учун нола эмас, қўшиқдир. Зеро, муҳаббат қадрини ўлчагувчи олтин тарозунинг мезони ҳам ҳижрондир. Шоира айтганидек:

*Ҳижронинг қалбимга, созинг қўлимга,
Ҳаётни куйлайман, чекинар алам.
Тунлар тушимдасан, кундуз ёдимга,
Мен ҳаёт эканман, ҳаётсан сен ҳам.*

Зулфиябегим ўз даврига, ўз замонасига, инсонлар юрагига шеърини, нафосат меҳр-муҳаббат чироғини ёққан аёл. У одамлар юрагига заҳматкаш шеърини билангина эмас, одамийлиги, муҳаббат мулкида ягоналиги, садоқат қасрида маликалиги билан кира олди. У Ҳамид Олимжон сиймосида ўз ҳалқини, элини, юртини кафтига кўтарди. У Ҳамид Олимжон сиймосида дўстликни, қардошликни жон пардасида авайлаб-асради. У Ҳамид Олимжон таъриф этган «Бахтлар водийси»ни яёв кезди, одамлар юрагига ҳарорат ташлади, меҳр улашди, эвазига муҳаббат олди. Фазал мулкининг султони Алишер Навоий ўз севгилиси Гулига шеъринида беш бебаҳо ҳайкал яратди. Бу Ҳамса асари эди. Ҳа, аёл зотига ўрнатилган бу ҳайкал гўзаллик маъбудасидай асрдан-асрга ўтиб, севиб ўқилмоқда. Зулфиябегим Ҳамид Олимжонга ўрнатган ҳайкал, абадий меҳр, эндиликда муҳаббат дорилфунунига айландиким, бунда юзлаб талабалар сабоқ олура. Ҳамид Олимжон бахт, гўзаллик, шодлик куйчиси эди. У куйлаган қўшиқлар ҳамон янгроқ, ҳамон жарангдор. Негаки, у янгроқ соз энди Зулфия қўлида. У соз Зулфия яратган сатрлар рангида, ҳароратида. У соз бир умр халқ муҳаббатида, маҳобатида.

Эл-юрт меҳридан камол топиб, халқи меҳрини шеърларига жо қилиб яшаган шоирани эл ҳам жон пардасида эъзозлайди, хуш кўради ҳамиша. Биз шогирдлар эса бир умр унга

ҳавасда яшаймиз. Бир сатримиз, бирор қофиямиз унинг эътиборига кира олганидан хурсанд бўлиб, қўлимизга яна қалам оламиз. Биз тўлқинлар билан беллашиб, сузиб борган соҳилларга термулганимиз-термулган. Биз тоғ пойида у забт айлаган баланд чўққиларга термулганимиз, термулган. Бу термулиш, ўтли нигоҳларимизда шоирага муҳаббат ва эъзозимиз мужассам. Эндиликда ўз мактабини яратган, бетакрор ижод соҳибининг бутун умри, ҳаёти, ҳар бир сўзи, юриш-туриши, ҳатто қарашларида ўзига хослик, муносибликни кўрардик. Устознинг ҳаёти ибрат биз учун. Ҳар каломи ибрат. Ҳар сатрида биз учун бир мактаб бор. Бизни 4 шоирани Ойдин, Гулчехралар ва каминани ҳамиша осмон буржидаги юлдузларим деб эркалардилар. Доим телефон қилар, ҳол-аҳвол сўрар, қилаётган ишларимиз, ёзаётган рисоаларимиз, дардимиз, ҳасратимиз, дилшодликларимиздан бохабар эдилар. Сочларимизнинг турмакланиши, либосларимизнинг ярашган, ярашмаганигача унинг эътиборида эди. Ҳар баҳор устозимиз ҳузурида қалдирғочлардай жам бўлардик. Ёзганларимиздан ўқирдик. Қулоқ тутар, баҳралар олар, оналик меҳри билан бизга термулардилар. Бу гал устоз ҳаётининг бир қирраси ҳақидагина сўз юритдик. Илло, ул даҳри дунёнинг бағри чексизликдир. Ундаги ҳикматларни қаламга олмоқ учун минг бир кечалар керак.

ТАЪЗИМ

Биз зарралар, қатралар Сиз буюк қоялар — устозлар пойи-
дадирмиз. Юртимизнинг фанимиз, адабиёт ва санъатимиз-
нинг бешигини тебратган чинорларининг ҳузурида бир умр
қарздордирмиз. Қўлимиз кўксимизда таъзимдадирмиз. На-
здимда, устозлар сабоғи, ўгитидан қимматлироқ дунё йўқдир.
Бу ёруғ олам, бу соҳир дунёда ўлмайдиган не бор? Устозлар
ўгити ўлмайди. Орзулар ўлмайди. Нодонни доно, тупроқни
кимё айлаган недир? Устозларнинг сабоғи, ўгитидир.

Бағри кенг, меҳри мўл, одамгарчилигининг баҳоси йўқ
инсонлар яшайдилар бу кенг даҳри дунёда. Улар сербар,
илдизлари бақувват, соясида минглаб одамлар оройиш то-
падиган чинорга ўхшайдилар. Ана шундай чинорларнинг
бири устозимиз, илм-фаннинг ривожига катта ҳисса қўшган
олим, академик Азиз Қаюмовдир.

Унинг ижоди, илмий изланишлари, ёзган рисолалари,
хайрли ишлари, устозлик фаолияти, шогирдлари, илму фан
тараққиётига қўшган беқиёс ҳиссаси ҳақида сўз айтиш, унга
муносиб баҳо бера олиш бизнинг ҳаддимиз эмас. Шул са-
баб бу баҳри уммондан бир ҳовучгина олишга журъатимиз
етди холос. Унинг бепоён, мунаввар жаҳонига бир нигоҳ
солдик холос. Ул зоти киром юрган бепоён йўл довону сай-
ҳонлар, ёбонларни хаёлдан ўтказдик. У киши қатралаб, ми-
сқолаб тўплаган дунё-ганжинадан кичик бир заррагинани
қаламга олодик холос.

Илмий тадқиқотлар, адабий-бадний рисолалар, насрда,
назмда битилган китоблар, таржималар, хотиралар, эсда-
ликлар... биз учун бениҳоя чексизлик эди. Бу чексизликка
қўл урмоқ фикр айтмоқ мушкул эди. Устоз битган рисола-
ларни мутолаа қилиб:

*Катта оламга чиқдим узоқ-узоқ йўл босиб,
Ҳикматларнинг бағрига бораялман жимгина.
Орзудаман, баҳралар олмоқ бўлсину насиб,
Юрагимда шу хаёл сас берар секингина.*

*Шу маҳзанда кўрдим дунё чексизлигин,
Даҳри ҳикмат теран, тубсиз денгизлигин,
Боболарим кўкда ёруғ юлдузлигин,
Мунаввар бир олам тўла кимё кўрдим.*

*Бўлдим не-не улуғларнинг ҳузурига,
Сабоқ олдим Хайём, Бегил, Фузулийдин.
Хаёлларим толди Мозий, Муаззийда,
Ҳар ҳарфида ҳидоят, нур-зиё кўрдим.*

Юрагимга кўҳна дунёлар кириб келганини ҳис этдим. Не-не фозиллар яшаган замонлар, кўчалар, биёбонларни кузатдим. Қоялар поклиги кўксида аён бўлган мумтозларга қоялар умрини сўрардим, агар ҳаддим бўлганида...

Устоз Азиз Қаюмовнинг оталари Пўлатжон Қаюмов до-мулло Ўзбекистонда хизмат кўрсатган ўқитувчи, адабиёт-шунос ва ўлкашунос олим, ғоят хайрли ишларни қилган, ноёб асарлар қолдирган киши эдилар. 324 нафар шоирни ўз ичига олган 3 томдан иборат «Тазкираи Қайюмий» китоби-ни мерос қилиб қолдирган. Ушбу тазкирада Тошкент, Қўқон, Андижон, Фарғона, Марғилонда яшаб ижод этган номи элга таниш ва нотаниш бўлган шоирлар ҳақида қимматли маълумотлар берилган. Уларнинг шеърларидан намуналар келтирилган. Ҳабибий, Маҳжурий, Даврон, Чархий, Лutfий, Mashқий, Боқийлар қаторида жуда кўп номлари ҳеч қаерда маълум бўлмаган шоирлар бор.

«Тазкираи Қайюмий» асарида ўзбек адабиётининг ўрта асрлардан тортиб то XX асргача яшаб ижод этган кўп вакиллари ҳаёти ва ижодига оид маълумот жамланган. Хусусан, XVIII — XIX асрлардаги адабий ҳаётга оид материаллар кўп жиҳатдан ўзининг янгилиги билан ажралиб туради. Ушбу китобнинг илмий истифодага киритилиши ўзбек адабиёти тарихининг ўрганилмаган томонларини очишга хизмат қилади. Тазкирага киритилган кўпчилик шоирлар тамомила янги номлардир.

Азиз Қаюмов ана шундай илм заҳматкаши бўлган мўътабар инсоннинг фарзанди сифатида илм-фаннинг фидойи-

ларидан бирига айланди. У кишининг матбуотда эълон қилинган илк илмий мақоласи 1951 йил «Қизил Ўзбекистон» рўзномасида Маҳмурнинг қўлёзма шеърлар тўплами топилгани ҳақидаги мақола эди. У 1951 йилда Маҳмурнинг шеърлар тўпламини нашрга тайёрлади, сўзбоши ёзди. 1954 йилда «Маҳмур ҳаёти ва ижоди» мавзусида илмий иш ёзиб, филология фанлари номзоди деган илмий даражага сазовор бўлди. 1961 йилда филология фанлари доктори илмий даражасига эга бўлди. Оталари адабиёт муаллими бўлгани учун ҳам ўғли Азизжонга ҳам ёшлигидан Навоий, Фузулий, Муқимий, Фурқат ғазалларидан ўқиб берар эдилар.

«У пайтлар ликопчага ўхшаган радио-карнайлар бўларди, — деб ҳикоя қиладилар устоз Азиз Қаюмов. — «Шашмақом» куйларини ўша карнайлар орқали эшитар эдик. Шеърлар машқ қилиш иштиёқи болаликдан тинчлик бермаган...» «Янги Фарғона» газетасида босилган машқий шеърлар ана шу иштиёқ меваси эди. Қўқонлик шоир Чарҳий унга аруз вазнида ғазаллар ёзиш йўларини ўргатди. Ҳофизлар Азиз Қаюмов ғазаллари билан ашулалар айтабошладилар. Бу ашулаларни Усмон ота Юсупов ҳам эшитадилар. Ёш шоирга омад кулиб боқади. Уни азим шаҳарга — Тошкентга ўқишга юборадилар. Азиз Қаюмов домулло Тошкент Давлат Шарқшунослик институтининг илк қалдирғочларидан бири эдилар (1944 й.).

«Мен докторлик диссертациясини ёқлаганимда 35 ёшда эдим», — деб ҳикоя қиладилар устоз. Ёш олим бу пайтда Тил ва адабиёт институтининг директори бўлиб ишлар эдилар.

Устознинг 1961 йилда нашр этилган «Қўқон адабий муҳити» китоби ҳозир библиографик нодир бир асар бўлиб қолди. Унинг ҳар бир боби шогирдлари учун бир номзодлик диссертация мавзуси бўлди. Ана шу бой манба неча-неча олимларнинг илмий ишлари учун хазина вазифасини ўтади.

— Билим ва илм риёзатми? Илмли кишилардан нималарни ўргансак бўлади? — деган саволимизга у киши шундай жавоб қиладилар.

— Илм шундай нарса, уни қанча ўрганмагин, барибир оз.

У — риёзат эмас, у ганжина. Киши умр бўйи илмга интиломи керак. Абу Райҳон Беруний сингари тирикликнинг охириги дақиқасигача билимга интилиб яшамоғи лозим. Шунда у умрини беҳуда ўтказмаган бўлади. Зотан ҳадиси шарифда айтилганидек: «Бешиқдан то қабргача илм ўрган».

Ҳам илмий, ҳам ижтимоий ишни баробар олиб борган устознинг таржимаи ҳоли ҳам ранг-баранг воқеаларга бойдир. Қайси соҳада ишламасин бутун илмини, иқтидорини ўша соҳага, энг муҳими одамлар манфаати учун сарф этарди. Маданият ишлари бўйича министр, Маданият дорилфунуни, тил ва адабиёт институти, қўлёзмалар институти ва 1998 йилдан буён адабиёт музейида фаолият кўрсатиб келмоқдалар.

«Мен 1940 йиллардан то ҳануз Алишер Навоий асарларини ўқийман, ўрганаман. Навоийга бўлган муҳаббатим то ҳануз сўнмаган, аксинча учқун алангаланиб ҳозиргача ёниб келаябди», — дейдилар устоз кулиб. — Яна шуниси ҳам борки, биз бир умр яхши одамлар орасида бўлдик. Яхши одамлар суҳбатини тингладик.

«Мен катта мамнуният ва ифтихор билан эсга оламан, — дейдилар устоз.

Мен кимнинг ҳақида нимаики ёзган бўлсам, чин юракдан, самимий ёзганман. Нимаики ёзган бўлсам, ҳаммаси юракдан чиққан гаплар. Шогирдларим беҳисоб. Уларнинг ҳаммаси меҳрли, муҳаббатли, қобилиятли. Улар жуда катта ишлар қилябдилар, номзодлик, докторлик диссертациялари устида ишламоқда. Негаки, кўнгил нақши илмдандир».

Ҳа, шундай, — деймиз биз ҳам. Суҳбат мавзуси ўз-ўзидан ҳазрати Навоийга, унинг ғазаллари бўстонига бориб қолганини сезмай ҳам қоламиз. Негаки, улуг сўз санъаткори Алишер Навоий шоҳ асарлари яратилганидан бери ўтган юз йилликлар муҳлис ва мутахассисларни бу сирлисеҳрли олам бағрига чорлашдан бир сония бўлсин, тўхтагани йўқ.

Устоз Азиз Қаюмовнинг «Навоийга таъзим» деб аталган китобини ўқиб ҳайратландик. Устоз олимнинг қатор илмий рисоалари қаторида ушбу назм китоби наздимизда гулшан

аро товланиб турган турфа гулларнинг сараси эди. Биз назм мухлиси бўлганимиз учун шундайдир, эҳтимол. Азийий та-халлуси билан ёзилган Навоий ғазалларига мухаммаслар бири-биридан гўзал, теран эди, наздимизда.

*Жигар ўтим кўрибон хаёл қилма олов,
Бу гулхани ишқдир. Қор ичра топти қалов.
Ишқ савдосига борувчи карвони улов,
Не бўлғай ул-ки, қилур худ узра жилва ялов,
Менинг ўтимники, бошим узра ёнар лов-лов.*

Ўзаро суҳбатларда, баъзан матбуот нашрларида ҳам «На-войни халққа яқинлаштириш лозим» ва яна баъзи фикр-ларда «Халқни Навоийга яқинлаштириш керак» деган му-лоҳазалар ўртага ташланади. Навоий ижодининг толмас та-дқиқотчиси, олим, академик Азиз Пўлатович Қаюмовнинг фикрини билмоқчи бўлдик. Устоз бизга ҳазрати Навоий-нинг сўзлари билан жавоб қилдилар:

*Неки, мен қилмишам назар этса,
Юзидин гар бирисига етса...*

*Ё рабб, андоқ кишига раҳмат қил
Охир оромгоҳин жаннат қил...*

*Қатрача гурдин олмаса баҳра,
Деса Феруза кўрса ҳар муҳра.*

*Анга ойини даъбу инсоф эт,
Кўнглини поку хотирин соф эт.*

*Улки таҳсин этар вале билмай,
Ўқуған нукта диркини қилмай.*

*Сўзи гар яхши, гар газоф гурур,
Ҳар неким ул деса маоф гурур.*

Шоир уч тоифа китобхонни назарда тутмоқда, — деб ту-шунтирдилар устоз. — Биринчиси унинг ёзганларини ўқиб,

юздан бирини тушунган киши — ҳазрат уни дуо қилмоқда, унга худонинг раҳматини тиламоқда. Иккинчиси — гавҳардан заррача баҳра топа олмайди, ферузани кўрса, уни эшакмунчоқ деб ҳисоблайди. Майли, худо унинг ҳам кўнглини пок, хотирини соф этсин. Учинчи тоифа эса Навоийга таҳсин ўқийди-ю, лекин уни билмайди, ўқиганларининг мағзини чақа олмайди. Майли, дейди шоир, уларнинг айтганлари хоҳ яхши, хоҳ ёмон бўлсин, барибир кечиримлидир...

— Демак, — дейдилар устоз — Навоий асарларини ўқиб, мағзини чақиб, ундан тўла баҳраманда бўлиш масаласи то ҳануз ўз долзарблигини сақлаган...

Минг бора шукрлар айтаман, миллатимиз ғазалга, куйнаволарга ошифтадир. Давралар, тўйлар, базмларда, дил тортар суҳбатларда юракни аллаловчи наволар янграб туради. Тонгларимиз наволарнинг хуш садолари билан бошланади. Радио, зангори экранлардан таралгувчи мумтоз наволар сеҳрлаб қўяди кишини. Тонгни мунавварликларнинг остонаси, деймиз. Куйларга, айниқса Бобур, ҳазрати Навоий ғазалларига басталанган куйларга сархуш бўлиб отаётган тонг, майсалар, гулу алвонлар, мунаввар олам билан юзма-юз бўлиш бахтига, сархушлигига эврилган куйнинг сеҳри қошида ҳаёлга толмоқ, бу — ўзгача сурур.

Минг бора шукр, классик шеър услублари, салафлар ёдини улуғлаш, халқнинг энг яхши анъаналарига камоли ҳурмат, адл бобидаги ривоятларга эҳтиром то ҳануз дилимизнинг тўридадир.

Бой тарихимиз, маданий-маърифий, маънавий меросимиз бор. Юртимизнинг бир ҳовуч тупроғида ҳам, бир кичик тошида ҳам тарих мизғиб ётгандай туюлаверади менга. Не-не алломалар яшаб ўтдилар. Кўнгил зорларини қаламига, созига, назмига сўзлаб ўтдилар. Ул зоти киромларнинг кўнгил иншолари наволарда, ғазалларда, хотираларда қолди...

*Бобур, неча бу даҳр мени зор айлар,
Сабримни каму ғамимни бисёр айлар.
То даҳр гурур будур анинг расмиким,
Айриб кишини азизидин хор айлар.*

Сухбатимиз ҳазрати Бобур ҳақида эди. Нақадар ўтли, жон олгувчи эди унинг ғазаллари.

Бобур ғазалларининг Ўзбекистонда ХХ асрдаги биринчи нашри юзага келди. Устоз Азиз Қаюмов Бобур лирикасининг ғоявий ва бадиий ўзига хос белгилари тўғрисида сўз боши ёздилар. Сабоҳат Азимжонова эса Бобур яшаган даврнинг сиёсий, иқтисодий хусусиятлари тўғрисида мақола ёзди. Икки олимнинг ташаббуси билан бу китоб Ўзбекистон Фанлар академиясининг нашриётида чоп этилди. Китоб Парсо Шамсиев ва Воҳид Зоҳидов таҳрири остида юзага келди.

Бизда Алишер Навоий ва Бобур каби классик шоирларнинг таваллуд кунлари катта байрам қилинади. Ғазалпарвар эл давраларида, минбарларда улуғ шоирларнинг ғазалларидан ўқийдилар. Ҳофизларимиз уларнинг ғазаллари билан мумтоз ашулалар айтадилар. Бобур ҳақидаги китоб худди ана шундай байрам шодияналари кунларида ўқувчиларга тухфа этилди.

Устоз Азиз Қаюмов Бобур шеърларининг танланган тўпламини нашрга тайёрладилар. Уни «Ўзбекистон» бадиий адабиётлар нашриёти кўп нусхада чоп этди. Шу билан олим Бобур ижодиётининг кенг миқёсда оммалашуви ва илмий тадқиқ этилишига жуда катта ҳисса қўшдилар.

Ғазал устозлари ҳақида битилган рисоалар, улар таърифида айтилган сўзлар, тафсилотлар ўзга бир оламга етаклайди кишини. Улар битган ғазаллар қалбингда чироқ ёқади, фусункор оламига, ҳикматлар дунёсига етаклаб олиб кетади кишини. Шеъроят салтанати, ғазал салтанати ичра яшагинг, яшайвергинг келади. Негаки:

*Шундай бир салтанат... ҳикмат девор, тоши,
Шундайин самодир... ботмас ойи, қуёши,
Шундайин бир булоғ... илму фасоҳат чошдир,
Жавоҳирлар лиммо-лим бир дарё кўрдим.*

*Бу маҳзанда умр бўйи қолиб кетдим,
Гоҳи қувнаб, гоҳида тўлғониб кетдим.
Гоҳи тутаб, гоҳи буткул ёниб кетдим,
Дилим оташ, гоҳида сим-сиёҳ кўрдим.*

Айтмоғим жоиз, устознинг қайси бир рисоласини варақламай, мисоли узоқ-узоқ йўл юриб, гоҳи илм, гоҳи назм даргоҳига, катта олам, ҳикматларнинг бағрига бораётгандай ҳис этдим ўзимни. Хаёлимда орзулар улғайди. Мен ҳам илм йўлидан бориш орзусида эканим ва бу орзум армон бўлиб қолгани ёдимга тушаверди...

*Кездим юлдузлари мил-мил кечаларда,
Нодирайи даврон ўтган кўчаларда,
Анвор кўрдим гул юзига, ғунчаларда,
Ашъор қатларида меҳри гиё кўрдим.*

*Озурда жон зарифалар — момоларим,
Қуёш, юлдуз кўрмай ўтган самоларим,
Дунё гариф этмай жабру жафоларин,
Армонлардан юрак-бағрин сиёҳ кўрдим.*

Ўзбекистон аҳолисининг қўлида қўлёзма ва тошбосма китоблар, қўлёзмалар кўп эканини яхши биламиз, шукрлар бўлсин-ки, халқимиз бундай ноёб, нодир манбалар не эканини, уларни сақлаш савоб эканини яхши биладилар.

Устоз Азиз Қаюмов кўп воқеаларни ҳикоя қилиб бердилар. Улар тез-тез халқ орасида бўлиб, ана шундай нодир китоблар, қўлёзмаларни излаб топар эканлар. Газеталарда аҳолидан қўлёзма китоблар сотиб олажасимиз ҳақида эълонлар бериларди. Уйма-уй юришга ҳам тўғри келарди, — дейди аллома.

Чархий домла кўмагида бир хонадон соҳибининг ҳузурига борадилар. Уй соҳиби жуда нодир бир қўлёзмани топганини айтади. У Маҳмур девонининг қўлёзмаси эди. Қўлёзмани қарзи ҳавола қилиб сотиб оладилар. Азиз Қаюмов Маҳмур девонининг қўлёзмаси устида узоқ ишладилар. Ана шундай қилиб, Маҳмур девони нашр этилди. Адабиёт дастурлари, дарсликларида Маҳмур ўзига муносиб ўринни эгаллади. Қўлёзманинг асл нусхаси эса Ўзбекистон Фанлар академияси Алишер Навоий номидаги Давлат адабиёт музейига топширилди. У келгуси авлод ўзбек адабиётшунослари учун адабий манба бўлиб хизмат қилади.

Ҳа, илм изламоқ йўли нақадар машаққатли йўл эканини англайман. Бу йўл — беҳуда мағрурликни рад этиш йўли. Бу — халқнинг орзу умидларини англаш йўли. Эски меросимизни ардоқлаганимиз ҳолда, устозлар йўлидан бормоқ, янги қўриқлар очишга интилиш йўли.

Умр йўлдошим ҳам олим эдилар. У кишининг устоз олим Азиз Қаюмов ҳақидаги ҳикояларини эсга оламан. Улар узоқ вақт ҳамкорликда меҳнат фаолиятини олиб борганликларини ҳам эслайман. Умр йўлдошим айтиб берган сўзлар энди хотирага айланган бўлса-да ҳамон дил тўримиздадир.

У киши устоз Азиз Қаюмов ҳақида камоли эҳтиром ила сўзлар эдилар...

«Кечиримлилик, камтарлик, мулойимлик, ширин суханлик у кишининг табиатига, яшаш турмуш тарзига айланган эди...» Бировнинг меҳнатидан, ижодидан, ҳаётидан, сўзларидан фақат нуқсон излаб яшовчиларга устоз Алишер Навоийнинг «Сабъаи сайёр» достонидан келтирган ҳикматларни тинглаб, мен ҳам умр йўлдошимнинг сўзлари нақадар одилона эканига иқрор бўлдим.

Мана устоз олим Азиз Қаюмов келтирган байтлар:

*Нуқс изламоқ эрмаса муроди,
Бер барча ҳунар аро кушоди.*

Маъноси: (Эй худо), нуқсон изламоқни мақсад қилиб олмаган ўқувчининг барча ҳунарда ишини юриштириб юборгин.

Мана шундай фариштанамо одамларга, захматкаш, меҳри мўл, чеҳрасидан нур-анвор ёғилиб турган зоти киромларга Нуҳ пайғамбарнинг умрини тилагим келади.

Устоз билан суҳбатимиз давомида унга мана шундай савол беришга журъат этдим.

— Устоз, айтинг-чи, дунё мураккабми, одамларми?

— Одамлар, — дедилар у киши. — Дунёда яхшилар мўл, лекин онда-сонда бўлса-да ана шундай мураккаблари ҳам учраб туради, минг афсус. Бир мисолни айтай. Лекин уларнинг номини айтиш жоиз эмас. Бу саволингизга жавоб бўлсин учун эсга олинади холос.

Олимларимизнинг бири бутун умрини машҳур туркий тил ёдгорлиги «Девону луғотит-турк» асарини араб тилидан ўзбек тилига таржима қилишга бағишлади. Бу асар энг қадимий даврдаги туркий халқларнинг тили, адабиёти, этнографияси, яшаган ерлари, қўйингики, бутун ҳаётига оид қомусий луғат — манба. Уни билиш, тушуниш, тадқиқ этмоққа оз одам қобил.

Тил ва адабий институтининг директори эдим. Кабинетга бошқа бир тилшунос олим кириб келди. «Туркий сўзлар девони» («Девону луғотит-турк») асари ҳақида сўз очди. Бу асарнинг таржимаси жиддий таҳрирга муҳтож, — деди у. Шунинг учун бу ишга муҳаррир эмас, ҳаммуаллиф бўлсам... шу ҳақда кўрсатма берсангиз, — деди.

Буни қаранг, бир олим бутун умрини сарф қилиб, йиллар давомида кўз нурини тўкиб, жону дили билан берилиб бир улкан ишни охирига етказса-ю, иш битгандан кейин унга ҳаммуаллифлик даъво қилувчилар чиқиб турса. Бундан ортиқ қаллоблик, юзсизлик бўладими?

— Йўқ, — дедим мен. Бу — инсофдан эмас.

— Мендан бошқа олим бу ишни қила олмайди, — деди у яна. — Бу туришда уни чоп этиб бўлмайди. Китоб юзага чиқмайди.

Ўзимни зўрға босиб унга жавоб қилдим:

— Юзага чиқади, албатта.

У индамай кабинетимдан чиқиб кетди...

Иқтидорли ёш олимлардан бирига таклиф қилдим. Китобга муҳаррирлик қилишни топширдим. Муаллиф билан бирга бир неча йил қўлни қўлга бериб ишлашди. Натижада, «Девону луғотит-турк» 4 китобдан иборат бўлиб нашрдан чиқди. Бу ўзбек филологиясининг улкан ютуғи эди. Китоб муаллифи қадимий туркий тил соҳасидаги йирик мутахассис сифатида шуҳрат қозонди.

Ақлу тамизли киши илм аҳлини ҳурмат қилади. Унинг кашфиётларини ўз фойдаси учун ўзлаштириш фикридан йироқ бўлади. Академик ёзувчилар, олимлар Воҳид Зоҳидов, Фафур Фулом, Ойбек каби устозларнинг сабоғи бир умр ёдимда қолади, — дейдилар устоз, олим Азиз Қаюмов —

Тақдирдан миннатдорман, шундай улуғлар билан узоқ йиллар бирга ишладим, уларнинг суҳбатини, сабоғини, ўғитларини тингладим. Бу сабоқлар умр бўйи шуъуримни нур бўлиб ёритиб туради...

Ҳа, деймиз биз ҳам. Юртини, элини оёқости қилаётганлар, буюк аждодларини менсимаётганлар учун бу, айниқса, улкан сабоқдир. Устозларнинг бизга қолдирган бой мероси, шеърояти, илмий рисоалари, ўғитлари мунаввар бир соҳилга ўхшайди. Бу соҳил бўйлаб бораверсак, муҳаббат ва садоқат, лутфу назокатнинг мунис бир салтанатига рўбарў бўламиз. Уни тавоф айлаймиз, кўзларимизга суртамиз.

Ҳадисда шундай мўътабар сўзлар бор: «Икки юз марта газовот қилгандан бир марта илм олган афзал». Икки юз марта сажда қилгандан бир марта илм олган афзал. Илм қайда бўлади? Албатта, китоб деб аталган ҳазиналарда.

— Дунёдаги, инсондаги энг катта бойлик нима? — деб сўрадик устоздан.

— Дунёдаги, инсондаги энг катта бойлик, бу — қалб бойлиги. Қалб бойлигидан ортиқроқ бойлик йўқдир. Қалби, маънавияти гўзал инсонлари кўп бўлган мамлакат ҳам бойдир ҳам гўзалдир, — дедилар яна. Устоз яна дедилар:

— Қалб бойлиги, бу — маърифат, илм, китоб орқали бунёд бўлади. Ҳазрати Навоий айтадилар:

*Йигитликда йиғ илмнинг маҳзанин
Қарилик чоғи харж қил ани.*

Илм — офтоб, нур, мунавварликдир. Илм истаган манзилларга элтувчи сарбондир яна. Китоб, бу маънавий фаровонлик, ўз-ўзини тушиниш, ўз-ўзини тузатишдир, дедилар яна.

Устознинг ўғитлари, илм ҳақидаги, китоб ҳақидаги мулоҳазалари ўйлантириб қўяди мени. Узтоз, олим — Азиз Қаюмовнинг суҳбатларидан англаганларим шудир.

Умр бўйи ўқидик, изландик, ҳамон ўқиябмиз, мана. Дарҳақиқат, яхши китоб ҳикматлар ҳазинасига ўхшайди. Китоб — энг яхши ҳамдам, сирдошимиздир бизнинг.

Ўрта мактаб, дорилфунун сабоқлари, устозларимизнинг ўғитлари, улар битган рисолалар бизга энг қоронғу гўшаларини ҳам ёритиб кўра олишимиз, яшашимиз учун ёрдам беради.

Наздимда, китоб, бу — нури ҳидоятдир. Ҳақ йўлни ундан ўрганамиз, эзгуликни, яхшиликни, ҳаёт сабоқларини, имдод йўлларини ўрганамиз ундан. Одмиликни, одамийликни ўрганамиз.

— Нега ҳозирги ёшларимиз илмга, китобга унчалик чанқоқ эмас? Бошлаган илмини, дорилфунунларни, мактабларни ташлаб, пул топишнинг турли кўчаларида изғиб юрганлар талай.

— Илм, бу — қаноат, чидам, фидойилик дегани дейдилар устоз Азиз Қаюмов. Билимсизлик жаҳолатга олиб боради. Бугун юртни кўтарадиган, унга мадад берадиган кун. Меҳримиз, билимимиз, меҳнатимиз билан кўтаришимиз керак уни. Боболаримиз шам ёруғида китоб ўқиган, китоб ёзган, қомус яратган. Юлдузлар жадвалини тузган. Ўшаларга муносиб бўлиш учун ҳам китоб варақлашимиз даркор. Отабоболаримизни яхшироқ танимоқ, улар яратган, бизга қолдириб кетган бебаҳо ҳазиналар, маънавий, маърифий, маданий бойликларни асрамоқ, учун ҳам, китобларни севишимиз керак. Шуни ҳам айтай, илм инсон кўнглини ёруғ бир дунёга айлантириб, бир қатрага бутун бир дунёни яширади. Билим — нурдир, билимсизлик — ғафлат. Билим — ёруғлик, билимсизлик — жаҳолат. Паҳлавон Маҳмуд умрида қўлига китоб ушламаган, ўқимаган, демакки, уқмаган, демакки, нодон кимсалар ҳақида шундай аламли сатрларни ёзади:

*Уч юз кўҳи қофни келига туймоқ,
Дил қонидан бермоқ фалакка бўёқ,
Ёйинки бир аср зиндонда ётмоқ,
Нодон суҳбатидан кўра яхшироқ.*

— Ҳа, дунёдаги энг теран ҳикматлар, ривоятлар, одамийлик сабоқларига бешик бўлган она юртимиз омон бўлсин, унинг бағрида яшаб, не-не шогирдларни тарбия-

лаб, не-не ворисларни улғайтириб, не-не ҳикматларни ёзиб, айтиб бизга қолдириб кетган Паҳлавон Маҳмуддек, Навоийдек, Бобурдек улуғлар ёди ҳамма дилларда, ардоғларда яшасин, яшайди ҳам. Бундай дейишга асосимиз бор. Негаки, бизнинг диёримиз учун китоб, маърифат, адабиёт нон каби зарур, ардоқли. Агар маърифат, илмнинг, ҳикматлар ҳазинасининг олтин сандиқларини ўзларининг бебаҳо асарлари билан тўлдирган ал-Бухорий, ал-Фарғоний, Бобур Мирзо, Алишер Навоий, Форобий, Бедил каби фозилларимиз бўлмаганда шундай дея олармидик. Уларнинг асарлари қайта-қайта нашр этилаётир, унут бўлган улуғ алломаларнинг мақбаралари тикланиб, эл-юрт зиёратгоҳига айлантирилаётир.

Оддий чўпоннинг суҳбатида бўлсангиз, беш-ўн аёл жам бўлган ўзбек хонадонларининг тўй, тўйчиқларида ёки дилтортар давраларида бўлсангиз ҳам, улар Фурқат, Навоий газалларидан ўқийдилар. Ғазалпарвар элимиз бор.

*Чекиб булбул каби афғон саҳарлар йиғласам йўқ айб,
Баҳор айёми ўтди, бўстонимдан адашганман.*

Ғазални, маърифатни, адабиётни севувчи халқимиз борки, устоз алломаларимизнинг ёзган рисоалари ҳамиша жавонларимизнинг, дилимизнинг тўридадир.

ЁДИМДАСИЗ, УСТОЗ

(Муаллимам Ноила Умарова хотирасига)

Ёдимдасиз, устоз!

Бу тонг мен сизни яна ёд этдим. Ширин ҳислар, энг азиз ва мўътабар ўйлар, улуғвор орзулар, хаваслар билан сизни эсладим. Дилимнинг энг тўрида эъзозлаб, асраб келаётган эҳтиромимни изҳор этмакни орзу қилдим.

Мен сиз таълим берган, илк бор алифбе сабоқларини ўргатган, она, азиз маъво муҳаббатини юрагига муҳрлаб қўйган, катталарга таъзим бажолаб, кичикларга мурувват айлаб, авайлашга, керагида мағрур, керагида тиз чўкиб, ҳурмат бажо айлашга ўргатган минглаб талабаларингизнинг бириман.

Сизни мен бир умр юрагимнинг тўрида, ардоғимда асраб келаман. Тало-тўпли, шўришли, ғала-ғовур бу дунёи зорнинг севинчли, аламли, андуҳли, дилшод дамларида эсладим сизни. Умр карвонлари ўтиб борган саҳроларда, чўлларда... беҳишт боғларида, доvonлар қошида лол қолган, имтиҳонлар келганида доvдираган, бардошлар енгганида мағрур бош кўтарган, мусибат келганида, ғам юки остида эзилган чоғларимда эсладим. Сиз айтган ҳикматлар менинг зулматли кечаларимни ёритди. Сиз сўзлаган донишмандликлар мени катта, кенг, истиқболи порлоқ манзилларга олиб чиқди.

Ирмоқлардай узоқ йўللарни босиб, ҳолсизланиб қолганимда сиз эслатган инсоний сабоқлар мени ўзани кенг дарёларга қўшдилар. Кўксида тўлқинлари ғалаён қилган баҳри — уммонларга элтдилар.

Сиз ўргатган одмилик, камтарлик дарсини, сабоқларини мен фозиллар, мумтозлар ҳузурида эканимда юз бор, минг бор ҳис этдим. Сиз дарсликларингизда таълим берган камсуханлик, ҳаё, иффат сабоқлари яхши одамлар, ўктам инсонлар ҳузурига киришимга шаҳодатнома бўлдилар. Илк сатрларимни сизга бағишлаганман. Ҳа, шундай. Илк қувон-

чларимни ҳам сиз билан баҳам кўрдим. Илк муҳаббатимни сизга сўзладим, азиз устоз. Сиз яна ҳаётий маслаҳатларингизни дариф тутмадингиз.

Турмуш, ҳаёт бамисоли уммон, дердингиз. У ҳамиша тўлқин уриб, бедорланиб туради. Унинг гирдоблари бордир. Унинг тўлқинлари ичра сузмоқ санъатини ўрганиш даркор. Ўрганмасанг, чўкиб кетишинг муқаррар, дердингиз. Ҳаёт бамисоли тез оқар дарёдир, у шитоб оқиб ўтаверади. Сен у соҳилдан бу соҳилга сузиб ўтиш қудратини ўрган. Ҳаёт бамисоли дарсхона. У мураккаб, ўқилмаган китобдир. Унинг ҳар бир саҳифасини ўқиш сенга насиб этсин. Бунинг учун илм машъалини кўлингга тут. Бардошли, вафоли, қаноатли бўл, севган кишингни бир умр ардоқлашни бил. Бунинг учун ... унинг ёмон томонларини унут, яхши ҳислатларини ёдингга ол, улуғлайбил, дердингиз.

Сен дунёга аёл бўлиб яралгансан. Биласанми, бу нима дегани? Бу — зебу зийнат дегани эмас. Бу — она дегани. Бу — оила отлиғ муқаддас, қутлуғ салтанатнинг бекаси дегани. Рўзгор деган мамлакатнинг муниси, чароғбони, орастабони дегани. Ўчоққа олов ёққанингга кули бўлмасин. Уй эшигини ёпиб ичкари кирганингга армон эргашиб кирмасин. Сени излаб келганларида эгинг, енгларингдан ошхона, ёғнинг ҳиди келиб турмасин. Аёллик латофатингни, ҳусну жамолингни йўқотма... ва ҳамма-ҳаммасига улгуришни бил. Гўдакларингга алла айт. Эртақлар сўйлашни унутма.

Ёдимда, ўрта мактабни битиргач, мени шаҳри азимга дорилфунунга юборишга чўчидилар. Қиз бола ўқимаса ҳам бўлаверади, бировнинг ҳасми улар, дедилар. — Йўқ, — дердингиз, — шаҳри азимда уни кенг, катта, ёруғ манзиллар кутади, катта риёзатлар, ҳаёт мактаби кутади. Бу дегани — қиз бола ҳам ўз тақдирига даҳлдор бўлишга ҳақли. Ўқисин, юрагида йилтиллаб турган учқун аланга олсин. Уни шаҳри азим ютиб юбормаслигига мен кафил бўлай, — дедингиз. Қўлингизга қалам қоғоз олиб тилхат ёза бошладингиз...

Қимматли тарбиячим, ўшанда ниҳолгина, ночоргина, нажотсизгина бир ўқувчингизни кафилликка олиб, келажакка йўллаганингизни қандай унутай? Дадам шоир ва фозил

киши эдилар, кўндилар, аям эса, йиғлайвердилар ҳадеб. Сиз голиб келдингиз, мен ўқишга жўнадим.

Мактублар ёзиб турдингиз. Ҳар бир куним, ҳар бир сониям, уйқум, тушларимдан ҳам хабардор бўлиб бордингиз. Саволларингиз, сўроқларингизга эринмай, чарчамай ҳамма-ҳаммасини ёзиб, баён этиб турдим.

Мактубларингизни зориқиб кутардим. Нега дерсиз? — Улар менга бир олам ҳузур, қаноат, донишмандлик олиб келарди. Улар менга қибланомадай йўл кўрсатарди. Кемтикларимни тўлдиарди, бало-қазолардан асрарди. Бу мактублар шахри азимда қўлларимдан етаклаб олиб юрарди. Дорилфунунимга олиб борар, яна етаклаб эсон-омон ётоғимга олиб келарди. Кулгули бу сўзлар, бу ҳиссиётлар. Беш йил ўқиш давомида фақат дорилфунунни, ётоғимни, китобларимни сўнг хом-хатала машқларимнигина кўрдим холос.

«Олим бўлмасанг ҳам, ақлли бўл» деб ёзгандингиз бир мактубингизда. Биламан, хавотирларингизни тушунаман. Ўшал ёзув ҳар куни ёзиладиган кундалигимнинг биринчи варағи устида турарди. Наҳот, мен сизни уялтирсам, деган фикр юрагимнинг тўрида яшарди.

Ростини айтсам, сизнинг мактубларингиз, саволларингиз, сўроқларингиз мени ҳар қадамда, ҳар сонияда таъқиб этадилар, йўқ-йўқ, термулиб қараб турардилар менга.

Таъқибларингиз учун, асрагувчи нигоҳларингиз учун ташаккур, устоз. Мени асраганингиз, авайлаганингиз, кўзлаган манзилларга эсон-омон элтганингиз учун бошимни эгаман, қабрингизни ўпаман.

Иззатли ўргатувчим, ўн йил, ўн беш йил... умр бўйи ўқияб-миз мана. Ўрганяпмиз, қулоқ тутиб, тинглаяпмиз. Сиз ўргатган андиша юрагимиз тўрида ҳамиша. Лекин... андишасизларни кўп кўрдим. Нима, уларнинг устози, муаллимлари андишани ўргатмаганми ё? Афсусланарли жойи ҳам бор, негадир, андишасизлар кўпроқ голиб, андишада юрганлар эса мағлуб эканини кўриш оғир.

Биламан устоз, бундайин ҳаёт ўйинларига ҳам қиладиган жавобингизни биламан. Адолат тарозуси тўғри қурилмаган, лоқайдлик устувор бўлган, инсонийлик мезони бузилган чоғ-

ларни ёдимга соласиз. Булар ҳаёт дарёси оқизиб кетиши муқаррар бўлган ўткинчи ҳислар, дердингиз.

Ана шундай ҳисларга рўбарў бўлганимда, улар кўпайиб бораётганини кузатганимда, андишасизлик тилга кирганида, юрагим зорланганида сизни эслайман, ҳузурингизга хаёлан йўл оламан.

Сиз ўргатган турмуш сабоқларини фарзандларимга ҳам сўзлайман энди. Сиз менинггина эмас, фарзандларимнинг ҳам муҳтарам устозисиз. Сиз каъбамсиз, ҳаёт йўлларимни, унинг қоронғу сўқмоқларини ёритувчи нури ҳидоятимсиз

Наздимда, сиз чинорсиз. Улкан, сербар чинор. Илдизлари меҳнаткаш чинор. Етти қават ернинг остидан япроқларига булоқ сувларидан қатралаб ҳаёт узатувчи, баҳралар етказувчи чинор. Қоялар бағрини ёриб ўсаётган чинорим.

Бардош, сабр, эзгуликни тилаган илдизлар чинорни бир умр курашдан асраб келади, дейдилар. Сизнинг бардошларингиз, саботларингиз ҳам асрагай. Сиз шогирдлар, толиблари, илми, маърифатнинг равнақи учун ширин жонини, оромини нисор айлаган инсонсиз. Замон учун, ворислар учун курашларнинг энг олдинги сафларида борган мард инсон эдингиз.

*Муҳтарам устоз,
Сиз ўтиб келган йўлларга қарадим,
Мармар тошлар узра кўрдим изингиз.
Мен-ку, сиз очган мактабларда яйрадим,
Дарсликларга айландингиз ўзингиз.*

*Олов ичра юриб ҳамки, сиз ёнмадингиз,
Тафсифингиз туғёнида ёнурман.
Оловлардан ўсган ҳайкал эдингиз,
Сизни ғазалларимга жо қилурман.*

Ҳа, кўкрагига ханжар қадалганлар, қонига беланган муаллимлар ёдда турсин. Чавақланган, қудуқларнинг қаърига ташланган ўқитувчилар, маърифат қурбонлари ёдда турсин. Қувғин қилинган, камситилган маърифат қалдирғочлари, қанотлари қайрилган хумойлар ёдда турсин. Курашлар,

қурбонлар, тўкилган қутлуғ қонлар ёдда турсин. Ёниб-ёниб кулга айланган китоблар, рисоалар, илм ҳазиналари — дурру жавоҳирлар ёдда турсин. Офир йўллар, йиллар, таъқиблар, тўқиқлар қаърида сарғайган, заъфарон бўлган саҳифалар... ширин жонлар, узилган торлар, бўғилган созлар ёдда турсин...

*Эндиги курашлар андак ғалати,
Иймон, виждон жанг қилади одамга.
Истиқлол қувиб борар сўнгги жаҳолатни,
Янгиланиш туғилар бу оламга.*

*Унут эзгуликлар қаддини тиклаб,
Қалам юртнинг дostonини битади.
Кун келарки, боли-неъматларин юклаб,
Катта манзилларга катта карвон ўтади.*

*Азиз устоз,
Сиз ўтиб келган йўлларга қарадим,
Карвон йўларига узнунгир улар.
Она диёримнинг корига яраган
Қўларингизга мен қуяйин сувлар.*

Ёдимда... Биз ғазал мулкининг султони Алишер Навоийнинг муборак таваллуд айёмларини байрам қилишга ҳозирлик кўрардик. Сиз қатор дарсларингизни ҳазрати Навоийга бағишладингиз. Унинг ўзи, замонаси, замондошлари хусусида сўзладингиз. Улуғ донишманднинг ғазалари, ҳикматларидан ўқидингиз. Шу қадар ифодали, сеҳрли, шу қадар ширали эди овозингиз. Ғазалга мафтун эдимми, сизгами то ҳануз билолмайман. Бола юрагимга муҳрланиб қолган ғазал ишқи, шеър жозибаси учун сизни минг бор ёд этгайман. Ўшанда ҳар гал ғазал дарсини сабрсизлик билан кутганларимни эслайман. Кейинроқ билсам, ўзингиз ҳам шеърлар машқ қилиб юраркансиз.

Сизнинг Фурқат, Муқимий, Нодирабегимдан ўқиган ғазаларингиз, мафтункор овозингизни бир умр унута олмайман.

*Яна жоно, мени дилхастани ҳайрон қилиб кетманг,
Фироқ андуҳидин куйган юракни қон қилиб кетманг.*

*Келурда меҳрибонлиғ бирла ҳуррам этдингиз жонлар,
Кетурда бори қаҳр айлаб, ишим афғон қилиб кетманг.*

*Маромингизга боқсам, тарки меҳр айларга ўхшарсиз,
Тақи ғамлар қулида зору саргардон қилиб кетманг.*

*Кулуб зоҳирда чандон марҳаматлар ваъдасин айлаб,
Фаромуш айлабон ё аҳдингиз ёлғон қилиб кетманг.*

*Кўюб мундоғ уқубат жафонинг бобини ушлаб,
Кўзим ёшини гўё мавжўши тўфон қилиб кетманг.*

*Малоҳат ағниёси сиз эрур, мен ишқ мискини,
Закоти ҳуснингизни ўзгага эҳсон қилиб кетманг.*

*Висола қилдингиз маҳрам — бу қулни сарбаланд айлаб,
Яна Фурқатни ташлаб, ер била яксон қилиб кетманг.*

Мен сизни орзуларим, ширин хаёлларимнинг, эъозларимнинг етгинчи осмонида асраб, авайлаб яшаб келаман. Наздимда, устоз сабоғи, устоз ўгитидан ҳам қимматлироқ ҳеч нима йўқ. Бу ёруғ оламда, бу соҳир дунёда ўлмайдиган не бор? Устозлар ўгити ўлмайди. Орзулар ўлмайди. Сиз эса орзуларимнинг баланд тахтидадирсиз. Нодонни доно, тупроқни кимё айлаган не? Сабоқлар, ўғитлар...

Азизлар ёдини муқаддас билмоқ, ота-боболар руҳи-покини авайламоққа бизни ким ўргатибди? Сиз ўзингиз, Юракда — орзу, тилақда умид, ҳаётда ишонч туйғуларини вояга етказган ким? Сиз — ўзингиз, сизнинг сабоқларингиз. Умрнинг энг ёруғ сонияларини алқаб энг қоронғу гўшаларини ақл, шуур, сабр, идрок машғали билан ёритиб яшашни ўргатган сиз ўзингиз, сизнинг сабоқларингиз.

Қимматлигим, азиз юртимизнинг аёзлари ёз бўлди, мана. Унинг дардларини, андуҳларини абри найсонлар ювиб ўтди-

лар. Унинг қўлларидаги занглаб ётган занжирлар узилди. Ўзбекистон аталган салтанатда тақдирлар, таржимаи ҳо-лар, қомуслар, қисматлар қайта ёзилди. Юракда янги дунё-лар, тилақда янги дуолар туғилди. Инсон маънавиятида ян-гиланишлар, ўзга курашлар пайдо бўлди.

*Истиқдол, бу... тонгнинг ҳарир этаги,
Боғ оралаб кумуш танга сочади.
Энди ростдир бувиларнинг эртаги,
Не сим-симлар эшигини очади.*

*Юртимизни кўрмакка келар дунё,
Тоғлар келар унга таъзим этгани.
Йўқ-йўқ, унга келар умидли дунё,
Биродарлик сўзларини айтгани.*

*Қумри келар... ўз тилида сўз, байти,
Тўти келар... кўнглини хушлагани.
Баҳор келар гул ила қайтиб-қайтиб,
Боғимизда мангуга қишлагани.*

Истиқдол баҳорининг муаттар гулларини сизга тутаман, устоз. Бағрингизга бошимни қўяман. Меҳримни сўзлагани, хурматимни бажо айлагани сўзларим етмас. Умр бўйи ди-лимда асраганим, эъзозлаганим, мунисим ёдини олиб жим қоламан. Лабларим аста шивирлайди.

— Ассалом, устоз! Мен зиёрат қилмоққа келдим, қошин-гизда мен худди тоғ, йўқ-йўқ, балаңд қоя қаршисида тур-гандай турибман. Кўзларим қояда — сизда.

*Майли,
Ёниш, ёниш бўлсин қисматим,
Сокинликни билмасликка розиман.
Сўзимни ҳам оташлардан излагум,
Биров ором олса дейман созимдан.
Азиз устоз,
Кўзларим қояда,
Балаңд қояда.*

ҚАБРТОШЛАРДАГИ БИТИКЛАР...

Мозорлар, қабристонлар... Булар киши кўнгилини маҳзун этадиган сўзлар. Лекин бу маҳзунликнинг сокин сўзларини, унсиз фарёдларини тингламоқ савобдир. Чунки унда ҳикматлар мўл, донишмандликлар эса беҳисобдир. Қабртошлар... улардаги не-не битиклар бизнинг қадим ўтмишимизга бориб тақалишини ҳамма ҳам тасаввур этавермаса керак.

Қабртошларидаги ёзувлар, марсиялар, шеърий намуналар ўрта аср шеъриятининг кўзга кўринган жанригина эмас, улар ноёб қўлёзма манбаларидир. Минг афсуски, улар ҳалигача ўрганилмаган. Ҳолбуки, уларнинг кўпи биз учун қадри бўлган салафларимизнинг қаламига мансубдир. Уларнинг ҳар сатрини бир дунё, бир тарих, бир замон, бир тақдир дегим келади. Улар катта бир мактаб сабоғига ҳам ўхшайди.

Саъдий, Навоий, Жомий ва кўп номлари эл, улусга маълум бўлса ҳам, машҳур бўлмаган шоирларнинг қабртошларга ажиб ҳуснихат билан битилган битикларни мен шунчаки ёзувлар, дардлар-надоматлар эмас, катта маданий мерос, тарихимизнинг бебаҳо дурдоналари дегим келади.

Кимсасиз, ҳувиллаб ётган қабристонлар бағрида, қабртошлар устида ўрганилмаган бир дунё, бойлик ётганини ва у дунё ўрганилишга муҳтож эканини айтмасликнинг ўзи гуноҳдир. Ул дунё оёғимиз остида инграб ётибди. Йил сайин нураб, емрилиб, ўчиб, ўқиб бўлмас ҳолатга келяпти. Ўрта асрларга мансуб даврларга оид юртимизнинг таниқли давлат арбоблари, шоирлари, улуғ шайх ва сўфийлар қабрларига ўрнатилган зийнатли ва хушхатлар битилган тошларнинг ёзувлари ўчиб, нураб бориш ҳолларини кўплаб ўрганиб, сақлаб қолишни йўлга қўйиш, пайсалга солмаслик улуғ савобдир. Акс ҳолда, уларнинг йўқолиб кетиши маданияти-

мизга, бой миллий меросимизга тиклаб бўлмайдиган жудодлик олиб келиши муқаррар. Биз изҳор қилмоқчи бўлган мулоҳазалар эса ана шу ўрганилмай ётган бой мероснинг янги бир қиррасидир. Маданиятимизнинг бебаҳо дурдоналарини асраб-авайлаш, аслида, бизнинг халқ бойлигини муҳофаза этиш ва масъулият ҳиссимизнинг кўзгусидир.

Ёдгорликлар ер юзидан абадиятга қараб кетмоқда. Баъзилари бутунлай нураган, йўқ бўлиш арафасида ёхуд вайронага айланган. Хушҳаттотлик санъатининг исломда энг ривожланган йирик йўналиши — қабрлар устига ўрнатилган китобатли аломатлар: қабртошлар, нақшлик сополдан ясалган қабргоҳлар, қабрларни безакли темир, мисдан ясалган панжараларидир.

Бизгача етиб келган ўрта аср ҳаттотлик намуналари тасвирий санъатнинг бир тури бўлибгина қолмай, улар ниҳоятда қизиқ ва ишончли тарихий манбалардир. Ўша ёзувларни ўрганганда кўпгина тарихий обидаларни барпо қилиш вақтини ва шунга ўхшаш кўпгина маълумотларни билиб олиш мумкин. Қабртошлардаги ноёб маълумотлар бошқа манбаларда камдан-кам учрайди ёки учрамайди ҳам.

Қабртошларидаги ёзувлардан биз кўпгина тарихий шахслар тўғрисида маълумотларга эга бўламиз. Турли даврдаги минтақалар тил, этник ва диний ҳолат тўғрисида ишончли тасаввуф, яъни сўфийлик шеърлятига хос ниҳоятда доно, насихатомуз, ибратомуз шеърлар битилган. Уларнинг маъносини чақиш ва теран мақсадини англаш учун бизлар кўпгина нутилган маданий ва диний анъаналаримизни эшашимиз керак бўлади.

Меъморий обидаларни таъмир қилиш ва лойиҳа илмий тадқиқот институтида ҳаттотлик намуналарини ўрганиш бўйича илмий ходим Бахтиёр Бобожонов билан суҳбатлаган эдик. У киши бизга қимматли маслаҳатларини берган эди, шунингдек, ўзи тўплаган баъзи маълумотлар ҳақида ҳикоя қилди. Қабртошлардан териб олинган марсиялар, шеърларнинг 80 фоизининг муаллифларини аниқлаш мумкин бўлмаганини айтди. Лекин у шеърлар ниҳоятда таъсирчан, қофияли, хушоҳангдир. Мана, Бухородаги Буёнқу-

лихон мақбараси қабртошларга битилган лавҳалардан баъзи намуналар. Ушбу лавҳалар форс тилида битилган. Муаллифи номаълум ушбу лавҳалар кўпроқ илтижоларга, ўғитларга, насиҳатларга, ибратли ҳикматларга ҳам ўхшайди:

*«Эй кўз, ақл, қулоқ ва ҳўшлик эгаси!
Маслаҳатимни қулоғингга сирғадек тақиб ол.
Бузмас менинг аҳдимни бағри тошдан бошқаси,
Эшитмас сўзимни бахтиёрдан бошқаси.
Дарвиш каби дуо қилурман:
Ё тангрим, ўз марҳаматинг ила илҳомингни бергил!
Ўзингнинг боқийлигингга етиштир!
Бу дунёда келгувси абадийликни мақсада қилиб бер!»
«Дўсту ёру биродарларинг, қариндошу
Фарзандларинг бу дунёда қарвондир,
Ки қолдиурсан уларни, ё улар сени!
Хушёр киши бу дунёга қўнглин боғламас,
Ки хокмиз, хокга айланурмиз оқибат.
Эй, қўлингдан хайрли иш келар экан, шошил,
қил хайрлик!
Ундан олдинки, ишга ярамай қолмасдан!
Бу дунё кўп улуғ ва фақир одамлардан эсдалиқдир.
Лек ўтганларнинг умридан ибрат олмадик.
Яхшилик қил, ки Хақ-таоло (яъни Худо)
Адолатли иш юргизганларни дўст тутади.*

*Бизнинг мулкимизда туну кунга эҳтиёж йўқдир.
Гоҳи уйқудагир биз, гоҳи хуморда (ғафлат маъносига),
Сенда куч, қўлингга ўткир шамшир бўлган кунда,
Фарибларга чексиз лутф қил,
Хасталар аҳволи ҳақида ўйла,
Парҳезгар — камбағалларнинг дуосини инобатга ол.
Токи номинг яхшилик билан диёрингга тарқалсин.
Дунёда ҳамма нарса чақмоқдек чақнаб кетур,
Тахту бахт амру ғуломлик, олди-берди,
Лек яхши ном қолса одамдан
Ундан тилло сарой қолганидан яхшидир».*

Кўпгина эски қабртошларда тасаввуф шеърлятига хос ниҳоятда ибратли шеърлар битилганки, буларни ҳозирги кунимиз нуқтаи назаридан баҳоласак, ғоят керакли ва тарбиявий аҳамиятга эгадир. Мисол учун. Бухоро тумани «Нуфор тепа» мазоридаги қабртошларнинг бирига битилган лавҳалардан парча келтирамыз.

«Деҳқон ўғлига яхши айтгандир:

Эй ўғлим, нури дийдам! Экканингдан бўлагин ўрмагин!

*Нақадар яхшидир бўйра, фақирлик ва осойишта уйқу!
Ки, бу оромларга ҳатто Хусравона тахт соҳиблари
ҳам эришолмас».*

Бундай лавҳалар, назмларни кўплаб келтириш мумкин. Лекин афсуски, улар ҳалигача илмий тадқиқот манбаи сифатида ўрганилмаган. Тарихий шахсларнинг қабртошларида ҳам ёзувлар талай:

Қашқадарё вилоятида Касби деб номланган бир мазор бор (Касби туманида). Ундаги эски қабр тошлардан бири Темурийлар давлатининг таниқли давлат арбоби, Алишер Навоийнинг яқин дўсти Ҳожибек Дўлдай мақбарасига ўрнатилган. Навоий ўзининг «Мажолисун нафоис» асарида Ҳожибек ҳақида ҳам маълумот берган. Эътироф этилишича, Ҳожибек Дўлдай яхши шоир бўлган экан. «Вафой» деган таҳаллус билан шеърлар ёзиб танилган экан. Бобур ва тарихчи Хондамир ҳам Ҳожибекка давлат арбоби, довюррак аскар сифатида баҳо берган экан. Ҳожибек 40 йил мобайнида Ҳирот ва Самарқанд шаҳарларида ҳоким бўлган. 1596 йилда Касби шаҳрининг мазорига дафн этилган. Б.Бобожоновнинг ҳикоя қилишича, 1986 йилда бошланган қидирув ишлари чоғида бу қабртошидаги ёзувларни бемалол ўқиш мумкин бўлган. Бугунги кунда унинг ҳарфлари тўкилиб кетган. Ёзувларнинг сурат нусхаларигина омон сақланмоқда.

Ўрта асрларда яшаган юртимизнинг давлат арбоблари, шоирлари, улуғ шайхлари, сўфийларининг қабрларига ўрнатилган зийнатли хушхат тошларнинг йўқолиб бориши, улардаги ёзувларнинг емирилиши ҳолларига ҳам қатор мисолларни келтириш мумкин. Бироқ бундан нима фойда, нима наф? Бу

ерда миллий, маданий меросимизни асраш ҳақидаги гап муҳимдир. Миллий меросимизга таҳдид солаётган катта жудодлик масаласи муҳимроқдир. Оёқлар остида хароб бўлаётган нодир ёзувларни қандай қилиб бўлса ҳам сақлаб қолиш зарур. Бу иқтисодий тангликлар юз бериб турган бизнинг замонамизда айниқса даҳшатлироқ, қўрқинчлироқ эшитилади. Негаки, иқтисод, моддий бойликлар ҳақидаги масала кун тартибда биринчи масала бўлиб турган шу кунларда маданий мерос ҳақидаги гаплар ғализроқ туюлиши мумкин. Лекин бу ҳақида бугун ўйламаса, эртага кеч бўлади.

Тарихимиз, маданий меросимизнинг катта саҳифалари ҳалигача очилмаган. Улар на ўзимизга ва на кенг жаҳон оммасига номаълумлигича қолмоқда.

Аввало, собиқ Иттифоқдаги атеистик ички сиёсат бундай аҳволнинг умум сабабчиси бўлиб келди.

Араб хатидан (динимизнинг хати сифатида) маҳрум этилишимиз оқибатида халқимиз ўзининг кўпгина маданий ва диний анъаналаридан кўз юмди. Ислол минтақаларида Ўрта асрда энг машҳур ва маҳоратли ҳаттотларга эга бўлган юртимиз (қабртошлардаги ёзувларни энг хушхат, кучли ҳаттот ва маънавий жиҳатдан покиза, беғубор, беғуноҳ, олийжаноб одамларга ёзиш учун топшириш одат бўлган) бу гўзал санъатнинг ҳамма анъаналаридан, кучли ҳаттотлар мактабидан ҳам маҳрум бўлди. Лекин, халқ дарёдир. Халқ — тўлқиндир. У катта кучдир. У марҳум бўлганича йўқ. Бу дарё ўз ўзини топгуси. Бу тўлқин баҳри уммонлар ичра катта кучга айлангусидир.

*Қабртошга нималарни ёздилар?
Хивичлардай синиб кетган нурларни,
Битик тошга дил сўзларин тиздилар,
Тариқлардай тирқираган дурларни.*

*Қабр тошга битилгандир тугёнлар,
Тош бағрига сингиб ётар кўз ёшлар.
Умр бўйи ер асраган дунёни
Кўтаролмай, дарз кетмасми бу тошлар?!*

Республикамизда мавжуд бўлган араб хатида битилган хужжат намуналарини қидириб топиш, рўйхат тузиш ва чоп қилиш ишлари кенг миқёсда ҳалигача бажарилмаганидан фақат афсус қиламиз холос. Ҳолбуки, бундай ишлар қўшни республикаларда, собиқ Иттифоқдаги Ўрта Осиё, қатор Кавказ республикаларида, Татаристон, ҳатто Болгарияда ҳам ниҳоясига етган. Қизиқарли китоб ва чиройли расмлар чоп қилинган. Биздаги хушхат ва ҳаттотлик намуналари эса йўқолиб бормоқда. Бунга аввало экологик вазият биринчи сабаб бўлаётир.

Биз Бухоройи шарифда бўлганимизда жуда кўп қадам-жоларни, улуғ кишилар дафн этилган мозорларни, қадим обидаларни кўздан кечирдик, зиёрат айладик. Бухоро остонасида жойлашган машҳур ва мўътабар зот ҳазрат Баҳовуддин мозоридаги 125 та 300 — 500 йиллик қабртошлардан фақат 10 тасида ёзувлар қисман сақланиб қолган. Қолган тошлардаги ёзув ва нақшларни ердан чиқиб тарган зарарли моддаларга бой тузлар нурсизлантириб қўйган. Ҳазрати Баховуддин мозоридаги ниҳоятда безакли ва хушхат қабртошлар ва дахмалар жонкуяр атеистлар томонидан синдириб, парча-парча қилинганини эшитганмиз. Ул тошлардаги асл ёзувлар эски архив фотоларида қолган холос. Ўша мозордаги хонақонинг ичидаги ёзувлар бундан кўп йиллар аввал тузуккина ўқилар эди, ҳозир бўлса, ўчиб кетгани туфайли, уларни ўқиб бўлмайди.

Бухородаги энг гўзал мақбаралардан яна бири Буён-қулихон мақбара биноси. Илгари пойдевордан то гумбазнинг чўққисигача ичкари ва сиртлари сопол нақш билан қопланган эди. Бу ранг-баранг ёзувлар, нозик гулу безаклар ҳамма ни хайратда қолдирарди. Иттифоқо, ўша мақбара ёнидан темир йўл ўтказилди. Поезд тебранишлари ерни ларзага солаверганидан биз сўзлаган нақшлар, ёзувлар тўкилиб, йўқолиб кетди.

Самарқанднинг қадимий ёдгорликлари, зиёратгоҳлари турғунлик йилларида туристларнинг тамошо қилиши учун мослаштирилган. Уларни таъмирлаш ишлари ҳам кўҳна ёдгорликларни сақлаш мақсадидан кўра кўпроқ туристларнинг

келиб-кетишини ўйлаб бажарилган. Атрофдаги мазорларда 100 — 600 — 1000 йиллик гўзал хат ва нақшлар ўйилган юзлаб қабртошлар бор. Бу тошларнинг кўпи ўз даврининг пешво, мумтоз, азиз ва мукаррам кишиларига қўйилган. Қолаверса, ўша қабртошлар орасида улуғ шайх, шоирлар, тарихчилар — Шараф ад-Дин Аълам Самарқандий («Тарихий Сайиди Роҳим»нинг соҳиби), Улуғбекнинг қизи ва бошқа машҳур, муҳтарам кишиларга қўйилган тошлар бор, — деб айтдилар. Бугина эмас, уларни ёзган кишилар ҳам ўз даврининг машҳур ҳаттотлари экани, шубҳасиз. Демак, бу ёзувлар ҳам тарих, ҳам маданий мерос сифатида ўрганилиши лозимдир.

1986 йилда Шоҳизинда мазорида эски араб ёзуви ҳаттотлик намуналарини ўрганувчи мутахассис В.Настич дастлабки рўйхатини тузишда эски қабртошларининг сони 228 та эканини аниқлаган. Шу соҳанинг жонкуяри, умрини ана шу хайрли ишга бағишлаб келаётган Б.Бобожоновнинг ҳикоя қилишича 1991 йилда у киши атиги 187 қабртошдан нусха кўчириб рўйхатга олган. Қолган тошлар қаерда? — деган табиий саволни бердик. У киши қаттиқ ачиниш ҳисси билан бош тебратди.

Қабртошларни муқаддас буюмлар сифатида тасодифий одамлар кўчириб олиб кетган. Ул нодир ёзувли тошлар кимнингдир уйда меҳробини, китоб жавонини безаб турибди. Яна кимдир қабртошлар остида олтин бор, деб тахмин қилиб уларни вайрон қилганлар. Қабртошлар устидаги зарблар, оғир болғалар етказган «Жароҳат»ларни кўриб афсус дейсиз.

Қабртошларни кўчириб, бузиб, парчалаб, юлқилаб олиб бир шаҳардан иккинчи шаҳарга, бир мазордан иккинчи мазорга олиб бориб ўрнатиш ҳоллари ҳам йўқ эмас. Марҳумлар қаршилик кўрсатаолмайдилар, судга беролмайдилар. Уларни истаганча тепкилаш мумкин — деб ўйлагувчилар бор.

Шаҳрисабзда бундан анча йил олдин «Гумбази Сайидон» таъмирот қилинганда бир неча қабртошлар устидаги бегона ёзувлар мутахассисларни шубҳага солган. Ўша қабртош-

ларнинг бири Амир Темурнинг яқин амирларидан бири Амир Ҳамзанинг қабр нишонаси экан. Демак, қабртош аллақайлардан кўчириб олиб келинган ёки олиб кетилган. Тарихда бундай воқеалар кўп учрайди. Салафларимизнинг қабрлари очилиб, тошлари, ёзувлари олиб кетилгани ҳақида кўп ўқиганмиз. Афсус, ташиб кетилганлари ҳам ҳали қайтганларича йўқ.

Вақтнинг ўзи ҳакам, у бамисоли қилич. Барча дардларимизга малҳамни ўзи қўяди, ўзи даволайди. Ҳа, орзули, умидли олам бу. Қиличнинг кучи етмаган мушкулотларга вақтнинг кучи етади.

Кўп хайрли ишлар бажарилмоқда, маданий ёдгорликларни сақлаш ва муҳофаза қилиш муассасалари диққатини бу масалага жалб этиш хайрли иш бўлар эди.

Бу борада бир мисолни келтириш фоят ўринли, деб мулоҳаза қилдик. Ислом ҳаттотлик санъатига доир кўп намуналар ҳозирча чет эл мамлакатлари (асосан Оврупода) мутахассислар томонидан ўрганилиб, ўша ерда чоп этилмоқда. Бизда эса ҳалигача араб ҳаттотлиги намуналарига хос муносиб илмий ёки оммавий китоб, альбом чиқарилмаган.

Кўп тарихий обидаларга битилган ёзувлар мураккаблиги туфайли ҳали ўқилмаган. «Мерос» миллий программасининг муҳим, хайрли ишлари қаторига бу иш киритилар, деган орзумиз ҳам йўқ эмас. Истикдол туфайли улуғларнинг мақбаралари тикланмоқда, янгилаб таъмирланмоқда. Ал-Бухорий, Ал-Фарғонийларнинг мақбаралари шулар жумласидандир.

Баъзилар қабртошларини ибратли ҳикматлар ёхуд марҳум муслимнинг фазилатлари, эл-улус ўртасидаги иқтидори, хизматларини ифодаловчи сўзлар, битиклар ҳақида эмас, кўпроқ қабртошларнинг ўзини фоят даражада даҳмазали, ҳайбатли қилиш устида бош қотирадилар. Ҳатто иншоотга ўхшаб кетадиган қабртошлар, сағаналар бор. Бу хил ҳашамларни аввало, савоб ишларига ҳеч қандай даҳли йўқ, аксинча гуноҳ саналади. Негаки, қуръонда ҳам, ҳадисларда ҳам бу хилдаги дабабалар қораланади. Қабр устини бу хил оғир тошлар, иншоотлар босиб ётгани эмас, майса-ғиёҳлар

қоплагани яхшидир, савобдир. Мусулмон араб мамлакатларига бориб, улуғ қадамжоларни зиёрат қилиб қайтганлар бунини яхши тушинадилар. Мўмин-мусулмонлар учун бундай ҳашаму дабдабалар бегонадир.

Тошкентда бир ароба ҳам сифмайдиган жин кўчалардан бирини биламан. У Самарқанд дарвоза даҳасида. Ўша жин кўчани тез-тез зиёрат қилиб тураман. Бу кўчадан буюк сиймо, ёзувчи салафимиз Абдулла Қодирий ҳар наҳор кетмоннинг дастасига қора қумғонни қўндириб боғ-дала ҳовлисига ўтиб борар экан. Кун оғиб, дала ишлари ниҳоясига етгач, яна шу кўча орқали шаҳар ҳовлисига қайтаркан...

Кунларнинг бирида ўша кўча бизни Камолон деб аталган қабристонга олиб чиқди. Бу қабристонда Абдулла Қодирийнинг қабри ҳам бор. Қабрга беҳашамгина қилиб мармар сағана ўрнатилган. Қодирийнинг тасвири мармар тош ичра ҳам мағрур ва улуғвор турибди. Бу мағрурлик кибру ҳаво эмас, асло. Бу мағрурлик ўз миллати, халқи, диёри ғамидарди учун қарашларга йўғрилган катта маҳобат, улуғворликдир.

Биз адибнинг қизи Назифабиби билан қабр олдида тиз чўкиб тиловат айладик, устознинг ёдини олдик... Халқ севган, халқ бошига қўйган, қароғлари ичра авайлаб, асраб келётган адибнинг қабртоши, сағанаси содда, беҳашам, ўзига муносиб. Лекин қабристон айланиб юриб кўнглимиз бузилди. Қора баланд мармарлардан тикланган хитой деворидан қолишмайдиган баланд сағаналар, қабртошларни кўриб хайфимиз келди. Қабристонни бежаб, безаб нима қиладилар, ахир, бу ер муқаддас даҳлсиз жой-ку, деган оғриқли фикр кўнглимизни хира қилди. Марҳумга бундай дабдабанинг нима кераги бор? Қолаверса, ўзга фақирларнинг қабрларига соя ташлаб, уларни тўсиб турган бу «иншоотлар»ни кўриб, бошқаларнинг кўнгли ўксимайдими, ранжимайдими?! Отасининг, онасининг қабрини зиёрат қилиш учун келганлар бир калима қуръон ўқиш учун жой қидирганларида кўнглидан нималар кечаркин?

Қабристонда ҳам тенгсизлик, шу ерда ҳам бой, камбағаллик дилингни вайрон қилиб турибди.

Биз Қодирий билан юз кўришган, унинг суҳбатини олган қариялар, муҳтарам отахонлар билан суҳбатлашдик. — Қабристон айлансангиз савоб бўлади, — дейишади улар. Лекин одамларнинг қабристонни ҳам тинч қўймаётгани ёмон. Дарҳақиқат, бу ердаги ортиқча даҳмазаларни кўриб ранжийсиз.

Бир умр эл юрт хизматини қилиб жон фидо айлаганлар пойгақда, бир умр ўз айшидан ўзга дарди бўлмаганлар эса тўрда, мрамар «кошоналар» ичра ўралган. Бирининг қабртоши атиги икки метр, бириники 20—30 метрлик жойни эгаллаган.

Кексалар ҳикоя қилишича, қабристонда ҳатто бир неча миллион сўмлик сағана, қабртошлар бор экан. Ўзи ҳали ҳаёт, ернинг бетиде юрган ёш-ёш бойваччаларнинг «қабрлари» ҳам жой эгаллаб турган экан. Улар қабрни сотиб олган эканлар. Атрофини панжара қилиб ўраб ҳам олган. Ёнгинасида эса, марҳум муслим, мусулмонларга жой йўқлигидан, ўзга бечораларнинг эски қабрлари бузилиб, ўрнига ўзга бир бечоранинг жасади қўйилаёбди. Шу мусулмончиликми?!

Андижонда «Бобо Саъдиддин» деб номланган жуда кўҳна, қадим бир қабристон бор. Эҳе, не-не замонларни кўрган, не-не амиру уламоларга, фозилу фузалоларга сўнгги макон бўлган жой бу. Бу ерда шох ҳам ётибди гадо ҳам. Кексалар билан суҳбат қилгач, амин бўлганимиз шуки, илгариги замонларда ҳар қалай қабристон муқаддас жой саналган, одамлар ўзбошимчалик билан бир иш қилмаганлар, гуноҳдан қўрққанлар. Кибру ҳаводан андиша қилганлар, инсофсизлик, диёнатсизликдан хайиққанлар. Кексаларнинг айтишича, ҳозир қабристонда ҳам ерлар пулга сотиларкан.

Эл-юртга танилган, хизматлари бир жаҳон, иқтидори баланд фозил ва ҳофиз бир улуг ёшли одам вафот қилди. Таомилга кўра, уни ўз сафдошлари ётган жойга дафн қилишга қарор қилдилар. Вакил юборилди. Гўрковлар «Жой банд, бу ерга ҳеч ким қўйилмайди» — деган ваҳми айтдилар. Нега банд, кимга банд экани ҳаммани қизиқтирди, таажжубга солди, албатта. Жойни банд қилиш учун қурилишларда ишлатиладиган катта-катта темир-бетон плиталар келтириб тахлаб қўйилибди.

Қабристон директорининг олдидан ўтилди. Унинг ижозатини олиб, ерни бўшатгунча қанча вақт, қанча ишчи кучи, қанча асаб керак бўлди. Темир-бетон плиталарни ташиб келиб, жойни ўзига бағд қилиб қўйган кимса ҳали жуда ёш, навқирон йигит, катта бир магазиннинг хўжайини экан.

Ортиқча пулингиз бўлса, хайру эҳсон қилинг, дейди қарилар. Ҳозирги тақчиллик шароитида одамлар кундалик тирикчилиги учун бош қотираябдилар. Бу кимса эса 50–60 йилдан кейинги ишларни ўйлабди. Икки метрлик жойга икки мошина ускуналарни сотиб олиб, ташиб келтириш учун пулни аямабди. «Бобо Саъдиддин» қабристонидан илгари бирорта ҳам мармар сағана кўринмасди. Одамлар мармар сағаналар ҳақида эмас, балки қабристон йўларини, атрофини, унинг озодалигини, орасталигини ўйлар эдилар.

Эндиликда ҳойи-ҳашамалар кўпайди. Чор-атрофи мармар деворлар, усти ҳам аллақандай қимматбаҳо шифтлар, бежама мармар устунлар, мармар ўриндиқларни кўриб ёқамизни ушладик. Худди сарой дейсиз. Бу ерга олтин баликлар тўлдирилган ҳовузча билан марҳумлар учун ошхона қурилмабди холос. Қабристонда ғарибу-ғураболарнинг қабри қайси, бойнинг қабрлари қайси излашга ҳожат йўқ. Гунг мармарларнинг ўзи айтади... Таниқли, иқтидорли, фозил кишиларнинг камтаргина қабрлари пулдорларнинг шоҳона сағаналари соясида кўринмай кетибди.

Қабртошлардаги битиклар, ҳаттотлик намуналарини ўрганиш борасидаги ҳозирги вазият ва бу соҳани ўрганиш учун бел боғлаган мутахассислар дучор бўлаётган ўзига хос қийинчиликлар билан ҳам танишдик.

Анча йил муқаддам Маданият вазирлигига қарашли меъморий обидаларни таъмир қилиш ва лойиҳа илмий-тадқиқот институтида ҳаттотлик намуналарини ўрганиш ишлари аста-секин бўлса-да, бошлаб юборилган эди. 1990 йили бу ишнинг савобли эканини ва унинг катта аҳамиятини назарда тутиб, институт директори У.Х.Орипов, ўринбосари — санъатшунослик фанлари доктори Ш. Зоҳидов ва Б.Бобононов ташаббуси билан вилоятлардаги маданий ёдгорлик, ҳаттотлик намуналарини қидириб топиш, рўйхатга олиш

ва уларни китоб ҳолида чоп этиш мақсади ўртага қўйилди. Институт қошида бир кичик бўлим ҳам очилди. Бўлимда институт ходимлари М.Раҳимжоний, Б.Бобожонов ва Л.Талис билан бир қаторда ўзга илмий муассасалардан мутахассислар шу иш билан шуғулланадилар. Маданий ёдгорликларни муҳофаза қилиш илмий ишлаб чиқариш бошқармасининг бошлиғи М.Ашрафий пул ажратиб ёрдам беришни ваъда қилди. Режалар тузилди. Тегишли илмий адабиёт манбаларини ўрганиш бошланди.

Экологик вазиятни назарда тутиб, ишни Бухоро вилоятидан бошлашни мақсад қилдилар. Ишга киришилди ҳам. Шу орада институт раҳбарлигига бошқа янги одам тайинланди. Янги раҳбарият, негадир, бу ишнинг моҳиятини тўғри баҳолай олмади чоғи, моддий ва маънавий ёрдам қўлини узатмади.

Бутун бир катта вилоятнинг шаҳар ва туманларини айланиб чиқиб, у ердаги мозору мақбаротларни, антиқа қабртош ва кўҳна биноларни топиб, улардаги қадим ёзувларни суратга тушириш ва шунга ўхшаш ишларга, албатта, вақт, транспорт, моддий маблағ зарур.

Бошқарма институтга бу ишларни бажаришда керак бўладиган транспорт воситаси учун пул ажратишга рухсат берди. Лекин, нимагадир, янги раҳбарият бу ишга ҳам рўйхушлик бермади. Институтнинг имкониятлари етарли бўлгани ҳолда, ходимларга фақат икки туманни ўрганиш учунгина маблағ, транспорт ажратилди холос. Улар қолган 8 туманни ўрганиш учун ўзларининг шанба ва якшанба — дам олиш кунларидан воз кечиб, пиёда, тракторда, турли-турли йўловчи машиналарда, араваларда, ҳатто эшак миниб манзилларга етиб бордилар.

Елкада оғир ҳалта асбоб ускуналар билан гоҳ жазира, сувсизлик, гоҳ очлик, кимсасиз биёбонларда қўрқув изтиробларини енгишга тўғри келди.

1990 йилнинг октябрида бир аммаллаб Бухоро вилояти бўйича мазкур қидирув, ўрганув ишлари якунланди. Тўпланган қадимий ҳаттотлик намуналари ғоят қимматли эканини кўпчилик мутахассислар эътироф этдилар. Тўпланган мате-

риалларни синчиклаб ўқишни йўлга қўйиш, таржима қилиш, бошқа қўлёзмалардаги материаллар билан солиштиришдек муҳим ишлар ҳали олдинда эди. Бу ишларни бажариш учун махсус луғатлар, шарқшунос олимларнинг маслаҳатлари лозим эди. Институтда бу ишлар учун ҳам имконият яратилмади. Уларга иккинчи даражали ишлар деб қаради. Транспорт йўқлиги туфайли бошланган ишлар оро йўлда қолиб кетди.

Шуни ҳам айтиш керакки, жумҳуриятимиздаги мавжуд араб хатида битилган китоблар бошқа ислом мамлакатларидаги намуналардан ҳеч қолишмайди. Лекин улар дунёга, ҳатто ўзимизга ҳам номаълумлигича қолиб келаябди. Масаланинг бошқа томони ҳам бор. Бу материаллар катта даромад манбаи ҳамдир. Шуни назарда тутган баъзи шахслар ушбу материалларни чоп этиб, ундан катта даромад олиш мумкинлигини айтябдилар. Масалан, Францияда чиқарилган «Ислом ҳаттотлик санъати» номли китобнинг нархи 150—200 долларгача етган. Мазкур китобда бизнинг обидаларимиздан ҳам намуналар бор.

Республикамизда араб ҳаттотлиги билан шуғуланувчи мутахассислар жуда кам. Булар ҳам бармоқ билан санарли даражада оз. Улар ҳам маълум ёшга бориб қолган. Айтиш мумкинки, улар яна 6-7 йиллар ичида вилоятлар, туманларга чиқиб, қидирув ишларини олиб боришлари анча мушкуллашади. Шу ўринда табиий бир савол туғилади. Шарқшунослик билимгоҳи нега шу соҳани ўрганувчи мутахассисларни тайёрламайди? Бу савобли ишнинг измини тутадиган кадрлар етказиш ҳақида ким ўйлайди?

Республикамизда хайрли ишларни ўз зиммасига олган тижорат жамоалари ташкил қилинган. Улар қўп савобли ишларни амалга ошираябдилар. Халқимизнинг бой тарихини, маданиятини, ҳаттотлик санъатини, оёқлар остида тупроқларга қоришиб, йил сайин йўқ бўлиб бораётган ҳикматларни, қабртошлардаги ноёб битикларни асраб қолишдек савобли ишга зора тижорат муассасаларидаги муслимлар бошқош бўлсалар. Умидли дунё бу!

ЮЛДУЗЛАРИ МИЛ-МИЛ КЕЧАЛАР

Улуғ сиймолар ҳақида сўз айтмоқ бизнинг ҳаддимиз эмас. Зеро, биз адабиётшунос ҳам, танқидчи ҳам, тадқиқотчи ҳам эмасмиз. Лекин бизлар минглаб шеър мухлислари қатори ўтмиш салафларимиз, шоираи давронларнинг шеъриятига камоли эҳтиромда яшаб келамиз. Бу эҳтиром гоҳо тилга кўчади, гоҳо қалам-қоғозга.

Шеъриятимиз неча минг йиллик бой тарихга эга. Номи улуғ мумтоз шоирлар қаторида шоираларнинг номини ҳам эътироф этиш бахтимиздир.

Робия, Ойша Самарқандий, Меҳрий, Мунажжима, Гулбадан бегим, Нуржаҳон, Зебуннисо, Маҳзуна, Увайсий, Дилшод Барно, Қамбарнисо, Анбар отин, Муаззамхон, Нозима хоним, Василатхоним, Собира биби, Хакима ва Мутрибахонимлар, Бону каби ўтмиш шоираларининг шеърий девонларини варақлаб ифтихор қиламиз.

Йиллар давомида бизни саводсиз, қолоқ, талантдан, истеъдод ва маданиятдан йироқ деб камситганларга, гумроҳларга айтгимиз келади: Саводи йўқ қалам, истеъдоди йўқ юрак асрлар давомида халқнинг дилига жо бўладими. Муҳаббатсиз дил катта маҳобат билан элини-юртини сева оладими. Яна айтгимиз келади; ҳеч бир миллатда, адабиётида ўзбек адабиётидаги каби, ўзбек миллатидаги каби кўп ва ранг-баранг овозли шоиралар етишганми? Уларни қоронғи кечалар қўйнида пориллаб турган мил-мил юлдузларга менгзагимиз келади. Уларнинг давомчилари озмунчами?! Уларни тан олмоқ, танимоқ керак холос.

Ўтмиш салафларимизнинг девонлари ичра битилган дуру жавоҳирларнинг бадиий маҳорати, қудрати ҳақида сўз юриштишдан ожизмиз. Зеро бу бизнинг ҳаддимиз эмас. Лекин бу жавоҳирлар ичра товланиб турган ёғду, нур она диёрга маҳлиёлик, инсонга муҳаббат, улкан меҳр нури дилимизни

мунаввар айлаб келган ҳамиша, қўлимизга қалам тутқазган ҳам ана шу нурдир. Ана шу меҳрдир.

Истиклолни, хурликни орзу қила-қила ўтли сатрларга орзуларини бўзлаган, ўзлари эса манзиллар бошида армонлари билан қолган бу муҳтарама устозларимизнинг ёдини олмоқ савобдир.

Улуғларнинг номлари абадийлаштирилиб, уларнинг ёдини олиб яхши, хайрли ишлар қилинаётгани бизни қувонтиради. Шоираи давронларимизнинг ҳам ёдини олмоқ савобли эканини, уларни ҳам хотирлаб турмоқ хайрли иш эканини ёдимизга солади.

Истиклол байрамлари, улуғ айёмлар, шодиёна кунлар, наврўз чоғларида, айниқса, шундай қилсак ярашади.

Уларнинг қалбида кетган армонларни, юртига, элига, миллатига бўлган муҳаббатни англамоққа ёшларимизга сўзламоққа ёрдам беради. Ўзани кенг бу дарёлардан ҳалқимизни баҳраманд қилмоқ иши, айна хайрли, эзгу ишлар қаторига киради.

Юртини, элини оёқости қилаётганлар, арзон гаровга сотаётганлар, буюк аждодларини менсимаётганлар учун бу айниқса, улкан сабоқдир, деб ўйлаймиз. Уларнинг шеърляти мунаввар бир соҳилга ўхшайди. Бу соҳил бўйлаб бораверсак, муҳаббат ва садоқат, лутфу назокатнинг мунис бир салтанатига дуч келамиз. Уни тавоф айлаймиз, кўзларимизга суртамиз.

Она юрт мадҳи унинг ўзидек кўҳнадир. Буни устоз шоирлар ижодида ҳам кўраимиз. Салафларимизнинг ижодида ҳам Ватан, она юрт азиз ва муҳтарам эканини ҳис қиламиз. Бу улуғ мавзу юракларнинг туб-тубларида яшади, янгиланди, улғайди.

Шоҳликлар, салтанатлар издиҳоми ичра ажиб эзгуликлар туғилди, тало-тўп замонлар бўлди. Замонлар эврилди. Лекин биргина қўшиқ она диёр қўшиғи, унинг ишқи, соғинчи ўзгармай қолаверди.

Бувилар эртагида, оналар алласида, ёр-ёрлар, ўланлар қаторида яшайверди, янгиланаверди, оҳорини йўқотмади сира.

*Бир замонни ўйлагайман, ҳеч замонга ўхшамас,
Дашту сахро бош-оёқ бўлгай тамоми бўстон.*

Яқин ўтмиш шоираси Анбар отиннинг букунги истиқлол кунларига, кўнгил ҳурлиги, тил ҳурлиги, замон ҳурлигига ташналиги эмасми бу сатрлар?

Анбар отин ўз даврининг, киборларнинг жафоларини тортган, озодликни қалбан улуғлаган шоира. Шунинг учун бўлса керак, унинг шеърояти тўлқин тўла, тугён уриб турган дарёга, зиёларга тўла бир соҳилга ўхшайди.

Биз қуйлаётган озодлик, ҳурликнинг ибтидосини кимлар қуйлаганини, кимлар қаламга олиб, ўтли ғазалларга жойлаб, озод Ватан орзусида, эрк орзусида яшаб ўтганини ҳаммиша ҳам ёдимизга олавермаймиз. Буни билганлар бор, билмаганлар ҳам.

Замонасининг зайлини, синфий тушунчаларни, миллий ифтихор ҳиссини, исёнкорликни қат-қатларига сингдирган мисраларини ўқиб шунга амин бўламиз. Улар Ватанини биздан-да зиёдроқ севган. Юрти дардини биздан-да теранроқ англаган.

Бизни ҳайратга солган яна бир нарса бор. Ўтмишда яшаган шоиралар, бизнинг маънавий устозларимиз бизлар ўқигандек дорилфунунларда ўқимаган. Шоирларнинг катта анжуманларини кўрмаган, адабий муҳит, шеър муаллимларининг сабоғини олмаган. Лекин юрт учун озурда жон бўлиш кераклигини биздан кўра теранроқ англаган. Эл-юрт дарди билан яшаган, нафас олган улар.

Улар бахт, истиқлол йўлидаги курашларнинг карвонбошилари эдилар. Улар мана шу нурли, мунаввар манзилларга олиб келган йўлларнинг бошида қолган манзумалар эдилар.

*Кел, очил, суйган диёрим, гулларингни яшнатиб,
Сайрасун булбул боғингда дилларимни яшнатиб.
Ййлову қирлардаги сунбулларингни яшнатиб,
Анбарим ҳиди ҳама жамбилларингни яшнатиб,
Халқи оламга ҳаётинг сиррини рўшод қил.*

Бахтли, ҳур замонани биринчи бўлиб орзу қилган, қуйлаган, қаламга олган устозларимизнинг бу каби сатрларини

ҳамиша эҳтиром ила ёд этамиз. Анбар отин халқ кўнглини
гоҳ ҳазин, гоҳ орзули пардаларда куйлади.

*Ўзим Анбар бу бистарга ётурман, порадир бу дил,
Манинг хушбўйлигим охир тутади рўйи дунёни.*

Юрагимизда ғурур ҳисси билан айтамыз, Шоираларимиз-
нинг шеъриятини халқимиз, юртимиз ҳеч қачон унутган
эмас. Шеърпарвар элимиз уларни ҳамиша ўқийди, ёд эта-
ди. Уларнинг ғазаллари билан айтиладиган қўшиқлар дав-
раларимизнинг, тўйларимизнинг кўрки, безағидир.

*Аё дилбари лаъл нобим менинг,
Тўкилди қадаҳдин шаробим менинг*

*Таним ичра ёқдинг жудолик ўтин,
Ки ўртанди бағри кабобим менинг.*

*Фузундирки кундин-кунга меҳнатим,
Нағу мунча кўпдир азобим менинг.*

*Муяссар эрмиш анда маҳбуб юзи,
Ки токай тўла изтиробим менинг.*

*Таваҳҳум қилинг фарқ ўлардин, улус,
Букун жорий бағри хунобим менинг.*

Шоира Увайсий замонасининг барча зарбаларига дош
беради. Аммо ўз аёллик, инсонлик кадр-қийматини баланд
тутади. Унинг табиати бой ва мардона. У инсоний ғурур
туфайли муҳитдан, камситишлардан юқори туради.

Увайсийнинг ҳаётга, коинотга, она замин, тупроқ бой-
ликларини улуғлашга бағишланган сатрларини азиз юрт ла-
тофатини мадҳ айлагувчи қасида дегимиз келади.

*Дунёни букун даврина даврони ғанимат,
Келтурди халойиқники меҳмони ғанимат.*

*Умрингни баҳорида муҳаббатни суғурдил
Куз мардумининг гиряйи борони ғанимат.*

*Очғил кўзинг, эй гул, қилакўр вақти тамошо,
Айёми жаҳоннинг моҳи тобони ғанимат.*

Ҳаёт ҳадя айлаган эҳсонлардан, эзгуликлардан, коинотнинг муҳташамлигидан, юртнинг раънолигидан завқ олган шоиранинг сатрлари юрагимизга яқин ва қадрлидир.

Увайсийнинг қўшиқлари, гўзал оҳангларга жон бағишлагувчи газаллари талайдир. Уларни ҳофизларимиз алоҳида муҳаббат билан куйлайдилар. Доира чертилган ҳар бир даврада, хонадонда унинг ашғорлари жаранглаб эшитилади.

Бизнинг муҳтарама салафларимиз зулмкорликни фош этиб, айбномалар руҳидаги шеърларни битибгина қолмадилар. Улар исёнкор сатрларга ҳам қўл урдилар.

XIX асрда яшаган истеъдодли шоира ва адиба, фозила аёл Нозимахоним эл-улуснинг, айниқса, аёлларнинг озодлигини орзу қилди. Маърифатни улуғлади.

Анбар отин мана бундай деб ёзган эди:

*Мендек ётма, уйғонгил, эй замони Фарғона,
Эрлардек бел боғла эмди бўлиб Марғона.*

Нозимахоним бундай ёзади:

*Маҳкумалар, айтай Сизга гардим, қулоқ солинг,
Бу панду сўзларим гуррин қулоққа тақиб олинг.
Ҳамма кўзғолди, Сиз ҳам илму урфон сари кўзғолинг,
Асрлар элитфон ул бигъат уйқусидан уйғонинг.*

Ўтмишда алғов-далғовли йиллар, зулмкорлик дамларида не-не шоирлар иккиланиб яшаган. Гоҳ умидсизлик, гоҳ миллатчилик кайфияти билан қалам тебратган. Нозимахоним, Анбар отин, Дилшод Барно каби шоираларимизнинг тўғри мафкурани танлаб, шеърлар битиши учун ақл-заковатдан бўлак нимаси бор эди?

Ҳамжиҳатлик, маърифат жарчиси бўлган бу сатрлар биз яшаб турган шу кеча-кундузда ҳам жанговарлик касб этади.

Биз истиқлол ҳадя айлаган неъматлар, инъомларнинг шоҳиди бўлиб ашғорлар битамиз, қўшиқлар айтамиз. Улар эса ҳали озодлик не эканини кўрмай туриб, ўзбек аёли ҳам бир кун бориб, порлоқ тонгларга етишини ҳис этади, бунга ишонади.

Бизлардан қарийб бир-икки аср, баъзилари хатто ўн аср олдин яшаб, ёзган шеърлари ўз даврига исён, сиёсий айб-номалардир. Уларнинг иқтидорига тан берамиз.

Бошқа шоирлар қасидагўйлик қилган, бойларни, зулмкорларни мадҳ этган, маддоҳлик қилган. Бизнинг шоираларимиз эса, ана шу маддоҳлар билан дадил мунозара қилаолган ва синфнинг томирига теша урган, келажакка ишонган.

Жасур шоира Нозимахонимнинг мана бу сатрларини ўқиб, Ватанни фидойи кишилар сақлаб қолади деган ақидага ишонамиз.

*Кўриб ушбу Ватан ҳоли харобин,
Демаслар рост сўз аҳли инъом.
Тағофулга солибон ўзларини,
Юмуб кўз, мадҳ этарлар бой поччам.*

Шоира юрт тақдири учун ачинади, изтироб чекади. Ўз юртини севмаган, унинг дардини ўз дарди деб билмаган, малолини ҳис қилмаган одам шундай сатрлар битиши мумкинми? Ватанни севмаган одам, унинг кемтикларини қандай англасин? Ватанни севмаган одам, унинг тақдири ҳақида қандай бош қотирсин? Озод Ватан, бу тенглик, истиқлолдир.

Нозимахоним зулмкорлар қўлида қолган Ватанга ачиниб, тенгсизликка шундай исён қилади:

*Кўринг, дўстлар, юз минг вой, айш-ишрат бир ёнда
Қашшоқ мазлум бошида қайғу-ҳасрат бир ёнда,
Ё раб, кечир Нозима банданг қилур исёнлар
Найлай, миллат бошида гарду меҳнат ҳар ёнда.*

Шоира Дилшод Барно юртини, элини ғоят севади. Унинг қисмати, изтиробларидан ёниб қўлига қалам олади. У ҳам яхши замонлар келиши муқаррар эканига ишонади. Эркин замона шоираларига ғойибона ҳавасланиб термулади, уларнинг бахтидан қувонади.

«Камина ва замон аҳли ул орзуйимда бўлгон замонларни кўролмас. Аммо, албатта, авлод ва биздан сўнгги замона аҳли ул замонага мушарраф бўлурлар».

Шоира Дилшод яхши тилаклар, яхши замонлар субҳи-
дамини орзу қилиб, боди сабога қарата шундай илтижо
қилади:

*Тонг жамолин кўрмоқчиман олға сафда,
Ўнг қўлимга бериб янги ливо, уйғот.
Бир ўзимни дедим халойиқ номидин,
Олам ичра талъат бериб жило, уйғот.
Боди сабо, ўзгинангдин умидим кўп,
Маҳрум ўлмай Барно бахти қаро, уйғот.*

Бу сатрларда ҳаётнинг аччиқ-чучугини бошидан кечир-
ган, ечилмас муаммоларга дуч келган, уларни ҳал этиш йўлида
қаламига суюнган умидвор бир қалбнинг садолари бор.

Ўшал умидвор қалб элига саодатни раво кўради. Шу ор-
зулар оғушида қалам тебратади.

*Барно қўлиға бер қоғоз битсунки ҳукмин,
То элиға саодат иршод бўлмаса-бўлмас.*

Ўзининг гўзаллиги ва нозик таъблиги билан ажралиб ту-
рувчи шоирани ўн етти ёшда эканида Қўқон хони Умархон
ҳузурига келтирадилар. Умархон унга бир дона анорни тут-
қазиб:

— Бу анорға не деюрсан? — дейди.

— Ичин қонға тўлдирибсан, — деб жавоб беради шоира.

Умархон дарғазаб бўлади, шоирани саройдан қувиб юбо-
ришни буюради.

Дилшод Барно бир умр юртини, элини севди, золимлар
зулмини қоралади. Дилшод Барно ёзади:

*Сочим сумбул деюрлар, бу таним тоғида хилпирган.
Деюрман: ушбу жорубим ила юртим сургоним.*

*Кўзим оинасига термулиб турса агар кимса,
Кўрар эл кулфатини фикратига ўй сургоним*

*Юзимда товланур бир чўғ қип-қизил олма монанди,
Билингким, кўп шаҳидлар қонидан юзимга сургоним.*

Дилшод Барно юртини ғоят севади, унинг кўчаларидаги ғуборни сочлари билан супиришга тайёр.

Хонандаларимизнинг энг баланд пардаларда куйлагувчи кўшиқларида ҳам ўтмиш шоираларининг ана шу орзулари, муҳаббати уфуриб туради.

Озод замонларга етолмай, шу ҳур Ватан истиқдолини тушларидида кўриб, ашъорларига сувратини кўчирган салафларимизнинг яна бири Собира бибидир. У ёзади:

*Етарми субҳи мақсуда бизим оқшомимиз, ё раб?
Ўлурму файзи иқбола қаран айёмимиз, ё раб?
Шараф Нисвоно Туркистон аро қайди асоратдир,
Асоратли шарафдин яхшидир эъдомимиз, ё раб.*

Собира бибига ҳамоҳанг, оҳангдош, унингдек ёруғ олам, шарофатли Ватан дардида яшаб ўтган, ёруғ орзуларини сатрларига бўзлаган Василат хоним ёзади.

*Орзу эдиюр хап шарафи вуслати кўнглим,
Бахш айла-га, ол сўнгра баним жоними, ё раб.*

Шоира Муаззамхон ўз шеърларини келажак авлодларга, озод замон фуқароларига нишон бўлишини орзу қиларди.

Юртимиз озод бўлди. Унинг ажойиб ғазаллари янги авлод учун абадий ёдгорлик бўлиб қолди.

*Муаззам, бир қаландарман, жаҳонда ҳеч нишоним йўқ,
Нишон деб саҳфага чекдим рақам назми равонимни.*

Бизни йўргаклаган, бизга волида бўлган бахт ва орзулар берган, кўшиқлар, армонлар, шукроналиклар ҳадея этган диёрнинг, азиз тушроқнинг тақдири бизнинг ҳам, ўтмиш салафларимизнинг ҳам, тақдири экани аёндыр.

Тонгларнинг бағри тало-тўплардан, суронлардан зулматларга айланган кезларда ҳам истибдод қаддимизни дол айлаган кезларда ҳам, юртнинг озодлиги, улуснинг эркинлиги армонларга, кўз ёшларга сингганда ҳам биз Ватан дея қаддимизни тикладик. Ватан дея яшадик, кўшиқ айтдик, ғазаллар ёздик, аллалар тўқидик.

Кўҳна бу очуннинг юраги неча замонлар давомида бе-

зовта урди. Она замин дардларини, андухларини, кеча-кундузларини, баҳору қаҳратонларини ташвишу надоматларини елкасига ортиб яшаган эл Ватанини ташлаб кетмади. Уни дардлари, алам билан севди, асради.

Бувилар тангридан, оналар табиатдан эркинлик, озодлик, истиқлол сўрашдан чарчамадилар. Умидлар яшайверди. Орзулар юракларда, қўшиқларда, ғазалларда яшайверди. Ватаннинг беназир муҳаббати, соғинчи олдида шоҳдир, га-гадир таъзим қилгай.

Шундай улуғ, музаффар айёмларда бахтга, шу шарофатли кунларга ташна кетган ва лекин мозий бағридан ҳамон орзулари, нидолари эшитилиб турган бокира, азиза шоираларимизнинг ҳурматига бош эгамиз. Уларнинг жафокаш мисраларини такрор ва такрор ёдга оламиз. Улар қолдириб кетган аламли иншоаларни эъзоз этамиз. Улар яшаган юлдузлари мил-мил кечаларни ёд этамиз.

Ҳар куни ғазал битамиз, қўшиқ тинглаймиз. Қўшиқлар пардасида озодлик садоланур. Умидли тонглар беланчагида улғаяётган юртимизнинг қўшиқларини, ғазалларини кўз нурига ўраб асраётган қалам аҳлининг элининг юрагида бир ҳикмат яшайди ҳамиша.

Орзу ўлмайди. Орзу улғаяди. Руёбини топади. Яхши кунларни орзу қилган шоира Нодираи давроннинг юксак одамийлик туйғулари билан суғорилган ижодидан баҳраманд бўлган Дилшод Барно, Анбар Отинлар уни ўзларига устоз деб билдилар, эъзозладилар.

Нодира ёзади:

*Умидимиз борки, иқболимиз қуёши чиқажак,
Зиндон қоронғуликлари ҳам охир ниҳояга етажак.*

Юртининг, элининг ҳурлигини, иқбол қуёшини орзу қилган шоиранинг бу сатрлари қисматга қарши дил нидоси, маърифатли ҳаёт йулидаги орзу, умиднинг ифодасидир.

Кексаларимиз инсофни, диёнатни унинг ғазаллари тили билан сўзлайдилар. Келинчаклар мусаффолик, йигитлар танглик оғушида шоиранинг ғазалларини ёд айтадилар. Муҳаббат не эканини билмоқчи бўлсалар, унинг ғазалларини

қўлга оладилар. Юртимизда, боғларимизда баҳор тўлишган чоғларда, тантанали айёмларда, айниқса, Нодира газаллари куйлар оҳангида жаранглаб эшитилади. Бувиларимиз юрагига мунис бир ҳамдам излаган кезларида унинг шеърларини эшитмоқни хуш кўрадилар.

*Ҳар қачонким ул париваш васлини ёғ айларам,
Чарх бунёдини бир оҳ ила барбоғ айларам*

*Гарчи маҳзунман ўзум бир нозанин ҳижронига
Бенаво афтодаларни хотирин шог айларам.*

*Тоғни бир оҳ ила ҳомунда айлаб устувор,
Ишқ саҳросидаги Мажнунни Фарҳод айларам.*

*Неча турлуқ доғ ила кўнгулда ойин боғладук,
Шоҳима меҳру вафо мулкини обод айларам.*

*Бўлмишам ҳарчанд ҳижронингга сабр айлаб ҳомуш,
Чун тушарсан ёғима, якбора фарёд айларам.*

XIX аср адабиётига Увайсий, Нодира, Маҳзуна ва Бону овози жўр бўлмаганда, унинг ижтимоий қиймати ҳозиргига нисбатан кўп даражада паст бўларди, — деб ёзган эди адабиётшунос олим Тўхтасин Жалолов. Самар Бону маънавий камолоти, истеъдоди жиҳатидан Нодира Увайсийлар даражасида бўлса ҳам, ўзининг жасорати, мустаҳкам иродаси билан ўз ҳамасрларидан бир неча поғона юқори кўтарилган қиз. У тақдир деб аталган мавҳум кучга, адолатсизликка қарши исён кўтарди. Севмаган кишисига турмушга чиқишдан бош тортди, тўйи куни ота уйидан қочиб кетди. Бону ўзи бошидан кечирган ғам-аламларини, азоб-изтиробларини, фарёду фиғонларини куйга солиб, тарих саҳифасига ёзиб кетди.

*Бону айтур: бу оламда ки ғамсиз юрмадим ҳаргиз,
Жаҳонда юрдиму турдим, неча чекдим жафоларни.
Жафосин кўрдим, эй дўстлар, вафосин кўрмадим ҳаргиз.*

Бироқ бу ижтимоий адолатсизлик, бу бахтсизлик бўрони шоиранинг иродасини синдиролмади. У ўз йўли тўғрилигини шундай ифодалади.

*Ёнмағил, Бону, кирган йўлингдин
Олдингни тўсса шеру гағолар.*

Шоира қаламга олган бу доғ, бу жағолар кўнгил афғонлари тутундек кўкка чирмашган, орзу-армонлари зулмлар, ҳақсизликлар, тенгсизликлар тошига урилиб чил-чил бўлган, иқболи нигун қизларнинг юрак доғидир. Бону ўн тўққиз ёшида қўлидаги чақалоғи Зухриддин билан бева қолди. Севиклиси бўлган йигитни ёлланма жаллодлар ўлдирдилар. Беҳаёликда айланган Бону ғарибликда фарёд чекиб қолди. Тақдирнинг, қисматнинг гурзиси ҳамма шоираларнинг ҳам орзуларини чил-чил қилди. Анбар отинни бойвачча, кибор ойимчалар ўч олиш мақсадида баланд болахонадан итариб юборган эдилар. Анбар отин бир умр майиб-мажруҳликда азоб чекди. Нодираи давронни сочларини қирқиб, таҳқир айлаб, азоблаб ўлдирдилар. Қамбарнисо исмли шоирайи нуктадон сил касалига мубтало бўлган эди.

Бону ёзади:

*Мен ғариб, Бону ғариб, отим ғариб, зотим ғариб,
Ғарибликда юрибман қаҳрабодек сарғариб.
Сарғайиб бир соғдадил бечораман, ҳолим ҳароб
Пур жағойу пур алам, ғамгин эрурман мустариб.*

Кўриб турганимиздек шоираларимизга табиат инъом айлаган табиий истеъдод, аччиқ қисмат ҳасрат, аламларини шеърга солиб абадийлаштириб кетишга кўмаклашган.

Тасаввуф аҳлининг пешво пирларидан бири, шарқ адабиётининг ёрқин намояндаси Фаридиддин Аттор ўзининг илоҳийнома асарида Робия ва Бектош қиссасини ҳикоя қилади. Аслида бу дардли, аламли қисса тарих ҳақиқатидир.

*Бу қисса мислини ким кўрган, эй гул,
Бу ҳасратномадир, тингла батафсил.*

Атторнинг ҳикоя қилишича Х асрда яшаган истеъдодли шоира Робиянинг қисматиға одам фарзанди эмас, золим фалакнинг ўзи ҳам гардишини тўхтатиб мотам тутган, афсус деб кўзларидан ёшлар тўккан.

Робия билан Бектош ўртасидаги ишқнома ғазаллардан хабар топган Робиянинг акаси бу ҳолатни беҳаёликка йўяди. Бектошни зиндонга ташлаб, Робияни қизитилган ҳаммом ичига киритиб, қўлларига кишан солади. Ҳаммомни эса эшик ва деразаларини михлатиб ташлайди. Робия бу ғайриинсоний қийноқларга чидай олмай фарёд чекади. Бармоғини ўз қонига ботириб ҳаммом деворига шеърлар бита бошлайди. Девор қондан қизара борган сари, шоиранинг чехраси сарғая борар, унинг латиф вужудидан мадор кетар эди. Ҳаммом деворларида ёзишга жой қолмаганида, унинг вужудидаги қон ҳам тутаган эди. Девор шеър билан тўлди ва у моҳпайкар гўё девордан узилиб тушган сувратдай ерга йиқилди. Унинг жони ишқу қон ичра жисмини тарк этди. Эртасига ҳаммомни очдилар ва шоирани бошдан-оёқ қонга ғарқ ҳолатда кўрдилар. Ҳаммом деворларида шундай байтлар бор эди:

*Нигоро, сенсиз аҳволим забундир,
Юзим кўнгул қони-ла лолагундир.*

*Олиб жоним онинг-ла ўйнаюрсан,
Хато қилдим, олов-ла ўйнаюрсан.*

*Ики кўзимдин очдинг икки гарё,
Тарам кокилларим ювмоқ бўлиб ё?*

*Наҳот, ошиқ насиби шунча бўлгай,
Ки дўзах ичра солгайлар тириклай.*

*Висол орзулари жон ичра энди,
Кўз ёши, оташу қон ичра энди.*

*Қувонмоқ истадим васл байрамида,
Ва ле кўрдим ўзим ўлим дамида.*

*Оловда қовжирайди нотавон дил,
Нетай, охир у эрди сенга манзил.*

*Қизил қоним хино бўлсин қўлингга,
Кўзим ёши гуҳар сочсин йўлингга.*

*Ичиб қонимни битказдинг боякбор,
Ҳалолинг бўлсин, эй олийжаноб ёр.*

*Бу хаста танни мен ўтга отармен,
Бу нокас дунёни ташлаб кетармен.*

*Жудо сендан ҳаётим бўлди охир,
Паноҳ бўлсин сенга Аллоҳи қодир!*

Бектош ҳам бу фоний, бевафо дунёда азиз дилбандисиз яшашни хоҳламади ва бу ҳазин қиссани адоғига етказди. Йигит қиз қабрига етиб, азиз ёри қабри устида ўз юрагига ханжар урди.

Юдузлари мил-мил кечалар қўйнидан эшитилаётган са-долар, мозийдан эшитилаётган нидоларнинг адоғи йўқдир. Уларни қаламга олаверсак, ўтмиш шоиралари қисматини ёзаверсак, озодликка ташна ўтган истеъодларни санайверсак минг бир кечалар ҳам оздир. Қаламнинг ҳам ҳоли хароб, энг танқиси қоғоздир.

Ўтмиш шоиралари-ку яшаб ўтдилар. Орзу-армонларини кўзларининг нурига ўраб, кўз-ёшларини ютиб, янги, яхши замонларни бир умр кутиб ўтдилар.

Шоира Надима айтгандай:

Дардим ичимда, лабларим хангон.

Бугунги кунда яшаб ижод қилаётган шоиралар, адибалар озмунчами? Улар республикамизнинг турли музофотларида яшайдилар, меҳнат қиладилар, қалам тебратадилар. Уларнинг ҳам юрагида орзулари дунёча бор. Уларнинг ҳам тилаклари дарёча бор. Қаламига, замонасига, юртига, элига содиқ яшайдилар улар. Лекин уларнинг ҳолидан хабар олувчилар, уларнинг ижодига меҳр кўзи билан қарагувчи имдод

қўлини узатувчилар кўринмаябди. Уларнинг ёзганларини рўёбга чиқишига кўмаклашувчиларга эҳтиёжлари бисёрдир. Нечундир уларга эътибор йўқдай.

Умр бўйи кутганимиз истиқлол ва она юртимиз ҳамиша омон бўлсин. Янги тонглarning нури инсон қадрини, шоиралари қадрини яна баландларга кўтарсин. Она юрт бағри ўланларга тўлсин. Умидли дунё, бу ўтмиш шоиралари, устоз салафларимизга бағишлаб ёзган шеърый сатрларим, назиралар — изҳори дилим уларга бўлган ҳурмат ва эҳтиромимнинг рамзи бўлгай.

«ОНАМНИ ЭСЛАТУР...»

1-Бир нигоҳ

Тонг чоғи эди... «Чоҳор гузар»дан ўтиб кетаётган йигитнинг қулоғига дутор навоси, сўнг майингина қўшиқ куйлаётган қизнинг овози эшитилди. Йигит қадамларини секинлатиб бир зум туриб қолди. Сўнг, пахса деворга тирмашиб, дутор чалинаётган ҳовлига мўраламоқчи бўлди. Пахса деворнинг шувоқлари шувиллаб тўкилди. Девор орқасидаги ҳовлида пеш айвон устунларига суяниб ўтирган соҳибжамол қиз дутор чертарди. Қизнинг тикаётган каштаси, ипаклари ҳам куй тингларди гўё. Қушлар, ариқда шарқираб оқаётган сув, ер, само куй тингларди.

Пахса девор тарафдан шарпа эшитилди-ю, дутор чертаётган бармоқлар бир зум тўхтаб қолдилар. Қиз девор томонга қаради. Кимдир, бегона йигит девор оша мўралаб турарди... Қўшиқ тинди, саросимада қолган қиз ҳам бир сония девор томонга тикилганча қолди. Бир нигоҳ, бир ўтли қараш оламни остин-устин қилиб юборди, гўё. Дутор ерга тушди.

Йигит бир қарашда бошланган туғён ичида гангиб қолди. Дутор чалаётган қиз хуркак оҳудай чўчиб, ичкарига қочди. Қоп-қора ҳайдар кокиллари чулғаниб, йигит хаёлини занжирлаб олди...

Пахса девор оша мўралаб турган йигит Андижон бойларидан бирининг ўғли — Қосимжон эди. Қиз эса, косибнинг қизи Паттихон эди. Улар менинг отам ва онам эдилар.

Бир нигоҳ йигит борлигини бир умрга банди айлади. Куйчи қизнинг бандисига айланган йигит онаси — Хайринисо бибининг ҳузурига чопди.

— Онажон, совчиликка ҳозирлик кўринг.

— Кимга, қайси бойникига совчиликка, ўғлоним?

— «Чаҳор гузар»га, Собиржон косибнинг хонадонига, онажон.

- Косибнинг?!
- Ҳа, Косибнинг.
-

Йигитнинг ҳайратлари, севинчлари, саволлари, сўровлари, илтижолари жавобсиз қолди. Она бу ишга розилик бермади. Косиб оиласининг қизини ўзининг бой-зодагон оиласига муносиб кўрмади. Йигитнинг кўнгил сози синди. У қўлига торини олиб, ҳар куни «Чаҳор гузар»га кетиб қоладиган бўлди. У ҳар куни косибнинг ҳовлиси атрофида пайдо бўлар, тор чалиб зорларини кўнгил куйларига сўйлар эди. «Чоҳор гузар»да, косиб ҳовлиси атрофида афсона бўлган йигитнинг ҳолини сўрагувчи йўқ. Ёлғиз танбури ҳамдами эди унинг.

*Эй ишқ, нечук ўтсан, ахир, гудинг йўқ?
Эй ғам, нечук куйсанким, сурудинг йўқ?
Эй истак, нечуксан, тутқич бермайсан?
Эй шодлик, нечуксанким, вужудинг йўқ?*

Оилада бош ўғил, арзанда фарзанд ана шу зайл «Чаҳор гузар»дан бери келмас, пахса девордан мўралаб, соҳибжамол чевар қизни яна бир кўриш иштиёқидан қайтмас, қарори қатъий эди.

Оҳ, қанчалардан қанча қўшиқлар тўқилди, ғазаллар айтилди. Ошиқ кўнгли мажнунона наволарни тўқиди, шайдолигини созига сўзлади, бўзлади. Йигитнинг онаси Хайринисо биби кибрнинг тахти равонидан тушмас, ўғли эса ўз сўзидан қайтмас эди.

Қайдасан, муҳаббат! Куч бер, мадад бер, йўл кўрсат. Қудратинг, сеҳринг қани? Ноалар наволарни, наволар ноаларни бошлаб келаверди.

Охири, муҳаббат, соз, қўшиқ сеҳри ғолиб келди. Тўй бошланди. Қўшиқлар ўланга, ўланлар ёр-ёрларга уланди. «Чаҳор гузар» маҳалласидан косибнинг чевар қизини қўқон аравага тушириб, зодагонларнинг супо маҳалласига, кошона бир ҳовлига келин қилиб олиб кетдилар... Қизнинг майлини, ризолигини ҳеч кимса сўрамади. Ҳа, қизларнинг майлини сўрамас, хоҳишинг не деб савол айламас эдилар у за-

монлар. Қизнинг боши — палаҳмон тоши эмиш. Қайга от-салар, ўша ерда паноҳ топаверар эмиш.

Тўй кунини уй тўридаги меҳроб устига энг ноёб, энг қутлуғ ва қимматбаҳо сепу андоз, меросу бойлик ўрнида ўша қиз чалган дутор илиб қўйилибди. Унинг ёнига эса йигитни девонавор айлаган, қўшиқларга, наволарга ошно этган ва ниҳоят висол оқшомига етаклаб олиб келган қадрдон танбур илинибди. Улар бир умр, бир этак, йўқ-йўқ, бир маҳалла ўғил-қизлик, нева-чеварлик бўлганларида ҳам дутор ва танбур уй тўрида эъзозда тураверибди. Қўш тор, қўш кабутар, қўш чинор, қўш қояларнинг чўққисидай ёнма-ён яшабди улар...

Катта бувим Хайринисо бибининг ҳикоя қилишларича онам Паттихон тўй кунини, тўй эртаси, индинига ҳам чимилдиқда ўтириб дутор чертар, келинчак даврасидаги дугоналарига қўшиқ айтиб уларнинг кўнглини олар эканлар.

Келинчак даврасига файз, таровот, гўзаллик олиб кирган дутор, тенгсизлик дунёсига силсила солган қўшиқ йигит юрагини бир умрга ғазал оламига ошно айлаган муҳаббат достонини сўзлар экан у.

*Сен шоҳи ҳусн эурсану мен бенаво фақир,
Лутфингдин ўзга йўқ бу ситамкашга дастгир.
Эй офтоби машиқи дил, вой маҳи мунир,
Ҳар дам жамолинг ортару ҳуснингга йўқ назир.
Меҳру вафо, дариғки, эй умр, санда йўқ.*

2-Паранжи ёпинган йигитлар

Катта бувим Хайринисо биби оиламиз даврасидаги суҳбатларда онам ҳақида кўп ҳикоялар сўзлардилар бизга. Уларнинг барини қаламга олмоқ учун минг бир кечалар озлик қилгай. Зеро улар гўзал ҳикоялар, азиз ривоятлар, ҳикматлардир биз учун. Биз уларни кўнгил дафтаримизга ёзиб борганмиз. Вақти-соати билан китоблар, рисоаларга кўчгай. Бу гал улардан баъзиларинигина эслаймиз.

Онангиз гоят куйга, қўшиққа кўнгил қўйган, ўзи эса бамисли ойда кўҳлик, чевар, пазанда эди, дейдилар катта бу-

вим. Дадангизнинг жўралари келинчак онангизни бир кўришни ҳавас қилиб, ҳовлимизга паранжи ёпиниб киришарди. Онангиз ҳовли супурганида қирқ ўрим сочлари-кокиллари ёйилиб, юзини тўсарди. Дадангизнинг ошиқлиги ҳам бежиз бўлмаган-да, болам. Онангиз Сизларни гўзал аллалар айтиб вояга етказди. Қўлида гоҳ кашта, гоҳ дутор бўларди. Гоҳ кашта, гоҳ қўшиқ, гоҳ алла... Ҳаммасига вақт топарди бояқиш. Бардошли, барорли келинимни хафа қилгим келмасди ҳеч.

Инқилоб бўлди. Эй, қўяверинг бу гапларни. Инқилобдан сўнг паранжи ташлашлар, тало-тўплар бўлаверди. Биз ичкарининг айёллари бу гапларга гоҳ ақлимиз етарди, гоҳ етмасди. Босмачилар дейишди. Англаганим шуки, босмачилар маҳалла, қишлоқларда изғиб, мол-ҳолларни, чиройли қизларни олиб қочардилар. Улар яхши одамлар эдими, ёмон одамлар эдими, билмадим.

Маҳалламизда босмачилар пайдо бўлиб қолди, деган гап тарқалди...

Дадангизни (катта бувим ҳаммани, 4 яшар чеварасини ҳам Сизлаб гапирардилар. Оилада удум шундай эди) кўрқув босди. Сулув келинчагини босмачилар олиб қочишидан чўчиб роса бош қотирди, бояқиш. Вой, товбаей, дейман. Учта барно-барчин сингиллари билан иши йўқ, келинчагини яширишга жой ҳозирларди. Роса уч кечаю уч кундуз чуқур қазиди. Чуқурнинг қаърига бўйра тўшади, бўйранинг устига атлас кўрпачаларни солди. Келинчагини ўша чуқурга яширди-да, устига баланд қилиб гўзапояларни хирмон қилиб таҳлади. Ҳар куни тунда Қосимжоним келинчагига егулик овқат, сувни чуқурга арқонга боғлаб туширарди. Шу зайл онангиз чуқурда яшириниб ётди. Кунлар шу зайлда ўтаверди... Охири босмачилар келди, катта қизим Қорияхонни олиб қочишди, мол-холларимизни ҳайдаб кетишди. Тало-тўплардан сўнг қарасак, икки синглиси-ю, келинчаги омон қолишибди.

– Вой, вой... дейман ҳайратдан. Қорияхон аммам нима бўлдилар?

– Олиб қочган йигит, жўрабоши экан, суқсургина қир-

ғиз йигити экан. Ким билсин-а, болам, уларнинг нияти менга қоронғу эди. Ҳар қалай нияти ёмон эмасдек кўринди, нимага демайсизми?

— Нимага, бувижон?

— Жўрабоши йигит Қорияхонимни тоғлар орасидаги бир горга яширибди-да, ўзи ўн туянинг устидаги қопларни, сандиқларни дону дунга, қимматбаҳо совға саломларга тўлдириб, икки жўрасини ёнига солиб совчиликка келибди.

Бўлар иш-ку бўлди, қизимни олиб қочди, бу қилгани нимаси дейман. Ҳарқалай мусулмончилик қилибди, диёнатли йигит экан, деб ўйлайман-у, йиғлайман. Болам қани?

— Болам қаёқда? — деб сўрадим ундан ошиқиб.

— Болангиз соғ-саломат, мен унинг бармоғига ҳам қўл теккизмадим. Яхшиси, розилик беринг, тўй-тамошо бошлайлик — деди ёлбориб, Сулувингизни қайлиқ қилайин!

— Вой шўрим, танимаганга қизимни бераманми? Исмингни ҳам билмасам, лоқаал.

— Онажон, дейди жўрабоши ёлбориб, исмим мулла Исмоил, розилик берақолинг, қизингизни барибирам қайтариб бермайман... Уни ҳафа қилмайман.

Йиғлай-йиғлай розилик бердим. Тўй тамошо қилди. Бир томонимиз қирғиз авлодига туташиб, улар билан қариндошга айландик...

Тақдирни қаранг, болам. Аммангиз ўша йигитдан ўн бир ўғил-қизлик бўлди.

Замонлар тинчиди...

Меҳрни қаранг, болам, деб қолдилар катта бувим бир кун. Буларни айтябман-у, ўзим хавотирдаман-да. Тағин унинг гапи кўчага чиқиб ўтирмасин-а, хўпми?, — дедилар катта бувим.

— Хўп, — дедим итоаткорона...

— Муңдоғ қарасам, бир оқшом дадангиз чучвара тутябдилар, чучвараларни чиройли қилиб териб қўйдилари-у, устига сочиқ ёпдилар. Сўнг угра кесишга тушдилар. Кўриб, кўрмасликка олдим-у, ичкари ҳовлига кириб кетдим. Бир пайт, дадангиз чақириб қолдилар. Онажон,юринг, келинингиз чучвара пиширдилар, бир гурунглашиб овқатланайлик, юра қолинг.

— Онам-чи? — дейман, — онам ўзлари чучвара тутишни билмасмидилар?

— Билардилар болам. Ахир беш қиз, бир ўғил эдинглар. Ҳаммангиз ҳам майда-чуйда, бирин-кетин туғилгансизлар. Онангиз ҳали қир ювар, ҳали чеварчиликка ўтирар, ҳали меҳмон, ҳали йўқлов... Дадангиз онангизни аярдилар, эҳтиёт қилардилар.

Бир умрга тан берганим шу бўлди. Суйиб олгани учунми, дадангиз доим онангизнинг тарафини олардилар.

Бир куни шундай воқеа бўлувди. Бу... энди... Паттихоннинг келинчаклик вақти эди. Аммаларингиз Қорияхон, Моряхон, Марзияхонлар уни косибнинг қизи дебми, шўхлик қилибми, ҳарақалай кўп ғашига тегишарди. Бир куни онангиз баланд сўрида ўтирган экан, майда ўрилган сочлари пастга осилиб турган экан. Қизларим тушмагурлар онангизнинг пастга осилиб турган қирқ ўрим сочларини қайчи билан кесиб-кесиб олишибди. Онангиз роса йиғлади, бояқиш. Ҳеч нима демади-ю, дуторини қўлига олмай қўйди. Дадангиз бу воқеани суриштириб билди-ю, сингилларини роса койиди.

— Тўқоллар, сочинг бўлмаса, аламми, деб уларни камситди ҳам. Сочинг бўлмаса, сочпопук тақ. Бунинг сочини қирқиб нима қиласанлар, безорилар...

3-Томдан отилган дилафрўзлар

Ўнинчини аъло баҳолар билан битирдим. Тошкентга ўқишга борадиган бўлдим. Ҳаммаёқ тахт бўлганида ҳам онам қаршилиқ қилавердилар. Юбормайман, деб туриб олдилар. — Эрга берайлик, жон дадаси, келинг, узатиб юборақолайлик, деявердилар. Қизингизнинг беш йил ўқиши учун мен беш йил ухламай тонг оттиришим керак. Мусофир юрт, йигитлари шўх дейишади. Бунингизни олиб қочиб кетишса, нима қиламан?. Йўқ, юбормайман.

Маслаҳат қила-қила катта опамиз Лайлинисони Тошкентга оиласи билан кўчириб олиб келишди. Мени уларнинг ҳимоясига топшириб, сўнг ўқишга юборишди...

Лайлинисо опамиз ҳақида гапирмасликнинг иложи йўқ. Хонадонимиз она мерос чеварчилик мактабининг устози алломаларига эга эди. Опам Лайлинисо Андижоннинг энг қўли гул чеварларидан эдилар. Вилоятда шундай удум бўларди. Қайси қиз чевар, пазанда, соҳибжамол, хушмуомала бўлса, қизнинг кўчасида совчилар гавжум бўларди. Опамиз тиккан ироқи кашталарнинг, ироқи, чуст дўппиларнинг довуғи Фарғона, Наманган, Ўш, Асака, Қўқон томонларга тарқалибди. Уйимизга буюртма берувчилар кўп келардилар. Манаман деган йигитлар бизнинг хонадонимизга куёвдўппи буюрардилар.

Ишни опам тикардилар, биз ёрдамлашардик, онамиз буюртмачилар билан муомала қилардилар. Бир куни бир амалдорнинг таманно хотини уйимизга келибди ва шундай дебди:

— Атай, Асакадан келдим-а, овсин.. Қизингиз тиккан дўппилардан бир кияй дедим. Қизимни узатябман. У ҳам сепимнинг ичида ўша чевар тиккан дўппилар бўлмаса, тўйга розилик бермайман, деб туриб олди. Менга оз эмас, кўп эмас 10 та дўппи керак. Лекин фурсат оз, ўргилай, улгутиб берсангиз, икки баробар ҳақ тўлашга ҳам розиман...

Ой ёруғида, фонус ёруғида, чироқ шуъласида дўппи тикишга ўтирдик. Беш қизнинг қўли-қўлига тегмасди. Биз дўппиларнинг кизакларини тикардик холос. Асосий, нозик чокларни опам бажарардилар. Онам дутор чертар, бизлар қўшиқ куйлаб, кашта тикардик... Кунлар ботар, тонглар отарди, хонадонимизда чироқ ўчмас эди...

Ўша буюртмачи аёл келибди, кашталарга термулиб туриб, онамга дебдилар: Бундай қўли гул қизни худойим Сизга иноят айлабди; бу қиз Сизга бахту тахт, аркони давлат келтиргай. Ижозат берсангиз, қизингизни бир кўрсам. — Йўқ, — дебдилар онам. — Айбга буюрмайсиз, кўз тегади, ўргилай, чокига қарангу, ўзини кўринг. Майли, дебди ҳалиги аёл, шу муштдеккина қизчангиз менинг шунча пулимни олиб қолди-я. Санъатига балли унинг. Илойим кўз тегмасин...

На чора. Кўз тегди. Кунларнинг бирида унинг қўлини

ёмон нарса чақиб олди, бир бармоғидан ажралди, бояқиш. Лекин у чеварликни ташламади.

Лайлинисо опам тиккан дўппиларнинг довуғи ортиб бо-раверди. Совчилар турнақатор бўлиб кетдилар. Чевар қизни сўроқлаб, куёвдўппи буюргани келганлар орасида бир шўхроғи бор экан. Ҳар тонгда томимиз оша, ҳовлимизга дилафрўз (кўксултон)ларни ташларди. Ҳовлимиз, чорпоя, ариқларимиз дилафрўзларга тўлиб кетарди... Биз болакай-лар дилафрўзларни териб ердик. Кейин билсак, йигитнинг катта боғи бўлиб, унда турли-туман мевалар, дилафрўзлар ўсар экан... Кейинчалик, Лайлинисо опам ўша боққа келин бўлиб тушдилар... Сўнг, Тошкентга кўчиб кетишди.

Талабалик йилларимни эслайман. Ҳар йил таътил вақти-да, ўриқлар ғўра бўлганида, қўқон тутлар марвариддай тов-ланиб пишганида Андижонга борардим. Онам менга атаб нон ёпардилар. Тандирдан узилган нонларни саватга солиб, савати билан олдимга қўярдилар.

— Ол, болам. Сенга нон ёпиб, иссиққина еб ол, дейдиган онанг узоқда. Борай десам, йўл узоқ, укаларинг бор. Нонни олдимга қўйиб, термулиб ўтираверардилар. Мен саватдаги нонга термулардим, онам менга термулардилар. Лўппи-лўппи нонлар бир умр ёдимда қолган...

Мен ҳам тандирда нон ёпаман, болаларимнинг олдига савати билан келтириб қўяман. Онамнинг гапларини так-рорлайман.

— Ол болам, иссиққина еб ол, дейман. Бу сўзлар она мерос бўлиб келади, она мерос бўлиб болаларга қолади. Бо-лалардан болаларга...

Талабалик йилларимдаёқ мени турмушга узатишди. Онам айтганини қилдилар-да. Қиз бола бировнинг хасми деявер-ардилар. «Эгасига топшириб», хотиржамлик яратдилар.

Тўнғичим ўғил бўлди. Шамсиддинбек. Таътил чоғида бола билан узоққа — дам олишга боролмасдик. Ота-она уйи энг яхши дам олиш маскани эди. Болалигимиз ўтган ҳовлимиз-нинг ўртасидан шарқираб ариқ оқиб ўтарди. Баланд сўри-миз сувнинг устига қурилганди. Салқин, баҳаво. Бу гал таъ-тил чоғида онамнинг олдига ўғлимни ҳам олиб бордим.

— Чарчагансан, дам ол, ўзинга кел. Ҳам ўқиш ҳам бола, рўзгор. Бу менинг айбим, болам, дедилар онам менга термулиб. Сени қийнадим, ўқишингни бемалолроқ ниҳоясига етказишга қўймадим. Озибсан, боланг йиғлоқми? — дедилар онам менга ачингандай. — Йиғлоқ, дедим, жуда йиғлоқ. Кечаси уйқу бермайди...

Онам оқшомда беланчакни созладилар. Шамсиддинбекни ётқизиб, устига харир оқ парда ташладилар. Менга ҳам ишора қилдилар: — Қани ёнбошла-чи, иккингишни бир ухлатиб қўяй. Сизлар болани ухлатишни билмайсизлар. Алла деган нарса уйқунинг париштаси эмиш, болам. Алла тинглаганида шаршараклар ҳам туғёнлар узра бош қўйиб ухлар эмиш. Алла тинглаганида девлар ҳам ғарибгина уйқуга кетар эмиш. Ой баркашида нур элар эмиш. Дарёлар сочларини ёйиб, жўр бўларкан. Тун оромга айланар, юлдузлар уйқуга кетган гўдаклар бошида посбон бўлар эмиш. Борлиқ бори гўзаллик, жами мўъжизаларини, оромларини аллалар бағрига жамлаб, оналарга тутаркан, куйла, куйлагил, дея илтижо қиларкан... Онам ана шундай деб аста алла бошладилар:

*Оқшом ҳам қўнди болам,
Туман ўрар юлдузни.
Уйқуга кирар олам,
Ороминг ол, тенгсизим.*

*Юлдузларни хўплади,
Ойни ҳам қучди тўлқин.
Ухла, қўзим, ухлагин,
Эрта тонг отар гуркун.*

*Хумой қушлар уйқуга
Қояларга қўйиб бош.
Олам ширин уйқуга,
Уйқуга ётар қуёш.*

4-Оқизоқлар

Аллалар бағрида афсоналар тилга кирардилар. Ана шу афсоналар бағрида бизлар улғайиб, барно-барчинларга, ал-помишлар, кунтуғмишларга айланиб қолардик. Она юрт, унинг ишқи, ҳижрони, соғинчи қандайин азиз эканини юрагимизга муҳраб қўярди бу аллалар. Мардликни, тан-тиликни улуғларди, элига, юртига ҳиёнат қилганларни қоралар эди онам айтган аллалар, бувим сўйлаган эртақлар.

Тонг отарди, ҳовли-рўяларимизда ўзгача ҳаёт, ўзгача нашъу намо бошланарди. Онамнинг меҳнаткаш қўлларида енгликча кўрардим. Биз тўптош ўйнардик... Арғумчоқ учардик. Онам ёпган ёғлик кулчаларни оқизоқ қилиб, ариққа ташлардик-да қўшни боғлар, ҳовлиларга ўтиб, шарқираб оқаятган ариқ сувлари ортидан чопардик. Кулчаларимизни қувлаб, боғма-боғ чопиб, дала-тузларга чиқиб қолардик. Турналар арғимчоғини, дуру маржонларини тизган фусунгар осмонимизни, афсонавор парпирақларимизни учирган сайхонларда тўптош ўйнаб қолиб кетардик.

Яна оқшом кўнарди. Ҳовли кифтида аллақандай сеҳрларни кўрардим. Аслида бу сеҳрларни яна ўша онам айтган аллалар, бувим сўзлаган эртақлар бошлаб келарди.

Балоғат ёшига етганимизни сезган онамиз энди бизга Зебуннисони, Ҳазрати Навоийни ўқиб берардилар. Зебуннисонни ёд айлаган ўша чорбоғимиз, файзли, баҳрали уйимиз, сўлим ҳовли-рўяларимиз, боли-неъматларга тўла боғимиз, менинг наздимда, мисли кенг олам эди. Фақат бизни эмас, болалагимизни, болаларимизнинг болалигини ардоғига олган онамнинг аллалари энди ширин хаёлларга айланди...

Улғаймоқ саодати бошлаган йўллардан кетдик. Она алласидан-да олислаб кетдик. Хаёлларим ичра энг ардоқлиси, армонларим ичра энг армонлиси ўша... онам айтган аллалар эди...

Онажон, илк бор фарзандимни бағримга босиб, гўдагимни эркалаш, аллалаш учун сўз, оҳанг, ҳайратлар излаганимда

Сизни ҳар қачонгидан ҳам теранроқ англадим. Сиз айтган аллаларни илк бор такрорлаганим, оналик оламига илк бор қадам босганим, илк бор ўзим ҳам олам-дунё яратганимда Сизни кўргим келди. Тунларни тонгларга улаб, бешик қучоқлаб, беҳаловат тонглар оттириб, ўзим яратган оламимга термулганимда, паришон сочларимни тароқлаш учун вақт топмаганимда Сизни — буюк бир қудратни соғиндим.

Болали уй — бозор, дердингиз. Ана шу бозор савдоларидан сўзлардингиз. Биз беш қиз, бир ўғил — ҳар биримиз бир олам эдик, чамамда. Феълимиз, атворимиз, эркалигимиз, талабларимиз билан Сизни ана шу бозорларда, болали уйнинг бозорларида чарчатардик. Гоҳ кулиб, гоҳ ёниб сўзлаган сўзларингизни жамлаб китоб қилмоқ жоиз эканини англадим, такрор-такрор ҳис қилдим буни.

Дунёи дуннинг кенг бағри, тор сўқмоқлари, зулмат кечалари, беҳиштлири, ёбонларидан сўзлаганларингиз ёдимда...

Ўкинчлар, севинчлар эшик қоқмай, ижозат сўрамай остона хатлаб ичкари кирган, бардошларимни имтихон айлаган сонияларда Сизнинг оналик салтанатингизга бош эгдим. Тўсиқларни бузиб, масофаларни унутиб, дарёларни кечиб, тоғу тошлардан ўтиб, учиб-елиб, гоҳ йиқилиб, гоҳ туриб ҳузурингизга, даргоҳингизга йўл олдим...

Деворда осиглиқ дуторингиз, бўш қолган беланчақлар, шабнамларга кўмилган майсалар, маҳзуна сувратингиз қарши олдилар, Сизни ёдимга солдилар.

*Тоғ турар қошимда,
Қорлидир чўққилар...
Сочлари кумушдай онамни эслатур.
Тоғларнинг аршидан
Гўё нур тўкилур,
Нур ёғилур қарашидан,
Онамни эслатур.*

*Тоғлардан жилғалар
Шилдирайди майин...*

Соғинчдан кўзда ёш
Онамни эслатур.
Отилар тиккадан шаршара тинмайин,
Соғинчдан энтиккан
Онамни эслатур.

Олисда тўрғайлар
Сайраса саҳарлар...
Субҳидам алласи, онамни эслатур.
Уммону бўронлар
Тинар, жим бўлғайлар,
Ҳар оқшом йўл пойлар,
Онамни эслатур.

Тоғларнинг умрини
Бермабди одамга...
Тоғларнинг бардоши
Онамни эслатур.
Бир зумда гумбирлар
Чақиндан тоғ боши,
Юраги қуёшли онамни эслатур.

Тоғда бир чинор бор осмонга
Юз тутган,
Онамни эслатур
Йўлимга кўз тутган.

УМРЛАР БЎЛАДИКИ...

Баъзилар инсон умрини оқин дарёга ўхшатади. Бундай ўхшатиш жоиздай кўринади менга ҳам. Негаки, дарё ҳамиша уйғоқ, у тиним билмайди, сувсиз сахроларга ҳаёт элтади, гул-ғунчаларга чирой бахш этади, буғдой бошоқларига, пахта чаноқларига барака-қут бағишлайди. Бугина эмас. Дарё хоналарда нур бўлиб чарақлайди, япроқларга сингиб шовуллайди. У бир босган йўлини қайтиб босиб ўтмайди, орқасига назар ташламайди, доимо янги сув билан тўлиб туради.

Инсон умри ҳам шундай. Кечаги умр кечалигича қолади, уни ҳеч нарса билан баҳолаб ёки қайтариб бўлмайди. Умр худди оқин дарёдай тез оқиб ўтади, кетига қайтмайди. Айни дарё сингари инсон ҳам ўзининг хайрли ишлари билан ҳаётни безайди, чўлларни обод қилади, янги шаҳарлар қуради, гўзалликлар, мўъжизалар яратади, боғлар барпо этади. Дарёни узлуксиз равишда янги сув тўлдириб турганидай, инсон кўнглида ҳам ҳамиша янги орзу-умидлар туғилади. Инсон хаёли дарёдай уйғоқ, дарёдай ҳамиша йўлда. У доимо олға интилади, янги ихтиролар ҳақида ўйлайди, режалар тузади. Шунинг учун ҳам, инсон умри, унинг мазмуни узоқ яшаш, узоқ умр кўриш билан эмас, балки халқ ва давлат манфаатлари йўлида қилинган хайрли ишлар, ўтқазилган кўчат, кўкартирилган ниҳол, қурилган бино, ёзилган китоб, тарбиялаб етиштирилган шогирд, инсонлар учун бахшида этилган — яхшилик, кўрсатилган мурувват, дўст-биродар, қариндош-уруғ, она тупроқ, ҳамқишлоқ, умуман одам манфаати йўлида чекилган азият билан ўлчанади. Биров 100 — 120 йил яшаши, лекин халқига, жамиятига бирор фойда келтирмай, фақат ўзи учун яшаб — кун кечириб дунёдан ўтиши мумкин. Бундайлар ҳаётдан кўз юмгач, ном-нишонсиз бўлиб кетаверадилар. Бошқа биров эса атиги 40—50 йил, балки ундан ҳам оз умр

кўриши, аммо жамияти ва халқига катта манфаат етказиши, яхши ишлари билан халқ дилида мангу яшаши, у қолдирган мерос ва эзгуликлардан эл ҳамиша баҳра олиши, унга эргашиши, ўшандай яшашга интилиши мумкин.

Донишмад классиклардан Гёте мазмунсиз ўтган умрни бевақт ўлимга ўхшатган эди.

Маълумки, кишилик жамиятининг ҳамма даврларида донишмандлар ўтган, умр кечирган, ижод этган. Шак-шубҳасизки, шу даврларда уларга замондош бўлиб ялқов ва худбин шахслар ҳам яшаган. Лекин бизга замонлар ва асрлар оша худбин шахсларнинг ҳеч нимаси етиб келмаган, донишмандларнинг эса билим тўла ҳазинаси, теран ақли, заковати, маънавий бой, гўзал ва ибратли умр китоби етиб келган. Биз минг йиллардан сўнг ҳам ана шу китоб саҳифаларини варақлаймиз, уларни ўрганамиз, ақл ва зеҳнимизга озиқ оламиз.

Улуғ Жомий билан Алишер Навоийни биздан неча асрлар ажратиб туради. Лекин улар яратган дурдона сатрлар, шоҳ асарлар классик меросимизга меҳр қўйган ҳар бир кишининг қалбида, кўз ўнгидадир.

Улуғ Жомий ёзган эди:

*Эй тожу муҳрга кўнгил боғлаган,
Качонгача тожу муҳр қолади?!
Мулку бойлик бари кетади бир кун,
На замон, замин, на наҳр қолади.
Қўлингдан келганча яхшилик қилгил,
Жаҳонда сенга шул меҳр қолади.
Шундай яшагилки, сен бўлсанг Шарқда,
Сени дуо қилсин одамлар Фарбда...¹*

Улар ўз ғазалларидагина эмас, балки шахсий ҳаётларида ҳам шунга амал қилиб умр кечирганлар. Жомийнинг ўзи ғоятда камтар, ўзини ҳамиша бошқалардан паст тутувчи, улуғликни оддийликда деб билувчи шахс бўлган. Алишер Навоий ҳам устози Жомийдан удум олиб, ғоят мазмунли

¹ Жомий ва Навоий. Тошкент: Фан, 1966, 18-бет.

умр кечирган. Бу умр достони бугунги кунда фақат бизнинг республикамизда эмас, Европа мамлакатларида ҳам ўқиб-ўрганилмоқда. Унинг шоҳ асарлари ҳамон чет тилларга таржима этиляпти.

Бу ўринда Алишер Навоийнинг инсон умри ва унинг мазмуни ҳақидаги фикр-мушоҳадаларига тўхталиб ўтиш ўринлидир.

Алишер ёшлигида мактабда Ҳусайн Бойқаро билан бирга ўқийди. У ўз даврининг олими ва мутафаккир шоири бўлиб етишади. Ҳусайн Бойқаро эса Темурийлар давлатининг подшоси бўлиб олади. Навоий ўлмас, монументал асарлар ёзади, халқ бахт-саодати йўлида қайғуради, Ҳусайн Бойқаро эса шоҳлик либосига ўралиб, майхўрликни авжига миндиради. Алишернинг номи халқ ўртасида шуҳрат қозонади. Буни кўролмаган сарой фитначиси Маждиддин Ҳусайнга гап уқтириб, фитна уюштиради ва ҳийла-найранг билан Алишерни Астрободга сургун қилдиради.

Ёшлиқда бирга ўсган, аммо икки хил умр кечирган фотиҳ билан шоирнинг сўнги учрашуви Уйғун билан Иззат Султоннинг «Алишер Навоий» номли асарида шундай тасвирланади¹:

ҲУСАЙН — Алишер, эски гиналарни унутинг. Гулига бўлган муҳаббатингиз туфайли қадимий дўстлик ишларини узманг.

НАВОИЙ — Гулига бўлган муҳаббатим халқимга бўлган муҳаббатимнинг бир учқунидир. Сиз халқ бошига не кулфатлар солмадингиз? Сиз Маждиддинларнинг сўзига кибриб, мамлакатда адолат эмас, зулмни кучайтирдингиз. Давлатимизни ҳалокат соҳилига келтирдингиз. Мавлоно Хондамир, бизнинг дарду қайғуларимизни неча асрлар кейинги насларга элтувчи табаррук саҳифаларга рақам қилингким, Мўмин Мирзонинг ўлими Темурийлар хонадонининг инқирозидан нишонadır. Ўз қўли билан ўз набирасини ўлдирган, кеча-кундуз қайфу сафодин бош кўтармаган, тўйда ҳам,

¹ Уйғун. Танланган асарлар. II том. Тошкент: Ўзбекистон Давлат бадий адабиёт нашриёти, 1958, 80—81-бетлар.

азада ҳам тўхтовсиз ичадиган Ҳусайн Бойқаро салтанатимизни ҳалокатдан сақлаб қолишга қодир эмас!

ҲУСАЙН — Дўстим, сиз яна кайфу сафони тилга олдингиз. Сиз дунё лаззатларидан воз кечиб нима орттирдингиз?

НАВОИЙ — Икки буюк дарё бўйдаги халқимни якқалам қилдим. Тилимизни таҳқир ва ҳақорат ботқоғидан шеърят осмонига кўтардим. Мен умримга ачинмаймен. Аммо сизга сарф қилган меҳнатларимнинг зое кетганига ачинамен. Мен янглишибмен. Мен писта пўчоғидан кема қилмоқчи бўлубмен. Мен ҳақиқат деб ўйлаган нарса сароб бўлиб чиқди. Мен мамлакатда зулм оловларини сўндириб, адолат машғалини ёқмоқчи бўлдим, аммо зулм мендан зўрлик қилди. Мен салтанатимизни мустаҳкамламоқчи бўлдим, аммо ҳаракатларим елга кетди.

ҲУСАЙН — Дўстим, ёшлигимизни замон олиб кетди. Саройга қайтинг, фоний дунёнинг орзу-ҳавасларидан воз кечиб, қолган умримизни хилватда ва фароғатда ўтказайлик. Тахт — бебақо, дунё — бевафо.

НАВОИЙ — Ноумид шайтон. Мен ҳали умидларимдан воз кечганим йўқ. Биз етолмаган умидларга келажак насларнинг етмоғи мумкин. Қачонлардур адолат офтоби барқуриб чиқмоғи керак. Дунёда бахт ва ҳаққоният тантана қилмоғи лозим. Одамлар орасида низо йўқолмоғи даркор. Аммо қачон? Бу савол ҳамон жавобсиз қолди. Лекин инсоният бу жумбоқни, ахир, ҳал қилур. Чунки унинг қўлида ҳақиқат ва адолат йўлини ёритувчи тафаккур машғали бор. Шунда кишилар мени ўзларининг буюк ҳамкорликларига чақирурлар ва мен асрлар оша ўз шеърларим билан лаббай, деб, жавоб берурмен. Мен кетдим!

ҲУСАЙН — Қаёққа?

НАВОИЙ — Ижодимга. Халқимга (Кета бошлайди).

ҲУСАЙН — Алишер, қайтинг! Ҳузуримда қолинг!

НАВОИЙ — Хатоларни кўпайтириш, гуноҳларни орттириш учунми? Хайр, шаҳаншоҳ!

ХАЛҚ (ташқаридан) — Улуғ Навоийга шарафлар бўлсун! Шоир Навоийнинг умри боқий бўлсун!

Кўриниб турибдики, баъзи бировлар ҳаётнинг мазмуни-

ни шоҳона ҳаётда, шону-шуҳратда деб тушунса, ўзгалар уни ҳақиқатга, инсониятга, тараққиётга ва маърифатга хизмат қилишда деб тушунади.

Умри фироқда ўтган, ўз юртидан узоқда яшаб, бегона юрт тупроғида жон берган Фурқат, кўзларига нил тортилган Рудакий, муҳтожлик ва қашшоқликда умр кечирган Муқимий, Завқий ва Маҳмурлар беҳисоб. Улар қанчалик машаққатли умр кечирмасинлар, давр ҳукмдорлари зулмини тортмасинлар, ҳақиқат учун қалам тебратишдан қайтмадилар. Ҳукмдорлар уларни истаганча таҳқир ва таъқиб остига олдилар. Лекин шоирнинг ҳукмдори битта — у ҳам бўлса халқдир, деди Рудакий.

Дарҳақиқат, халқ дея заҳмат чеккан, унинг орзу-умидларини куйлаган инсонни халқ ҳеч қачон унутмайди, бошига кўтаради. Бутун умри фақирликда, ғарибу бенаволикда ўтган, лекин умр бўйи заҳматкаш халқ хаёли билан яшаган, уларга ҳамдарад бўлган Муқимийнинг ўлими халқни қаттиқ изтиробга солади. Шоирни сўнгги йўлга узатиш онлари ёзувчи Собир Абдулланинг «Мавлоно Муқимий» номли асарида шундай тасвирланади: Халқ ўз жигаргўшасини йўқотгандек мотам чекади. Шоирни сўнгги йўлга кузатиб боради. Муқимийнинг ўлими ҳақидаги қайғули хабар аччиқ изғириндек шаҳарга тарқалиб, ҳамманинг этини увиштириб юборди, биров ошнинг ярмида қўлини артди, биров қўлидаги пиёласини ерга қўйди, бировнинг чайнаётган нони оғзида қолди. Улар ҳаммаси оддий кишилар эдилар, косиб-ҳунармандлар, юпқа чопон санъаткорлар, шеър мухлислари, шоирнинг дўстлари эдилар. Орадан бир соатча вақт ўтмай, ғам-аламга чўккан ана шу заҳматкаш оддий кишилар кўзи тўла ёш билан шошиб-шошиб Беквачча маҳалла томон йўл олдилар. Ҳазрат мадрасаси одамга тўлди. Беквачча кўчасидан ҳамон оқиб келаётган кўзи ёшли одамлар мадраса жиловхонасига кириб, бош эгиб, қўл қовуштирганча сокин турар эдилар.

Яқин қишлоқлардан кексаю ёш пиёда, йўлга чиқиб, шоирнинг жанозасига етиб келишга шошилар эдилар. Тўн ус-тидан белини боғлаган Мавлавий Йўлдош халқ оралаб, банд овоз билан:

— Мархумни дафн қилиш эртага қолдирилди. Бир кечалик азиз меҳмонимиз билан видолашишни истаганлар бирин-кетин кириб, видолашишлари мумкин,— деди.

Халойиқ хужра эшигидан йиғлаб кира бошлади, даҳлизда, шоирнинг яқин дўстлари, шогирдлари қаторида Акбархўжа ўзини бутунлай йўқотиб, сўзсиз деворга суянганча қотиб қолган эди. Мархумнинг оёқ томонида ҳолдан тойган, оппоқ сочлари паришон Зиёда ая Муқимийдан кўзини узмай, нола қилмоқда эди. Хужрада, даҳлизда ва мадраса саҳнида турганларнинг юрак-бағирлари эзилиб, кўзларидан ёш тўкмоқда эдилар. Елкасида хуржун, белида най, қўлида ҳасса билан қон қақшаб кириб келган устоз санъаткор Исмоил маҳрам харсанг тош устига мукка тушиб, бошини қуйи солган Шодмон ҳожи ёнига ўтирди-да, белидан найни олиб наво бошлади. Шодмон ҳожи йиғлаб туриб, Ғарибийни имлаб чақирди.

— Уста Қовулни менга чақириб беринг... Ғарибий уста Қовулни топиб келди.

Шодмон ҳожи унга ёлвора кетди:

— Бир бола юбортириб, дўконингиздан дутор, танбуримни олдириб келинг, мен Муқимийга ўзи яхши кўрган нарсаларни тонг отгунча чалиб беришим керак!..

Уста Қовул юзига оққан ёшларини артишни ҳам унутиб, танбур, дуторни келтириш учун Чорсуга йўл олди. Қоронғи тушгач мадраса саҳнига палослар ёзилди, фонуслар ёқилди, юзга яқин одам сукунатга чўкиб, найда наво тинглаб, мотам тутдилар. Ярим кечага бориб, Шодмон ҳожи Мавлавий Йўлдошга, Миён Сотиболдихон, Завқий ва бошқаларга йиғлаб арз қилди:

— Мен энди азизимнинг ёнларида ўтириб, нолишни чалиб, куйлай! Ахир, Муқимий ҳар доим кўрганда менинг нолишимни эшитар эди! Энг сўнгги маротаба у кишига машқ қилиб берай! Ман қилманглар!

Шамлар билан ёритилган хужрада мархумни ёлғиз қўйиб, ёр-дўстлар ташқарига чиқди. Шодмон ҳожи Муқимийнинг оёқ томонига чўкиб, йиғи аралаш нолишни куйлай бошлади. Уйқусиз тонг оттирган дўстлар эрталаб минглаб халойиқни

кутиб олдилар. Нонушта пайтида катта издиҳом билан шу мадрасанинг ўзида жаноза ўқилди. Тобутни кўтариш олдида Мавлавий Йўлдош халққа яна эълон қилди:

— Ҳаммамиз учун азиз бўлган шоир Муҳаммад Аминхўжа Муқимий каминага бундан бир ҳафта олдин шундай васият қилган эдилар: «Агар дунёдан кўз юмгудек бўлсам, қабристонга элтгунча жим бормай, мусиқа билан кўшиқ айтиб боринглар!». У кишининг васиятларига амал қилишимиз керак!

Тобутнинг олд томонини Мавлавий Йўлдош билан Миён Сотиболдихон, оёқ томонини уста Қовул билан Завқий кўтариб мадрасадан чиқдилар. Ҳар ўн қадамда тобут кўлдан-кўлга ўтиб турди. Олдинда қирққа яқин киши ҳасса тутиб, улар кетидан созандалар соз чалиб, хонандалар куйлаб бормоқда эдилар. Анча жойгача фарёд чекиб, эргашиб келган оёқ яланг, бош яланг Зиёда ая билан унинг шўрлик қизини маҳалла аёллари суяб, алдаб-сулдаб қайтариб олиб кетган эдилар.

Муқимий бундан бир неча кун илгари Шайхоннинг гўрковини ҳужрага чақиртириб келиб, арғувон дарахти остига, Мавлавий Жабалийнинг оёқ томонига ўзи учун қабр қазилгани илтимос қилган эди. Бироқ бу даҳманинг шайхи Муқимийнинг васиятини рад қилди. Шундан кейин гўрков Мавлавий Йўлдош билан Обиджон аъламни четга тортиб, «Муқимийнинг васиятларини бажо келтиришим учун у кишини дафн қилиш маросимини эртага қолдиришларингизни илтимос қиламан!» деди-ю, аммо васиятни қандай қилиб амалга оширишини айтмади.

Ярим кечадан кейин бош гўрков билан Фарибий чироқ кўтариб келиб: даҳма девори ташқарисидан ўра очиб, ер остидан арғувон дарахтининг остини мўлжаллаб кавлаб кетавердилар. Тонг ёришар пайтида васият бажарилди.. Муқимийни қабристонга етказиб келганларида улар ҳамон тупроқ чиқармоқда эдилар. Бу сир кўпчиликдан пинҳон тутилди.

Қабристон одам билан тўлиб-тошган, йиғи билан мусиқа жўр, оҳ-фарёд билан ашула ҳамоҳанг эди. Муқимий жаса-

дини тобутдан чиқариб, уста ва шогирд гўрковлар қўлига топширдилар. Гўр ичидан Ғарибийнинг фарёди эшитилиб, узоқлашмоқда:

*«Ғарибийнинг ғариблиги етмасмиди, устозим,
Паррухтаю наҳифлиги етмасмиди, устозим!
Минг алвиго, бошим узра соябоним устозим,
Минг алвиго, такагоҳим, меҳрибоним устозим!*

Исмоил Ғарибийнинг лаҳад ичидан аламли сўзлари тобора узоқлашиб эшитилмай қолди, анча фурсатдан кейин иккала гўрков жасадни лаҳадга қўйиб чиқдилар, юзларча кишиларнинг дод-фарёди остида қабрга тупроқ тортилди. Кенг қабристон бир неча минут сукунатга чўқди, кейин яна найда наво, танбурдан нолиш ва дод-фарёд, алвиго садолари кўкка кўтарилди. Мавлавий Йўлдош тепаликка чиқиб халқни тинчитди ва жўшқин оҳангда ўзи томонидан тожик тилида ёзилган ва энг сўнгги мисраи абжад ҳисоби билан Муқимийнинг ўлган йили ва кунини билдирувчи марсияни ёдаки ўқиб берди:

(Ҳижрий ҳисоби билан 1321, милод билан 1902 йил, 27-сафар ойи.)

Муҳаммад Аминхўжа яхши хулқ эгаси эди, у ўз шеърларини Муқимий таҳаллуси билан ёзди. Муқимий камбағал, батамкин, дунёнинг ҳирсидан озод эди.

У на гўзалликка оро берар ва на хунукликка парво қилар, у кўзидан оққан ёш билан ғам дарахтини кўкартириб, ҳасрат уруғини ундириб дунёдан ўтди!

*«Дилдан умидни чиқариб ташлаб, тарих гегу:
Муқимий биҳиштга муқим истиқомат қиладур».*

Тўпланган халойиқ алам ва ҳасрат билан бир-бир босиб, қабристондан тарқади. Муқимийнинг ёрқин сиймоси халқ кўнглига абадий ўрнашиб, аламларига шерик, қувончларига ҳамдам бўлиб қолди.¹

¹ Собир Абдулла. Мавлоно Муқимий. Тошкент: Бадиий адабиёт нашриёти, 1965. 439 – 440-бетлар.

*Умрлар бўладики,
Тиригида ўликдир,
Ўлимлар бўладики,
Мангуликка тирикдир.*

Ҳа, Муқимий минглаб, ўн минглаб шеърият мухлислари,
адабий меросимиз дурдоналарининг чинакам вориси бўлган
халқимиз қалбида яшамокда. У қўшиқлар оҳангида, дугтор
торлари пардасида умр кечирмоқда.

Буюкликнинг аңдозаси
Ўлмасликдир!
Ўлмаслик!!

УНИ МАМАТҚУЛ ҲОФИЗ ДЕРДИЛАР...

Ошпоқ шуълалар қўйнида нур кўп, жило кўп. Бу шуълалар қучоғида ижод қилиб ўтган, номи табаррук, нафаси ўткир ҳофизларни ёд этиш савобдир. Номи улуғ, табаррук инсон санъат заҳматкаши билан таништирай Сизни.

Бундан бир аср олдин дунёга келган, шуҳрат топган, катта, атоқли «Шодиёна» доира чертмаги чалиниб, устозлардан устозларга ўтиб келди. Бу куй ҳозирги кунларгача етиб келмоқда. Шу давргача ушбу куйнинг ўзига хос усулини Тошкент, Самарқанд, Андижон, Бухоро, Қўқон, Марғилонлик устозлар ижро этиб келдилар, эндиликда улар оламдан ўтдилар.

Бу куйни устоз Уста Олим ҳам ижро этган. Уста Олимнинг пискентлик шогирди Муҳаммадқул Муллажонов ҳам бу куйнинг усулини илк бор устозидан ўрганган.

Устозлар усулини сақлаб ижро этиб ўтганларнинг бири — Муҳаммадқул Муллажоновдир. У Наманган вилояти Чуст туманидаги Санъат саройи қошидаги халқ маданият уйида доирачи йигит-қизларга доира усуларини ўргатади.

Қуйида Уста Олим билан боғлиқ бўлган ҳаёти ва жуда ҳайрли фаолияти ҳақида ҳикоя қиламиз.

1913 йилнинг ёз ойлари эди. Оқшом даладан қайтиб, Мўминобод маҳалласидан ўтиб бораётган йигитнинг қулоғига қўшиқ эшитилди. Қўшиққа доира чертмаги қўшилди.

*Боққа бўстон соламан, соялаб ўтсанг-чи, ёр,
Гул шаробин тортаман, маст бўлиб ўтсанг-чи, ёр.
Боғаги гулга қаранг, жамбил билан райҳонча бор.
Сизга ошиқман, юрагим тафти ҳам гулханча бор.*

Йигит қўшиқнинг бошқа сўзларини эслай олмади. Лекин доиранинг сеҳрли овози, уни чертаётган нозик бармоқларнинг зарби уни бутунлай мафтун қилиб қўйганди.

Доиранинг овози йигитни етаклаб бегона ҳовлига олиб кирганди ўшанда. Уч қиз, уч сулувнинг бири доира чертар, бирининг қўлида дугтор нола қилар, бири қўшиқ айтарди. У анчагача дарахт панасида турди, қўшиқнинг жозибаси доиранинг ўйноқи садоларига сел бўлиб туриб қолди. Ўшанда Маматқул 11 ёшда эди. Ўша кундан бошлаб унинг дилида бир ўй учқун олди. Доира ўзининг гулдуросли, эҳтиросли садолари билан борлиғига сингиб борди. Ёш йигит Маматқулнинг юрагидан, вужудидан жой олди. Унинг ширин хаёлларига кириб келди бу овоз, бу соз.

Ўша чилдирмакаш қизнинг санъатга ҳурмат-эҳтиромини баён айлаб, ундан шогирдликка ижозат сўради.

Пискентда ном чиқарган ўзбек қизи Ойшахондан доира чертишнинг илк сабоқларини олди. Қизнинг нозик бармоқлари доира чертганида бармоқларнинг гоҳ дард, гоҳ вазминлик, гоҳ орзули юракнинг шодликлари тараларди. Доирадан яралган бу оҳангларнинг қошида тарих мизгир эди, аслида. Қизнинг хаёллари ардоқланар, армонлари бўзларди. Қизнинг бармоқлари куй эмас, турфа ғазаллар битар эди йигитнинг назарида.

Маматқул илк ғўзалари япроқ ёзган маҳалларда эгатлар бошида доира чертишни машқ қиларди. Ғўзалари шоналаганда у доирасини яна қўлига олади. Дехқон йигитнинг кўксида ҳаяжон, ҳарорат, кафтида эса илк бор гул очган ғўза гуллари бўларди. У далалар бағрида, эгатларга сув тараган чоғларида доирасини чертарди яна.

Оловли йиллар бошланди. Қўллар қурол ушладилар. Чақинли йўллардан, гулдуросли бекатлардан ўтди у, лекин доирасини қўймади.

Унинг доираси сўзламас, лекин бўзларди гоҳида. Бу доира авлодлардан-авлодларга санъат олиб ўтишга ярарди. Бу доира йигитнинг дил тўла тугёнларини англамоққа яради.

Йигит доирасини чайқалиб ётган буғдойзорлардан ўтганида ҳам, ўроқ ушлаб донлар ғарамлаганида ҳам ҳамроҳидай олиб юрди. Дала куз куйларига тўлди. Яшнаган боғларда чертди уни. Чинорлар соясида, дўстлари гурунгида у доираси билан давраларни обод қилди.

1918 йилда Ибод Ҳофизга шогирд тушди. Унинг доира чертиш санъатини ўрганиб олди. Халқнинг сайларида қатнашди, эл-юртнинг эҳтиромига сазовор бўлди. Халқнинг ўзи санъатсевар бўлгач, санъат кишиларини ҳам тарбия қилишни билади, эҳтиёт қилишни уддалайди.

Фарғона водийсида халқнинг орасидан етишиб чиққан, ўз санъати билан омманинг оғзига тушган Маҳкам ҳофиз, Тўйчи ҳофиз, чилдирмачи Муллажон ҳофиз, мулла Барот карнайчи, Юсуфжон қизиқ ва бошқаларнинг довруғи Пискентга ҳам ёйилди.

Маматқул устози Ибод ҳофиздан ижозат олади-да, Қўқонга ана шу санъат усталарининг сабоғини излаб боради.

Халқнинг хизматида ўзининг билимини синаб кўради. Санъат усталарининг сабоқларидан кўп баҳралар олади.

Маданият ва истироҳат боғларида устозларнинг ёнида юриб доира чаларди. Марғилонда Масаид ҳофиз, Фарғонадаги Мирзажон ҳофизлардан қоидали шодиёна машқини ўрганди. Қадрдон қишлоғига қайтди.

Яна далалар китобини варақлашни давом эттиради. У бир қўлида кетмон, бир қўлида доираси билан, ҳам меҳнат қиларди, ҳам деҳқонларнинг кўнглини хуш этарди.

Қишлоқда янги колхоз тузуми пайтлари эди. Ҳар куни саҳар паллада томга чиқиб шодиёна қилиб доира чаларди, колхозчиларни уйқудан уйғотарди. Нонуштани қилиб бўлгач, уларни доира чертиб далага ишга кузатарди. Ўзи ҳам улар билан бирга меҳнат қиларди.

Тушлик чоғи яна Маматқулнинг доираси янграрди. Деҳқонлар билардилар. Доира овози янграяпти, демак тушликка чиқиш керак. Кечқурун ҳам деҳқонларнинг меҳнат куни доира чертмагининг роҳатбахш овози билан яқунланарди. Меҳнат, санъат одамларнинг ҳаётига аллақандай эзгулик, бахт нашидаси каби сингиб борди.

*Шаббодангнинг шамоли,
Бошгинангга рўмолинг.
Рўмолингга ярашур,
Сочинггаги туморинг.*

Маматқул доира чертиб туриб гоҳи қўшиқ ҳам айтарди. Бу билан ўтмишда унга илк бор доира чертиш, қўшиқ ай-тиш сабоғини берган муҳтарам устози Ойшахон бибини ҳурмат билан эсларди. Унинг хотирасини эъзозларди.

Маматқулнинг таърифи аста-секин оғиздан-оғизга ўтиб, тарқалиб борди.

Кунлардан бир кун пискентлик Ҳусан Абдуллаев Тошкентдан Уста Олим Комиловдан хат олиб келди. Хатда Уста Олим Маматқулни Тошкентга таклиф қилган эди.

Тошкентлик Мулла Орифжон Усмонов, Мулла Ҳусанжон Абдуллаев ҳофизлар билан биргаликда Маматқул Тошкентга йўл олди. Улар қош қорайганда устоз ҳузурига келдилар.

65 ёшлар чамасидаги нуроний қария оппоқ, озода кийимларда уларни очиқ чеҳралик билан кутиб олди. Йигитларни синчиклаб кўздан кечирди-да, деди:

— Янглишмасам, сиз Маматқул Муллажон ўғлисиз, шундайми?

Маматқул бош эгиб, устозига «шундай» деган ишорани қилди.

— Сизнинг ҳақингизда кўп эшитганман. Лекин илтимосимни ерда қолдирмай, келганингиз учун раҳмат.

— Ҳа, санъатингиз бор, демак завқли юрагингиз бор. Демак одамгарчилик бор Сизда. Умуман, устозларга ҳамisha ҳурматда яшамакликдан одам кам бўлмайди ҳеч. Одам билим ва хуш хулқи билан улуғ. Ана шунини унутмасангиз, ўсиб унаверасиз. Билимсиз шогирдлар ҳам бўлади, ҳеч нарсадан беҳабару олдинга ўтиб йўрғалашни ёқтирадиган, устозларни писанд қилмай, мартабага интиладиган. Халқнинг ўзи ҳакам, ўзи устоз, ўзи баҳолайди. Мен сизни ишониб, севиб чақиртирдим, ҳаддим сиғиб чорладим. Хафа эмасдирсиз-а?

Маматқул яна таъзим бажолади.

— Сизлар дам олинглар, эрта билан яна гаплашамиз. Абдуқодир найчи, Тамарахоним, Аҳмаджон қўшнайтичи, Тўхтасин Жалилов, Ҳалимахоним, Мукаррама Турғунбоеваларнинг орасида Уста Олим ота ҳам бор эдилар. Санъат

аҳли ёш йигитларнинг истеъдоди шарафига театрга тўпланган эдилар.

Пискентлик Маматқулнинг қўлига доира тутқаздилар. Бу — санъатингизни намойиш қилиб кўрсатишга фурсат етди, деган сўз эди.

Маматқул бир энтикиб олди. Санъатнинг бундай чинорлари олдида доира чертишга йўл бўлсин. У уста Олимга термулди. Унинг кўзларидаги меҳр, ишончни ўқиди. Доира тилга кирди. У даврада ўтирганларни алақандай нафис, гўзал бир оламга етаклаб олиб кетди. Куй қаноти билан сеҳрлаб, алалаб олиб кетди.

Куй нималардан ҳикоя сўзляпти. Ана, аста тонг ёришяпти. Бир жаҳон нурни, ёғдуни ортмоқлаб зарбоф тўнларини силкитиб қуёш кўтариляпти осмон тоқига. Қўшнилари даврасида, далаларда дилшодлик. Одамлар бир-бирларига салом бериб, дил олишга шошилмоқда. Қайлардадир олисдан саман от йўртиб келяпти. Қишлоқ сўқмоқларида қўшиқ айтиб колхозчи қизлар боряпти. Қуёшнинг заррин нурларига илашиб барака-қут сочилмоқда далаларга. Чош бўлиб кетган хирмонлар атрофида муҳаббат баҳси. Ёлғизоёқ сўқмоқдан кимдир келяпти. Нега маҳзун у? Нега паришон. Ариқдаги сув чулдираб унга ҳамроз бўлиб бормоқда. Саман от яқинлаб келмоқда. Тобора-тобора яқинлаб келди, у. Ана, таққа тўхтади. Кимдир отдан сакраб тушди. Куй тинди.

Маматқул аста ер остидан Уста Олимга қаради. Унинг севинч порлаб турган кўзларида энди у ишонч учқунларини кўрди. Устоз уни бағрига босди. Бу кенг бағирда йигит меҳрни ҳам, катта бир дорилфунунни ҳам учратди.

Йигит Уста Олим мактабининг энг сеvimли талабаларидан бири бўлиб қолди. Унинг ансамблида шаҳар ва қишлоқларда кезди. Халқнинг хизматини адо этди.

— Олдин ўзингиз шогирд эдингиз, энди шогирдларга устозлик қилинг, — деди Уста Олим.

Қаерда бўлманг, санъатни беғубор сақланг. Бу ҳунар эмас, шарафдир, деб уқдиринг ёшларга. Халқ хизмати беминнат хизматдир. Ҳамиша халқ билан бирга бўлишни уқдиринг уларга.

Ҳазинабон халқнинг ўзи асл фарзандларини бошига қўяди, асрайди, ундиради, ўстиради ҳам. Халқдан жуда кўп усулларни, куйларни ўрганиб олиш керак ҳали.

Уста Олим Маматқулга ўргатган ва ўзи ижро этган «Шодиёна» куйи ҳақида узоқ гапирди. У куйнинг замонлардан замонларга ўтиб яшаб келаётган боқий умри ҳақида гапириб берди шогирдига.

Катта Фарғона канали қурилиши бошланди. Лўфон Ши-молий Фарғона канали, Косонсой сув омбори, Наманган тоғ канали қурилишларида меҳнат кишилари орасида Маматқул ака ҳам бор эдилар. У меҳнат қилди, меҳнат билан санъатни худди байтнинг икки мисрасидай бир-бирига қўшиб олиб борди. Халқнинг хизматига, улуг, хайрли, саховатли ишларга бағишлади.

Ҳар қандай олис йўллар, кенг манзиллар ҳам биринчи одимдан бошланади. Маматқул бола эканида қўлига доира ушлади. У йигитлик бекатига ҳам қўлида доира билан келди. Болалик сўқмоқлари йигитлик бекати алақачонлар орта қолдилар. Мўйсафидлик остонасидан ҳам у қўлида доираси билан хатлаб ўтди. Қўлида доираси билан яшади, меҳнат қилди, қўшиқларга ҳамроҳ, ҳамроз яшади.

Ўтган йиллари «Марҳабо талантлар» телевизион танловда ҳам у талай шогирдлари билан иштирок этган эди. Иштирок этган эмас, 10 баллни олиб, шаҳарликларни қойил қолдириб, олқиш билан қайтди. Бу баллни унга марҳума рақслар маликаси Мукаррамахоним қўйган эдилар. Уни энди ота, отахон деб ҳурмат қилишадиган бўлдилар.

Маматқул ота қайси шаҳарга бориб қолса, атрофида ёш-яланг, ўрта ёш, жуда ёш шогирдлари бўларди.

Маматқул қўлида доираси билан шунчаки ҳавасга, санъат шайдоси бўлиб яшагани йўқ. У ўша нодир устозларнинг идроки, ақли, завқи яширинган санъат, доира усулларини эҳтиётлаб, бузмай, гард юқтирмай сақлаб яшади, бу санъатдан халқимизни баҳраманд этиб яшади. Бу усулларга у умр бағишлади, сайқаллади.

Маматқул ота мўйсафидлик бекатини ҳам кексалик

дунёсини ҳам куй, қўшиқ, доира чертмаклари билан обод қилиб яшади.

У меҳнатдан ҳам ажралгани йўқ. Маматқул ота Намангандаги талай ёшларга доирачилик санъатини ўргатди.

Отанинг ўғиллари Абдурашид, Абдуҳамидлар ҳам ота йўлидан боришди.

Республикамининг турли шаҳар ва қишлоқларида яшаётган Тошкент, Ўш, Андижон ва бошқа жойларда яшаб санъаткорлик қилаётган жуда кўп йигитлар, қизлар, шу жумладан, пискентлик Ибод ҳофизнинг неваралари ҳам отанинг шогирдларидан. Бугунги кунда уларнинг сони элик, балки юз нафарга етади.

Ота ўзи узоқ йиллар раҳбарлик қилган ансамблда йигит-қизларни доира чалишга, чилдирма зарбларига, ноғора рақсларига ҳам ўргатди.

Энг муҳими, унинг қўлларидаги доира халқимиз яратган, устозлар сайқал берган ноёб, муборак дурдоналарни асраб элга сўзлади, одамлар юрагига кирди.

МУҲДАРИЖА

Меҳр-муҳаббат қўшиғи.....	3
Келинчак.....	7
Бизга андишани ўргатишди.....	18
Кўҳна жаҳоним.....	31
Йўлин тўсманг, меҳр юрсин	
дунёда.....	44
Муסיқа билан мулоқот.....	55
Фурурингиз қани қизгина?.....	62
Шукрона.....	75
Қутлуғ оstonалар.....	82
Мен кўнглимнинг қули.....	93
Бу ёруғ олам — меҳрнинг даргоҳидир.....	99
Олтин беланчагим менинг.....	117
Муштоқлик.....	133
Аёл салтанати	143

АЛЛАЛАР БАҒРИДА АФСОНАЛАР БОР

1. Беланчак қошидаги ўйлар (ТУРКУМ)	150
2. Келинчак қошидаги ўйлар.....	159
3. Бу — меҳр деган кимё.....	168
Севгининг васфини сўрсанг.....	177
Сиз энди ота ўрнидасиз.....	187
Баҳор элига баҳор ярашар.....	200
Йигитликда йиғ илмнинг маҳзанин.....	209
Сенга ёруғ юз бўлсин, юртим.....	222
Андижоннинг сойига тушди тилло узугим.....	236
Мисқолаб тортмангиз меҳрни.....	246
Ғуборим майсаларга шабнамдек тўкилади.....	262
Аёл нега қўлига қалам олади?.....	277
Севги саволи.....	295
Келинчак қўлида энгликча.....	311
Айтилмаган ёр-ёрлар.....	323
Бори элга яхшилиғ қилғил.....	334

Мағрурликнинг тахти-равони.....	344
Кумушбиби ҳузурида.....	354
Дилҳирожим Парижда.....	365
Муҳаббат қасри вафодорлик ҳайкали.....	378
Таъзим.....	387
Ёдимдасиз, устоз.....	400
Қабртошдаги битиклар.....	407
Юлдузлари мил-мил кечалар.....	420
«Онамни эслатур...».....	434
Умрлар бўладики.....	446
Уни Маматқул ҳофиз дерлар.....	455

Эътибор ОХУНОВА

САЙЛАНМА

I

МИСҚОЛЛАБ ТОРТМАНГИЗ МЕҲРНИ

Бадиалар

Муҳаррир: *Шукур Қурбон*
Бадий муҳаррир: *Аслиддин Жўраев*
Техник муҳаррир: *Акмал Жўрабоев*
Саҳифаловчи: *Аслиддин Жўраев*

Босишга 2010 йил 1 июлда рухсат этилди.
Бичими 60x84.¹/₁₆ Ҳажми 29,0 ш.б.т
Адади 300 нусха. Буюртма № 291.

Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий
кутубхонаси нашриёти

Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий
кутубхонаси босмахонасида чоп этилди.
Тошкент шаҳри, Истиқлол кўчаси 33.